

مۇھەممەتجان سادىق

كەچىدە ئوقۇغان نىكاھ

شىنجاڭ ياشلار ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

CHISO
SINCE 1990

مۇقاۋىنى لايىھىلەگۈچى: غالىب شاھ
خەتتات: ئابلىمكەجەن زۇنۇن جەۋالانى

كەچىدە سۇقۇلغان سىكاھ

كەچىدە سۇقۇلغان سىكاھ

CHISO

شىنجاڭ ياشلار ئۆسمۈرلىرى نەشرىياتى

شىنجاڭ ياشلار ئۆسمۈرلىرى نەشرىياتى

ISBN 978-7-5371-9861-5

9 787537 198615 >

باھاسى: 48.00 يۈەن

ئۇيغۇر ئالىمى مەۋلانا يۈسۈپ سەككاكى

(غالب شاھ سىزمىسى)

مۇھەممەتجان سادىق

كەچىدە ئوقۇغان نىكاھ

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ ياشلار ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

CHISO
SINCE 1978

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابلېكىم ھەسەن
مەسئۇل كوررېكتورى: ئىبادەت ياسىن
مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: غالىب شاھ

كېچىدە ئوقۇلغان نىكاھ

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: مۇھەممەتجان سادىق

*

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى شىمالىي بېيجىڭ يولى 29 - نومۇر، پ: 830012)

ئېلخەت ساندۇقى: xjyashlar @126.com

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى

شىنجاڭ جىننەن باسما چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى

ئۆلچىمى: 880 × 1230 م م، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 17

2015 - يىلى 4 - ئاي 1 - نەشرى

2015 - يىلى 4 - ئاي 1 - بېسىلىشى

ISBN 978 - 7 - 5371 - 9861 - 5

سانى: 3000 — 1

باھاسى: 48.00 يۈەن

بېسىلىشتا، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئەۋەتىڭ، تېگىشىپ بېرىمىز

مۇھەممەتجان سادىق

مۇندەرىجە

1	بىرىنچى باب كۆكرەگەن تۆپىلىكتە
40	ئىككىنچى باب مۇھەببەت نەمۇنىسى
70	ئۈچىنچى باب سەككاكىنىڭ يۈرىكى
110	تۆتىنچى باب ئىككى ئەڭگۈشتەر
150	بەشىنچى باب ئاقتۆپە يېزىسىدا
192	ئالتىنچى باب سەككاكىنىڭ بالاساغۇن سەپىرى
228	يەتتىنچى باب ھۆرىگۈلنىڭ ئۆلۈمى
266	سەككىزىنچى باب ئامىدنىڭ ھىيلىسى
306	توققۇزىنچى باب كۈنسۇلۇننىڭ يۈرىكىدە ئوت
351	ئونىنچى باب تاغ تۇرادا توي
399	ئون بىرىنچى باب دۆلەت ئۈستازى
	ئون ئىككىنچى باب تۈلكىنىڭ بېشىغا چىققىنى
441	چىرايلىق تېرىسى
479	ئون ئۈچىنچى باب كېچىدە ئوقۇلغان نىكاھ
524	خاتىمە ئاكا - سىڭىلىنىڭ ئۆلۈمى

بىرىنچى باب

كۆكەرگەن تۆپىلىكتە

مىلادىيە 1219 - يىلى كۆكلەمدە «يېڭىلىمەس ھۆكۈمران، تەڭرىنىڭ كۆزى چۈشكەن خاقان» دەپ ئاتالغان چىڭگىزخان 230 مىڭ كىشىلىك موڭغۇل - تاتار، ئۇيغۇر ۋە قىرغىزلاردىن تەشكىللەنگەن قوشۇننى باشلاپ، خارەزىمگە قارشى ئاتلاندى. «تەڭرى ئەۋەتكەن»^① موڭغۇل خانىنىڭ توققۇز قۇيرۇقلۇق ئاق بايرىقى يوللارغا پاتماي كېتىۋاتقان زور قوشۇن ئۈستىدە لەپىلدەيتتى...

توختىماي يول بېسىپ كېلىۋاتقىنىغا خېلى كۈنلەر بولغان قوشۇن ئايدالادا ئېغىر ھاسىراپ كېتىپ باراتتى. ئارىلاپ - ئارىلاپ مىڭبېشىلارنىڭ توۋلىغان ئاۋازلىرى، ئاتلارنىڭ كىشەشلىرى ياڭراپ، بۇ كۆز يەتكۈسىز تۈزلەڭلىكنىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزاتتى. تالاي - تالاي قانلىق ئۇرۇشلارنى بېشىدىن كەچۈرگەن چېرىكلەرنىڭ بەزىلىرى ئۆز ئارا ئاستا پاراڭلىشىپ، بەزىلىرى خىيال بىلەن ھەر تەرەپكە قاراپ كېلەتتى. ئۇلارنىڭ دۇبۇلغا ۋە ساۋۇتلىرى قۇياش نۇرىدا چاقناپ، «ۋال - ۋال» نۇر قايتۇراتتى...

① چىڭگىزخان دېگەن ئىسمىنىڭ مەنىسى.

چىڭگىز خاننىڭ ئۆلۈمىدىنمۇ قورقمايدىغان باتۇر قوشۇنى خارەزىم دۆلىتىگە يېقىنلاپ كەلدى. «قۇياش زېمىنى» دېگەن بۇ ئەلنىڭ كۈچلىرىدا قىزىل قان قىيان بولۇپ ئاقىدىغان كۈنلەر قاش - كىرىپك ئارىسىدىلا قالدى...

ئېغىر - بېسىق، ھەرقانداق ئىشقا ئالدىراپ بىرىنچە دېمەيدىغان چىڭگىز خاننىڭ يىلپىزنىڭكىدەك كۆزلىرى چەكچىيىپ، غەزىپى خۇددى يانار تاغ پارتلىغاندەك تاشقىنىلاپ كەتكەنىدى. بۇ ئىش شىر يۈرەك، رەھىمسىز ھۆكۈمران خارەزىمگە قارشى قوشۇن تارتقان يىللىنىڭ ئالدىنقى يىلى يۈز بەردى. ئۇتار شەھىرىدە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقە چىڭگىز خاننى ئۆمرىدە ئەڭ قاتتىق غەزەپلەندۈردى. ھۆكۈمراننىڭ چىرايى دەھشەتلىك قارىيىپ، پۈتۈن بەدىنى قاتتىق بوران سوققان چىناردەك سىلكىنەتتى. ئۇ سۆزلىيەلمەي بىرھازا ئۈن - تىنىسىز تۇرۇپ قالدى...

— ياق! — ئاق كىگىز ئۆيىنىڭ ئىچى تەۋرەپ كەتتى، — خارەزىملىك مۇتەھەممەتنىڭ قىلغىنىنى كەچۈرۈشكە بولمايدۇ!...

كېيىنكى چاغلاردا چىڭگىز خان باشقا مەملىكەتلەردىن كېلىپ - كېتىۋاتقان سودىگەرلەرنى كۆرۈپ، ئۇرۇش بىلەن بىللە سودا - سېتىق ئىشلىرىغىمۇ كۆڭۈل بۆلىدىغان بولدى. ھەتتا ئۇ، چەت ئەللەردىن كېلىۋاتقان سودىگەرلەرنى قىزغىن كۈتۈۋېلىپ، ئۇلارنىڭ سودىسىغا قولايلىق شارائىت يارىتىپ بەردى. شۇ يىلى خارەزىمدىن بىر چوڭ سودا كارۋىنى كېلىپ، چىڭگىز خاننىڭ ھەيۋەتلىك ئاق كىگىز ئۆيىگە كىرىپ سالام بەردى. باشقا ئەل سودىگەرلىرىنىڭ ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن

خاقان، باش مەسلەھەتچى ياللۇغ چۇساي، كاتىپى تاتاتۇڭلار بىلەن كېڭىشىپ، چەت ئەللەرگە سودا كارۋىنى تەشكىللەشنى قارار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ خارەزىم بىلەن سودا مۇناسىۋىتى ئورنىتىش نىيىتىدە سودا كارۋىنى تەشكىللىدى...

باش مەسلەھەتچى ياللۇغ چۇساي ئەسلىدە جىن سۇلالىسى ئوردىسىدا خىزمەت قىلىدىغان ئوقۇمۇشلۇق قىتان بولۇپ، چىڭگىزخان سەددىچىن سېپىلىدىن ئۆتۈپ قىلغان ئۇرۇشلىرىنىڭ بىرىدە ئەسىرگە چۈشكەن. ئۆزىگە مەسلەھەت بېرەلەيدىغان ئوقۇمۇشلۇق دانالارغا ئېھتىياجلىق بولۇپ تۇرغان موڭغۇل خاقانى ئۇنى ئوردىسىدا ئەپىلىپ، بىرمەھەل كۆزەتكەندىن كېيىن ئۆزىگە باش مەسلەھەتچى قىلىۋالغانىدى.

ئۇيغۇر تاتاتۇڭامۇ ئەسلىدە نايمان خانلىقىنىڭ باش بىتىكچىسى^① بولۇپ، خانلىقنىڭ تامغىسىنى تۇتاتتى. يەنە خانلىقنىڭ كىرىم - چىقىمى، بارلىق ئاشلىق - ئامبار ھېساباتىنى باشقۇراتتى. تايانخان بەشبالىقلىق باخشىدىن خانلىقنىڭ مۇھىم ئىشلىرىدا مەسلەھەتمۇ ئالاتتى. تەڭرى ئەركىسى چىڭگىزخان نايمان خانلىقىنى تارمار قىلغاندىن كېيىن، بۇ دانىشمەنمۇ موڭغۇللارغا ئەسىر چۈشۈپ، چىڭگىزخانغا يېقىپ قېلىپ، ئۇنىڭ كاتىپى بولدى. ئۇ يەنە موڭغۇل ئوردىسىدا بىتىكچى، تامغىچى، خانزادىلەرنى ئوقۇتىدىغان باخشى بولدى...

تەشكىللەنگەن سودا كارۋىنىدا 450 ئادەم، 500 تۆگە بولۇپ، موڭغۇل ئوردىسىدا خىزمەت قىلىۋاتقان مۇھەممەد

① باش بىتىكچى — باش كاتىپ دېگەن مەنىدە..

خارەزىمى، ئۆمەر، يۈسۈپ ئىسىملىك ئۈچ مۇسۇلمان موڭغۇل خاقانىنىڭ ئەلچىلىكىگە تەيىنلەندى. تاتارلارغا چىڭگىزخان نامىدىن خارەزىم سۇلتانى مۇھەممەد ئەلا ئىددىنىگە قارىتىپ مەكتۇپ يازدى ۋە ئۇنىڭغا موڭغۇل خانلىقىنىڭ قىزىل تامغىسى بېسىلدى. چىڭگىزخان ئەلچىلەرگە بۇ مەكتۇپنى خارەزىم سۇلتانىنىڭ ئۆز قولىغا تاپشۇرۇشنى بېكىلدى.

مىلادىيە 1218 - يىلى (توشقان يىلى) كۈزدە سودا كارۋىنى ئۇزاق يوللارنى بېسىپ، ئوتتۇرا شەھەرگە يېتىپ كەلدى. بۇ شەھەرنىڭ يەنە بىر ئىسمى فاراب بولۇپ، ئۇلۇغ ئۇيغۇر قارلۇق ئالىمى ئەبۇناسىر فارابى مۇشۇ شەھەردە تۇغۇلغان. ئوتتۇرا ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، خارەزىم چېگراسىدىكى ئاۋات شەھەر ھېسابلىناتتى. ھاكىمى غايىرخان خارەزىم سۇلتانى مۇھەممەدنىڭ ئانىسى تۈركەن خاتۇننىڭ ئىنىسى بولۇپ، شاھنىڭ تاغىسى بولاتتى.

تەكەببۇر ۋە ئاچچىقى يامان غايىرخان چىڭگىزخاننىڭ مەكتۇپىنى يىرتىپ تاشلاپ، كەلگەن سودىگەرلەرنى سۇلتانغا «جاسۇسلار» دەپ مەلۇم قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

چىڭگىزخان بۇ دەھشەتلىك خەۋەرنى ئاڭلاپ، دەرھال تەييارلىق قىلىپ، خارەزىمگە قوشۇن تارتماقچى بولدى. ياللىغۇ چۇساي بىلەن تاتارلارغا ئۇنىڭ ئاچچىقىغا ھاي بېرىپ: «خارەزىم سۇلتانىغا ئەلچى ئەۋەتىپ، ئەلچى ۋە سودىگەرلەرنى ئۆلتۈرگەن قاتلىنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلايلى» دېدى. سۇلتان مۇھەممەد كەلگەن ئەلچىلەردىن چىڭگىزخاننىڭ تەلپىنى ئاڭلاپ قاتتىق

غەزەپلەندى: «ئۆز تاغام غايسراخاننى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ بېرەمدىكەنمەن؟!» دەپ باش ئەلچىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، قالغانلىرىنى قامچىلاپ قوغلىۋەتتى...

خارەزىم سۇلتانى 100 مىڭ كىشىلىك ئەرەب بىرلەشمە قوشۇنىنى دېھرىگان دەرياسى بويىدا^① يەتگەن قىتانلارنى يەتتى. ئۇ يەنە «ئىسلام دۇنياسىدىكى ئۈستۈنلۈك ۋە يېتەكچىلىك ئورنىنى قولغا كەلتۈرۈش مۇددىئاسىدا ئابباسىيلار سۇلالىسىنىڭ باغداد خەلىپىسى بىلەن دەسلەپتە رىقابەتلىشىپ، كېيىن دۈشمەنلىشىپ قالدى. ئىككى مەملىكەتنىڭ چېگراسىدا بولۇپ ئۆتكەن بىرنەچچە قېتىملىق توقۇنۇشلاردا خارەزىم قوشۇنى خەلىپىنىڭ ئەرەب قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلدى. شۇ ۋەجىدىن سۇلتان مۇھەممەد ئۆزىنى خۇددى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىدەك تەڭداشسىز قۇدرەتلىك ھېسابلاپ، چىڭگىزخاننىمۇ كۆزگە ئىلمايتتى...»^②

— ئىككى قېتىم سودىگەر ۋە ئەلچىلىرىمنى ئۆلتۈرگەن مەنەنچى خارەزىم سۇلتانىغا قوشۇن تارتماي

① مىلادىيە 1141 - يىلى قىتان قوشۇنلىرى سالجۇقلار خانىدانلىقىغا قارشى كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قوزغىغاندا، سالجۇقلارنىڭ سۇلتانى سانجارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تېز ئارىدىلا 100 مىڭ كىشىلىك ئىسلام بىرلەشمە قوشۇنى تەشكىللەندى. دېھرىگان دەرياسى بويىدا 100 مىڭ كىشىلىك ئىسلام بىرلەشمە قوشۇنى بىلەن قارا قىتان قوشۇنلىرى ئارىسىدا دەھشەتلىك جەڭ بولدى. ئىككى تەرەپتىن 30 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم ئۆلۈپ، جەڭ ئىسلام بىرلەشمە قوشۇنلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى. قىتان قوشۇنلىرى غەلىبىلىك ئىلگىرىلەپ شەرقىي ئىران ئېگىزلىكىگە بېسىپ كىرىپ، نىشاپۇر، مەرۋى قاتارلىق جايلارنى ئىگىلىدى. دېھرىگان دەرياسى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ دەرياسىغا قۇيۇلىدۇ. ھازىر بۇ دەريا «كوكچا دەرياسى» دەپ ئاتىلىدۇ.

② پەرھات جىلان، «ئىدىقۇت يۇلتۇزى»، 296 - بەت...

بولدى قىلىسام، مېنى ئۈستۈمدە تۇرغان كۆك تەڭرىم
كەچۈرمۈ؟! ياق! — چىڭگىزخان ئاقارغان ئۆرۈمە
چېچنى سىقىملىغانچە كۆزلىرىدىن ئۇچقۇن چاچقىنىچە
ۋارقىرىدى، — مەن بىگۇناھ ئۆلگەنلەرنىڭ قىساسىنى
ئېلىش ئۈچۈن، چوقۇم خارەزىمگە قوشۇن تارتىمەن!

تەرەپ - تەرەپكە يۈگۈرۈك ۋە قاۋۇل ئاتلارغا مىنگەن
چاپارمەنلەر ئەۋەتىلىپ، بۇ جەڭگە ئۇيغۇر، قىرغىز، تاتار
ۋە جۇرجىتلارنىڭ قوشۇن چىقىرىشى تەلەپ قىلىندى.
ئىدىقۇت تەڭرىقۇتى بارچۇق ئارت تېگىن ئۇيغۇر
قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئېرىتىش ۋادىسىغا كەلدى. بۇ
يەردە موڭغۇل، تاتار، ئۇيغۇر ۋە قىرغىز قوشۇنلىرى
توپلىنىپ خارەزىمگە ئاتلاندى...

كۈنپېتىش ئۇيۇقى خۇددى ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداپ
كۆيەتتى. ئاسماننىڭ ئۇيەر - بۇيىرىدە تۇرغان ئاق
بۇلۇتلار قىپقىزىل قانغا چىلانغان ئاق پاختىلاردەك
جۈلالىناتتى. باش - ئايىغى كۆرۈنمەي كېلىۋاتقان
چىڭگىزخاننىڭ لەك - لەك قوشۇنلىرىمۇ چوغ رەڭلىك
شەپەق بىلەن بويىلىپ، ئاسماندىن چۈشكەن ئىلاھىي
قوشۇندەك خارەزىم چېگراسىغا يېقىنلاپ كەلدى.

توختىماي يول بېسىۋاتقان قوشۇن ئوتتۇرىسىدا ئون
ئالتە ئات قوشۇلغان ئىنتايىن چوڭ ھارۋا ئۈستىدە ئاق
كىگىز ئۆي تۇراتتى. يەرۇ ئاسمان، تاغ - دەريا، دەل -
دەرەخ، گۈل - گىياھلار قىزىل شەپەق بىلەن بويالغان
چاغدا، كېتىۋاتقان ھارۋا ئۈستىدىكى ئاق ئۆي
يالقۇنلاۋاتقان سېھىرلىك ئۆيگە ئوخشايتتى. بۇ ئۆيدە
چىڭگىزخان ئېلىپ ماڭغان مەركىزلىك ياش توقىلى
قۇلان بىلەن كېچىنى بىللە ئۆتكۈزەتتى. ئۇ كۈندۈزى

ئايرىم ئادەملەر بىلەن سۆھبەتلىشەتتى يا سەردارلىرى
بىلەن ئۇرۇش ھەققىدە پاراڭلىشاتتى. شەپەق كۆيۈۋاتقان
شۇ مەھەلدە، چوغدەك يالقۇنلاۋاتقان ئۆيىنىڭ ئالدىدا يوغان
ۋە بەستىلىك چىڭگىزخان موڭغۇللارنىڭ جەڭ تەڭرىسى
سۇلدەننىڭ سۈرى بىلەن خارەزىم تەرەپكە قارايتتى. ئۇنىڭ
مەغرۇر تۇرقىدىن ئېگىلمەيدىغان ئىرادە، تەۋرەنمەيدىغان
ئىشەنچ ئۇرغۇپ تۇراتتى.

نۇرغۇن قانلىق جەڭلەر بىلەن تارقاق موڭغۇل
قەبىلىلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرگەن تېمۇچىن مىلادىيە
1206 - يىلى 55 يېشىدا ئۇن دەرئاسى بويىدا ئېچىلغان
قۇرۇلتايدا يېڭىدىن قۇرۇلغان موڭغۇل خانلىقىنىڭ
«چىڭگىزخان» دەپ ئاتالغان خانى بولدى. ئۇ كېيىنكى 3
يىلدىمۇ نۇرغۇن جەڭلەرنى قىلدى. 58 ياشلىق ئەقىللىك
ھەم قەيسەر سەركەردە خارەزىمگە قوشۇن تارتىپ
كېتىۋېتىپمۇ، بۇ ناتونۇش، سىرلىق دۆلەتنىڭ
ئەھۋالىنى ئۆگىنەتتى. كېيىنكى چاغلاردا موڭغۇل
ئوردىسىدا خىزمەت قىلىۋاتقان خارەزىملىكلەردىن
سۇلتان مۇھەممەدنىڭ ئەسكىرىي كۈچ، جەڭگە
قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارى، قوشۇنلىرىنىڭ
تەرتىپ - ئىنتىزامى ۋە جەڭدىكى باتۇرلۇقى قاتارلىق
تەرەپلىرىنى توختىماي سورايتتى.

خارەزىم ئامۇ دەريا ۋادىسىدىكى بىر دۆلەت بولۇپ،
13 - ئەسىردە ئۇنىڭغا ئارال دېڭىزىدىن تارتىپ ئىران
قولتۇقىغىچە بولغان ناھايىتى كەڭ زېمىن قارايتتى.

چىڭگىزخان يۈرۈش قىلىپ كېتىۋېتىپ، موڭغۇل ئوردىسىدا خىزمەت قىلىدىغان خارەزىملىكلەرنى ئۆرگەنچكە^① ئەۋەتىپ، بۇ باي ۋە قۇدرەتلىك دۆلەتنىڭ شۇ كۈنلەردىكى ئەھۋالىنى ئىگىلەيتتى...

كېچە خارەزىمدىن كەلگەن مەھمۇد يالاۋاچ^② ناشتىدىن كېيىنلا ئالدىراپ چىڭگىزخاننىڭ چوڭ ھارۋا ئۈستىدىكى كىگىز ئۆيىگە كىرىپ كېتىپ تېخىچە چىقمىدى.

ناشتىلىقنى قىلىپ بولغان قوشۇن يەنە ئاتلاندى. يوغان قارا ئارغىماق ئېتىنى يۈگۈرتۈپ كەلگەن چاغاتاي ھارۋا يېنىدا كېتىۋاتقان مۇھاپىزەتچىلەردىن بىرىنىڭ يېنىغا يانداپ كېلىپ ئۇنىڭغا قارىدى. چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلىنى تونۇغان ياش مۇھاپىزەتچى جىددىيلىشىپ كەتتى.

— دادامنىڭ يېنىغا كىرگەن مۇسۇلمان خارەزىملىك چىقىپ كەتتىمۇ؟ — سورىدى چاغاتاي يوغان كۆزلىرىنى تىكىپ.

— مەھمۇد يالاۋاچ دېگەن كىشى ئەتىگەنلا كىرىپ كېتىۋېدى، تېخى خاقاننىڭ يېنىدىن يېنىپ چىقمىدى، — دېدى ئىنچىكە بۇرۇتلۇق، قارمۇتۇق كەلگەن يىگىت ھۆرمەت بىلەن چاغاتايغا قاراپ.

ئېگىز بويلۇق، قاۋۇل، قارامتۇل چىرايىدىن مەنمەنلىك بىلەن جاھىل — تەرسالقى چىقىپ تۇرغان

① ئۆرگەنچ — خارەزىمنىڭ پايتەختى. بۇرۇن «گۈرگەنچ» دېيىلىدىغان ئامۇ دەريا بويىدىكى شەھەر چىڭگىزخان ئىستېلا قىلغاندىن كېيىن «ئۆرگەنچ» دەپ ئاتالدى.

② يالاۋاچ — ئەلچى دېگەن مەنىدە.

چىڭگىز خاننىڭ ئوغلى يا كېتىشنى، يا چوڭ ھارۋا بىلەن بىللە مېڭىۋېرىشنى بىلەلمەي خىيال سۈرۈپ قالدى. بېشىنى سېلىپ بىر ھازا ماڭغاندىن كېيىن، مەھمۇد يالاۋاچنىڭ چىقمىغانلىقىدىن تاقىتى تاق بولۇپ، كېتىش نىيىتىگە كەلگەندەك ئاق كىگىز ئۆيىنىڭ ئىشىكىگە ئاخىرقى قېتىم تىكىلدى. سىرلانغان ۋە نەقىشلەنگەن قوش قاناتلىق ياغاچ ئىشىك ھىم يېپىقلىق تۇراتتى. ئۇ بىر چوڭقۇر خورسىنىپ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ، ئۆز قوشۇنى تەرەپكە ماڭاي دېيىشىگە، ئىشىك غىچىلداپ ئېچىلىپ قەددى - قامەتلىك مەھمۇد يالاۋاچ چىقىپ كەلدى. ئۇ بىر خارەزىملىك سودىگەر بولۇپ، ھازىر چىڭگىزخان ئوردىسىنىڭ ئابرويلۇق ئەمەلدارى ئىدى. ئۈستىگە قىزىل تون، ئايىغىغا گۈل چىقىرىپ تىكىلگەن ئۆتۈك كىيگەن، بېشىغا ئاق سەللە ئورىغان يالاۋاچ چوڭ ھارۋىنىڭ يېنىدا كېتىۋاتقان چاغاتاينىڭ ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولدى.

مەھمۇد خارەزىمنىڭ ماللىرى ئارتىلغان كارۋان بىلەن بىر قانچە قېتىم موڭغۇل دالاسىغا سودىگەرچىلىك قىلىپ كېلىپ، چىڭگىزخان بىلەن تونۇشۇپ قالدى. دەل بۇ كۈنلەردە چىڭگىزخان سودا - سېتىق ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈپ، چەت ئەل سودىگەرلىرىگە ياخشى مۇئامىلە قىلىۋاتاتتى. مەھمۇد چىڭگىزخانغا، چىڭگىزخان مەھمۇدقا يېقىپ قېلىپ، ئىككىسى يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدى. ئاخىر ئۇ موڭغۇل خانىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، سودىگەرچىلىكنى تاشلاپ، موڭغۇل ئوردىسىنىڭ ئىناۋەتلىك ئەمەلدارى بولدى. چىڭگىزخان

ئۇنى بىرقانچە قېتىم ماۋارەئۇننەھىر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ باشقا مۇسۇلمان دۆلەتلىرىگە ئەۋەتىپ، ئۆزىنىڭ مەخسۇس ئەلچىسى قىلىۋالدى. مەھمۇد سادىقلىق بىلەن ئىشلەپ موڭغۇل خانلىقىنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى بولۇپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ مەھمۇد «يالاۋاچ» دەپ ئاتالدى.

مەھمۇد بىر چەتكە چىقىپ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان، كۆمتۈرۈلگەن بەش - ئالتە كۈنلۈك ھىلال ئايىسىمان بۇرۇتى بار چاغاتاينىڭ يېنىغا كېلىپ سالام قىلدى. شۇ چاغدا مەھمۇدنىڭ مۇھاپىزەتچى ئوغلانىمۇ ئۇنىڭ ئاق قاشقىلىق جەرەن يورغىسىنى يېتىلەپ كەلدى.

— سىزگە دەيدىغان گېپىم بار ئىدى! — دېدى چاغاتاي يالاۋاچنىڭ سالىمغا بېشىنى لىڭشىتىپ جاۋاب قايتۇرۇپ، — بىر چەتكە چىقىپ پاراڭلاشقاق بوپتىكەن. — بولىدۇ. سۆزىڭىزنى ئاڭلاشقا، ھۆرمەتلىك شاھزادەم، دائىم تەييارمەن! — دېدى قاشلىرى ئۆسكىلەڭ، كۆزلىرى مۇلايىم، ئىسسىق چىراي مەھمۇد موڭغۇل خانلىقىنىڭ جاساق^① ۋە قانۇنلىرىغا مەسئۇل بولغان چاغاتايغا قاراپ، ئۇ ئارقىدىن مۇھاپىزەتچى يىگىتكە بۇرالدى:

— سەن خان ھارۋىسىنىڭ يېنىدا مېڭىپ تۇرغىن، مەن شاھزادەم بىلەن بولىدىغان پاراڭنى تۈگىتىپ كېلىمەن...

يىگىت بېشىنى لىڭشىتىپ، مەھمۇدنىڭ ئېتىنىڭ چۆلۈۋورنىنى ئۆزىگە بېرىپ، ئېتىنى دېۋىتىپ خان

① جاساق — ئەنئەنىۋى قانۇنلار دەستۇرى.

ھارۋىسىنىڭ يېنىغا كەتتى. ئالدىدا چاغاتاي، كەينىدىن يالاۋاچ ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كۆرۈنگەن پاكارتۇپىلىككە قاراپ يول ئالدى.

※ ※ ※

قۇياش چۈشكە يېقىنلاپ باراتتى. ئۇ يەر - بۇ يېرى كۆكرىشكە باشلىغان بوز بارغانسېرى ئىسسىپ، باياتىن يېنىك ئۇچقان شامالمۇ توختاپ، ھاۋا تىنچىپ قالدى. چاغاتاي بىلەن مەھمۇد ئانچە ئېگىز بولمىغان تۆپىلىككە چىقىپ ئاتلىرىدىن چۈشتى. يالاۋاچ ئۆز ئېتىنىڭ ئېگىرىگە سېلىنغان قارا چېبەر قۇت كۆرىپنى ئېلىپ، ئېتىنى چاغاتاي قارا ئارغىمىقىنى باغلىغان، قاچانلاردىدۇر ئۆرۈلگەن قارىياغاچنىڭ يەردە ياتقان غولىغا باغلىدى. ئۇ ئاتلاردىن ئانچە يىراق بولمىغان تۆپىلىكنىڭ سەل كۆكرەگەن يېرىگە ئات كۆرىپىسىنى سېلىپ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان چاغاتاينى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ھازىرلا تېرىكىدىغاندەك كۆرۈنۈپ كېتىدىغان قېنى قىزىق، ئاغزى ئىتتىك چاغاتاي كۆرىپىنىڭ بىر چېتىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ مەھمۇدقا قارىدى. مەھمۇد كۆرىپىنىڭ بىر چېتىدە ئولتۇرۇپ، دائىم جۈجى بىلەن چېدەللىشىپلا يۈرىدىغان شاھزادىگە تىكىلدى. ئۇ ئۆتكەندە چاغاتاينىڭ جۈجى بىلەن بىر - بىرىگە قىلىچ كۆتۈرۈپ ئۇرۇشقانلىقىنى كۆرگەنىدى. ئۇ ئالدىدا ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان شاھزادىنىڭ شۇ چاغدا ئۆز ئاكىسى جۈجىغا دېگەن سۆزلىرىنى ئەسلىدى:

چاغاتاي كۆكەرمىلىك بىلەن: «سەن كۆك بۆرىنىڭ نەسلى ئەمەس، مەركىتلىكنىڭ پۇشتى، شۇڭلاشقا ئاتام ساڭا: «جۇجى، (مېھمان) دەپ ئات قويغان!» دېدى جۇجىغا ھۈرپەيگەن خورازدەك ئېتىلىپ.

كۆزلىرى يولۋاسنىڭ كۆزىگە ئوخشايدىغان، قامچىسىدىن قان تامچىغان رەھىمسىز جۇجى شۇنچىلىك غەزەپلەندىكى، چاغاتاينىڭ قىلىچىنى بىر ئۇرۇپ يەرگە چۈشۈرۈۋەتتى. تەمتىرەپ قالغان چاغاتاي ئۆزىگە ئېتىلىپ كېلىۋاتقان ئاكىسىنىڭ ھۇجۇمىغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى بىلەلمەي چەكچىيىپ تۇرغاندا، سۇبۇتاي باتۇر كېلىپ قېلىپ، جۇجىنى تۇتۇۋالدى...

تەقدىرمۇ ئاجايىپ. يەسۈكەي باتۇر بىر قېتىملىق جەڭدە چىڭگىزخاننىڭ ئانىسىنى مەركىتلىكلەردىن تارتىۋېلىپ، ئۆزىگە خوتۇن قىلىۋالدى. مەركىتلىك چوكان يەسۈكەيگە خوتۇن بولۇشتىن بۇرۇن مەركىتلىك بىر يىگىت بىلەن توي قىلىپ، بىرقانچە كۈن بىللە ئۆتتى. كېيىن مەركىتلىك ئايال يەسۈكەيگە خوتۇن بولغاندىن كېيىن، چىڭگىزخاننى تۇغدى. يەسۈكەي باتۇر چىڭگىزخان تۇغۇلغاندا، باشقىلارغا دېمىسمۇ، ئۆز كۆڭلىدە گۇمانلانغان. كېيىن بۇ ۋەقەنى چىڭگىزخان ئاڭلاپ: «مەن كۆك بۆرىنىڭ ئەۋلادى!» دەپ ۋارقىراپ كەتكەنىدى...

ئارىدىن نۇرغۇن يىللار ئۆتۈپ، شۇنداق ۋەقە تېمۇرچىنىڭ بېشىغا كەلدى. ياش چىڭگىزخاننىڭ توي قىلغىنىغا بىرنەچچە كۈن بولغان سۆيۈملۈك ئايالى بۆرتەنى مەركىتلىكلەر بۇلاپ كەتتى. تېمۇرچىنىڭ

ئادىمى ئاز بولغانلىقتىن مەركىتلىكلەرگە قارشى تۇرالمىدى. بۆرتەنى قۇتقۇزۇپ قالالمىدى. ئۇ بىرقانچە ئادىمىدىن ئايرىلىپ، بورخان خالدۇن تېغىغا چىقىۋالدى. چىڭگىزخان بىرقانچە ئايدىن كېيىن مەركىتلىكلەرگە ھۇجۇم قىلىپ، بۆرتەنى قايتۇرۇپ كەلدى. بۇ چاغدا سۆيۈملۈك ئايالى بۆرتەنىڭ قورسىقى خېلىلا يوغىناپ قالغانىدى. جۇجى تۇغۇلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ كۆڭلىدە: «بۇ مېنىڭ بالامۇ ياكى مەركىتلىكلەرنىڭ كۈچۈكىمۇ؟» دېگەن گۇماندا بولۇپ قالدى.

چاغاتاي قىرىقلاردىن ھالقىغان مەھمۇدنىڭ ئۆزىگە قاراپ خىيال بىلەن ئولتۇرۇپ كەتكەنلىكىدىن ئوڭايىسىز لانغاندەك بولدى. لېكىن، ئۇ بۇ كەيپىياتنى سەزدۈرمەي، ئۆزىنىڭ سۆز باشلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرغان يالاۋاچقا قارىدى.

— ئاتام بىلەن، — دەپ سۆز باشلىدى شاھزادە مەھمۇدقا قاراپ ئولتۇرۇپ، — ئۇزۇن پاراڭلىشىپ كەتتىڭىز. خېلى ئۇزاق ساقلاپ ئەمدى قايتاي دەپ تۇرغىنىمدا چىقىپ قالدىڭىز. ئەگەر چىقمىغان بولسىڭىز كېتىپ، كېيىن كېلەي دەپ ئويلىۋىدىم...

— ئۆرگەنچكە بېرىپ كېچە كېلىۋىدىم، ئاتىڭىزنىڭ ئۆرگەنچىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەنلىكىدىن خەۋىرىڭىز بولسا كېرەك؟ مەن ئۆرگەنچتە كۆرگەن — ئاڭلىغانلىرىمنى ئاتىڭىزغا تولۇق دەپ بەرگۈچە ۋاقىت سوزۇلۇپ كەتتى، — دېدى يالاۋاچ چاغاتايغا: «مېنى نېمىگە ئىزدەپ كەلگەندۇ» دېگەن ھەيرانلىق بىلەن تىكىلىپ.

— ئاكا، كۆڭلۈمگە كەلگەن بىر ئوي ماڭا ئارام بەرمەي

ئاخىر ئالدىڭىزغا ئەكەلدى. مەن سىزنى سىناقلىرىڭىزدىن ئۆتكەن ئىشەنچلىك ئادەم دەپ بىلىمەن. ئاتامۇ بىزگە سىزنى ئالاھىدە ھۆرمەت قىلىشىمىزنى چىكىپ كەلدى. ئەمدى ئاكا، سىزگە دېمەكچى بولۇپ كەلگەن، ماڭا ئارام بەرمىگەن ئويۇمنى دەي: ئۇلۇغ ئاتام دائىم بىزگە: «ئىگىلىگەن زېمىنلىرىمنى سىلەرگە بۆلۈپ بېرىمەن. سىلەر چوڭ خانلىق ئاستىدا، ئۆزۈڭلارغا بۆلۈپ بېرىلگەن زېمىنلاردا كىچىك خانلىقلارنى قۇرۇپ باشقۇرىسىلەر. ھازىردىن باشلاپ بۇنىڭغا روھىي جەھەتتىن تەييارلىق قىلىپ قويۇڭلار» دەپ كەلدى. سىز، ئاكا، ئۇلۇغ ئاتامنىڭ قىلىمەن دېگىنىنى قىلماي قويمايدىغانلىقىنى بىلىسىز! ئۇرۇشلار تۈگىگەندە، ئۇ ئىگىلىگەن زېمىنلىرىنى بىز تۆت ئوغلىغا^① بۆلۈپ بېرىدىغانلىقى چوقۇم. مېنىڭ پەرىزىم: خارەزىم ئۇرۇشى تۈگىگەندىن كېيىن، ئاتام بىزگە زېمىن بۆلۈپ بەرسە كېرەك، — چاغاتاي خىيال سۈرگەن ھالدا سۆزىدىن توختىدى. ئۇنىڭ ئاق پاختىسى يوغان، ئويناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى چاقناپ، ئەمدى دەيدىغانلىرىنى ئويلاۋاتقاندا قىلاتتى.

چاغاتاي يېقىندىن بۇيان بۇ ھەقتە كۆپ ئويلىنىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ تۈركىي تىلىدا سۆزلىشىدىغان مىللەتلەر ئىچىدە ئۇيغۇرلار ئەڭ قەدىمىي، ئەڭ مەدەنىيەتلىك مىللەت ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇيغۇر تىلىنى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى كۆپلىگەن مىللەتلەر ئاڭلاپ چۈشىنەتتى. ئاتىسىنىڭ كاتىپى بولۇپ

① تۆت ئوغلى: جۇجى، چاغاتاي، ئۈگەداي، تولى.

ئىشلەۋاتقان تاتاتوڭادەك بىر ئۇيغۇر دانىشمىنى ئۆزىگە مەسلىھەتچى قىلىۋېلىشنى ئويلايدىغان بولۇپ قالغان ئىككىنچى شاھزادە مەھمۇد يالاۋاچنى يادىغا ئالدى.

«ئۇنىڭغا بۇ ئويۇمنى ئېيتىپ قويغىنىم ياخشى. خارەزىم ئۇرۇشى جەريانىدا شۇنداق بىر دانىشمەن ئۇچراپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دەپ ئويلىغان چاغاتاي، مەھمۇد بىلەن تېزىرەك كۆرۈشۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

— تاتاتوڭا ھەقىقەتەن دانا باخشى! — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى شاھزادە مەھمۇدقا ئوچۇق چىراي قاراپ، — بۇ دانىشمەننىڭ ياردىمىدە يېزىقلىق بولۇپ قالدۇق، ئاتامغا جەڭ قىلىش ۋە دۆلەتنى باشقۇرۇشتا ياللۇغ چۇساي بىلەن تاتاتوڭا ئىككى دانىشمەن ئۆز بىلىمى ۋە مەسلىھەتلىرى بىلەن يېقىندىن ياردەم بەرمەكتە. مېنىڭمۇ تاتاتوڭادەك بىر دانىشمەن مەسلىھەتچىم بولغان بولسا، ئۇلۇغ ئاتام ماڭا بۆلۈپ بېرىدىغان زېمىندا راستلا بەختىم ئېچىلاتتى! — چاغاتاي سەل ھاياجانلىنىپ قالدى. ئۇ ئۆز ھاياجىنىنى بېسىۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — بىلىسىز، مېنىڭ قېنىم قىزىق، مېجەزىم ئىتتىك، يېنىمدا ئەقىل ئۆگىتىپ، چاقماقتەك تېز چاقىدىغان مېجەزىمنى بېسىپ تۇرىدىغان بىر دانا بولسا نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى. شۇنداق بولسىلا ئەتىكى خانلىقىمدا ئىشلىرىممۇ يۈرۈشۈپ كېتەتتى. ئاكا، مېنىڭ سىزنى ئىزدەپ كېلىشىمنىڭ سەۋەبىنى سۆزلىرىمدىن بىلگەنسز. ماڭا تاتاتوڭادەك بىر دانانى تېپىپ بېرەلمەسسىزمۇ؟!

— يېنىڭىزدا قۇتىدىن خايش ئامىد بارغۇ؟! ئۇ خېلىدىن بېرى سىزگە ئەگىشىپ، سىزگە خىزمەت

قىلىۋاتىدىغۇ؟ — دېدى يالاۋاچ چاغاتاينىڭ سۆزى
تۈگىشىگىلا ئۇنىڭغا تىكىلىپ.

— ئامىدقۇ بار! — دېدى شاھزادە كۆڭلىدىكى گېپىنى
تولۇق ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان سۆز تاپالمىغاندەك
مۇرىسىنى قىسىپ، — نېمە دېسەم بولار؟ ئۇ ئادەم
ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرالمىدۇ. ئۆزىغۇ يامان ئەمەس،
لېكىن، ياللۇغ چۇساي، تاتاتوڭلاردەك ياخشى
مەسلىھەتچى بولالمىدۇ.

چاغاتاي مەھمۇد يالاۋاچقا ئۈمىد بىلەن قارىدى.
شاھزادىنىڭ ئۆزىنى ئالاھىدە ئىزدەپ كېلىشىنىڭ
سەۋەبىنى تولۇق بىلگەن مەھمۇد چىڭگىزخاننىڭ بۇ
ئەقىللىك، لېكىن مېجەزى ئوسال ئوغلغا قاراپ تۇرۇپ،
خارەزىمدىكى دانالارنى بىر — بىرلەپ ئەسلىدى. بىردىن
ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا قەددى — قامەتلىك، يۈزىدىن نۇر
يېغىپ تۇرىدىغان سەمەرقەندتىكى مەۋلانا يۈسۈف
سەككاكى كەلدى. «بۇ ئادەم بولىدۇ!» دەپ ئويلىدى ئۇ
كۆڭلىدە، — خارەزىمدىكى داڭقى چىققان خېلى — خېلى
دانىشمەنلەردىن ئۈستۈن تۇرىدۇ.» تېزلا چاغاتايغا
مەسلىھەتچى بولالايدىغان مەۋلانا يۈسۈفنى تاپقانلىقىدىن
خۇشال بولغان مەھمۇد چاغاتايغا خوش چىراي قارىدى.

— خاتىرجەم بولۇڭ، مەن سىزگە چوقۇم بىر دانى
مەسلىھەتچى تېپىپ بېرىمەن! — ئۇ مەۋلانا يۈسۈف
سەككاكى ھەققىدە ئېغىز ئاچمىدى، — ئالدىدا
خارەزىمگە بارىلى! خارەزىمگە بارغاندىن كېيىن سىزگە
قىلغان ۋەدەمنى يۈزدەيۈز ئورۇنلاپ، سىزنى رازى
قىلىدىغىنىمغا ئىشىنىڭ!

— رەھمەت! — دېدى چاغاتاي خوشال بولۇپ، ئۇنىڭ

چىرايىغا يېنىك تەبەسسۇم يۈگۈردى، — ئاكا، سىزگە
ئىشەنچىم كامىل.

ئىككىسى ئورنىدىن تۇرغاندا، قۇياش چۈشتىن
قايرىلىپ، خېلىلا ئۇزاقلاپ كەتكەن چوڭ قوشۇننىڭ
توختاپ، دەل — دەرەخسىز كەڭ دالادا چۈشلۈك تاماققا
ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى. ئىككىسى ئاتلىرىغا مىنىپ،
قوشۇن توختىغان يەرگە قاراپ چېپىپ كەتتى...

كۈنچىقىش ئۇپۇقىغا چىققان قۇياش خېلىلا ئېگىز
ئۆرلەپ، بىپايان دالادا بىر — بىرىگە قارشى سەپ تۈزۈپ
تۇرغان ئىككى تەرەپتىكى بىھېساب قوشۇننى كۆرۈپ
چۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ قىزغۇچ چىرايى بىردىنلا
سارغىيىپ، ئىچىدە ئاھ ئۇرغاندەك كۆرۈندى. ئۇ بىر
نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى يامغۇر سۈيىدىن باشقا سۇ
كۆرمەي قاغىراپ ياتقان بوزنىڭ ئادەملەرنىڭ قىزىل
قېنى بىلەن سۇغىرىلىش ئالدىدا تۇرغانلىقىدىن
ئازابلاندى...

ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ ئالدىدا قارا پۆپۈكلۈك ئۇزۇن
نەيزە تۇتقان، ئۈستىگە دۇبۇلغا ۋە ساۋۇت كىيگەن
چىڭگىزخان ئاتلىق تۇراتتى. شالاڭ، ئاق ئارىلاشقان،
قوڭۇر ساقال — بۇرۇتلۇق بۇ موڭغۇل ھۆكۈمرانى
خارەزىم زېمىنىغا كىرىپ، ئۆزى سىرىنى بىلمەيدىغان
مەملىكەت بىلەن بولىدىغان تۇنجى جەڭنىڭ دۈمبىقىنىڭ
چېلىنىشىنى كۈتەتتى. ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى چاقناپ،
ھەرقانداق چاغدا چىراي ۋە ۋۇجۇدىدا كۆرۈنىدىغان

تاغدەك ئىرادە، تولۇق ئىشەنچ بىلەن جەڭ بولىدىغان
جەڭگاھقا قارايتتى.

قېرىپ قالغان، ساقال - بۇرۇتى ئاقارغان،
سېمىزلىكىدىن ھاسىراپ تۇرىدىغان خارەزىم سۇلتانى
تولۇق جەڭ كىيىمى كىيىپ، موڭغۇل قوشۇنىنى ئاسانلا
يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىدىغان ئەلپازدا موڭغۇل
قوشۇنلىرىغا تىكلەتتى. ئۇنىڭ ئاستىدىكى بوز ئايغىر
قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ، ئۈستىدىكى ئىگىسى گۈللۈك
ئۆتۈكىنىڭ پاشىنىسى بىلەن بېقىنىنى بىر نىقتىسىلا
ئۇچىدىغاندەك تۇراتتى.

كەڭ دالانى جەڭ دۇمباقلىرى ۋە ناغرا - سۇناينىڭ
ياڭراق ساداسى قاپلىدى. موڭغۇل ۋە خارەزىم قوشۇنلىرى
قىيىقاس - چۇقان بىلەن بىر - بىرىگە ئېتىلىپ،
دەھشەتلىك قىرغىن قىلىشنى باشلىۋەتتى. توپا - چاڭ
ئۆرلەپ، ئۇرۇش مەيدانى ئاق سېرىق تۇمان ئىچىدە
قالغاندەك بولدى. ئاتلارنىڭ كىشەشلىرى، ئۆلۈمنىمۇ
ئېسىدىن چىقارغان ئادەملەرنىڭ غەزەپلىك ۋارقىراپ -
جارقىراشلىرى، يارىدارلارنىڭ نالە - پەريادلىرى، قىلىچ -
نەيزىلەرنىڭ جاڭ - جۇڭلىرى توپا - چاڭ قاپلىغان
جەڭگاھنىڭ خورىدەك ياڭراتتى. ئاتلارنىڭ تۇياقلىرى
قىزىل قان بىلەن بويالدى. بىردەمدىلا بۇ دالا قىزىل
قىيامەتكە ئايلاندى. ئاخىر كۆرەڭ سۇلتان مۇھەممەدنىڭ
قوشۇنلىرى يىراقتىن كەلگەن موڭغۇل قوشۇنلىرىنىڭ
زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىندى...

كەڭ دالاغا قاپقارا چاپلىرىنى يېيىپ كېچە پەرىسى
كېلىۋاتاتتى. جەڭدە ئۆلگەن ئۆز ئادەملىرىنىڭ
جەسەتلىرىنى كۆمۈپ بولۇپ، يېقىلغان گۈلخانلار

چۆرىسىدە ئولتۇرغان چېرىكلەر بولۇپ ئۆتكەن جەڭ
ھەققىدە پاراڭلىشىۋاتاتتى. لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان
گۈلخانلاردىن ئۇچۇۋاتقان ئۇچقۇنلار خۇددى كېپەك
ئالتۇنلاردەك قاراڭغۇلۇققا چېچىلاتتى...

چىڭگىزخان چوڭ ھارۋا ئۈستىدىكى ئاق كىگىز
ئۆيىنىڭ تۆر تەرىپىدە قوش قەۋەت كۆرىپە ئۈستىدە
ئولتۇراتتى، ئالدىدىكى تۆت پۇتلۇق شىرەدە يېنىۋاتقان
پانار ئۆي ئىچىنى يورۇتاتتى. خاننىڭ يېنىدا ئوتتۇرىدىن
ئىككىگە ئايرىلغان قاپقارا چېچىغا ئالتۇندىن ياسالغان
چاچ قىسقۇچلارنى قىسىپ، پېشانىسىگە بىرنەچچە تىزىق
مەرۋايىت ئېسىپ، گۈللۈك قىزىل تاۋاردىن ئۆرە ياقىلىق
تون كىيگەن، قۇلاقلىرىغا ئالتۇن ھالقا، قوللىرىغا
قوش - قوش بىلەزۈك سېلىۋالغان ساھىبجامال قۇلان
ئېرىگە قاراپ ناز - خۇلقى بىلەن بىرنېمىلەرنى
دەۋاتاتتى...

ئاق كىگىز ئۆيىنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، ئۆيگە
خىزمەتچى ئاغۋاتلاردىن بىرى كىرىپ كەلدى. ئۇ ئىشىك
ئالدىدا تىك تۇرۇپ، مەھمۇد يالاۋاچنىڭ كەلگەنلىكىنى
خەۋەر قىلدى.

— ئىجازەت! — دېدى چىڭگىزخان ئېغىر پۇشۇلداپ.
خىزمەتچى ئوغلان چىقىپ كەتتى. ئارىدىن كۆپ
ئۆتمەي مەھمۇد يالاۋاچ كىرىپ كەلدى. ئېگىز بوي،
قەددى - قامەتلىك مەھمۇد ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ، قول
باغلاپ سالام قىلدى.

— كەل! — دېدى يالاڭباش تاق ئولتۇرغان چىڭگىزخان
شىرەنىڭ يېنىدىن ئورۇن كۆرسىتىپ. خاقاننىڭ
ئىككىگە ئايرىلغان، خېلىلا ئاق ئارىلىغان، ئوخشاش

ئىككىگە ئۆرۈلگەن كالتە چېچى مۇرىسىدىن ساڭگىلاپ تۇراتتى، چېچىنىڭ ئۇچى قىزىل يۇڭ يىپتا باغلانغان بولۇپ، پانار يورۇقىدا چاقناپ كۆرۈنەتتى. تومپايغان ئىككى مەڭزى چوغدەك جۇلالىنىپ تۇرغان خاننىڭ ئۈستىدە گۈللۈك سېرىق^① تاۋاردىن تىكىلگەن پەشمەت، بېلىدە پەشمەتنىڭ رەڭگىدىكى بەلباغ، كەڭ بەلباغنىڭ ئوڭ تەرىپىدە غىلاپى چىرايلىق موڭغۇل پىچىقى ئېسىقلىق تۇراتتى.

ئۈستىگە قىزىل تون كىيىپ، بېشىغا ئاق سەللە يۆگىگەن، قونچىغا گۈل كەشتىلەنگەن ئۆتۈك كىيگەن، ئۆسكىلەڭ قېشى بىلەن مۇلايىم كۆزىنىڭ ئارىلىقى يېقىن، بۇرۇتى ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە چۈشۈپ تۇرىدىغان، ئۇچلۇق ئېڭىكىدىكى ساقىلى بىر ئوچۇم كېلىدىغان يالاۋاچ چىڭگىزخان كۆرسەتكەن ئورۇنغا كېلىپ، باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ ھۆكۈمرانغا قارىدى. — قۇلان! — دېدى كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان موڭغۇل خانى يېنىدىكى چىرايلىق توقىلىغا بۇرىلىپ قاراپ، — دېگىن، مەھمۇد يالاۋاچقا قىمىز ئەكەلسۇن!

ئېگىز، زىلۋا بويلۇق چوكان ئورنىدىن تۇرۇپ، چوغ رەڭلىك گىلەم سېلىنغان سۈپىدىن چۈشۈپ ئىشىككە قاراپ يول ئالدى.

چىڭگىزخان شالاڭ، قوڭۇر ساقىلىنى سىلاپ، ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان يالاۋاچقا جىددىي تىكىلدى. — بۈگۈن كۆك تەڭرى قوللاپ، خارەزىملىكلەر بىلەن

① موڭغۇللار سېرىق رەڭنى «خانلىق ھوقۇقىنىڭ سىمۋولى» دەپ قارىغاچقا، بۇ رەڭدىكى چاپانلارنى خان ۋە خاننىڭ ئىنىلىرىغا ئېرىشكەن ئىنانچىخان ياكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئاقسۆڭەكلەرلا كىيسە بولاتتى.

بولغان تۇنجى جەڭدە غەلبە قىلدىم. شۇ تاپتا مېنىڭ بىزدىن يېڭىلىپ پايتەختىگە قاچقان خارەزىم شاھىنىڭ ئەھۋالىنى شۇنچىلىك بىلگۈم كېلىۋاتىدۇ. يەنە سېنى، مەھمۇد، ئۆرگەنچكە ئەۋەتىشنى ئويلاۋاتىمەن. سەنلا مېنىڭ سۇلتان مەھمۇدنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى بىلىش تەشۋالىقىمنى قاندۇرالايسەن! يالاۋاچ، بۈگۈن كېچىلەپ يولغا چىقىپ، ئۇلارنىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىنى بىلىپ كەلسەڭ! مەن سېنى مۇشۇ يەردە كۈتۈپ تۇرىمەن. سېنىڭ ئىگىلەپ كەلگەن ئەھۋاللىرىڭغا قاراپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى جەڭلەرنى ئورۇنلاشتۇرىمەن...

«چىڭگىزخان چاقىرىۋاتىدۇ!» دېگەندىلا ئۆزىنى يەنە ئۆرگەنچكە ئەۋەتىدىغانلىقىنى پەرەز قىلغان مەھمۇد، خاقاننىڭ دېگەن سۆزلىرىدىن ئۇنچىلىك ھەيران بولۇپ كەتمىدى. ئەقىللىك، ئەھۋالنى ئوبدان ئىگىلىمەي تۇرۇپ جەڭ قىلمايدىغان بۇ ھۆكۈمران، سىرلىق دۆلەت خارەزىمىنىڭ چېرىك كۈچى ئۆزىنىڭ چېرىك كۈچىدىن ئۈستۈنلۈكىنى، شۇنداقلا بۇ مەملىكەتنىڭ باي ۋە قۇدرەتلىك ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ ھەربىر قەدىمنى «يەتتە ئۆلچەپ بىر كېسىش» بويىچە بېسىپ كېلىۋاتاتتى ۋە جەڭ قىلىۋاتاتتى. دانا سەركەردە بۈگۈنكى ئۇرۇشتىن كېيىنكى خارەزىم شاھىنىڭ ئەھۋالىنى بىلمەي تۇرۇپ، يولىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېيىنكى جەڭلەرنى قىلمايتتى.

مەھمۇد جاۋاب بېرىشكە ئالدىراپ كەتمىدى. ئۇ خارەزىمگە بىر بېرىپ كەلگەندىن بېرى، موڭغۇللارغا قىلىۋاتقان خىزمىتىنى ئويلايدىغان بولۇپ قالدى. «مەن — دەپ ئويلىدى ئۇ چىڭگىزخان ئوردىسىنىڭ ئەمەلدارى

بولۇپ قالغىنىنى ئويلاپ ئىچى ئىچىشىپ، — سودىگەرلىكىمنى تاشلاپ، موڭغۇل ھۆكۈمرانىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلغان چېغىمدا ئەتراپلىق ئويلىماپتىمەن. ھۆرمەتلىك ئاتا — بوۋىلىرىم ئۆتكەن، ئۆزۈم تۇغۇلۇپ ئۆسكەن خارەزىمگە قارشى ئۇرۇش قىلىدىغان موڭغۇللارنىڭ ئادىمى بولۇپ قالدىغىنىمنى بىلمەپتىمەن. مەن ۋە مېنىڭ ئەجدادىم خارەزىمنىڭ سۈيىنى ئىچىپ، نېنىنى يېدۇق. بۈگۈن خارەزىمگە قارشى قوشۇن تارتىپ كەلگەن موڭغۇللارغا خىزمەت قىلسام، قانداق ئادەم بولۇپ قالىمەن؟! توغرا، خارەزىم شاھى توغرا قىلىمدى، مەنمەنچى غايىرخان توغرا قىلىمدى. سودا قىلغىلى كەلگەن موڭغۇل خانلىقىنىڭ سودىگەرلىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، قاتلىنى تەلەپ قىلىپ كەلگەن باش ئەلچىنىڭ كاللىسىنى ئالدى. موڭغۇللارنىڭ كېلىپ قىساس ئېلىشىنى خاتا دېگىلى بولامدۇ؟! موڭغۇللارنىڭ قىساس ئېلىشى توغرا بولغان تەقدىردىمۇ، ئۆزۈم تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتۇمغا قارشى ھەرىكەت قىلسام قانداق بولىدۇ؟! ئەتىكى تارىخ ھەرقانداق ئادەمنىڭ ۋىجدان ۋە ئار — نومۇسىغا باھا بېرىدۇ! ئۇ چاغدا خارەزىمگە يۈز كېلەلمەيدىغان قارا يۈز بولۇپ قالسام قانداق قىلىمەن?!...»

شۇ تاپتا يالاۋاچىنىڭ كۆڭلىگە بۇ ئويلار كېلىۋېلىپ، ئاغزىنى ئاچقۇزمايۋاتاتتى.

«ئىش بۇ دەرىجىگە يېتىپ، — دەپ پىكىر قىلاتتى ئىچىدە مەھمۇد، — بارمايمەن دېسەم بولامدۇ؟! بۇ قېتىم باراي! بارمىسام موڭغۇللار مېنى ئامان قويامدۇ؟! كېيىن قانداق قىلىش ھەققىدە ئوبدان ئويلىنارمەن...»

— چارچاپ قالدىم. بىر ئاز كۆزۈمنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىپ، ئاندىن يولغا چىقاي! — دېدى يالاۋاچ چىڭگىزخانغا قاراپ، — سىزگە قايسى تەرەپتىكى ئەھۋاللار كېرەككىن؟! چىڭگىزخان كۆزلىرىدىن خىيال چېچىپ مەھمۇدقا قارىدى:

— خارەزىم شاھى يېڭىلىپ كەتكەندىن كېيىن نېمە قىلىۋاتىدۇ؟ بىزگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن قانداق ھەربىي كېڭەشلەرنى ئۆتكۈزۈپ، قانداق جەڭ پىلانىنى تۈزدى؟ ئۆزىگە نىچكە چېرىك يۆتكەپ كېلەمدىكەن؟ ئىشقىلىپ، سۇلتان مۇھەممەدنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ كەلسەڭ بولاتتى.

— بولىدۇ... — دېدى مەھمۇد تۇرۇشقا تەمىشلىپ، — مەن چىقاي!

— توختا! قۇلان قىمىزغا چىقىپ كەتكەن، كىرسۇن. قىمىز ئىچىپ ئاندىن چىققىن! — چىڭگىزخان ئىشىك تەرەپكە قاراپ بىرىنى چاقىراي دەپ تۇرۇشىغا، ئالدىدا قۇلان، كەينىدىن خىزمەتچى ئايال قىمىز كۆتۈرۈپ كىردى...

مەھمۇد پەرىشان ھالدا قىمىزنى زەھەر ئىچكەندەك ئىچىپ، چىڭگىزخان بىلەن خوشلىشىپ تالغا چىقتى. ئاسماندا يورۇق يۇلتۇزلار جىمىرلايتتى. گۈلخانلار تېخىچە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتاتتى. ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ئاستا مېڭىپ كېتىۋاتقان پۇتلىرى ئاستىدىكى زېمىن شۇبىرلاپ ئۆزىنى قارىلاۋاتقانداك بىر ھېسسىيات مەھمۇدنىڭ ئىچىگە — ئىچىدىن سوغۇق تىترەك ئۆرلىتىپ، بىردىنلا بويىنى شۇر كۈندۈرۈۋەتتى...

مەھمۇد خارەزىمدىن كېلىپ، چىڭگىزخانغا ئىگىلىگەن ئەھۋاللىرىنى يەتكۈزدى. ئۇ:

— ئۆرگەنچ قاتتىق مۇداپىئەلىنىپ، سېپىللاردا كېچە — كۈندۈز سانجاق — سانجاق ئەسكەر تۇرۇۋېتىپتۇ. شەھەرگە كىرگەن — چىققان ھەربىر ئادەمنى قاتتىق تەكشۈرىدىكەن. ئازراقلا گۇمانلىق يىپ ئۇچى تېپىۋالسا قولغا ئالىدىكەن. ئەگەر بىرقانچە تۈگىگە مال ئارتىپ، يىراق ئەلدىن قايتقان سودىگەر قىياپىتىدە بارمىغان بولسام، مېنى تۇتۇپ جەزىمەن زىندانغا تاشلايتتىكەن... — دەپ سۆزىنى تۈگەتتى.

چىڭگىزخان مەھمۇدنىڭ دېگەنلىرىدىن ئۆرگەنچكە ھۇجۇم قىلماي، بۇخارا ۋە سەمەرقەندلەرگە ھۇجۇم قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. مەھمۇد چىقىپ كەتكەندىن كېيىن يالغۇز قالغان رەھىمسىز ھۆكۈمران ئويلاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى چاقناپ، قىزىل چىرايىدىن ئالدىدىكى ئۇرۇشلارنىڭ پىلاننى تۈزۈۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

— «تەييارلىق قىلىۋالغان پايتەختنى ئېلىش ئەلۋەتتە قىيىن، مېنىڭ بىلەن كەڭ دالادا بىر قېتىم كۈچ سىناشقان سۇلتان، مېنى چوقۇم ئۆرگەنچكە ھۇجۇم قىلىدۇ دەپ ئويلاپ تەييارلىق قىلىۋالدى. بۇنداق ئەھۋالدا ئۆرگەنچنى تاشلاپ، خارەزىمنىڭ باي شەھەرلىرى بۇخارا بىلەن سەمەرقەندكە ھۇجۇم قىلسام، تېزىرەك ئالالايمەن. ھازىر خارەزىمدىكى شەھەرلەرنىڭ ھەربىرى

بىر چاشقان ئۇۋىسى، ھەربىر ئۇۋىدىكى چاشقان ئۆز غېمى بىلەنلا، ئۇلار باشقىلارنى ئويلاپمۇ قويمايدۇ...» خىيال قىلىپ شۇ يەرگە كەلگەندە، موڭغۇل خاقانى مەھمۇد يالۋاچنىڭ بىر سۆزىنى يادىغا ئالدى: «سۇلتان مۇھەممەد پۈتۈن لەشكىرىي كۈچىنى بىرلىككە كەلتۈرمەي، ئايرىم - ئايرىم بۆلۈپ باشقۇرىدۇ. ئۇ: «ھەربىر بۆلەك قوشۇنۇم ئۆزى بىلەنلا ھالاك بولسا، قوزغىلاڭ كۆتۈرسىمۇ باستۇرۇشقا ئاسان بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. توغرا! - دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېرىلگەن ئېگىز بويلۇق، قاۋۇل چىڭگىزخان، - ئۆرگەنچى تاشلاپ، بۇخارا ۋە سەمەرقەندلەرگە ھۇجۇم قىلسام، باشقا شەھەرلەردىن ياردەمگە لەشكەر كېلىشىدىن ئەنسىرىشىمنىڭ ھاجىتى يوق!»

چىڭگىزخان ئۆرگەنچكە ھۇجۇم قىلماي توپتوغرا بۇخاراغا قاراپ ئاتلاندى. بۇخارا ئۇرۇشى قاتتىق بولدى. موڭغۇللار ئىككى ھەپتىدىن ئوشۇق ھۇجۇم قىلىپ، بۇ قەدىمىي، مۇستەھكەم شەھەرنى ئالالمىدى. غەزەپلەنگەن ھۆكۈمران ئوبدان تەييارلىق قىلىپ، يېڭى ھۇجۇم باشلىدى. ئېغىر پالاقمانلاردىن ئېتىلغان يوغان تاشلار سېپىل دەرۋازىلىرىنى سۇندۇرۇپ، موڭغۇللارنىڭ بېسىپ كىرىشىگە يول ئاچتى. شۇنداق قىلىپ، چىڭگىزخان مىلادىيە 1220 - يىلى 2 - ئايدا بۇخارانى ئېلىپ شەھەرنى قانغا بويىۋەتتى...

نۆۋەت سەمەرقەندكە كەلدى، سەمەرقەند ئۇرۇشىغا موڭغۇللارنىڭ تەرەپ - تەرەپلەرگە كەتكەن قوشۇنلىرىنىڭ ھەممىسى قايتىپ كېلىپ قاتناشتى. چاغاتايمۇ ئىنىسى ئۆگەداي بىلەن ئۇترارنى ئېلىپ،

ساراڭدەك بولۇپ قالغان غايىرخانى ئالدغا سېلىپ، بۇ مەشھۇر شەھەر چېڭگىگە ئۆلگۈرۈپ كەلدى. سەمەرقەند ئۇرۇشى بۇخارا ئۇرۇشىدىنمۇ قاتتىق بولدى. بۇخارادىكى خارەزىم چېرىكلەرنىڭ سانى 20 مىڭ ئەتراپىدا بولسا، بۇ شەھەردىكى چېرىكلەرنىڭ سانى 100 مىڭدىن ئېشىپ كېتەتتى. موڭغۇل قوشۇنلىرى سەمەرقەندنى قورشاپ يېتىپ، ئاخىر تۇيۇقسىز، دەھشەتلىك ھۇجۇم قوزغاپ شەھەر ئىچىگە بېسىپ كىردى. ئۇلار سەمەرقەندنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، ئاھالىسىنىڭ يېرىمىدىن كۆپىنى قىرىپ تاشلىدى...

چېڭگىزخان سەمەرقەندنىڭ ئېلىنغانلىق خۇش خەۋىرىنى ئاڭلىغاندا، چىرايى ئېچىلىپ، يۈزلىرى قورۇلۇپ، شالاڭ، قوڭۇر بۇرۇتنى چۈشۈپ تۇرغان كالىپۇكلرى قىيىسايدى. ئۇ ئارقىدىن تومپىيىپ چىققان قورسىقىنى ئاللىقىنى بىلەن ئۇرۇپ تاغ گۈلدۈرمامىسىدەك قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى. يوغان ھارۋىنىڭ ئۈستىدىكى ئاق ئۆيدە ئولتۇرغان مەھمۇد يالاۋاچ، تاش يۈرەك ھۆكۈمراننىڭ كۈلكىسىدىن يۈرىكىگە تۈمەنىڭ يىڭنە سانجىلغاندەك ئاستا ئىڭرىدى. ئۇ قاتتىق ئازابلىنىۋېتىپ، كۆڭلىدە مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى ئەسلەپ: «ئۇلۇغ شەھەردىمىكىن يا سىرتلارغا چىقىپ كەتكەنمىكىن؟» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

※ ※ ※

شەھەر ئېلىنغان كۈننىڭ ئەتىسى ناشتىنى ئالدىراپ قىلغان مەھمۇد مۇھاپىزەتچى يىگىتنى ئېلىپ كوچىغا چىقتى...

سەمەرقەند مىلادىيەدىن بۇرۇنلا مەشھۇر شەھەرلەردىن ھېسابلىناتتى. ئۇ بۇرۇن ماراكەند دەپ ئاتىلىپ، قەدىمىي شەھەرلەر ئىچىدىكى مەشھۇرلىرىدىن دەپ قارىلاتتى. بۇ شەھەر ئۆز دەۋرىدىمۇ ئەڭ چوڭ، ئەڭ گۈزەل، ئەڭ ئاۋات شەھەر دېيىلەتتى.

سەمەرقەندنىڭ كوچىلىرى دەل - دەرەخلىك بولۇپ، ئېرىق - ئۆستەڭلىرىدە توختىماي سۇ ئاقاتتى. ھەممە ھويىلارنىڭ باغلىرى بولۇشتىن تاشقىرى، شەھەر ئەتراپىدا نەچچە چاقىرىم يەرگىچە چوڭ باغلار بولۇپ، بەكمۇ مەنزىرىلىك كۆرۈنەتتى. سەمەرقەندتە ھۆل - يېغىن ئاز بولغانلىقتىن، بۇ باغلاردىكى ئۈزۈم - ئانار قاتارلىق ھەر خىل مېۋىلەر بەكمۇ شېرىن پىشاتتى. شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ كۆپى ھويلا ۋە شەھەر ئەتراپىدىكى باغ - ۋارانىلىرىنى خاس مۇلازىملارغا قارىتاتتى.

سەمەرقەند يەنە ئۆز دەۋرىدىكى چوڭ سودا شەھىرى ھېسابلىنىپ، كوچا - رەستىلىرىدە دۇكانلار كۆپ بولاتتى. بۇ بازار ۋە دۇكانلاردا سېتىلىدىغان ماللارنىڭ كۆپى ئۆزىدىن چىقىپلا قالماي، يەنە چەت ئەللەرنىڭ ماللىرىمۇ نۇرغۇن سېتىلاتتى. چەت ئەللەرنىڭ سودىگەرلىرى سەمەرقەندتە ئايلاپ - يىللاپ تۇرۇپ سودا قىلاتتى. بۇ شەھەرگە كېلىپ - كېتىدىغان سودا كارۋانلىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى...

سەمەرقەند - ئاھالىسى زىچ شەھەرلەردىن ھېسابلىناتتى. بۇ شەھەردە خارەزىملىكلەردىن باشقا، ئۇيغۇرلارمۇ ئاھالىنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك تەشكىل قىلاتتى. ئۇ چاغلاردا ھازىرقىدەك مۇستەھكەم ۋە بەلگە ئورنىتىلغان دۆلەت چېگرالىرى ئايرىلمىغانلىقتىن،

خەلقلەرنىڭ بىر خانلىقتىن يەنە بىر خانلىققا بېرىپ - كېلىش ياكى ئولتۇراقلىشىشى چوڭ مەسىلە ھېسابلانمايتتى. خارەزىم ۋە خارەزىمنىڭ شەھەر - يېزىلىرىدىلا ئەمەس. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى نۇرغۇن خانلىقلاردا ئۇيغۇرلار ياشايتتى...

قەدىمدىن تارتىپ تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى خوتەن، يەكەن، قەشقەر رايونلىرىنىڭ «ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى، ماسساگىتلار، سوغدىلار، توخارلار ۋە ساكلار بىلەن ئادىتى، تىلى ۋە مەدەنىيىتىدە كۆپلىگەن ئورتاقلىقلار بولغان. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا نىكاھ مۇناسىۋىتىمۇ يېتەرلىك دەرىجىدە زىچ ئىدى»^① ئۆزئارا نىكاھلىنىشنىڭ بولغانلىقى تەبىئىي ئۇلارنىڭ ئارىلىشىپ ياشىسىمۇ، ئۆرپ - ئادەت، تىل ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە ئۆزلىشىپ كېتەلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرەتتى. ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ ئوتتۇرا ئاسىيا خانلىقلىرىدا ياشاپ كەلگەندەك، ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىمۇ ئۇيغۇرلار رايونلىرىدا ياشاپ كەلدى...

مەھمۇد ئىككى تەرپنى چىرايلىق قويۇلغان كۇمىلاچ تاملق كوچىدا كېتىۋېتىپ، كۆڭلى توختىماي سانجىلىۋاتقان ئازاب نەشتەلىرىدە قىپقىزىل قان بولاتتى. تۈنۈگۈنكى ئاۋات كوچىلار بۈگۈن چۆلدەرەپ ھۇۋلايتتى. ئىككى تەرەپتىكى ھويلىلارنىڭ ئىشىك ۋە دەرۋازىلىرىنىڭ سۇنغىنى سۇنۇپ يەردە ياتاتتى. سۇنمىغانلىرى ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇراتتى. ئوچۇق دەرۋازىدىن كۆرۈنگەن چىرايلىق ھويلىلاردا ئىنس - جىن

① «قەدىمكى مەركىزىي ئاسىيا» دىن، 457 - بەت.

كۆرۈنمەيتتى. كوچا ۋە ھويىلاردا قىلىچ ياكى نەيزە سانجىلىپ ئۆلگەن ئەر - ئايال ۋە قىز - ئوغۇل بالىلارنىڭ جەسەتلىرى قەدەمدە بىر كۆرۈنەتتى. بەزىلىرىنىڭ كۆزلىرى يۇمۇلماي، ئاسمانغا قاراپ تەڭرىگە ئەر - شىكايەت ۋە نالە قىلىۋاتقانداك ياتاتتى... سەمەقەند ئاھالىلىرىنى ئۆلتۈرۈپ، ئاياللىرىنىڭ ئىززەت - نومۇسىنى تۆكۈپ، مال - مۈلكىنى بۇلاپ ئەسەبىيلىشىپ كەتكەن موڭغۇل چېرىكلىرى يەنىلا كوچىلاردا، ھويلا - ئارانلاردا قاتراپ يۈرەتتى. ئۇلارنىڭ قان تولۇپ قىزارغان كۆزلىرى ۋالىلداپ چاقنايتتى...

يالاۋاچنىڭ بۇ دەھشەتلىك مەنزىرىلەردىن يۈرىكى تىتىلىپ كەتمىسمۇ، پارە - پارە بولدى. ئۇ توختىماي، ئېتىنىڭ بېقىنىنى ئۆتۈكىنىڭ پاشىسى بىلەن نىقتاپ، نىشان قىلغان مەھەللىسىگە تېزىرەك بېرىۋېلىشقا ئالدىرايتتى. مەھمۇد بۇخارا دىلا ھايات قالغان ئابرويلۇق ئادەملەردىن مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ سەمەرقەندتىكى تۇرالغۇسىنىڭ نەدىلىكىنى ئوبدان سورىۋالغانلىقتىن، تەمتىرمەي ئۇدۇل كېتىۋاتاتتى. ئۇ بۇ شەھەرگە سودا قىلىپ كۆپ قېتىم كەلگەنلىكىدىن، شەھەرنىڭ ھەممە يېرىنى پىششىق بىلەتتى.

«قايسى قورۇدۇ؟» دەپ ئويلاپ، ئىشىك ۋە دەرۋازىلىرى ئۆرۈلگەن ياكى ھاڭغىرقاي ئوچۇق ھويىلار ئالدىدىن ئېتىنى ئاستا ماڭدۇرۇپ ئۆتۈۋاتقان مەھمۇد، بىرمۇ ئادەمنى ئۇچرىتالماي تىت - تىت بولاتتى. ئۇ شۇنداق كېتىۋېتىپ، بىر قانچى سۇنۇپ، بىر قانچى ساق قالغان دەرۋازىدىن چىققان دويپىلىق بىر ئادەمنى كۆرۈپ قالدى. كۆزلىرى چەكچەيگەن بۇ ئادەم كوچىنىڭ ئىككى

تەرىپىگە چاقماق تېزلىكىدە قاراپ، كېلىۋاتقان يالاۋاچلارنى كۆردى - دە، غايىب بولدى. مەھمۇد ئېتىنى پۇتلىرى بىلەن نىقتاپ دېۋىتىپ، ئادەم كۆرۈنگەن ھويلا ئالدىدا ئېتىدىن چۈشۈپ، چۇلۇۋۇرنى مۇھاپىزەتچى يىگىتكە بەردى.

چوڭ ھويلغا ئالدىراپ كىرگەن يالاۋاچ بايا كۆرۈنگەن ئادەمنىڭ قارىسىنى ھېچ يەردىن تاپالمىدى.

— ئۇكام! — توۋلىدى ئۇ قوش قاناتلىق ئىشك ۋە دېرىزىلىرى ئوچۇق تۇرغان پېشايۋانلىق ئۆيلەرنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ. لېكىن، ئۇنىڭ چاقىرىشىغا قايتۇرۇلغان جاۋاب بولمىدى. ئۇ خىشلىق پەلەمپەيلىرىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ سېلىنغان پېشايۋان ئۈستىگە چىقىپ، ئوچۇق تۇرغان ئىشك - دېرىزىلىرىدىن ھەربىر ئۆينىڭ ئىچىگە قاراپ ماڭدى.

ئۆيلەردە ئاغزى بۇزۇلغان تۆگە ساندۇقلارنىڭ چۆرىسىدە كىيىم - كېچەك ۋە رەختلەر؛ پول، كىگىز، كونىراق گىلەملەرنىڭ ئۈستىدە چىنە تاۋاق ۋە چىنىلەرنىڭ سۇنغان پارچىلىرى چېچىلىپ ياتاتتى. موڭغۇللار ئالغانلىرىنى ئېلىپ، ئالمىغانلىرىنى بۇزۇپ ھەر تەرەپكە تاشلىۋەتكەندى.

— ئۇكام! — دەپ يەنە توۋلىدى يالاۋاچ، — مېنىڭدىن قورقماڭ! مەن سىزگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەيمەن. ھۆرمەتلىك مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىدىن ئەنسىرەپ، ئەھۋالنى بىلەي دەپ كېلىۋىدىم...

ئۇزۇن پېشايۋاننىڭ غەربىي چېتىدىكى ئۆينىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، يىگىرمە بەش - يىگىرمە ئالتە ياشلاردىكى ئېگىز بويلۇق بىر يىگىت قورققاندەك چىقىپ

ئىشك ئالدىدىلا توختىدى. مەھمۇد ئىتتىك مېڭىپ، قويۇق، قارا بۇرۇتى بار يىگىتنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — دېدى سەمەرقەندلىك مەھمۇدنىڭ بېشىدىن ئايىغىغىچە بىر قاراپ چىقىپ.
— ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام! — دېدى يالاۋاچ يىگىتكە ئادەتتىكىدەك ئىسسىق چىراي بىلەن تىكىلىپ، — يۈسۈف سەككاكىنىڭ ئۆيىنى بىلەمسىز؟

— بىلىمەن! — دېدى يىگىت، — مۇشۇ ھويلا، مەن ئۇنىڭ چاكىرى. ھۆرمەتلىك غوجايىنىم بۇلتۇر كۈزدە قەشقەرگە كېتىۋىدى، تېخى قايتىپ كەلمىدى، — قارا، چىرايلىق بۇرۇتى بار يىگىت ئەمدى قورقۇنچ ۋە ۋەھىملەردىن ئازاد كۆرۈنەتتى، — ئايال غوجايىنىم موڭغۇللار بۇخاراغا ھۇجۇم قىلىش ئالدىدا يېزىغا كېتىۋىدى، ھازىر شۇ يەردە، مەن قورۇ - جايغا قاراپ قېلىۋىدىم، لېكىن موڭغۇللارنىڭ تالان - تاراج قىلىشىدىن ساقلاپ قالالمىدىم. ئۇلار ھويلىغا بېسىپ كىرگەندە، پولىنىڭ ئاستىغا كىرىۋېلىپ جېنىمنى ساقلاپ قالدىم.

مەھمۇدنىڭ يۈرىكى ئورنىغا چۈشكەندەك بولدى. ئۇ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ قەشقەرگە كېتىپ، بۇ بالا - قازادىن ئامان قالغانلىقىدىن خۇشال بولدى. يالاۋاچ كەينىگە بۇرىلىپ قايتىشقا تەمىشلىپ بېرىپ توختاپ قالدى. ئۇ ئالىمنىڭ ئايالى چىقىپ كەتكەن يېزىغا بېرىپ، ئېرىنىڭ قاچان كېلىدىغانلىقىنى بىلىش، ھال - ئەھۋالىنى ئۇقۇپ، خەتەرسىز بىر يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇش ئويىغا كېلىپ يىگىتكە قارىدى:
— مەۋلانىنىڭ جورىسى قايسى يېزىغا چىقىپ كېتىۋىدى؟! ...

— ئاقبۇلاق يېزىسىغا!...

※ ※ ※

پېشايۋانغا چىقىدىغان توپىلىق پەلەمپەينىڭ سول تەرىپىدىكى پېشايۋان تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ تۇرغان ئون يەتتە - ئون سەككىز ياشلاردىكى ئاي دېسە ئاي ئەمەس، كۈن دېسە كۈن ئەمەس، ئايدىنمۇ، كۈندىنمۇ چىرايلىق، خۇددى چۆچەكلەردىكى ھۆر - پەرلەرگىلا ئوخشايدىغان قىز، ئاكىسى باشلاپ كىرىۋاتقان سالاپەتلىك مېھماننى كۆرۈپ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئېگىلىپ سالام قىلدى. مەھمۇدمۇ قول باغلاپ بېشىنى ئەگدى. ساھىبجامال ئۈركۈگەن ئاھۈدەك كەينىگە بۇرىلىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ قاپقارا ئىككى ئۆرۈمە چىچى تېقىمىدا پۇلاڭلايتتى.

يالاۋاچنى ھويلىغا يىگىرمە بىر - يىگىرمە ئىككى ياشلاردىكى قەددى - قامىتى كېلىشكەن بىر يىگىت باشلاپ كىردى. قاشلىرى قارا ۋە قوشۇما، كۆزلىرى لاچىننىڭ ئوت يېنىپ چاقناپ تۇرىدىغان ئۆتكۈر كۆزىگە ئوخشايدىغان، قارا سىياھتا يېزىلغان بىر قۇر چىرايلىق ھۆسنخەتتەك بۇرۇتى بار يىگىت مەھمۇدنى ئىشىك ئالدىدا قول باغلاپ كۈتۈۋالدى. ئۇ كەلگەن مېھماننىڭ ئاتىسى مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ، دەرھال ھويلا ئىشىكىنى ئېچىپ ئۆيگە تەكلىپ قىلدى.

ئېتىنى يېتىلەپ ھويلىغا كىرگەن مەھمۇد پاكىز سۈپۈرۈلگەن ھويلىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى لاي سۈپىلىق پېشايۋانلىق ئۆيلەرگە قارىدى. يالغۇز قاناتلىق

ئىشكىلەر ۋە قاپقاقسىز دېرىزىلەردىن يېزا ئۆيلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى كۆرۈنەتتى. ھويلىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى مېۋىلىك دەرەخلەر بىخلىنىپ يوپۇرماق چىقىرىش ئالدىدا تۇراتتى...

سەمەرقەندتىن ئانچە يىراق بولمىغان ئاقبۇلاق يېزىسى باغۇبوستانلىق، يازنىڭ ئىسسىق كۈنلىرىدە ئارام ئالىدىغان سەھرا ھېسابلىناتتى. بۇ يەردە سەمەرقەندلىك باي ۋە قول - ئىلكىدە بار موللا ۋە ئالىملارنىڭ يازدا چىقىپ دەم ئالىدىغان ھويلا - ئاراللىرى بار ئىدى. سەككاكىمۇ بىرقانچە يىلنىڭ ئالدىدا بۇ باغلىق قورۇ - جايىنى سېتىۋېلىپ تۈزەشتۈرۈپ، قىشنى شەھەردە، يازنى بۇ يەردە ئۆتكۈزىدىغان بولغانىدى.

يالاۋاچنى باشلاپ كىرگەن يىگىت ئالىمنىڭ بېقىۋالغان بالىسى ئىدى. ئۇ يەكەنگە بارغىنىدا، يېزىنىڭ توپىلىق يوللىرىدا تەمتىرەپ يۈرگەن بىر ئوغۇل بالىنى كۆرۈپ، كۆڭلىگە ئۇنىڭ مېھرى چۈشىدۇ. يۈز - قوللىرى مەينەت، كۆڭلەك - ئىشتانلىرى كونا ۋە يىرتىق، چاپلىرى ئۆسۈپ پاخمىلاشقان ئوغۇلنىڭ ئاتا - ئانىسى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ياشلا ئۆلۈپ، ئىگە - چاقىسىز كوچىدا قالغانلىقىنى بىلگەن مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى ئۇنى بېقىۋالغۇسى كېلىدۇ. ئايالى تېخى تۇغمىغانلىقتىن، يۈرىكى بالغا زار مۇتەپەككۈر بالىنىڭ قۇلىقىغا قايتىدىن ئەزان ئېيتىپ: «ئايىتولدى» دەپ ئات قويۇپ، ئۆزىگە ئوغۇل قىلىۋالىدۇ. ھامامدا پاكىز يۇيۇلغان، چاپلىرى چۈشۈرۈلگەن، بېشىغا بادام دوپپا، ئۈچىسىغا يېڭى كىيىملەرنى كىيگەن ئايىتولدى ئادەمنىڭ

زوقىنى كەلتۈرىدىغان بالا بولدى. سەككاكى بالىنى سەمەرقەندكە ئەكەلگەندىن كېيىن، ئايالى تىللاخان ئايتولدىغا پەرۋانە بولدى، خۇددى ئۆزى تۇغقاندىكە: «بالام دېسە، بالام» دەپ ئايتولدىغا شۇنچىلىك ئامراق بولۇپ كەتتى. تىللاخان ئۈچ يىلدىن كېيىن تەقدىرنىڭ كارامىتى بىلەن قورساق كۆتۈرۈپ، بىر قىز تۇغدى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئىككى بالىلىق بولۇپ قالدى. يېشىغا توشقاندا سەككاكى ئايتولدىنى مەدرىسگە بېرىپ ئوقۇتتى، ئۆيىدىمۇ ئۆزى ئالاھىدە ساۋاق بېرىپ ئايتولدىنىڭ بىلىمىنى كېڭەيتتى ۋە چوڭقۇرلاشتۇردى. سەككاكى ۋە ئايالى تىللاخاننىڭ كۆڭۈل قويۇپ تەربىيەلىشى ۋە ئوقۇتۇشى نەتىجىسىدە، ئايتولدى ھۆسن ۋە ئەقىلگە تولۇپ، قىزلارنىڭ كۆزىنى تارتقۇدەك، ئەل - يۇرت ماختىغۇدەك يىگىت بولۇپ يېتىلدى...

يالاۋاچ ئاستىغا تولدۇرۇپ ئىران نۇسخىلىق چوغدەك گىلەملەر، تام ياقىلىتىپ تاۋار كۆرىپلەر سېلىنغان سارايغا كىرىشى بىلەنلا، ئۇنىڭ كۆزى ئەڭ ئالدىدا قاتار ئېسىلغان سازلارغا چۈشتى. تۆر تەرەپتىكى گىلەمنىڭ باش تەرەپىگە قاتار ئېسىلغان دۇتار، تەمبۇر، راۋاب ۋە ساتارلارنى كۆرگەن يالاۋاچ ھەيران بولدى.

«مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى ناخشا - مۇزىكىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بەرگەن ئۈستى سازەندە ئوخشىمامدۇ؟» دېگەن ئوي كۆڭلىگە كەلگەن مەھمۇد، بىرھازا سازلاردىن كۆزىنى ئۈزلەلمىدى. سازلارنىڭ ياسىلىشى ۋە ئۈستىخان قويۇپ زىننەتلىنىشى قەشقەردە ياسالغانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى.

يالاۋاچ تۆرگە ئۆتۈپ دۇئاغا قول كۆتۈردى. ئىشىك

ئالدىدا ئۆرە تۇرغان ئايتولدىمۇ تەڭلا ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ مېھمان بىلەن بىللە دۇئا قىلدى. دۇئادىن كېيىن، ئېگىز بويلۇق، كۆكسى كەڭ ئايتولدى قول باغلاپ مەھمۇدقا خۇش چىراي تىكىلدى. ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا: «خۇش، نېمە ئىشلىرى بار ئىدى؟» دېگەن مەنە ئپادىلەنەتتى.

— ئىسىم مەھمۇد، سودىگەرچىلىك قىلىمەن، — دېدى يالاۋاچ يىگىتنىڭ تىكىلىشىدىكى مەنىنى چۈشىنىپ، ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ، — سەمەرقەندتىكى ئۆيۈڭلارغا بېرىۋىدىم، ھويلا — ئارانغا قارايدىغان يىگىت، سەككاكىنىڭ بۇلتۇر كۈز قەشقەرگە كەتكەنلىكىنى، تېخى كەلمىگەنلىكىنى دېدى. سىلەرنىڭ بۇ يېزىدا ئىكەنلىكىڭلارنىمۇ شۇ ئوغۇلدىن بىلىدىم. ئاتىڭىز بىلەن قىلىشىدىغان بىر مۇھىم پاراڭ بار ئىدى، قاچان كېلىدىغانلىقىنى بىلگىلى ئۆيۈڭلارغا كېلىۋىدىم.

— مەن تازا بىلمەيدىكەنمەن. سىلى ئولتۇرۇپ تۇرسىلا، مەن ئانامنى قىچقىرىپ چىقاي!...

ئايتولدى چىقىپ كەتتى. يالاۋاچ بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئېسىقلىق تۇرغان سازلارغا يەنە بىر قارىدى. ئۇ: «بۇ سازلارنى قەشقەردىن ئەكەپتۇ، ياسىلىشى ۋە زىننەتلىنىشى خارەزىم سازلارىغا ئوخشىمايدۇ» دەپ ئىچىدە ئويلىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى يۇنان، ئەرەب، تۈركىي خەلقلەر ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ ئىلىم — پەن، پەلسەپە، ئەدەبىيات — سەنئەت تەلىماتلىرىنى ئىجادىي ئۆگىنىپ، كىتاب ۋە ماقالىلەرنى يازغان، مىڭلىغان تالىپلارغا تۈرلۈك — تۈرلۈك ئىلىملەرنى ئۆگەتكەن بىر ئۇلۇغ ئالىمنىڭ مۇزىكىغا بۇنچىلىك خۇشتار ئىكەنلىكىگە

بولغان ھەيرانلىقى تېخىچىلا بېسىلمىغانىدى. مەھمۇد:
«مەۋلانام بىلەن چوقۇم بىر كۆرۈشۈپ، ئۇنىڭ ئۆز قولى
بىلەن چالغان سازىنى، ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتقان
ناخشىسىنى ئاڭلايمەن» دەپ كۆڭلىگە پۈكتى...

ئۆيگە كەڭ ئېتەكلىك زەڭگەر دۇخاۋا كۆڭلەك،
ئۈستىگە چۆرىسىگە چىرايلىق گۈل كەشتىلەنگەن بېغىر
رەڭ پىنجەك كىيگەن، ئەللىكلەرگە يېقىنلاپ قالغان،
ئوتتۇرا بوي، قاش - كۆزى جايىدا، تولغان ئايال كىرىپ
كەلدى. مەھمۇد ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى.
سەككاكىنىڭ ئايالى ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ
سالام قىلدى. ئىككىسى سالام - سەھەتتىن كېيىن
قىزغىن ھال - ئەھۋال سوراشتى.

— ئولتۇرسىلا! ئولتۇرسىلا،— دېدى تىللاخان
مەھمۇدنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ. ئۇنىڭ
قۇلاقلىرىدا قەشقەرنىڭ ئاجايىپ چىرايلىق سوقۇلغان
پەيپەيزە ھالقىسى، ئۇششاق بارماقلىرىدا كۆزلۈك ۋە
كۆزسىز ئالتۇن ئۈزۈكلىرى، بىلەكلىرىدە ئالتۇن
بىلەزۈكلەر چاقنايتتى. ئۇ ئىشىكتىن كىرگەن يەردە،
ئوڭ تەرەپ يېنىدا ئولتۇرۇپ مېھمانغا تىكىلدى.

— تازىمۇ ئەنسىز جاھان بولدى. ھېلىمۇ ياخشى
سەمەرقەندتىن ئاقبۇلاققا چىقىۋاپتۇق، بولمىسا
موڭغۇللارنىڭ قىلىچ - نەيزىسىدە باقىي ئالەمگە
ئۇزاتتۇقكەن!— دېدى ئايالى ئېغىر خورسىنىپ.

— شۇنداق، يېزىغا چىقىۋالغىنىڭلار جاھان ئىش
بويىتۇ!— دېدى يالاۋاچ گەپنى نەدىن، قانداق باشلاشنى
ئويلىنىپ،— مېنى مەھمۇد يالاۋاچ دېيىشىدۇ، كارۋان
باشلاپ سودىگەرلىك قىلىمەن، ئۆزۈم خارەزىملىك،— ئۇ

ئۆزىنى شۇنداق تونۇشتۇرۇپ بولۇپ، بىردەم سۆزىدىن توختىدى، — مەۋلانام بىلەن كۆرۈشىدىغان بىر مۇھىم ئىشىم بار ئىدى، قاچان كېلىدىغانلىقىنى بىلەي دەپ كېلىۋىدىم.

— يازغىچە يېنىپ كېلىمەن دېۋىدى، تېخىچە كەلمىدى. ئەتىمالىم، ئىشى تۈگىمىدىمىكەن؟!... — دېدى ئايال. ئۇنىڭ يوغان، قارا كۆزلىرى يالقۇنلاۋاتقاندا كۆرۈنەتتى. ئۇ سۆيۈملۈك ئېرى ھەققىدە گەپ قىلىۋېتىپ، يۈرىكىدىكى سېغىنىش يالقۇنلىرىنى كۆزىدىن چېچىۋاتقاندا كىلاتتى، — بىزنىڭ ئادەم، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى تىللاخان كەڭ، قارا قاشلىرى ئاستىدىكى قارا كۆزلىرىنى ئېسىقلىق تۇرغان سازلارغا تىكىپ، — ناخشا — ساز بىلەنمۇ ھەپلىشىدۇ. ئۇ ئاۋۇ ئېسىقلىق تۇرغان سازلارنىڭ ھەممىسىنى چالالايدۇ، چالغاندىمۇ تازا ۋايىغا يەتكۈزۈپ چالىدۇ. ئۇ بۇ سازلارنى قەشقەردىكى ئەڭ ياخشى ساز ياسايدىغان ئۈستىغا ياسىتىپ ئەكەلدى. ھەربىرىنى جېنىدىنمۇ ئارتۇق كۆرىدۇ. مەن سەمەرقەندتىكى ئۆيىمىزدىن بۇياققا چىقىشتا، خېلى پۇللۇق نەرسىلەرنىمۇ تاشلاپ، ئۇنىڭ سازلرىنى ئېلىۋالدىم، — تىللاخان بىر تىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئۆتكەن ئىككى — ئۈچ يىل جەرياندا، ئەتە — ئاخشىمى ئېيتىشىپ يۈرۈپ بىر مۇقامنى ئىشلەپ چىقتى. ھەر كۈنى مەدرىسەدىن كېلىپ تامىقىنى يەپلا باغ تەرەپكە ئۆتىدۇ. ناماز بامداتتىن كېيىنمۇ شۇ ياققا كېتىدۇ. بالىلارنىڭ دادىسى گاھى ساتارنى، گاھى تەمبۇرنى، گاھى راۋاب، دۇتار چېلىپ، مەن ئاڭلاپ باقمىغان ناخشىلارنى ئېيتىدۇ. ئۇ بىر

مۇقامنى ئىجاد قىلغان. بۇ مۇقامنى ئىجاد قىلىش جەريانىدا قەشقەر تەرەپلەرگە ئىككى - ئۈچ بېرىپ كەلدى. بۇلتۇر بۇ مۇقامنى پۈتكۈزۈپ ئۇنىڭغا «بايات» دەپ ئات قويۇپ، يەكەن تەرەپتىكى مۇقامچىلارنىڭ پىكرىنى ئېلىش نىيىتىدە كەتكەن. ئۇ مېڭىش ئالدىدا: «يەكەنگىلا ئەمەس، ئەزىزانە قەشقەرگىمۇ بېرىپ، ئۇ شەھەرلەردىكى مۇقامچىلاردىن پىكر ئالىمەن» دېۋىدى. شۇڭلاشقا، كېچىكىپ قالدغۇ دەيمەن...

مەھمۇد مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى ئايالىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، يەنە بىر قېتىم ئېسىقلىق تۇرغان قىممەتلىك سازلارغا قارىدى. ئۇ ئىچىدە: «ئۇيغۇرلار راستلا ناخشا - ساز، ئۇسسۇلغا ئامراق خەلق». ئۇيغۇرلارنىڭ ئىلىم - پەن، پەلسەپە، ئەدەبىيات - سەنئەت جەھەتلەردە نۇرغۇن ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، ئۆلمەس تۆھپىلەرنى ياراتقان بىر ئۇلۇغ ئالىمى ناخشا - سازلارغا بۇنچىلىك ئىشتىياق باغلىغانلىقى ھەقىقەتەنمۇ ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئۇتتار شەھىرىدە ئۆتكەن ئۇلۇغ ئۇيغۇر - قارلۇق ئالىمى ئەبۇناسىر فارابىمۇ^① ناخشا - مۇزىكا ھەققىدە نۇرغۇن ئىلمىي كىتابلارنى يازغان. ئۇ ئۇلۇغمۇ قالۇننى ئۆز قولى بىلەن ياساپ، سىم تارتىپ چالغان؛ «ئۆزھال» مۇقامىنىڭ 1 - ، 2 - ، 3 -

① فارابى (780 - 950) مۇزىكشۇناسلىق جەھەتتىنمۇ ئاجايىپ نادىر ئەسەرلەرنى يېزىپ، دۇنياۋى شۆھرەت قازانغان. ئۇنىڭ «كىتابۇل مۇسقىل كەبىد» (مۇزىكا ھەققىدە بۈيۈك كىتاب)، «كالامنى مۇسقىل» (مۇزىكا توغرىسىدا)، «رىسالەئى مۇغەتتىيۇن» (سازەندىلەر رىسالىسى) قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

مەرغۇللىرىنى ئىجاد قىلغان. تەمبۇرىنىمۇ فارابى ئىجاد قىلغان، دېگەن گەپ بار. ① فارابىنىڭ سازلارنىمۇ قالتىس چالىدىغانلىقى ھەققىدە ئىبنى خەللىكان ئۆزىنىڭ «تەتممەشۋان ۋە ئەل ھېكمە» ماۋزۇلۇق ئەسىرىدە: «فارابى ئولتۇرۇشتا ساز چېلىپ ئولتۇرغانلارنى ئاۋۋال كۈلدۈرگەن، كېيىن يىغلاتقان. ئارقىدىن ھەممىسىنى ئۇخلىتىپ قويۇپ ئولتۇرۇشتىن چىقىپ كەتكەن» دەپ يازغانلىقىنىمۇ ئاڭلىۋىدىم. ئۇيغۇرلارنىڭ ئالىملىرى ناخشا - سازغا بۇنچىلىك ئىشتىياق باغلىغان يەردە، ئادەتتىكى ئادەملىرى ناخشا - ساز، ئۇسسۇلدىن كېچە - كۈندۈز ئايرىلمايدىغان ئوخشايدۇ... ساراىغا ئايتولدى كىرىپ، تامغا يۆلەپ قويۇلغان دۈگىلەك شىرەنى مېھماننىڭ ئالدىغا قويدى. بايا پېشايۋاندا تۇرغان پەرىزات خۇش چىراي كىرىپ، شىرەگە داستىخان سالدى.

— بۇ قىزىم، ئىسمى مەختۇمسۇلا!...

① «تەۋارىخى مۇسقىيۇن» غا قاراڭ.

ئىككىنچى باب

مۇھەببەت نەمۇنىسى

مەھمۇد ئاقبۇلاق يېزىسىدىن قايتىپ كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسى يېڭىلا ناشتا قىلىپ بولۇشىغا، ئاشپىزى كىرىپ ئېگىز بويلۇق بىر ئادەمنىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى...

ھايال بولماي ئۆيگە ئوتتۇز بەش - ئوتتۇز ئالتە ياشلاردىكى، پېشانىسى ۋە يۈزى كەڭ، قاشلىرىنىڭ باش تەرىپى ئىنچىكە، ئاياغ تەرىپى قېلىن ۋە كۆتمەك، كۆزلىرى قاپقارا، بۈركۈت بۇرۇن، چىرايى قارىراق كەلگەن، قويۇق بۇرۇتى يۇقىرىقى كالىپۇكنىڭ ئۈستىنى بىر ئالغان، بىلىنەر - بىلىنمەس قورساق سالغان قامەتلىك ئادەم ئۆيگە قول باغلاپ سالام قىلىپ كىردى. ئۇنىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم يالقۇنلايتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — دېدى يالاڭباش ئولتۇرغان مەھمۇد ئورنىدىن تۇرۇپ، مېھماننى كۆرپە سېلىقلىق تۇرغان ئۆينىڭ تۆر تەرىپىگە باشلاپ. چىرايىدىن تەبەسسۇم كەتمەيدىغان، تېخىچىلا كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ئادەم تۆر تەرەپكە ئۆتۈپ، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى. ئىككىسى دۇئادىن كېيىن يەنە بىر قېتىم ھال - ئەھۋال سوراشتى.

مېھماننىڭ بېشىدا قارا دۇخاۋىدىن تىكىلگەن، ئاستى قىرىغا ئىككى ئىلىك قاما تۇتۇلغان تۇماق بولۇپ، مۇۋۇتتىن تىكىلگەن كالتە پەشمەت - شىم ئۈستىگە خوپ كەلگەن پۇتىدىكى قونچى گۈللۈك قارا خۇرۇم ئۆتۈك ئالاھىدە پارقىراپ تۇرغانىدى. ئۆيىنىڭ جەنۇبىدىكى ئىككى دېرىزە ئارىلىقىدا قوش قەۋەت كۆرىپ ئۈستىدە ئولتۇرغان مەھمۇد يۈزىدىن تەبەسسۇم كەتمەيدىغان مېھمانغا قارىدى.

— بۈگۈن قاياقتىن كۈن چىقتى، ئامىد جانابلىرى، مۇبارەك قەدەملىرى يېتىپ قايتىغۇ! — دېدى يالاۋاچ يۈزىگە زورىغا تەبەسسۇم يۈگۈرتۈپ.

— چاغاتاي ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ بىر ئىشنى ھاۋالە قىلغانىكەن، نەتىجىسىنى بىلىپ كېلىشكە پېقىرنى ئەۋەتىۋىدى، — دېدى ئامىد ئەمدى قوش قەۋەت كۆرىپ ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئەرگىن ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ تېخىچىلا كۈلۈمسىرەپ تۇرغان قارامتۇل چىرايىدا، ئۆزىنىڭ ئۈستىدە چاغاتايغا مەسلىھەتچى — ۋەزىر بولىدىغان يەنە بىر ئادەمنىڭ بولۇشىنى خالىمايدىغانلىقى ئوچۇق كۆرۈنۈپلا تۇراتتى، — ھەقىقەتەنمۇ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى مېھمان ياسالما سۆزلىرىگە كۆڭلىدىكى خاھىشنى يوشۇرۇپ، — چىڭگىزخاننىڭ بۇ تەرسا ئوغلىغا بىر دانە مەسلىھەتچىنىڭ بولۇشى تولىمۇ زۆرۈر، بولمىسا بۇ مىجەزى ئوسال ئات ھارۋىنى ئەپقېچىپ پارە - پارە قىلىۋېتىدۇ.

— سىلى بولغاندىكىن، قۇتېىدىن خاباش ئامىد جانابلىرى، — مەھمۇد قارىشىدا ئولتۇرغان مېھماننىڭ تولۇق ئىسمىنى ئاتاپ سۆزىنى باشلىدى، — سىلى

بولغاندىكىن، يەنە مەسلىھەتچى - پەسلىھەتچى دېگەننىڭ نېمە كېرىكى. ئۆزلىرى چاغاتايغا باش مەسلىھەتچى بولالمايدىغان ئادەم ئەمەسقۇ؟ - دېدى. يالاۋاچ خاباشنىڭ يۈرىكىگە قول سېلىپ.

قانداق جاۋاب بېرىشنى ئويلانغاندەك، بىر ئاز خىيال سۈرۈپ قالغان ئامىد يالاۋاچقا كۈلۈمسىرەپ قارىدى. ئۇنىڭ بۇ تەبەسسۇمىدا: «راست، مەن ئىقتىدارسىز ئەمەس، چاغاتاي ياراتمىسا مېنىڭ نېمە ئامالىم بار!» دېگەندەك بىچارىلىكمۇ ئىپادىلەنەتتى.

- چاغاتاي مېنى قاراپايىم بىر سودىگەر دەپلا بىلىدۇ، - دېدى چوڭقۇر بىر خورسىنغان ئامىد كۆڭۈل سىرىنى ئاشكارىلاپ.

سۇس يورۇقلۇق چېچىپ يانغان جىنچىراغ ئۆچكەندەك، خاباشنىڭ قارىراق چىرايىدىن تەبەسسۇم يوقاپ، ئاچچىق قارا ئىس كۆتۈرۈلدى. بۇرۇن تازا بىلىپ كەتمەيدىغان بۇ ئادەمنى دەسلەپكى قەدەمدە ئاز - تولا بىلگەندەك بولغان يالاۋاچ ئۇنىڭ بىلەن پاراڭلىشىۋېرىشنى خالىماي قالدى. ئۇ خاباشقا بىلگىلى كەلگەن ئىشنى دەپ يولغا سېلىۋېتىشنى ئويلىدى. مەھمۇد ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى سول كۆزىنى بىلىنەر - بىلىنمەس قىسىپ ئاغزىنى ئاچتى.

- چاغاتاي بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن مەن سەمەرقەندتە ياشايدىغان بىر ئۇيغۇر مۇتەپەككۇرىنى ئۇنىڭغا مەسلىھەتچىلىككە لايىق كۆرۈۋېدىم. لېكىن، ئۇ ئادەمنىڭ ئىسمىشەرىپى توغرىسىدا چاغاتايغا ئېغىز ئاچمىدىم. مەن تۈنۈگۈن ئاشتىدىن كېيىن مۇھاپىزەتچى يىگىتىمنى ئېلىپ تۇرار جايىغا باردىم. بىراق، مېنىڭ

چاغاتايغا مەسلەھەتچىلىككە لايىق كۆرگەن ئادىمىم
بۇلتۇر قەشقەر تەرەپكە كېتىپ تېخى كەلمەپتۇ.
— ئۇ زات كىم ئىدى؟ — دەپ سورىدى بىلىشكە
تاقەتسىزلەنگەن ئامىد يالاۋاچقا تىكىلىپ.
— مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى!

— مەۋلانا مەنى مەنىمۇ بىلىمەن! بىر قېتىم
سەمەرقەندكە كېلىپ ھۇزۇرىدا بولۇۋىدىم. مەۋلانا
كۆنسلا، چاغاتايغا مەسلەھەتچىلىككە تازا باب كېلىدۇ.
گەپ — سۆزىدىن دانالىقى بىلىنىپلا تۇرىدۇ، مەسلەھەتچى
بولسلا چاغاتاينىڭ گۈلى ئېچىلاتتى، — دېدى ئامىد
سۆز — چىرايىدىن سەككاكىنىڭ چاغاتايغا مەسلەھەتچى
بولدىغانلىقىدىن ھەقىقەتەن خۇشال بولغانلىقىنى
بىلگىلى بولاتتى.

— مېنىڭ ھازىرقى ئەندىشەم، مەۋلانا يۈسۈف
سەككاكى چاغاتايغا مەسلەھەتچى بولۇشقا
كۆنمەسمىكەن، دېگەندىن ئىبارەت.

— ياق، مەۋلانا كۆندۇ. ئۆزلىرى كۆندۈرەلەيدىلا! ئۇ
ئادەمنىڭ بىر مىجەزى: توغرا گەپ بولسلا ئاڭلايدىكەن.
ئەل — يۇرتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئىش بولسلا،
ياق دېمەي قىلىدىكەن، — دېدى ئامىد كۈلۈمسىرەپ
تۇرۇپ، ئۇنىڭ كۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرىدىن خىيال
ئۇچاتتى. ئامىد شۇ تاپتا مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بىلەن
بىللە چاغاتاي ئوردىسىدا ئىشلەۋاتقاندا خۇشال بولۇپ
كەتتى. ھۇزۇرىدا ئۆتكەندە بىر قېتىم بولغاچقىمۇ مەۋلانا
سەككاكى ئۇنىڭغا يېقىپ قالغانىدى. ئۇ بىلمەيدىغان
بىرىدىن سەككاكىنىڭ مەسلەھەتچى بولۇشىنى بىردىنلا
خالاپ قالدى.

— مەن داۋاملىق سەككاكى ئائىلىسى بىلەن
ئالاقىلىشىپ تۇرىمەن، ئۇ دانا قەشقەردىن كېلىشى بىلەن
كۆرۈشۈپ جاۋابىنى چاغاتايغا يەتكۈزۈمەن. شاھزادە
بىر ئاز كۈتۈپ تۇرسۇن. مېنىڭ بۇ سۆزۈم بىلەن
سالىمىنى چاغاتايغا يەتكۈزۈپ قويۇڭ!

— بولىدۇ. مەنمۇ پات - پات كېلىپ ئەھۋالنى ئوقۇپ
تۇرارمەن.

— يەنە بىر مۇھىم ئىش بار. مەۋلانا يۈسۈف
سەككاكى ئائىلىسىنىڭ بىخەتەرلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ،
بىر كۈمۈش دەستەك^① ھەل قىلىپ بەرگەن بولساق
تولىمۇ ياخشى بولاتتى. ئامىد جانابلىرى، چاغاتايغا دەپ
ھەل قىلىپ بېرەلمەمدىلا؟!...

يالاۋاچ سۆزدىن توختاپ، قۇتبىدىن خاباش ئامىدقا
قارىدى.

— مەن شاھزادە بىلەن سۆزلىشىپ باقاي! مېنىڭچە،
ھەل بولار دەيمەن!

ئىككىسى يەنە بىرھازا پاراڭلىشىپ ئولتۇردى.
ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچى يىگىتى بىلەن بىللە كىرىپ
كەلگەن چىڭگىزخاننىڭ چاپارمىنى مەھمۇدقا
چىڭگىزخاننىڭ چاقىرىۋاتقانلىقىنى يەتكۈزدى. ئامىد
مەھمۇد بىلەن خوشلىشىپ ئورنىدىن تۇردى، يالاۋاچمۇ
ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆيدىن چىقتى...

چىڭگىزخاننىڭ خارەزىمنى ئىشغال قىلىشى بىرقانچە

① دەستەك — موڭغۇللار ھۆكۈمرانلىق قىلغان رايونلاردا ئەركىن
يۈرۈش بەلگىسى.

ئايىدىلا تۈگىمەي، تۆت يىلغا سوزۇلۇپ كەتتى. موڭغۇل خانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانىمۇ خېلىلا قېرىپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە پات - پات كېسەل بولۇپ، سۆيۈملۈك يۇرتى بورخان خالدۇننى سېغىنىدىغان بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆز يۇرتىغا قايتىشنى قارار قىلىپ، مىلادىيە 1224 - يىلى يازدا قوشۇنلىرى بىلەن ئېرىتىش دەرياسى ۋادىسىغا كەلدى. ئۇ ئۇزۇن يولدا بىرنەرسىنىلا ئويلاپ ماڭدى:

«دۇنيادا ئۆلمەيدىغان ئادەم بولمايدىكەن، ئەۋلىيا چاڭ چۇن جىنرىن: ①» ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسى بۇرۇنمۇ بولمىغان. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ بولمايدۇ، دېدى. مەن قېرىپ ئاغرىقچان بولۇپ قالدىم، يەنە قانچىلىك ياشايمەن، بۇنى كۆك تەڭرىملا بىلىدۇ. مۇشۇنچىلىك ۋاقتىمدا ئىگىلىگەن يەرلىرىمنى تۆت ئوغلۇمغا بۆلۈپ بەرگىنىم جاھان ئىشتەك قىلىدۇ...»

مىلادىيە 1224 - يىلى چىڭگىزخان قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئېرىتىش دەرياسى ۋادىسىغا كەلدى. ئۇنىڭ كەلگەن ۋاقتى ياز ئايلىرى بولۇپ، ئېرىتىش ۋادىسى تازا گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ بۇ ياپپېشىل ئالەمنىڭ قۇچىقىدا يولدا ئويلانغانلىرىنى جاكارلايدىغان كۈننىڭ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەردە موڭغۇل خانلىقىنىڭ بىر قېتىملىق چوڭ قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى...

① چىڭگىزخان شەندۇڭلۇق ئەۋلىيالارنىڭ بىرى چاڭ چۇن جىنرىننى ئەكېلىش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىدىن بىرىنى يىگىرمە قورۇقچى بىلەن شەندۇڭغا ئەۋەتكەن. ئۇنىڭ بۇ ئەۋلىيانى ئەكېلىشتىكى مەقسىتى، ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسى بار - يوقلۇقىنى بىلىش ئىدى.

يېشىل ئوتلاققا سېلىنغان گىلەم ۋە كۆرپىلەردە
ئولتۇرغان موڭغۇل خانلىقىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك
ئەمەلدارلىرى، قوشۇنلارنىڭ ھەر دەرىجىلىك
سەركەردىلىرى قاتار تىزىلىپ سۆلەت بىلەن ئولتۇراتتى.
«يېڭىلىمەس ھۆكۈمران» شىمال تەرەپتە — ئۆزىنىڭ دائىم
ئولتۇرىدىغان يۇمىلاق، كەڭ تەخت ئورۇندۇقىدا مەغرۇر
ئولتۇراتتى. ئىككى مۇرىسىگە ساڭگىلاپ چۈشكەن ئىككى
ئۆرۈمە چېچى تېخىمۇ ئاقىرىپ، ئىگىسىنىڭ قېرىپ
قالغانلىقىدىن خەۋەر بېرىۋاتقاندا كۆرۈنەتتى. دۇنيانىڭ
خېلى كۆپ بىر قىسمىنى بويسۇندۇرغان بۇ ھۆكۈمراننىڭ
شۇ تاپتىكى چىرايىدا يەنىلا ئۇرۇش قىلىپ، موڭغۇللارنىڭ
توققۇز^① قۇيرۇقلۇق بايرىقىنى دۇنيا ئۈستىدە لەپىلدەتتىش
ئارزۇ — ئىستىكى يالقۇنلايتتى.

قېرىپ قالسىمۇ يەنىلا تۇرقىدا ئىرادە ۋە ئىشەنچ
جۇشقۇنلاپ تۇرغان خاقاننىڭ ئىككى تەرەپىدە تۆت ئوغلى
باداشقان قۇرۇپ، ھەربىي كىيىملىرىدە كۆكرەكلىرىنى
كېرىپ ئولتۇراتتى. مەيلى ئاتىنىڭ ئوڭ تەرەپىدە
ئولتۇرغان جۇجى بىلەن چاغاتاينىڭ كۆزلىرىدە بولسۇن،
سول تەرەپىدە ئولتۇرغان ئۈگەداي بىلەن تولىنىڭ
كۆزلىرىدە بولسۇن، ئوخشاش بىر نۇر — ئاتىسىنىڭ
ئىشلىرىنى سادىقلىق بىلەن داۋاملاشتۇرىدىغان كۈچلۈك
نۇر يالقۇنلايتتى.

ئاسمان زەڭگەر رەڭدە، شەرق تەرەپتىن چىقىپ،
خېلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرىغا
چۆمۈلگەن كۆكتە بۇلۇتمۇ كۆرۈنمەيتتى. دەريا تەرەپتىن

① توققۇز سانى موڭغۇللاردا مۇقەددەس سان ھېسابلىنىدۇ.

كېلىپ يېنىك ئۇچۇۋاتقان لەرزىلەر ئېگىز ئۆسكەن گۈل - گىياھلارنىڭ خۇش ھىدىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرەتتى. چىرايلىرى سىڭىپ پىشقان پوم ئاندەك قىزارغان يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدار ۋە سەركەردىلەرنىڭ تاۋار - دۈردۈن، دۇخاۋا تونلىرى ۋە جەڭ كىيىملىرىدىن «ۋال - ۋۇل» نۇر قايتاتتى.

موڭغۇللارنىڭ تىرىك سۆلىدىسى^① يۆتىلىپ سۆز قىلىشقا تەييارلاندى. ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى چاقناپ چىرايى يالقۇنلاپ كەتتى.

— بۈگۈن ئۇلۇغ خانلىقىمىزنىڭ يەنە بىر قۇرۇلتىيىنى ئېچىۋاتىمىز. مەن قۇرۇلتايدا ھەل قىلىدىغان مەسىلىنى دېيىشنىڭ ئالدىدا، سىلەرگە خارەزىم دۆلىتىنى بويسۇندۇرۇش جەڭلىرىدە ئاجايىپ باتۇرلۇق كۆرسەتكەن قەھرىمانلىرىمغا چىن كۆڭلۈمدىن تەشەككۈر بىلدۈرىمەن!

ئۇ سۆزدىن توختاپ بىردەم تۇرۇۋالدى، ھاياجىنىنى بېسىپ، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى. ئەمدى ئۇنىڭ ئاۋازىدا قېرىپ قالغانلىقىدىن ھەسرەتلىنىش ئىپادىلىنەتتى.

— خارەزىمدىن بۇ يەرگە كەلگۈچە بىر ئىشنى ئويلاپ كەلدىم. مەن مەڭگۈلۈك ئادەم ئەمەس، مەنمۇ ئۆلمەن! ھازىر قېرىپ قالغىنىمنى ھېس قىلىۋاتىمەن، كېسەلچانمۇ بولۇپ قالدىم. بۇرۇنقى جاسارەت ۋە جەسۇرلۇقلىرىم تۈگەپ كېتىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، يۈرىكىم قايغۇ - ھەسرەت ئىچىدە مۇڭلانماقتا. ئىز

① موڭغۇللارنىڭ جەڭ تەڭرىسىنىڭ ئىسمى — سۆلىدى.

باسارىم خارەزىمگە مېڭىشنىڭ ئالدىدا بېكىتىلگەن بولسىمۇ، بىز ئىگىلىگەن بۇنچىۋالا چوڭ زېمىننى بىر خانلىق باشقۇرۇپ كېتەلمەيدۇ. مەن بىر چوڭ خانلىق ئاستىدا بىرقانچە كىچىك خانلىقلارنىڭ بولۇشىنى توغرا تاپتىم. رەسىم - قائىدە بويىچە بارلىق زېمىننى تۆت ئوغلۇمغا بېرىمەن. ئۇلار ئۆزلىرىگە بۆلۈنگەن زېمىندا خان بولۇپ، ئۆز خانلىقىنى باشقۇرىدۇ. بۇ كىچىك خانلىقلارغا باش موڭغۇل خانلىقى رەھبەرلىك قىلىدۇ. كىچىك خانلىقلارنىڭ خانلىرى چوڭ خانلىقنىڭ خانىغا بويسۇنىدۇ. ئۇنىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىنى بەجىتىدۇ. ئورۇنلايدۇ. ئۇرۇش بولۇپ قالسا، ھەممىسى ئۆز قوشۇنلىرىنى چىقىرىپ، بىر مۇشتتەك ئويۇشۇپ جەڭگە قاتنىشىدۇ...

چىڭگىزخان چارچاپ قالغاندەك سۆزىدىن توختىدى. ئۇ ئالدىدىكى شىرەدە تۇرغان ياغاچ ساپتايىقتىكى قىمىزغا قول سوزۇۋىدى، كەينىدە تۇرغان ئوغلان دەرھال شىرە يېنىغا كېلىپ، ساپتايىقتىكى قىمىزنى يوغان ياغاچ قوشۇقتا سۈرۈپ، ئاندىن ئىككى قولى بىلەن تۇتۇپ، ئېگىلىپ خاقانىغا تۇتتى. تومپىيىپ چىققان ئىككى مەڭزى ئاناردەك قىزىرىپ تۇرغان ھۆكۈمران ياغاچ ساپتايىقنى قولىغا ئېلىپ قىمىزدىن بىرقانچە ئوتلام ئىچتى. ئۇ قاراپ تۇرغان ئوغلانغا ساپتايىقنى بېرىپ، چاپىنىنىڭ يېڭى بىلەن ئاغزىنى ئېرتىۋېتىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى.

— مەن ئىگىلىگەن زېمىنلارنى تۆت ئوغلۇمغا تۆۋەندىكىدەك بۆلۈپ بېرىشنى ئويلىدىم. چوڭ ئوغلۇم جۇجىغا پۈتۈن قىپچاق دالاسى بېرىلىدۇ. ئىككىنچى ئوغلۇم چاغاتاي بالقاش كۆلى ئەتراپى، يەتتەسۇ رايونى،

ماۋرەئۇننەھىر رايونى، ئامۇ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىسمى، ئىلى ۋە تارىم ۋادىسىنى باشقۇرىدۇ. ئۈچىنچى ئوغلۇم ئۈگەداي پۈتۈن موڭغۇل خانلىقىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىپلا قالماي، يەنە ئۇنىڭغا ئېرىتىش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى، بالقاش كۆلىنىڭ شەرقىدىكى رايونلار بۆلۈپ بېرىلىدۇ.^① كىچىك ئوغلۇم تولى مىللىتىمىزنىڭ ئادىتى بويىچە ئاتا ئۆيىگە ۋارىس بولىدۇ. ئۇ ئورخۇن، سېلېنگا، قاراقۇرۇم، بورخان خالدۇن ئەتراپلىرىدىكى موڭغۇل يايلاقلىرىنى باشقۇرىدۇ! مېنىڭ دەيدىغانلىرىم تۈگىدى. دېگەنلىرىم بويىچە بولسا بولامدۇ، يوق، مۇزاكىرە قىلىپ بىرلىككە كېلىشىڭلارنى سورايمەن!

چىڭگىزخان سۆزدىن توختاپ، جىمجىت ئولتۇرۇپ ئۆزىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان قۇرۇلتاي ئەھلىگە قارىدى.

چىڭگىزخاندىن كېيىن خانلىقنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىدىن بىرقانچىسى، ھەربىي سەركەردىلەردىنمۇ بىرقانچىسى سۆزلىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ئېغىزدىن ھۆكۈمراننىڭ ئىگىلىگەن زېمىنلارنى تۆت ئوغلغا بۆلۈپ بېرىشىگە ۋە ئۇنىڭ بۆلگىنىگە قوشۇلدى.

ئىش ئوڭىغا تارتسا چىڭگىچلەر ئاسانلا ھەل بولىدۇ.

① ئۈگەدايخان ئېمىلىنى (ھازىرقى دۆربىلجىن ناھىيەسىنى) پايتەخت قىلىپ شۇ يەردە تۇردى. مىلادىيە 1310 - يىلى ئەتراپىدا ئۈگەدايخان نەۋرىسى قايدۇ توپىلاڭ كۆتۈرۈپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، بۇ زېمىن چاغاتاي خانلىقىغا قوشۇۋېلىندى.

ئىش ئوڭغا تارتمىسا قىيىنلىشىپ ئۇزاققا سوزۇلۇپ كېتىدۇ ياكى ھەل بولمايدۇ. بۇ يەردە «ئوڭغا تارتمىسا» دېگىنى «ياخشىلىققا تارتسا» دېگەن مەنىنى، «تارتىمىسا» (سولغا تارتسا) دېگىنى، «يامانلىققا تارتسا» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئىسلام دىنىدا: «جەننەت ئوڭ تەرەپتە، جەھەننەم سول تەرەپتە بولىدۇ» دېيىلىدۇ. ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئۇيغۇرلار ئوڭ تەرەپنى ئەتىۋارلاپ، ئوڭ پۇتىنى تاشلاپ ئۆيىدىن چىقىدۇ، ئوڭ يېنى بىلەن ئورنىدىن تۇرىدۇ، ئوڭ قولى بىلەن ئىش قىلىدۇ... ئۇلار ئوڭنى — جەننەت تەرەپنى ياخشىلىقنىڭ، سولنى — جەھەننەم تەرەپنى يامانلىقنىڭ بەلگىسى دەپ بىلىدۇ. ئوڭ ۋە سولنى ياخشىلىق ۋە يامانلىقنىڭ بەلگىسى قىلىپ ئېلىشى، دەل ئۇلارنىڭ دىنىي ئېتىقادىدىكى «ئوڭ تەرەپتە جەننەت، سول تەرەپ دوزاخ» دېگەن قارشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ.

چاغاتاي مەۋلانا يۈسۈق سەككاكىينىڭ ئىسمىنى مەھمۇد يالاۋاچتىن ئاڭلىغان كۈنىدىن باشلاپ، ئۇنىڭغا قىزىقىپ قالدى. چاغاتاي سەككاكىينى تېپىپ، قۇرۇلىدىغان خانلىقنىڭ باش مەسلىھەتچىسى قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. لېكىن، ئۇنىڭ بۇ ئۇلۇغ داناغا ئېرىشىشى بارغانسېرى قىيىنلىشىپ كېتىۋاتاتتى.

چاغاتاي ئاتىسى چىڭگىزخان بىلەن بىللە خارەزىمدىن ئۆز يۇرتىغا قايتقاندا، ئامىدىنى سەمەرقەندتە قالدۇرۇپ، قەشقەردىن كېلىشى بىلەن سەككاكىينى بىللە ئېلىپ بېرىشنى تاپىلىدى. لېكىن، ئامىد بىر ياز كۈتكەن بولسىمۇ، ئالىم قەشقەردىن يېنىپ كەلمىدى. ئۇ ئايالى تىللاخاننىڭ قەشقەرلىق تونۇش سودىگەر ئۆز يۇرتىغا

قايتقاندا، ئۇنىڭغا دېگەن سۆزلىرىنى بىلمەيتتى.
تىللاخان ئۆيىگە كەلگەن ئوتتۇرا بويىلۇق، بومبا
ساقاللىق سودىگەرگە داستىخان سېلىپ، تاتلىق -
تۇرۇملار بىلەن چاي قىلدى، سەككاكى - سۆيۈملۈك
ئېرىگە يەتكۈزىدىغان يۈرەك سۆزلىرىنى دېدى:

— مەھمۇد يالاۋاچ دېگىنىمۇ، قۇتبىدىن خاباش ئامىد
دېگىنىمۇ بىرقانچە قېتىم بالىلارنىڭ دادىسىنى ئىزدەپ
كەلدى. باشقىلاردىن ئاڭلىسام، ئىككىلىسى موڭغۇللارغا
خىزمەت قىلىدىكەن. ئادەمنىڭ ئىچىدىكىنى كىم
بىلىدۇ؟! ئۇلارنىڭ بىرقانچە قېتىم بالىلارنىڭ دادىسىنى
قەشقەردىن كەلدىمۇ دەپ سۈرۈشتۈرۈپ كېلىشىدىن
ئەنسىرەپ قالدىم. نۇرغۇن ئۇلۇغلار موڭغۇللارنىڭ
قىلىچىدا قانغا بويالدى. ياۋايىلار ئادەمنىڭ قەدىر -
قىممىتىنى بىلمەيدۇ؟! بالىلارنىڭ دادىسىنى بىر كۆڭلى
قارا، كۆرەلمەس چاققان بولسا، ھېلىقى ئىككى تىلى
شېكەر، دىلى زەھەرلەر ئالداپ ئاپىرىپ موڭغۇللارغا
تۇتۇپ بېرەمدىكەن دەپ قورقۇپ قالدىم. ھازىرغىچە،
ئەزىزىمنىڭ كەلمىگىنى ياخشى بولدى. سىلىگە
دەيدىغىنىم، ئانا يۇرتقا بېرىپلا ئىزدەپ - تېپىپ مېنىڭ
دېگەنلىرىمنى تولۇق يەتكۈزسىلە! ناۋادا، ئۆتۈشۈپ كەتمەي
يولدا ئۇچراپ قالسا، يەكەنگە ياندۇرۇپ ئەكەتسىلە! يەنە
بىر قىشنى ئەزىزىم يەكەندە ئۆتكۈزسۇن! كېلەر يىلى
باھاردا خۇدايىم بۇيرۇسا يېنىپ كېلەر! - چىرايلىق ئايال
سۆزدىن توختاپ، ئالدىدىكى تاۋلىنىپ قالغان چايدىن
بىر - ئىككى ئوتلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى، - ناۋادا،
بىرەر ئېنىق خەۋپ - خەتەر ياكى شۇم خەۋەر ئاڭلىسام،
دەرھال يەكەنگە خەۋەر يەتكۈزىمەن. لايىق ئادەم

تاپالمىسام ئۆزۈم بارىمەن يا ئايتولدىنى ئەۋەتمەن.
كېلەر باھارغىچە يۇرتتا تۇرۇپ تۇرسۇن! — تىللاخان ئىچ -
ئىچىدىن ئۇرغۇپ چىققان مېھىر - مۇھەببىتى بىلەن
بەزى سۆزلەرنى يېنىش - يېنىش تەكىتلىدى...

بۇ ئەھۋالنى چاغاتاينىڭ پەرمانى بىلەن قەشقەردىن
كېلىدىغان سەككاكىنى ئەكەتكىلى سەمەرقەندتە قالغان
قۇتبىدىن خاباش ئامىد بىلمەيتتى.

ئامىد سەمەرقەندتە بىر ياز تۇردى. ئالىم قەشقەردىن
يېنىپ كەلمىدى. ئۇ تىللاخاننىڭ يېنىغا نەچچە باردى.
ۋاپادار ئايال ئىككى مۇرىسىنى قىسىپ:

— مەنمۇ بىلمەيمەن، ئەنسىرەپ قالدىم. ئەسلىدە
باھاردىلا كېلىشى كېرەكتى، ھازىر ياز چىقىپ كېتەي
دەپ قالدى. بىرەر خەۋىرىمۇ يوق. نېمە بولىدىكىن،
ئاغرىپ - تارتىپ قالدىمىكىن؟ ئۇ تەرەپلەرگە بارىدىغان
ئادەملەرمۇ ئازلاپ كەتتى. كېلىدىغانلار يوق دېيەرلىك،
ئۆتكەندە قەشقەردىن بىرەيلەن كېلىۋىدى، ئالاھىدە
ئىزدەپ بېرىپ كۆرۈشتۈم. لېكىن، ئۇ ئادەم بالىلارنىڭ
دادىسىنى بىلمەيدىكەن. ئىچىم قايغۇ - ھەسرەتكە تولۇپ
يېنىپ كەلدىم، — دەپ غەم - ئەندىشە بىلەن سۆزلەپ
ئامىدنى يولغا سالاتتى...

ياز تۈگەپ كۈز خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغان
كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئالتۇندەك سارغايغان كەڭ دالانى
ئولتۇرۇۋاتقان قۇياشنىڭ چوغلەك شەپقى جۇلالاندۇرغان
مەزگىلدە قۇتبىدىن خاباش ئامىد قايتىپ كەلدى. پېشانە
ۋە يۈزى كەڭ، قامەتلىك بۇ ئادەم چاغاتاينىڭ ھەشەمەتلىك
ئاق كىگىز ئۆيىگە كىرىپ، تاپسىدىلا قول باغلاپ بېشىنى
ئېگىپ توختىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن تەق - تۇرقى ۋە روھىي

ھالىتىدىن كۈچلۈك خۇشامىتى تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئۆيىنىڭ تۆرىدە قوش قەۋەت كۆرىپ ئۈستىدە، قوش - قوش تەككىلەرگە يۆلىنىپ خىيال سۈرۈۋاتقان غوجىسىغا سالام قىلغان ئامد چاغاتاينىڭ ئاغزىغا قاراپ تاپسىدا يىرھازا جىمجىت تۇرۇپ قالدى.

بىر ئازدىن كېيىن ئامدىنىڭ كىرگەنلىكىنى ئەمدى سەزگەندەك، چاغاتاي ئېرەنسزلىك بىلەن خاباش ئامدىغا قارىدى.

— قېنى، بۇياققا چىق! — دېدى چاغاتاي بۇيرۇق ئاھاڭى بىلەن ئۆزىگە ئەقىل - ھوشىنى يوقىتىپ قاراپ تۇرغان ئامدىغا تىكىلىپ.

ئامد باغلانغان ئىككى قولىنى يېشىۋەتمەي، ئەگكەن بېشىنى تۈزلىمەي مېڭىپ، چاغاتايدىن خېلىلا بېرىدا يان تەرىپىدە ئولتۇردى.

— سەمەرقەندتىن ھازىرلا كېلىشىم! — دەپ سۆز باشلىدى ئامد خانغا يۈز - كۆز، پۈتۈن تەق - تۇرقىدىن سادىقلىقىنى ئىزھار قىلغانچە، — دانىشمەننى بىر ياز كۈتتۈم، كەلمىدى. قەشقەر تەرەپكە بېرىشىنىمۇ ئويلىدىم. لېكىن، سىز بىلەن بۇ ھەقتە كېلىشىۋالمىغانلىقىمدىن ئۆز بېشىمچىلىق قىلىپ بېرىشىنى خالىمىدىم. شۇنىڭ بىلەن ئامالسىز ئالدىلىرىغا يېنىپ كەلدىم. بۇياققا يولغا چىقىشنىڭ ئالدىدا مەھمۇد يالاۋاچنى تېپىپ ئۇنىڭغا جېكىلەپ قويدۇم. دانا قەشقەردىن يېنىپ كەلسىلا، — ئۇ سۆزدىن توختاپ، چاغاتاينىڭ ئىسمىغا خان سۆزىنى قوشۇپ دېيىشنى يادىغا ئالدى، — چاغاتاي خاننىڭ ئالدىغا ئاپىرىڭ دەپ تاپىلاپ كەلدىم.

— سۆزلىرىڭگە ئىشىنىمەن! — دېدى چاغاتاي ئامدىغا

ئوچۇق چىراي قاراپ، بۇنىڭدىن ئامىدىنىڭ يۈرىكى سۇ
ئىچكەندەك يايىراپ كەتتى، — بولدى، چىقىپ دەم ئالغىن.
جاپا چەكتىڭ. دانا كەلسىلا مەھمۇد ئەكېلىدۇ. كەلمىسە
يەنە بىر بارارسەن. مەن كۆرمەي تۇرۇپ تەرىپىنى ئاڭلاپ
بۇ ئۇيغۇر داناسىغا قىزىقىپ قالدىم. چوقۇم قۇرۇلىدىغان
ئۇلۇغ ئوردامغا ئەكېلىپ ئۆزۈمگە باش مەسلىھەتچى
قىلىمەن!...

چاغاتاي، گەپ تۈگىدى دېگەندەك، ئۆز ئورنىدىلا
سوزۇلۇپ يېنىچە ياتتى. ئامىد بۇ يەردە تۇرۇۋېرىشنىڭ
ئورنى قالمىغانلىقىنى بىلىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ قول
باغلاپ بېشىنى ئېگىپ، كەينىچە ئىشىك تەرەپكە يول
ئالدى...

كۆيۈك ياز ئايلىرى ئاخىرلىشىپ، سالقىن تارتىۋاتقان
كۈز ئايلىرى يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى. مەۋلانا يۈسۈف
سەككاكىنىڭ ۋاپادار ئايالى ئېرىنى سېغىنىپ
پىژغىرىم يازنى ئوغلى ئايتولدى، قىزى مەختۇمسۇلا
بىلەن يىللە ئاقبۇلاقتا ئۆتكۈزدى...

سەمەرقەند بىر ئاز تىنچلانغاندىن كېيىن، تىللاخانلار
كۆزگە يېقىن سەمەرقەندتىكى ھويلىسىغا قايتىپ كەلدى.
ئادەم قانچىلىك قايغۇ — ھەسرەت چەكسۇن، ئاتا — ئانا،
ئوغۇل — قىز، قوۋم — قېرىنداش، ئەڭ يېقىنلىرىدىن
ئايرىلىپ يۈرەك باغرى پارە — پارە بولۇپ كەتسۇن، ئۇ يەنىلا
ياشىشى، ئۆز ھاياتىنىڭ ھارۋىسىنى ھەيدەپ تىرىكچىلىك
قىلىشى كېرەكقۇ! بېشىدىن بىر قېتىملىق دەھشەتلىك

قىيامەتنى ئۆتكۈزگەن قەدىمىي شەھەر ئاستا - ئاستا ئەسلىگە كېلىپ، ھايات يەنە بۇرۇنقىدەكلا ئۆز يولى بىلەن شاۋقۇن - سۈرەن سېلىشقا باشلىدى.

قۇتبىدىن خاباش كەتكىنىگە ئون نەچچە كۈن بولغاندا، سەمەرقەند تېرەكلىرى بېشىدا قىزىل شەپەق گۈلگۈنلىشىپ جۇلالانغاندا، مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ھويلىغا كىرىپ كەلدى. پېشايۋاندا پېشايۋان تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ، ئېرىنى سېغىنغان تىللاخان خىيال سۈرۈپ، كۈنپېتىش تەرەپتىكى چوغدەك قىزارغان بۇلۇتقا قاراپ تۇراتتى. ئۇ جەرەن قاشقا يورغىسىدىن چۈشمەيلا، بىر قاندى ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن كىرىپ كەلگەن ئېرىنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىدىن نېمە قىلارنى بىلەلمەي قالدى. پېشايۋاندىن ئوقتەك ئوچۇپ چۈشۈۋاتقان بەختلىك ئايال: — ئايتولدى! مەختۇمسۇلا! ئاتاڭلار كەلدى! — دەپ ۋارقىراپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاۋازىدىن بىر ۋاپادار ئايالنىڭ ئۇزاق ئايرىلغان ئېرى بىلەن دىدارلاشقاندىكى ھاياجان، خۇشاللىق، بەخت، مۇھەببەت قاتارلىق ئەڭ گۈزەل ھېسسىياتلىرى ئۇرغۇپ تاشاتتى.

ئۆيدىن ئېگىز بويلۇق، قۇندۇزدەك قارا بۇرۇتى بار، كۆزلىرى لاچىن كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان ئايتولدى بىلەن پەرىزاتتەك چىرايلىق مەختۇمسۇلا ئۇچقاندىك چىقتى. ئۇلار پېشايۋاننىڭ پەلەمپىيىدىن ئوچۇپ چۈشۈپ، جەرەن قاشقىدىن چۈشۈۋاتقان ئاتىسىنىڭ يېنىغا كەلدى. ئايتولدى يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئاتىسىنىڭ قولىتىقىدىن تۇتۇپ، ئىچ - ئىچىدىن ئۇرغۇپ چىققان ئوغۇللىق مېھىر - مۇھەببىتى بىلەن:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — دېدى. ئۇنىڭ ئاۋازى تەمبۇرنىڭ تارىدەك تىترەپ چىقتى.

— ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام! — دېدى تولۇق تەلەپپۇز بىلەن يەرگە چۈشۈپ بولغان ئالىم. چۆرىسىدە كۆزلىرىدىن ۋاپادارلىق يېشى ئېقىۋاتقان ئايالىغا. كۈلۈمسىرەپ تۇرغان چىرايلىق قىزىغا ۋە قەددى - قامەتلىك ئوغلىغا ئاتىلىق مېھرى بىلەن تىكىلىپ.

سەككاكى ئېگىز بويلۇق، مۈرىلىرى كەڭ، بەستىلىك ئادەم بولۇپ، بېشىغا قارا دۇخاۋىدىن تىكىلگەن، ئاستىغا ئىككىلىك كەڭلىكتە قاما تۇتۇلغان تۇماق، ئۈستىگە قارا مۇۋۇت پەشمەت كىيىپ، بېلىنى قارا پوتىدا باغلىغان، پۇتىغا قونچى گۈللۈك قارا خۇرۇم ئۆتۈك كىيگەنىدى. ئۇنىڭ كەڭ پېشانىسى، بۇغداي ئۆڭ چىرايى، سۆڭىكى سەل - پەل پۇلتىيىپ چىققان ئىككى مەڭزى، قارا ۋە ئۆسكىلەڭ قاشلىرى، ئالاھىدە بىر خاسىيەت، بىر سېھىر چاقناپ تۇرغان بۇلاقتەك كۆزلىرى، قاڭشارلىق بۇرنى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭكىگە ئوپمۇ ئوخشايتتى. مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ تىنچ - ئامانلىقىنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىنى باسالماي قالدى. ئۇ قەشقەردىكى چېغىدا: «بۇخارا، سەمەرقەندتىكىلەر قىرىپ تاشلىنىپتۇ. بىرمۇ تىرىك جان قالماپتۇ» دەپ ئاڭلاپ، ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم يىغلىۋەتتى. تاراملاپ ئاققان يېشى قاپقارا ساقىلىغا چۈشۈپ يەرگە تامدى. بۈگۈن ئۇ قەدىردان ئايالىنى، سۆيۈملۈك قىزىنى، كۆيۈمچان ئوغلىنى كۆرگەندە، تۆمۈردىن سوقۇلغان ئادەم بولسىمۇ، خۇشال بولماي تۇرالامدۇ؟!

ئايىتولدى ئاتىسىنىڭ قولىدىن جەرەن قاشقىنىڭ
چۇلۇۋۇرىنى ئېلىپ ھويلىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى
ئېغىلغا يېتىلەپ كەتتى. ئۇ تېخى تەرى قۇرۇمىغان ئاتنى
ئېغىلغا باغلاپ، ئىككى بېشى تومپايغان ئېغىر گىلەم
خۇرجۇنىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئايىتولدى چىققاندا ئالىم
ئايالى ۋە قىزى مەختۇمسۇلا بىلەن پېشايۋانغا چىقىپ،
ئۆيگە كىرىپ كېتىۋاتاتتى.

دەل - دەرەخلەر ئالتۇن رەڭگىگە كىرىپ، كەچكى
شەپەقتە چوڭلىنىپ جۇلالىناتتى. كەچ كۈز باشلانغان
بولسىمۇ، سەمەرقەند تېخى قىشتىن يىراقتەك
كۆرۈنەتتى. ئەتە - ئاخشى ھاۋا ئازراق سوۋۇسىمۇ،
كۈندۈزى يەنىلا ئىسسىق ئىدى.

ئېڭىكىنىڭ ئىككى تەرىپىنى قاپلىغان قارا ساقىلىغا
بېرىپ تۇتىشىدىغان قارا ۋە قويۇق بۇرۇتى سەككاكىنى
تېخىمۇ ھەيۋەتلىك ۋە غۇرۇرلۇق قىلىپ كۆرسىتەتتى.
ئۇ دالان ئۆيگە كىرىپ، ئۈستىگە تولىدۇرۇپ گىلەم، تام
ياقلىتىپ دۇخاۋا كۆرىپلەر سېلىنغان ياغاچ سۈپىنىڭ
ئۈستىگە چىقىپ، شىمالىي تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ،
قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى.

تىللاخان قول باغلاپ ئېگىلىپ:

— تىنچ - ئامان كەلدىلمۇ؟! — دەپ قىزغىن ھال -
ئەھۋال سورىدى. زىلۋا بويلۇق مەختۇمسۇلا ئۇزۇن
كىرىپكىلىرى ئارىسىدىكى ئاھۇنىڭ كۆزىدەك قاپقارا
كۆزلىرىنى چاقىتىپ ئاتىسىغا تويماي قارايتتى. ئوچۇق
تۇرغان قوش قاناتلىق ئىشىكتىن ئايىتولدى كىرىپ،
خۇرجۇنىنى پەسكىلا، تامنىڭ يېنىغا قويۇپ، ئىككى
قولىنى يەنە بىر قېتىم باغلاپ ھۆرمەتلىك ئاتىسىغا
سالام - سەھەت قىلدى.

ئىناق ۋە بەختلىك ئائىلىنىڭ ئەر - ئايال، ئوغۇل - قىز تۆت ئەزاسى تىنچ - ئامان دىدارلاشقانلىقىدىن چەكسىز خۇشاللىق ۋە بەختكە چۆمۈپ، كۆڭۈللىرىدە جۇشقۇنلانغان مۇھەببەتلىك ھېسسىياتلىرىنى قانداق ئىپادىلەشنى بىلمەي، بىر - بىرىگە ھاياجان ئىچىدە قارىشاتتى...

ئاستىغا قارا قەلەيدىن ياسالغان «پەتنۇس» قويۇلغان سۈپىنىڭ قىرىدىكى تەكشۈرۈش مەش ئۆي ئىچىنى ئىسسىتىپ، ئالدىدىكى تۆشۈكلىرىدىن كۆيۈۋاتقان كۆمۈرنىڭ يورۇقىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. بېشىغا ئاق بۆك، ئاق كۆڭلىكى ئۈستىگە قارا پىنجەك كىيگەن مۇتەپەككۈر قوش قەۋەت كۆرپىدە، چىلان رەڭگىدىكى شىرە يېنىدا ئولتۇرۇپ، باش كۆتۈرمەي قومۇش قەلىمىنى ئاق قەغەز ئۈستىدە يورغىلىناتتى. ئۇ ئارىلاپ - ئارىلاپ بېشىنى كۆتۈرۈپ، قارا ۋە ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى بىر خاسىيەت، بىر سېھىر باردەك چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن خىيال چېچىپ تۇرۇپ قالاتتى. بۇنداق چاغدا ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭ چىرايى ۋە ئويلىغان قىياپەتتە تۇرۇش ھالىتىدىن تەپەككۈر تۈگىمىنىڭ گۈرۈلدەپ تازا ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆرگىلى بولاتتى. ئۇ بىردەم ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن، يەنە قومۇش قەلىمىنى ئاق قەغەز ئۈستىدە شىتەرلىتىپ چاپتۇرۇپ، بۇلاق سۈيىدەك قايناپ چىقىۋاتقان پىكىرلىرىنى يېزىشقا باشلىدى.

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا كېتىپ يېزىۋاتقان «مفتاح العلوم» (مفتاحھۇل ئۇلۇم — ئىلىملەر ئاچقۇچى) ① دېگەن كىتابىنىڭ ئاخىرقى قىسىملىرى قالغانىدى. ئۇ يەكەندىن قايتىپ كېلىپ ئائىلە ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن، خاتىرجەم بولۇپ تۈگىمىگەن قىسمىنى يەنە يېزىشقا باشلىدى. ئۇ بۈگۈن ناشتىدىن كېيىن ھويلىدا بىردەم ئايلىنىپ، يازىدىغان قىسمىنىڭ مەزمۇنلىرىنى بېشىدا ئايدىڭلاشتۇرۇپ ۋە مۇقىملاشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئۆيگە كىرىپ ئۈستىدىكى پەشىمنى سېلىپ، شىرە يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ ئەل — يۇرتىغا بولغان قايىناق مۇھەببىتى بىلەن قومۇش قەلىمىنى قولغا ئالدى. ئۇ تۈنۈگۈن كىتابىنىڭ «مەئانى (مەنىلەر توغرىسىدىكى ئىلىم) ھەققىدە» دېگەن ئونىنچى بابىنى يېزىشقا باشلاپ، بىرقانچە ۋارىقنى ئەۋلادلارغا دەرس بولىدىغان ② مەزمۇنلار بىلەن تولدۇرۇپ چىقتى ③.

تۈنۈگۈن يازغانلىرى تۆۋەندىكىدەك باشلىناتتى:

«مەئانى» شۇنداق ئىلىمدۇركى، بۇ ئىلىم گەپ — سۆزنى ئەھۋالغا تەتبىقلاپ، شارائىتقا ماسلاشتۇرۇپ، پاساھەتلىك سۆزلەشكە قادىر قىلىدۇ.

① بەزى كىتاب ۋە ماقالىلەردە «مفتاحھۇل ئۇلۇم» (ئىلىملەر ئاچقۇچى)، بەزىلىرىدە «مەئەنىل ئۇلۇم» (ئىلىم مەنىەسى) دېيىلگەن.

② ئالىمنىڭ «مفتاحھۇل ئۇلۇم» دېگەن بۇ مەشھۇر كىتابى ئوتتۇرا ئاسىيا مەدرىسلىرىنىڭ ئاساسىي دەرسلىكى بولۇپ، 700 يىلدىن بېرى داۋاملىشىپ كەلدى.

③ ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن! سىزنى سەككاكى كىتابىنىڭ ئونىنچى بابى بىلەن تونۇشتۇرۇپ، بۇ ئالىم، بۇ كىتاب ھەققىدە ئېنىق بىر چۈشەنچىگە ئىگە قىلىشنى كۆڭلۈمگە يۈكۈپ، رومانىمغا كۆچۈرۈپ ئالدىم.

ئىلمىي مەئانىنىڭ تۈپ نېگىزى ماقالە - ئەسەرنى
 ئەھۋالغا تەتبىقلاشتا زېھىن (تەپەككۈر) نى خاتادىن
 ساقلاشتىن ئىبارەت. بۇ يەردە ئەھۋالغا تەتبىقلاش
 دېگىنىمىز: گەپ - سۆزنى (ماقالە - ئەسەردىكى) مۇقام
 (زامان، ماكان) نىڭ ھالىغا ماس، توغرا كەلتۈرۈش دېمەكتۇر.
 بۇ ئىلىمنىڭ تۈپ مەقسىتى: سۆزلىنىۋاتقان گەپ،
 يېزىلىۋاتقان ئەسەرنىڭ تىلى ئورۇنغا مۇۋاپىق ياكى
 مۇۋاپىق ئەمەسلىكىنى تەكشۈرۈشتۇر. مەسىلەن:
 تەبرىكلەش ۋاقتىدا تەزىيە، تەرغىب قىلىش ۋاقتىدا
 قورقۇتۇش ياكى بولمىسا گۇمانلىنىشنىڭ ئورنىغا
 جەزملەشتۈرۈش، ئىنكار قىلىش ئورنىغا ئىقبال
 توغرىسىدا سۆزلەش، مانا بۇلار ئىلمىي مەئانىغا خىلاپ
 بولۇپ، مەئانى بۇ خىل خاتا تەپەككۈردىن ساقلاپ قالىدۇ.
 ھەممىگە مەلۇم بولسۇنكى، ئۈچ خىل ئىلىم بولۇپ
 (ئىلمىي مەئانى، ئىلمىي بايان، ئىلمىي بەدىئىي) بۇ
 ئۈچىنى ئالىملار بالاغەت ئىلىملىرى دەپ ئاتايدۇ.
 ئۇنداقتا، ئاشۇ ئۈچ خىل ئىلىمنىڭ ئالاھىدىلىكى نېمە؟
 ئىلمىي مەئانىنىڭ ئالاھىدىلىكى - ئەسەرنىڭ
 ئەھۋالغا ئۇيغۇن ياكى ئۇيغۇن ئەمەسلىكىنى، ئەمەلىيەتكە
 تەتبىقلانغان ياكى تەتبىقلانمىغانلىقىنى تەكشۈرىدۇ.
 ئىلمىي باياننىڭ ئالاھىدىلىكى - زاھىر مەنە
 (ئاشكارا، ئوچۇق مەئنا) دىن مۇراد بولغان مەنە
 (كەلگۈسىدىكى ئارزۇ ياكى ئۈپتىمىستىك قاراش) گە
 ئەقىل - تەپەككۈرنى يۆتكەيدۇ.
 ئىلمىي بەدىئىيىنىڭ ئالاھىدىلىكى - مۇراد بولغان
 مەنىلەرنىڭ زىننەتلىرىنى تېپىپ چىقىشتىن
 ئىبارەتتۇر.

ئەرەب ئالىملىرىنىڭ پېشقەدەملىرى يۇقىرىقى «ئۈچ ئىلمىنىڭ مەقسىتى ئورتاق بولغاچقا، ئۇلاردا پەرق - تاپاۋەت يوق» دەپ قارايدۇ. شۇنداقلا «پاساھەت بىلەن بالاغەت ئايرىم مەنىلىك ئىككى سۆز ئەمەس، بەلكى بىر سۆز» دەپ گۇمان قىلىدۇ.

ئەمما، كېيىنكى ئالىملار، مەسىلەن، سەككاكى، سىراجى ئالىدىن قاتارلىقلار بۇ خىل قاراشقا قوشۇلمايدۇ. ئۇلار ئىلمىي مەئانى ۋە ئىلمىي باياننى بالاغەتنىڭ سەنئەتلىرىدىن، ئىلمىي بەدىئىي بولسا، بالاغەتنى تولۇقلاشقا دائىر بىلىم ھېسابلايدۇ. ئەمەلىيەتتەمۇ كۆپچىلىك ئالىملارنىڭ پىكرى مۇنداق: بۇ ئۈچ ئىلىمدە پەرق بار. چۈنكى، يۇقىرىقى قائىدىلەرنى بىلىش ئىلمىي مەئانىنىڭ كۆرسەتمىسى بولسا، دالالەت قىلىش - ئىلمىي باياننىڭ، ماقالە - ئەسەرنى زىننەتلىك ۋە روشەن قىلىش - ئىلمىي بەدىئىيىنىڭ كۆرسەتمىسىدۇر. بۇلا ئەمەس، يەنە پاساھەت بىلەن بالاغەتنىڭ ئوتتۇرىسىدىمۇ روشەن پەرق - تاپاۋەت باردۇكى - بالاغەت مەئانىنىڭ سۈپىتى بولسا، پاساھەت لەۋزى (سۆز) نىڭ سۈپىتىدۇر.

بىلىڭكى، سۆزنىڭ چىرايلىق بولۇشى ئىككى خىلدۇر. بۇنىڭ بىرى، زاتى چىرايلىق؛ ئىككىنچىسى ئەرزى چىرايلىق دەپ ئاتىلىدۇ.

زاتىدىكى چىرايلىق بولۇش پاساھەتلىك لەۋز (گەپ - سۆز) ۋە بالاغەتلىك مەنىلەر ماسلاشقاندىن ئىبارەت.

قانداق بولغاندا سۆز پاساھەتلىك بولىدۇ؟

گەپ - سۆزلەر، سوئال - جاۋابلار قائىدىگە مۇۋاپىق بولسا، ياۋايى (غەيرىي) سۆز ئىشلىتىلمىگەن بولسا ۋە ئۇ

سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى لۇغەت كىتابىدىن ئاڭتۇرسا بىلگىلى، چۈشەنگىلى بولسا... مانا بۇنداق سۆزلەر پاساھەتلىك سۆزلەردۇر.

قانداق قىلغاندا سۆز بالاغىتىگە يەتكەن بولىدۇ؟ گەپ - سۆزلەر مەنە جەھەتتىن مەقسەت - مۇددىئىغا لايىق بولسا، ماكان - زامان (ئورۇن) غا مۇناسىپ بولسا... مانا بۇ بالاغەتلىك سۆزدۇر. يۇقىرىدا قەيت قىلىنغانى زاتى چىرايلىق سۆزلەرنىڭ سۈپىتى. ئەمدى ئەرزى چىرايلىق سۆزلەر توغرىسىدا يازىمىز.

ئەرزى چىرايلىق دېگەن نېمە؟ بۇ ماقالە - ئەسەردە ياخشى ۋە شېرىن سۆزلەرنى، مۇناسىپ سۆزلەرنى ئىشلىتىشكە رىئايە قىلىش، جۈملىدىن، تىلىنىڭ سەنئەتلىرى (گۈزەللىكى) نى ئاشكارىلاش دېمەكتۇر. ھەرقانداق كىشىنىڭ سۆزىدە، ماقالە - ئەسەرىدە ھۆسن ۋە ھۆسنى ئەرزى (چىرايلىق ئاڭلىنىش) تەرىپىگە بايە قىلىنغان بولسا، بۇ كىشىنىڭ سۆزى پاساھەتلىك ۋە بالاغەتلىك سۆز دەپ ئېتىراپ قىلىنىدۇ.»

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بۈگۈن ئاخشام يازغانلىرىنىڭ داۋامىنى يېزىۋاتاتتى. ئۇ گاھ يېزىپ، گاھ توختاپ ئويلىنىپ بىرىنچى ۋاراقىتىن ئىككىنچى ۋاراققا، ئىككىنچى ۋاراقىتىن ئۈچىنچى ۋاراققا، گويا دۆڭلەردىن دۆڭلەرگە ئۆتكەندەك ئۆتتى. ئەمدى مۇتەپەككۈر ئالىم تۆتىنچى ۋاراققا دىلىنى تىلى بىلەن چۈشۈرۈۋاتاتتى. تىل دەل دىلىنىڭ ئۆزى، دىل قانداق بولسا، تىلمۇ شۇنداق بولىدۇ. تۆمۈردىن قىزىل قان،

بۇلاقتىن سۈزۈك سۇ چىققانداك، قارا دىلدىن قارا سۆز،
ئاق دىلدىن ئاق سۆز، بىلىملىك دىلدىن بىلىم،
بىلىمسىز دىلدىن كېكىرىك چىقىدۇ. تىل شۇڭلاشقا
دىلنىڭ ئىپادىسى.»

ئالىم يېزىۋەرسۇن! ئالدىنقى ئۈچ ۋارىقىدىن
يازغانلىرىنى تۈنۈگۈن يازغانلىرىغا ئۇلايلى، تۈنۈگۈن
بىلەن بۈگۈن، ئەجدادلار تەجرىبە - ساۋاقلرى بىلەن
بۈگۈنكى ئەۋلادلارنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ۋە غەيرەت -
شجائىتى بىرلەشكەندىلا، ئاندىن يېڭىلىق ياراتقىلى
بولىدۇ.

«ماقالە - ئەسەر تىلىنى پاساھەتلىك لەۋز ۋە
بالاغەتلىك مەنىدىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىدىغان بۇنداق
بىرقانچە خىل ئامىللار بار:

بىرىنچى، تەركىبىنىڭ ئاجىزلىقى، يەنى، سۆزنى
پاساھەت ھەم بالاغەت ئەمەللىرىگە خىلاپ كەلتۈرۈش.
(پاساھەت ھەم بالاغەتكە زىت، نامۇۋاپىق ئىشلىتىش)
ئىككىنچى: سۆزگە خەلەل يەتكۈزۈش، يەنى نۇقسانلىق
سۆز ئىشلىتىش. مەسىلەن، شائىر دېدى:

«نەقدى بېھتەرزى نېسىيەئى بىسىيار،
(تولا نېسىدىن نەق ياخشى.)

بۇ مىسرادا خەلەل (نۇقسان) باركى، ئەسلىدە: «نەق ئاز
بولسىمۇ، تولا نېسىدىن ياخشى، دېيىلىشى كېرەك ئىدى.
چۈنكى «تولا نېسى» دېگەن سۆز مەنە جەھەتتىن «ئاز،
دېگەن ئىبارىنى تەلەپ قىلاتتى. لېكىن، شائىر مىسرانىڭ

تەلپىدىكى لەۋزىنى تەرك ئەتتىكى، بۇ شېئىر مىراسىغا خەلەل (نۇقسان) يەتكۈزدى.

ئۈچىنچى: ماقالە - ئەسەردە نەپەرەتلىك كەلىمىلەرنى قەستەن كەلتۈرۈش. مۇنداق كەلتۈرۈش پاساھەت ۋە بالاغەت ئىگىلىرىنىڭ تەبىئىتىگە خىلاپتۇر. مەسىلەن، شائىر شۇنداق يازدى:

«ئان شاھى شوچاڭ گەربى كەشەد تىرۇ كامانرا،
گەز يەك كېشىشەش شەش سەدۇ شەش شىرىبلەرزەد.»

(ئەگەر پادىشاھ ئوقىياسىغا ئوق سېلىپ تارتسا، بىر تارتىشى بىلەن ئالتە يولۋاس تىترەيدۇ.)

بۇنداق يېزىش ئەمەلىيەتكە مۇخالپتۇر. تۆتىنچى: سۆزدىكى ئېغىرلىق، بۇنداق ئېغىرلىق كەلىمە (جۈملە) راۋانلىقىنى بۇزىدۇ ھەم پاساھەت بىلەن بالاغەتكە مۇخالپتۇر. مەسىلەن: ئاۋۋالقى كەلىمىنىڭ ئاخىرقى ھەرىپى بىلەن ئىككىنچى كەلىمىنىڭ ئاۋۋالقى ھەرىپى چاپلاش كەلسە (بۇ ئىككى ھەرىپ بىر جىنسلىق بولسا) سۆزدىكى ئېغىرلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئېيتايلىق: «نەپىئى ئىلىم» دېگەن ئىككى سۆزنىڭ ئوتتۇرىسىدا باشقا جىنسلىق ھەرىپ پاسىلى يوق، شۇڭا ئىككى ئەيىن (غ) ئارقا - ئارقىدىن كەلگەچكە ئوقۇشقا غەپلىشىپ بەرمەيدۇ.

بەشىنچى: تەئىقىد (چىگىك، توقۇناق، يېشىلمىگەن) بۇ ئىككى خىلدۇر. بىرى: تەئىقىد لەۋز (گەپ - سۆزدىكى چىگىكلىك)، يەنە بىرى تەئىقىد مەنىۋى (مەنىدىكى چىگىكلىك).

تەئىقىد لەۋز (گەپتىكى چىگىكلىك) سۆزلىگۈچىنىڭ
مۇرادىغا سۆزىنىڭ دالالىتى روشەن بولمايدۇ، بۇ لەۋزنىڭ
ئاشكارىسىدىكى خەلەل (نۇقسان) دۇر.
مەسىلەن: شەيخ ئېلى ئۆزىنىڭ بىر بېيتىدا مۇنداق
دەيدۇ:

«ئىن سايەئى بەلەندى سەرۋىيى دىيازى كىست،
ئۆمرى دىرىن ھاۋاست پېرۋبال بېزەنەم.»
(بۇ ئالىي سايە كىمنىڭ بېغىنىڭ سەرۋىسىنىڭ سا -
يەسىدۇر،
ئۆمۈرۋايەت بۇ ھاۋادا قانات - قۇيرۇقۇمنى قاقمەن).

بۇ بېيتىنىڭ ئىككىنچى مىسراسىدىكى «ئىست»
(ھاۋاست - ئىست) دېگەن سۆزدە تەئىقىد بار. ئەگەر
بۇ مىسراسىدىكى سۆزنىڭ ئورنىنى يۆتكەپ: «ئۆمرى ئىست
دەر ھاۋاش پېرۋبال بېزەنەم» دەپ يازغان بولسا تەئىقىد
(چىگىچلىك) ئەيىبى بولماس ئىدى.
تەئىقىد مەنىۋى (مەنىدىكى چىگىچلىك)
دېگىنىمىزنىڭ مەنىسىدە تەئىقىد ۋەقە بولىدۇ. مەسىلەن:
جامى ئېيتىدۇ:

«بى يەك جوبىەش دوبا رەسەر نەسۇدە،
چامەد ھەررۇز ئەز بورجى نەمۇدە.»
(يۈسۈفى ئەلەيھىسسالام بىر ئىگىنىنى ئىككى قېتىم
كىيمىدى، ئۇ ئايغا ئوخشاش بىر بۇرجىدىن كۆرۈندى).

بۇ بېيتىنىڭ ئىككىنچى مىسراسىدا مەنىۋى تەئىقىد

بار. چۈنكى، ئاي ھەر كۈنى بىر نۇقتىدىن تەۋەللۇت قىلمايدۇ (تۇغۇلمايدۇ)، بەلكى 28 مەنزىلىدىن تەۋەللۇت قىلىدۇ. ئەگەر لەۋزى «بۇرجى» (دوقمۇش، بۇرجەك) دېگەننىڭ ئورنىغا لەۋز «مەنزىل» دېگەننى يازغان بولسىدى، بۇ ھالدا تەئقىد مەنئۇ بولمايتتى.

ئالتىنچى: بىر مىسرادا ياكى بىر پارچە ئۈزۈندىدە سۆزنىڭ تەكرار كېلىشى، بۇنداق تەكرارلىق كۈچەيتكۈچى مەنىلەرنى بېرىشكە پايدىلىق بولسا، ئۇ سەنئەت ۋە زىننەت جۈملىسىدىندۇر. مەسىلەن، جۈملىدە شۇنداق كەلتۈرىدۇ:

«باز تىز پەرۋاز، شوق باز، دەر ھاۋايى سەيىد كىبوتران
گىرىھ باز ئەۋجى ھاۋا گىرىپتە.»
(شوخ ئويناپ، تېز ئۇچقۇچى قارچىغا، يۇمىلاقلىشىپ
ئۇچقۇچى كەپتەرلەرنى ئوۋ قىلىش ئىشىقىدا ھاۋانىڭ
قىڭىغا ئۆرلىمەكنى ئىختىيار قىلدى.)

ئايانكى، بۇ يەردە تەكرارلانغان «جاز» سۆزى «ئويناپ»، «تېز»، «ئۆرلەش»، قاتارلىق مەنىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغاچقا، بىزگە تەكرار ياكى ئوشۇقچە ھېس قىلىنمايدۇ. ئەمدى تۆۋەندىكى تەكرارغا قاراپ باقايلى. جۈملىدە شۇنداق كەلتۈرىدۇ:

«باز زەيىدرايى پالانى خىزمەت نامىۋار كەردەم. ئەگەر
باز خىيانەت كەرد باز مەئزۇل خۇا ھەم نەمۇدە.» (يەنى،
زەيىدنى پالانى خىزمەت بىلەن نامدار قىلىدىم، ئەگەر زەيىد
يەنە خىيانەت قىلسا، خىزمىتىدىن يەنە
قالدۇرۇۋېتىمەن.)

بۇ يەردە «باز» سۆزى قايتا - قايتا تەكرارلاندى - يۇ،
لېكىن بىر خىللا مەنە بەردى. ئەكسىچە، ھەر خىل
كۆچمە مەنە ئىپادىلىيەلمىدى. شۇڭا، جۈملىنىڭ پاساھەت
ۋە بالاغىتىگە نۇقسان يەتكۈزدى.

يەتتىنچى: سۆزدە ئىزاھ (ئارقا - ئارقىدىن قوشۇش)
نىڭ تەكرار بولۇشى. بۇ خىل تەكرارلىق جۈملە
راۋانلىقىغا، چۈشىنىشلىك بولۇشىغا دەخلى يەتكۈزىدۇ،
ئوقۇرمەنلەرنىمۇ ئالدىرىتىپ قويدۇ. مىسال ئۈچۈن بۇ
جۈملىنى كۆرەيلى:

«دەرباغى دىلھەزىر جەننەت نەزىر ئەمدى كەبىر مىرزا
جاھانگىر رەپتەم...»
(ئەمىركە بىر مىرزا جاھانگىرنىڭ جەننەتتەك دىلىغا،
يېقىملىق بېغىغا باردىم.)

سەككىزىنچى: سۆز ئارىسىغا ئارتۇقچە ھەرپلەرنى
قىستۇرۇش. شائىرلارنىڭ سۆز ئارىسىغا ئارتۇق
ھەرپلەرنى قىستۇرۇشتىكى مۇددىئاسى ۋەزىنى تەڭشەش
(بوغۇمنى تولۇقلاش) ۋە شېئىر قاپىيەسىنى دۇرۇسلاش
ئۈچۈندۇر. مەسىلەن،
ئۇستاز رۇداكى شۇنداق يازىدۇ:

«بۇ دەنى بۇد مەي بيار كىنۇن،
رەتلى پۈركۈن دىگەر مەگۈبى سخۇن.»
(بولدىغان ئىش بولۇپ بولدى. دەرھال شاراب
كەلتۈرۈپ كەمچىنى توشقۇزغىنىكى، باشقا گەپ
قىلمىغىن.)

بۇ شېئىرنىڭ ئىككىنچى مىسراسىنىڭ ئەڭ
ئاخىرىدىكى «سېخۇن» سۆزىنىڭ ئەسلىي توغرىسى
«سۇخەن» (گەپ - پاراڭ) بولسىمۇ، بىرىنچى مىسرادىكى
قاپىيەگە ماس كەلتۈرۈش جانىپىدىن سۆز ئارتۇقچە
ھەرپلەر بىلەن تولۇقلىنىپ ئۆزگەرتىۋېتىلدى،
(«كىنۇن»غا ماسلاشتۇرۇش ئۈچۈنلا «سېخۇن» يېزىلدى).
توققۇزىنچى: لۇغەت قىياسىغا خىلاپ بولغان سۆز.
بۇ شۇنداق دېگەنلىككى، بىر سۆزنىڭ ھەرپىنى
ئىككىنچى سۆزنىڭ ھەرپىگە ئۆزگەرتىشتۇر. مۇنداق
قىلىش يازغۇچىلىق (يېزىقچىلىق) قائىدىسىگە
خىلاپتۇر. مىسال كەلتۈرەيلى:

«ئاب - ئەنگۈرۈ ئاب نىلۇفەل،
شۇدەمەرا ئەز ئەيرۈ مۇشكى بەدەل.»

(ئۆزۈم بىلەن نېلۇپەر سۈيى ئەنەبەر بىلەن ئىپارنىڭ
ئورۇنباسارى بولدى).

بۇ يەردە شائىر دېمەكچىكى، ئىپار بىلەن ئەنەبەر
بولمىسىمۇ، ئۆزۈم سۈيى (شاراب) ۋە نېلۇپەر سۈيى ماڭا
يېتەرلىك ۋە كۇپايدۇر.

ئەمدى شائىر بۇ مىسراسىدا ئاشۇ مەزمۇننى
ئىپادىلىمەكچىدى، ئەمما قاپىيە ئىزدەپ «نېلۇپەر» دېگەن
سۆزنى بۇزۇپ (ھەرپىنى ئۆزگەرتىپ) «نىلۇفەل»،
قىلىۋەتتى: «نېلۇپەر»دىكى «ر» بىلەن «نىلۇفەل»دىكى «ل»،
قانداقمۇ ئوخشاشسۇن؟ بۇ قائىدىگە خىلاپتۇر.
ئونىنچى: ئىشلىتىشكە ۋە ئېغىزغا ئېلىشقا
بولمايدىغان سۆزلەرنى ئىستېمال قىلىش. بۇنداق قىلىش

ھاياسزلىق، ئەدەپ دائىرىسىدىن چىققانلىقتۇر.
مەسىلەن، شائىر مۇنداق يازىدۇ:

«مەرداراكىرۇ خايە زىننەت بەس.»
(ئەر كىشىگە ئىككى تاشاق بىلەن زەكەر زىننەتتۇر.)

ئىنسانلىق ئەدەپ نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا،
بۇنداق سۆزلەرنى يېزىش مۇخالىپتۇر.

ئون بىرىنچى: غارابەت، يەنى ماقالە - ئەسەردە
كەلتۈرۈلگەن سۆزدىن باشقا كىشىلەر (ئوقۇرمەنلەر)
بەھرىمەن بولالمايدىغان، خەلق ئىچىدە ئۇنداق سۆزلەر
ئىجرا بولمىغان (تونۇشلۇق ئەمەس) تۇرۇقلۇق،
زورمۇزور ئىشلىتىش دېمەكتۇر.

يۇقىرىقى ئون بىر نۇقتىسىدىن ماقالە - ئەسەر تىلىنى
پاساھەتلىك لەۋز ۋە بالاغەتلىك مەنىدىن يىراقلاشتۇرۇشقا
سەۋەب بولىدىغان ئامىلدۇر.^①

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى قومۇش قەلىمىنى شىرە
ئۈستىگە قويۇپ، ئىككى قولىنى يېيىپ تازا كېرىلدى.
ئۇ ھاردۇقى چىققاندا بولۇپ، شىرە ئۈستىدىكى
پايدىلانغان كىتاب ۋە ماتېرىياللىرىنى، يازغان
ئارگىنالىرىنى رەتلەپ سارايغا ئېلىپ ماڭدى. ئۇ ھايال
بولماي ساراي ئۆيىدىن چىقىپ، پېشايۋاندا تۇرۇپ ئوچۇق
ئاسمانغا قارىدى. قۇياش چۈشكە يېقىنلاپ كېلەتتى.
ئەتىگەنكى قارا سوغۇق يېنىپ، جاھان سەل - پەل
ئىسسىپ قالغانىدى.

① داموللا ئابدۇۋەلى يۈسۈفنىڭ پارسچىدىن قىلغان تەرجىمىسىدىن
ئېلىندى.

ئۈچىنچى باب

سەككاكىنىڭ يۈرىكى

— كۆرۈشمىگىلى ئۇزاق بولمىدۇ، — دېدى مەھمۇد يالاۋاچ ساراغا كىرىپ ئولتۇرۇپ. مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بىلەن يەنە بىر قېتىم سالام — سەھەت قىلغاندىن كېيىن، قارشى تەرىپىدە — ئىككى دېرىزە ئارىلىقىدا ئولتۇرغان كەڭ پېشانىلىك مۇتەپەككۈرگە قاراپ.

— شۇنداق! بۇ قېتىم يەكەن، قەشقەرلەردە ئۇزۇنراق تۇرۇپ قالدىم، — دېدى سەككاكى بىر خاسىيەت، بىر سېھىر باردەك كۆرۈنىدىغان كۆزلىرى چاقناپ، بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايمۇ تېگى — تېگىدىن نۇر چىقىۋاتقاندەك پارقىرايتتى. مەھمۇد ئالىمنىڭ كۆزلىرىدىن ئەيمەنگەندەك تىك قارىيالمىي بېشىنى تۆۋەن سالدى. «بۇ ئادەمنىڭ دائىم چاقناپ كۆرىدىغان كۆزلىرىدە بىر سېھىرلىك كۈچ — قۇدرەت باردەك كۆرۈنىدۇ، قارىغان ھەرقانداق ئادەمنى سۈر باسىدۇ. بىر قارىۋىدىم، چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئەيمىنىپ تېنىم شۈركۈنگەندەك بولدى» دەپ ئويلىغان يالاۋاچ خىيالىنى توختىتىپ ئاغزىنى ئاچتى:

— چىڭگىزخان قوشۇنلىرى خارەزىمگە ھۇجۇم قىلىپ كىرگەندە، سىلنىڭ بولمىغانلىقلىرى جاھان ئىش

بولدى، ياراتقان ئىگەم ئۆزلىرىنى ئۆز پاناھىدا ساقلىدى. بۇخارا، سەمەرقەندتە، ئۆرگەنچ، ئۇترار جەڭلىرىدە نۇرغۇن ئادەم ئۆلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا سىلىدەك مۆتىۋەر زاتلاردىن خېلىسى بار، — مەھمۇد ئېغىر خورسىنىپ سۆزدىن توختىدى. ئۇنىڭ بۇ خورسىنىشىدا يەنىلا كۆڭلىدە ساقايماس جاراھەت باردەك قىلاتتى.

يالاۋاچ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ ئۆيىگە كەلگۈچە ئۆز كۆڭلىدىكى جاراھەتنى دېيىش — دېمەسلىكنى ئويلاپ كەلدى. ئۇ قانداق قىلىپ چىڭگىزخان بىلەن يېقىنلىشىپ، ئاخىر ئۇنىڭ خانلىقىدىكى بىر ئەمەلدار بولۇپ قالغانلىقىدىن باشلاپ، كېيىنكى لەنەتلىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى مۇتەپەككۈرگە بىر — بىرلەپ دېيىشنى دەسلەپتە توغرا تاپقان بولسىمۇ، كېيىن ئويلىنىپ قالدى. «بۇلارنى دېسەم، سەككاكى ياندۇرۇپ ئۆزۈمگە: «ئۆزۈڭ ماڭغان لەنتى يولغا مېنىمۇ باشلىماقچى بولدۇڭمۇ؟» دېسە، نېمە دەيمەن؟!» دەپ ئويلىغان مەھمۇد دېيىش نىيىتىدىن يېنىپ، چاغاتاينىڭ ئۆزىگە قىزىقىپ قالغانلىقىنىلا دەيدىغان بولدى.

— بۈگۈن، مەۋلانام، ئۆزلىرىنىڭ قەشقەردىن قايتىپ كەلگەنلىكلىرىنى ئاڭلاپ، سالام بەرگىلى كەلدىم، — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى. ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى مۇلايىم كۆزلىرى ئالىمغا ھۆرمەت بىلەن قارايتتى، — كېلىشىمدە يەنە بىر سەۋەبمۇ بار. بىر كۈنى چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي ماڭا، ئۆزىگە دانا مەسلىھەتچى تېپىپ بېرىشىمنى دېدى. ئۇ چاغدا كۆز ئالدىمغا بىرىنچى بولۇپ ئۆزلىرى كەلدىلا! ئۇ ياق ئۆزلىرىنىڭ شۆھرەتلىك تەرىپلىرىنى ئاڭلىغاندىن

كېيىن، ھەسەلگە يېپىشقان ھەرىدەك سىلىگە يېپىشىۋالدى. شاھزادە ئۆزىگە خىزمەت قىلىدىغان باي سودىگەر قۇتبىدىن خاباش ئامىدىنى بۇلتۇر ياز سەمەرقەندتە قالدۇرۇپ سىلىنى كۈتكۈزدى. ئۆزلىرى كەلمىگەندىن كېيىن، خاباش قايتىپ كېتىش ئالدىدا مېنىڭ يېنىمغا كېلىپ، بۇ ئىشنى ماڭا ھاۋالە قىلدى. ئۆزلىرى قۇرۇلىدىغان چاغاتاي خانلىقىنىڭ خانى چاغاتايغا باش مەسلىھەتچى بولۇشنى خالامدىلا، خالامدىلا، بۇنى بىلمەيمەن. مەن پەقەت چاغاتاي بىلەن قۇتبىدىن خاباشقا قىلغان ۋەدەمگە ئەمەل قىلىپ ئالدىلىرىغا كەلدىم.

يالاۋاچ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى تەستە تۈگەتتى، ئۇ ئالدىدا ئولتۇرغان ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرنى ئۆزى مېڭىپ قالغان لەنتى يولغا باشلاۋاتقاندا بەكمۇ قىيىنلىپ سۆزلىدى. مەھمۇدنىڭ بۇنچىلىك قىيىنلىشى، مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ غەزىپى ئۆرلەپ: «ئۆزۈڭ ماڭغان لەنتى يولغا مېنىمۇ باشلىماقچىمۇ سەن؟!» دەپ تىللاپ كېتىشىدىن قورققانلىقىدىن بولدى.

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى مەھمۇدنى تىللاپ كەتمىدى. ئۇ ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى سېھىرلىك كۆزلىرىنى چاقىتىپ خىيال سۈرگەندەك ئولتۇردى. ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭ چىرايى جىددىيلىشىپ، ئىنتايىن نازۇك بىر مەسىلە ئۈستىدە ئويلىنىۋاتقانداك كۆرۈنەتتى. ئالىم مەھمۇد يالاۋاچنىڭ سۆزلىرىنى بىرھازا ئويلىغاندىن كېيىن، ئالدىرىماي، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن سۆزىنى باشلىدى.

— چاغاتايغا خىزمەت قىلىشنىڭ ئىككى خىل يولى

بار. بىرى، ئۇنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن جان - دىل بىلەن كۆيۈنۈپ ئىشلەش؛ يەنە بىرى، چاغاتاينىڭ يېنىدا تۇرۇپ ئەل - يۇرت ئۈچۈن ئادالەتلىك سىياسەت يۈرگۈزۈشكە ھەيدەكچىلىك قىلىشتىن ئىبارەت. ئالدىنقى يول، ئەل - يۇرتنىڭ نېمە بولۇشىدىن كارى بولماي، ئار - نومۇس، ۋىجداندىن كېچىپ چاغاتايغا خىزمەت قىلىش؛ كېيىنكى يول، ئەل - يۇرتنىڭ سۈيىدە ئېقىپ، ئوتىدا كۆيۈپ، چاغاتاينى ئەل - يۇرتقا پايدىلىق سىياسەت يۈرگۈزۈشكە ئۈندەش ۋە يېتەكلەشتىن ئىبارەت. مەن: «چاغاتاينىڭ يېنىدا ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى يەيدىغان بىر دانا بولۇشى كېرەك» دەپ قارايمەن. ئەگەر مەن راستلا چاغاتاينىڭ يېنىدا تۇرۇپ خىزمەت قىلسام، چوقۇم كېيىنكى يول بىلەن مېڭىپ، ئۆز يۇرتۇم، ئۆز خەلقىمنىڭ غېمىنى يېگەن بولاتتىم!

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى سەل - پەل ھاياجانلىنىپ، خاسىيەتلىك كۆزلىرىدىن يالقۇن چېچىلدى. چىرايمۇ قىزىرىپ، خۇددى يېڭىدىن ئۆرلىگەن شەپەققە ئوخشاپ قالدى.

— ئادەمدە مۇھەببەت ۋە نەپرەتتىن ئىبارەت قوشكېزەك ھېسسىيات بولۇشى كېرەك! ھەقىقىي مۇھەببەت بولمىغان ئادەمدە، ھەقىقىي نەپرەتمۇ بولمايدۇ. بۇنداق ئادەملەر ياخشى بىلەن ياماننى، گۈزەللىك بىلەن زەلىللىكنى، يۈزى يورۇق بولۇش بىلەن يۈزى قارا بولۇشنى ئايرىمايدۇ، ھەممىنى ئۆز پايدىسى بىلەن باھالايدۇ. ئۇلار ئۆز تەرىپىگە پايدىلىق بولغانلارنىڭ ھەممىسىنى ياخشى، پايدىلىق بولمىغانلارنىڭ ھەممىسىنى يامان ھېسابلايدۇ. بۇنداق ئادەملەرنىڭ ياشاش

مەنتىقى ئەل - يۇرت بىلەن رىشتىلەنمەي، پەقەت ئۆزىگىلا باغلىنىدۇ. بۇنداق ئادەملەر مېنىڭ نەزىرىمدە چۈشەنگىلا ئوخشايدۇ: چىۋىن شىرنە بولسىمۇ يەيدۇ، گەندە بولسىمۇ يەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىككىسىنىڭ قىلچىلىك پەرقى يوق، ئىككىلىسىلا ئۇنىڭغا «شېرىن» يېمەكلىك بىلىنىدۇ. مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمدىن بۇ ئالەمدە ئادەملەرنىڭ ياخشى - يامىنىنى ئايرىيدىغان ئۆلچەم بىرلا: ئۆز ۋەتىنى ئۈچۈن كۆيگەنلەر تىللاردا داستان بولىدۇ. ئۆز ئەل - يۇرتىغا يامانلىق قىلغانلار تىللاردا لەنەتلىنىدۇ. بۇنداقلارنى بۈگۈنمۇ، ئەتىمۇ كەچۈرمەيدۇ! - چىرايى تېخىمۇ نۇرلىنىپ كەتكەن مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى سۆزىنى تۆۋەندىكى ھېكمەت بىلەن خۇلاسەلىدى، - ياخشى ئىشنى يامانغا ئايلاندۇرغىلى بولغاندەك، يامان ئىشنىمۇ ياخشى ئىشقا ئايلاندۇرغىلى بولىدۇ. لېكىن، چاغاتاينىڭ خىزمىتىنى قىلىش يامان ئىش بولسىمۇ، چاغاتاينى ئادالەتلىك سىياسەت يۈرگۈزۈشكە يېتەكلىيەلسە، يامان ئىشنى ياخشى ئىشقا ئايلاندۇرمامدۇ؟! بۇ يەردە ياخشى - ياماننى ئېنىق ئايرىۋاتقان ھېكمەت، ئەل - يۇرتىغا قانداق مۇئامىلە قىلىۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت ئەمەسمۇ؟!...

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بىردەم ئويلىغاندەك تۇرۇۋېلىپ، گويا دېيىلىشكە تېگىشلىك بىر مۇھىم مەنىنى يادىغا ئالغاندەك، يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

- بەلكىم، چاغاتاي يېنىدا تۇرغان دانا چاغاتاينى ئادالەت يولىغا باشلىيالا، يا باشلىيالماس، ھەتتا باشلىيالماس زىندانغا تاشلانسىمۇ ياكى دارغا ئېسىلسىمۇ، ئۇ ئەل - يۇرتى مۇھەببىتىدە ئېچىلغان بىر خۇش پۇراق

گۈل بولۇپ قالمامدۇ؟! بۇنداق ئادەمنى ئۆلدى دېگەندىن كۆرە، ئەزىز ئەل - يۇرتىنىڭ يۈرىكىدە ياشاۋاتىدۇ دېگەن تۈزۈك! چاغاتاي ئۆزىگە مەسلىھەتچى بولۇشقا تەكلىپ قىلسا، ئەلۋەتتە بارىمەن!...

يۈسۈف سەككاكىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان يالاۋاچ كۆڭلىنى غەش قىلىپ كېلىۋاتقان خىياللاردىن قۇتۇلۇپ، ماڭىدىغان توغرا يول تاپقاندا خۇشاللىققا چۆمۈپ ئۆزىدە بىر خىل ئازادلىك ھېس قىلغاندەك بولدى. «راست، - دەپ ئويلىدى مەھمۇد يالاۋاچ، ئالدىدا ئولتۇرغان يۈسۈف سەككاكى ئۇنىڭغا بىر خىزىر بولۇپ كۆرۈنۈپ كەتتى، - مەنمۇ داۋاملىق چىڭگىزخانغا خىزمەت قىلىپ، ئۇنى ئادالەت يولىغا يېتەكلىسەم، خارەزىم خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلسام بولمامدۇ؟!» ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئويغانغان بۇ پىكىردىن كۆڭلىگە خۇددى قۇياش چىققاندەك بولدى...

ھەقىقەتەنمۇ كېيىنكى چاغلاردا بۇخارا، سەمەرقەند قاتارلىق چوڭ ئايماقلار چوڭ ۋەزىر يالاۋاچ ۋە ئۇنىڭ سادىق ئوغلى مەسئۇدبەگنىڭ قولىغا ئۆتۈپ، «ئۇلارنىڭ ئادىل يۇرت سورىشى بىلەن بۇ يەرلەرنىڭ ئۇرۇش جاراھەتلىرى تېزلا ساقايغان»، «يالاۋاچ ھاشار، چېرىكلىككە مەجبۇرىي ئادەم تۇتۇشنى ۋە ھەر خىل سېلىقلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ناھەقچىلىكلەرنى تۈزەتكەن»^①.

① بۇ بايان ليۇ بىڭشىڭنىڭ «دەسلەپكى مەزگىلىدىكى چاغاتاي خانلىقى» دېگەن ماقالىسىدا كەلتۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ ئۆزۈندىلەر «تارىخى جاھان كۇشاي»، «جامىئۇت تەۋارىخ» لاردىن ئېلىنغان، كېيىنكىلەرمۇ شۇنداق.

مەھمۇد يالاۋاچ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنى باشقۇرۇشقا
يۆتكەپ كېتىلگەندىن كېيىن، ئوغلى مەسئۇد ئوتتۇرا
ئاسىيادىكى بارلىق شەھەرلەرنى باشقۇرۇش
مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالدى...

سارايغا ئايتولدى يۇمىلاق شىرەنى دومىلىتىپ كىرىپ
كەلدى. ئۇ ئىشىكتىن كىرىپلا شىرەنى تاپسىدا قويۇپ،
ئىككى قولىنى باغلاپ مەھمۇدقا سالام قىلدى. يالاۋاچ
ئورنىدىن كۆتۈرۈلۈپ، سۇمباتلىق يىگىتنىڭ سالىمغا
سالام قايتۇردى. ئۇ ئەمدى ئېغىر قايغۇ - ھەسرەت
يۈكىدىن قۇتۇلغاندەك كۆرۈنەتتى...

— ئەدەپسىزلىك بولسىمۇ، — دېدى يالاۋاچ ناۋات
سېلىنغان سىنچاينى ئىچىۋېتىپ، — ئۆتكەندە بىر
كېلىپ، مۇنۇ ئېسىقلىق تۇرغان ساز قوراللىرىنى
كۆرۈپ، مەۋلانام بىلەن كۆرۈشكەن كۈنى سازىنى بىر
ئاڭلايمەن دەپ كۆڭلۈمگە يۈكۈۋىدىم، بۈگۈن شۇ كۈن
كەلگەندەك تۇرىدۇ. ئۆز قوللىرىدىن سازلىرىنى،
ئېغىزلىرىدىن ناخشىلىرىنى ئاڭلىسام تولىمۇ خۇشال
بولغان بولاتتىم...

شىرەگە سېلىنغان گۈللىرى ئاق - كۆك داستىخان
ئۈستىدە دەستىلەنگەن ۋە ئۈشتۈلغان نانلار، خىلمۇخىل
تاتلىق - تۇرۇم، ھەسەل ۋە ھەر خىل مۇراببالار تولۇپ
تۇراتتى. شىرەنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر - بىرىنىڭ
قارشىسىدا ئولتۇرغان ئالىم بىلەن ياۋالاچ سىنچاي
ئىچكەچ پاراڭ سېلىشىۋاتاتتى. مەھمۇد ئۆتكەندە كۆڭلىگە

يۈككەن ئويىنى يادىغا ئېلىپ مەۋلانا سەككاكىنىڭ بىر
ساز چېلىپ ناخشا ئېيتىپ بېرىشنى ئۆتۈندى.
مەيلى چوڭ، مەيلى كىچىك بولسۇن، خەقنىڭ
كۆڭلىنى قايتۇرمايدىغان مۇتەپەككۇر، قولىدىكى
پىيالىنى شىرەگە قويۇپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ تۆر
تەرەپتىكى گىلەم ئېسىلغان تامدا تۇرغان سازلاردىن
نەقىشلىك ساتارنى ئېلىپ، يەنە ئۆزىنىڭ ئورنىغا كېلىپ
ئولتۇردى. ساتارنى بىر ئاز سازلىغاندىن كېيىن،
ئويلىنىپ جىم تۇرۇپ قالدى.

مانا، سەككاكىنىڭ قوللىرى ھەرىكەتكە كەلدى.
نەقىشلىك ساتار زۇۋانغا كىرىپ، ئاجايىپ مۇڭلۇق
ئاۋازنى ياسىداق ساراي ئىچىگە تاراتتى. بۇ ئاجايىپ
تەسىرلىك كۈي ئاڭلىغۇچىنىڭ يۈرىكىنى تىلىسىز مۇڭى
بىلەن ئۆزىگە رام قىلىۋالاتتى. مەھمۇدنىڭ مۇلايىم
كۆزلىرى بىردىنلا ئۇچقۇنلانغاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى.
ئۇمۇ قولىدىكى پىيالىنى شىرە ئۈستىگە قويۇپ، مەۋلانا
يۈسۈفنىڭ كۆزلىرىدەك سېھىرلىك ئاھاڭنىڭ قايناپ
چىقىۋاتقان قاينىمىغا شۇڭغۇدى. ئۇ ئەمدى
سەككاكىنىڭ كامانچىنى تارتىۋاتقان قوللىرىدىن
كۆزىنى ئۈزۈپ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئىچ - ئىچىدىن
قايناپ چىقىۋاتقان كۈينى ئاڭلايتتى. ئۇ گاھ چوڭقۇر
خورسىنىپ قويسا، گاھ نەپەس ئېلىشنى ئۇنتۇغاندەك
جىمجىت ئولتۇرۇپ قارايتتى...

سەككاكى ئۆزى ئىجاد قىلغان «بايات» مۇقامىنىڭ
مۇقەددىمىسىنى باشلىدى. ئاھاڭ بىلەن سۆز بىرلىشىپ،
ئۆزىنىڭ پانىيىدىكى سۆيۈملۈك بېھشىدىن ئايرىلغان
سەرگەرداننىڭ ھىجران ۋادىسىدا ئۆزىنىڭ قايغۇ -

ھەسرەت ۋە ئازابلىرىنى تۆكۈپ قىلىۋاتقان نالە - زارىنى ئىپادىلەيتتى. بۇ مۇقامنىڭ سۆز ۋە ئاھاڭلىرىغا پاتماي تېشىپ چىقىۋاتقان ئانا يۇرت مۇھەببىتى زەڭگەر ئاسماندىكى قۇياشنى يىغلىتىۋەتتى. يەر - زېمىن ۋە ئۇنىڭ ئۈستىدىكى بارچە دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھلار چىدالماي قوزغالغان يامغۇرلۇق شامالدا گۈرگىرەيتتى. مۇھەببەتنىڭ كۈچ - قۇدرىتىگە نېمىمۇ تەڭ كېلەلەيدۇ؟! يەرۇئاسمان ئارىسىدا ئۇنىڭ بىلەن تەڭلىشەلەيدىغان نېمە بار؟! مۇھەببەت ئۇ يىغلىتالايدۇ، كۈلدۈرەلەيدۇ، غەزەپلەندۈرەلەيدۇ، نالە - پەرياد قىلدۇرالايدۇ. شۇ تاپتا ئانا يۇرتىدىن ئايرىلغان سەرگەرداننىڭ مۇھەببەت زارى تاشلارنىمۇ ئېرىتىۋېتەتتى. ياپىيىشلى گىياھلارنى سارغىتىۋېتەتتى...

ئاھ! ئانا يۇرت! ئانا ۋەتەن! مەيلى باغرىڭدا ياشىغان، مەيلى سېنىڭدىن ئايرىلىپ سەرگەردانلىقتا قاقشىغان ۋاپادار پەرزەنتلىرىڭ يۈرىكىنى گۈپۈلدەتكەن مۇھەببەت سېنىڭ مۇھەببىتىڭ! سەن سادىق ئوغۇل - قىزلىرىڭ ئۈچۈن ئون سەككىز مىڭ ئالەمدە ھەممىدىن سۆيۈملۈك، ھەممىدىن ئۇلۇغ! يەر يۈزىدىكى بارلىق بەخت ۋە خۇشاللىقلار پەقەت سېنىڭدىلا بولىدۇ!...

«ئېزىپ چىقىپ پانىدىكى ئەڭ سۆيۈملۈك بىر بېھىشتىن، جۇدا بولدۇم مۇھەببەتتەك تۈرلۈك - تۈمەن يەل - يېمىشتىن... ئۆزگە يۇرتتا يۈرسەممۇ توققۇزىم تەل، ھەي يارەنلەر، ئارتۇق بەخت بارمۇ ماڭا: «ئانجان يۇرت!»، دېيىشتىن؟! گادايلىقى مىڭ ياخشىتى جاندىن ئەزىز ئۆز ئېلىمنىڭ،

باشقا يۇرتنىڭ شاھى بولۇپ شاھانە تون - تاج كىيىشتىن!...
ئۆزگە خىيال مېنىڭدە يوق شۇ مۇقەددەس تەڭرىتېغىم،
ئۆز ئانامنىڭ جان دورىسى — ئاق سۈتىنى ئېمىشتىن!
قايسى قۇتلۇق كۈنى قايتىپ ئۆز مەككەمنىڭ زەمزمىنى
ئىچەرمەن جان بىر قانغۇچە يەكەندىكى ئاق ئىدىشتىن!؟
بولمايتتىمۇ بادام دوپپام يەتتە قەۋەت كۆككە باھار،
سۆيۈنۈپ دىل ئۆز يۇرتۇمدا ئەتىۋارلاپ بىر كىيىشتىن!...
تۇغۇك ئېرۇر تۇغۇلغان يەر بىلگىن، سېنىڭ ھەي، سەككاكىي،
ئۆزۈم ھەرگىز يۈزۈڭنى جان ئۆزگەندىمۇ كۈنچىقىشتىن!...»

مەھمۇدنىڭ مۇلايىم كۆزلىرىدىن چىققان ئۈنچىدەك
ياش ئۇنىڭ مەڭزىگە چۈشۈپ، ئۇزۇن بۇرۇتى ئۈستىدە
چاقنايتتى. ئۇ ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ ئولتۇرغاندەك
كۆرۈنەتتى. سەككاكىي بولمىسا ئاللىقاچان پاڭغىدە
ئېتىلىپ يىغلاپ كەتكەن بولاتتى.

— رەھمەت! سېلىنىڭ چالغان ساتارلىرى بىلەن
ئېيتقان ناخشىلىرى تاشنى ئېرىتىپ، تاش يۈرەكنىمۇ
يىغلىتىدىكەن! سېلىدەك بىر ئۇلۇغ ئالىمنىڭ بۇنداق
ئۈستە چالغۇچى، ناخشىسى يۈرەككە تېگىدىغان ناخشىچى
ئىكەنلىكىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ، ئۆز قۇلىقىم
بىلەن ئاڭلاپ ئىشەندىم، بولمىسا ئىشەنمىگەن بولاتتىم.
قول ۋە ئاۋازلىرىغا ياراتقان ئىگەم دەرد بەرمىسۇن!

يالاۋاچ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىينىڭ ساتارى بىلەن
ناخشىسى توختىشىغىلا سۆزلەپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاۋازىدىن
يىغا پۇرىقى كېلەتتى. ئۇ ئۆزىنى تەستە بېسىپ،
يۈرىكىنىڭ سۆزلىرىنى سۆزلىدى. ئالىم يانچۇقىدىن قول
ياغلىقىنى ئېلىۋاتقان مەھمۇدقا قاراپ:

— رەھمەت! مېنى بەكمۇ ئاشۇرۇپ ماختىۋەتتىڭىز! —
دەپ كۈلۈمسىردى...

شۇ كۈنلەردە مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى ئائىلىسى بىلەن ئاقبۇلاقتىكى ھويلىسىغا كۆچۈپ چىقىپ، پۈتۈن ئەقلى ۋە زېھنىنى كۈچىنى يىغىپ، «مىفتاھۇل ئۇلۇم» (ئىلىملەر ئاچقۇچى) كىتابىنىڭ قالغان قىسمىنى يېزىپ تاماملاشقا كىرىشىپ كەتتى. بۈگۈن ناشتىدىن كېيىنلا ھويلا ۋە بېغىنى بىرىپەس ئايلانغان مۇتەپەككۈر ساراي ئۆيىگە كىرىپ، شىمالىي تام ئالدىدىكى قوش قەۋەت كۆرپە يېنىغا قويۇلغان شىرەگە كېلىپ ئولتۇردى. داستان سېلىنغان يوغان دۈڭلەك شىرەنىڭ ئۈستىدە يىغىلمىغان سىياھدان، قومۇش قەلەم، يېزىلغان ۋە يېزىلمىغان قەغەزلەر، ئىچىق تۇرغان پايدىلىنىش كىتابلىرى تۇراتتى. بېشىغا ئاق دوپپا، ئۈستىگە كەڭ ۋە ئۇزۇن ئاق چۈنچە كۆڭلەك كىيگەن مەۋلانا يۈسۈف قەلەمنى قولغا ئالماي، كېچە يازغانلىرىنى ئوقۇپ چىقتى. ئۇ ئايرىم سۆزلەرنى ئۆزگەرتىپ تۈزەتتى.

مۇتەپەككۈر نەچچە كۈندىن بېرى ئۆز كىتابىنىڭ 10 - ، 11 - ، 12 - بابلىرىنى تاماملاپ، 13 - بابىنىڭ ئىككىنچى پەسلى «شائىرنىڭ ھۆرمىتى ۋە شېئىرنىڭ ئەۋزەللىكى» دېگەن ماۋزۇغا كېلىپ توختىغانىدى. ئۇ بۇ ماۋزۇنى بېشىدا پىشۇرۇپ كىرگۈزىدىغان ئۇزۇندىلەرنى كىتاب ۋە ماتېرىياللاردىن تەييارلاپ قويغانىدى.

قومۇش قەلەمنى قولغا ئالغان مەۋلانا يۈسۈف

سەككاكى شىرە ئۈستىدىكى ئاق قەغەزگە: «شائىرنىڭ ھۆرمىتى ۋە شېئىرنىڭ ئەۋزەللىكى» دېگەن ماۋزۇنى ئالدىرماي چىرايلىق يازدى. ئۇ قەلىمىنى بىردەم تۇتۇپ ئولتۇرۇپ ئويلىنىۋالدى. قەلەم قۇر بېشىدىن باشلاپ، ھەرپلەرنى ھەرپلەرگە ئۇلاپ سۆز، سۆزنى سۆزگە ئۇلاپ جۈملە يېزىپ، بىردەمدىلا قەغەزنىڭ يېرىمىنى تولدۇرۇۋەتتى. سۆز بىلەن ئىپادىلىنىۋاتقان چوڭقۇر پىكىرلەر دولقۇن دولقۇنغا ئۇلىنىپ ئېقىۋاتقان سۈزۈك ئېقىندەك ئېقىشقا باشلىدى.

بەلكىم، بەزى كىشىلەر شان - شۆھرەت، ئابروئى ئۈچۈن قەلەم تەۋرىتىدىغاندۇ؟! لېكىن، بۇنداق ئادەملەر كۆپ ئەمەس، شۇنداقلا ئۇلار شان - شۆھرەت تاجىنىمۇ كىيەلمەي ئالەمدىن ئۆتتى. قايسى «ئەقىللىك» نىڭ ئۆز غېمىدە ياققان چىرىغى ئىجادىيەت يولىنى يورۇتۇپ، باھار گۈللىرىگە پۈركىيەلگەن؟! ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئىتتەك غىڭشىپ، كېتىۋاتقان ئۇلۇغ كارۋاننىڭ چاڭ - توپىسىدا قالمىدىمۇ؟! پەقەت قەلەمنى ئەل - يۇرتى ئۈچۈن تۇتقان ئادەملەرلا ئىجاد باھارىنى كۈلدۈرەلدى. يۈسۈف خاس ھاجىپ خەلق ۋە ۋەتەن ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنى ئەڭ ئۇلۇغ ئىبادەت دەپ بىلگەنلىكىدىن، جاھان ئەدەبىي ئىجادىيەت ئۇيۇقىدا قۇياش بولۇپ پارلىدى.

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى مەيلى ساتارىنى چالسۇن، مەيلى قەلىمىنى چاپتۇرسۇن، جانجان ئەل - يۇرتىنى يۈرىكىنىڭ تەختىگە مۇھەببەت بىلەن ئولتۇرغۇزدى. ئۇ دائىم توغرا سۆزلەشتە چىڭ تۇرۇپ، ئادالەت بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈردى.

«شېئىرىي سۆز، — دەپ باشلىدى مۇتەپەككۇر كىتابنىڭ ئون ئۈچىنچى باب بىرىنچى پەسلىنى، — شېئىر ئەمەس سۆزدىن كۆپ ئۈستۈن ۋە ئەۋزەلدۇر. چۈنكى، شېئىرىي سۆزلەر ۋەزىنگە كەلتۈرۈپ، مىزانغا سېلىپ ئۆلچىنىپ ئېيتىلىدۇ. مىزانغا سېلىنغان سۆزلەر بىلەن مىزانغا سېلىنمىغان سۆزلەرنىڭ ئارىسىدىكى پەرقلەر ئاقىل كىشىلەرگە روشەن ۋە ئاشكارىدۇر.

ئايىم كىشىلەر بەزى شائىرلارنى مۇشرىك بىلەن نىسبەتلەشتۈرىدۇ. ئۇلار «قۇرئان»دىكى بىر ئايەتنىڭ پەقەت ئالدىنقى يېرىمىنىلا پاكىت كەلتۈرىدۇ، ئەمما كېيىنكى يېرىمىغا كۆز يۈمىدۇ. بۇ ئايەتنىڭ پۈتۈن مەنىسى مۇنداقتۇر: «ھەقىقەتەن يۈز ئۆرۈپ توغرا يولدىن ئازغانلار شائىرلارغا ئەگىشىدۇ. ئەگەر ئىشەنگۈچىلەر توغرا يولغا ماڭغۇچى زاتلار ۋە ياخشى ئىش قىلغۇچى شائىرلارغا ئەگەشكۈچىلەر بولسا، توغرا يولدىن ئازغانلار جۈملىسىگە كىرمەيدۇ.»

ئەگەر ئاشۇ ئايىم كىشىلەرنىڭ ئېيتقىنىدەك بولسا، پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ ساھابىلىرى ۋە ئۆتمۈشتىكى ئۇلۇغ زاتلار ھەم مىللىتىمىزنىڭ نامدار ئالىملىرى شائىرلارنى ئۇنداق بەك ھۆرمەتلىمىگەن، شېئىرنىڭ ئەۋزەللىكىگە ئۇنداق بەك ئىخلاىس قىلمىغان بولاتتى ھەم ئۆزلىرىمۇ شائىرلىق قىلمىغان بولاتتى.

ئۇلۇغ كىشىلەر شائىرلار ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: «شائىر راخماننىڭ شاگىرتلىرىدۇر. چۈنكى، ئۇنداق بولمىغاندا شائىرلار ئىلھامنى نەدىن تاپىدۇ؟...»

پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ

زامانلىرىدا ھەسەن ئىبنى سابىت ئىسىملىك بىر شائىر
ئۆتكەنىدى. مەككىدىكى دۈشمەنلەر بىلەن ئۇرۇش
بولغاندا ھەسەن ئىبنى سابىت دۈشمەنلەرنى سۆكۈپ
شېئىر يازدى. دەل شۇ چاغدا پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد
ئەلەيھىسسالام دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ: «ئېھ! ھەسەنگە
قۇۋۋەت بەرگىن، تىلىنى گويا بۆلۈلدەك دۈشمەن ۋە
ئۆتكۈر قىلغىل! جەبرائىلنىڭ ھۆرمىتى، ئۇنى سۆزدە
ئاجىز قىلما، غەلىبىلىك قىل!» دېدى.

يۇقىرىدا ئېيتىلغانلىرى شېئىرنىڭ ئەۋزەللىكى ۋە
شائىرنىڭ ھۆرمىتى توغرىسىدىكى ھۆججەت ۋە كۈچلۈك
پاكتتۇر.

پەرىدىن ئەتتار ئاتلىق كىشىنىڭ يازغان شېئىرىدا
مۇنداق بىر مەزمۇن بار: «شائىرلىق — پەيغەمبەرلىكنىڭ
بىر پارچىسى دېمەكتۇر. ھەقىقەتكە كۆز يۇمغۇچى
جاھىللار شائىرلارنى مۇشرىكلىققا نىسبەتەن ئېيتىدۇ...»
كېرەكسىز ۋە بىھۇدە سۆز قىلغۇچى، بىمەنە
سايىرغۇچىلار ياخشى شائىرلار گۇرۇھى تەرىپىدىن
قوغلانغۇچىلاردۇر. بىمەنە گەپ يورغىلاتقۇچىنىڭ نەسەبى
ھەرقانچە ئالىي بولسىمۇ، ياخشىلار (خەلق) نىڭ
خاتىرىسىگە مەقبۇل بولالمايدۇ.

سۆز دېگەن ئەڭ باھالىق گۆھەرگە تەقلىد قىلىنسا،
تىل سۆزنىڭ مۇھىم ئەسۋاب (ماتېرىيال) لىرىدىن
بىرىدۇر. تىلنى كېرەكسىز ئورۇنغا ئىشلىتىش ئەسلا
توغرا ئەمەستۇر.

سۆزلىگەنلىكى ئۈچۈن ئادەم ھايۋاندىن ئەلا ۋە
ياخشىراق تۇر. لېكىن، توغرا سۆز قىلمايدىغان ئىنساندىن
ھايۋان ياخشىراق تۇر. شائىرلارغا يامان كۆز بىلەن قاراپ،

مۇشرىكلىققا نىسبەتلەشتۈرگۈچى نادان ۋە جاھىللاردىن
ئەلۋەتتە ھايۋان ياخشىراق ۋە مەقبۇلدۇر. ①»

ئالىم ھەر قېتىم قەلىمىنى شىرگە قويۇپ، يېزىشنى
توختاتقاندا قىلىدىغان ئادىتى بويىچە راسا بىر
راھەتلىنىپ كېرىلدى. ئۇ شىرە ئۈستىدىكى يېزىلغان
ماقالە قەغەزلىرىنى ۋە پايدىلانغان كىتاب -
ماتېرىياللىرىنى رەتلەپ قويۇپ ئورنىدىن تۇردى.
ئىشىكتىن پېشايۋانغا چىققان مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى
ئىللىق باھار ئاپتاپى ۋە گۈل - چېچەكلەرنىڭ خۇشبۇي
ھىدىغا تولغان ھاۋاسىدىن ھۇزۇرلاندى. ئۇ ھال ۋە ئاپپاق
چېچەكلەپ كەتكەن بېغىغا قاراپ ئاستا پىچىرلىدى:
«باھار!...»

قارلىرى ئېرىگەن دالالار يەنە ياشىرىپ رەڭمۇرەڭ گۈل
ۋە يېشىل گىياھلار بىلەن بېزەلدى. باھارنىڭ ئاسمىنى
ئوچۇق، ئىللىق ئاپتاپلىق كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، چاغاتاي
يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدار ۋە سەركەردىلىرىدىن
بىرقانچىسىنى ھەمدە قۇتبىدىن خاباشنى باشلاپ ئۆزىگە
قارايدىغان مەملىكەت ۋە زېمىنلارنى كۆرۈش سەپىرىگە
ئاتلاندى. ئۇ بۇ قېتىمقى ئۇزاق سەپەرگە ئاتلىنىشتا
قۇرۇلىدىغان چاغاتاي خانلىقىغا مۇۋاپىق بىر پايتەخت

① «سېفتاھۇل ئۇلۇم» (ئىلىملەر ئاچقۇچى) نىڭ ئون ئۈچىنچى باب،
ئىككىنچى پەسلى. داموللا ئابدۇۋەلى يۈسۈفنىڭ پارسچىدىن قىلغان
تەرجىمىسىدىن ئېلىندى.

تېپىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ، چىلان رەڭلىك ئارغىمىقىغا مىندى. ئۇ ھېرىپ - چارچىغىنىغا قارىماي نۇرغۇنلىغان يۇرت، شەھەر ۋە يېزىلارنى، تاغ ۋە ئوتلاقلىرىنى كۆرۈپ، ئاخىر ئاتىسى چىڭگىزخاننىڭ مىنگەن ئېتى مۇدۈرۈپ كېتىپ يىقىلغىلى تاس قالغان تەلەككە داۋىنىغا كەلدى. خۇددى زەڭگەر ئاسماننىڭ بىر پارچىسى تاغلار ئارىسىغا چۈشۈپ قالغاندەك كۆرۈنىدىغان سايرامنى تاماشا قىلىپ ئۆتكەن چاغاتاي ھەيۋەتلىك تەلەككە داۋىنىدىن چۈشۈپ^①، ئاجايىپ چىرايلىق كەڭسايىدىن چىقىپ ئالمالىق شەھىرىگە كەلدى.

ئىلىنىڭ شىمالىدىكى تاغلارنىڭ غەربىي شىمال ئېتىكىدە بىر باغۇبۇستانلىق شەھەر تۇراتتى. بۇ مىلادىيە 5 - ئەسىرلەردە قۇرۇلۇشقا باشلانغان، شۇ كۈنلەردە تازا گۈللەنگەن ۋە ئاۋاتلاشقان گۈزەل شەھەر بولۇپ، بۇ شەھەردە ئالما كۆپ، ئالما ئوخشايدىغان بولغانلىقتىن ئالىمنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان ئالمالىق شەھىرى ئىدى.^② شەھەرنىڭ شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئارىلىقى بەش كىلومېتىر، ئايلىنىمى يىگىرمە بەش

① چىڭگىزخان قوشۇن تارتىپ ئوتتۇرا ئاسىياغا كېتىۋېتىپ، تەلەك داۋىنىغا كەلگەندە ئېتى مۇدۈرۈپ كېتىپ يىقىلغىلى تاس قالغان. ئۇنىڭ يېنىدىكى شامانلار يۈرۈشنى توختىتىپ، ياخشى پەيت كۈتۈشنى دېگەندە، ئۇ ئېتىغا قامچا ئۇرۇپ، تەلەك داۋىنىدىن چۈشكەن (خاتىرە دەپتىرىمىدىن).

② چىڭگىزخان ۋە ئۇگەداي خان زامانىدىكى ۋەزىر ياللوغ چۆساي (1190 - 1244) «غەربكە ساياھەت» دېگەن ئەسىرىدە ئالمالىق شەھىرى ئەتراپىدا قۇم ئالما كۆپ بولغاچقا، بۇ شەھەرگە «ئالمالىق» دەپ نام بېرىلگەنلىكىنى ئىزاھلايدۇ: «ئىلى دەرياسىدىن تالاس دەرياسىغىچە بولغان جايلاردا مېۋىلىك دەرەخلەر ناھايىتى كۆپ، قۇز ئوردۇغا يېقىن ئالمالىققا قۇم ئالىمنىڭ نامى بېرىلگەن...» («گۈلشەن ۋادىدىكى ئىزلار» دىن 105 -، 106 - بەتلەر)

كىلومېتىر كېلەتتى. ئالمالىق شەھىرىنىڭ چۆرىسىنى
ئېگىز، قېلىن ۋە ھەيۋەتلىك سېپىللار قورشاپ تۇراتتى.
بۇ سېپىللار ئوتتۇرا ئاسىيا سېپىللىرىنىڭ ئۆزىگە خاس
شەكىلدە بولۇپ، ئۈستىدە ئىككى ئادەم قاتارلىشىپ
بەھۇزۇر ماڭالايتتى. سوقما تاملىق بۇ سېپىلنىڭ تۆت
تەرىپىدە تۆت تۆمۈر دەرۋازىسى، ھەربىر بۇلۇڭىدا قاراۋۇل
مۇنارى چوقچىيىپ كۆرۈنەتتى. بۇ مۇنارلار يۇمىلاق
شەكىلدە بولۇپ، سېپىل تېمىدىكى قىسمى يېرىم شار
شەكىلدە سېپىل بۇلۇڭىدىن سىرتىغا چىقىپ تۇراتتى.
مۇنارلارنىڭ سېپىل تېمىغا تەڭلەشكەن يېرىدىن باشلاپ
كۆتۈرۈلگەن ئۈستى گۈمبەز شەكىلدە ئاركىلىق
پەنجىرلىرىدىن قاراۋۇللارنىڭ يۇقىرى گەۋدىسى
كۆرۈنەتتى. تۆمۈر دەرۋازىلارنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى
ئىككى مۇنار، سېپىلنىڭ تۆت بۇلۇڭىدىكى مۇنارلاردىن
چوڭ ھەم ئېگىز تۇراتتى. تۆمۈر دەرۋازىلارنىڭ ئۈستى ۋە
ئىككى يېنى پىششىق خىش بىلەن قوپۇرۇلغان بولۇپ،
دەرۋازىلارنىڭ مۇستەھكەملىكىنى كۆرسىتەتتى. قارا رەڭ
بىلەن سىرلانغان دەرۋازىلار ئىنتايىن چوڭ بولۇپ،
تۆمۈرلىرىمۇ قېلىن، ئۈستىگە تارتىلغان چەمبەرلىرىگە
قېقىلغان مىخلارنىڭ دۈگىلەك قالپاقلىرى چىقىپ
تۇراتتى. دەرۋازىنىڭ ھەربىر قانىتىنىڭ ئۈستۈنكى
بۆلىكىدە، قانىتىنى يېيىپ شىددەت بىلەن ئۇچۇشقا
تەييارلانغان يوغان بۈركۈتنىڭ قاپارتىپ چىقىرىلغان
سۈرىتى كۆزگە ئالاھىدە تاشلىناتتى.

ئالمالىق شەھىرىنىڭ شىمالىي تەرىپى ئېگىز - پەس
ئېدىرلىقلار بولۇپ، بارغانسېرى يۇقىرى ئۆرلەپ،
قاتمۇقات، ھەيۋەتلىك تاغلارغا بېرىپ تۇتاشتى. بۇ ئۆز

دەۋرىدىكى چوڭ ۋە داڭلىق شەھەر شىمالدىكى تاغلاردىن ئېقىپ چىقىدىغان سۈيى بىلەن ئىلى ۋادىسىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى مۇنبەت ئېتىزلىقلارنى سۇغىرىدىغان ئىككى دەريا — چوڭ — كىچىك كېگەن^① دەريالىرىنىڭ ئارىسىدىكى يېشىل باغۇبۇستاندەك كۆرۈنەتتى. شەھەرنىڭ شەرق، جەنۇب ۋە غەرب تەرەپلىرىدىكى كۆز يەتكۈسىز ئېتىزلىقلار، باغۇبۇستانلىق سەھرالار ۋە قورۇقلار كەلگەن گۈل — چېچەكلىك باھاردىن يايىراپ ھاياجان ئىلكىدە نەپەسلىنەتتى.

چاغاتاي ئالمالىققا كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسى ئالمالىق شەھىرىنى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىنى تولۇق ئارىلاپ كۆردى. ئۇ يەنە ئالمالىقنىڭ شىمالىدىكى قارىغايلىق، ئاسماندەك زەڭگەر، سۇلىرى ئۈنچە — مارجان چېچىپ ئاقىدىغان، خۇددى پەرىزاتنىڭ جامالىدەك گۈزەل تاغلارنى ئارىلاپ، كۆزىنى ئۈزلەلمەي قالدى. شۇنداق قىلىپ، ئۆزىنىڭ دېگىنىدە چىڭ تۇرىدىغان بۇ جاھىل ھۆكۈمران ئالمالىققا كەلگەندىن كېيىن، ئۆزى بىلەن بىللە بارغان يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى ۋە سەردارلىرى بىلەن ياسىداق ساراينىڭ تۆر تەرەپتىكى ئالاھىدە سېلىنغان قوش قەۋەت دۇخاۋا كۆرىپىدە ئولتۇرۇپ، قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ئولتۇرۇپ بولۇشىنى كۈتتى. ئۇنىڭ

① مەھمۇد كاشغەرىي ئۆزىنىڭ مەشھۇر كىتابى: «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا: «كىيگەن — قاياستىن ئىلى ۋادىسىغا ئاقىدىغان ئىككى دەريانىڭ ئېتى. ئۇنىڭ بىرى، كىچىك كىيگەن دېيىلىدۇ، بۇ كىچىك. يەنە بىرى، ئۇلۇغ كىيگەن دېيىلىدۇ، بۇ چوڭدۇر» دەپ يازغان. كىيگەن دېگەن بۇ ئىسىم كېيىن ئۆزگىرىپ كېگەن بولغان. قاياس — قۇياس — كونا قورغاس، ھازىرقى قورغاس مازار.

قاربراق چىرايى ۋە مۈشۈك كۆزىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىدىن ئاللىقاچان بىر پىكىرگە كېلىپ ئاخىرقى قارارىنى ئېلان قىلىشقا تەييارلىنىپ تۇرغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شۇنداقلا، چىراي ۋە روھىي ھالىتىدىن دائىم كەتمەيدىغان مەنمەنلىكىمۇ ئىپادىلىنەتتى.

ھەممەيلەن ئولتۇرۇپ، ئەتىكى ئۆز خانىغا جىمجىت ۋە ھۆرمەت بىلەن تىكىلىپ، ئۇنىڭ دەيدىغانلىرىنى ئاڭلاشقا تەقەززا بولغان قىياپەتتە بىلىنەر - بىلىنمەس نەپەسلىنەتتى. چاغاتاي سول قولىنى سول يوتىسىغا قويۇپ، ئوڭ قولى بىلەن ئۈستى تەرىپى تۇتاشقان، ئاستى تەرىپى خېلىلا ئايرىلغان قارا بۇرۇتنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۈچىنى بىر تولغاپ قويۇپ سۆزىنى باشلىدى. ئۇنىڭ يالقۇنلاپ تۇرغان كۆزلىرى چاقنايتتى.

— بىز بىرقانچە ئاي يول يۈرۈپ، ھۆكۈمرانلىقىمىدىكى زېمىنلارنى بىر ئايلىنىپ چىقتۇق. ئاخىر ئىلى ۋادىسىغا كېلىپ، ئالمالىق، قاياس، ئاييارۇق^① قاتارلىق شەھەرلىرىنى، يەنە ئۇنىڭ ئاجايىپ گۈزەل تاغ - دەريالىرىنى ئارىلاپ كۆردۇق. راستىمنى دېسەم، ئىلى ماڭا يېقىپ قالدى، مەن ئىلىدا تۇرۇش قارارىغا كەلدىم. قۇرۇلىدىغان چاغاتاي خانلىقىنىڭ پايتەختى ئالمالىق شەھىرى بولىدۇ.

قۇرۇلىدىغان خانلىقنىڭ بۇ ئەقىللىك، لېكىن مىجەزى ئوسال خانى سۆزدىن توختاپ، گويا ئۆزىگە قاراپ

① ئاييارۇق، ئاييورۇق — غۇلجا ناھىيەسىنىڭ تۇرپان يۈزى يېزىسىنىڭ ئۈستىدىكى ئېدىرلىقلار باغرىدىكى قەدىمكى شەھەر. ئۇ «قۇيۇلۇق»، «ئالتۇنلۇق» دەپ ئاتالغان («گۈلشەن ۋادىدىكى ئىزلار» دىن 14 - بەت).

تۇرغانلارنىڭ ئىنكاسىنى بىلمەكچى بولغاندەك، ئۇلارغا بىر باشتىن قاراپ چىقتى. ئۇ ئۇلارنىڭ چىرايىدا نارازىلىق ئىپادىلىرىنى كۆرمىگەندىن كېيىن، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— مەن ئىلىدا تۇرۇپ، ماڭا قارايدىغان ئەللەرنى دارۇغا^① ئەۋەتىپ دارۇغالىرىم ئارقىلىق باشقۇرىمەن. دارۇغالىرىم ماڭا ۋاكالىتەن باشقۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ھەريىلى تاپشۇرىدىغان باج - سېلىقلىرىنى يىغىدۇ. مانا بۇ مېنىڭ كېچىچە ئويلىنىپ كەلگەن قارارىم. پىكرىڭلار بولسا، قېنى سۆزلەڭلار، بولمىسا، مېنىڭ دېگىنىمدەك بولىدۇ! ساراي ئىچىنى بىردەم جىمجىتلىق قاپلىدى. كېڭەشكە قاتناشقان مۈلكىي ۋە ھەربىي ئەمەلدارنىڭ ھەممىسى ئويلىنىۋاتقانداك ئولتۇراتتى. ئاخىر جىمجىتلىقنى يۈزۈپ، چاچ، ساقال - بۇرۇتلىرى چارلاشقان، تەمبەل، گەۋدىلىك بىر ئەمەلدار چاغاتايغا قاراپ سۆزىنى باشلىدى:

— ئىلى بىزگىمۇ يېقىپ قالدى. راست، ئىلىنى ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ كۆزى دېسەك زادىلاپ ئۇرغانلىق ياكى ئاشۇرۇۋەتكەنلىك بولمايدۇ. چاغاتاينىڭ قارارى ئاقىلانى قارار بوپتۇ. ئالمالىقمۇ گۈزەل، ئاۋات شەھەر ئىكەن، ئەتىكى چاغاتاي خانلىقىنىڭ پايتەختى بولسا بولىدۇ!...

يۈزلىرى شەپقەتكە قىزارغان ئەمەلدارنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن، قالغانلار چۇرقىرىشىپ ئۇنىڭ سۆزىنى قولىدى...

① دارۇغا — باسقاق، ۋالىي دەرىجىلىك ئەمەلدار.

— بولدى، تىنچلىنىڭلار! بىرمۇ قارشى پىكىر بولمىدى. ئالمالىق ئەتىكى چاغاتاي خانلىقىنىڭ پايتەختى بولىدۇ!

يوغان سارايدا ياغرغان چاۋاك ساداسى ۋە خۇشاللىق قىيقاس — چۇقانلىرى ساراي ئۆگزىسىنى ئېچىۋەتكىلى تاس قالدى.

چاغاتاي ئۆز خانلىقىنى قۇرۇشقا ئالدىرايتتى. ئۇ ئالمالىقنى پايتەخت قىلىپ بېكىتكەندىن كېيىن، قۇرۇلىدىغان خانلىقنىڭ ۋەزىر — ۋۇززالىرى، مەسلىھەتچى ۋە ھەر دەرىجىلىك مۈلكىي ۋە ھەربىي ئەمەلدارلىرىنى تاللاشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇنىڭ يادىدىن مەھمۇد يالاۋاچ، قۇتبىدىن خاباش ئامىدلار تەرىپلىگەن مەۋلانا يۈسۈف ساككاكىي كەتمەيدىغان بولۇۋالدى. ئۇ ئۆزى دېگەندەك تاتاتوڭغا ئوخشايدىغان بىر دانانى تېپىشنىڭ ئارىمىنىدا كۆيەتتى.

ياز ئاخىرلىشىپ، تاغ — دالا، تال — تېرەكلەر ئالتۇن رەڭگە كىرىۋاتاتتى. پات — پات ئاسمان يىغلاپ، زېمىننى كۆز ياشلىرى بىلەن ھۆلدەيتتى، ھەتتا بەزىدە ئۇنىڭ ياشلىرى شارقىراپ ئېقىپ ئېرىق — ئۆستەڭلەرگە پاتماي قالاتتى.

چاغاتاي دېرىزە ئالدىدا تۇرۇپ، تالادا يېغىۋاتقان يامغۇرغا قارايتتى. ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىن يامغۇرنىڭ يېغىشىنى تاماشا قىلىۋاتامدۇ ياكى چوڭقۇر خىيال سۈرۈۋاتامدۇ، بىلگىلى بولمايتتى. تاشقىرىقى ئۆيىدە

ئاڭلانغان ئاياغ ئاۋازلىرى چاغاتاينى ئىشىك تەرەپكە قاراتتى. ئۇ شۇ تاپتا ئەتىكى ۋەزىرنىڭ تېزىرەك كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى.

ئاستىغا تولدۇرۇپ گىلەم سېلىنغان، شىمالىي تېمىغا يوغان، تورۇستىن ئۆينىڭ تېگىگە دېگۈدەك ئانار گۈللۈك گىلەم تارتىلغان ئۆيگە خىزمەتچى ئوغلان كىرىپ، ئۆزى چاقىرتقان خاباشنىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى.

— كىرسۇن! — دېدى بولغۇسى خان ئىشىك ئالدىدا ئەدەپ بىلەن تىك تۇرغان ياش موڭغۇل يىگىتىگە قاراپ. ئوغلان چىقىپ كېتىپ، ھايال بولماي ئىككى قولىنى باغلاپ، بېشىنى سەل — پەل ئېگىپ، قەددى — قامەتلىك ئامىد كىرىپ سالام قىلدى.

— كەل! — دېدى ھەشەمەتلىك ساراينىڭ شىمالىي تەرىپىگە كېلىپ قوش كۆرىپدە ئولتۇرغان چاغاتاي، قارىراق چىرايىدا خۇشامەت تەبەسسۇمى چاقناۋاتقان خاباشقا قاراپ، — ساڭا قاراپ ئولتۇراتتىم. قېنى، بۇياققا چىق! يوغان ساراينىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى دېرىزىلەرنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرغان ئامىد: «خۇش، نېمە گەپلىرى بار ئىدى. دېسىلە، قۇلىقىم سىلىدە!» دېگەندەك، مۇلايىم قىياپەتتە تىكىلدى. ئۇنىڭ يۈزىدىكى خۇشامەت تەبەسسۇمنىڭ چىرىغى تېخىچە ياناتتى.

— كۆڭلۈمدىكىنى دېسەم، ئامىد، ھېلىقى دانايىڭ خىيالىمدىن كەتمەيدىغان بولۇۋالدى. مەھمۇد يالاۋاچ بىلەن سېنىڭ دېگەنلىرىڭ ھېلىمۇ قۇلىقىمدا تۇرۇپتۇ. ماڭا، دەل شۇنداق دانا كېرەك! ئۇنى ئارزۇ — ئارمىنىمىدىكىدەك ماڭا مەسلىھەتچى بولالايدىغان ئادەم

دەپ بىلىپ كېلىۋاتىمەن. كۆرمىگەن، بىر قېتىم سۆھبىتىدە بولمىغان بولساممۇ، كۆك تەڭرىم ماڭا تەقدىر قىلغاندەك، ئۇ دانانىڭ تەرىپىنى ئاڭلىغاندىن بېرى ئۇنتۇيالمىدىم، — باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان چاغاتاي سول قولىنى سول تىزىغا قويۇپ، ئوڭ قولى بىلەن بۇرۇتىنىڭ ئىككى ئۇچىنى بۇراپ قويدى، — خانلىقىم قۇرۇلىدىغان كۈنلەرگە ئاز قالدى. قارا، خاباش، دەرھال تەييارلىق قىلىپ، سوۋغا — سالام ئېلىپ، بۈگۈن — ئەتىلا سەمەرقەندكە يولغا چىققىن! بۇ قېتىم نەدىن بولمىسۇن. ئۇ دانانى تېپىپ ئەكەلگىن! قەشقەردە بولسا، قەشقەرگە بارغىن! جاھاننىڭ قەيىرىدە بولسا، شۇ يەرگە بارغىن! بۇ قېتىم يالغۇز بىر ئۆزۈڭ كەلسەڭ سېنىڭدىن رەنجىمەن!

چاغاتاي ھاياجان بىلەن تېخى ئۆزى بىر قېتىم كۆرۈپ باقمىغان مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ كېلىشىگە كۈچلۈك تەقەززا بولغان بىر روھىي ھالەتتە قۇتبىدىن خاباشقا قاراپ سۆزدىن توختىدى. ئۇ ئامىدىنىڭ: «ئەتىلا يولغا چىقاي!» دېگەن بىر ئېغىز سۆزىنىلا كۈتەتتى. قۇتبىدىن ئوغلى ئىچىدە: «بۇ قېتىم سەككاكىنى ئېلىپ كەلمىسەم، چاغاتاي راستلا مېنىڭدىن رەنجىدۇ. شۇنچىلىك ئالتۇن — كۈمۈش، پۇل بەرگىنىمنىڭ يۈزىنى قىلماي، بۇ رەھىمسىز ھەتتا قوغلىۋېتىشى مۇمكىن» دەپ ئويلىدى. ئۇ يەنە: «ئاللا! بۇ قېتىمقى سەپىرىمنى ئاق يوللۇق، سەككاكىنى ئەكەلشىمنى تەقدىر قىلغايىسەن!...» دېدى.

— بولىدۇ! مەن بىر — ئىككى كۈن تەييارلىق قىلىپ يولغا چىقاي! بۇ قېتىم مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى نەدىن

بولمىسۇن تېپىپ ئالدىڭىزغا چوقۇم ئەكىلىمەن! ماڭا
ئىشىنىڭ!

— ئوردا قۇرۇلۇشى پات ئارىدا باشلىنىدۇ. سەنمۇ
ئۇياقلاردا ئۇزاق تۇرۇپ قالمىغىن. قاراڭغۇ قىش كىرىشتىن
بۇرۇن قايتىپ كەلگىن! خانلىقنىڭ قۇرۇلۇشىغىمۇ ئۇزاق
قالمىدى. خانلىق قۇرۇلغاندا سەن بولمىساڭ بولمايدۇ! سەن
مېنىڭ ئۇيغۇر ۋەزىرىم بولىسەن! — دېدى چاغاتاي يەنە بىر
يەرگە بارىدىغاندەك ئالدىراپ ئورنىدىن تۇرۇپ، — مېنى ئۇ
يەردە كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئوۋغا چىقماقچىدۇق. بىلىسەن،
مەن بىرى، كۆڭۈللۈك ئوۋ تاماشىسىدىن؛ يەنە بىرى،
نەغمە — ناۋا، بەزمە — زىياپەتتىن ئايرىلىپ ياشىيالمىمەن!
ئوۋ بىلەن بەزمە بۇ جاھاندا مېنىڭ كۆڭلۈمنى ئاچىدىغان
ئىككى ئىش!

چاغاتاي توختىماي سۆزلەپ ساراي ئىشىكىدىن
چىقتى. ئۇنىڭ كەينىدىن باغلانغان قوللىرىنى
يېشىۋەتمىگەن، بېشى خېلىلا ئېگىلگەن قۇتبىدىن
خاباشمۇ ماڭدى. ئۇ ئىشىكتىن چىقىۋېتىپ، ئالدىدا
كېتىۋاتقان ھۆكۈمراننىڭ: «سىم — سىم يېغىۋاتقان
يامغۇردا يول يۈرۈش كۆڭۈللۈك، ساپ ھاۋا جېنىڭنى
ياشارتىدۇ!» دېگەنلىرىنى ئاڭلىدى.

ئالمالىق پايتەخت قىلىپ بېكىتىلگەندىن كېيىن،
بىر كاتتا باغلىق قورۇنى سېتىۋېلىپ، چوڭ رېمونت
قىلىپ، ئائىلىسىنى ئالمالىققا كۆچۈرۈپ كەلگەن
قۇتبىدىن خاباش كۈز ئايلىرىنىڭ بىر كۈنى

سەمەرقەندكە ئاتلاندى. ئۇ بىرقانچە ئادەملەرنى بىلەن بىللە سەمەرقەندكە قۇرۇق بېرىشنى كۆڭلىگە سىغدۇرالمىدى. ئاتىسى قۇتبىدىن ھايات چېغىدىلا، ئاتىنىڭ كەينىدە يۈرۈپ سودا - سېتىققا پىشىپ كەتكەن ئامىد، ئون نەچچە تۈگىگە مال ئارتىپ رەسمىي سودا كارۋانلىرىدەك يولغا چىقتى.

ئادەم بېيىغانسېرى يەنىمۇ بېيىش كويىدا بولىدۇ، ئەمدى بولدى دەپ قولىدىكى بىساتى، مال - دۇنياسىغا قانائەت قىلىپ ئۆتمەيدۇ. قايسى باي، قايسى سودىگەر بايلىقى ئېشىپ - تېشىپ تۇرسىمۇ، دۇنياغا ھېرىس كۆزلىرى ئۆلگۈچە مال - دۇنيادىن بېزىپ باققانمۇ؟! ئادەمنىڭ ئىككى كۆزى پەقەت جان ئۇزۇپ يەر تېگىگە كىرگەندىلا، ئىككى سىقىم توپىغا تويدۇ. ئاتىسىدىن بىھېساب، ئۆزىمۇ ئېنىقنى بىلمەيدىغان ئالتۇن - كۈمۈش، مال - دۇنيا قالغان خاھاش چاغاتاينىڭ پەرمانى بىلەن سەمەرقەندكە بېرىپ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى ئەكېلىدىغان بولۇپ، يولغا چىقىشقا تەييارلاندى. بۇ كەلگەن پۇرسەتنى بىكار ئۆتكۈزۈۋېتىشكە كۆڭلى ئۈنمىغان ئامىد، سودا كارۋىنى تەشكىللەپ ئاز - تولا پۇل تېپىش ئويى بىلەن يولغا ئاتلاندى...

يازنىڭ پىزغىرىم ئىسسىقلىرى تۈگەپ، خېلىلا سالقىن تارتىپ قالغان كۈز كۈنلىرىدە يول مېڭىش ئۈنچىلىك «يول ئازابى، گۆر ئازابى» بولۇپ كەتمەيتتى. قۇتبىدىن ئوغلى باشلاپ ماڭغان چوڭ كارۋان توختىماي يول مېڭىپ سەمەرقەندكە يېقىنلاپ كېلەتتى. ئۇ قەھرىتان قىش كېلىشتىن بۇرۇن ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىشنى ئويلاپ تېز يول يۈردى...

سەمەرقەندكە كېلىپلا ئالدى بىلەن مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ قەشقەردىن كەلگەن - كەلمىگەنلىكىنى تونۇش - بىلىشلىرىدىن سوراپ بىلدى. ئۇ مۇتەپەككۇرنىڭ بۇلتۇر كۈزدىلا، ئۆزى كېتىپ ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا قايتىپ كەلگەنلىكىنى بىلىپ، يەنە بىر قانچە كۈن كۈتۈپ تۇرمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. ئاخىر ئۇ: «بۇمۇ تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى» دەپ ئۆزىنى ئۆزى بەزلىدى.

ئۇ كۈنلەردە مەۋلانا سەككاكى ئاقبۇلاقىتىكى ھويلىسىدا تۇرۇۋاتاتتى. خاباش بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، خېلى نۇرغۇن قىممەت باھالىق سوۋغا - سالاملارنى ئېلىپ ئاقبۇلاققا ئاتلاندى.

ئۇلار كۈن چۈش بولمايلا ئاقبۇلاققا يېتىپ كەلدى. يېزىدىكىلەردىن مۇتەپەككۇرنىڭ ئۆيىنى سوراپ، ئۇدۇل ئاق دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئوغلان مىنگەن ئاتنىڭ ئېگىرى كەينىگە باغلانغان گىلەم خۇرجۇنىنىڭ ئىككى بېشى سوۋغا - سالاملار بىلەن تولۇپ تۇراتتى.

ئېگىز بويلۇق، چاققان، خۇش چىراي ئوغلان ئېتىدىن چۈشۈپ ئاق دەرۋازىنىڭ زەنجىرىنى شاراقلاتتى. ھايال بولماي ئاق دەرۋازىنىڭ بىر قانچىنى ئېچىپ بىر يىگىت چىقتى، ئۇ ئات ئۈستىدە تۇرغان سۆلەتلىك خاباشقا سالام قىلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — دېدى خاباش يىگىتكە سىنچى كۆزلىرى بىلەن تىكىلىپ. ئۇ چىققان يىگىتنى چاكارمۇ يامەۋلانا يۈسۈفنىڭ ئوغلىمۇ، قاراپ بىلەلمىدى. يىگىتمۇ مۇشۇ ئۆيىنىڭ ئۆز ئادىمىدەك خېلىلا ئوبدان كىيىنگەندى.

— ئۇكام، مەۋلانام ئۆيدە بارمۇ؟!

— بار!

— بىز تولىمۇ يىراقتىن مەۋلانام بىلەن كۆرۈشكىلى كېلىۋىدۇق، كىرىپ: «سىز بىلەن كۆرۈشكىلى قۇتىدىن سودىگەرنىڭ ئوغلى خاباش كەپتىكەن» دەپ مەلۇم قىلغان بولىسىڭىز.

— بولىدۇ، — دېدى يىگىت، كەينىگە بۇرىلىپ قىيا ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن كىرىپ كېتىپ، ئانچە ھايال بولماي چىقتى. يىگىت بىلەن بىللە، قاشلىرى قارا ۋە قوشۇما، كۆزلىرى لاچىنىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان، بىر قۇر چىرايلىق ھۆسنخەتتەك بۇرۇتى بار ئايتولدى كۆرۈندى. ئامىد بۇ يىگىتنىڭ ئالىمنىڭ بېقىۋالغان ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلەتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! خاباش ئاكا، سىلىنى تەقدىرنىڭ شامىلى قاياقتىن ئۇچۇرۇپ كەلدى؟! — دېدى ئايتولدى مېھماننىڭ ئېتى يېنىغا كېلىپ، — ئاتتىن چۈشمەي نېمىگە قاراپ تۇرىدىلا؟ قېنى، قولىتۇقلىرىدىن تۇتۇپ ئۆزۈم ئاتتىن چۈشۈرۈپ قوياي!

— رەھمەت!...

ئالدىدا چىققان خىزمەتچى يىگىت كېلىپ، خاباشنى قولىتۇقىدىن تۇتۇپ ئاتتىن چۈشۈرۈپ، قولىدىن ئاتنىڭ چولۇۋۇرىنى ئالدى. ئايتولدى دەرۋازىنىڭ ئوڭ قانىتىنى يوغان ئېچىپ، قورساق سالغان، قەددى - قامەتلىك ئامىدنى ئۆيگە باشلىدى...

بېشىغا ئاق بۆك، ئۇچىسىغا ئاق چۈنچەن پەشمەت ۋە شىم كىيگەن ئېگىز بويلۇق، بەستلىك ئالىم پېشاۋاننىڭ قىرىدا ئامىدقا قاراپ تۇراتتى. دەرۋازىدىن كىرگەن

خاباش پېشايۋان ئۈستىدە ئالىمنى كۆرۈپ، ئىتتىك يورغىلاپ پېشايۋان يېنىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ پەستە، سەككاكىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپلا قول باغلاپ سالام قىلدى. ئۇنىڭ سالامىغا مۇتەپەككۇرمۇ سالام بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ، پېشايۋان پەلەمپىيىگە قاراپ مېڭىۋىدى، ئامىد:

— بولدى، چۈشمىسىلە!... — دەپ يورغىلاپ دېگۈدەك كېلىپ، پەلەمپىيىگە ئاياغ تاشلىدى. ئۇ پېشايۋانغا ئىتتىك چىقىپ، يېقىنلاپ كەلگەن يۈسۈف سەككاكىنىڭ قولىنى تۇتتى. ئۇزاق كۆرۈشۈپ بىر — بىرىنىڭ ھال — ئەھۋالىنى سوراشقان ئالىم بىلەن سودىگەر ئىشكى ئوچۇق تۇرغان ئۆيگە قاراپ يول ئالدى.

ئامىد سارايغا كىرىپ، شىمال تەرەپتىكى يوغان گىلەم ئېسىلغان تامنىڭ يېنىغا كېلىپ، سېلىقلىق تۇرغان دۇخاۋا كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، ئىككى قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى. ئۇ دۇئادىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، تاپسىدىلا ئۆرە تۇرغان مۇتەپەككۇرگە يەنە بىر قېتىم سالام — سەھەت قىلىپ، ھال — ئەھۋال سورىدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا مۇتەپەككۇر خاباشنىڭ ئۇدۇلىدا — ئىككى دېرىزە ئارىلىقىدىكى كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ئامىدقا قارىدى.

— سىلنى كۆرمىگىنىمگە ئۇزاق بولدى، ھۆرمەتلىك ئاتىلىرى قۇتبىدىن باينىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن كۆرۈشمىدۇققۇ دەيمەن! بۈگۈن سىلنى بۇ ئۆيگە تەقدىرنىڭ قانداق شامىلى ئۇچۇرۇپ كەلدى؟ — دېدى يۈسۈف سەككاكى مېھمانغا خۇش چىراي تىكىلىپ. ئۇنىڭ بىر خاسىيەت، بىر سېھىر بىلەن ئالاھىدە چاقناپ

كەتكەن كۆزلىرىدىن سەل ئەيمىنىپ سۈر باسقاندەك بولغان ئامىد، ئالىمدىن كۆزلىرىنى قاقچۇرۇپ قىبلە تەرەپكە قارىۋالدى.

ئۇ دەمال گەپنى قەيەردىن باشلاشنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قالدى. ئاخىر ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، بۇلتۇر كۈزگىچە سەمەرقەندتە تۇرۇپ يەكەندىن كېلىشنى كۈتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. مەۋلانا يۈسۈف يەكەندىكى ئىشى تۈگىمەي ئۇزاقراق تۇرۇپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، كەچ كۈزدە قايتىپ كەلگەنلىكىنى دېدى.

— مەن كېتىپ ئون نەچچە كۈندىن كېيىن كەپتىلا! — دېدى خاباش باش تەرىپى ئىنچىكە، ئاياغ تەرىپى كەڭ قاشلىرى تېگىدىكى بىلىنەر - بىلىنمەس پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرىنى ئالىمغا تىكىپ. ئۇنىڭ قارىراق كەلگەن چىرايىدا تەبەسسۇم ئوينىتتى.

— مېنىڭدە بىر مۇھىم ئىشلىرى بارمىدى؟ — دېدى سەككاكى گەپنى ئۇدۇللا قىلىپ، — نەچچە قېتىم شەھەردىن ئاقبۇلاققا چىقىپ، كەلگەن - كەلمىگەنلىكىمنى سۈرۈشتۈرۈپلا!

— شۇنداق! بىر مۇھىم ئىش بىلەن كېلىپ سىلنى ئىزدىدىم. بىلەمدىلىكنى، مەن ھازىر چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاينىڭ يېنىدا ئىشلەۋاتىمەن. بۇنىڭغا بىرقانچە يىل بولۇپ قالدى. چىڭگىزخان ئېرىتىش ۋادىسىدا كاتتا قۇرۇلتاي ئېچىپ، ئۆزى ئىگىلىگەن زېمىنلارنى تۆت ئوغلىغا بۆلۈپ بەردى. چاغاتايغا تۈرك قوۋمى تۇرغان زېمىنلار تەگدى. ئۇ ھازىر ئۆز تەسەررۇپىدىكى زېمىندا چاغاتاي خانلىقىنى قۇرۇشقا تەييارلىق قىلماقتا. شاھزادەم قۇرۇلىدىغان خانلىقنىڭ

پايتەختىنىمۇ بېكىتىپ بولدى. ئۇ ئۆزىگە بۆلۈپ بېرىلگەن پۈتۈن زېمىننى ئايلىنىپ چىقىپ، ئىلىنى ۋە ئۇنىڭ ئالمالىق شەھىرىنى ياقتۇرۇپ قالدى. ئالمالىق شەھىرى قۇرۇلىدىغان چاغاتاي خانلىقىنىڭ پايتەختى قىلىپ بېكىتىلدى.

خاباش سۆزدىن توختاپ، ئۆز سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقان ئالىمنىڭ چىرايىغا قارىدى. ئۇ ئالىمنىڭ چىرايىدىن ئۆز سۆزىدىن زېرىككەن ئىپادىنى كۆرمىگەنلىكىدىن خۇشال بولدى. مەۋلانا يۈسۈف خاباشنىڭ كېلىش مەقسىتىنى بىلەتتى. ئۇ مەھمۇد يالاۋاچتىن ھەممىنى تولۇق ئاڭلاپ، كۆڭلىدە بىر ئويغا كېلىپ يۈرەتتى.

— مېنىڭدىن بۇرۇن چاغاتاي كۆڭلىگە كەلگەن بىر ئوينى مەھمۇد يالاۋاچقا دەپتىكەن. ئۇ ماڭا تاتاتوڭادەك بىر دانا مەسلىھەتچى بولغان بولسا دەپ، ئويلانغانىدەك بىر دانانى تېپىپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپتىكەن. مەھمۇد سىلنى مۇۋاپىق كۆرۈپ، سىلى بىلەن كۆرۈشكىلى نەچچە كېلىپ كۆرۈشەلمەپتۇ. چاغاتايغا سىلنى تەرىپلەپ باش مەسلىھەتچىلىككە ئەڭ لايىق ئادەم، ھەتتا يالاۋاچ سىلنى تاتاتوڭادىنمۇ دانا دەپ تەرىپلەپ بېرىپتىكەن، — ئاممىد كېيىنكى جۈملىنى مەھمۇد دېمىگەن بولسىمۇ، ئۆزى قوشۇپ قويدى. ئۇ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ مۇنداق ئۆزىنى ئۇچۇرىدىغان گەپلەرگە ئانچە قىزىقىپ كەتمەيدىغانلىقىنى بىلمەيتتى، — چاغاتاي مېنىڭدىنمۇ سۈرىدى، مەنمۇ ئۆزلىرىنىڭ تەرىپىنى قىلىدىم. يالاۋاچ ئىككىمىزنىڭ تونۇشتۇرۇشمىزدىن، چاغاتاي ئۆزلىرىگە چىن كۆڭلىدىن قىزىقىپ قالدى. ئۇ: «مەن تېخى

كۆرمىگەن، بىر قېتىم پاراڭلاشمىغان بولساممۇ،
ئىككىڭلارنىڭ سۆزىدىن مەن ئۇ دانانى راستتىنلا
ياقتۇرۇپ قالدۇم» دېدى. پايتەخت بېكىتىلىپ، خانلىققا
كېرەكلىك ۋەزىر - ۋۇزىرلار تاللىنىشقا باشلانغاندىن
كېيىن، چاغاتاي سىلىنىڭ نامىشەرىپلىرىنى ئاغزىدىن
چۈشۈرمەيدىغان بولدى. ئۇ ئاخىر چىدالماي مېنى
چاقىرىپ: «خاباش، ھازىر كۆز كېلىپ قالغان بولسىمۇ،
سەمەرقەندكە قاراپ يولغا چىققىن! مەھمۇد ئىككىڭ
تەرىپلىگەن دانانى ئەكەلگىن!» دەپ مېنى يولغا سالدى.
ئۇ يەنە: «قەشقەردە بولسا قەشقەرگە بارغىن، قەيەردە
بولسا شۇ يەردىن ئەكەلگىن!» دەپ ئەمىر قىلدى.
سەمەرقەندكە كېلىپلا، ئۆزلىرىنىڭ يەكەندىن كەلگەن -
كەلمىگەنلىكىنى سۈرۈشتۈرۈپ، كەلگەنلىكلىرىنى
ئاڭلاپ خۇشاللىقىم ئىچىمگە پاتماي قالدى...

ئۆيگە ئايتولدى كىرىپ، تامغا يۆلەپ قويۇلغان
دۈڭىلەك شىرنەنى ئامىدىنىڭ ئالدىغا قويۇپ، دېرىزىدە
تۇرغان گۈلى ئاق، تېگى كۆك داستىخاننى ئېلىپ
سالدى. ئۇ چىقىپ كېتىشىگە دەرۋازا ئېچىپ چىققان
يىگىت مىس ئاپتۇۋا بىلەن مىس چىلاپچىنى كۆتۈرۈپ
كىرىپ، مېھمان ۋە غوجايىنىڭ قولىغا ئەدەپ بىلەن سۇ
ئالدى. ئايتولدى بىلەن چاكار يىگىت كەينى - كەينىدىن
كىرىپ چىقىپ، بىردەمدىلا شىرنەنىڭ ئۈستىنى
دەستىلەنگەن مايلىق توقاچ، تاتلىق - تۇرۇم، پېچىنە،
ھۆل مېۋە - چىۋە، ھەسەل ۋە مۇراببالار بىلەن
تولدۇرۇۋەتتى. ئايتولدى پىيالىلەرگە قېنىق دەملەنگەن
سېنچايدىن قويۇپ، پەتنۇس بىلەن خاباش ۋە ئاتىسىغا
تۇتتى. ئۇلارنىڭ چىنىلىرىگە سېرىق ناۋات سېلىپ، چاي

ئىچىشكە تەكلىپ قىلىپ چىقىپ كەتتى. ئامىد بىلەن سەككەكىي چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ، ئۈزۈلۈپ قالغان پارىڭنى داۋاملاشتۇردى.

— مەۋلانام، بارسىلا! بىللە ئىشلەيمىز! سىلىنىڭ باش مەسلىھەتچى بولىدىغانلىقلىرىنى چاغاتايدىن ئاڭلاپ، ئىنتايىن خۇشال بولدۇم. ئاتامنى كۆرگەن ئۆزلىرى ماڭىمۇ ئاتا يوللۇق ئۇستاز. سىلى بولسىلا، مەنمۇ قۇرۇلىدىغان چاغاتاي خانلىقىدا خاتىرجەم ۋە ئىشەنچلىك ئىشلىيەلەيتتىم، — دېدى ئامىد، ئەمما چاغاتاينىڭ: «سەن مېنىڭ ئۇيغۇر ۋەزىرىم بولسەن!» دېگەن سۆزىنى يۈسۈف سەككەكىيغا ئېيتىمىدى.

سەككەكىي خىيال سۈرۈپ مەھمۇد يالاۋاچقا دېگەن سۆزلىرىنى ئەسلىدى. ئۇ: «ئەگەر چاغاتاي ئۆزىنى مەسلىھەتچى بولۇشقا تەكلىپ قىلىپ ئادەم ئەۋەتسە، مەن بارىمەن!» دېگەن سۆزىنى يادىغا ئالدى. ئۇ تەقدىرنىڭ ئۆز سۆزىنى بۇنداق تېز رېئاللىققا ئايلاندۇرغانلىقىدىن ھەيران بولۇپ، مەرھۇم قۇتبىدىن باينىڭ ئەركە ئوغلىغا قارىدى.

سۆز ئېغىزىدىن چىقىدۇ. بىزدە: «يىگىت سۆزىدىن، يولۋاس ئىزىدىن قايتمايدۇ» دەيدىغان ھېكمەتلىك ماقالە بار. سۆز ئېغىزىدىن شۇنداقلا چىقىپ كېتىدىغان قىممىتى يوق يەل ئەمەس! بەلكى ئۇ دىلدىن چىقىدىغان لەۋز. ئۆزى دەپ ئۆزى ئەمەل قىلمايدىغان موللىلارنى تولا كۆرگەن خەلق: «موللىنىڭ دېگىنىنى قىل، قىلغىنىنى قىلما» دەپ قاتتىق قامچىلىغانلىقى ھەممىگە ئايان. مەۋلانا يۈسۈف سەككەكىي توغرا سۆزلەش ۋە ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئوبدان بىلەتتى.

شۇنداقلا، ئۇ دېگەن سۆزىدىن ئاسانلا يېنىۋالدىغان ئادەملەردىن ئەمەس، بەلكى دېگەن سۆزىگە يۈزدە يۈز ئەمەل قىلىدىغان ئالىجانابلاردىن ھېسابلىناتتى.

— قېنى، چاي ئىچىڭ! — دېدى ئالىم مىس چۆگۈننى قولغا ئېلىپ، مېھماننىڭ چىنىسىگە چاي قويغىلى ئورنىدىن سەل كۆتۈرۈلۈپ. خاباشمۇ ئورنىدىن كۆتۈرۈلۈپ، ئىككى قولى بىلەن پىيالىنى ساھىبخاننىڭ چاي قويۇشىغا تۇتتى. سەككىز سول قولى بىلەن ئوڭ قولىدا تۇتقان چۆگۈننىڭ قايىقىنى تۇتۇپ، خاباش تۇتقان پىيالىنىڭ بىر چېتىدىن ئاۋايلاپ، ئاۋاز چىقارماي چاي قۇيىدى.

ئۇيغۇرلار ئەزەلدىن چاي قويۇشقىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن مىللەتلەرنىڭ بىرى. ئۇلار قانداق چاي قويۇشنىمۇ ئەخلاقىنىڭ ئىپادىسى دەپ بىلەتتى. شارقىرىتىپ قويۇش مېھمانغا بولغان ھۆرمەتسىزلىك، ھەتتا بۇنداق چاي قويۇشنى ھايۋاننىڭ قىلىقى دەپ ھېسابلايتتى.

— مەھمۇدمۇ بىرنەچچە قېتىم كەپتۇ، سىزمۇ بىرنەچچە قېتىم كەپسىز. سىلەرنىڭ يۈزۈڭلارنى قىلىپ بارمىسام بولامدۇ؟! — دېدى ئالىم ئامىدقا چاي قويۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا جىددىي قاراپ، — مەن مەھمۇد يالاۋاچقا بارىدىغانلىقىمنى دېگەندىم. ماڭا چاغاتاي ئەمەس، ئەل — يۇرتۇم تولىمۇ ئېھتىياجلىق بولۇۋاتقان چاغدا بارمىسام بولامدۇ؟! مەن سۆيۈملۈك ئەل — يۇرتۇمنىڭ ئالدىغا بېرىپ خىزمەت قىلىدىغان كۈنلىرىمنىڭ كەلگەنلىكىدىن قانچىلىك خۇشال بولۇۋاتقانلىقىمنى سىز بىلمەيسىز! مېنىڭ ياشىشىم،

قلىۋاتقان ئىشلىرىم... ھەممە - ھەممىسى ئاشۇ جانىجان ئەل - يۇرتۇم ئۈچۈنغۇ!... مەن چوقۇم بارىمەن! - ھاياجانلىنىپ كەتكەن مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بىردەم تۇرۇۋېلىپ ئۆزىنى بېسىۋالدى. ئۇنىڭ ھاياجان بىلەن دېگەن سۆزلىرىنى مەھمۇد بولسا چۈشىنىپ قاتتىق تەسىرلەنگەن بولاتتى. لېكىن، كۆزلىرىدە ھېچقانداق ھاياجان كۆرۈنمىگەن خاباش ئالىمنىڭ خۇشاللىق سىرىنى بىلەلمەي، ھەيرانلىق ئىلكىدە ئولتۇراتتى. بىر - بىرىگە قارىشىپ نازۇ نېمەتلىك بىر داستىخان ئۈستىدە ئولتۇرغان بۇ ئىككى ئادەم، قانچىلىك ئارىلاشتۇرسىمۇ قېنى قوشۇلمايدىغانلاردىن ھېسابلىناتتى. ئۇلارنىڭ رەڭگىروپى، قەددى - قامىتى ئوخشىمايلا قالماستىن، ئىچكى دۇنياسىمۇ ئاسمان بىلەن زېمىندەك پەرقلىنەتتى.

— مەن چوقۇم بارىمەن! — دېدى مۇتەپەككۈر، ئۇنىڭ چىراي ۋە روھىي ھالىتىدىن ئىشەنچ، ئىرادە ۋە قەتئىيلىك كۆرۈنەتتى، — ئاللا خالىسا، كېلەر يىلى باھارغىچە سەمەرقەندتىكى مۇناسىۋەتلىرىمنى تولۇق ئۈزۈپ، ئائىلەمنى كۆچۈرۈپ بىراقلا بارىمەن!... يەنە يالغۇز بارسا، چاغاتاينىڭ ئۆزىدىن رەنجىدىغانلىقىنى بىلىدىغان ئامىد ئالىمنىڭ سۆزى تۈگىشىگىلا سۆزلەپ كەتتى:

— بارىكالا، بارىكالا! ئائىلىلىرىنى كۆچۈرۈپ بېرىشتىن ئاۋۋال، مېنىڭ بىلەن بىللە بېرىپ، چاغاتاي بىلەن كۆرۈشۈپ كەلسىلە بېشىمىز كۆككە يەتكەن بولاتتى. ئۇ يوللىرىغا تۆت كۆزى بىلەن قاراپ قالدى.

— سىلى بىلەن بىللە بارسام، يەنە يېنىپ كېلىدىغان گەپ! ئۇنىڭدىن بۇ يەردىكى ئىشلىرىمنى بىر تەرەپ قىلىپ، كېلەر باھاردا خاتىرجەم بارسام ياخشى ئەمەسمۇ؟!

— دېگەنلىرىڭۇ مەۋلانا، توغرا! لېكىن، چاغاتاي ماڭا: «بۇ قېتىم دانانى جەزمەن ئەكېلىپ مېنىڭ بىلەن كۆرۈشتۈرگىن! ئەكېلەلمىسەڭ سېنىڭدىن رەنجىمەن!» دېدى. شاھزادەمنىڭ مېجەزى چۇسراق، ئاچچىقى شۇنداق تېز كېلىدۇكى، بىردەمدىلا ئالەمنى مالەم قىلىۋېتىدۇ. سەككاكى دەرھال بىرنېمە دېمەي ئويلىنىپ قالدى.

قۇياش نامازدىگەرگە يېقىنلاپ باراتتى. چاغاتاينىڭ بولغۇسى باش مەسلىھەتچىسى بىلەن ۋەزىرى باغ ئايلىنىپ چىقىپ كېلىۋاتاتتى. مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى خاباش بىلەن بىللە بېرىپ، چاغاتايغا كۆرۈنۈپ كېلىدىغان بولدى. ئالمىغا دېمىگەن ئالمالىقتىن ئەكەلگەن ماللىرىنى ئامىد تېخى سېتىپ بولمىغانىدى. ئۇ ماللىرىنى ساتماي سەمەرقەندتىن ئايرىلالمايتتى. خاباش سەمەرقەندتە چاغاتاي تاپشۇرغان بىرقانچە كۈنلۈك ئىشى بارلىقىنى ئېيتىپ، ئالمالىققا قاچان ماڭىدىغانلىقىنى ئايرىم كېلىپ ئۇقتۇرىدىغان بولدى.

ئىككىنچى ئەمدىلا باغدىن ھويلىغا چىقىشىغا دوستىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ قايتقان مەختۇمسۇلا چۆچەكلەردىكى گۈزەل پەرىزاتلاردەك كىرىپ كەلدى. ئۇچىسىغا تېگى ئاق، يوللىرى چىلان رەڭگىدىكى

ئەتلەستىن تىكىلگەن كەڭ ئېتەكلىك كۆڭلەك،
ئوتتۇرىدىن ئىككىگە ئايرىلغان قاپقارا چاچلىرىنىڭ
ئۈستىگە قەشقەرنىڭ چىمەن دوپپىسىنى كىيگەن پەرىزات
خۇددى نۇرانە قۇياش ۋە تولۇن ئايدەك ئون سەككىز مىڭ
ئالەمنىڭ يېگانە ھۆرى ئىدى. زىلۋا، ئېگىز بويلۇق، تازا
ئۆزىگە تولۇپ كېلىۋاتقان قىزنىڭ ئۈچ كۈنلۈك ھىلال
ئايدەك قاشلىرى، تۆكۈلۈپ تۇرغان قاپقارا، ئۇزۇن
كىرىپىكلىرى، ئاھۇنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان قاپقارا
كۆزلىرى ئامىدىنىڭ كۆزلىرىنى ئالچەكمەن قىلىپ،
ئەقىل - ھوشىنى ئېلىپ، ئۇنى كەلگەن ئورنىدا قاتقاندەك
تۇرغۇزۇپ قويدى. گۈزەل مەختۇمسۇلانىڭ لېۋىنىڭ سول
تەرەپ ئۈستىدىكى نوقۇتتەك بىر تال قارا مېڭى ئۇچۇپ
چىقىپ، خاباشنىڭ يۈرىكىگە تەگكەندەك بولدى. غۇنچىدىن
بوي ئالغان، بۆلبۈلدىن خۇي ئالغان قىز دادىسى بىلەن
بىللە باغدىن چىقىۋاتقان مېھماننى كۆرۈپ ئىككى قولىنى
كۆكسىگە ئېلىپ، ئېگىلىپ سالام قىلدى.

— بۇ مېنىڭ قىزىم مەختۇمسۇلا، — دېدى سەككاكى
ئامىدىنىڭ قىزىغا تىكىلىشىدىن ئوڭايسىزلىنىپ.

— ھە... شۇنداقمۇ؟!... ئىگەم... قۇت مۇيەسسەر
قىلغاي...

خاباشنىڭ ھودۇقۇپ قىلغان سۆزلىرىدىن
سەككاكىنىڭ ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، ئۆزىنى
تۇتۇۋالدى. مەختۇمسۇلامۇ مېھماننىڭ ئاچ بۆرىدەك
تىكىلىشىدىن ئوڭايسىزلىنىپ، ئىتتىك پېشايۋانغا قاراپ
ماڭدى. گۈزەلنىڭ ئىككىگە ئۆرۈلگەن قاپقارا چاچلىرى
تېقىمىدا پۇلاڭلايتتى. ئامىدىنىڭ تۇرغان مەۋلانا يۈسۈف
سەككاكىنىمۇ ئۇنتۇپ، قىزنىڭ ئارقىسىدىن ھاڭۋىقپ

قاراپلا قالدى. مەختۇمسۇلا پېشايۋانغا چىقىپ، قىيا ئوچۇق تۇرغان ئۆيگە كىرىپ، خاباشنىڭ كۆزىدىن يوقالدى. شۇ چاغدىلا ئۇ قاتتىق بىر خورسىنىپ يېنىغا قارىدى. ئالىم يېنىدا كۆرۈنمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ قاملاشمىغان ئىش قىلىپ قويغانلىقىدىن ئۇيالىماي، پېشايۋان تەرەپكە ماڭدى. مۇتەپەككۇر قاپاقلىرى تۈرۈلگەن ھالدا پېشايۋان ئۈستىدە خاباشقا قاراپ تۇراتتى. ئۇ ئامىد پېشايۋان ئۈستىگە چىققۇچە ئۆزىنى تەستە تۇتۇۋالدى. خاباش مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى يېنىغا كېلىپ، قوشۇمىسى تۈرۈلگەن ئالىمغا كۈلۈمسىرەپ تىكىلدى.

— قىزلىرىنىڭ گۈزەللىكىدىن راستلا ھەيران قالدىم. دەرۋازىدىن كىرىپ كەلگەن سىلنىڭ قىزلىرى ئەمەس، بىر پەرىزاتتەك بىلىندى. مېنىڭمۇ كۈنسۇلۇ ئىسىملىك بىر سىڭلىم بار. مەن كۈنسۇلۇنى گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق دەپ يۈرەتتىم. بۈگۈن سىلنىڭ مەختۇمسۇلانى كۆرۈپ، مېنىڭ سىڭلىم سىلنىڭ قىزلىرىنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدىغانلىقىنى كۆردۈم. ئىنسان پۇشتىدىن بولغان قىزمۇ شۇنچىلىك چىرايلىق بولىدىكەن دەپ قاراپ قالدىم. بۇنىڭدىن مېنى باشقىچە چۈشىنىپ قالمىغايللا، كۆڭلۈمدە قىلچىلىك يامان نىيەتتىم يوق!

ئامىد ئاغزى — ئاغزىغا تەگمەي سۆزلىدى. ئۇ ئۆزىنى ئاقلاپ، ئالىمنىڭ تۈرۈلگەن قوشۇمىسىنى ئېچىشقا ئۇرۇناتتى. سەككاكى ئاق كۆڭۈل، ھەممىلا ئادەمنى ئۆزىدەك دەپ بىلىدىغان، ئاچچىقى تېز كېلىپ، تېز كېتىدىغان بولغانلىقتىن، خاباشنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ چىرايى ئېچىلدى.

ئامىد^① مۇشۇ يېشىغا كەلگۈچە نەچچە قېتىم ئۆيلەندى. ئۇنىڭ ئاشنىلىرىمۇ كۆپ بولۇپ، ئېنىق سانىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. ئۇنىڭ بۇ خۇي - پەيلىنى ئوبدان بىلىدىغان چاغاتاي، ئاتىسى چىڭگىزخان خارەزىم شاھىنىڭ ئىككى قىزىنى ئۆزىگە ئىنئام قىلغاندا، بۇ قىزلاردىن بىرىنى ئامىدقا ھەدىيە قىلغانىدى.

قۇتبىدىن بىرقانچە قىز، بىر ئوغۇل يۈزى كۆردى. شۇنداق بولغانلىقتىن ئۇ ئوغلىنى ئەتىۋارلاپ، نېمە دېسە قىلىپ بېرىپ، تولىمۇ ئەرگە ئۆستۈردى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئەرگە ئوغۇل ئاتىسىنىڭ تۈگىمەس ئالتۇن - كۈمۈش، مال - دۇنياسىغا ئىشىنىپ، ئەيش - ئىشرەت، ئويۇن - تاماشا ئىچىدە چوڭ بولدى. ئۇ پۇل بولسىلا ئاسماندىكى ئايىنىمۇ ئۈزۈۋالغىلى بولىدۇ دەپ بىلىپ، ئۆزى تەر تۆكۈپ تاپمىغان ئاتىسىنىڭ بايلىقىنى خالىغىنىچە بۇزۇپ چاچتى. ئۇ قانچىلىك بۇزۇپ چاچسا سورىقى بولمىدى. ئامىد بۆۋەكلىكتە شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ئۇنىڭ يېنىغا بىر توپ بىكار تەلەپ ئاغىنىلىرى توپلىنىپ خەجلەيتتى.

① تارىخىي شەخس. بەزى كىتابلاردا ئامىد دەپ ئېلىنغان. «جامىئۇت تەۋارىخ» تا ئۇنى ئۇترارلىق دېگەن. جامال قارشى ئامىدنى بۇخارانىڭ يېنىدىكى كارمىنا دېگەن يەردىن دەپ يازىدۇ. نەسەۋى «سۇلتان جالالىدىننىڭ تەرجىمىھالى»دا، ئۇنى خۇراساندىكى ئۆستۈۋ دېگەن يەردىن دەيدۇ. ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى قۇتبىدىن ھەبەش ئامىد مۈلك «موڭغۇللار بېسىپ كىرگەن چاغدىكى تۈركىستان» نىڭ بەشىنچى باب قولىزىمىسىدا ھەبەش ئامىد ئىزچىل جەيش ئامىد دېيىلگەن. كېيىن بارتۇلد ھەبەش ئامىد دەپ تۈزەتكەن. «تۇرپان شۇناسلىق تەتقىقاتى» نىڭ 2006 - يىلى 2 - سانغا قاراڭ.

ئۇ ئون يەتتە ياشقا كىرگەن يىلى نەۋرە كۆرۈشكە ئالدىراپ كەتكەن ئاتىسى ئۇنى بىر باينىڭ قىزىغا ئۆيلەپ قويدى. تەگكەن قىز خېلىلا ئەدەپ - قائىدە بىلىدىغان ھايالىق قىز بولۇپ، خاباشنىڭ ھاكاۋۇرلۇقىنى ۋە ئۆزىنى خارلىشىنى كۆتۈرەلمەي ئاجرىشىپ كەتتى. ئۇ بىر ئايغىمۇ يەتمەي يەنە بىر قىز ئالدى. توي بولۇپ يېرىم يىلغا يەتمەي ئاتىسى بۇ دۇنيادىن خوشلاشتى. ئامىد يىغلاپ - قاقشاپ ئاتىسىنى يەرلىكىگە قويۇپ، نەزىر - چىراغلىرىنى كاتتا ئۆتكۈزدى.

ئۇ ئاتىسى ئۆلگەندىن كېيىن، ئانىسىنىڭ يىغا - زارى بىلەن كەيپ - ساپا، ئەيش - ئىشرەتتىن ئۆزىنى بىر ئاز تارتقان بولسىمۇ، «ئۆگەنگەن خۇي ئۆلگۈچە ئۆزگەرمەپتۇ» دېگەندەك، ئىشرەتخورلۇقتىن تولۇق قول ئۈزەلمىدى. بولۇپمۇ ئۇ خوتۇنبازلىق قىلىقىنى ئۆزگەرتەلمىدى. ئۇ ئاتىسىنىڭ يىل نەزىرىنى بەرگەندىن كېيىن، ئەمرىدىكى خوتۇننى قويۇۋېتىپ، كۆزى چۈشكەن بىر چوكاننىڭ ئۆيىنى بۇزۇپ ئەمرىگە ئالدى. بىرقانچە ئايدىن كېيىن، بۇ چوكاندىنمۇ سوۋۇپ، يىغا - زارىغا قارىماي قويۇۋەتتى. ئۇ يەنە كاتتا توي قىلىپ بىر قىزغا ئۆيلەندى.

ئامىد ھازىرقى يېشىغا كەلگۈچە بىرقانچە قىز ۋە چوكان ئېلىپ، ئاخىر ئىككىسى بىلەن توختىدى. ئۇنىڭ بىرى چاغاتاي تەقدىم قىلغان خارەزىم شاھىنىڭ قىزى ئىدى.

خاباش ئوخشىغان پولۇغا تويۇپ، خىزمەتچى ئوغلانى بىلەن كەچتە چۈشكەن سارايغا قايتىپ كەلدى. ئۇ سەمەرقەندكە كەلگەندىن كېيىن، ياسىداق بىر ئۆيىنى ئىجارە ئېلىپ كېچىنى ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ئۇ ئورۇنغا كىرىپ

يېتىپ زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئۇنىڭ ئوچۇق تۇرغان كۆزلىرى ئالدىدىن سۆز بىلەن تەسۋىرلەپ بەرگىلى بولمايدىغان سەككاكىنىڭ گۈزەل قىزى مەختۇمسۇلا زادىلا نېرى كەتمىدى. بۇ قېتىم ئۇ ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم ياخشى كۆرۈپ قېلىشنىڭ قانداقلىقىنى بىلگەندەك بولدى. نىكاھىغا كۆرۈپ ۋە كۆرمەي ئالغان قىز - چوكانلىرىنىڭ ھېچقايسىسىغا ئىپادىلىمىگەن بىر خىل ئازابلىق ھېسسىيات ئۇنىڭ ئىچ باغرىنى قىينايتتى.

«توۋا... توۋا؟! - دەپ پىچىرلايتتى خاباش، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن كۆيۈۋاتقان يۈرەك باغرىنىڭ يالقۇنلىرى ئۆرلەيتتى، - ئادەم بالىسىمۇ بۇنداق چىرايلىق بولامدۇ؟! ئۇنى ئالدىغان يىگىتنىڭ بېشى راستلا ئاسمانغا يېتەر! چۆچەكلەردىكى پەرىزاتلارمۇ، جەننەتتىكى ھۆر - پەرىلەرمۇ بۇ قىزدەك گۈزەل ئەمەستۇ؟! ئاھ خۇدا! يىگىرمە ياشلاردىكى چاغلىرىم بولسا، ئەتىلا سەككاكىغا ئەلچى كىرگۈزگەن بولاتتىم. ھازىر ئوتتۇزدىن ئېشىپ قىرىققا قاراپ كېتىۋاتىمەن. ئاتىسى مېنى قېرى كۆرۈپ قىزىنى بەرمەيدۇ! بۇنداق خېرىدارى كۆپ گۈزەل پەرىزاتمۇ ماڭا تېگىشنى خالىمايدۇ. مەن ئەمدى ئۇنىڭ ھەسرەتدە ئاھ ئۇرۇپ تۈگىشىدىغان بولدۇم. ئاھ خۇدا! ئەمدى قانداق قىلارمەن!؟»

ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، دېرىزىدىكى سوغۇق چايىنى ئىچىپ، گويا كۆيۈۋاتقان باغرىنى ئۆچۈرەلمىدى.

«قېنى، ئالماققا كۆچۈپ بارسۇن! - دېدى ئامىد يەنە

يوتقانغا كىرىپ يېتىپ، - شۇ چاغدا بىر گەپ بولار...»

ئۇ مەختۇمسۇلانى ئويلاپ يېتىپ، قايسى چاغدا ئۇخلاپ

قالغىنىنى ئۆزىمۇ بىلمىدى...

تۆتىنچى باب

ئىككى ئەڭگۈشتەر

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى ئالمالىققا كېلىپ چاغاتاي بىلەن كۆرۈشتى. ئالىمنىڭ ئەقىل - پاراسەت ئۇرغۇپ تۇرغان سۆزلىرى چىڭگىزخاننىڭ ئوغلنى تېخىمۇ قايىل قىلىپ ئۆزىگە باغلىۋالدى. ئۇنىڭغا ئالىم خېلى ئوبدانلا يېقىپ قالدى. «قار چۈشمەي سەمەرقەندكە يېتىۋالاي. باھار چېچەكلەپ، يەر - جاھان ئىپار پۇرىقىغا چۆمۈلگەندە، ئائىلەمنى كۆچۈرۈپ گۈزەل ئالمالىق شەھىرىگە كېلەي...» چاغاتاي تېخى ئۆز خانلىقى قۇرۇلمىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئالىمنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئىلىك ئېلىپ، چىرايلىق ئۈزىتىپ قويدى. مۇتەپەككۈرگە بىر مۇھاپىزەتچى، بىر خىزمەتچى ئۇيغۇر يىگىتلىرىنى قوشۇپ، ئائىلىسىنى كۆچۈرۈپ كېلىش ئۈچۈن ئالتۇن - كۈمۈش بېرىپ يولغا سالدى...

ئىلىدا قار قېلىن ياغاتتى، سوغۇقمۇ جاڭىلداپ قاتتىق بولاتتى. سوغۇق تازا كۈچەيگەن چاغلاردا تۈكۈرۈك يەرگە مۇز بولۇپ چۈشەتتى. ئادەملەرنىڭ ساقال - بۇرۇتلىرىغىمۇ ئاغزى - بۇرىندىن چىققان ھور ئاپپاق مۇنچاقلارغا ئايلىنىپ تىزىلىپ كېتەتتى. مانا، قۇتىرغان سوغۇق، لەپىلدەپ قار ياغىدىغان قاراڭغۇ قىشمۇ تۈگەپ،

باھار ئىللىق چىرايى بىلەن يېقىنلاپ كېلەتتى. كۈنلەر خېلىلا ئىسسىپ، دەل - دەرەخلەردە بىخلامۇ كۆرۈندى. كۈنلەر بىر - بىرىنى قوغلاپ ئۆتۈپ، گۈل - چېچەككە پۈركەنگەن باھارمۇ يېتىپ كەلدى...

چاغاتاي ئۆزىنىڭ ياسىداق سارىيىدا ناشتىلىقىنى قىلىپ بولۇپ، قوش كۆرىپە ئۈستىدە گىلەم تارتىلغان تامغا يۆلىنىپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ مۈشۈك كۆزلىرىدە جىددىي تەييارلىق قىلىنىۋاتقان بولسىمۇ، خانلىقنىڭ قۇرۇلۇشى كېچىكىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن خاپىلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ دەرەخ سايىسى چۈشكەندەك كۆرۈنىدىغان چىرايدىمۇ ئۆز خانلىقىنىڭ قۇرۇلۇش سۈرئىتىدىن رازى ئەمەسلىكى بىلىنەتتى. ئۇ شۇ تاپتا قانداق قىلىپ ئۆز خانلىقىنى تېزىرەك قۇرۇپ، ئۇنىڭ ئالتۇن تەختىدە بالدۇرراق ئولتۇرۇشنى ئويلاپ بېشىنى قاتۇرۇۋاتاتتى، لېكىن مۇۋاپىق چارە - ئامال تاپالماي، ئىچ - ئىچىدىن بوغۇلاتتى...

ئېگىز بويلۇق، كېلىشكەن بىر ياش ئوغلان كىرىپ تاپسىدىلا توختىدى. ئۇ ئۈستىگە ئۆرە ياقىلىق، ئالدى ئوچۇق، تۈگمىلىك، يېڭى ئۇزۇن، ئىككى يېنىدا چېكى بار تون كىيىپ، بېلىگە توننىڭ قارا كۆك رەڭگىدىكى بەلباغ باغلاپ موڭغۇل پىچىقى ئېسىۋالغان بولۇپ، بېشىغا ئادەتتىكى قارا رەڭلىك موڭغۇل دوپپىسىنى كىيىۋالغانىدى. ئوغلان موڭغۇللارنىڭ سالام قىلىش ئادىتى بويىچە، ئوڭ مۇشتىنى سول كۆكسىگە ئۇرۇپ سالام بېرىپ، بېشىنى ئەگكەن ھالدا ئاغزىنى ئاچتى:

— خاباش جانابلىرى كەپتىكەن، ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى دەۋاتىدۇ.

— كىرگۈزۈۋەت! — دېدى چاغاتاي، ئۇنىڭ ئۈستىدە چىرايلىق قارا بۇرۇتى بار ئاغزىدىن سۆز خۇددى ئېتىلغان قوناقتەك پارتلاپ چىقتى. ئۇنىڭ جاھىللىق بىلەن پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرى تېخىمۇ يوغىناپ چاقنىدى. ئوغلان كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

بېشىڭغا يېڭى بادام دۇپپا، ئۈستىگە قارا مۇۋۇتتىن پەشمەت — ئىشتان كىيگەن خاباش كىرىپ، تاپشىدىلا قول باغلاپ، بېشىنى ئېگىپ توختىدى. ئۇ ئالدىدا سالام قىلىپ، ئارقىدىن قاپاقلىرى تۈرۈلگەن چاغاتايدىن ئەيمەنگەن ھالدا ھال — ئەھۋال سورىدى.

— خانلىقىمنىڭ قۇرۇلۇشى كېچىكىپ كېتىۋاتسا، مېنىڭ ئەھۋالىم قانداق بولاتتى! ياخشى ئەمەس! — دېدى ئۇ ئىككى قولىنى ئالدىدىكى ئانچە ئۇزۇن بولمىغان جىگەر رەڭ شىرەنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، چاغاتاي ئېغىر بىر خورسىنىپ، نېمە گېپىڭ بار دېگەندەك ئامىدقا تىكىلدى.

— بىزدە، — دەپ سۆز باشلىدى خاباش كۆتمەك قاشلىرى تېگىدىكى سەل — پەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرىنى چاغاتاينىڭ ئۆزىگە تىكىلگەن كۆزلىرىدىن قاچۇرۇپ، گىلەمنىڭ گۈللىرىگە قاراپ، — «ئالدىرىغان يولدا قالار» دېگەن ھېكمەتلىك گەپ بار. پۇختا تەييارلىق بىلەن قۇرۇلىدىغان چاغاتاي خانلىقى، — بىردىنلا ئۇ ياسالما ھاياجانلىنىپ، چىراي ۋە سۆزلىرىدىن خۇشامەت ياغدۇردى، — جىمىكى خانلىقلارغا ئۈلگە بولىدۇ. خەلقىئالەم: «خانلىق دېگەن چاغاتاي خانلىقىدەك بولسا!» دەپ ماختىغاندا، ئۆزلىرى خۇشاللىقلىرىنى باسالماي قالامدىلىكىن؟! بىزمۇ ئەلۋەتتە، بۇنداق خانلىقتا

ئىشلىگەنلىكىمىزدىن پەخىرلىنىپ كۆكسىمىزنى
كېرىمىز!

— پۇختا تەييارلىق بىلەن قۇرۇلسا، ئەلۋەتتە ياخشى
بولىدۇ. لېكىن پۇختا بولسۇن دەپ كېچىكتۈرۈۋەتسەكمۇ
بولمايدۇ — دە!

خاباش ئۆزىنىڭ بىر جىددىي ئىش بىلەن
كىرگەنلىكىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ، چىرايىدىن چاغاتايغا
خۇشامەت قاغا جىگدىلىرىنى قېقىپ، تېخىچىلا بوسۇغىدا
تۇراتتى. قوشۇمىسى تۈرۈلگەن ھۆكۈمران ئامىدىنىڭ
سۆزلىرىدىن سەل — پەل ئاچچىقىدىن يېنىپ، ئۇنى
ئولتۇرۇشقا بۇيرۇدى.

— ئولتۇر! نېمە ئىش بىلەن كېلىۋىدىڭ؟

— بالاساغۇن تەرەپتە ئىسيان باشلىنىپ، ئۇنىڭ ئوتى
بالاساغۇننى مەركەز قىلغان يەتتەسۇ رايونىغا تۇتاشقان
ئوخشايدۇ. ئاڭلىغان خەۋىرىمگە قارىغاندا، ئىسياننى
باشلىغانلار شەھەر ئاھالىلىرى ۋە دېھقانلار بولۇپ، يېزا —
شەھەرلەردىكى بەگ ۋە ئەمەلدارلارنى سۈرۈپ — توقاي
قىلىپ، ھەتتا بىرقانچىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەندەك قىلىدۇ.
ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتىم!... دەرھال بىر چارىسىنى قىلساق، —
خاباش چاناقلىرىدىن سەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرىنى
تېخىمۇ چەكچەيتىپ، ئۆزىنىڭ ئەندىشىسىنى ئىپادىلىدى.
ئۇنىڭ قارىراق كەلگەن چىرايى ۋە روھىي ھالىتىدىنمۇ
كۆزلىرى ئىپادىلىگەن ھېسسىيات پۇرقىراپ چىقاتتى.

چاغاتاي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئامىدىنىڭ
ئالدىدا، ئۆي ئاستىغا تولدۇرۇپ سېلىنغان گىلەم
ئۈستىدە، ئېچىشۋاتقان يېغىرىغا تايان تەگكەن ئاتەك
چىچاڭشىپ ماڭاتتى.

ئۇ بىردىن ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان خاباشنىڭ ئالدىدا توختاپ:

— بۇ خەۋەرنى نەدىن ئاڭلىدىڭ؟ — دەپ سورىدى چاغاتاي تېخى بېسىلمىغان ئاچچىقى ئۈستىگە يەنە ماي چېچىلغاندەك ئوغىسى قايناپ.

— بالاساغۇنلۇق بىر بەگ تەستە قېچىپ چىقىپ، ئاخشام ئالمالىققا كېلىپ، تونۇشنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپتۇ. ئۇنى مېنى بىلىدىغان تونۇشى قاراڭغۇ چۈشكەندە بىزنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كەپتۇ. ئىسمى نەزەربەگ ئىكەن، ئىسياننىڭ ئەھۋالىنى ماڭا تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى. بىچارىنىڭ قورقۇپ جېنى چىقاي دەپ قايتۇ، — سۆزدىن توختىغان ئامىد چاغاتاينىڭ قۇيۇن چىقىۋاتقان چىرايىنى كۆرۈپ قورققانداك سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەتتى، — ئىسيانچىلارنىڭ باشلىقى داڭقى ئالەمگە پۇر، نەچچە قېتىم تۇتۇلۇپ زىندانغا تاشلانغان بولسىمۇ، قېچىپ چىقىپ ئوغرىلىقنى قىلىۋاتقان رۇستەم دەيدىغان ئوغرىكەن...

— بولدى! كاسىلداۋەرمەي، قانداق قىلىمىز، بىرنېمە دېمەمسەن؟ يا ئىسياننى باستۇرۇشقا قوشۇن ئەۋەتمەدۇق؟ — دېدى چاغاتاي كۆزلىرى چەكچىيىپ.

— ھازىرچە قوشۇن ئەۋەتمەيلىمىكەن، سەككاكىي يولغا چىقىپتۇ. خەۋىرى كەلدى، ئەتە — ئۆگۈن ئالمالىققا يېتىپ كېلىدىكەن. مەن سەككاكىينى شۇ يەرگە ئەۋەتمەيلىمىكەن دەپ ئويلاپ قالدىم. ئۇ دانانىڭ سۆزىنى خەلق ئاڭلايدۇ. ئۇنىڭ داڭقى پۈتۈن تۈركىستانغا تارقالغان. ئۇ بارسا قۇتىرىغان دېھقانلارنى تىنچلاندۇرالايدۇ.

چاغاتاي ئويلىنىپ قالدى. ئۇ خاباشنىڭ سۆزلىرىنى
ھەر تەرەپلىمە ئويلىغاندىن كېيىن، ئۇلۇغ دانانىڭ
ئەقىل - پاراستىسى ۋە خەلق ئالدىدىكى ئىززەت -
ئابرويىنى بىر سىناپ بېقىش قارارىغا كەلدى. ئۇ ئاخىر
مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى بالاساغۇن ئىسياننى
تىنچىتىش ئۈچۈن ئەۋەتىشكە قوشۇلدى.

— بولىدۇ. سەككاكى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ
ئالدىغا ئادەم ئەۋەتكىن، تېزىرەك يېتىپ كەلسۇن!

— ئۆزۈم بارىمەن! — دېدى خاباش كۆز ئالدىغا ئىككى
قايقارا توم زەنجىردەك چېچىنى تىقىمدا ئوينىتىپ
پېشايۋانغا چىقىپ كېتىۋاتقان مەختۇمسۇلانى كۆز
ئالدىغا كەلتۈرۈپ. ئۇ مەختۇمسۇلانى كۆرگەندىن بېرى،
ئۇنىڭ گۈزەل جامالىنى ئۇنتۇيالماي يۈرەتتى.

— ھەر ئېھتىمالغا قارشى، بارىدىغان قوشۇنىمىزمۇ
تەييارلىنىپ تۇرغىنى ياخشى. سەن بېرىپ دۇرچى
سانغۇغا مېنىڭ تۆۋەندىكى بۇيرۇقۇمنى يەتكۈز. ئۇ ئۆز
قوشۇنلىرىنى جەڭگە ئاتلىنىشقا تەييار قىلىپ تۇرسۇن!
— مەن ھازىر بېرىپ يەتكۈزەي!

خاباش ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشكىككە قاراپ ماڭدى.
چاغاتايمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى قولىنى كەينىگە
قىلىپ، ئىشكىكتىن چىقىپ كېتىۋاتقان ئامىدنىڭ
كەينىدىن قاراپ قالدى: «ماڭا تولىمۇ سادىق! ھازىرغىچە
خاباشنىڭ گەپ - سۆز ۋە ھەرىكىتىدىن بىرەر قۇسۇر
تاپالمىدىم. ئۇ مېنىڭدىن مال - دۇنيايىنىمۇ ئايىمىدى.
قانداق ئىشقا بۇيرۇسام، ياق دېمەي بەجاندەل
ئورۇنلىدى. زىياپەت، ئەيش - ئىشرەتلەرگە
ئامراقلىقىمنى بىلىپ، ۋاقتى - ۋاقتىدا كۆڭلۈمنى
ئېچىپ تۇردى. ئۇنىڭدىن تېخىمۇ ئوبدان پايدىلىنىشىم

ئۈچۈن، مەنمۇ نۆۋىتىدە ئاز - تولا نەپ بېرىشىم كېرەك.
ئىتىغىمۇ غاجلايدىغان ئۈستىخان بېرىپ تۇرمىساڭ،
ئاخىر سېنىڭدىن يۈز ئۆرۈپ ئۆزۈڭگە ئېتىلىدۇ...»

ئەتىسى ئەتىگەندە خاباش ئالمالىق شەھىرىنىڭ
مۆتىۋەرلىرىدىن سۇلايمان بەگ بىلەن قارا ھاجىمنى،
مۇھاپىزەتچى ۋە خىزمەتچى يىگىتلىرىدىن بىرقانچىسىنى
ئېلىپ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ ئالدىغا ئاتلاندى. ئۇ
چاغاتاينىڭ دېگىنىدەك، ئالىمنى تېزرەك ئالمالىققا
ئەكېلىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى قارشى ئېلىپ
كۈتۈۋالغىلى ئالدىغا ماڭدى. ئۇ پەرىزاتلاردىنمۇ چىرايلىق
مەختۇمسۇلانى كۆرگەندىن بېرى، يۈسۈف سەككاكىغا
يېقىشنىڭ غېمىدە ئويلىنىدىغان بولۇپ قالدى.
«ئاتمىشتىن ئاشقان قېرىلار ياش قىزلارغا ئۆيلىنىۋاتقان
يەردە، مېنىڭ يېشىم چوڭ ئەمەسقۇ؟! گەپ ئالىمنىڭ
كۆڭلىنى ئېلىشتا!... مېنى بولىدىغان يىگىتكەن دەپلا
قالسا، ئوشۇقۇم ئالچۇ چۈشۈپ، مەختۇمسۇلا قوينۇمغا
كىرەتتى...» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن ئامىد
يۈسۈف سەككاكى ئالمالىققا كۆچۈپ كېلىشى بىلەنلا،
بارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى ئاماللارنى قوللىنىپ، ئۇنىڭ
ۋە ئايالىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئويىغا كەلدى. ئۇ شۇ ئوي
بىلەن سۇلايمان بەگ ۋە قارا ھاجىمدەك ئالمالىقنىڭ
مۆتىۋەرلىرىنى ئېلىپ ئالىمنىڭ ئالدىغا ماڭدى. يول -
يولدا مۇتەپەككۈرنى ئوبدان كۈتۈۋېلىشنىمۇ كۆڭلىگە
پۈكتى. مەختۇمسۇلانىڭ گۈزەل چىرايىنى كۆزىدىن،

ئىسمىنى كۆڭلىدىن كەتكۈزەلمىگەن خاباش ئۇنى كۆرۈش تەشۋالىقىدا ئات ئۈستىگە چىقتى. لېكىن، ئۇ بىرىنچى قېتىم كۆرگەندىكىدەك ئەقىل - ھوشىنى يوقىتىپ، مەختۇمسۇلغا كۆز ئۈزمەي قاراپ قېلىشتىن پاناھ تىلىدى. ئۇ: «بولغۇسى قېيىنئاتامنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرىدىغان، ئاددىيسى، مېنىڭدىن راينى قايىتۇرىدىغان ھەرقانداق چوڭ - كىچىك سەۋەنلىكنى ئۆتكۈزمەسلىكىم كېرەك!» دېگەننىمۇ كۆڭلىگە پۈكتى...

ياخشى ئاتلارغا مىنگەن خاباشلار شۇ كۈنى كەچتە بىر باغۇبوستانلىق يېزىغا كېلىپ، يېزا ئاقساقىلىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. ھۆرمەتلىك مېھمانلارنى كۆرگەن بۇرۇتى قوڭۇر، چىرايى ئاق سېرىق، ئەللىكلەرگە تاقاپ قالغان بەستلىك يېزا ئاقساقىلى پۇت - قولى يەرگە تەگمەي، ئاغزى گەپكە كەلمەي، خۇشاللىقىدىن نېمە قىلارنى بىلمەي تەمتىرەپ قالدى. ئۇ چاقىرىپمۇ كەلتۈرەلمەيدىغان مېھمانلارنى ياسىداق سارىيىغا باشلاپ، گۈللىرى چوغدەك ياغلىقىنى چېكىلەپ چىگكەن ياش ئايالىغا ساماۋار قۇيغۇزدى. چاكارىنى ئەۋەتىپ بىر ئىرىكەك قوي ئالدۇرۇپ، مېھمانلارنىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ سويغۇزدى. قىزغىن پاراڭ بىلەن ئوخشىغان نارىن چۆپكە تويۇپ، قانغۇچە ئۈستىخانلىرىنى مۇجۇغان خاباشلار ئارقىدىن قېنىق دەملەنگەن سىنچايىنى ھاردۇقى چىققۇچە ئىچىپ، كېچە بىر يەرلەرگە بارغاندا يۇتقانغا كىرىپ، خورەك ناخشىسىنى باشلىۋەتتى. ئەتىگەندە تۇرۇپ بامدات نامىزىنى ئوقۇغان مېھمانلار قايماقلىق ئەتكەنچاي بىلەن ئوخشىغان ھورنانغا تويۇپ، ساھىبخانغا رەھمەت ئېيتىپ ئاتلىرىغا مىنىدى. ئۇلار ئىككىنچى كۈنى قۇياش

پېتىۋاتقان گۈل - گىياھلارنىڭ خۇشبۇي پۇرىقىنى
باھار شامىلى ئوغرىلاپ قېچىۋاتقان يەنە بىر
باغۇبوستانلىق يېزىغا كېلىپ چۈشتى. ئۇلار قۇياش
نامازىدىگەردىن قايرىلغاندا، سەككاكىي ۋە ئۇنىڭ
ئائىلىسىنىڭمۇ بۇ يېزىغا كېلىپ چۈشكەنلىكىنى
بىلىمدى. خاباشلار يەنە يېزا ئاقساقىلىنىڭ بىر ئەركەك
قوينى يەپ، ئەتىسى ئەتىگەندە مول ناشتىلىنىپ
ئاتلىرىغا مىنىپ يولنى داۋاملاشتۇردى. شۇنداق
قىلىپ، ئامىدلار سەككاكىيلار بىلەن ئۆتۈشۈپ كەتتى.

يېزا ئاقساقىلى ئاتمىشلارغا تاقاپ قالغان، مويىسىپىت
ئادەم ئىدى. ئۇ مېھمانلارنى ئۈزىتىپ: «ئۇھا» دەپ
يانپاشلىشىغا ئايالى كىرىپ: «سىلنى ئۆمەر باينىڭ
چاكىرى چاقىرىۋاتىدۇ» دېدى. يېزا ئاقساقىلى دەرۋازا
ئالدىغا چىققان چاكار ئادەمدىن، تۈنۈگۈن ھۆرمەتلىك
مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىي ئائىلىسىنىڭ يېزىغا
كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ تېپىرلاپ قالدى. ئۇ ئۆمەر باينىڭ
چاكىرىغىمۇ قارىماي، ھويلىغا كىرىپ ئېتىنى توقۇپ،
خاباشلار كەتكەن تەرەپكە چاپتۇرۇپ كەتتى.

بېشى كىچىك، بوينى ئۇزۇن، ئېگىز بويلۇق قاراگىر
بارغانسېرى سوزۇلۇپ شامالدىك ئۇچۇپ باراتتى.
ئۈستىدىكى چار، قامەتلىك يېزا ئاقساقىلى ئۆتۈكىنىڭ
پاشنىسى بىلەن ئاتنىڭ بىقىنىنى توختىماي نىقتاپ
يۈگۈرۈشىنى تېخىمۇ تېزلىتەتتى. نەچچە قېتىم بەيگە
ئالغان ئات ئۇزاق ئۆتمەي ئۆزئارا پاراڭلىشىپ كېتىۋاتقان
خاباشلارغا يېقىنلاپ قالدى. كېچە ياغقان يامغۇرنىڭ
خاسىيىتىدىن يوللاردىن توپا - چاڭ كۆتۈرۈلمەيتتى.
ئاقساقال ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

— ھاي!... خاباش جانابلىرى! ھاي!... توختاڭلار! توختاڭلار!...

ئاتلىرىنى يورىتىپ ۋە يورغىلىتىپ كېتىۋاتقانلار ۋارقىرىغان ئاۋازنى ئاڭلىدى بولغاي، ئاتلىرىنىڭ تىزگىنلىرىنى تارتىپ توختىتىپ، باشلىرىنى كەينىگە بۇرىدى. ئۇلار ئېتىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقان يېزا ئاقساقىلىنى تونۇپ، نېمە بولغاندۇ دېگەندەك ھەيرانلىق بىلەن يولغا قاراپ تۇردى. — سەككاكى ھەزرەتلىرى ئائىلىسى بىلەن تۈنۈگۈن نامازدىگەردىن قايرىلغاندا يېزىغا كېلىپ ئۆمەر باينىڭ ئۆيىگە چۈشۈپتىكەن، بىز خەۋەر تاپالماپتۇق، — دېدى ھاسىراپ كەتكەن يېزا ئاقساقىلى ئامىدلارنىڭ يېنىغا كېلىپ، قىزىپ قارا تەرگە چۆمۈلگەن ئېتىنى تەستە توختىتىپ، — سىلەر كېتىپ ئۆمەر باينىڭ پاكار چاكىرى كېلىپ خەۋەر قىلدى. قېنى، كەينىمىزگە يانايلى! مەن سىلەرگە بۇ خەۋەرنى يەتكۈزۈشكە ئالدىراپ، كەلگەن ئادەمگە مېھمانلار قوزغالماي تۇرسۇن دېيىشىمۇ ئۇنتۇپ قاپتىمەن. تېز بارمىساق، مېڭىپ كېتىشى مۇمكىن. قېنى، ئېتىڭلارغا چۆۋە دەڭلار، يېزىغا قايتايلى!...

ھەممەيلەن ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ يېزىغا قاراپ ئاتلاندى. ئاتلارنىڭ ئەنسىز دۈكۈرلەشلىرى سۇ بويىغا قونغان قۇشلارنى ئۈركۈتۈپ ئەنسىز ھالدا كۆككە ئۆرلىتەتتى...

خاباشلار يېزىغا قايتىپ كېلىپ، سەككاكى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ كەتكەنلىكىنى بىلدى. ئۇلار يېزىدا ھايال

بولماي، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى ئالمالىق تەرەپكە بۇراپ،
جېدەللەپ ماڭدى. خەۋەر يەتكۈزگەن يېزا ئاقساقىلى
ئامىدلارنىڭ: «بولدى، قېلىڭ!» دېگىنىگە قارىماي،
ئىسمىشەرىپىنى ئاڭلىغان ئۇلۇغ ئالىمنى بىر
كۆرۈۋېلىش مەقسىتىدە ئۇلار بىلەن ئېتىغا قامچا
ئوردى...

ئاجايىپ ماھارەت بىلەن چېلىنىۋاتقان دۇتار ئاۋازى
دەريا ياقىسىدىكى بۈككىدە دەل - دەرەخلەرنىڭ ئارا -
ئارىسىدىن ئۆتۈپ كېلەتتى. توقايلىقنىڭ ياقىسىدا
ھارۋىلاردىن ئاتلىرىنى چىقىرىپ، يېشىل چىمەنلىككە
قويۇۋەتكەن ھارۋىكەشلەرنىڭ بەزىلىرى چۆپلۈكتە
باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، بەزىلىرى يانپاشلاپ يېتىپ،
دۇتارنىڭ جۇشقۇن كۈيىگە جىمجىت قۇلاق سالاتتى.
ئاتلارنىڭ يەۋاتقان ئوت - چۆپلىرىنىڭ شىتىرلىغان
ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. يۈك بېسىلغان ھارۋىلارنىڭ
قاتارىدا بىر چىرايلىق مەپمۇ كۆرۈنەتتى.

خاباشلار ھارۋىكەشلەرنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى.
ئولتۇرغانلار كەلگەنلەرنىڭ ئادەتتىكى ئادەملەر
ئەمەسلىكىنى كۆرۈپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قول باغلاپ
سالام قىلدى. ئاتلىرىدىن چۈشكەن ئامىدلار ئۇلارنىڭ
سالامىغا سالام بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ، ھال - ئەھۋال
سورىدى.

— سىلەر مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ
ئادەملىرىمۇ؟ — دەپ سورىدى خاباش ئېتىنىڭ
تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇپ.

— شۇنداق! بىز مەۋلانامنى ئالمالىققا كۆچۈرۈپ
كېلىۋاتقان ھارۋىكەشلەر.

— ئۇلار قېنى؟

— دەريا بويىدا! ئاڭلىمىدىڭلارمۇ، دۇتار چېلىپ
گۈزەل دەريا بويىغا خۇشاللىق ۋە مۇھەببەت
بېغىشلاۋاتقانلار شۇلار!

ئامىدلار ئاتلىرىنى مۇھاپىزەتچى ۋە خىزمەتچى
يىگىتلىرىگە بېرىپ، ئۆزلىرى دەريا بويىغا قاراپ ماڭدى.
ئۇلار قويۇق توقايلىقنى ئارىلاپ كەتكەن يالغۇز ئاياغ
يولدا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى بىر ئاز ماڭغاندىن
كېيىن، ئوچۇقچىلىققا چىقىپ، دەريا بويىدىكى
چىمەنلىككە گىلەم سېلىپ ئولتۇرغان سەككاكى ۋە
ئۇنىڭ ئائىلىسىنى كۆردى. ئالىمنىڭ بېشىدا قارا
دۇخاۋىدىن تىكىلگەن، ئاستىغا ئىككىلىك جىگەر رەڭلىك
قارا تۇتۇلغان تۇماق، ئۇچىسىدا قارا مۇۋۇتتىن تىكىلگەن
پەشمەت بولۇپ، ئۇ ئانا دەرياغا قاراپ دۇتار چېلىۋاتاتتى.
ئۇنىڭ يېنىدا خان ئەتلەستىن كەڭ كۆڭلەك كىيگەن
ئايالى تىللاخان ئولتۇراتتى. ئوغلى ئايتولدى بىلەن قىزى
مەختۇمسۇلا بىر — بىرىگە بېقىپ ئۇسسۇل ئوينىۋاتاتتى.
خاباش قاپقارا ۋە توم چاچلىرى تېقىمىدا ئوينىۋاتقان
پەرىزاتتىن كۆزىنى ئالالماي قالدى. گۈزەلنىڭ بېشىدا
رەڭدار چىمەن دوپپا، ئۇچىسىدا ئانىسىنىڭ كىيىۋالغان
كۆڭلىكىنىڭ رەختىدەك خان ئەتلەستىن تىكىلگەن كەڭ
ئېتەكلىك كۆڭلەك بولۇپ، ئۇ شۇ تاپتا شامال نازغىتقان
رەڭدار گۈلگىلا ئوخشايتتى. ئايتولدىمۇ بېشىغا بادام
دوپپا، ئۇچىسىغا قارا پەشمەت، پۇتىغا قارا ئۆتۈك
كىيىپ، تېتىك، شوخ ۋە چاققان ھالەتتە ئۇسسۇل
ئوينىتتى. ئۇ تازا يىگىتلىك قۇرامىغا يەتكەندەك
كۆرۈنەتتى.

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى دەرياغا قاراپ ئولتۇرۇپ
ھاياجان بىلەن قۇلاقلىرىغا قىزىل پۆپۈك باغلانغان
نەقىشلىك دۇتىرىنى چالاتتى. دۇتارنىڭ ئەۋرىشىم
تارلىرىدىن چىقىۋاتقان كۈي ۋاپادار ئوغلنىڭ يۈرىكىدىن
ئۇرغۇۋاتقان مۇھەببەت بولۇپ، دەريا سۈيىنى
جانلاندۇرۇپ، دولقۇنلىرىدا تۈمەننىڭ تىللا
چاقنىتىۋاتقاندىك كۆرۈنەتتى. بۇ ئاجايىپ جۇشقۇن
كۈيگە ھاياتلىق ئاتا قىلغان بىر ئەزگۈ مۇڭ ھەرقانداق
ئادەمنى ئۆزىگە بەند قىلىۋالاتتى. چىن، گۈزەل ۋە
ھاياجانلىق مۇھەببەت تاشنىمۇ ئېرىتىدۇ، ئەلۋەتتە! بىر
كۆرۈشنى ئارزۇلىغان ئانا يۇرت، ئانا دەريانى كۆرگەن
ۋاپادار ئوغلنىڭ دۇتىرىدىن چىقىۋاتقىنى ئۇنىڭ
مۇھەببەتلىك يۈرىكى بولۇپ، دەل - دەرەخ، گۈل -
گىياھ، يەرۇ ئاسماننى ئاڭلاشقا قارىتالمىدىكەن؟! شۇ
تاپتا ئەرشتىكى جىمىكى پەرىشتىلەرمۇ بۇ كۈيگە ھاياجان
بىلەن قۇلاق سېلىۋاتقاندۇ؟!...

كەلگەنلەر بۇ ئائىلىنىڭ ھاياجان ۋە خۇشاللىقىنى
بۇزۇۋەتكىسى كەلمەي ئورماندىن چىقىپلا ئالدىغا ماڭماي
قاراپ تۇراتتى. دۇتاردىن چىقىۋاتقان كۈي ئەۋجىگە
چىقىپ باراتتى. مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى ئالدىدا
ئاجايىپ جۇشقۇن ۋە گۈزەل مۇھەببەت ئېقىنى تاشقىنىدا
ئېقىۋاتقاندىك، دەرياغا قاراپ ئولتۇرۇپ، دۇتار تارلىرىغا
بارماقلىرىنى توختىماي تۇراتتى. ئۇنىڭ يۈرىكىنىڭ
سوقۇشى تېزلىشىپ، كۆكرىكىدىن مۇھەببەت قايناپ
پورۇقلاپ چىقىۋاتقاندىك قىلاتتى.

ئانا دەريا! مۇھەببەت دەرياسى! ئۇ نەچچە مىڭ يىللاردىن
بېرى مانا شۇنداق ئېقىپ كەلمەكتە! ئىككى يېنىدىكى

بىپايان زېمىنغا، ئۇ يەردە ياشايدىغان بارلىق ئادەم،
ھايۋان، ئۇچار قانات، ئۆسۈملۈكلەرگە ئۆپكەسنى قېقىپ
كەلمەكتە! ئۇنىڭ شىپالىق سۈيىدىن ئانا زېمىن ئىچتى؛
ئادەم ئىچتى؛ ھايۋان، قۇش، گۈل - گىياھلار ئىچتى؛
ئەزىم دەريا ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىغا ئۆز خاسىيىتى بىلەن
پۈتمەس ھاياتلىق ئاتا قىلىپ كەلمەكتە!

سۇ بار يەردە ھاياتلىق بار، گۈل ۋە ناخشا بار،
مۇھەببەت ۋە توي - تۆكۈن بار! سۇلا توختىمىسا،
ھاياتلىق، گۈل بىلەن ناخشا، مۇھەببەت بىلەن توي -
تۆكۈنمۇ ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا داۋاملىشىپ توختىمايدۇ!
ئىلى دەرياسى! سەن نېمىلەرنى كۆرمىدىڭ؟! سەن
مۇشۇ گۈزەل ۋادا تارىخنىڭ تىلىسىز گۇۋاھچىسى! ئەگەر
سۆزلىيەلەيدىغان بولۇپ قالساڭ، كۆرگەنلىرىڭنىڭ
ھەممىسىنى توغرا ۋە ئادىللىق بىلەن ھېكايە قىلغان
بولاتتىڭ! تارىخ ئۆز چىنلىقى بىلەن ئادىل سۆزلەنگەن
زېمىندىلا كۆڭۈل ئازادلىكى ۋە شاد - خۇراملىقى
بولىدۇ. گۈزەل كەلگۈسىمۇ مانا مۇشۇنداق زېمىندا گۈل
ئېچىپ گۈلشەن بولالايدۇ!

ئالىمنىڭ قوللىرى توختىدى. چىرايلىق، بېشى يوغان
دۇتارنىڭ تارلىرىمۇ ئارام ئالغاندەك جىمىدى.
مۇتەپەككۇر دۇتارنى ئايالى تىللاخانغا بېرىپ، ئەمدى
ئورنىدىن تۇراي دېيىشىگە، كەينىدىن چىققان
«ھۆرمەتلىك سەككاكى!» دېگەن ئاۋاز ئارقىسىغا
قاراتتى. يېڭىلا ئۇسسۇلدىن توختىغان ئايىتولدى بىلەن
مەختۇمسۇلا، دۇتارنى ئېلىپ ئورنىدىن تۇرغان تىللاخان
ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراپ، ئورمان تەرەپتىن كېلىۋاتقان
ئادەملەرنىڭ ئادەتتىكى ئادەملەر ئەمەس، سالاپەتلىك

مۆتىۋەرلەر ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، گىلەم ئۈستىنى ئالدىراپ - تېنەپ يىغىشتۇرۇشقا باشلىدى.

يۈسۈف سەككاكى كەينىگە بۇرىلىپ، ئۆزى تونۇيدىغان خاباشنى كۆردى. ئۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە كېلىۋاتقان سالاپەتلىك زاتلارنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى. سۇلايمان بەگنىڭ بېشىدىكى سۆسەر تۇماق، قاراھاجىمنىڭ بېشىدىكى يوغان ئاق سەللە، ئۇلارنىڭ ئۈستىدىكى كىمخاپ تونلار كەلگەنلەرنىڭ ئادەتتىكى ئادەملەر ئەمەسلىكىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. ئالىم كېلىۋاتقان خاباش ۋە مۆتىۋەرلەرنىڭ ئۆزىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئالدىغا چىققانلار ئىكەنلىكىنى پەملىدى.

ئۇلار دەريا بويىدىكى ياپيېشىل چىمەنلىكتە ئۇچرىشىپ، قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، سالام - سەھەت قىلىشىپ، قىزغىن ھال - ئەھۋال سوراشتى. خاباش ئۆزى بىلەن بىللە كەلگەن سۇلايمان بەگ ۋە قاراھاجىملارنىڭ سالاھىيەتلىرىنى تونۇشتۇردى. بۇغداي ئوڭلۇك چىرايىدىن تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان ئالىم كەلگەنلەرنى دەريا بويىغا سېلىنغان گىلەمگە باشلىدى.

تىللاخان بىلەن پەرزەنتلىرى مېھمانلارنى سالام قىلىپ قارشى ئالدى. ئۇلار ياش ۋە ھۆرمىتىگە قاراپ ئولتۇرۇپ، قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى. ئارقىدىن ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، يەنە بىر قېتىم قىزغىن ھال - ئەھۋال سوراشتى. چاندۇرۇپ قويماسلىققا شۇنچىلىك تىرىشىمۇ، خاباشنىڭ سەل - پەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرى ئارىلاپ - ئارىلاپ ئانىنىڭ يېنىدا يەرگە قاراپ ئەدەپ - ھايا بىلەن ئولتۇرغان پەرىزاتقا تىكىلەتتى.

كەلگەنلەر ئۆتۈشۈپ كەتكىلى تاس قالغانلىقىنى

دېيىشىپ بىردەم كۈلۈشكەندىن كېيىن، ئالىم سەپىرىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى، يولدا جاپا تارتىپ قالغان - قالمىغانلىقىنى سوراشتى.

— چاغاتاي بىزنى ئالاھىدە ئالدىلىرىغا ئەۋەتىپ، قىزغىن قارشى ئېلىشىمىزنى قايتا - قايتا چېكىلىدى. بىز چاغاتاي ۋە ئىلى ۋادىسىدىكى ئەل - يۇرت نامىدىن ئۆزلىرىنىڭ ساق - سالامەت يېتىپ كەلگەنلىكلىرىنى خۇشاللىق ئىچىدە قىزغىن قارشى ئالىمىز! — رەھمەت!

خاباش سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ باش تەرىپى ئىنچىكە، ئاياغ تەرىپى كەڭ قاشلىرى ئاستىدىكى سەل - پەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرى ئۆزىگە بويسۇنماي بۇ ئالەمنىڭ كۈندۈزىدىكى قۇياش، كېچىدىكى تۇلۇن ئايدەك يېگانە گۈزىلىگە قاراپ قالاتتى. ئۇ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى ئاچچىقلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، دەرھال كۆزىنى ئەپقېچىپ، دولقۇنلىرى دولقۇنلىرىنى قوغلىشىپ ئېقىۋاتقان ئۇلۇغ دەرياغا تىكىلەتتى.

— راستىنى دېسەم، ھۆرمەتلىك سەككاكى جانابلىرى، يوللىرىغا قاراپ چاغاتاينىڭ ئىككى كۆزى تېشىلەي دەپ قالدى. مەن بۇياققا ماڭغانىمۇ: «يوللاردىمۇ ھايال بولماي، دانانى تېزرەك ئەكەلگىن!» دەپ چېكىلىدى، — دېدى ئامىد چوڭقۇر بىر نەپەسلىنىپ، بۇ ھاۋا يېتىشىمگەنلىكتىن ئەمەس، بەلكى يېڭىلا كۆزىنى ئالغان، گىلەمنىڭ بىر چېتىدە، ئانىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ساھىبجامالنىڭ ئىشىقىدا ئىچىگە يۇتقان ھەسرەتنى ئىدى.

— ئىلى دەرياسىنىڭ نامىنى ئاڭلىغان بولساممۇ، ئۆزىنى كۆرمىۋىدىم. بۈگۈن تەقدىر ئۇنىڭ يېنىدىن

ئۆتكۈزۈۋاتقاندا كۆرمىسەم، بۇ سەپەر ماڭا ئەھمىيەتسىز بولۇپ قالدىغاندەك تۇيۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ يەردە توختاپ، گۈزەل دەريانى تاماشا قىلىۋاتاتتۇق. ئىلى تەۋەسىگە كىرگەندىن بۇيان، بولۇپمۇ بۈگۈن ئانا دەريانى كۆرۈپ، بۇرۇن ئاڭلىغان بىر سۆزۈمنىڭ توغرىلىقىغا ئىشەندىم. راستلا ئىلى خىزىرىنىڭ نەزىرى تەگكەن خاسىيەتلىك زېمىنكەن. ئۇنىڭ توپىسىنى قولۇمغا ئېلىپ كۆرۈپ، تاش تەرسىمۇ ئۈنىدىغانلىقىنى بىلدىم. بۇ قوڭۇر رەڭ تۇتىيانى كۆزلىرىمگە سۈرۈپ، يېنىش - يېنىشلاپ سۆيۈپ كەتتىم! - خېلىلا ھاياجانلانغان مۇتەپەككۈر سۆزدىن توختاپ، يېنىدىلا ئېقىۋاتقان ئىلى دەرياسىغا قارىدى. ئۇنىڭ بىر خاسىيەت، بىر سېھىر بار كۆزلىرىدە مۇھەببەت يالقۇنلىناتتى. تېز ھاياجانلىنىدىغان بۇ ھۆرمەتلىك ئالىم شۇ تاپتا پۈتۈنلەي يالقۇنلاۋاتقان مۇھەببەتكە ئايلىنىپ، ئىلىنىڭ تاغ - دەريا، دالا - تۈزلەڭلىكىگە توپىماي قاراتتى.

يېزا ئاقساقىلى ئۆز ئورنىدا ئولتۇرالمىدى. ئۇ دەيدىغان سۆزى باردەك بىر قۇتبىدىن ئوغللىغا، بىر ئالماقنىڭ مۆتىۋەرلىرىگە قاراپ، ئاخىر تاقەت قىلالماي ئاغزىنى ئاچتى.

— تەقدىرنىڭ خاتالىقىدىن، يېزىمىز ئۇلۇغ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى جانابلىرى بىلەن ئۇچىرشالمىدى. قالدى. ئۆمەر بايىمۇ ئالىمنىڭ كېلىشىگىلا خەۋەر بەرمەي، تەقدىرنىڭ خاتالىقىغا يەنە بىر خاتالىق قوشتى. خاتالىقنى تۈزەتكىلى بولىدۇ. مەن يېزىمىز خەلقى نامىدىن سىلەرنىڭ يېزىمىزغا قايتىشىڭلارنى ئۆتۈنۈپ سورايمەن. بىر كۆرۈشنى ئارزۇلىغان ھۆرمەتلىك

مەۋلانامنى يېزىمىز دېھقانلىرى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇرماقتا. گۇناھىمىزدىن كېچىپ، ئۇلۇغ ئۇستازىمىزنىڭ يېزىمىزدا يەنە بىر كېچە بولۇپ بېرىشىنى يېزىمىز نامىدىن ئۆتۈنمەن!...

خاباش يېزا ئاقساقىلىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن يۈسۈف سەككاكىنىڭ بىرنېمە دېيىشىنى كۈتمەيلا سۆزلەپ كەتتى:

— يېڭىلا دېۋىدىم، چاغاتاي ئالىيلىرى ھۆرمەتلىك ئالىمنىڭ يولىغا قاراپ تۇرۇۋاتىدۇ. سىلەرنىڭ يېزىدا يەنە بىر كۈن بولغىنىمىزنى ئاچچىقى يامان ھۆكۈمران ئاڭلاپ قالسا، بىزدىن چوقۇم رەنجىيدۇ. مەن سىزگە ۋەدە بېرەي، كېيىن پۇرسەت تېپىپ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى يېزا ئاڭلارغا ئاپىراي، بۈگۈن بىزنى يولدىن قالدۇرماڭ!

سۇلايمان بەگ ۋە قاراھاجىملارمۇ خاباشنىڭ سۆزىنى قوللىدى. سەككاكى كېيىن ئالاھىدە كېلىپ، يېزا خەلقىگە سالام بېرىشكە ۋەدە قىلدى. ئاخىر سەپەر يەنە داۋاملىشىدىغان بولۇپ، نەرسە - كېرەكلەر يىغىشتۇرۇلۇپ، ھارۋىلار قېتىلدى. ئۈستى لەمپىلىك مەپىگە تىللاخان بىلەن مەختۇمسۇلا چىقتى. يېزا ئاقساقىلى مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بىلەن ئالمايلىقتىن كەلگەنلەرنى ئۆزىتىپ يول ئۈستىدە قالدى. ئۇ ئۇلارنىڭ قارىسى يىتكۈچە تۇرۇپ، ئاندىن ئۆز يېزىسىغا ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرىدى...

شىمالىي تېمىغا بىرلا كېلىدىغان مودەن گۈللۈك گىلەم ئېسىلغان، ئاستىغا تولدۇرۇپ ئىران نۇسخىلىق

گىلەملەر تام ياقىلىتىپ، دۇخاۋا كۆرپىلەر تۆپىلەپ سېلىنغان يوغان سارايدا ئېگىز بويلۇق، كۈچىگە تولغان، قىزىل چىرايىدىن، ئاق پاختىسى يوغان مۈشۈك كۆزلىرىدەك كۆزلىرىدىن تەكەببۇرلۇقى بىلەن تەرسا ۋە جاھىللىقى چىقىپ تۇرغان چاغاتاي مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بىلەن ئىككىنچى قېتىم كۆرۈشۈپ، قارا ۋە ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى بىر خاسىيەت، بىر سېھىر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى يەنە كۆرۈپ، تېنى جۇغىدە قىلغاندەك بولدى. ئۇ يەنە بىر قېتىم: «كۆزى يامانكەن، قارىغان ئادەمنى سۈر باسىدىغان قانداق بىر سېھىر باردۇ ئۇنىڭ كۆزىدە؟! بىزدە: «يامان كۆز، يامان سۆزدىن ساقلا، كۆك تەڭرىم!» دەيدىغان سۆز بار. بۇ دانانىڭ كۆزى ئادەمنىڭ جېنىغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزىدىغان يامان كۆزىمىدۇ؟! كۆك تەڭرىم، مېنى ئۇنىڭ كۆزىدىن ساقلىغايىسەن!» دەپ ئويلىدى.

چاغاتاي بۈگۈن قىسمەت باھالىق موڭغۇلچە كىيىملىرىنى كىيىپ تازا ياسىنىپ چىققانىدى. ئۇ بېشىغا قىزىل پۆپۈكى بار كونۇسسيمان موڭغۇلچە بۆك، ياقىسىدىن تارتىپ ئېتىكىگىچە، كۆكرەك بىلەن يەڭ ئۇچىغىچە كەشتە ئىشلەنگەن تون كىيىپ، بېلىنى تونى رەڭگىدىكى بەلباغ بىلەن باغلاپ، يېنىغا نەقىشلەنگەن موڭغۇل خەنجىرى ئېسىۋالغانىدى. چاغاتاي كىيگەن كىيىملىرى بىلەن ئەتىكى خانلىقنىڭ خانى ئەمەس، بەلكى ئاقسۆڭەك بايۋەچچىگە ئوخشايتتى...

چاغاتاي ئالىم بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، سالام - سەھەت قىلىشىپ، ھال - ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن، ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئالدىدا ئانچە

كەڭ بولمىغان، ئىككى تەرىپى ئۇزۇنراق شىرە تۇراتتى. باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان چاغاتاي ئاياللىرىغا ئوتتۇرا پاشىلىق، قونچى كەڭ نەقىشلەنگەن ئۆتۈك كىيىپ، ئۈستىبېشىدىكى كىيىملىرى بىلەن ئۆزىنىڭ موڭغۇللۇقىنى تەنتەنە قىلغاندەك مەغرۇر ئولتۇرۇپ، ئۆزى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغان سەككاكىغا قاراپ تۇراتتى.

بېشىغا ئاق سەللە يۆگەلگەن، سەرىپۇش تۇماق، ئۈچىسىغا كىمخاپ تون كىيگەن مۇتەپەككۈر شەرقىي تامنىڭ چاغاتايغا يېقىنراق يۇقىرى تەرىپىدە ئولتۇرۇپ ئالدى بىلەن چاغاتاينىڭ سۆز باشلىشىنى كۈتەتتى. چاغاتاي ئاتىسى چىڭگىزخان خانلىقىنىڭ جاساق ۋە قانۇنلىرىنى باشقۇرغانلىقتىن، سىياسەت ۋە قانۇنغا ئەھمىيەت بېرىدىغانلاردىن سانىلاتتى^①. دائىم دېگۈدەك ئۇنىڭ سۆزلىرىدىمۇ سىياسەت بىلەن قانۇننىڭ پۇرۇقى گۈپۈلدەپ تۇراتتى. ئۇ تەكەببۇر ۋە مەغرۇر قىياپىتىنى بۇزماي سەككاكىغا قاراپ سۆزىنى باشلىدى. مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ئولتۇرغان خاباش ئۆز ھۆكۈمراننىڭ سۆزلىرىگە ئەستايىدىل قۇلاق سېلىپ، مۇتەپەككۈرگە ئۆرۈپ بېرىشكە باشلىدى. ئۇ موڭغۇل تىلىنى خېلى پىششىق بىلەتتى.

— كەلگىنىڭلاردىن بەكلا خۇشال بولدۇم، راستىمنى دېسەم، يوللىرىغا تولا قاراپ كۆزۈم تېشىلىي دەپ قېلىۋىدى. مېنىڭ خانلىقىم قۇرۇلىدىغانغا ئاز قالدى. مەن خانلىقىمنى باشقۇرۇشتا دانا بىر مەسلىھەتچىگە

① «چاغاتايخان ھەيۋەتلىك ۋە سىياسەتلىك پادىشاھ ئىدى.»، «شەجەرەئى تۈرك». ئابۇلغازى باھادىرخان، ئۇيغۇرچە، 133 - بەت)

موھتاج ئىدىم، كۆك تەڭرىم سىلنى ماڭا ئەۋەتىپ بەردى.

ئاتام مېنى ئۆز خانلىقىنىڭ جاساق ۋە قانۇنلىرىغا مەسئۇل قىلىۋىدى. ئۇزاق يىل قانۇن بىلەن ھەپىلىشىپ، قانۇن بىلەن خانلىقنى ئىدارە قىلىشنىڭ توغرىلىقىنى بىلدىم. سىياسەت ۋە قانۇن بىلەن ئىدارە قىلىنىمىغان ھەرقانداق خانلىق روناق تاپالمايدۇ. بۇ جەھەتتە ماڭا كۆپرەك مەسلىھەت ۋە ياردەم بېرەلا!

خاباش يەنە چاغاتاينىڭ سۆزىنى ئۆرۈشكە باشلىدى. بۇ قېتىم ئۇ ئالدىنقىسىدەك تېز ئۆرۈيەلمەي دۇدۇقلاپ قالدى. سىياسەت ۋە قانۇن ھەققىدە ھېچنېمە بىلمەيدىغان ئامىدىنىڭ بۇ مەزمۇندىكى سۆزلەرنى تېز ۋە توغرا ئۆرۈپ بېرەلىشى راستلا قىيىنغا توختايتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ گىچىلىشىپ يۈرۈپ بىرىنچە قىلدى.

پېشانىسى كەڭ، چىرايى بۇغداي ئۆڭ، مەڭز سۆڭىكى سەل - پەل پۇلتىيىپ چىققان، ئۇزۇن، قويۇق بۇرۇتتى ئېڭىكىنى قاپلىغان قاپقارا ساقىلىغا تۇتىشىپ كەتكەن يۈسۈف سەككاكى خاباشنىڭ چاغاتاينىڭ سۆزىنى ئۆرۈيەلمەي قىيىنلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئامىدقا تىكىلگەن خاسىيەتلىك كۆزلىرى بىردىنلا يورۇپ، كۆڭلىگە چولپان چىققاندەك بولدى. ئۇ: «موڭغۇل تىلىنى ئۆگەنمىسەم بولمىغۇدەك، ئۆز پىكىر ۋە مەقسەتلىرىمنى تولۇق ۋە ئەينەن يەتكۈزۈش ئۈچۈن چوقۇم ئۆگىنىشىم زۆرۈر ئىكەن!» دەپ ئويلىدى.

— ئۆزلىرىگە مېجەزىمنىڭ ئوساللىقىنى ئەسكەرتىپ قويماي، قېنىم قىزىق، ئاغزىم ئىتتىك، تېز ئاچچىقلىنىمەن. بۇنداق چاغلاردا مېنىڭ لاۋۇلداپ

كۆيۈۋاتقان مەجەزىمگە يۈز - خاتىر قىلماي سۇ سېپىپ
ئۆچۈرۈپ، توغرا تەرەپكە يېتەكلەشلىرىنى خالايمەن!
چاغاتاي چىرايلىق بۇرۇتىنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۈچىنى
بۇراپ ئولتۇرۇپ، سەككاكىنى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ
كۆزلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىتتى. ئۇ بايا ئالىمنىڭ
خاسىيەتلىك كۆزلىرىنىڭ بىردىنلا يورۇپ كەتكەنلىكىنى
كۆرۈپ، ئويلىنىپ قالدى. «ئۇنىڭ كۆڭلىگە نېمە
كەلگەندۇ؟!»

چاغاتاي خىيالىنى داۋاملاشتۇرالمىدى. خاباشنىڭ ئۆز
سۆزىنى ئۆرۈپ بولۇپ، ئۆزىگە تىكىلگەنلىكىنى كۆردى.
بىردىنلا چىڭگىزخان ئوغلىنىڭ چىرايى ئوڭۇپ، مۈشۈك
كۆزلىرى تېخىمۇ پارقراپ غەزەپلەنگىنى ئايان بولدى.
— كۆرمەمدىلا، تېخى خانلىقىمىز قۇرۇلماي تۇرۇپلا،
بالاساغۇن تەرەپتە ئىسيان كۆتۈرۈلدى. ھەددىدىن
ئاشقانلار ئۇ يەردىكى ئەمەلدارلاردىن بىرقانچىسىنى
ئۆلتۈرۈپ، بىرقانچە يېزا - شەھەرلەرنى ئىگىلەپتۇدەك.
ئىسيانچىلارنىڭ ئاتامانى بىر داڭقى چىققان ئوغرى
ئوخشايدۇ. مەن دەرھال قوشۇن ئەۋەتىپ، باستۇرۇشنى
ئويلىغان بولساممۇ، خاباش ئاچچىقىمغا ھاي بېرىپ،
ئۆزلىرىنى ئەۋەتىشىمنى مەسلىھەت قىلدى. ئۇ: «مەۋلانا
يۈسۈف سەككاكىنىڭ ئىززەت - ئابروۋى ھەرقانداق
ئىسياننى تىنچىتالايدۇ. ئۇنىڭ سۆزىنى خەلق ئاڭلايدۇ»
دېدى. مەن قوشۇلدۇم، مانا، ۋاقتىدا يېتىپ كەلگەنلىرى
ياخشى بولدى. بالىچاقلىرىنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇپ،
بىرقانچە كۈن دەم ئېلىپ، ئاندىن بالاساغۇن تەرەپكە بىر
بېرىپ كەلگەن بولسلا!...

مۇتەپەككۈر خاباشتىن بالاساغۇن ئىسيانىنى

ئاڭلىغانىدى. چاغاتاينىڭ ئۆزىنى ئەۋەتىدىغانلىقىدىنمۇ خەۋىرى بولۇپ، ئەل - يۇرتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنىڭ تۇنجى قەدىمىنى باسىدىغانلىقىدىن خۇشالمۇ بولغانىدى. ئالىم زۇلۇم ۋە زۇلۇمنىڭ پىچىقى سۆڭىكىگە يەتمىگەن بولسا، بالاساغۇنلۇقلارنىڭ ئىسيان كۆتۈرمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. قەيەردە زۇلۇم ۋە زورلۇق بولسا، شۇ يەردە قارشىلىق بولىدۇ - دە! مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىينىڭ خۇشال بولۇشىنىڭ سىرى: بالاساغۇنغا بېرىپ زۇلۇم ۋە زورلۇق كۆرگەن قېرىنداشلىرىنىڭ دەردىنى ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ دەردىگە دەرمان، كۆڭۈل جاراھىتىگە داۋا بولۇشقا بەل باغلىغانىدى...

ئالىم تەكەببۇر قىياپەتتە ئۆزىگە قاراۋاتقان چىڭگىزخان ئوغلىنىڭ سۆزى تۈگىگەنلىكىنى كۆرۈپ، سۆز قىلىش نۆۋىتى ئۆزىگە كەلگەنلىكىنى بىلدى. ئۇ چاغاتاينىڭ يېنىغا كەلگۈچە ئويلىنىپ، دەيدىغان سۆزلىرىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ئالغانىدى. شۇڭلاشقا، ئۇ تەمتىرىمەي سۆزىنى باشلاپ كەتتى.

— ئالدى بىلەن چاغاتاي جانابلىرى، ئۆزلىرىگە ھەقىقەت ۋە ئادالەتتە چىڭ تۇرۇپ، راستچىلىق ۋە مەسئۇلىياتچانلىق بىلەن خىزمەت قىلىدىغانلىقىمنى بىلدۈرىمەن. ھەربىر خانلىقنىڭ ئەمەلدارى ئەل - يۇرتنىڭ غېمىنى، خانلىقنىڭ غېمىنى يەيدىغان پىداكارلاردىن بولۇشى كېرەك! خەلق بولمىسا، خانلىقمۇ بولمايدۇ. خەلق گاداي بولسا، خانلىقمۇ گاداي بولىدۇ، خەلق باي بولسا، خانلىقمۇ باي بولىدۇ. بۇنى خاندان تارتىپ، خانلىقنىڭ ھەربىر ئەمەلدارى ئېنىق بىلىشى لازىم. خان ۋە ئەمەلدارلار خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان،

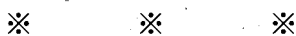
خەلق خانلىقنىڭ سۈيىدە ئېقىپ ئوتىدا كۆيىدىغان
بولغاندىلا، خانلىق گۈللەپ ياشنايدۇ...

ئالىمنىڭ سۆزى ئۈزۈلۈپ قالدى. ساراغا چاغاتاينىڭ
ياش خىزمەتچى ئوغلانلىرىدىن بىرى كىرىپ:

— دۇرچى سانغۇن مۇھىم بىر ئىش بىلەن
كەپتىكەن، «بۈگۈن ئۆزلىرىنى ھېچكىم بىلەن
كۆرۈشمەيدۇ» دېسەممۇ، «كۆرۈشمەسم بولمايدىغان بىر
مۇھىم ئىش بىلەن كېلىۋىدىم، كىرىپ ئالىلىرىغا
مەلۇم قىل!» دەپ تۇرۇۋالدى...

ياش خىزمەتچى ئوغلاننىڭ سۆزى تۈگە - تۈگمەيلا
چاغاتاي ئورنىدىن تۇردى.

— مەن چىقىپ ھايال بولماي كىرىمەن، — دېدى ئۇ
ئىشكە قاراپ كېتىۋېتىپ. مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى
بىلەن خاباش ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى.

— بايا ئۆزلىرى دانا بىر گەپنى قىلدىلا: قانۇن بىلەن
خانلىقنى باشقۇرۇش ئەڭ توغرا يول! مەن بۇ
كۆزقاراشلىرىغا تولۇق قوشۇلىمەن! ئۇيغۇر
مۇتەپەككۈرلىرى دۇنيانىڭ ھەممە مەملىكەتلىرىگە لايىق
كېلىدىغان، گۈللەنگەن ۋە قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇشنىڭ
ئۈچ ئەڭگۈشتىرىنى تېپىپ چىققىلى خېلى بولدى. بۇ
ئۈچ ئەڭگۈشتەر سىلەننىڭ خانلىقلىرىغىمۇ باب
كېلىدۇ...

چاغاتاي ئالىمنىڭ سۆزلەۋاتقان چاغدىكى خاسىيەتلىك
كۆزلىرىگە دىققەت قىلدى، بۇنداق چاغدا ئۇ ھاياجانلىنىپ

كۆزلىرى تېخىمۇ نۇرلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى كۆردى. ئۇ بۇ نۇرلىنىپ كېتىدىغان كۆزلەر بىر سولاشماس روھ، بىر ئېگىلمەس ئىرادە، بىر گۈزەل ئېتىقادنىڭ يېنىۋاتقان چىرىغىغا ئوخشايدىغانلىقىدىن ھەيران قالدى.

— بىزدىن 240 يىللار بۇرۇن قەشقەردە ئۆتكەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر يۈسۈف خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك»^① (بەخت - سائادەت كەلتۈرىدىغان بىلىم) دەيدىغان بۈيۈك داستاندا مەن دېگەن ئۈچ ئەڭگۈشتەرنى ئورنىغا قويدى...

چاغاتاينىڭ كۆزلىرى چاقناپ، ئەڭ قىممەتلىك ۋە ئەڭ زۆرۈر دەرس ئاڭلاۋاتقان شاگىرتتەك مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالاتتى. شۇ كۈنلەردە ئەقىللىك ۋە دانا چاغاتاي ئۆز خانلىقىنى قانداق قۇرۇش، ھاكىمىيەتنى قانداق تۇتۇش ۋە باشقۇرۇش ئۈستىدە ئويلىنىۋاتاتتى ۋە ئىزدىنىۋاتاتتى. ئالىمنىڭ دەۋاتقانلىرى دەل چاغاتاينىڭ ئويلاۋاتقان ۋە ئىزدىنىۋاتقان مەسىلىلىرىگە مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقتىن كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاۋاتاتتى. مۇتەپەككۇر ئۆزىنى ھەرقانداق جاي، ھەرقانداق شارائىتتا ھەقىقەتنىڭ تەشۋىقاتچىسى دەپ بىلگەنلىكتىن، كەلگەن پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي، چاغاتاينى خەلققە پايدىلىق ئادىل قانۇن ئاساسىدا دۆلەت قۇرۇش، جەمئىيەتنى قانۇن بىلەن باشقۇرۇشقا چاقىراتتى. — بىرىنچى ئەڭگۈشتە، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى مۇتەپەككۇر چاغاتايغا قاراپ، — ئادالەت

① بۇ يەردە يۈسۈف خاس ھاجىپنىڭ ئۆز داستانىنى مىلادىيە 1069 - 1070 - يىللىرى تاماملىغانلىقى، سەككاكىنىڭ سۆزى 1225 - يىلى سۆزلىنىۋاتقانلىقى كۆزدە تۇتۇلدى.

ئۈستىگە ئورنىتىلىدىغان قانۇن - تۈزۈمنى تەشەببۇس قىلىپ، قانۇن ئالدىدا مەيلى ئۇ كىم بولسۇن، ھەممە ئادەمنىڭ باراۋەر ئىكەنلىكى، خاننىڭ قانۇننى ئادالەت ئۈستىگە ئورنىتىپ، ئۆز خانلىقىنى ئادالەتلىك قانۇن بىلەن باشقۇرۇشى دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش ۋە قۇدرەت تاپقۇزۇشنىڭ كاپالىتى. قانۇن ئادالەت، ياخشىلىق (خەلق پايدىسىنى كۆزلەش) ۋە باراۋەرلىكنى ئۆزىگە مىزان قىلغاندىلا، ئاندىن ئادالەتلىك بولىدۇ. بۇ مەسىلىدە، ئەڭ مۇھىمى خاننىڭ ئادىل بولۇشى، ئەلگە پايدىلىق توغرا ۋە ياخشى قانۇن - قائىدىلەرنى تۈزۈپ، خەلقنى ئادالەتلىك بىلەن باشقۇرۇشىدىن ئىبارەت. ئادالەتلىك قانۇن يولغا قويۇلغان مەملىكەت روناق تاپىدۇ. ئەكسىچە بولسا، يەنى زۇلۇم - زورلۇق كۈچەيسە مەملىكەت خاراب بولىدۇ. زۇلۇم - زورلۇق ئىشلىكتىن كىرسە، ئادالەتنىڭ تۈڭلۈكتىن چىقىپ كېتىدىغانلىقىنى مەن دېمىسەممۇ ھەممە ئادەم بىلىدۇ.

ئادىل قانۇننى بىر ئادەم دېسەك، «قانۇن ئالدىدا ھەممە ئادەم باراۋەر» دېگەن ھۆكۈم ئۇنىڭ يۈرىكى. مەيلى ھۆكۈمران مەيلى باي، مەيلى كەمبەغەل يا گاداي بولسۇن؛ مەيلى يات، مەيلى تونۇش - بىلىشى، يارۇ بۇرادىرى مەيلى ئوغۇل - قىزى، قوۋمى - قېرىندىشى ياكى يېقىنى بولسۇن، ھەممىسى قانۇن ئالدىدا بابباراۋەر بولغاندىلا، ئاندىن قانۇن ئادالەتلىك بولىدۇ. ئادالەت زۇلۇم - زورلۇققا ئۇچراپ قانۇن ئالدىغا كەلگەن كىشى شېكەرگە؛ ئەكسىچە، كىشىلەرگە زۇلۇم سالغان ۋە زورلۇق قىلغان زومىگەر قانۇن ئالدىغا كەلسە زەھەرگە ئىگە بولغاندىلا ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ.

ئادىل قانۇن ئەل - يۇرتنى گۈللىتىدىغان ساغلام ۋە قۇدرەتلىك يىلتىز، زۇلۇم ۋە زومىگەرلىك ئوتىنى ئۆچۈرىدىغان رەھىمسىز سۇ!

ئادالەت بىلەن قانۇن بىر گەۋدىگە ئايلىنىشى لازىم. ئادالەت بولغاندىلا، جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ بىردەك ھىمايىسىگە ئىگە بولىدىغان قانۇن تۈزگىلى بولىدۇ. توغرا قانۇن بولغاندىلا، ئادالەت كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ.

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى سۆزدىن توختاپ خاباشقا قارىدى. خاباش دۇدۇقلاپ، چالا - بۇلا چاغاتايغا ئۆرۈپ بېرىۋاتاتتى. تېز ۋە راۋان ئۆرۈپ بېرەلمەيۋاتقان ئامىدىن رەنجىگەندەك، مۈشۈك كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرى پارقىراپ تۇرغان ھۆكۈمراننىڭ چىرايىدىن بىلىنەر - بىلىنمەس ئاچچىق سوغۇقى ئۇچاتتى. ئامىد تەستە ئۆرۈپ بولۇپ ئالىمغا قارىدى:

— ھازىرقى يېشىمغا كەلگۈچە ئاڭلاپ باقمىغان گەپلەرنى بۈگۈن ئاڭلىدىم، ئاڭلىمىغان گەپلەرنى ئۆرۈش ئاسانمۇ؟! سۆزىڭىزنى ئۆرۈپ تۈگەتكىچە مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلدىم، ھۆرمەتلىك سەككاكى جانابلىرى! — دېدى خاباش قولىياغلىقى بىلەن يۈز - كۆزىنى ئېرتىۋېتىپ.

چاغاتاي ئامىدىنىڭ ئۆرۈپ بولغانلىقىنى بىلىپ، داۋاملاشتۇرۇش دېگەندەك مۇتەپەككۈرگە قارىدى.

— ئىككىنچى ئەڭگۈشتەر، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئالىم قىزغىن ۋە ھاياجانلىق روھىي ھالەت بىلەن، — بىلىم — قۇت بەلگىسى^①، بىلىم —

① قۇت — يەخت، تەلەي؛ بايلىق.

كۈچ! دۇنيادىكى ھەرقانداق قىيىن ۋە مۈشكۈللەر،
ئېچىلمىغان سىر ۋە ھېكمەتلەر بىلىم ئارقىلىقلا
ئېچىلىدۇ.

بىلىم ئادەمنى ھاياتىدىن پەرقلىنىدىغان تۈپكى
بەلگە. ئاندىن تۇغۇلۇپ ئۈستىگە كىيىم - كېچەك
كىيگەن، ئاش - تاماق يېگەنلەرنىڭ ھەممىسىنىلا ئادەم
دېگىلى بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىلىملىكلەرلا
ئادەملىك لايىقەتكە ئىگە بولىدۇ، بىلىمسىزلەر ئىككى
پۇتلاپ ماڭىدىغان ئادەمىي ھاياتلار بولۇپ قالىدۇ...

بىلىم ۋە بىلىملىك بولۇش بەخت - سائادەتكە
ئېرىشىشنىڭ يولى. ئادەم بىلىم ئىگىلەش ئارقىلىقلا
قەدىر - قىممىتىنى تاپالايدۇ. شۇڭلاشقا بىلىملىكلەر
غەزىز بولىدۇ.

ئادەم دۇنياغا كەلگەندىن كېيىن قىلىدىغان بىرىنچى
ئىشى ئوقۇش، ئۆگىنىش ۋە بىلىم ئېلىش بولۇشى
كېرەك. پۇقرالار بىلىم ئىگىلىگەندىلا دۆلەت گۈللىنىدۇ.
ئۇلۇغ مۇتەپەككۈر شائىر يۈسۈف خاس ھاجىپ
«ئادالەتلىك قانۇن ئىجرا قىلغان دۆلەتنىڭ تېخىمۇ
گۈللەپ قۇدرەتلىنىشى ئۈچۈن، ئەقىل - پاراسەت بىلەن
بىلىملا كاپالەتلىك قىلالايدۇ» دەپ قارايدۇ. ئۇ نۇرغۇن
تەجرىبە - ساۋاق ۋە پاكىتلار ئارقىلىق ئەقىل - پاراسەت
ۋە بىلىمنىڭ ئىنسان ھاياتى ۋە دۆلەتنىڭ گۈللىنىشى
بىلەن قۇدرەت تېپىشىدىكى رولىنى كۆرسىتىپ بەردى.

دۆلەتنىڭ گۈللىنىشى ۋە قۇدرەت تېپىشىدا، ئالدى
بىلەن دۆلەتنى باشقۇرىدىغان ھۆكۈمدارنىڭ ئۆزى ئەقىل -
پاراسەتلىك ۋە بىلىملىك بولۇشى كېرەك. شۇنىڭ بىلەن
بىللە ئاقىل ۋە بىلىملىكلەرنى قەدىرلەپ ئىشقا قويۇشى

ۋە ئىشلىتىشى لازىم. خان قانچىلىك ئەقىل - پاراسەتلىك ۋە بىلىملىك بولسىمۇ، دۆلەتنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان ئەقىل - پاراسەتلىك ئەمەلدار ۋە خىزمەتچىلىرى بولمىسا، ئۇ بىر ئۆزى دۆلەتنى باشقۇرۇپ كېتەلمەيدۇ. قەلەم بىلەن ئەلەمدىن ئىبارەت دۆلەت باشقۇرۇشنىڭ ئىككى ئاساسىي ھالقىسىدا چوقۇم ئاقىل ۋە بىلىملىك ئەمەلدار ۋە خىزمەتچىلىرى بولغاندىلا، ئاندىن مەملىكەت گۈللىنىپ قۇدرەت تاپالايدۇ. پۈتۈن مەملىكەتتە ئاقىللار، بىلىملىكلەر قەدىرلەنگەندىلا، دۆلەتنىڭ ئىشلىرى يۈرۈشۈپ، مەملىكەت كۈچىيىپ، خەلقى بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرىدىغان بولىدۇ...

سەككاكى خاباشنىڭ ئۆز سۆزىنى ئۆرۈپ بولۇشىنى كۈتۈپ بىردەم تۇرۇپ قالدى. ئامىدىيەنلا دۇدۇقلاپ، تەرلەپ - پىشىپ تەستە ئۆرۈۋاتاتتى. چاغاتاي بولمىش ۋەزىرنىڭ ئۆرۈشىدىن ئىچى پۇشۇپ تىتىلداپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن ياخشىراق تىلماچىنىڭ بولمىغانلىقىدىن ئامالسىز ئولتۇرۇپ ئاڭلاۋاتاتتى. سۆزلىنىۋاتقان پىكىرلەرنىڭ مۇھىملىقى ئاچچىقى يامان، قېنى قىزىق ھۆكۈمرانغا سەۋر - چىدام ئاتا قىلىپ، جىمجىت ئولتۇرغۇزۇۋەردى. ئەگەر ئادەتتىكى بىر ئىش توغرىسىدا تىلنى چايناپ سۆزلىگەن ئادەمنى كۆرسە، ئاچچىقى يامان چاغاتاي ئۇنىڭ جېنىنى ئالمىغان تەقدىردىمۇ، تىللاپ بىر يەرگە ئايرىلاتتى.

— ئۈچىنچى ئەڭگۈشتەر، — دەپ سۆز باشلىدى ئالىم يەنە شۇ قىزغىنلىقى ۋە ھاياجىنى بىلەن ھەربىر سۆزىنى ئىشەنچ بىلەن چىقىرىپ، — ئەخلاق! ئادەمنىڭ بىلىمى

بىلەن ئەخلاقى مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئادەمنىڭ قەدەر - قىممىتى بىلىمى بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەخلاق - پەزىلەتتىكىمۇ باغلىق بولىدۇ. ئېسىل ئەخلاق - پەزىلەتكە ئىگە بولۇش ئۈچۈن، ئەلۋەتتە يۇقىرى بىلىم سەۋىيەسىگە ئىگە بولۇش زۆرۈر. ئەخلاقسىزلىق ئەمەلىيەتتە دەل بىلىمسىزلىكنىڭ ئۆزى.

مۇتەپەككۇر شائىر يۈسۈف خاس ھاجىپ كىشىلىك (ئادىمىيلىك) نى مۇھىم ئورۇنغا قويىدۇ. ھەقىقىي ئىنساننىڭ بەلگىسى ئادەمگەرچىلىكتىن ئىبارەت. كىشىلىك يولى ئادەمگەرچىلىك قىلىشتىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ يولدا ماڭغانلار ئۇلۇغ ھېسابلىنىدۇ.

ھاياتلىق ئۆزى بىلەن بىللە ئۆلۈم شارابىنى ئەكەپلىدۇ. ئادەم ئۆمرى ھەرقاچان ئۆلۈم بىلەن ئاياغلىشىدۇ. ئۆلۈمنى مال - دۇنيا، بىلىم - ھېكمەت، ھەرقانداق ئامال - چارىلەر بىلەن توسۇپ قالغىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدا ئىنسان ئۆز ھاياتىنىڭ قەدەر - قىممىتىگە يېتىپ، ئۇنى بىھۋەدە، مەنىسىز ئۆتكۈزۈۋەتمەي، چەكلىك ھاياتىدىن تولۇق پايدىلىنىپ ئادىمىيلىك بۇرچىنى ئادا قىلىشى، ئۆز ئەل - يۇرتى ئىنسانىيەت جەمئىيىتى ئۈچۈن ياخشى ئىش قىلىپ، ياخشى ئىز، ياخشى ئات قالدۇرۇشى كېرەك. ئۆز پايدا - زىيىنى بىلەن ھەپىلەشمەي، ئەل - يۇرتى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزلەيدىغان ئادەملەرلا ياخشى ئادەملەر ھېسابلىنىدۇ. كىم ياخشى ئىش قىلسا، ئۇ ئۆلۈشمۇ تىرىك بولىدۇ. كىم يامان ئىش قىلسا، ئۇ تىرىك بولسىمۇ ئۆلگەنگە تەڭ بولىدۇ.

ئالىم يەنە سۆزدىن توختاپ، خاباشنىڭ ئۆرۈپ

بولۇشنى كۈتۈپ ئولتۇردى. ئۇ ئۆز سۆزىنى چاغاتاينىڭ دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ خۇشال بولدى. «بىراق، — دەپ ئويلىدى مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى، — چاغاتاي مېنىڭ دېگەنلىرىمنى دەمال يۈزدەيۈز ئىجرا قىلىشى ناتايىن، ئۇنىڭغا سەۋر — تاقەت بىلەن كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگىتىشىم، پۇرسەت بولسىلا سۆزلەپ تۇرۇشۇم زۆرۈر بولىدۇ...»

خاباشنىڭ ئۆز سۆزىنى ئۆرۈپ بولغانلىقىنى كۆرگەن ئالىم يەنە سۆزلەپ كەتتى:

— «قۇتادغۇبىلىك» داستانى ئۆز زامانىسىدىلا ئالاھىدە قەدىرلىنىپ، تەڭداشسىز ئىززەت — ئابرويغا ئىگە بولدى. كۆپلىگەن مەملىكەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرى كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەندى. ھەرقايسى ئەللەرنىڭ ئالىم ۋە دانالىرى بۇ داستانغا ھەر خىل شەرەپ ناملىرىنى بەردى. بېرىلگەن «ئەدەبۇلمۈلۈك» (شاھلارنىڭ ئەدەپ — قائىدىلىرى)، «ئايىنۇل مەملىكە» (مەملىكەتنىڭ دەستۇرى)، «زىنەتۇلمۇمرا» (ئەمىرلەر زىننىتى)، «پەند نامەئى مۈلۈك» (پادىشاھلارغا نەسىھەت) دېگەندەك شەرەپ ناملىرىدىن بۇ ئۇلۇغ ئەسەرنىڭ قەدىر — قىممىتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. چاغاتاي خانمۇ خۇددى كۈنتۇغدى پادىشاھدەك ئادىل قانۇن تۇرغۇزۇپ، خەلقنى ئادالەت بىلەن باشقۇرسا؛ ئاقىل ۋە بىلىملىكلەرنى ئىشقا قويۇپ، ئۇلارنىڭ ئەقىل — پاراسىتى ۋە بىلىمى بىلەن دۆلەتنىڭ ئىشلىرىنى يۈرۈشتۈرەلسە؛ ئېسىل ئەخلاقىي پەزىلەتنى ئۆز خانلىقىدا خۇددى گۈل پەسلى باھاردەك ئېچىلدۇرۇپ خۇش پۇراق چاپقۇزالسسا، ئۆز خانلىقىنى گۈللەندۈرۈپ، دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتارىدىكى قۇدرەتلىك خانلىققا ئايلاندۇرالايدۇ.

مۇتەپەككۇر سۆزىدىن توختاپ، ئويلىغان ھالدا تۇرۇپ قالدى. خاباش ئۇنىڭ سۆزلىگەنلىرىنى چاغاتايغا ئۆرۈپ بېرىشكە باشلىدى. ئالىمنىڭ خاسىيەتلىك كۆزلىرى، بۇغداي ئۆڭ چىرايى نۇرلىنىپ، يۈرىكىنىڭ خۇددى قۇياشتەك كۆيۈۋاتقانلىقىنى بىلدۈرەتتى. قۇياش يەر - جاھاننى يورۇتىدۇ. ئۇلۇغ ئىنسان ئۆز مېھىر - مۇھەببىتى بىلەن قاراڭغۇ كۆڭۈللەرنى يورۇتۇش غېمىدا كۆيۈپ پىشىدۇ. ھەرقانداق ئەقىل - ھوشى جايىدا ئادەمنىڭ قەدىر - قىممىتى ئۆزىنىڭ ئەمەس، ئۆزگىنىڭ غېمىنى يېيىشتىن، بولۇپمۇ جانجان ئەل - يۇرتىنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئېقىشتىن كېلىدۇ.

خاباش ئۆرۈپ بولۇشىغا، مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى يەنە سۆزىنى باشلاپ كەتتى:

— مەن بالاساغۇنغا بارىمەن! ئۇ يەردىكى ئەل - يۇرتنى تىنچلاندۇرۇش ئۈچۈن جان - دىلىم بىلەن تىرىشىمەن. مېنىڭ تىنچلاندۇرۇپ كېلىشىم ئۈچۈن ماڭا تولۇق ھوقۇق بەرسىلە! ئۇ يەردىكى ھەرقانداق بىر ئەمەلدار مېنىڭ سۆزۈمنى قەتئىي ئاڭلىشى كېرەك. مەن بېرىپ ئادالەت بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرىمەن. بايا ئۆزۈم دېگەندەك، زۇلۇم ۋە زورلۇق كۆرگەنلەرگە شېكەر بېرىمەن. ئەل - يۇرتقا زۇلۇم قىلغان زومىگەرلەرگە زەھەر بېرىمەن. خەلق توغرا ۋە ئادالەتلىك سىياسەتتىن سۇ ئىچكەندىلا، قىلىۋاتقان ئىسياننى توختىتىدۇ. ماڭا مانا مۇشۇنداق ھوقۇق بەرمىسىلە بارغىنىمنىڭ پايدىسى بولمايدۇ.

ئالىم سۆزىدىن توختاپ چاغاتايغا قارىدى. تەكەببۇر ھۆكۈمران تامغا يۆلىنىپ خىيال سۈرۈۋاتقاندا، مۇشۇ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ

ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قىياپىتى ۋە روھىي ھالىتىدىن مۇتەپەككۇرنىڭ سۆزىنى ھەزىم قىلىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. «راستلا بىلىملىك، دانا ئادەمدەك قىلىدۇ. سۆزىنىڭ ئۇرانغا قارىغاندا، ئادەتتىكى بىلىملىكلەردىن ئەمەسلىكىمۇ بىلىنىپ تۇرىدۇ. مېنىڭ ئارزۇلىغان ئادىمىم مۇشۇنداق ئادەم ئەمەسمۇ؟! ئۇنىڭ دېگەنلىرىدىن كۆڭلۈمگە ياققانلىرىنى ئىشلىتىپ، ياقمىغانلىرىنى ئاڭلاپلا قويسام بولمىدىمۇ؟! قېنى، ئۇنىڭغا تولۇق ھوقۇق بېرى، بالاساغۇنغا بارسۇن. ئىسياننى تىنچىتىپ كېلەلەمدۇ، يوق، نەتىجىسىنى كۆرمەمدىم...» دېگەنلەرنى ئويلىغان چاغاتاي ئۆزىگە قاراپ تۇرغان مۇتەپەككۇرگە قاراپ ئاغزىنى ئاچتى:

— بولىدۇ،— دېدى چاغاتاي، ئۇنىڭ قارىراق كەلگەن چىرايىدا بىر خىل كەسكىنلىك ئارىلاشقان سىنچىلىق، قارشى تەرەپنى سىناپ كۆرۈش ئىپادىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى،— سىلىگە تولۇق ھوقۇق بېرى! بالاساغۇن ئىسياننى تىنچلاندۇرۇپ كېلەلسىلا، ئىنتايىن خۇشال بولاتتىم...

چاغاتاي ئورنىدىن تۇردى. مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بىلەن خاباشمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھۆكۈمرانغا قارىدى.
— بۈگۈن سۆھبەت مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن!...

كۆز باغلىنىپ، ئاسمان چىراغلىرى يېقىلىشقا باشلىدى. شىمالدىكى تاغلاردىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقان كەچكى شامال يوپۇرماقلارنى شىلدىرلىتىپ، تىرىكلىكنى ئويۇقۇ ئەپسۇنى ئوقۇپ ئۇخلاتماقچى بولغاندەك قىلاتتى.

خاباش كەچتە چاغاتاينىڭ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىغا
بەرگەن زىياپىتىگە قاتنىشىپ، ئوخشاش رەڭدىكى پار
كەلگەن ئات قوشۇلغان چىرايلىق مەپىدە ئۆيىگە قايتىپ
كەلدى. تۆمۈر مىخلارنىڭ دۈگىلەك قالپاقلىرى
گۈللىگەن چوڭ دەرۋازىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ قاراۋۇللۇق
قىلىدىغان دېۋىدەك يوغان خىزمەتكارى دەرۋازىنىڭ
ئىككى قانىتىنى ئېچىپ، بىر چەتتە قول باغلاپ تۇردى.
ھارۋا دەرۋازا ئالدىدىكى سۇ ئېقىۋاتقان ئېرىق ئۈستىگە
ياسالغان كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ھويلىغا كىردى.

ياش خىزمەتچى ئوغلان يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئېگىز،
ھەيۋەتلىك پېشايۋان پەلەمپىيى يېنىدا توختىغان
مەپىنىڭ يېنىغا كېلىپ، شىر كەيپ بولۇپ قالغان
ئامىدىنى قولىتىۋىدىن يۆلەپ يەرگە چۈشۈردى، ئاندىن
ئۇنىڭ قولىتىۋىدىن يۆلىگەن پېتى پېشايۋان
پەلەمپەيلىرىدىن چىقىرىپ، كىچىك توقىلىنىڭ ئۆيى
ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. ئۇنىڭ خۇددى قورچاقتەك
ياسانغان كىچىك توقىلى ئېرىنى يۆلەپ ئۆيىگە ئەكىردى.
پېشايۋاننىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى ئىشىكى قىيا
ئېچىلغان ئۆيدە گۈللۈك ياغلىقلىق بېشىنى چىقىرىپ
خارەزىم شاھىننىڭ قىزى جىمجىت قاراپ تۇراتتى. ئۇمۇ
شۇنچىلىك چىرايلىق ياسانغان بولۇپ، ئېرىنى ئالدىغا
چىقىپ كۈتۈۋېلىشقا خېلىلا تەييارلىق قىلغاندەك
كۆرۈنەتتى. ئېرىنىڭ ئالدىغا كېچىكىپ چىقىپ
قالغىنىدىن ئۆز - ئۆزىگە رەنجىگەن ئايالنىڭ يوغان
ئېچىلغان كۆزلىرىدىن رەشك ئوتى ئۇچقۇن چاچاتتى.
كۈندىشى خاباشنى يۆلەپ ئۆز ئۆيىگە ئېلىپ كىرىپ

كەتكەندىن كېيىن ئۇ ئىشكىنى جالاققىدە يېپىۋالدى.
ئامىد تولدۇرۇپ گىلەم سېلىنغان دالان ئۆيىنىڭ دائىم
ئۆزى ئولتۇرىدىغان يېرىگە تاۋار كۆرىپكە كېلىپ
ئولتۇرۇپ، كىچىك توقىلىنى تارتىپ قۇچىقىغا
ئولتۇرغۇزۇۋالدى ۋە قۇچاقلاپ كەينى - كەينىدىن
بىرنەچچىنى سۆيىدى، ئاخىرىدا ئۇنىڭدىن زېرىككەندەك:
— بولدى، قويۇپ كەت، ھېرىپ كەتتىم! ماڭا ناۋات
سېلىپ قېنىق دەملەنگەن سىنچاي قويۇپ بەرگىن!—
دېدى.

— تاماق يېمەمسىز؟ بۈگۈن ئەتكەن پېتىر مانتا تازا
شورپىلىق بولۇپ ئوخشاپ كېتىپتىكەن!— دېدى زىلۋا
بويلۇق، خېلىلا چىرايلىق چوكان ئامىدىنىڭ قۇچىقىدىن
تۇرۇۋېتىپ.

— ياق!... قورسىقىم توق! سىنچاي ئىچسەملا بولدى.
ئەزمەڭنى ئەزمەي تېزرەك بول، بەك ئۇسساپ كەتتىم!...
ياش چوكان ئامىدىنىڭ ئالدىغا كىچىك شىرەنى قويۇپ،
ئۈستىگە گۈللۈك ھاۋا رەڭ داستاننى سېلىپ،
دېرىزىدىكى ئۈچ شام يېنىۋاتقان مىس شامداننى ئەكېلىپ
شىرەنىڭ بىر تەرىپىگە قويدى. قاش - كۆز ۋە يۈزىگە
خېلىلا ئۇيا - ئەڭلىك سۈركىگەن چوكان تالاغا چىقىپ
كېتىپ، ئانچە ھايال بولماي ئالتۇن پەتنۇستا ئىككى
پىيالىە بىلەن گۈللۈك چەينەكنى كۆتۈرۈپ كىردى. ئۇ
پەتنۇسنى شىرەگە قويۇپ، قاتلانغان ئىككى پىيالىنىڭ
بىرىنى پەتنۇستا قالدۇرۇپ، ئۇنىڭغا چەينەكتىن ئاۋاز
چىقارماي چاي قويدى. ئېسىل پەمىل چاينىڭ خوشبۇي
يۇرىقى گۈپۈلدەپ ئۆيىنىڭ ئىچىگە تارىدى.

— ناۋات دېسەم ئەكىرمەپسەنغۇ؟! — دېدى قوشۇمىسى
تۈرۈلۈپ، خۇددى شىۋە خورنىدەك ھۈرىيىگەن خاباش
ئايالىغا قاراپ.

— ئاشپەز ئايال چەينەككە سېلىۋەتسەك تېز ئېرىيدۇ
دەپ، ناۋاتنى ئىچىگە سېلىۋەتتى، — دېدى قورقۇپ
چىرايى بىردىنلا تامدەك تاتارغان چوكان ئېرىگە
تىكىلىپ.

ئامىد گەپ قىلمىدى. ئۇ توقىلى پەتنۇستا تۇتقان
پىيالىنى قولغا ئېلىپ ئاغزىغا ئاپاردى. ئۇ بىر يۈتۈم
ئىچىپ، ناۋاتنىڭ تەمى خېلىلا چىققانلىقىنى بىلدى.

— بولدى، چىقىپ كەت! مېنى بىردەم يالغۇز قوي!
چىرايلىق چوكان گەپ قىلماي ئىشىككە قاراپ
ماڭدى. سېرىق مىس شامىداندان يېنىۋاتقان ئۈچ شام ئۆيىنى
تولۇق يورۇتاتتى. خاباش ئەقلىنى يوقاتقان ھالەتتە مەست
ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ كاللىسى شۇ تاپتا خۇددى
تۈگمەندەك گۈرۈلدەپ ئىشلەۋاتاتتى. ئۇ يولدا ئۆزىگە
ئارام بەرمىگەن خىياللىرىنى يەنە داۋاملاشتۇردى.

«قۇتتىدىن باي ئوغللىنىڭمۇ دائىم دەيدىغان ئۈچ
ئەڭگۈشتەرى بولۇپ، ئۆزىنىڭ مېڭىۋاتقان ھايات يولىنى
ئۈچ «مەشئىلى» بىلەن يورۇتاتتى. ئۇنىڭ ئۈچ
ئەڭگۈشتەرى بايا مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى چاغاتايغا
سۆزلەپ بەرگەن ئۈچ ئەڭگۈشتەرىگە زادىلا ئوخشىمايتتى.
خاباشمۇ ئۆزىنىڭ بۇ ئۈچ ئەڭگۈشتەرىنى چاغاتايغا
سۆزلەپ بېرىپ، ئۇنى ئۈچ ئەڭگۈشتەرى بويىچە ياشاش ۋە
دۆلەت باشقۇرۇشقا نەچچە قېتىم چاقىردى. «مېنىڭ ئۈچ
ئەڭگۈشتەرىمنى ئۆز ھاياتىغا يېتەكچى قىلىپ ياشىغان
ئادەملەر جان - جەھلى بىلەن تىرىشىسلا، كاتتا باي،

چوڭ ھوقۇقدار ۋە شان - شۆھرەت ئىگىسى بولالايدۇ!،
دېدى ئۇ بىر قېتىم چاغاتايغا ئۈچ ئەڭگۈشتەرنى
چۈشەندۈرۈپ.»

خاباش شرەدىكى پىيالىنى ئېلىپ، سىنچايىنى
گۈپۈلدەتتىپ ئىچىۋېتىپ، چەينەكتىن يەنە پىيالىگە
تولدۇرۇپ سىنچاي قويدى.

ئۇ يېنىۋاتقان شاملارغا قاراپ خىيالىنى
داۋاملاشتۇردى: «دۇنياغا بىر كېلىدىغان ئادەم نېمە
ئۈچۈن كېلىدۇ؟ - ئويلايتتى ئامىد، - ياخشى يەپ،
ياخشى كىيىپ، ياخشى ئويناپ ياشاش ئۈچۈن كەلمەمدۇ؟!
كىم بۇ دۇنيادا بىر نانغا زار، بىر تىيىنگە خار بولۇپ
ياشاشنى خالايدۇ؟ پۇلۇڭ بولسا، سەن چوڭ
سۆزلىيەلەيسەن، جاڭگالدىمۇ ئالدىڭدا شورپا بولىدۇ. پۇل
بىلەن بىللە ھوقۇقۇڭ بولسا، ھەرقانداق يەرگە، ھەتتا
ئاسماندىكى ئايغا قولۇڭ يېتىدۇ. ئۈزۈپ ئالىمەن دېسەڭ،
ئۈزۈپ ئالالايسەن! شان - شۆھرەت سېنى ئىززەت -
ئابرويۇ تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ، باشقىلارنى ئالدىڭدا قول
باغلىتىدۇ. مانا بۇ ئۈچىنى ياخشى ياشاش، بەختكە
ئېرىشىشنىڭ ئۈچ ئەڭگۈشتەرى دېسە بولىدۇ!...»

ئۇ خىيالىدىن توختاپ، شرە ئۈستىدىكى گۈللۈك
پىيالىنى قولغا ئېلىپ، تاۋلىنىپ قالغان تاتلىق
سىنچايىنى بىراقلا ئىچىۋەتتى. ئۇ پەشمتىنىڭ يېڭىدە
ئاغزى - بۇرنىنى ئېرتىپ، پىيالىنى يەنە سىنچاي بىلەن
تولدۇرۇپ قويدى. ئامىد سىنچايىنى ئىچىگە گۈرۈچ
تېرىۋالغاندەك توختىماي ئىچەتتى.

«سەككاكىنىڭ، - دەپ يەنە خىيال ئېرىقىغا سۇ
باشلىدى ئامىد، - ئۈچ ئەڭگۈشتەرىگە مۈشۈكمۇ ئاپتاپقا

چىقمايدۇ. مانا مەن قارا قورساق تۇرۇپ، تۈگىمەس مال - دۇنيا، پۇل ۋە ئالتۇن - كۈمۈشكە ئىگە بولدۇم. يېقىن ئارىدا چاغاتايغا ۋەزىر بولىمەن. يېشىم ئوتتۇز نەچچىدە بولسىمۇ، مەن - مەن دېگەن سۇلايمان بەگلەر، قاراھاجىملار ئالدىمدا قول باغلاپ، خۇش دېسە خۇش دەپ تۇرىدۇ. ئۈچ ئەڭگۈشتەرگە ئىگە بولۇۋىدىم، ئادەملەر ھۆرمەتلەپ، خاباش دېسە خاباش دەپ قول باغلايدۇ. بۇ دۇنيادىكى ئەڭ بەختلىك ئادەم مەن ئەمەسمۇ؟»

ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ئىشىككە قاراپ ۋارقىرىدى:
— ھاي، كىم بار!...

ئۆيگە كىچىك ئايالى كىرىپ كەلدى. بىچارە رەھىمسىز ئېرىنىڭ تۇۋلايدىغانلىقىنى بىلىپ، ياندىكى كىچىك ئۆيدە ياغاچ سۈپىنىڭ قىرىدىلا ئولتۇراتتى.
— نېمە كېرەك؟ — دەپ سورىدى ئۇ تاپسىدىلا توختاپ.

— شامنى پۈۋلىۋەت، چېچەكلەپ كەتتى...
«شۇ ئىشىمدى؟» دېمەكچى بولۇپ، سۆزىنى ئىچىگە يۈتۈۋەتتى زىلۋا بويلۇق گۈزەل ئېرىنىڭ تىللاپ كېتىشىدىن قورقۇپ.
ئۇ شىرە يېنىغا كېلىپ شامنى پۈۋلىۋېتىپ ئېرىگە قارىدى:

— باشقا ئىش بارمۇ؟

— يوق، چىقىپ كەتسەڭ بولىدۇ، — دېدى خاباش سوغۇقلا، — ياتىدىغان چاغدا چاقىرىمەن!

ئۆيدە يەنە ئامىد يالغۇز قالدى. ئۇ يەنە يېنىۋاتقان شاملارغا قاراپ ئولتۇرۇپ خىيالىنى داۋاملاشتۇردى:
«ئۆزۈم چىرايلىق بولمىساممۇ، چىرايلىق ئۈچ

ئەڭگۈشتەرىم بولغانلىقتىن، تاللاپ ئەڭ گۈزىلىنى
ئالالايمەن. ھازىرغىچە نەچچە خوتۇن ئالدىم، ئىلكىمدە
يەنە ئىككىسى بار. ئالىمەن دېسەم، ئېگىز شاخنىڭ
ئۈستىدىكى ئەڭ قىزىرىپ پىشقىنىنى ئالالايمەن! ھەي،
بولغۇسى قېيىنئاتا! ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئوينىتىپ،
كۆزىنى يەيدىغان قىزلىرىنى دېمىگەن بولسام، بايا
چاغاتايغا دېگەنلىرىنى شۇ يەردىلا قېقىۋېتەتتىم. گۈزەل
پەرىزاتلىرىنى دەپ يۈزلىرىنى قىلدىم. ئاسماندىكى
ئايلىرى قوينۇمغا كىرگەندىن كېيىن، سىلىنىڭ
سۆزلىرىگە ھە دەيدىغان خاباش بولمايدۇ. ئۇ چاغدا سىلى
مېنىڭ ئالدىمدىمۇ، چاغاتاي خان ئالدىمدىمۇ بىر يارماققا
ئايلىنىدىلا! چىڭگىزخاننىڭ ئوغلى مېنىڭ يۈزۈمنى
قىلىپ، ئۆزلىرىگە ئانچە - مۇنچە ياخشى سۆزلەرنى
قىلىپ قويسا، ئۆزلىرىنى بىلمەي قالمىسلا! تولۇق
ھوقۇق بېرىپ سىلىنى بالاساغۇن ئىسيانىنى
باستۇرۇشقا ئەۋەتىش مەسلىھەتنى چاغاتايغا مەن بەردىم.
بولمىسا ئۇ سىلىگە تولۇق ھوقۇق بەرمەيتتى.
خۇشاللىقلىرىنى باسالماي، قېيىنئاتا، شىلتىڭ ئېتىپ
كېيىن ئاھ، ۋاھ، دەپ ئەسكى پالاسنى يۆگىنىپ يېتىپ
قالمىسلا! - ئۇ يەنە پىيالىگە چاي قويدى، - مېنىڭ
ئۈچ ئەڭگۈشتەرىم بۇ دۇنيانىڭ ھاياتىغا تازا ماس
كېلىدۇ، ھەرقانداق ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئۇتۇۋالالايدۇ.
شەيتان دېگەن باشقا نەرسە ئەمەس، دەل شەخسىي
مەنپەئەتنىڭ ئۆزى، ئۆز مەنپەئەتىدىن كېچەلەيدىغان
ئادەم بۇ دۇنيادا بارمۇ؟! ئېيتىسلا قېيىنئاتا، سىلى
شەخسىي مەنپەئەتلىرىدىن كېچەلمەيدىلا! شەخسىي

مەنپەئەت شۇنداق بىر سېھىرلىك جادۇگەرلىكى، ھەرقانداق
ئادەمنى ئۇسسۇلغا سالالايدۇ!»
خاباش ھاردۇقى چىققاندىكى ئۆز سۆزلىرىدىن
راھەتلەندى. ئۇ ئۇيقۇسى كەلگەندەك ئەسنەپ ئىشكىگە
قارىدى:
— ھاي!...

بەشىنچى باب

ئاقتۆپە يېزىسىدا

چاغاتاي ئۆز ئىشخانىسىغا قوشۇمىسى تۈرۈلگەن ھالدا، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ قۇيۇندەك كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئۇنىڭدىن سىغىمىغان غەزىپىنىڭ سوغۇقى چېچىلاتتى. ئۇ خەنزۇ ۋەزىرىنىڭ ئوغۇللىرىدىن بىرىنىڭ ئايالىنى ئۆزىگە دېمەي ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئاچچىقىنى باسالماي قالدى. ئۇ دەرھال يېنىدىكى خىزمەتچى ئوغلانلىرىدىن بىرىنى خەنزۇ ۋەزىرىنى چاقىرىپ كېلىشكە ئەۋەتىپ، ئۆزى ئىشخانىسىغا قايتىپ كەلدى. چاغاتاي دائىم ئۆلتۈرىدىغان، تېمىغا قاچا گۈللۈك يېڭى گىلەم ئېسىلغان تۆر تەرەپتىكى ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرمىدى. ئۇ ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتقان پېتى ئۆي ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا توختىماي مېڭىشقا باشلىدى. بۇ مەجەزى ئىتتىك، ئاچچىقى يامان چاغاتاينىڭ رەڭگىرۈي ۋە روھىي ھالىتىدىن تېخىچىلا ئاچچىقىنى باسالمايۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

خېلى يىللاردىن بېرى چاغاتاي يېنىدا ۋەزىر ئورنىدا ئىشلەپ كېلىۋاتقان خەنزۇنىڭ ئىسمىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. گويا ئۇنىڭ ئىسمى ۋەزىردەك، ھەممەيلەن

ئۇنى ۋەزىر دەپلا چاقىراتتى. ئۇ بىر ئوقۇمۇشلۇق ئادەم بولۇپ، بىر جەڭدە موڭغۇللارغا ئەسىر چۈشكەندىن كېيىن، دەسلەپتە چاغاتاينىڭ بىر خەنزۇ تېۋىپىغا يۈگۈر - يېتىمچى بولدى. خەنزۇ تېۋىپ ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇ چاغاتاينىڭ سەركەردىسى جالاير قوشۇقىنىڭ پادىچىسى بولۇپ ماللىرىنى باقتى. تاسادىپىي جالاير قوشۇق ئۇنىڭ ئىقتىدارىنى بايقاپ چاغاتايغا مەلۇم قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن چاغاتاي ئۇنى يېنىغا ئېلىپ كەينىگە سېلىپ يۈردى. ئۇ پاكار، چىرايمۇ ئادەتتىكىچە، ئەمما ناھايىتى يۈرەكلىك، زېرەك - چېچەن، قابىلىيەتلىك ۋە سۆزمەن كىشى ئىدى. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇ چاغاتاي ئالدىدا ئۆز قاراشلىرىنى دادىل ئوتتۇرىغا قويۇپ، بارا - بارا چاغاتاينىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىپ شۆھرەت قازاندى. چىڭگىزخاننىڭ ئۈچىنچى ئوغلى ئۈگەداي ئۇنىڭ بىلىم ۋە ئىقتىدارىنى ماختاپ ھەمدە چاغاتاينىڭ ئۇنى ئالاھىدە ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ «ۋەزىر» دېدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئېتى يوق بۇ خەنزۇ «ۋەزىر» دەپلا ئاتىلىدىغان بولدى. چاغاتاينىڭ يېنىدا نەچچە سەركەردە، مەسلىھەتچى ۋە ۋەزىرلەر بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئورنى باشقىلاردىن خېلىلا يۇقىرى بولۇپ، ھېچكىم چاغاتاينىڭ ئالدىدا ئۇنىڭدەك يۈرەكلىك گەپ قىلالمايتتى. بىر قېتىم چاغاتاينىڭ ئايالى ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتكەندى، ئۇ ئاۋازىنى بولۇشچە قويۇۋېتىپ: «سىز دېگەن خوتۇن كىشى، بۇ ئىش ئۈستىدە سىز گەپ قىلىشقا ئاجىزلىق قىلىسىز!» دەپ ئەيىبلىدى.

— مېنىڭ قابىلىيەتلىكلەرنى ئەتىۋارلايدىغانلىقىمدىن

پايدىلىنىپ، ئۆزى بىلگىنىچە ئىش قىلسا، قاراپ تۇرسام بولامدۇ؟ ياق! بۇ ۋەزىرنىڭ مېنى كۆزگە ئىلمىغانلىقى! — دەپ سۆزلەپ كەتتى چاغاتاي تېگىگە ئىران نۇسخىلىق گىلەم سېلىنغان ئىشخانىسىدا ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ توختىماي مېڭىپ.

ئىشك چىكىلدى. ئېگىز بويلۇق، قاۋۇل چاغاتاي ئىشك تەرەپكە بۇرالدى. ئىشخانىغا ئىشكىنى ئېچىپ، ئۇنىڭ خىزمەتچى ئوغلانلىرىدىن بىرى كىرىپ، موڭغۇللارنىڭ سالام قىلىش ئادىتى بويىچە ئوڭ مۇشتى بىلەن سول كۆكسىگە، يۈرىكىنىڭ ئۈستىگە ئوردى. ئاندىن ئۇ ئەدەپ بىلەن ئامىدىنىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى.

— كىرسۇن! — دېدى چاغاتاي يەنە مېڭىشنى داۋاملاشتۇرۇپ.

چاغاتاي ئۆز ئوغۇللىرىنى ھەقىقەتەن ياخشى كۆرەتتى. بولۇپمۇ، ئۇ تۇنجى ئوغلى موتۇكىنى بەكمۇ ئەتىۋارلايتتى. چىڭگىزخانمۇ بۇ ئەقىللىك نەۋرىسىگە بەكمۇ ئامراق ئىدى. چاغاتاينىڭ يەتتە ئوغلى بولۇپ، ئۇلار: موتۇكىن، موجى، بېلىدىشى، سابىن بىلگە، سارمان، يەسۇمۇنكە، بايدارلار بولۇپ، ۋەزىرنىڭ ياخشى كۆرىدىغان ئوغۇللىرىدىن بىرىنىڭ ئايالىنى ئۆزىگە دېمەي ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىنى زادىلا كۆڭلىگە سىغدۇرالمىدى. ئۇ ئاچچىقىنى باسالماي ئىشخانىسىدا ئۇياقتىن — بۇياققا توختىماي مېڭىۋاتقاندا، ئامىد كېلىپ قىستۇرۇلدى.

خىزمەتچى ئوغلان چىقىپ كېتىپ ھايال بولماي ئىشك ئېچىلىپ، بېشىنى ئەگكەن تولۇق قول باغلىغان، قارامتۇل چىرايىدىن قۇللارچە ئىتائەتمەنلىك

كۆرۈنۈپ تۇرغان خاباش كىرىپ بوسۇغىدىلا توختىدى. ئۇ چاغاتاينىڭ چەكچەيگەن كۆزلىرىنى كۆرۈپ، بىئەپ ۋاقىتتا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلدى. شۇنداق بولسىمۇ چاندۇرماي چاغاتايدىن ھال - ئەھۋال سورىدى.

— ھە... نېمە ئىش بىلەن كېلىۋىدىڭ؟ — دېدى چاغاتاي ئامىدىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ، ئۇنىڭ خۇشامەت يېغىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ.

— كېلەر ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى چاپچالنىڭ ئاقتۆپە يېزىسىنىڭ بېگى كۈنبەگنىڭ يىل نەزىرى بولىدىكەن. بىلىدىلا ئالىيلىرى، ئۇيغۇرلاردا ئادەم ئۆلسە ئۈچىنچى كۈنى، يەتتىنچى كۈنى، يەنە قىرىقى، يىلى توشقاندىمۇ يۇرتقا نەزىر بېرىدۇ. بۇلتۇر مۇشۇ كۈنلەردە ئاقتۆپىنىڭ بېگى كۈنبەگ بۇ ئالەمدىن خوشلاشقان، ئوغلاق تارتىۋېتىپ ئاتتىن يىقىلىپ ئۆلگەنىدى. بىزنى ئايالى ھۆرىگۈل بىلەن ئوغلى نۇربەگ نەزىرگە چاقىرىپ باغاق ئەۋەتىپتۇ. ئۆزلىرىنى بارامدىكىن دەپ سوراپ كىرىۋىدىم.

ئامىد كەلگۈچە چاغاتايغا دەيدىغان سۆزلىرىنى چىرايلىق تىزىپ يادلىۋالغاندەك تېنىمەي - دۇدۇقلىماي سۆزلىدى. ئۇ چاغاتايدىن: «سېنى ۋەزىرىم قىلىمەن» دېگەننى ئاڭلىغاندىن بۇيان، ئەتىنىڭ خانى بىلەن تەييارلىقسىز كۆرۈشمەيدىغان بولدى. ئۇ ھەممە جەھەتتە ئوبدان تەييارلىنىپ ئۆز ھۆكۈمرانىنىڭ ئالدىغا كىرەتتى. ئۇ: «چاغاتاينىڭ ئالدىغا كىرگەندە گەپ - سۆزۈم، قىلىقلىرىم، كىيىنىشىم ئۇنىڭغا ياقماي قالسا، مېنى ۋەزىر قىلماسلىقى مۇمكىن...» دەپ قورقۇپ، تەييارلىقسىز كىرمەيدىغان بولدى. بۈگۈنمۇ ئۇ ئۆزىنى

ئۇزاق تۈزەشتۈرۈپ، ساتراشخاندا ساقاللىرىنى پاكىز قىلدۇرۇپ، چاغاتايغا دەيدىغانلىرىنى كۆڭلىگە يېزىۋېلىپ كەلدى.

— ئوۋغا چىقمىغىنىمغا خېلى بولۇپ قالدى. چاپچال تاغلىرىغا چىقىپ ئوۋ ئوۋلاشنى ئويلاپ كېلىۋاتاتتىم. ياخشى بولدى. كۈنبەگىنىڭ نەزىرىگە چىققاچ، چاپچال تاغلىرىدا بىر ئوۋ ئوۋلاپ كېلەيلى! — دېدى چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئامىدنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ، ئۇنىڭ ئورۇنسىز كۈلۈمسىرەپ تۇرغان چىرايىغا تىكىلىپ.

ئەسلىدە كۈنبەگىنىڭ يىل نەزىرىگە چاغاتاي چاقىرىلمىغانىدى. خاباش نېمىشقىدۇر بۇ غوجىسىنى بىللە ئاچىقىشنى ئويلاپ، ئۇنى تەكلىپ قىلىپ كىردى. چاغاتاي بىلەن بىللە چىقىشنى ئۆزىگە ئابروي بىلىپ ئۇنى تەكلىپ قىلىپ كىرگەنلىكى، ئامىدنىڭ مېجەز — خۇلقىغا ماس كېلەتتى. چاغاتاي خانلىقىنىڭ ئەتىكى خانىنىڭ سۆزىدىن ئامىد خۇشال بولدى. نەزىرىدىن كېيىن، چاغاتاي بىلەن بىللە چاپچال تاغلىرىدا خان ئوۋدا بولىدىغانلىقىدىن تېخىمۇ خۇش بولۇپ، چاغاتايغا قىلىدىغان قىلىق تاپالماي قالدى.

ئىشك يەنە چېكىلدى...

بويى پاكىز، غوللىرى كەڭ، كوسا خەنزۇ ۋەزىر چاغاتاينىڭ غەزەپلىك چىرايىنى كۆرۈپ، ۋەھىمىگە چۆكمىدى، ھەيرانمۇ بولمىدى. ئۇ ئەيمەنمەي چاغاتاينىڭ

يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ چەكچەيگەن كۆزى، كۆپۈپ قارىدىغان يۈزىگە تىكىلدى.

— ئاللىلىرى، مېنى چاقىرىپتىكەنلا، نېمە گەپ — سۆزلىرى بار ئىدى؟ — ئۇ ئەپتىنى بۇزماي ھەر كۈندىكىدەك قاراپ تۇرۇپ، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى. ۋەزىر ئۆزىنى چاغاتاينىڭ نېمىشقا چاقىرتقانلىقىنى پەرەز بىلەن بىلگەن بولسىمۇ، قىلچىلىكمۇ ئەندىشە قىلمىدى. ئالدىدا ھۈرىيىپ تۇرغان چاغاتاينىڭ قىياپىتى ۋە روھىي كەيپىياتىدىن ئۆزىنى نېمىگە چاقىرتقانلىقىنى تېخىمۇ بىلگەن ۋەزىر يەنىلا ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇپ، گويا ھېچ ئىش بولمىغاندەك تۇراتتى.

— سەن ماڭا دېمەي، — دەپ سۆز باشلىدى چاغاتاي شالىنى چېچىپ، — ئوغلۇمنىڭ ئايالىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپسەن! ساڭا بۇنچىلىك چوڭ ھوقۇقنى كىم بەردى؟! سېنىڭ يۈرىكىڭ نېمىدېگەن يوغان! كېلىنىم ھەرقانچە گۇناھ قىلغان بولسىمۇ، ماڭا دېيىشىڭ كېرەكتىغۇ؟! — چاغاتاينىڭ كۆزلىرى تېخىمۇ پارقىراپ، خىرىلىدىغان مۈشۈكنىڭ كۆزىگىلا ئوخشاپ قالدى. ئۇنىڭ ياپما قاپاقلىرىدىن شىۋىرغان ئۇچۇپ، ۋەزىرگە ھومىيىپ قارايتتى...

— بۇ ئىشنىمۇ سىلگە دېيىشنىڭ ھاجىتى بارمۇ؟ — دېدى ۋەزىر يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سۆزىنى باشلاپ، — ئۆزلىرى ئاڭلىغان بولسىلا، كېلىنلىرىنى كۆندۈرۈلمىگەن ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا باغلاپ ئۆلتۈرەتتىلە! ئاللىلىرىنىڭ ئاياللىرى ۋە ياكى كېلىنلىرى، مۇشۇنداق بولمىغۇر ئىشلارنى قىلسا ئۆلتۈرمەي بولامدۇ؟! سىلنىڭ

ۋە ئوغۇللىرىنىڭ يۈز - ئابرۇيى ھەممىدىن ئەلا!
سىلىنىڭ ۋە ئوغۇللىرىنىڭ يۈز - ئابرۇيىنى تۆككەن
بۇزۇق، قارا يۈز ئاياللارنى دەرھال ئۆلتۈرۈش كېرەك.
بۇنداق بۇزۇق ئايال ۋە كېلىنلىرىنى سىلىگە ۋە
ئوغۇللىرىغا دېمەي ئۆلتۈرگەن ئادەمنى ئەيىبلەيمەي،
بەلكى ماختاش كېرەك! قېنى، دېسە ئالىيلىرى، مەن
يولدىن چىققان بىر كېلىنلىرىنى ئۆلتۈرۈپ خاتا
قىلدىممۇ؟! ئەگەر بۇ كېلىنلىرىنى ئۆلتۈرمىسەك،
بۇنىڭدىن كېيىن ئالىيلىرىنىڭ قەسرەتلىكى ئاياللارنىڭ
ھەممىسى ھايا ۋە نومۇس دېگەننى بىلمەي، شەرمەندە
كوچىلارغا كىرىدىغان سەتچىلىكلەر تېخىمۇ كۆپىيىپ
كەتمەمدۇ؟! مەن كېلىنلىرىنى ئۆلتۈرۈپ خاتا
قىلىدىم!...

ۋەزىر قايناپ، چاغاتايدىن قىلچىلىكمۇ تەپ تارتماي،
يۇقىرى ئاۋازى بىلەن سۆزلىدى. ئۇ دائىم دېگۈدەك
مۇشۇنداق قايناپ سۆزلىگەندە ئاۋازىنى قويۇۋېتەتتى،
ئادەتتىمۇ ئۇنىڭ ئاۋازى توم چىقاتتى. چاغاتاي ۋەزىرنىڭ
ئورۇنلۇق سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئۆزىنىڭ خاتا
ئاچچىقلانغانلىقىنى بىلدى. ئۇ، سەن قانداق قارايسەن
دېگەندەك قۇتىدىنىڭ ئوغلغا قارىدى. ئامىد ۋەزىرنىڭ
چاغاتاي ئالدىدا شۇنچىلىك قايناپ، ۋارقىراپ،
قىلچىلىكمۇ ئەيمەنمەي سۆزلىگەنلىكىدىن ھاڭ - تاڭ
بولۇپ قاراپلا قالغانىدى.

قاغا بۈركۈت بولالمىغاندەك، خۇشامەتچىلىك بىلەن
جان باقىدىغان، يۈز - ئابرۇيى تاپىدىغان، ھەتتا يۇقىرى
مەنسەپكە چىقىدىغانلارمۇ ھەقىقىي ئىنسان بولالمايدۇ!
خاباش: «چاغاتاي تېرىكىپ، چوقۇم ئۆزىنى بىلمىگەن

ۋەزىرنىڭ ئەدىپىنى بېرىدۇ» دەپ ئويلىۋىدى،
چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئۇنداق قىلمىدى. ئۇ
ۋەزىر كىرگەن چاغدىكى سۆزلىرىنىڭ ئاھاڭىنى
يۇمشىتىپ ۋەزىرگە قاتتىق تەگمىدى.

— ھەرنېمە بولسا ماڭا دەپ قويغىنىڭ ياخشى
بولاتتى. مەن دېگەن ھەممىڭنىڭ غوجايىنى، شۇنداقلا
كېلىننىڭ قېيىنئاتىسى! ماڭا دېگەندىن كېيىن
ئۆلتۈرسەڭمۇ كېچىكمەيتتىڭ!... — دېدى چاغاتاي، ئۇنىڭ
بايىقى ئاچچىق ۋە غەزەپلىرى خۇددى باھار كېلىپ توك
يۇمشىغاندەك خېلىلا يۇمشاپ قالدى.

— كېلىنلىرىنىڭ قارا يۈز ۋە شەرمەندىلىكىنى ئاڭلاپ
چىدىيالىماي قالدىم. سىلنىڭ ۋە ئوغۇللىرىنىڭ يۈزىنى
دەسسەگەن بۇ بۇزۇقنى بۇ ئالەمدە بىرنەچچە دەقىقە
بولسىمۇ ئوشۇقراق تۇرغۇزۇشقا كۆڭلۈم يول قويمىدى.
راست، سىلى بۇ يۇرتنىڭ ھۆكۈمرانى، شۇنداقلا
كېلىنلىرىنىڭ قېيىنئاتىسى بولغاچقا، دېيىشىم،
يوليورۇق ئېلىپ ئاندىن ئۆلتۈرۈشۈم كېرەك ئىدى!
كەچۈرسىلە، ئۆزۈمنى تۇتالماي ئالدىراقسانلىق
قىلغاندەك تۇرىمەن!...

ئامىد تېخىچىلا ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇراتتى. ئۇ
ۋەزىرنىڭ قەيسەرلىكىنىڭ سىرىنى، چاغاتاينىڭ بىردىنلا
يۇمشاپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي قىيىنلاتتى...

نەچچە - نەچچە دەپ، ئامىد ئاخىر سەككاكىنى
بولىدۇ دېگۈزدى. بۈگۈن ئۇ مۇتەپەككۈر ئائىلىسىنى ئۆز

ئۆيىدە مېھمان قىلىش ئامىتىگە ئىگە بولدى. ئەتە ئەتىگەندە ئالىم بالاساغۇنغا يولغا چىقىدىغان بولغانلىقتىن ھېچكىمنى تونۇمايدىغان بۇ شەھەردە خاباشنىڭ ئۆز ئائىلىسىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىشقا قوشۇلدى.

سەككاكى ئائىلىسى ئالىق شەھرىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە، ئامىدىنىڭ ئائىلىسى كۈنچىقىش تەرىپىدە بولۇپ، ئارىلىق خېلىلا كېلەتتى. چۈشتىن كېيىن قۇياش كۈنچىقىشقا قايرىلغاندا، سەككاكى ئاتلىق، ئايتولدى مەپنى ھەيدەپ، تىللاخان بىلەن مەختۇمسۇلا مەپىگە چۈشۈپ خاباشلارنىڭ ئۆيىگە قاراپ يول ئالدى.

ياز باشلىنىپ ھاۋا كۈندىن - كۈنگە ئىسسىپ كېتىۋاتاتتى. بۈگۈن ئەتىگەندىلا قىزىپ چىققان قۇياشنىڭ ئوتلۇق ئەپتى تېخى يانماي يەنىلا زېمىننى كۆيدۈرەتتى. سەككاكىلار ئىككى تەرىپىدىكى ئېرىقلىرىدا تاغ سۈيى ئېقىۋاتقان دەل - دەرەخلىك كوچىلار بىلەن مېڭىپ ئامىدلارنىڭ مەھەللىسىگە كەلدى...

ئامىد خارەزىم شاھىنىڭ قىزى بولغان ئايالى ۋە كىچىك توقىلى بىلەن يوغان، ئاق دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىپ تۇرغىلى خېلى بولدى. چىرايلىق ياسانغان، بىر - بىرىدىن بويى ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان قەددى - قامەتلىك ئىككى خوتۇن، ئېرىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلمەيتتى. بۇنچىلىك تەييارلىق ۋە بۇنچىلىك داغدۇغا بىلەن سەككاكىلارنى كۈتۈۋېلىشنىڭ تېگىدىكى سىرمۇ ئۇلارغا بىر تېپىشماق ئىدى.

ئامىد ئاتلىق كېلىۋاتقان مۇتەپەككۇرنى، كەينىدىن كېلىۋاتقان مەپپىنى ھەيدىگەن ئايتولدىنى كۆرۈپ خۇشاللىق بىلەن ئالدىغا بىرقانچە قەدەم تاشلىدى. — ئۇلار كەلدى! كەلدى!...

سەككاكى دەۋازا ئالدىغا كېلىپ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىش بىلەن، ئامىد يورغىلاپ كېلىپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتتى. ئۇ ئالمنى قولتۇقىدىن تۇتۇپ ئاتتىن چۈشۈرۈپ، ئاتنىڭ تىزگىنىنى يېنىدا تۇرغان خىزمەتچى ئوغلانغا بەردى. ئارقىدىن تولۇپ تاشقان خۇشامەت بىلەن خاتىرجەم ئورۇنلىشىپ ئالغان — ئالمىغانلىقىنى يەنە سورىدى. ئۇنىڭ بۇ سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىدىن: «بۇ يۇرتتا ئەمدى مەنلا ئۆزلىرىنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئەڭ يېقىنلىرى» دېگەننى بىلدۈرۈشكە تىرىشىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

ئامىدنىڭ ئىككى ئايالىمۇ مەپپىنىڭ قېشىغا كېلىپ، تىللاخان بىلەن مەختۇمسۇلانى كۈتۈۋالدى. ئامىد بۇ ئىككى ئايالغا: «سىلەر سەككاكىنىڭ ئايالى بىلەن قىزىنى كۈتۈۋېلىڭلار، كۈتۈۋالغاندىمۇ ئەڭ ئەزىز، ئەڭ يېقىن ئادىمىڭلارنى كۈتۈۋېلىۋاتقاندا قىزغىن، خۇش چىراي ۋە سەمىمىي، مېھرىبان بولۇڭلار!» دەپ جېكىلىگەندى. ئانىسىدىن كېيىن مەپپىدىن چۈشكەن مەختۇمسۇلانى كۆرگەن خارەزىم شاھى مۇھەممەدنىڭ قىزى كۆڭلىدە: «ئەسلىدە جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا ئىكەن ئەمەسمۇ!» دەپ ئويلىدى.

سەككاكىنىڭ تىنچ — ئامانلىقىنى سوراۋاتقان ئامىد قارىماي دېسىمۇ، ئارىلاپ مەپپە تەرەپكە — مەختۇمسۇلانا كۆز تىكىۋالاتتى. ئاياللار ئارىسىدا گۈزەل پەرىزاتتەك،

گۈللەر ئارىسىدا شاھانە گۈلدەك تۇرغان مەختۇمسۇلانى
كۆرگەن قۇتبىدىننىڭ ئوغلى بىلىنەر - بىلىنمەس ئاھ
ئوردى...

— چاغاتاينىڭ يېرىمى كۈندۈزگە ئوخشسا، يېرىمى
قاراڭغۇ كېچىگە ئوخشايدىكەن، — دېدى سەككاكى
تامماقتىن كېيىن، ھويلىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى
چوڭ باغ ئىچىدە ھەر خىل ئالمىلار ئارىسىدىكى پاكىز
سۈپۈرۈلگەن يولدا ئامىد بىلەن قاتار كېتىۋېتىپ.

شىمالدىكى تاغلار تەرەپتىن كېلىۋاتقان يېنىك شامال
بەزىدە يوپۇرماقلارنى ئاستا، بىلىنەر - بىلىنمەس
شىلدىرلىتاتتى. تېخى بۇغداي پىشپى، ئورما
باشلانمىغانلىقتىن، ئۇنى بوغۇلمىغان بۇلبۇل^① چاڭىلداپ
سايىراپ باغ ئىچىنى جانلاندۇراتتى. قۇياش ناماز دىگەرگە
يېقىنلاپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى.

— چاغاتاينىڭ يېرىمى كۈندۈزگە ئوخشايدىكەن
دېگىنىم، ئۇنىڭ ياخشى تەرىپىنى كۆزدە تۇتقانلىقىم. مەن
ئۇنىڭ بىلەن بىرقانچە قېتىم سۆھبەتتە بولۇپ،
خېلىلا ئەقىللىك ۋە دانالىقىنى كۆردۈم. ئۇنىڭ
سىياسەتكە ئالاھىدە ئېتىبار بېرىدىغانلىقىمۇ ماڭا
ياقتى. چاغاتاينى ھەم ھەيۋەتلىك، ھەم سىياسەتلىك خان
دېسەك بولىدۇ. ئۇنىڭ قابىلىيەتلىكلەرنى ئالاھىدە
ھۆرمەتلەپ، ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن ئىشلىتىدىغانلىقى
ماختاشقا تولمۇ ئەرزىيدىغان ياخشىلىقى! ئۇنىڭ خەنزۇ
ۋەزىرەك بىلىملىك ۋە قابىلىيەتلىكلەرنى

① بۇلبۇل ئورما باشلانغاندىن كېيىن سايىراشتىن توختايدۇ. بۇ مەزگىل
ئۇنىڭ كۆپىيىش مەزگىلى.

ئىشلەتكەنلىكى بۇنىڭ دەلىلى! مەنمۇ، ئەلۋەتتە، بۇنىڭغا مىسال بولمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە چاغاتاي تۈز، ھىيلە - مىكرى يوقتەك كۆرۈنىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ ئۇنىڭ ياخشى تەرىپى.

سەككاكى سۆزدىنمۇ، مېڭىشتىنمۇ توختاپ، ئانچە يىراق بولمىغان يەردە سايراۋاتقان بۇلبۇلنىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سالىدى. ئۇ شۇ تاپتىكى سايرىشى بىلەن ئىچ - ئىچىدىن نالە - زار قىلىۋاتقان ئاشىققىلا ئوخشايتتى. مۇتەپەككۇر بىردەم بۇلبۇلنىڭ سايرىشىنى تىڭشىغاندىن كېيىن، يەنە مېڭىشىنى داۋاملاشتۇرۇپ سۆزىنى باشلىدى.

— چاغاتاينىڭ يېرىمىنى قاراڭغۇ كېچىگە ئوخشاتتىم، بۇ ئۇنىڭ يامان تەرىپىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ دۇنيادىكى جانلىق ۋە جانسىز ھەممە نەرسىلەر بىر - بىرىگە قارىمۇقارشى، زىددىيەتلىك، جۈپ، ئەرەكەك - چىشى بولىدۇ. جانسىزلارمۇ ھايات بىلەن ئۆلۈمدەك، كۈندۈز بىلەن كېچىدەك، ئاچچىق بىلەن تاتلىقتەك، يىغا بىلەن كۈلكىدەك قارىمۇقارشى، زىددىيەتلىك بولىدۇ. چاغاتاينىڭ ياخشى تەرىپى بىلەن يامان تەرىپىنى سېلىشتۇرغاندا، قايسى تەرىپى كۈچلۈك ياكى ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى بىلەلمىدىم. ئۇنىڭ مېجەزى ئوسال، ئىچى تار ۋە ئاچ كۆز، ئەيش - ئىشرەت، ئويۇن - تاماشىغا ئامراق، شۇنداقلا خوتۇنپەرەس ئوخشايدۇ، بولۇپمۇ بۇلارنىڭ ئىچىدە ئىچى تار ۋە ئاچ كۆزلۈكى ئەڭ يامان!

ئىككىسى يانمۇيان مېڭىپ، رەڭمۇرەڭ گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن گۈللۈككە كەلدى. گۈللۈكنىڭ بىر

چېتىگە قويۇلغان ئۇزۇن، يۆلەنچۈكى بار ئورۇندۇقنىڭ تۆت پۇتى يەرگە كىرگۈزۈۋېتىلگەن بولۇپ قىمىرلىمايتتى. ئۇنىڭدا ئولتۇرغان ئادەم ئالدىدىكى قات - قات ئېچىلغان رەڭمۇرەڭ، ھەرخىل ئەتىراپتىكى خۇشبۇي پۇرىقى ۋە چىرايلىقلىقىدىن ھۇزۇرلىناتتى. سەككىزى زەڭگەر سىرلانغان ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرۇپ، يېنىدىن ئورۇن كۆرسىتىپ ئاممىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. خاباش ئازراق ئارىلىق قويۇپ، مۇتەپەككۇرنىڭ بىر يېنىدا ئولتۇردى. ئىككىسى بىردەم گۈللەرگە قاراپ تاماشا قىلدى.

— ھازىر مۇسۇلمان دانالار، يازغۇچى - شائىرلار چاغاتاينى قاتتىق تىللاۋاتىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلەمسىز؟

— ياق! — دېدى ئاممى، — بىلمەيمەن.

— چىڭگىزخاننىڭ چوڭ خوتۇنى بورتە تۆت ئوغۇل تۇغدى. بۇ تۆت ئوغۇل جېنىنى قولىغا ئېلىپ يۈرۈپ ئاجايىپ تۆھپىلەرنى ياراتتى. ئۇلار موڭغۇل دۆلىتىنىڭ تۆت تۈۋرۈكى! چىڭگىزخان ئوغۇللىرىنىڭ ھەربىرىگە ئالاھىدە ۋەزىپە بەلگىلەپ بەردى. چوڭ ئوغلى جۇجى ئوۋچىلىققا مەسئۇل بولدى. ئوۋچىلىق موڭغۇللاردا مۇھىم ئويۇن سانىلىپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىلاتتى. ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي جاساق ۋە قانۇننى تۇتتى. ئۇ جاساق ۋە قانۇننى يولغا قويۇش، خىلاپلىق قىلغانلارنى جازالاشقا مەسئۇل بولدى. ئۈچۈنچى ئوغلى تەدبىرلەرنى تېپىپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى ياخشى باشقۇرۇشقا مەسئۇل بولدى. تۆتىنچى ئوغلى قوشۇن

تەشكىللەش، قورالاندۇرۇش ۋە قوماندانلىق قىلىشقا قويدى.

چاغاتاي ھەقىقەتەن جاساق ۋە قانۇنغا پىششىق ئىدى. چىڭگىزخان بىر قېتىم ئەمىرلىرىگە: «جاساق ۋە ھاكىمىيەت تۇتۇشنى ئۆگەنمەكچى بولغانلار چاغاتايدىن ئۆگىنىشى كېرەك»^① دېگەن. چاغاتاي ئاتىنىڭ پەرمانى بويىچە غەربىي رايونلارغا لەشكەر تارتتى. ئۇ ئىگىلىگەن يەرلىرىنىڭ ھەممىسىدە موڭغۇللارنىڭ جاساق ۋە قانۇنلىرىنى زورلۇق بىلەن يولغا قويدى.

ئامىد سەككاكىنىڭ سۆزىنى بۆلمەي جىمجىت ئاڭلايتتى. ئۇ مۇتەپەككۇر دەۋاتقانلارنىڭ بىرىنىمۇ بۇرۇن ئاڭلاپ باقمىغانىدى.

— موڭغۇللارنىڭ جاساق ۋە ئۆرپ — ئادىتى موڭغۇللارنىڭ ئۇزاق تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا بارلىققا كېلىپ، تەرەققىي قىلىپ مۇكەممەللەشكەن. ئۇنىڭ نۇرغۇنلىرى مۇسۇلمانلارغا زادىلا ماس كەلمەيتتى. ئەكسىچە، بىزنىڭ ئىسلام دىنىمىزغا، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ — ئادەتلىرىگە تامامەن زىت كېلەتتى. چاغاتاي مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ — ئادەت ۋە دىنىي ئېتىقادىغا قارىماي، موڭغۇللارنىڭ جاساق ۋە ئۆرپ — ئادەتلىرىنى زورلۇق بىلەن يولغا قويغانلىقتىن، ئوتتۇرا ئاسىيا مۇسۇلمانلىرى ۋە دانالىرى، يازغۇچى — شائىرلىرى چاغاتاينى: «رەھىمسىز زالىم، يولسىز ۋە ئەسكى ئادەم»^② دەپ

① «جامئۇت تەۋارىخ» 2 - توم، رۇسچە تەرجىمە نۇسخىسى. 93 - بەت.

② جۇرجاننىڭ «ئاسىيا ۋە ھىندىستاندىكى مۇسۇلمان خانىدانلىقلارنىڭ ئومۇمىي تارىخى» دىن.

تېللىماقتا. چاغاتاي باشقۇرۇۋاتقان يەرلەردە «ھەتتا بىرەر قوينىمۇ ئىسلام دىنىنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن سويۇشقا يول قويىمىدى. شۇنداق قىلىپ قويلارنىڭ ھەممىسى ھارام بولدى.» ھەتتا، چاغاتاي كۈندۈزى ئېقىن سۇدا يۇيۇنۇشنى، ئىسلام دىنى ئادىتى بويىچە مال سويۇشنى چەكلەپ ھەممىلا يەرگە ئۇقتۇرۇش چاپلىدى.

موڭغۇللارنىڭ ياساقدا: ئەتىياز، كۈز ئىككى پەسىلدە كىشىلەر مەيلى كۈندۈزى، مەيلى كېچىسى يۇيۇنۇش؛ ئېرىقتا قول يۇيۇش؛ ئالتۇن - كۈمۈش جامىدا سۇ ئېچىش مەنى قىلىنىدۇ. يايلاقتا كىر يۇيۇپ يېيىشمۇ چەكلىنىدۇ. موڭغۇللار: «بۇ ھەرىكەتلەرنىڭ گۈلدۈرماما ۋە چاقماقنى كۈچەيتىۋېتىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ. موڭغۇللار چاقماق سوقۇۋېتىشتىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ. چاقماق سوقۇۋەتكەنلەرنى جىندەك كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن يىراق قاچىدۇ. موڭغۇل ياساقلىرىدا كىشىلەرنىڭ يۇيۇنۇشنى چەكلىشى مۇشۇ ئادەتنى گەۋدىلەندۈرىدۇ.^①»

سەككاكى سۆزىدىن توختاپ بارغانسېرى كۈنپېتىشقا يېقىنلاپ كېتىۋاتقان قۇياشقا قارىدى. ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا: «قايتىدىغان ۋاقىت بولۇپ قالدىمۇ، قانداق؟» دېگەن مەنە ئىپادىلەنەتتى.

— قۇياشقا قاراۋەرمىسىلە! كۈن تېخى ئولتۇرمىدى. تازا ئوبدان سۆزلەۋاتىدىلا! قېنى، داۋامىنى سۆزلىسىلە! — دېدى ئاممىد قۇياشتىن كۆزىنى ئېلىپ گۈللەرگە قاراۋاتقان سەككاكىغا تىكىلىپ. بۇلۇپ گۈللەرنىڭ ئارىسىدا تازا چاڭىلداپ

① «تارىخى جاھان كۇشاي» (دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچىنىڭ تارىخى) دىن. خەنزۇچە تەرجىمىسى، 241 - 242 - بەتلەر.

سايىراۋاتاتتى. بۇ مۇھەببەت ناخشىچىسى يەرۇئاسمانغا
نېمىلەرنىدۇر جاكارلايتتى. بەلكىم ئۇ ئۆز تىلىدا
مۇھەببەتنىڭ قەدىر - قىممىتىنى، كۈچ - قۇدرىتىنى
ۋە ئۇلۇغ - ئەزگۈلۈكىنى كۈيلەۋاتقاندۇ؟ ئۇ ئۆزىنىڭ
پاك، جۇشقۇن، قايناپ تۇرغان ھېسسىيات بىلەن ئون
سەككىز مىڭ ئالەمگە: «ساپ، ھەقىقىي ۋە گۈزەل
مۇھەببەت بولمىسا، بۇ گۈللەر، بۇ باغ، بۇ دۇنيا
بولمايدۇ!» دەۋاتقاندۇ؟!...

— سۆزلىگەنلىرىم چاغاتاي ھەققىدىكى
ئاڭلىغانلىرىم ۋە بىلىدىغانلىرىم بولۇپ، تېخى بۇ
ھۆكۈمراننى تولۇق چۈشىنىپ كەتتىم، دېيەلمەيمەن،—
ئۇ بىردەم جىمجىت ئويلىنىۋېلىپ سۆزىنى
داۋاملاشتۇردى،— مۇشۇنداق بىر ھۆكۈمران بىلەن
چىقىشىپ ئىشلىمەك ئاسان ئەمەس. بىزنىڭ ئالدىمىزدا،
ئامىد، تېخى قانداق تەقدىر، تېخى قانداق
كۆڭۈلسىزلىكلەر تۇرىدۇ، بۇنى بىلمەيمىز! لېكىن، مەن
ئاسمان ئۆرۈلۈپ، يەر كۆمتۈرۈلۈپ كەتسىمۇ، بۇياققا
كېلىش ئالدىدا كەلگەن ئىرادەمدىن زادىلا يانمايمەن!—
ئۆسكىلەڭ ۋە قارا قاشلىرى تېگىدىكى ئالاھىدە بىر
خاسىيەت بىلەن چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى تېخىمۇ
نۇرلانغان مۇتەپەككۇر سايىراۋاتقان بۇلبۇلنىڭ جۇشقۇن،
قايناق، مەردانە كۈيلىرىگە قۇلاق سېلىپ جىمجىت
ئولتۇرۇپ قالدى.

قۇياش كۈنپېتىش ئۇپۇقىغا يېقىنلاپ، بۇ گۈزەل، ئادەم
تويمايدىغان ئالەمدىن بىر كېچە ئايرىلىش ئالدىدا تۇراتتى. تاغ
تەرەپتىن كېلىۋاتقان «گۈر - گۈر» شامال ئەمدى قوڭغۇراق
چالغاندەك يوپۇرماقلارنى شىلىدىرلىتىپ ئوينايتتى.

— توغرا، مەن چاغاتايغا خىزمەت قىلغىلى كەلدىم.
كۆرۈنۈشتە مېنىڭ خىزمىتىم چاغاتايغا قىلىۋاتقاندەك
كۆرۈنىمۇ، تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا جانجان ئەل -
يۇرتۇم ئۈچۈن بولىدۇ.

يېقىنلاپ كەلگەن ئائىتولدى سەككاكىنىڭ سۆزىنى
ئۈزۈپ قويدى. مۇتەپەككۇر ئوغلىغا بىر قاراپ قويۇپ
سۆزىنى داۋاملاشتۇردى. قەددى - قامەتلىك ئوغۇل
ئاتىسى بىلەن ئاممىنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئاتىسىنىڭ
قايناپ سۆزلەۋاتقان سۆزىنى بۆلمەي جىمجىت تۇرۇپ
ئاڭلىدى.

— چاغاتاي يات مىللەت، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزنىڭ ئۆز
يۇرتلۇقىمىزمۇ ئەمەس. ئۇ يىراقتىن نۇرغۇن لەشكەر
تارتىپ كېلىپ، بىزنىڭ سۆيۈملۈك يۇرتىمىزنى
ئىگىلىۋالدى. مانا، بىز مۇشۇنداق بىر ئادەمگە خىزمەت
قىلىدىغان بولۇۋاتىمىز. بۇنداق ئەھۋالدا چاغاتايغا قانداق
خىزمەت قىلىشىمىزنى ئويلىمىساق بولامدۇ؟ بىز مۇشۇ
يۇرت، مۇشۇ ئەلنىڭ پەرزەنتى بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئۇنىڭ
غېمىنى يېمەي، چاغاتاينىڭ سۈيىدىلا ئاقساق بولماس؟!
ياشاش ۋە خىزمەت قىلىش ھەرقانداق تارىخىي دەۋردە بىر
تۈپ قائىدىدىن چەتنەپ كېتەلمەيدۇ. سەن ئالدى بىلەن
ئۆزۈڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئەل ۋە يۇرتقا مەنسۇپ! شۇنداق
بولغانلىقتىن ئالدى بىلەن ئۆز ئەل - يۇرتۇڭنىڭ
غېمىنى يېيىشنىڭ، ئۇنىڭ ئۈچۈن كەتمەن چېپىشنىڭ
كېرەك! مانا مەن چاغاتاينىڭ ئوردىسىدا ئىشلەپ،
ئۆزۈمنىڭ سۆيۈملۈك ئەل - يۇرتى ئۈچۈن تەر تۆكۈشكە
كەلدىم. مېنىڭ بۇ دېگىنىم: بارلىق پۇرسەت ۋە

ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپ، چاغاتاينى توغرا ۋە ئادىل سىياسەت يۈرگۈزۈشكە، ئەل - يۇرتۇمغا زۇلۇم قىلماسلىققا يېتەكلەشنى بىلدۈرىدۇ. مۇشۇنداق ئىشلىيەلسەكلا ئەتىكى تارىخ، ئەتىكى ئەۋلادلار ئالدىدا يۈزىمىز يورۇق بولىدۇ!...

ئالىم سۆزدىن توختىدى، ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭ چىرايى تېخىمۇ نۇرلىنىپ، يوغان كۆزلىرىدىكى سېھىرلىك خاسىيەت تېخىمۇ چاقناپ ياناتتى.

كۈنىپېتىش ئۇپۇقى ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداپ كۆيەتتى. بۇلبۇل ئۆزىنىڭ مۇھەببەتلىك ناخشىسىنى ئەۋجىگە كۆتۈرۈپ، پۈتۈن ھېس - تۇيغۇسى بىلەن كۈيلەتتى. ئادەم ياشايدىغان بۇ ئالەم بىر گۈزەللىك يالقۇنى ۋە ناخشىسى ئىچىدە گۈلگۈنلىشىپ كەتتى...

يۈسۈف سەككاكى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى ئامىدنىڭ يوغان ۋە ئاق دەرۋازىسىدىن خوشلىشىپ چىققاندا، ئون بەش كۈنلۈك تولۇن ئاي كۈچىدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ كەينىدىن، خۇددى دۈگىلەك ئالتۇن تاۋاقتەك كۆتۈرۈلۈپ چىقىۋاتاتتى...

ئاسمان زەڭگەر رەڭدە، ئاۋرالنىڭ ئۈستىگە خېلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن قۇياش ئۆزىنىڭ ئىسسىق نۇرىنى يېشىل ۋادىغا، ئۇنىڭ ئىككى يېنىدىكى قاتمۇقات تاغلارغا سېخىلىق بىلەن ئايماي چاچاتتى. قۇياش ئەتىگەندىلا قىزىق نۇرىنى چېچىپ چىققىنىغا قارىغاندا، بۈگۈن يەر - جاھان كۆيىدىغاندەك قىلاتتى. سۈيى ئۇلغىيىپ

لۆمشۈپ ئېقىۋاتقان ئىلى دەرياسىدىن كېمە بىلەن ئۆتكەن
چاغاتايلار قىرغاققا چىقىپ، جەنۇبتىكى دېلمۇك
تاغلىرىغا قاراپ مېڭىپ كەتتى.

قىزىل رەڭدە بويالغان ئۇزۇن قۇيرۇقنى سىلكىپ،
كەڭ تۆشلۈك تورۇق ئارغىماق ئويناقتى،
ئېغىزدۇرۇقنى چايناپ، يۈگەن سىيرىپ يۈرىتىپ
باراتتى. قومۇش قۇلاقلىرى دىڭ تۇرغان ئاتنىڭ ئالتۇن
يۈگەن، ئايلا - قوشقۇنلىرى، ئۇلارغا قادالغان قىممەت
باھالىق تاشلار قۇياش نۇرىدا جۈلالىنىپ چاقنايتتى.
ئاتنىڭ بويۇن ۋە ئاياغلىرىغا ئېسىلغان سېرىق
قوڭغۇراقلار جىمجىتلىقنى بۇزۇپ جاراڭلايتتى.

چاغاتاي شاھانە كىيىنىپ، ئات ئۈستىدە سەل - پەل
كەينىگە غادىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قولىدىكى
قامچىنىڭ سېپىمۇ قىممەت باھالىق تاشلار بىلەن
زىننەتلەنگەن بولۇپ قۇياش نۇرىدا «ۋال - ۋۇل» قىلىپ
كېتەتتى. ئۇنىڭ ئادەتتە تەكەببۇرلۇق يېغىپ تۇرىدىغان
كۆزلىرى جىددىيلىك ئىچىدە ئوڭ - سولغا توختىماي
تىكىلەتتى. كەڭ توپىلىق يولىنىڭ ئىككى تەرىپى
چەكسىز كەتكەن قومۇشلۇق بولۇپ، يېنىك ئۇچۇۋاتقان
دەريا شامىلىدا ئاستا شىلدىرلايتتى. گويا بۇ قېلىن
قومۇشلۇقلاردىن نامەلۇم ئادەملەر ئېتىلىپ چىقىپ،
ئۆزىگە تاشلىنىدىغاندەك بىر ۋەھىمە بىلەن
جىددىيلىشىپ كېتىۋاتقان ھۆكۈمران ھە دەپ ئېتىنىڭ
ئىككى بىقىنىنى ئىككى پۇتى بىلەن نىقتايتتى. ئۇنىڭ
بۇ قومۇشلۇقلاردىن تېز رەك ئۆتۈپ كېتىشكە
تىرىشىۋاتقانلىقى چىراي قىياپىتى ۋە ھەرىكىتىدىن
ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

چاغاتاينىڭ كەينىدە ھە دەپ قاراگىر ئېتىنى قامچىلاپ كېتىۋاتقان ئامىد غوجاينىغا يېتىشەلمەي قىيىنلاشتى. ئۇ كۆڭلىدە: «نېمانچە ئىتتىك ماڭىدىغاندۇ» دەپ ئويلاپ، چاغاتاينىڭ بۇ ئىككى تەرىپى بۈككىدە قومۇشلۇق سازلىقلاردىن تېز رەك ئۆتۈپ كېتىشكە ئالدىراۋاتقانلىقىنى بىلمەيتتى.

ئۇلار شۇنداق خېلى ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن، قومۇشلۇقلار تۈگەپ قارا دالا باشلاندى. يۈرىكى ئورنىغا چۈشكەن ھۆكۈمران ئەمدى تەرلەشكە باشلىغان ئېتىنىڭ بېشىنى تارتىپ يورتىشىنى ئاستىلاتتى. كۆز، چىراي ۋە ھەرىكىتىدىكى بايقى جىددىيلىكلەرمۇ يوقاپ بۇرۇتقى خاتىرجەم ھالىتىگە قايتتى. خاباشمۇ ئۇنىڭ يېنىغا يانداپ كېلىپ ئۆز غوجاينىغا كۈلۈمسىرەپ قارىدى.

— ئېتىڭىزنىڭ يورتىشىغا مېنىڭ ئېتىم يۈگۈرۈپمۇ يېتەلمەيدىكەن! — دېدى ئۇ چاغاتايغا بۇرىلىپ قاراپ خۇشامەت بىلەن.

— ئاستىمدىكى بۇ تورۇق ئارغىماقنى پەرغانە ئاتلىرىنىڭ ئىچىدىن ئالاھىدە تاللاپ ئالغانىدىم، — دېدى ماختانغاندەك بىر قىياپەتتە چاغاتاي ئۆزىگە قاراپ ھىجىيۋاتقان خاباشقا تىكىلىپ.

قارا دالانى كېسىپ ئۆتكەن ھارۋا يولى ئۇدۇل دېلمۈك تاغلىرىغا قاراپ ئۆرلەيتتى. ئىلى ۋادىسىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا قاراپ سوزۇلغان بۇ ھەيۋەتلىك، ئېگىز، چوققىلىرىدىن قار كەتمەيدىغان قاتمۇقات تاغلار قۇياش نۇرىدا يالقۇنلىنىپ، بىر ئەزگۈ جىمجىتلىق ئىچىدە خىيال سۈرۈۋاتقانداك كۆرۈنەتتى. كۈنبەگىنىڭ يېزىسى — ئاقتۇپىگە كېتىۋاتقان

چاغاتايلار كۆز يەتكۈسىز، زېرىكىشلىك قارا دالادا كېتىپ باراتتى. توپىلىق يول بارغانسېرى ئېگىزگە قاراپ ئۆرلەيتتى. يامغۇر ياغمىغىنىغا خېلى بولغان يولدا توختىماي يورتىپ ۋە ئۆكرەك تاشلاپ كېتىۋاتقان ئاتلارنىڭ ئاياغلىرىدىن ئۆرلىگەن سېرىق توپا ھاۋاغا ئۆرلەيتتى. بىر خىل يورتىپ كېتىۋاتقان چاغاتاينىڭ ئېتى بىلەن ئامىدىنىڭ ئېتى پۇشقۇرۇپ، قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ، بارىدىغان مەنزىلىمىز تاغ تەرەپتىمۇ دېگەندەك تاغ تەرەپكە قاراپ قوياتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان خىزمەتچى ئوغلانلار ۋە قوغدىغۇچى چېرىكلەرنىڭ ئاتلىرىمۇ ھاسىراپ تەرلەشكە باشلىغانىدى.

— ئالىم مېڭىپ كەتتىمۇ؟ — دەپ سورىدى چاغاتاي ئامىدىن يىراقتىكى ئەۋلىيا چوققىسى تەرەپكە قاراپ كېتىۋېتىپ.

— ھە، ماڭدى... — دېدى خاباش چاغاتايغا بۇرىلىپ قاراپ.

— مەن ئۇنىڭ بىلەن بىر قانچە قېتىم پاراڭلاشتىم. سەككاكى ماڭا يېقىپ قالدى. ئۇنىڭ قانۇنىنى ئۇلۇغلايدىغان كۆز قارشى مېنىڭ كۆز قاراشلىرىمغا ئوخشاپ كېتىدىكەن. ئالايلىق، بىر دۆلەتتە مۇكەممەل بىر قانۇننىڭ بولۇشى ھەققىدىكى پىكىرلىرى مېنىڭ ئويلىغانلىرىم بىلەن يېقىنلىشىدىكەن. ھەرقانداق بىر دۆلەتنىڭ قانۇنى ۋە تەرتىپى — ئىنتىزامى بولمىسا، خەلقى باشباشتاق، تەرتىپسىز، ئۆزى بىلگىنىنى قىلىدىغان بولۇپ كەتمەمدۇ؟!

چاغاتاي سۆزدىن توختاپ خىيال سۈرۈپ قالدى. ئۇ

ئامىدقا بىر تىكىلىپ، يەنە مۈشۈك كۆزلىرىگە
ئوخشايدىغان كۆزلىرىنى تاغ تەرەپكە يۆتكىدى.

— مېنىڭ يۈرگۈزۈۋاتقان قانۇنۇم، — دەپ يەنە سۆز
باشلىدى چاغاتاي ئەۋلىيا چوققىغا قاراپ تۇرۇپ، —
بىزنىڭ ئەنئەنىۋى ئادەت — قانۇنىمىز ئاساسىدا تۈزۈلگەن
بولۇپ، ئەلۋەتتە ئۇ موڭغۇللارنىڭ مەنپەئەتىنى
كۆزلەيدۇ. مەن ئىجرا قىلىۋاتقان قانۇننىڭ بەزى جايلىرى
قول ئاستىمدىكى مىللەتلەرنىڭ بەزى ئۆرپ —
ئادەتلىرىگە ماس كەلمەسلىكى مۇمكىن. لېكىن،
موڭغۇللار ھۆكۈمران مىللەت بولغانلىقى ئۈچۈن، باشقا
مىللەتلەر ئەلۋەتتە موڭغۇللارنىڭ ئادەت ئەنئەنىسى
ئاساسىدا تۈزۈلگەن قانۇنغا چوقۇم بويسۇنۇشى كېرەك!
موڭغۇللارغا بىر خىل، باشقا مىللەتلەرگە بىر خىل قانۇن
بولۇشى مۇمكىن ئەمەستە؟! ئەگەر قانۇندىكى: «مەيلى
كۈندۈزى، مەيلى كېچىسى ئېقىن سۇدا يۈيۈنۈشقا ۋە قول
يۈيۈشقا بولمايدۇ» دېگەننى ئۆزگەرتسەم، باشقا مىللەتلەر
خۇش بولغىنى بىلەن بىزنىڭ ئادەت قانۇنىمىزغا توغرا
كەلمەيدۇ! شۇنىڭ ئۈچۈن باشقا مىللەتلەر چوقۇم بۇنى
ئىجرا قىلىشى زۆرۈر، — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى
داۋاملاشتۇردى.

— مەن يولغا قويۇۋاتقان قانۇنۇم ئارقىلىق ئالتۇن
كومىزەكنى كۆتۈرۈپ ماڭغان ئايال خاتىرجەم، يالغۇز
يۈرەلەيدىغان ئەمىنلىك ئورنىتىمەن!...

چاغاتاي يەنە سۆزىدىن توختىدى. بىر ئازدىن كېيىن
ئۇ ئۆزىگە ئۆزى سۆزلىگەندەك:

— سەككاكى بالاساغۇن ئىسيانىنى تىنچىتىپ
كېلەلسە تېخىمۇ ئىشەنچىم ئاشاتتى، — دېدى. ئامىد

بۇرىلىپ چاغاتايغا قارىدى. ئۇ چاغاتاينىڭ ئىشەنچىگە
ئېرىشىپ قالغان مۇتەپەككۇرنىڭ ئۆز تاۋىقىغا شېرىك
بولۇپ قېلىۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرەۋاتقانداك كۆرۈنەتتى.

قۇياش ناماز دىگەرگە يېقىنلاپ باراتتى. ئاقتۇپە
يېزىسى ئەۋلىيا چوققىنىڭ ئاستىدىكى كۈنپېتىشقا
سوزۇلغان تۆپىلىك ئۈستىگە جايلاشقان بولۇپ، كۈنگەي
تەرىپى خېلىلا كەڭ ساي، تەسكەي تەرىپى تۈزلەڭلىككە
بېرىپ تۇتاشتى. يېزىنىڭ باش تەرىپى ئانچە يىراق
بولمىغان ياپېشىل قارىغايلىق تاغقا ئۇلىناتتى. يېزىدىن
چىققان ئاتلىق يول تاغنىڭ كۈنچىقىش باغرىنى بويلاپ،
تاغلارنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتەتتى. بۇ يول ئېگىز
چوققىلار، خەتەرلىك قىيالار، ساي - سايىلاردىن ئۆتۈپ
تېكەس دەرياسىنىڭ چىمەن ۋادىسىغا يېتەتتى.

تاغلىق يېزىنىڭ كۈنگەي ئېتىكىدە يەردىن ئۆسۈپ
چىققانداك كۆرۈنىدىغان ئاق تاشلار ئاستىدا، سۈپسۈزۈك
سۈيى كېچە - كۈندۈز قايناپ چىقىپ تۇرىدىغان،
تۈزۈلۈشى ئالتە - يەتتە كۈنلۈك ئايغىلا ئوخشايدىغان
بۇلاق بولۇپ، يېرىلىقلار «ئايىۇلاق» دەپ ئاتىتتى.
ئاقتۇپىلىك ئۈستىگە ئورۇنلاشقان بۇ يېزىغا كىم، قاچان
ئاقتۇپە دېگەن ئاتنى قويغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.
كۈنبەگىنىڭ ئۆيى كوچىلىرى قىڭغىر - سىڭغىر،
دەل - دەرەخلىك يېزىنىڭ باش تەرىپىدە بولۇپ، يوغان
باغلىق ھويلىنىڭ تۆت تەرىپى خۇددى سېپىل
تاملىرىدەك سوقۇلغان تاملار بىلەن توسۇلۇپ، يوغان

تۆمۈر دەرۋازىسى كۈنچىقىشقا قاراپ تۇراتتى. كۈنبەگگە بەگلىك ئاتا - بوۋىلىرىدىن مىراس بولۇپ قالغان. ئۇ قورقۇمسىز، مەرد، قولى ئوچۇق، باي ئادەم بولۇپ، يېزىلىقلار بەكمۇ ھۆرمەت قىلاتتى. ئۇنىڭ تاغدا نەچچە قورۇ قويى، نەچچە ئۇيۇر يىلقىسى ۋە نۇرغۇن كالا - تورپاقلىرى بولۇپ، يازنى ئائىلىسى بىلەن يايلاقتا ئۆتكۈزەتتى. كۈنبەگ ئۆلگەندىن كېيىن بۇ ھويلا - ئاران، دەپنە - دۇنيالىرى بىلەن يالغۇز ئوغلى نۇربەگكە قالدى.

كۈنبەگنىڭ ئايالى ھۆرىگۈلنىڭ چىرايلىق ھۆسن - جامالى يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلاردىلا ئەمەس، خېلى يىراقلاردىمۇ ئېغىزلاردا يۈرەتتى. قىرىق بەشلەرگە يېقىنلاپ قالغان بولسىمۇ، بۇ گۈزەل چوكان يەنە ھەرقانداق ئەرنىڭ كۆزىنى ئۆزىگە تارتاتتى. ئۇ قەدىناس ۋە ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان ئېرى ئۆلۈپ، قايغۇ - ھەسرەت، يىغا - زار بىلەن چىرايى سارغىيىپ، خېلىلا جۈدىگەن بولسىمۇ، يەنىلا ھۆسنىگە تولۇپ كېتىۋاتقانداك كۆرۈنەتتى. گۈزەل چوكان مۇشۇ تاغلىق يېزىدا تۇغۇلۇپ بويىغا يەتتى. كۈنبەگمۇ شۇ كۈنلەردە تازا قۇرامىغا يەتكەن نەۋقىران يىگىتلەردىن بولۇپ، ھۆرىگۈلنى بىر كۆرۈپلا ئۇنىڭغا كۆڭلى چۈشۈپ قالدى. شۇ يىلى كۈزدە ئىككىسىنىڭ تويى بولۇپ، ناغرا - سۇنايلارنىڭ ياڭراق ئاۋازى تاغلىق يېزىنى جاراڭلىتىۋەتتى. ھۆرىگۈل نۇر بەگنى تۇغقاندىن كېيىن قورساق كۆتۈرمىدى. بىر تەرەپتىن تاغلىق يېزىنىڭ ساپ ھاۋاسى، سۈپسۈزۈك سۈيى ئۇنى قېرىتمىغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن مۇھەببەتلىك ۋە بەختلىك تۇرمۇش ئۇنىڭ ياشلىقىنى

ساقلىدى. ئۈچىنچىدىن، ئۇ كۆپ بالا تۇغۇش جاپا -
مۇشەققىتىنى تارتمىدى. كۈلۈپ ياشاپ تا ئېرى ئۆلگۈچە
كۆزلىرى بىر قېتىممۇ ياش كۆرمىدى...

ھۆرىگۈل كۈنگە قارىتىپ سېلىنغان ئۆيلەرنىڭ
ئالدىدىكى پېشايۋانغا چىقتى. ئۇ غوجىداردىن ئېرىنىڭ
نەزىرىگە چاغاتاينىڭمۇ كېلىدىغانلىقىنى، بۇ خەۋەرنى
ئېلىپ بايا چۈشتە ئامىدىنىڭ بىر خىزمەتچى ئوغلانى
كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، يۈرىكى بىر شۇملۇقنى
سەزگەندەك، پۈتۈن تېنى شۈركۈنۈپ كەتتى. ئادەمنىڭ
روھىي دۇنياسى ھەقىقەتەنمۇ بىر سىرلىق ئالەم، بەزىدە
بىرەر خەۋەر ئاڭلاپ ياكى ئۆزىچىلا ھۆرىگۈلدەك
بىرقىسىما بولۇپ قالىدىغان، قانداقتۇر بىر ئىش
بولىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ بىئارام بولىدىغان
ئەھۋاللار يۈز بېرىدۇ. ھۆرىگۈل ئېرىنىڭ نەزىرىگە
چاغاتاينىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆزىمۇ بىلىمگەن
بىر ساراسىمىگە چۈشۈپ قالدى.

ئۇ پېشايۋانغا چىققاندىن كېيىن، نەزىرىگە يوشۇرۇن
مال سويغۇزۇۋاتقان ئوغلىنى يېنىغا چاقىرتتى.

— بىز ئۇ چاغاتاي دېگەن كاپىرغا باغاق ئەۋەتمىگەن
تۇرساق، نېمىشقا كېلىدۇ؟ — دەپ تىت - تىت بولاتتى
بېشىغا ئاق ياغلىق سالغان، ئۈستىگە قارا تاۋاردىن ئۇزۇن
كەڭ ئېتەكلىك كۆڭلەك كىيگەن چىرايلىق چوكان، —
ئۇ مۇسۇلمان بولمىسا، كاپىر تۇرسا، خەتمە - قۇرئان،
دۇئا - تىلاۋەت قىلىنىدىغان بۇ نەزىرىگە كەلسە دۇرۇس
بولامدۇ؟! ... ھېلىقى ... نېمىتى ... ھە ... ئامىد دېگەن
نېمىشقا بۇنى ئويلىماي باشلاپ كېلىدۇ؟!

بىر قانچىنى ئوچۇق تۇرغان يوغان دەرۋازىدىن ئىتتىك

كىرىپ كەلگەن قەددى - قامەتلىك نۇربەگ پېشاۋانغا چىقىپ، ئانىسىنىڭ ئالدىدا توختىدى. يىگىت ئاتىسى كۈنبەگىگىلا ئوخشايتتى. ئۇنىڭ تەق - تۇرقى ۋە چىرايىلا ئوخشاپ قالماستىن، مېجەزىمۇ ئوخشاپ كېتەتتى. كەڭ پېشانىسى، بۇغداي ئۆڭ چىرايى، قارا قاشلىرى تېگىدىكى يوغان، لاچىنىنىڭ كۆزلىرىدەك چاقناپ تۇرىدىغان قاپقارا كۆزلىرى، قاڭشارلىق بۇرنى، ئىككى ئۇچى ئاغزىنىڭ ئىككى يېنىغا ساڭگىلاپ چۈشكەن قاپقارا بۇرۇتى، كىرتىلگەن ئېڭىكى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ئورنىنى توغرا تېپىپ، ئۇنىڭ كېلىشكەن يىگىتلىك ھۆسننى يارىتىپ قىزلارنى قارىتاتتى...

ئاتىسى كۈنبەگ تۇيۇقسىز بۇ ئالەمدىن كەتمىگەن بولسا، بۇ چاغقىچە ئۇ ئۆيلىنىپمۇ بولغان بولاتتى. ئاتا - ئانىسى پاراڭلىشىپ ئوغلنى ئۆيلەپ قويۇش ھەققىدە بىرلىككە كېلىپ، لايىق ئىزدەۋاتقان كۈنلەردە كۈنبەگ بۇ يورۇق دۇنيادىن كەتتى. ئانىسى ھۆرىگۈل يىغا - زار بىلەن خاتىرجەملىك ۋە ئارامىدىن ئايرىلىپ، ئوغلنى ئۆيلەشنىمۇ ئۇنتۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇيغۇرلاردا ئۆلۈم بولغان ئۆيدە بىر يىلغىچە توي - تۆكۈن بولمايتتى.

نۇربەگ ھەم قەلەم، ھەم ئەلەمدە تەڭ يېتىلدى. ئۇ شەھەردىكى مەدرىسەدە يېتىپ - قوپۇپ ئوقۇدى. «بۈگۈنكى دۇنيادا قىلىچ - نەيزە ئوينىتىشنى بىلمەيدىغان يىگىت ھەقىقىي يىگىت ئەمەس!» دەپ قارايدىغان ئاتىسى نۇربەگكە قىلىچ - نەيزە تۇتۇشنى ئۆگەتتى. شۇنداق قىلىپ نۇربەگ بۈگۈنكى يېشىغا

كەلگۈچە ھەم بىلىكلىك^① ھەم قىلىچ - نەيزە تۇتۇپ جەڭ قىلالايدىغان بولۇپ يېتىلدى.

— نۇربەگ ئوغلۇم، سەنمۇ ئاڭلىدىڭمۇ، — دېدى قاپقى تۈرۈلگەن، چىرايى ۋەھىملىك ھۆرىگۈل ئوغلغا قاراپ، — چاغاتاي ئاتاڭنىڭ نەزىرىگە كەلگۈدەكقۇ؟! — ئاڭلىدىم! ئامىدىنىڭ ئەۋەتكەن ئادىمى بىلەنمۇ كۆرۈشتۈم. ئۇلار يولدا كېلىۋاتقۇدەكمىش، — دېدى نۇربەگمۇ جىددىي ھالەتكە كىرىپ، — سەن ئۇنىڭغا باغاق ئەۋەتمىگەن بولغىتتىڭ؟

— ياق! ئۇ يات دىن تۇرسا، باغاق ئەۋەتكىلى بولامدۇ؟! — شۇ ئەمەسمۇ؟! ئەمىسە ئۇنى كىم چاقىردى؟ — ھېلىقى ئامىد دېگەن تەخسىكەش بولمامدۇ؟ — مەنمۇ شۇنداق ئويلىدىم، — ھۆرىگۈل ئوغلغا قاراپ بىردەم تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئەمدى قانداق قىلىمىز؟

— كەلسە كەلمەمدۇ؟! بولدى، ئەنسىرىمەڭ ئانا! ئايرىم بىر ئۆي ھازىرلاپ شۇ ئۆيدە ئۆزىتىمىز. بىر قوزا ئەكېلىپ باغلىتىپ قويدۇم. چاغاتاينىڭ كۆزىدە موڭغۇلچە ھارام ئۆلتۈرۈپ، ئامىد ئىككىسىگە پىشۇرۇپ بېرىمىز، ئىمانى يوق ئامىدمۇ يەۋېرىدۇ!... — ئەمىسە مەن كەتتىم.

— بېرىۋەر!...

نۇربەگ پېشايۋاندىن چۈشۈپ، دەرۋازىدىن قانداق كىرگەن بولسا شۇنداق چىقىپ كەتتى. ھۆرىگۈل ئۆيىدە ئىشلەيدىغان ئايالنىڭ ئېتىنى توۋلاپ پېشايۋاننىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە قاراپ ئالدىراپ ماڭدى.

① بىلىكلىك — بىلىملىك.

قۇياش كۈنپېتىش. ئۇيۇقىغا يېقىنلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ دەل - دەرەخلەر ۋە تاغلارنىڭ چوققىلىرىدىكى نۇرى بىلىنەر - بىلىنمەس قىزىرىشقا باشلىدى. تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان سالقىن شامال يېشىل يوپۇرماقلارنى شىلدىرلىتىپ ئويناپ شوخلۇق قىلاتتى. ئوچۇق تۇرغان قوش قاناتلىق ئىشكىتىن ئەمدىلا پېشايۋانغا چىققان ھۆرىگۈل، بىر قانچى ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن ئۆز ئوغلى بىلەن بىللە ئۆز ئوغلىنىڭ پارىدەك بىر ناتونۇش يىگىتنىڭ كىرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ توختىدى. ناتونۇش ئوغلىنىڭ بويى ئۆز ئوغلىنىڭ بويى بىلەن تەپمۇتەڭ بولۇپ، چىرايلىرىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. يانمۇيان كېلىۋاتقان ئىككىسىنىڭ يېشىمۇ ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغاندەك قىلاتتى.

ناتونۇش يىگىت يۈسۈف سەككاكىنىڭ ئوغلى ئايتولدى، ئۇ ئاتىسى ئورنىدا، ئاتىسىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن كۈنبەگىنىڭ يىل نەزىرىگە قاتنىشىش ئۈچۈن يېڭىلا ئاقتۇپىگە كەلگەنىدى. ئالدىدا نۇربەگ، ئارقىدىن ئايتولدى پېشايۋانغا چىقىپ، ئۆزلىرىگە قاراپ تۇرغان ھۆرىگۈلنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — دېدى ئايتولدى ئىككى قولىنى ئالدىغا باغلاپ، بادام دوپپىلىق بېشىنى سەل - پەل ئېگىپ.

ھۆرىگۈلمۇ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ،

ئېگىلىپ يىگىتنىڭ سالىمىغا تەزىم بىلەن جاۋاب قايتۇردى.

— بۇ مېنىڭ ئانام! — دېدى نۇربەگ ئانىسىغا مېھىر — مۇھەببەتلىك كۆزلىرى بىلەن قاراپ. ئۇنىڭ كەڭ پېشانىسى قىرىدىكى قويۇق ۋە قارا قاشلىرى تېگىدە چاقناۋاتقان كۆزلىرى مېھىر — مۇھەببەتنىڭ ئىككى چولپىنىغىلا ئوخشايتتى...

ھۆرىگۈل ئالدىدا، ئايتولدى بىلەن نۇر بەگ كەينىدە مېڭىپ ياسىداق سارايغا كىردى. ئاستىغا تولدۇرۇپ ئىران نۇسخىلىق گىلەم، تام ياقىلىتىپ چۆرىسىگە قارا زىخ — زىخ تۇتۇلغان يېكەندازلار سېلىنغان ساراينىڭ شىمالىي تېمىغا ئېسىلغان ئانار گۈللۈك گىلەم ئۆزىنىڭ رەڭدار ۋە چىرايلىقلىقى بىلەن كىرگەن ئادەمنى ئۆزىگە قارىتاتتى.

ئايتولدى شىمالىي تامنىڭ ئىشىككە يېقىنراق يېرىدە، ئىككى پۇتى ئۈستىگە ئولتۇرۇپ، قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى. ئارقىدىن ئۇ مۇڭلۇق ۋە يېقىملىق ئاھاڭدا قۇرئان سۈرىلىرىدىن قىرائەت قىلدى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ قۇرئان ئايەتلىرىنى تەسىرلىك ئوقۇيتتى. ھۆرىگۈلنىڭ قەلەم قاشلىرى تېگىدىكى قوي كۆزلىرى نەملىنىپ قالدى.

قىرائەت تۈگەپ ئۇلار قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى. دۇئادىن كېيىن ئايتولدى ئۆزىنى تونۇشتۇردى. ئۇ قوش قانات ئىشىكىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرغان ھۆرىگۈلگە خۇش چىراي قاراپ، ئۈستىدە بىر قۇر ھۆسنخەتتەك بۇرۇت بار ئاغزىنى ئاچتى. ئۇنىڭ قارا ۋە قوشۇما قاشلىرى تېگىدىكى لاچىننىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان

كۆزلىرى مۇلايىم ۋە سەمىمىيلىك بىلەن چاقنايتتى.

— مېنىڭ ئىسمىم ئايتولدى، مەن يېقىندا خارەزىمدىن ئالمالىققا كۆچۈپ كېلىپ چاغاتايغا خىزمەت قىلىۋاتقان يۈسۈف سەككاكىنىڭ ئوغلى بولىمەن. ئاتام چاغاتاينىڭ پەرمانى بىلەن بالاساغۇن قوزغىلىڭىنى تىنچىتىش ئۈچۈن بىرنەچچە كۈننىڭ ئالدىدا شۇ ياققا ماڭدى. ئۇ مېڭىش ئالدىدا ماڭا: «ئاقىتۆپە يېزىسىنىڭ بېگى بۇلتۇر ئاتتىن يېقىلىپ پانىي ئالەمدىن باقىي ئالەمگە ئۇزاپتىكەن، يېقىندا يىل نەزىرى بولىدىغان ئوخشايدۇ. ئالمالىق مۆتىۋەرلىرىدىن ئاڭلىشىمچە، كۈنبەگ نامشەرىپى پۈتۈن ئىلى ۋادىسىغا خۇددى باھارنىڭ يېقىملىق شامىلىدەك تارىغان، يۇرتنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن ئادەمكەن. ئەگەر ئۇ ئۇلۇغنىڭ نەزىرى بولغۇچە بالا ساغۇنغا كېتىپ قالمىسام، مەيلى ئېيتسۇن، مەيلى ئېيتىمسۇن، نەزىرىگە چوقۇم چىقىمەن، ناۋادا كېتىپ قالسام، مېنىڭ ئورنۇمدا سەن چىقىپ، بالىچاقىسىدىن ھال سوراپ كەلگىن!» دەپ جېكىلىدى. ھۆرمەتلىك ئاتامنىڭ مۇشۇ تاپشۇرۇقى بىلەن بۈگۈن سىلەرنىڭ قۇتلۇق ئۆيۈڭلارغا چىقتىم. ئالايتەن باغاق يازغىنىڭلارغا رەھمەت!...

ھۆرىگۈلمۇ، نۇربەگمۇ يۈسۈف سەككاكىنى ۋە ئۇنىڭ تەرىپىنى ئاڭلىغان بولۇپ، ئالمالىقتىكى چوڭلار قاتارىدا سەككاكىغىمۇ باغاق يازغانىدى.

— ئوغلۇم! — دېدى ھۆرىگۈل ئايتولدىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، — كەلگىنىڭىز ناھايىتى ياخشى بوپتۇ! مەن ئىنتايىن خۇشال بولدۇم. ھۆرمەتلىك ئاتىڭىز يۈسۈف سەككاكىمۇ بىللە كەلگەن بولسا،

تېخىمۇ ياخشى بولاتتى. ئامال قانچە، بالاساغۇنغا كېتىپتۇ، — چىرايلىق چوكان بىردەم تۇرۇۋېلىپ، يەنە قىزىلگۈلدەك ئاغزىنى ئاچتى، — تونۇشتۇڭلارمىكىن، مۇنۇ مېنىڭ ئوغلۇم، ئىسمى نۇربەگ! سىز قانچىغا كىردىڭىز؟ نۇربەگ بۇ يىل يىگىرمە ئۈچكە كىردى.

— مەنمۇ يىگىرمە ئۈچكە كىردىم!

— ئىككىڭلار تەڭتۇش — قۇرداش ئىكەنسەلەر! دوست بولۇپ قېلىڭلار! بۇنىڭدىن كېيىن بىر — بىرىڭلارنى ئىزدەشپ تۇرۇڭلار!

— بولىدۇ! — دېدى ئايتولدى نۇربەگكە خۇشاللىق بىلەن تىكىلىپ.

نۇربەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ئايتولدىنىڭ ئالدىغا كەلدى. سەككاكىنىڭ ئوغلۇمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئالدىدىكى ھاياجانلىق يىگىتنىڭ ئىككى قولىنى چىڭ تۇتتى. ئۇلارنىڭ بىر — بىرىگە سەمىمىي ۋە ھاياجان بىلەن تىكىلگەن كۆزلىرى يۈرىكىدىن ئۆرلەۋاتقان مېھىر — مۇھەببەتنى بىر — بىرىگە چاپاتتى. ھۆرىگۈل بۇ چىن دوستلۇقنىڭ يېڭىدىن باشلانغان ھاياجانلىق مەنزىرىسىنى كۆرۈپ بەكمۇ خۇشال بولدى. شۇنداق قىلىپ بۇرۇن تونۇشمايدىغان ئىككى ئائىلىنىڭ ئىككى يالغۇز ئوغلى قەدىردان دوستلاردىن بولۇپ قالدى...

چاغاتاي ۋە ئامىدلار كەچكى شەپەق مەزگىلىدە ئاقتۆپىگە يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئاقتۆپىدىن ئانچە يىراق بولمىغان تاغ باغرىدىكى باغۇ بوستانلىق يېزىدا تازا

مېھمان بولۇپ، بۇ يەرگە كېچىكىپ قالدى.
نۇربەگ ۋە يېزىنىڭ بىرقانچە مۆتىۋەرلىرى يوغان
دەرۋازا ئالدىدا تۇرۇپ چاغاتايلارنى كۈتۈۋالدى. چاغاتاي
يېزىلىقلارغا قاراپ چىقىپ، ئىككى قانىتى ئوچۇق
دەرۋازىدىن ھويلىغا قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ كەينىدىن
ئەگىشىپ خاباشمۇ يول ئالدى. ئەڭ ئالدىدا نۇربەگ بىلەن
ئايىتولدى ئۇلارنى باشلاپ، چاغاتايلارغا ئالاھىدە
تەييارلانغان پېشايۋاننىڭ كۈنچىقىش چېتىدىكى ئۆيگە
قاراپ ماڭدى. چاغاتاي ۋە ئامىدلارنىڭ كەينىدىن يېزا
چوڭلىرى، چاغاتاي، ئامىدلارنىڭ خىزمەتچى ئوغلانلىرى
ۋە قوغداپ كەلگەن چېرىكلىرىنىڭ بىرقانچىسى ئاياغ
تاشلىدى. قىلىچ ئېسىپ كەلگەن، نەيزە تۇتقان
چېرىكلىرىنىڭ كۆپىنچىسى دەرۋازا ئالدىدا، ھويلىنىڭ
ئەتراپىدا قاراۋۇللۇق قىلىپ قالدى. ھويلىغا كىرگەن
چېرىكلەردىن بىرقانچىسى ھويلا ۋە باغقا قاراپ، ئاخىرقى
ئىككىسى چاغاتاي ۋە ئامىدلار كىرىپ كەتكەن ئۆينىڭ
ئىشىكى ئالدىدا تۇردى.

چاغاتاي ۋە ئامىدلارنىڭ ئالدىدا باشلاپ ماڭغان نۇربەگ
بىلەن ئايىتولدى پېشايۋانغا چىقىپ، ئۇلارنى تەييارلانغان
ئۆيگە باشلاپ كىردى.

يوغان ئۆينىڭ تۆر تېمىغا چوغدەك گۈلگۈن گىلەم
ئېسىلغان، ئاستىغىمۇ رەڭدار گىلەملەر، تام ياقىلىتىپ
دۇخاۋا كۆرپىلەر سېلىنغان بولۇپ، باشقا نەرسىلەر
كۆرۈنمەيتتى.

چاغاتاي ئەڭ ئالدىدا كىرىپ، تۆرگە چىقىپ
ئولتۇردى. ئامىد چاغاتايدىن خېلىلا بېرىدا، تۆر تامىنىڭ
سول تەرىپىگە باداشقان قۇرۇپ ئورۇنلاشتى. يۇرت

مۆتىۋەرلىرى كۈنگەي ۋە تەسكەي تەرەپلەردىكى تاملارنى ياقىلاپ ئولتۇرۇپ، دۇئا قىلامدۇق، قىلمامدۇق دېگەندەك بىر - بىرىگە قاراشتى. ساقال - بۇرۇتى چارلاشقان سەللىلىك يۇرت ئىمامى قولىنى دۇئاغا كۆتۈرۈۋىدى، چاغاتايدىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى قوللىرىنى يۈزلىرى ئالدىغا يايىدى.

دۇئادىن كېيىن ئايتولدى بىلەن بىر قاتاردا، ئىشىك ئالدىدا ئۆرە تۇرغان نۇربەگ چاغاتاي ۋە ئامىدلارغا قاراپ سۆز باشلىدى.

— سىلەرنىڭ كېلىدىغانلىقىڭلارنى ئاڭلاپ ئانام ئىككىمىز ئىنتايىن خۇشال بولدۇق. يولنى يىراق كۆرمىي، سۆيۈملۈك ئاتامنىڭ يىل نەزىرىگە چىققانلىقىڭلارغا چىن كۆڭلۈمدىن رەھمەت ئېيتىمەن!... ئامىد نۇربەگنىڭ سۆزىنى چاغاتايغا ئۆرۈپ بەردى. چىرايىدىن تەكەببۇرلۇق يېغىپ تۇرغان ھۆكۈمران ئامىدنىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كېيىن، نۇربەگكە قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. خاباش ئۆزىنىڭ تەلەتى سوغۇق غوجايىنىغا بىر قارىۋېلىپ، ئۈستىدە قاپقارا بۇرۇت بار ئاغزىنى ئاچتى:

— چاغاتاي ئالىلىرى كۈنبەگىنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپتىكەن. «ئىش ئالدىراش بولۇپ ئۆلۈمىگە بارالمىغاندىم. يىل نەزىرىگە بولسىمۇ بېرىپ، ئائىلىسىدىن ھال سوراپ كېلەي!» دەپ شۇنچىلىك ئالدىراش بولۇشىغا قارىماي كەلدى. بۇ ئۇلۇغ ھەقىقەتەنمۇ ئەل - يۇرتنىڭ مېھرىبان ئاتىسى! شۇنداق بولمىسا، بىر دۆلەتنىڭ خانى بولىدىغان ئادەم، بىر يېزا بېگىنىڭ يىل نەزىرىگە كېلەمدۇ؟!...

ئولتۇرغانلار باشلىرىنى لىڭشىتىشتى.

— چاغاتاي خانلىقى قۇرۇلىدىغان كۈنلەرگە ئۇزاق قالمايدى. كېلەر يىلنىڭ باشلىرىدا بۇ چوڭ ۋە ئۇلۇغ خانلىق قۇرۇلۇپ، دۇنيانى زىلزىلىگە سالىدۇ. ھازىر بارلىق تەييارلىقلار پۈتتۈرۈپ قالدۇ. مۇشۇنداق بىر خانلىقتا ئەل — يۇرتنىڭ مېھرىبان ئاتىسى بولغان چاغاتايدەك بىر خاننىڭ ھىمايىسىدە ياشايدىغانلىقىمىز ھەممىمىز ئۈچۈن ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز خۇشاللىق ۋە بەخت! ھەر قېتىملىق نامىزىمىزدا چاغاتايغا خۇدادىن ئۇزۇن ئۆمۈر تىلىسەك بولىدۇ.

ئولتۇرغانلار يەنە سەللىلىك، تۆپىلىك، بۆكلۈك باشلىرىنى لىڭشىتىپ: «شۇنداق!... شۇنداق!...» دېيىشتى...

پېشانىسىمۇ، يۈزىمۇ كەڭ، قاشلىرىنىڭ باش تەرىپى ئىنچىكە، ئاياغ تەرىپى كۆتمەك، سا بۇرۇن، كۆزلىرى سەل — پەل پۇلتىيىپ چىققان ئامىد چاغاتايغا بۇرىلىپ قاراپ دېگەن سۆزلىرىنى ئۇنىڭغا ئۆرۈپ بەردى. گىدىيىپ ئولتۇرغان ھۆكۈمران ئۆزىنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرگەنلىكىدىن خۇش بولۇپ تېخىمۇ غادايدى. ئۇ سول قولى بىلەن ئۈستى تۈز، ئاستى ئوتتۇرىسىدىن ئازراق ئاچىماق قاپقارا بۇرۇتنىڭ سول تەرەپ ئۈچىنى بۇراپ كۆپچىلىككە قارىدى.

— مەن ئادالەتلىك سىياسەت يۈرگۈزىمەن. ھەممىڭلارنى خاتىرجەم، باي — باياشات ياشايدىغان قىلىمەن. مەن قۇرۇلىدىغان خانلىقىمنى قانۇن بىلەن باشقۇرىمەن. مېنىڭ قانۇنۇم موڭغۇللارنىڭ ئاتا — بوۋىسىدىن تارتىپ ئەمەل قىلىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى

قانۇننى ئاساس قىلىدۇ. باشقا مىللەتلەرمۇ مېنىڭ بۇ قانۇنۇمغا چوقۇم بويسۇنۇشى كېرەك. قارشىلىق قىلغانلار قاتتىق جازالىنىدۇ. كاپىر، مۇسۇلمان دەپ بۆلگۈنچىلىك قىلىدىغانلارنىڭ ئاقىۋىتى تېخىمۇ يامان بولىدۇ. قانۇنۇم بويىچە ياشىغانلارغا ھەممە يوللار كەڭ ئېچىلىدۇ...

چاغاتاي سۆزىدىن توختاپ ئولتۇرغانلارغا قاراپ چىقتى. ئامىد ئۇنىڭ سۆزىنى كۆپچىلىككە ئۆرۈپ بەردى.

— خاننىڭ ئەمرى ۋاجىپ! — دېدى ئىمام كەكە ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ.

شۇ چاغدا ئۆيگە ئوچۇق تۇرغان ئىشىكتىن زىلۋا بويلۇق، قەددى — قامىتى سەرۋىدەك، ھۆر پەرىلەر كۆرۈپ رەشك ئوتىدا كۆيىدىغان چىرايلىق ھۆرىگۈل كىرىپ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. — بۇ ئايال، — دېدى چاغاتايغا بۇرىلىپ قاراپ موڭغۇلچە سۆزلەپ ئامىد، — مەرھۇم كۈنبەگنىڭ ئايالى ھۆرىگۈل...

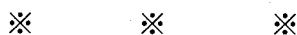
چاغاتاي ھۆسن — جامالىدا، قەددى — قامىتىدە ھېچقانداق نۇقسانى بولمىغان ھۆرىگۈلنىڭ گۈلدەك جامالىغا تىكىلىپ قاراپلا قالدى. ئۇ ئىلىغا كەلگەندىن بېرى بۇنداق گۈزەل چوكاننى كۆرۈپ باقمىغاندەك ھۆرىگۈلگە ئاچ كۆزلۈك بىلەن قارايتتى.

«بالا — قازا كۆرۈنۈپ كەلمەس، پۇت — قولىنى ساڭگىلىتىپ» دېگەندەك چاغاتاينىڭ ھۆرىگۈلنى يەۋەتكۈدەك تىكىلىشىدىن بىر بالا — قازاننىڭ شەپسى كۆرۈنگەندەك قىلاتتى. بېشىنى كۆتۈرۈپ چاغاتايغا

قارىغان چىرايلىق چوكان ئۆزىگە تىكىلگەن چاغاتاينىڭ مۈشۈك كۆزلىرىدەك كۆزلىرىدىكى ياۋۇزلۇقنى كۆرۈپ، بېشىدىن كىرگەن سوغۇق تاپىنىدىن «شۇر» قىلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ كۆزىنى چاغاتاينىڭ كۆزىدىن ئېلىپ پەسكە قارىدى. تەستە ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ سۆزىنى باشلىدى:

— مەرھۇم ئېرىمنىڭ يىل نەزىرىگە قاتنىشىش ئۈچۈن چاغاتاي ۋە ئاممىد جانا بىلىرىنىڭ ئارىلىقىنى يىراق كۆرمەي كەلگەنلىكىدىن خۇشاللىقىمنى باسالماي قالدىم. سىلەرگە چىن كۆڭلۈمدىن رەھمەت! — ئۇ ھاۋا يەتمىگەندەك بىردەم تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — شەھەردىن بۇ يىراق تاغ يېرىگە چىققۇچە ھېرىپ چارچىغانسىلەر. ئوبدان ئارام ئېلىڭلار! نۇر بەگ، ئايتولدى، مېھمانلارنى ئوبدان كۈتۈڭلار!...

ھۆرىگۈل چىقىپ كېتىشكە ئالدىراپ، سۆزىنى چالا — بۇلىلا قىلدى. ئۇ ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋېلىپ كەينىگە بۇرالدى — دە، ئالدىغا ئاياغ تاشلىدى. تېخىچىلا گۈلدەك چىرايلىق چوكاندىن كۆزىنى ئالالماي ئولتۇرغان چاغاتاي چىقىپ كېتىۋاتقان ھۆرىگۈلنىڭ توم، ئىككىگە ئۆرۈلگەن قاپقارا چاچلىرى ئويىناۋاتقان ساغرىسىغا تىكىلىپ قارىدى...

ئوچۇق ئاسماندا ئاي كۆرۈنمەيتتى. سان — ساناقسىز يۇلتۇزلار ياخشى — يامان، كۆڭۈللۈك — كۆڭۈلسىز ئاجايىپ ئىشلار يۈز بېرىدىغان ئالەمگە ھەيرانلىق بىلەن

تىكىلەتتى. چاغاتاي ياتقان ئۆيىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا نەيزە تۇتقان ئىككى چېرىك تامغا يۆلىنىپ ئەسنەيتتى. يوغان قورۇ ئىچىدىمۇ ئۇزۇن ساپلىق نەيزە تۇتقان چېرىكلەر ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى.

تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان گۈر - گۈر شامال دەل - دەرەخلەرنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ، تۆۋەندىكى تۈزلەڭلىكلەرگە قاراپ ئۇچاتتى. يېزىنىڭ قەيرىدىدۇر ئىتلار ھاۋشىپ، كېچىنى ئەنسىزلىككە سالاتتى.

چاغاتاي ئامىدىنى يېنىدا قوندۇرۇۋالغانىدى. ئورۇنلىرىغا كىرىپ ياتقان چاغاتاي بىلەن خاباش بىر - بىرىگە قارىشىپ يانچە ياتاتتى. ئۇلار ئۇخلىماي موڭغۇل تىلىدا ئۆزئارا پاراڭلىشاتتى. ئۆي ئىچى قاراڭغۇ بولۇپ، ئۇلار بىر - بىرىنى غۇۋا كۆرەتتى.

— كۈنبەگىنىڭ ئايالىنى كۆرۈپ قاراپلا قالدىم. مەن بۇنداق چىرايلىق ئايالنى كۆرمىگەنىدىم. بىردىنلا ئۇنىڭغا كۆڭلۈم چۈشۈپ قالغاندەك كۆز ئۈزلەلمىدىم.... — چاغاتاي ھاياجانلىنىپ سۆزلەيتتى، — ئۇ چىقىپ كېتىۋاتقاندا، ئۇزۇن ئىككى ئۆرۈمە قاپقارا چېچى يىلاندىك ئويىناۋاتقان ساغرىسىنى كۆرۈپ، شەھۋانىيلىقىمنىڭ قۇرتلىرى لۆمۈلدەپ كەتتى. ئەگەر ئۆيدە سىلەر بولمىغان بولساڭلار، يۈگۈرۈپ بېرىپ بېسىۋالاتتىم....

«تۈلكىنىڭ بېشىغا چىققىنى ئۇنىڭ چىرايلىق تېرىسى» دېگەندەك، ھۆرىگۈلنىڭ بېشىغا چىقىۋاتقىنىمۇ ئۇنىڭ گۈزەل ھۆسن - جامالى بولۇۋاتاتتى. ئېرىدىن ئايرىلغىنىغا بىر يىل بولغان بۇ گۈزەل ئايالنى بىر

كۆرۈپ كۆڭلى چۈشۈپ قالغان چاغاتاي ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى بىلەن ئۇنىڭ ئىززەت - ئابروۋىنى ئاياغ ئاستى قىلىشنى ئويلاۋاتاتتى.

— ئېيتقىنا ئامىد، ئەمدى مەن قانداق قىلىمەن؟! مەن بۇ خوتۇننى يا ئالىمەن، يا قانغۇچە بىرقانچە كېچە بىللە بولىمەن! ئۇ ئىككىسىنىڭ بىرىگە كۆنسۇن! بۇنىڭسىز مېنىڭ كۆڭلۈم ئارام تاپمايدۇ، — دېدى چاغاتاي ئېغىر خورسىنىپ.

ئامىد بايلا چاغاتاينىڭ ئاچ بۆرە بىچارە قوزىغا تىكىلگەندەك ھۆرىگۈلگە تىكىلگەنلىكىنى كۆرۈپ، چاتاقنىڭ چوڭى چىقىدىغانلىقىنى ھېس قىلغانىدى. ئەمدى ئۇ ئەنە شۇ دەھشەتلىك چاتاقنىڭ چاغاتاينىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋاتاتتى.

«ھۆرىگۈل ئۆلىسىمۇ چاغاتايغا تەگمەيدۇ. ئۇنىڭ بىلەن بىرقانچە كېچە ئەمەس، بىر قېتىم بولسىمۇ بىللە يېتىشقا ئۇنىمايدۇ. ئۇ كۈنبەگكە سادىق، شۇنداقلا مۇسۇلمانچىلىقى كۈچلۈك ئايال! ئوغلى نۈربەگ غۇرۇرى، ئىززەت - ھۆرمىتى، ئار - نومۇسى بار يىگىت! ئۇ ئانىسىنىڭ خارلىنىشىغا چىداپ تۇرالمىدۇ. راستلا چاتاق چىقىدىغان بولدى! ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ چاغاتاينى سۆز بىلەن قايىل قىلغىلى بولمايدۇ!» ئامىد خىيالىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرەلمىدى، بىر مۇۋاپىق چارە تېپىشقا ئەقلى يەتمىدى. ئۇ ھېچقانداق بىر ئامال تاپالماي، چاغاتاينىڭ سورىغان سوئالىغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنىمۇ بىلەلمەي قالدى. ئاخىر ئۇ بۇ ئىشنى نەزىرىدىن كېيىنگە قالدۇرۇشنى ئويلاپ ئاغزىنى ئاچتى.

— ئەتە ھۆرىگۈلنىڭ ئېرىنىڭ يىل نەزىرى. چاغاتاي

ئاللىللىرى، تەخىر قىلىسلا، نەزىر ئۆتسۇن. بىز ئەتە نەزىرگە قاتنىشىپ بولۇپلا ئوۋغا چىقىپ كېتەيلى. كەلگەندىن كېيىن بىرىنمە دېيىشەيلى...

چاغاتاي ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ بۇ ھەرىكىتى ئامىدىنىڭ سۆزىگە قايىل بولماي ئاچچىقلانغانلىقىنى كۆرسىتەتتى.

— نەزىردىن كېيىن، ئامىد، سەن مېنىڭ ھۆرىگۈلنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقىمنى ئۆزۈڭ يەتكۈزەمسەن يا يېزىنىڭ بىر ئاقساقىلىغا دېسەڭ ئۇ يەتكۈزەمدۇ، ئىشقىلىپ ھۆرىگۈل ئاڭلىسۇن. بىز ئوۋدىن قايتىپ كەلگۈچە يا ماڭا تېگىش، يا بىرقانچە كۈن كۆڭلۈمنى ئېلىشنىڭ بىرىنى تاللاپ بىر قارارغا كەلسۇن! بىز ھەپتىلىك ئوۋنى تۈگىتىپ، ھۆرىگۈلنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغىلى ئۈدۈل ئۆيىگە كېلىمىز! — دېدى چاغاتاي تەئەددى بىلەن گەپنى ئۈزۈپ.

خاباشقا ماقۇل دېمەكتىن باشقا يول يوق ئىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇپ، چاغاتاي تەرەپكە بۇرالدى. — بولىدۇ. مەن سىز دېگەندەك قىلىمەن. يېزىنىڭ بىر مۆتىۋەر ئاقساقىلىنى ھۆرىگۈلگە ئەلچى قىلىپ كىرگۈزمەن...

ئەتىسى چاغاتاي نەزىرگە كىرمىدى. ئۇ ئۆزىگە ئايرىم راسلانغان ئۆيدە ئولتۇرۇپ، گۆشى ئالاھىدە بېسىلغان پولۇغا تويۇپ، قانغۇچە چاي ئىچىپ ئولتۇردى. ئامىد بىرىنچى قېتىم كەلگەن ئىمام — مەزىنلەر بىلەن بىللە

كېرىپ، نەزىرىنىڭ پولۇسىغا تويۇپ، خەتمىقۇرغان قىلىپ چىقتى. ئۇ ئالدىراپ پېشايۋاندىن چۈشۈپ، مەزىن بىلەن بىللە دەرۋازىغا قاراپ كېتىۋاتقان ئىمامنىڭ كەينىدىن كېلىپ قولىدىن تۇتتى. كەكە ساقاللىق يېزا ئىمامى توختاپ كەينىگە بۇرىلىپ قاراپ ئامىدقا تىكىلدى.

— سىلىگە دەيدىغان سۆزۈم بار ئىدى. بىر چەتكە چىقساق! — دېدى خاباش ئىمامنى قولتۇقلاپ.

ئىككىسى ئۈن — تىنسىز مېڭىپ باغ تەرەپكە كەلدى. مەزىن دەرۋازا يېنىدا ئىمامنى ساقلاپ قالدى. ئامىد باغنىڭ چېتىدە، ئىمامنىڭ ئۇدۇلىدا تۇرۇپ ئۇنىڭغا چاغاتاينىڭ دېگەنلىرىنى يەتكۈزدى. ئامىدنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان ئىمامنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چىقىپ كەتتى.

— ياق! مەن ئەلچىلىكنى قىلالمايمەن! مۇسۇلمانچىلىقنىڭ ھەممە قائىدە — يوسۇنلىرىنى يېپىدىن يىڭىنىسىگىچە بىلىدىغان بىر ئىمام تۇرۇپ، بۇ ئەلچىلىككە ماڭسام، يۇرت مېنى قاغىمامدۇ؟! ياق! مەن دېيەلمەيمەن! چاغاتاينىڭ دېگەنلىرىنى ھۆرىگۈلگە دېسەم تىلىم كۆيمەمدۇ؟!

ئىمامنىڭ چىرايىدىن قەتئىيلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. — ئىمام ئاخۇنۇم! — دېدى خاباش ئاخۇنۇم سۆزىنى ئالاھىدە سوزۇپ، — چاغاتاينىڭ مېجەزىنى بىلىمەمدىلا؟! ئۇ قىلىمەن دېگىنىنى قىلىدىغان ھۆكۈمران! ھۆرىگۈلنى ئالىمەن دېدىمۇ، چوقۇم ئالىدۇ. ئەگەر چىرايلىق كۆنمىسە، چېرىك ئەۋەتىپ بۇلاپ كېتىدۇ. بىلىمەمدىلا، خارەزىم سۇلتانى مۇھەممەدنىڭ قىزىمۇ ئۇنىڭغا خوتۇن بولدى. يېزا بۇ ئىشقا قارشى چىقسا، ھەممەيلەننى قىرىپ، يېزىنى بىر خارابىلىككە — ھۇۋقۇش ماكانغا

ئايلاندۇرۇۋېتىدۇ. مەن چاغاتاينىڭ جاھىل مېجەزىنى بىلگەنلىكىمدىن ئامالسىز سىلىگە ئۇنىڭ گەپلىرىنى دەۋاتىمەن...

ئامىد ئۆزىنىڭ كېيىن يامان ئاتاققا قالماسلىقىنى ئويلىدىمۇ، كېيىنكى جۈملىنى ئاتايىتەن قوشۇپ قويدى. — مەيلى نېمە دېسە دېسە، ئامىد جانابلىرى، مەن چاغاتاينىڭ كۆڭلىنى ھۆرىگۈلگە، ئوغلى نۇربەگكە دېيەلمەيمەن! خۇش، مەن كەتتىم!

يېزا ئىمامى ئالدى — كەينىگە قارىماي ماڭدى. خاباش نېمە قىلارنى بىلەلمەي، كەينىدىن چەكچىيىپ قاراپلا قالدى...

ئامىد نەزىرگە كەلگەن يۇرت چوڭلىرىدىن بىر — ئىككىسىگە دېدى. لېكىن، ئۇلارمۇ ساقاللىق ئىمامدەك ئامىدنىڭ ھاۋالە سۆزىنى كەسكىن رەت قىلىپ، ئۇنى يالغۇز تاشلاپ كەتتى. يەنە كىملىرىگە دېيىشنى بىلەلمەي گاڭگىرىغان قۇتبىدىنىڭ ئوغلى نۇربەگنى ئىزدەپ ماڭدى. ئۇ چاغاتاينى رەنجىتىپ قويسا، ۋەزىر بولالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، چاغاتاي تاپشۇرغان بۇ باش قېتىنچىلىقىنى نۇربەگكە دېيىش قارارىغا كەلدى...

ئېگىز بويلۇق، قاۋۇل ۋە كۈچلۈك نۇربەگ ئامىدنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، غەزىپىنى باسالماي قالدى. پېشانىسى كەڭ، قاشلىق يىگىتنىڭ كۆزلىرى ئۇچقۇنلاپ كۆيۈۋاتقاندا كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇغداي ئوڭ چىرايىدىن يالقۇن ئۆچۈپ، ئامىدقا پۈتۈن قەھەر — غەزىپى بىلەن ھومىيىپ تىكىلدى. خاباش ئالدىدىكى يىگىتنىڭ ئۆزىگە ئېتىلىشىدىن قورققاندا كەينىگە بىر قەدەم داجىدى.

— ئامىد جانابلىرى، قايسى ئېغىز، قايسى يۈزلىرى

بىلەن چاغاتاينىڭ دېگەنلىرىنى ماڭا يۈزمۇيۈز دېيىشكە
پېتىنىدىلا؟! ئاز - تولا ئىمانى بار مۇسۇلمان، ئاز - تولا
ئار - نومۇسى بار ئۇيغۇر بۇ گەپنى دېيىشتىن نومۇس
قىلىدۇ. مەن ئىمانى بار مۇسۇلمان، غۇرۇرى ۋە ئار -
نومۇسى بار ئۇيغۇر ئوغللىمەن! مەن ئانامنىڭ ئاق سۈتىنى
ئېمىپ، ئاتامنىڭ بۇغداي سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئەر يەتتىم،
مېنىڭ چاغاتايغا بېرىدىغان ئانام يوق! ئەگەر ئانام
چاغاتايغا تېگمەن دېسە، ئۇنداق شەرمەندە ئانامدىن ۋاز
كېچىپ كېتىمەن! بىز ئىززەت - ئابرويلۇق مىللەت،
ئىززەت - ئابرويمىزنى ھاياتىمىزدىنمۇ قىممەتلىك
بىلىمىز! ئىززەت - ئابروينى بىلمەيدىغانلار بىزنىڭ
قېرىندىشىمىز ئەمەس!

نۇربەگ بىردەم تۇرۇۋېلىپ، ئامىدقا شۇنداق بىر
قارىدىكى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇچقان نۇرغا چاغاتاينىڭ
ئەتىكى ۋەزىرى قارىيالىماي قالدى.

— مەن ئانامغا ئۆزۈمگە ئىشەنگەندەك ئىشىنىمەن! ئۇ
چاغاتايغا تەگمەيدۇ! سىز بېرىپ مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمنى
يەتكۈزۈڭ! قولىدىن كەلگىنىنى قىلسۇن!

نۇربەگ شۇنداق دېدى - دە، بېشىنى كۆتۈرۈپ
كۆكسىنى كەڭ كېرىپ، پېشايۋان تەرەپكە كەتتى. ئامىد
نۇربەگتىن كۆتۈرۈپ قويۇشنى تىل - ھاقارەت
ئاڭلىغاندەك، يەتكۈچە تايلاق يېگەندەك بىر ھالەتتە
كەينىدىن قاراپ قالدى...

ئالتىنچى باب

سەككاكىنىڭ بالاساغۇن سەپىرى

سەككاكىنىڭ ئالمالىقنىڭ سۇلايمان بەگ ۋە قارا ھاجىمدەك ئابرويلۇق مۆتىۋەرلىرىنى، ئون نەچچە خىزمەتچى ۋە مۇھاپىزەتچى ئوغلانلىرىنى باشلاپ بالاساغۇنغا قاراپ يولغا چىققىنىغا بۈگۈن بىرقانچە كۈن بولۇپ قالدى...

دەل - دەرەخسىز ئايدالا، ئوتتۇرىدىن ئۆتكەن توپىلىق يول كۈنپېتىشقا قاراپ سوزۇلاتتى. كۈنچىقىش ئۇپۇقىغا خېلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن ئالتۇن قۇياش، ھېلىتىنلا قىزغىن تەپتىنى چېچىپ، توپا توزۇتۇپ ئاتلىق كېتىۋاتقانلارنىڭ يۈزلىرىنى توقاچتەك قىزارتىپ، ماڭلايلىرىغا تەر تامچىلىرىنى چىقىراتتى... سەككاكىلار ئەتىگەن تۇرۇپ ئاتلىرىغا مىنەتتى، كۈن قىزىپ كەتكۈچە توختىماي يول يۈرۈپ، بىرەر سايە - سالقىن ئارامگاھقا يېتىپ ئارام ئالاتتى. ئىسسىق يېنىپ، ھاۋا بىر ئاز سالقىن تارتقاندىن كېيىن، تەرى قۇرۇغان ئاتلىرىغا مىنىپ، يەنە يولىنى داۋاملاشتۇرۇپ، كۆز باغلانغۇچە توختىمايتتى.

مانا، قۇياش ئولتۇرۇۋاتقان تەرەپتە، لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان شەپەقنىڭ قىزغۇچ يالقۇنلىرىدا جۇلالانغان

بالاساغۇن شەھىرىنىڭ دەل - دەرەخلىرى كۆرۈنىدى.
بارىدىغان مەنزىل كۆرۈنۈۋىدى، ئاتلارنىڭ قۇلاقلىرىمۇ
دىڭ تۇرۇپ، مېڭىشىمۇ ئۆزلۈكىدىنلا تېزلىشىپ كەتتى.
قوز ئوردۇ، قوز ئۆلۈس، قوز بالىق دەپ ئاتىلىدىغان
بالاساغۇن يەتتەسۇ رايونىدا بولۇپ، ئاھالىسى كۆپ، چوڭ
ۋە باي شەھەر ھېسابلىناتتى.

بالاساغۇن ئۆز ۋاقتىدا قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ
مۇھىم سىياسىي ۋە مەدەنىيەت ئوچاقلىرىدىن بىرى
بولۇپ، شىمالىي ئىلىك خانلىقىنىڭ مەركىزى
سانلاتتى. مىلادىيە 1137 - يىلى قارلۇقلارنىڭ شىمالىي
ئىلىكخانلىقىغا قارشى قوزغىلىڭى پارتلىغاندا، پۇرسەت
كۈتۈپ تۇرغان قىتانلار^① شىمالىي ئىلىك خانلىقىنى
ئاغدۇرۇپ بالاساغۇننى بېسىۋالدى. مىلادىيە 1210 - يىلى
خارەزىم شاھى مۇھەممەد ماۋائۇننەھىردىن قوشۇن تارتىپ
كېلىپ، قىتانلارغا قارشى ئۇرۇش قىلدى. تالاستا^②
بولغان قاتتىق جەڭدە قىتانلارغا يېڭىلىپ بالاساغۇنغا
چېكىندى. قىتانلاردىن جاق تويغان بالاساغۇن ئاھالىسى
شەھەر سېپىلىنىڭ قوۋۇقلىرىنى تاقاپ، قىتان
قوشۇنلىرىنى شەھەرگە كىرگۈزمىدى. ئون ئالتىنچى
كۈنى شەھەرگە بېسىپ كىرگەن قىتان قوشۇنلىرى 47
مىڭ بالاساغۇن ئاھالىسىنى ئۆلتۈرۈپ، شەھەرنى جەسەت
ۋە قان دېڭىزىغا ئايلاندۇرۇۋەتتى...

ئۇزاق ئۆتمەي شەھەردىن قېچىپ كەتكەنلەر ۋە باشقا
جايلاردىن كۆچۈپ كەلگەنلەر، بۇ بىر قېتىملىق قانلىق

① قىتانلار ئېلىمىز تارىخىدا «غەربىي لياۋ» دېيىلگەن. قىتانلارنى
ياۋروپالىقلار «كىدان» دېگەن.

② تالاس - ھازىرقى قازاقىستاننىڭ جامبۇل شەھىرى.

پاجىئەنى بېشىدىن كەچۈرگەن شەھەرنى يەنە ئاستا - ئاستا ئاۋاتلاشتۇردى...

بۇ شەھەرنىڭ بالاساغۇن^① دېگەن ئىسمى بىلاد ۋە ساغۇن دېگەن ئىككى سۆزدىن ياسالغان بولۇپ، بىلاد - شەھەر، ساغۇن - سەنگۈن - سانغۇن دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرەتتى. بالاساغۇن - سانغۇن شەھىرى دېگەنلىك بولاتتى...

بالاساغۇننىڭ تۈزلەڭ يەرلىرى كۆپ بولۇپ، دېھقانچىلىق بىلەن پىلىچىلىكنى ئاساس قىلاتتى. باغلىرى كۆپ، مېۋىلىرى كۆپ بۇ شەھەردە ئۈزۈم شەرىپتى ئىشلىنەتتى. ئومۇمەن، بالاساغۇندا يامغۇر - يېشىن ئاز بولۇپ، ئاساسەن ئېتىز ۋە باغلىرىنى دەريا سۈيىدىن پايدىلىنىپ سۇغىراتتى.

چاغاتاي ھۆكۈمرانلىقىنىڭ سىياسىي ۋە مىللىي زۇلمى، قەھرىمان بالاساغۇنلۇقلارنى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە مەجبۇرلىدى. تۈن قانچە قاراڭغۇ بولسا، يۇلتۇزلار شۇنچە يورۇق ياندى. زۇلۇم قانچىلىك كۈچەيسە، قارشىلىقمۇ شۇنچىلىك كۈچلۈك بولىدۇ، بۇ بىر ھەقىقەت! سەككاكى چاغاتاينىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن بالاساغۇن قوزغىلىڭىنى تىنچىتىپ، شەھەر - يېزىلارنى خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈش يولىغا باشلىغىلى كېتىۋاتاتتى.

سەككاكى ئالمالىقتىن بالاساغۇنغا كەلگۈچە، ئىشنى نەدىن، قانداق باشلاشنى ئويلاپ كەلدى. ئۇ قوزغىلاڭ

① بالاساغۇننىڭ ئورنى ھازىرقى توقماق ئەتراپىغا، ئاقپېشىن خارابىلىرى ئورنىغا توغرا كېلىدۇ.

كۆتۈرگەن خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئوبدان بىلمەي تۇرۇپ، قوزغىلاڭنى توغرا تىنچىتىقلى بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتتى. قوزغىلاڭنىڭ رەھبىرى رۇستەم باتۇر خەلق كۆڭلىنىڭ ئاچقۇچى، بۇ ھېكمەتلىك ئاچقۇچىنى قولغا ئالماي تۇرۇپ، خەلق كۆڭلىنى ئوبدان بىلگىلى بولمايتتى. خەلق ۋەكىللىرى بىلەن بىرقانچە قېتىم سۆھبەت ئۆتكۈزۈشتىن بۇرۇن، قوزغىلاڭنىڭ باتۇر يولباشچىسى بىلەن كەڭ - كۈشادە پاراڭلىشىش كېرەك!...

سەككاكىلار بالاساغۇن سارىيىغا چۈشكەندىن كېيىن، ئوبدان ئوزۇقلىنىپ ئۆزىگە لايىق ھۇجرىلارغا ئورۇنلىشىپ ئارام ئالدى. مۇتەپەككۇر سۇلايمان بەگ ۋە قاراھاجىملار بىلەن ئاستىغا تولدۇرۇپ گىلەم سالغان پاكىز ۋە ئازادە مېھمانخانا ياتقىدا بىللە ياتتى. ئۇلار ئورۇنلىرىنى سېلىپ، ئورۇنلىرى ئۈستىدە خېلى بىرھازاغىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى. ئۇيقۇسى كېلىپ ئەسەشكە باشلىغاندىن كېيىن، دېرىزىدىكى شامنى ئۆچۈرۈپ ئۇيقۇغا كەتتى.

سۇلايمان بەگ ئېگىز بويلۇق ئادەم بولۇپ، ئالمالىقنىڭ كاتتا بايلىرىدىن سانىلاتتى. بۇ ئادەمنىڭ ئاتىسى ئاتۇشلۇق، بۇ يەرگە سودىگەرچىلىك بىلەن كېلىپ تۇرۇپ قالغان، كېيىن ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇپ يەرلىكلىشىپ كەتكەن. سۇلايمان بەگ ئاتۇشلۇق سودىگەرنىڭ ئالمالىقتا ئالغان ئايالىدىن تۇغۇلغان ئوغلى ئىدى. قاراھاجىم تېگى - تەكتىدىن ئالمالىقلىق بولۇپ، مەككە - مەدىنىگە بېرىپ ھاجى بولۇپ كەلگەن چوڭ موللا ئىدى. ئۇ ئالمالىقتىكى جامائەدە جۈمە نامىزىنى

ئوقۇيدىغان خاتىپ، ئۇنىڭ كەتمەن ئېڭىكىنى قويۇق ساقال - بۇرۇت قاپلىغان بولۇپ، گەپنى ئاز قىلىدىغان ئېغىر - بېسىقلاردىن ھېسابلىناتتى.

ئۈچى ئەتىگەن تۇرۇپ، تاھارەت ئېلىپ بىللە بامدات نامىزىنى ئوقۇدى. ناشتا ۋاقتى بولغۇچە ئۈچەيلەن ئۆزلىرىنىڭ چىرايلىق يىغىپ قويغان ئورۇن - كۆرىپىسىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ پاراخغا چۈشتى.

— ئىشنى نەدىن، قانداق باشلايمىز سەككاكى جانابلىرى؟— دېدى ئوتتۇرىدا ياتقان سۇلايمان بەگ ئوڭ تەرىپىدىكى ئالىمغا قاراپ.

— ساراي غوجايىنى بىلەن سۆزلىشىپ باقساقمىكىن؟— دېدى سۇلايمان بەگ تەرەپكە سەللىلىك بېشىنى بۇرىغان سەككاكى ئېھتىياتچان مېجەزنى ئاشكارىلاپ،— غوجايىن قوزغىلاڭنىڭ ئەھۋالىنى، قوزغىلاڭنىڭ بولباشچىسى رۇستەم باتۇرنىڭ مېجەز - خۇلقىنى ئاز - تولا سۆزلەپ بەرسە تولىمۇ ياخشى بولاتتى. بىر ئاز ئەھۋال ئىگىلىگەندىن كېيىن، مەسلىھەتلىشىپ، كېيىنكى قەدەمنى قانداق بېسىشىمىز توغرىسىدا كېلىشمەمدۇق...

— مەن ناشتىدىن كېيىن،— دېدى سۇلايمان بەگ سەككاكىغا قاراپ تۇرۇپ،— ئۈدۈل شەھەر مەھكىمىسىگە بېرىپ ھاكىم رۇستەم باتۇر بىلەن سۆزلىشىشنى ئويلىۋىدىم. ساراي غوجايىنى تۈگۈلۈۋالماي، قوزغىلاڭ ۋە رۇستەم باتۇر ھەققىدە ئاز - تولا سۆزلەپ بەرسىغۇ ياخشى بولاتتى، لېكىن،— دېدى ئۇ چىرايىنى سەل تۇرۇپ،— بىزدەك تونۇمىغان ئادەملەرگە سۆزلەپ بېرەرمۇ؟!

— سۆزلەشكەننىڭ زىيىنى يوق، — دېدى قاراھاجىم
سۆزگە قىستۇرۇلۇپ، — سۆزلەپ بەرسە ياخشى! ئېغىز
ئاجىمسا بەرمىسە، ئاندىن شەھەر مەھكىمىسىگە
بارساقمۇ كېچىكمەيمىز!...

ئۇلار خېلى پاراڭلىشىپ ئولتۇردى. بىرچاغدا
سەككاكىنىڭ خىزمەتچى ئوغۇللىرىدىن بىرى ئىشىك
چېكىپ كىرىپ، ئاشپۇزۇلنىڭ ئېچىلغانلىقىنى خەۋەر
قىلدى.

سەككاكىلار چىقىپ ساراي ئاشپۇزۇلىغا كىردى.
خىزمەتچى ۋە مۇھاپىزەتچى ئوغلانلار ئايرىم ئىككى
شەرىگە ئولتۇردى.

خېلى چوڭ ئاشخانىغا ئاشتا قىلغىلى كىرگەنلەر
شالاڭ ئولتۇراتتى. بەزىلىرى ئەتكەنچاي ئىچىپ،
بەزىلىرى ئىسسىق نان بىلەن ھالۋا يەپ ئاشتا قىلسا،
بەزىلىرى پاقىلان شورپىسىنىڭ تېزىرەك چىقىشىنى
كۈتەتتى. سىم ساقال، چىرايى ئاق سېرىق، ئوتتۇرا بوي،
ئۈستىگە كالتە پەشمەت كىيگەن ئادەم ئاشخانا ئىشىكى
ئالدىدا كىرگەن مېھمانلارغا قاراپ تۇراتتى. بۇ مۇشۇ
ساراينىڭ غوجايىنى بولۇپ، ئۆزىنىڭ تۇرالغۇسى سىرتتا
بولسىمۇ، ھەر كۈنى ئەتىگەندە كېلىپ ئاشخانىدا بولاتتى.
ئۇ ئارىلاپ - ئارىلاپ سەككاكىلارغا قاراپ قوياتتى،
بولۇپمۇ ئۇنىڭ كۆزلىرى سەككاكى، سۇلايمان بەگ ۋە
قاراھاجىملارغا پات - پات تىكىلەتتى.

سەككاكى خىزمەتچى ئوغلانلىرىدىن بىرىنى يېنىغا
چاقىرىپ، ئۆزلىرىگە قارىغان ساراي غوجايىنىنى
چاقىرتىپ كەلدى. سىم ساقال غوجايىن كېلىپ، قول
باغلاپ ئالمالىقنىڭ مۆتىۋەرلىرىگە سالام قىلدى.

سەككاكىلارمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قول باغلاپ، ئۇنىڭ سالىمغا جاۋابەن سالام قىلدى، ئۆزئارا تىنچ - ئامانلىق سوراشتى.

كۆرۈشۈشتىن كېيىن سەككاكى ساراي غوجايىنىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇ بىر چەتتە ئولتۇرۇپ، ئالمىلىق مۆتىۋەرلىرىگە بىر - بىرلەپ قاراپ چىقتى.

— سىلى ساراي غوجايىنىمۇ؟ — دەپ سورىدى سەككاكى ئۈستەلنىڭ چېتىدە ئولتۇرغان چىرايى ئاق سېرىق ئادەمگە خۇشچىراي قاراپ.

— شۇنداق! — دېدى ئۇ قارلۇق تىلدا سۆزلەپ.

— بىز قېرىنداش چىقىپ قالدۇق. قارلۇقلارمۇ ئۇيغۇرلارنى تەشكىل قىلىدىغان تاشقىي توققۇز قەبىلىنىڭ بىرىغۇ. ئۆزلىرى بۇ يەرگە قاچان كېلىۋىدىلا؟!...

— بۇ ئۇزۇن تارىخ! — دېدى ساراي غوجايىنى، — بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئورخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقى دەۋرىدە تەڭرىتېغىنىڭ شىمالىدىكى بەشبالىق بىلەن ئالتاي تاغ تىزمىلىرى ئارىسىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق قىلىپ ياشايتتى. كېيىن ئۇلار ئۇ يەردىن كۆچۈپ يەتتەسۇغا كەلدى. مېنىڭ ئەجدادلىرىمۇ شۇلار بىلەن بىللە كېلىپ، مۇشۇ بالاساغۇنغا ئورۇنلىشىپتىكەن... مەن مۇشۇ شەھەردە تۇغۇلۇپ ئەر يەتتىم.

ئاپقۇر چىنىلەردە ئەتكەنچاي، ئارقىدىن بىرقانچە تەخسە گۆش تۇخۇمدا قورۇلغان قورۇما كەلدى. سىڭىپ پىشقان نانلار ئۈستۈلدى. ئۇلار پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ ناشتا قىلىشقا باشلىدى.

— بىز ئالمالىقتىن كەلدۇق! — دېدى سەككاكى

قورۇمىدىن بىر تال گۆشنى چوكسى بىلەن قىسىپ ئېلىۋېتىپ، — بىز چاغاتاينىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن بالاساغۇن خەلقىنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشتىكى سەۋەبلىرىنى ۋە ئارزۇ — تەلەپلىرىنى بىلگىلى كەلدۇق! ئاڭلىساق، قوزغىلاڭنىڭ يولباشچىسى رۇستەم باتۇر دېگەن ئادەم ئوخشايدۇ! بۇ باتۇر مۇشۇ شەھەردە تۇرامدۇ؟ ئۇ ئۇلۇغ بىلەن قانداق كۆرۈشكىلى بولار؟

— رۇستەم باتۇر ھازىر شەھەر ھاكىمى، ئۇ ھەر كۈنى مەھكىمىگە كېلىدۇ. خالساڭلار، مەن باشلاپ باراي، مېنىڭ باتۇر بىلەن ئاز — تولا تونۇشلۇقۇم بار.

سەككاكى ئالدىدا ئولتۇرغان ساراي غوجايىنىنىڭ تۈگۈلۈۋالدىغان قۇلۇلىدەك ئادەم ئەمەسلىكىنى كۆرۈپ خۇشال بولدى. بۇنداق ئادەملەر باشقىلار بىلەن ئوڭاي چىقىشىپ كېتىدىغان، تارتىنماي ئىچىدىكىنى دەۋىتىدىغانلىقىنى دانىشمەن ئوبدان بىلەتتى. بۇنداق ئادەملەردىن تارتىنماي سورايدىغانلىرىنى سوراۋەرسە بولىدىغانلىقىمۇ ئۇنىڭغا ئايان ئىدى.

— ناھايىتى ياخشى بولدى! ئەگەر ئىشلىرىغا تەسىر يەتمەسە، بىزنى چايدىن كېيىن شەھەر مەھكىمىسىگە باشلاپ بارغان بولسلا، بىز سىلدىن تولمۇ خۇش بولاتتۇق! — دېدى سەككاكى سىم ساقال غوجايىنغا خۇش چىراي تىكىلىپ.

— بولىدۇ! سارىيىمنىڭ چاقى مەن بولمىساممۇ چۆرگىلەۋېرىدۇ. ھەربىر ئىشقا مەسئۇل قىلغان ئادەملىرىم تاللانغان، ماڭا سادىق. ئۇلار مەن بولساممۇ مەن باردىكىدەك ئىشلەۋېرىدۇ، — دېدى ئاق سېرىق

چىرايىدىن سەمىمىيلىكى چىقىپ تۇرغان غوجاينى سەككاكىغا ئوچۇق چىراي قاراپ، - رۇستەم ئەسلىدە بىر داڭلىق ئوغرى ئىدى. لېكىن، ئۇ كەمبەغەللەرنىڭ قىلىغا تەگمەي، باي ۋە ئەمەلدارلارنىڭ مال - دۇنياسىغا تېگەتتى، يول توسۇپ كارۋانلارنى بۇلايتتى. ئۇنىڭ يېنىدا يىگىرمە - ئوتتۇزدەك خىل يىگىتلىرى بولۇپ، ھەربىرى بۆرىدەك كۈچلۈك، قىزىل تۈلكىدەك ھىيلىگەر، سېغىزخانەدەك سەگەك، رۇستەم باتۇرغا سادىق يىگىتلەردىن سانلالتى. موڭغۇللارنىڭ زۇلۇم ۋە زورلۇقى چېكىدىن ئېشىپ، خەلنىڭ تارتقۇچىلىقى قالمىغانلىقىنى كۆرگەن رۇستەم، دەسلىپىدە ئۆز يىگىتلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ كىچىك توپلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ زەربە بەردى. بىر قېتىم ئۇ ئون نەچچە چېرىكى بىلەن كېتىۋاتقان موڭغۇل سەركەردىسى بۇسىپاغا ھۇجۇم قىلىپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇسىپا ئون نەچچە ياشلىق بىر قىزغا باسقۇنچىلىق قىلغان، بالاساغۇننىڭ چوڭ كوچىسىدا بەش - ئالتە ياشلىق ئوغۇل بالىنى ئېتىغا دەسسىتىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن ۋەھشىي قانخور ئىدى. ئۇ بالاساغۇن كوچىلىرىدا كۆرەڭلەپ پاتماي ماڭاتتى، ئۇنىڭغا خەلقنىڭ غەزىپى قايناپ تاشاتتى. رۇستەم بۇسىپا بىلەن قىلىچلىشىپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، خەلق باتۇرنى ئۆزلىرىنىڭ باشپاناھى، ھىمايىچىسى، قوغدىغۇچىسى بىلىپ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا كېلىپ توپلاندى. شۇنداق قىلىپ موڭغۇللارنىڭ زۇلۇم ۋە زورلۇقىغا چىدىمىغان خەلق رۇستەم باتۇرنىڭ باشچىلىقىدا خۇددى كەلكۈندەك قوزغالدى...

سەككاكىنىڭ خەلق قەھرىمانى رۇستەم باتۇر بىلەن

تېزىرەك ئۇچراشقۇسى كەلدى. ئۇ ناشتىلىقىنى قىلىپ بولغان سۇلايمان بەگ ۋە قاراھاجىملارغا قارىدى. قاراھاجىم دۇئاغا قولىنى كۆتۈردى. ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېلىشىۋالغاندەك ئاشخانىدىن كوچىغا چىقتى.

رۇستەم باتۇرنىڭ قوبۇلخانىسى. ئاستىغا تولدۇرۇپ گىلەم، تام ياقىلىتىپ مەخمەل كۆرىپلەر سېلىنغان، ئېچىۋېتىلگەن ئىككى دېرىزىسىدىن ئەتىگەنلىك ساپ ھاۋا كىرىۋاتقان يوغان ئۆينىڭ تۆر تەرىپىدە، قوش قەۋەت كۆرىمىدە باداشقان قۇرۇپ بالاساغۇن ھاكىمى ئولتۇراتتى. ئەللىك ياشلارغا يېقىنلاپ قالغان، تولىمۇ يوغان گەۋدىسى بىلەن چۆچەكلەردىكى دېۋىلەرگە ئوخشايدىغان، بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن بىر ئىلىك كەڭلىكتىكى قاشلىرى تېگىدىكى قاپقارا كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان باتۇرنىڭ چىرايى سەمىمىيلىك ۋە ئاددىي - ساددىلىق تۇيغۇلىرى بىلەن يالقۇنلايتتى. ئۇنىڭ يۇقىرىقى كالىپۇكى ئۈستىگە تولۇپ كەلگەن قاپقارا بۇرۇتنىڭ ئىككى ئۇچى ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ساڭگىلاپ چۈشەتتى. بۇرۇت راستلا ئەرلەرنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشاتتى. رۇستەمنىڭ بۇرۇتمۇ ئۇنى ھەم غۇرۇرلۇق، ھەم قەيسەر كۆرسىتىپ، ھۆسننى ئەر كەكلەرگە خاس گۈزەللىك بىلەن كۆرەك قىلاتتى.

باتۇر سەككاكىلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى.
— قەدەملەر مەرھابا! — دېدى رۇستەم شىمالىي تام

تەرەپتە ئولتۇرغان سەككاكىي، سۇلايمان بەگ ۋە قاراھاجىملارغا خۇش چىراي تىكىلىپ، — مەن تاغ — دالا، دەشت — چۆللەردە يۈرگەن بىر ئالىمان ئىدىم. تەقدىر مېنى بۈگۈن بالاساغۇن شەھىرىنىڭ ھاكىمى قىلىپ قويدى، — دېدى باتۇر كۈلۈپ ئوڭ قولى بىلەن بۇرۇتنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۈچىنى بۇراپ تۇرۇپ، — ئاتاممۇ بىر يوقسۇل دېھقان ئىدى. ئىلىپنى تاياق دەيدىغان، مەنمۇ ئوقۇمىغان قارىتۈرك ئادەم! شەھەر سورىماق ئاسان ئەمەسكەن! ئەل — يۇرتۇمنى دېمىسەم، ھازىرلا بۇ ئورۇننى تاشلاپ، بۇرۇن يۈرگەن دەشت — چۆللەرىمگە چىقىپ كېتەتتىم، — دېدى ئۇ يەنىلا كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ئەل — يۇرت خىزمىتى، ھۆرمەتلىك باتۇر، بىز قىلىۋاتقان ئىبادەتتەك ئۇلۇغ ئىبادەت، ھەرقانداق ساۋابلىق ئىشتىنمۇ ساۋابلىق ئىش! — سەككاكىي بىردەم تۇرۇۋېلىپ ھاياجاندا سۆزىنى داۋام قىلدى، — مەنمۇ سەمەرقەندتىن ئەل — يۇرتۇمنى دەپ كەلدىم ئەمەسمۇ؟! چاغاتايغا خىزمەت قىلىمەن دەپ كەلگەنلىكىمنىڭ ئۆزى ئەل — يۇرتۇمغا خىزمەت قىلىمەن دەپ كەلگەنلىكىم بولمامدۇ؟! چاغاتاينى ئەل — يۇرتۇمغا زورلۇق — زومبۇلۇق قىلىشتىن توسۇپ ئادالەتكە باشلايسام، ئەلۋەتتە، ئەل — يۇرتۇمغا خىزمەت قىلغانلىقىم بولىدۇ. چاغاتاينىڭ تاپشۇرۇقىنى قوبۇل قىلىپ بۇ يەرگە كېلىشىممۇ، بالاساغۇن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئەل — يۇرتۇمنىڭ دەردىنى بىلىپ ئۇنىڭ دەردىگە دەرىمان بولۇشقۇ؟!... شۇنداق، ئەل — يۇرتۇم دېگەن ئادەم كىم ئۈچۈن ئىشلىسىمۇ، نېمە ئىش قىلمىسۇن، ھەممىسىدە جانجان ئەل — يۇرتىنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزدە

تۇتىدۇ، ئەگەر ئۇ شۇنداق قىلمىسا، سۆيۈملۈك ئەل -
يۇرتنىڭ ئوغلى بولالمايدۇ!...

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ كۆزلىرى ئوتلۇق
مۇھەببىتىدىن چاقناۋاتقاندا كۆرۈندى. رۇستەممۇ بۇ
دانانىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلىنىپ ئۇنىڭغا ھۆرمەت
بىلەن تىكىلدى.

— ئىنىم! — دېدى سەككاكى ئۆزىگە قاراپ تۇرغان
باتۇرغا قاراپ، — بىزگە بالاساغۇن خەلقىنىڭ قوزغىلاڭ
كۆتۈرۈشىگە سەۋەب بولغان موڭغۇللارنىڭ زۇلۇم -
زورلۇقىنى سۆزلەپ بېرىڭ! — ئۇ يەنە بىردەم ئويلىنىپ
تۇرۇپ قولى بىلەن تىزىغا بىرنى ئۇردى، — ئېسىم
قۇرسۇن! رۇستەم باتۇر، سىلىگە ئۆزىمىزنى
تونۇشتۇرماپتۇقۇ؟! مېنىڭ ئىسمىم يۈسۈف سەككاكى!
يېقىندا خارەزىمنىڭ سەمەرقەند شەھىرىدىن ئائىلەم
بىلەن بىللە ئالمالىققا كەلدىم. مېنى چاغاتاي
قۇرۇلىدىغان خانلىقىدا ئۆزىگە باش مەسلىھەتچى قىلىش
ئۈچۈن ئېلىپ كەلدى. مۇنۇ ئوڭ تەرىپىمدە ئولتۇرغان
ھەمراھىمنىڭ ئىسمى سۇلايمان بەگ، ئالمالىقنىڭ كاتتا
بېيى، سول تەرىپىمدە ئولتۇرغان ھەمراھىمنىڭ ئىسمى
بولسا، قاراھاجىم، بىز قىسقارتىپ قاراجىملا دەيمىز،
ئالمالىق جامائەسىنىڭ خاتىپى.

— شۇنداق! — دەپ باشلىدى سۇلايمان بەگ
سەككاكىنىڭ سۆزىدىن كېيىنلا، — بالاساغۇنلۇقلار
بىزنىڭ جانىگەر قېرىنداشلىرىمىز! ئۇلارنىڭ دەردىنى،
ئازۇ - تەلەپلىرىنى بىلىپ، ھەل قىلالايدىغانلىرىمىزنى
مۇشۇ يەردە ھەل قىلىپ، ھەل قىلالايدىغانلىرىمىزنى
چاغاتايغا بېرىپ دەپ ھەل قىلىش نىيىتىدە كەلدۇق...

قاراھاجىم سۇلايمانبەگنىڭ سۆزى تۈگىمەيلا، ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ سۆز باشلىدى:

— مېنىڭ سۇلايمان بەگنىڭ سۆزىگە قىستۇرۇپ سۆزلىگىم كېلىپ قالدى. بىز بىر قېتىملىق چوڭ قان تۆكۈلۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەقسىتىدە بۇ يەرگە كەلدۇق. يۇقىرىدا سۇلايمان بەگ دېگەندەك، بالاساغۇنلۇقلار بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىز! ئۇلارنىڭ بېشىغا بالا — قازا پۇت — قولىنى ساڭگىلىتىپ كېلىۋاتسا، قانداق قاراپ تۇرالايمىز؟! چاغاتاي نەچچە تۈمەن قوشۇننى تەييارلاپ قويدى. سەككىزى جانا بىلىرى، ئەل — يۇرت غېمىنى يەپ، تىنچلىق بىلەن بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن بىزنى باشلاپ بالاساغۇنغا كەلدى. ئىشنى چىرايلىق بىر تەرەپ قىلىپ بارساق، چاغاتاي سىلەرنى باستۇرۇشقا قوشۇپ ئەۋەتمەيدۇ. بۇ مېنىڭ سىلەرنى قورقاتقانلىقىم ئەمەس، ھەقىقىي ئەھۋال شۇ!

رۇستەم چىرايلىق بۇرۇتنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۈچىنى بۇراپ تۇرۇپ، ئويلىغاندەك بىردەم جىم تۇرۇپ قالدى. تاملىرىنىڭ يۇقىرى تەرىپى گەج بىلەن قاپارتىپ بىر غېرىچتەك كەڭلىكتە نەقىش ياسالغان ئۆي جىمجىتلىققا چۆكتى. سەككىزىلەر رۇستەمنىڭ سۆز قىلىشىنى كۈتۈپ ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى.

— بىز قوزغىلاڭ كۆتۈردۇق. بالاساغۇن خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندە ئۆلۈپ كېتىشى مۇمكىنلىكىنى بىلەتتى. ھېلىمۇ ئۇلار چاغاتاينىڭ ئۆزلىرىنى جازالاش ئۈچۈن ئەۋەتىدىغان قوشۇننى كۈتمەكتە! بىز چاغاتاي قوشۇنلىرىنىڭ كېلىشىگە تەييارلىنىپ قويدۇق. بىر ئادىمىمىز قالغۇچە جان تىكىپ جەڭ قىلىمىز! بىز

ئۆلۈمدىن قورقساق، بۇ قوزغىلاڭنى قىلمايتتۇق!...
ئۇ سۆزدىن توختاپ ئويلانغاندەك تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ
كەڭ ۋە بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن قاپقارا قاشلىرى
تېگىدىكى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى غۇبارسىز پارلاق
يۇلتۇزلاردەك ياناتتى. بۇ كۆزلەردە ئۆلۈم ۋە ھىممىسى
كۆرۈنمەيتتى. بەلكى گۈزەل ۋە ئەركىن ھاياتقا بولغان
بىر پاك ۋە سەمىمىي مۇھەببەت يالقۇنلايتتى...

— زۇلۇم ۋە زورلۇق بولمىسا قارشىلىقمۇ بولمايدۇ،
قوزغىلاڭمۇ بولمايدۇ! — دەپ سۆز باشلىدى باتۇر
ئولتۇرغانلارغا قاراپ، — موڭغۇللارنىڭ يېرىمىزنى
بېسىۋالغىنى ئازدەك، زۇلۇم ۋە زورلۇقى ئېشىپ كەتتى.
ئۇلار خوتۇن - قىزلىرىمىزغا باسقۇنچىلىق قىلدى،
مەجبۇرىي چېرىك ئېلىپ، بەزى يالغۇز ئوغلىغا
تايىنىدىغان بوۋاي - مومايلارنىڭ نالە - پەريادىنى
ئاڭلىمىدى. سېلىقلار كۆپىيىپ كەتتى. ئۇلار
ئۆزلىرىنىڭ ئادەت - يوسۇنلىرىنى بىزگە —
مۇسۇلمانلارغا زورلاپ تېڭىپ، قوي - كالىلارنى ئۆز
قائىدىمىز بويىچە بوغۇزلاپ يېيەلمەيدىغان، ئېقىن
سۇلاردا يۇيۇنالمىدىغان قىلىپ قويدى، ھەتتا ئېرىقتا
قول يۇساق جازالاندۇق. موڭغۇللار ئۆز ئۆرپ -
ئادەتلىرىمىزگە ئېتىبار قىلمايلا قالماستىن، دىنىي
قائىدە - يوسۇنلىرىمىزنىمۇ ئاياغ ئاستى قىلدى. مەن
سىلەرگە بولغان بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بېرەي:

«چىڭگىزخان بارلاس ئۇرۇقىدىن بولغان ئېرداماجىنىڭ
ئوغلى قاراجارغا ھوقۇقنىڭ سېپى بولغان لەشكەرنى ۋە
رەئىيەتنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى قاراجارغا تۇتقۇزدى. ئۇ
بالاساغۇنغا كېلىپ بۇسىپا بىلەن ئوۋغا چىقىپ، قايتىش

يولىدا بىر مۇسۇلماننىڭ ئۆستەڭدە يۇيۇنۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالىدۇ. بۇسىپا ئۇچىغا چىققان تەلۋە، موڭغۇللارنىڭ ياساقلىرىنى ئىجرا قىلىشقا تولمۇ ھېرىسمەن بولغاچقا، ئەمەل قىلمىغانلارنى كۆرسە رەھىم قىلماي قاتتىق جازالايتتى. ئۇ بىر مۇسۇلماننىڭ سۇ ئىچىدە يۇيۇنۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، غەزەپلىنىپ قۇيغا چاپلىرى تىك تۇرىدۇ. ئۇ كۆز ئالدىدىكى ئادەمنىڭ گۆشىنى پارە - پارە قىلىۋەتمەكچى بولىدۇ. شۇ چاغدا قاراجار: «بۈگۈن كەچ بولۇپ قالدى، بىزمۇ ھاردۇق. بۇنىڭ ئىشىنى ئەتە بىر تەرەپ قىلايلى، ئۇنى سوراققا تارتىپ، ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن ياساقنى كۆزگە ئىلمىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى ئېنىقلايلى» دەپتۇ. قاراجار دانىشمەن ھاجىپنى يېنىغا چاقىرىپ، ئۆستەڭگە چۆمۈلگەن كىشىگە ئەتىگىچە كۆز - قۇلاق بولۇشنى، ئۇنىڭ زادى گۇناھى بار - يوقلۇقىنى ئېنىقلاشنى تاپىلاپتۇ. ئۇ ئۆز ھاجىپىغا بىر كۈمۈش بەلىش بېرىپ، ئۇنى ئۆستەڭگە تاشلىۋېتىشنى بۇيرۇپتۇ. يەنە: «ئۇ كىشى ئەتە سوراققا تارتىلغاندا، مەن بەكمۇ نامرات، بۇ بەلىش مېنىڭ بارلىق پۇلۇم، شۇ سەۋەبتىن مۇشۇنداق قاراملىق قىلىپ قويدۇم» دېسۇن دەپ ھاجىپقا جېكىلەپتۇ. ئەتىسى ھېلىقى كىشىنى قاراجارنىڭ ئالدىدا بۇسىپا سوراققا تارتىپتۇ. ئۇ كىشى ھاجىپنىڭ دېگىنى بويىچە كۈمۈش بەلىشنىڭ ئۆستەڭگە چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. قاراجار: «سوراق ئادىل بولسۇن» دەپ ئۇ ئادەمنى ھېلىقى ئۆستەڭ بويىغا ئەكىلىپ، سۇدىن بەلىشنى ئىزدەپتۇ. قاراجار بەلىشنىڭ تېپىلغانلىقىنى كۆرۈپ: «بىزنىڭ ياساق - قانۇنلىرىمىزغا چېقىلىشقا كىممۇ

پېتىنالىسۇن، كىممۇ ئۇنىڭغا خىلاپلىق قىلىشقا جۈرئەت قىلالىسۇن؟! قارىغاندا، بۇ كىشى راستلا يوقسۇل بولغاچقا، بىر بەلىش ئۈچۈن جېنىنى تىكىپ قويۇپ، ئۇنى سۇدىن ئىزدەپتۇ، بولدى، ئۇنى قويۇۋېتەيلى! قاراجار يەنە ئۇنىڭغا ئون بەلىش بېرىپتۇ. ئۇنىڭدىن ئىككىنچى ئۆستەڭگە چۈشمەسلىككە تىلخەت ئېلىپ، ئۇنى قويۇۋېتىپتۇ.^①»

رۇستەم ھېكايىسىنى تۈگىتىپ، يانچۇقىدىن ئالغان قول ياغلىقى بىلەن يۈز - كۆزىنى ئېرتىپ، يەنە ياغلىقىنى يانچۇقىغا سېلىپ سۆز باشلىدى، - بىچارىگە

① مىلادىيە 1238 - يىلى بۇخارادا تارابى رەھبەرلىكىدە قوزغالغان ئىسيانى باسقۇرۇشقا قاراجار قوشۇنلىرىمۇ قاتناشتى. تارابى ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىككى ئۇكىسى ئىسيانچى قوشۇنلارغا رەھبەرلىك قىلىپ جەڭنى داۋاملاشتۇردى. قاراجار ئىككى نوپانى ئىسيانى باسقۇرۇشقا ئەۋەتتى. تارابى ئۆلۈپ بىر ھەپتىدىن كېيىن، قاراجارنىڭ ئىككى سەركەردىسى قوشۇنلىرىنى باشلاپ بۇخاراغا يېتىپ كەلدى. تارابىنىڭ ئىككى ئۇكىسىمۇ موڭغۇللارغا روبرو سەپ تۈزۈپ جەڭگە تەييارلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىر قېتىملىق رەھىمسىز جەڭ باشلاندى، ئىككى تەرەپتىن يىگىرمە مىڭغا يېقىن ئادەم ئۆلدى. تارابىنىڭ ئىككى ئۇكىسىمۇ قۇربان بولدى. موڭغۇللار بۇخاراغا يۈرۈش قىلىپ، بۇلاپ - تالاپ، ئوت قويۇپ قىرغىنچىلىق قىلماقچى بولۇۋاتقىنىدا، بۇخارانىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر بىر توپ مۆتىۋەرلىرى سوۋغا - سالاملارنى ئېلىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇلار موڭغۇل سەركەردىلىرىگە: «بۇ خاراب بولغان شەھەرنى قىستىمىغايسىلەر. ئەھۋالنى ئەمىر قاراجارغا يەتكۈزۈپ، شۇ كىشىنىڭ گېپى بويىچە ئىش كۆرگەن بولساڭلار» دەپ ئۆتۈندى. نوپانلار كەلگەنلەرنىڭ تەلىپىنى ماقۇل كۆرۈپ قاراجارغا يەتكۈزدى. ئۇ ئەھۋالنى ئۇقۇپ، سەردارلىرىغا قوشۇننى قايتۇرۇپ كېتىشنى بۇيرۇدى. قاراجارنىڭ سۆزى بىلەن بۇخارا خەلقى تارابى ئىسيانىدىن كېلىپ چىققان ئاپەتتىن موڭغۇل قوشۇنلىرىنىڭ بۇخارنى ۋەيران قىلىشىدىن ساقلاپ قالدى. مەن قاراجارلارنىڭ بۇ ئاق كۆڭۈللۈكىنى كۆزدە تۇتۇپ: «سۇغا چۆمۈلگەن مۇسۇلمانغا ياخشىلىق قىلدى» دەپ تەسۋىرلىدىم.

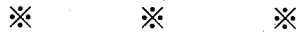
قاراجار ئۇچراپ قاپتۇ. ئەگەر بۇسپا بىر ئۆزى بولغان بولسا، ئۇ ئۆستەڭ بويىدىلا جېنىدىن ئايرىلاتتى. بۇسپاننىڭ بىر نارەسىدە ئوغۇلنى ئېتىغا دەسسەتىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكى، يېشىغا توشمىغان ئىككى قىزغا باسقۇنچىلىق قىلغانلىقى پۈتۈن بالاساغۇن خەلقىگە ئايان. موڭغۇللارنىڭ ياساق - قانۇنى بىلەن جازالانغان، ھەتتا ئۆلتۈرۈلگەنلەر بالاساغۇندا خېلى بار. بۇ زۇلۇملارغا چىدىمىغان خەلق قولغا ئارا - گۈرجەك، تايپاق ئېلىپ قوزغالدى.

سۆزىنى تۈگەتكەن رۇستەم: «يەنە سورايدىغان سوئاللىرىڭلار بارمۇ؟» دېگەندەك سەككاكىلارغا قارىدى. مۇتەپەككۈر ئىككى يېنىدىكى سۇلايمان بەگ ۋە قاراھاجىملارغا: «سىلەرنىڭ دەيدىغان ياكى سورايدىغانلىرىڭلار بارمۇ؟» دېگەندەك تىكىلدى. ئۇلار گەپ - سۆز قىلمىغاندىن كېيىن سەككاكىي رۇستەمگە قاراپ سۆز باشلىدى:

— سۆزىڭىزدىن بالاساغۇن قوزغىلىڭىنىڭ سەۋەبلىرى ئاساسەن ئايان بولدى. ئەتە جۈمە، ئۆزلىرى بىلەن بىللە مەسچىتكە بېرىپ، بالاساغۇن خەلقى بىلەن كۆرۈشسەممىكىن؟! سىلى قانداق قارايدىلا؟! جۈمەدىن كېيىن يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلاردىن بىرىگە چىقىپ كەلسەك!...

— بولىدۇ. ئەتە جۈمەدىن بۇرۇنراق مۇشۇ يەرگە كېلىڭلار، مەن سىلەرنى كۈتۈپ تۇرىمەن. جۈمەدىن كېيىن مېنىڭ بىر يىگىتىم سىلەرنى يېقىنراق بىر يېزىغا باشلاپ چىقسۇن!...

سۆھبەت ئاياغلىشىپ ئۇلار قىزغىن قول ئېلىشىپ خوشلاشتى.

رۇستەم باتۇرنىڭ ئالمالىقتىن كەلگەن ئەلچىلەرنى
ئېلىپ جۈمە نامىزىغا كېلىدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان
جامائەت مەسچىت دەرۋازىسىنىڭ ئىككى يېنىدا كۈتۈپ
تۇرۇپ ئۆزئارا پاراڭلىشاتتى.

ۋاقىت جۈمە نامىزى ئوقۇلىدىغان پەللىگە يېقىنلاپ
كېلەتتى.

«كېلىۋاتىدۇ!» دېگەن تۇيۇقسىز چىققان ئۈنلۈك ئاۋاز
پاراڭلىشىۋاتقانلارنى سۆزلىرىدىن توختىتىپ مەسچىت
ئالدىدىكى كەڭ مەيدانغا قاراتتى. ئالدىدا رۇستەم باتۇر،
يۈسۈف سەككاكى، سۇلايمان بەگ ۋە قاراھاجىملار،
ئۇلارنىڭ كەينىدىن خىزمەتچى ۋە مۇھاپىزەتچى ئوغلانلار
كېلەتتى. ئالدىدىكى تۆت ئۇلۇغنىڭ چىرايلىرىدىن
تەبەسسۇم يېغىپ، ئارىلىرىدا ھېچقانداق ئۆچ - ئاداۋىتى
بولمىغان يېقىن دوستلاردەك كۆرۈنەتتى. مەسچىت
ئالدىدىكى بالاساغۇن ئاھالىلىرى قول باغلاپ ئۇلارنىڭ
كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى. بۇزۇلغان ھەرە ئۇۋىسىغىلا
ئوخشاپ قالغان مەيدان سۇ سەپكەندەك جىمجىتلىققا
چۆكتى. مېھمانلار تېخى يىراقتىكى چاغدىلا قول
باغلىغان ئادەملەر ئەمدى يېقىنلاپ قالغان ئۆزلىرىنىڭ
باتۇرى رۇستەمگە، ئالمالىقتىن كەلگەن مېھمانلارغا
بويۇنلىرىنى سوزۇپ ھۆرمەت بىلەن قارايتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بالاساغۇن خەلقى! — دېدى
مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى يولنىڭ
ئىككى چېتىدە تۇرغان قېرى - ياش، سەللىلىك ۋە

سەلىسىز ئادەملەرگە قاراپ، — بىز سىلەردىن ھال سوراپ ئالمالىقتىن كەلدۇق.

— مەرھابا! مەرھابا! — دەپ توۋلىدى بالاساغۇنلۇقلار ئالمالىقتىن كەلگەن مېھمانلارغا ھۆرمەت بىلەن قاراپ. — بىز سىلەرنىڭ دەردىڭلارغا دەرمان بولغىلى كەلدۇق! — دېدى يەنە مۇتەپەككۈر كۆپچىلىككە قاراپ ۋارقىراپ...

جۈمە نامىزىنىڭ ۋاقتى بولۇپ قالغانلىقتىن، بۇ يەردە تۇرۇۋېرىشكە ئىمكانىيەت بولمىدى. ئېگىز، قەددى — قامەتلىك، خۇددى دىۋىدەك يوغان رۇستەم سەككاكىلارنى مەسچىت ئىچىگە باشلاپ ماڭدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئادەملەرمۇ قىستىلىشىپ مەسچىت ھويلىسىغا قاراپ ئاقتى.

ئەڭ كەينىدە كېتىۋاتقان ئىككى تالىپ سەككاكى ھەققىدە پاراڭلىشاتتى. بىرى يەنە بىرىدىن سەل پاكارراق ئىككى تالىپ ئادەملەرنىڭ ۋاڭ — چۇڭى ئىچىدە كېتىۋېتىپمۇ پاراڭلىرىنى زادىلا توختاتمىدى. ئۇلار يېڭىلا ئۆز ئالدىدىن ئۆتكەن مەشھۇر ئالىمغا ھەقىقەتەنمۇ ئىخلاس قىلىدىغان تالىپلاردىن ئىكەنلىكى روھىي ھالەت ۋە پاراڭلىرىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— سەككاكى ھەزرەتلىرى يالغۇز ئىلمى نۇجۇمنىلا ئوبدان بىلىپ قالماي، ئىسلام ۋە يۇنان ئىلمىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى دېگۈدەك ئىگىلىگەن... — دېدى تالىپلارنىڭ ئېگىزرەك كەلگىنى يېنىدا كېتىۋاتقان پاكارراقىغا قاراپ.

— مەن مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى مەدرىسەمىزگە تەكلىپ قىلىپ بىر ئىلمىي ساۋاق ئۆتۈپ بېرىشنى تەلەپ

قىلساقمىكىن دەپ ئويلاپ قالدىم. سەن بۇنىڭغا قانداق قارايسەن؟

— بولىدىغان پىكىر، مەن قوللايمەن!
ئىككى تالىپ پاراڭ بىلەن مەسچىت ئىچىگە كىرىپ قالغىنىنى بىلمەي قالدى...

جۈمە نامىزى تۈگىگەندىن كېيىن، مېھرابنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرغان رۇستەم باتۇر ئورنىدىن تۇرۇپ كۆپچىلىككە قارىدى. ئۇنىڭ بىر - بىرىگە تۇتۇشىپ كەتكەن كەڭ، قويۇق ۋە قاپقارا قاشلىرى تېگىدىكى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى ئىككى پۇتى ئۈستىدە ئولتۇرغان تەقدىرداشلىرىغا مۇھەببەت بىلەن تىكىلدى.

— ئالمالىقتىن ھۆرمەتلىك يۈسۈف سەككاكى باشلىغان چاغاتاينىڭ ۋەكىللىرى شەھرىمىزگە كېلىپ، تۈنۈگۈن مېنىڭ بىلەن سۆزلەشتى. مەن موڭغۇللارنىڭ زۇلۇم ۋە زورلۇقىغا چىدىمىغان خەلقىمىزنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردىم. كەلگەنلەر ئۆزلىرىنى بۈگۈنكى جۈمە نامىزىغا باشلاپ كېلىپ، بالاساغۇن ئاھالىسى بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈشۈمنى تەلەپ قىلدى. تەلپىگە ئاساسەن، بۈگۈن جۈمە نامىزىغا باشلاپ كېلىپ سىلەر بىلەن كۆرۈشتۈرۈم. ئەمدى ئۇلارنىڭ دەيدىغان سۆزلىرىنى ئاڭلايلى!

باتۇر سۆزدىن توختاپ ئولتۇرغانلارغا قارىدى.

— قېنى، ھەممىڭلار ئالدىڭلارغا سۈرۈلۈپ، بىر - بىرىڭلارغا يېقىن ئولتۇرۇڭلار! بوشىغان ئورۇنلارغا

دالاندىكىلەر كىرسۇن! — دېدى رۇستەم ئۆز سۆزىنى سىرتتىكىلەر ئاڭلىسۇن دېگەندەك ۋارقىراپ سۆزلەپ. ئىككى ئارىدىكى ئىشىك يېنىدا ئولتۇرغان ئۇزۇن ساقاللىق مەزىنمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ھاكىمنىڭ سۆزلىرىنى دالاندىكىلەرگە تەكرارلاپ يەتكۈزدى...

بىردەمدە ئىچكىرىكى مەسچىت ئۆيى ئادەمگە لىق تولدى. بالاساغۇن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا: «تۈرك (ئۇيغۇر) خەلقى كۆپ»^① بولۇپ، مەسچىتتىكىلەرنىڭ كۆپىنى ئۇيغۇرلار ۋە ئۇيغۇرلاشقان قارلۇقلار ئىگىلەيتتى. رۇستەم باتۇرنىڭ ئۇيغۇرلاشقان قارلۇقلاردىن ئىكەنلىكى گەپ — سۆزىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

— قېنى، ھۆرمەتلىك يۈسۈف سەككاكى جانابلىرىنى سۆزگە تەكلىپ قىلايلى! — دېدى باتۇر كۆپچىلىككە قاراپ.

سەككاكى ئورنىدىن تۇرۇپ، قول باغلاپ ئۆزىگە جىمجىت قاراپ تۇرغان ئادەملەرگە تىكىلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە بۇرۇن زادىلا كۆرۈلۈپ باقمىغان شىۋى قەدرىدەك ئاجايىپ بىر نۇر چاقناپ كەتتى. بۇ تۇنجى قېتىم ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك قېرىنداشلىرى ئالدىغا سۆز سۆزلىگىلى چىققان مۇتەپەككۈر يۈرىكىنىڭ مۇھەببەت نۇرى ئىدى!...

— قېرىنداشلار! بىز چاغاتاينىڭ پەرمانى بىلەن ئالمالىقتىن كەلدۇق، كەلگىنىمىزگە ئۈچ كۈن بولدى. رۇستەم ئىنىمىز بىلەن تۈنۈگۈن يېرىم كۈن ئوبدان پاراڭلاشتۇق. رۇستەم باتۇر بىزگە قوزغىلاڭ

① «شەجەرەئى تۈرك» تىن، ئۇيغۇرچە، 42 — بەت

كۆتۈرۈشۈڭلارنىڭ سەۋەبلىرىنى سۆزلەپ بەردى. زۇلۇم – زورلۇق كۆرۈپ دەرد تارتىپسىلەر. مەن ئۆزۈمگە، كەلگەن ھەمراھلىرىمغا ۋاكالىتەن سىلەردىن ھال سورايمەن! – سەككاكى ئويلانغاندەك بىردەم تۇرۇۋېلىپ يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى، – زۇلۇم ۋە زورلۇق بولمىسا، قارشىلىقمۇ، قوزغىلاڭمۇ بولمايدۇ! بىز يەنە كۆپرەك ئادەملەر بىلەن پاراڭلىشىشنى، تارتقان زۇلۇم ۋە جاپا – مۇشەققىتىڭلارنى ئاڭلاشنى خالايمىز! قانچە كۆپ ئاڭلىساق، بىزنىڭ توغرا ۋە ئادىل خۇلاسىە چىقىرىشىمىزغا پايدىسى بولىدۇ. ئىشىنىڭلاركى، بىز ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەرنىڭ كۈچىمىز يېتىدىغانلىرىنى چوقۇم ھەل قىلىمىز، كۈچىمىز يەتمەيدىغانلىرىنى چاغاتايغا يەتكۈزۈپ ھەل قىلىشقا تىرىشىمىز! – سەككاكى ئويلانغاندەك يەنە سۆزىدىن توختاپ جىمجىت تۇرۇپ قالدى. ئۇ بەزى مەسىلىلەرگە ھازىر جاۋاب بېرەلەيدىغان بولسىمۇ، خەلقنىڭ پىكىر قىلىشىنى توسۇپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئالدىراپ بىرنېمە دېيىشنى خالىمىدى. ئۇ ئاخىرىدا شەھەر ۋە يېزا ئاھالىلىرىنىڭ كېلىپ ئۆزلىرىگە دەردىنى، ئارزۇ – تىلەكلىرىنى ئېيتىشنى تەلەپ قىلىپ سۆزىنى تۈگەتتى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئۇلار رۇستەم باتۇر ئەۋەتكەن يىگىتنىڭ يول باشلىشى بىلەن يېقىن بىر يېزىغا چىقىپ كەتتى.

سەككاكىلار ئىككى يېزىغا چىقىپ دېھقانلار بىلەن سۆزلەشتى. ئۆزلىرى چۈشكەن مۇساپىرخانىدا كەلگەن شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ دەردىنى ئاڭلىدى. مۇتەپەككۈر بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن تالىپلارنىڭ تەكلىپى بىلەن

مەدرىسەگە بېرىپ، مەشھۇر كىتابى «مىفتاھۇل ئۇلۇم» (ئىلىملەر ئاچقۇچى) نىڭ يېزىلىش جەريانى ۋە ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنلىرى ئۈستىدە توختالدى. تالىپلارنى تىرىشىپ ئۆگىنىپ، جاپالىق ئىزدىنىپ، ئىلمىي تەتقىقاتقا قىزغىن كىرىشىپ، تۆھپە يارىتىشقا چاقىردى. ئالمالىقتىن كەلگەنلەر قوزغىلاڭنىڭ سەۋەبلىرىنى ئەتراپلىق ئىگىلەپ بىر قېتىم مۇھاكىمە قىلدى. ئۇلارنىڭ ئۈچىلىسى بىر قاراشقا كېلىپ، شەھەرلىك مەھكىمىدىن شەھەر مۆتىۋەرلىرى بىلەن ھۆكۈمەت ئەربابلىرى، يېزا ئاقساقاللىرى قاتنىشىدىغان يىغىن تەشكىللەپ بېرىشنى ئۆتۈندى. ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ شەھەر مەھكىمىسىدە يىغىن ئېچىلدى.

يىغىن ئېچىلغان يوغان ساراينىڭ دېرىزىلىرى ئېچىۋېتىلگەن بولۇپ، ئاق يىپەك پەردىسى تالادىن كىرىۋاتقان لەرزىلەر شامالدا ئاستا يەلپۈنەتتى. يىغىنغا قاتناشقانلار ئۆيىنىڭ ئۈچ تەرىپىدە، تام ياقىلىتىپ سېلىنغان كۆرىپىلەردە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى. رۇستەم باتۇرنى ئارىغا ئېلىپ يۈسۈف سەككاكى، سۇلايمان بەگ ۋە قاراھاجىملار ساراينىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە ئولتۇرۇپ، سەللىك، دوپپىلىق ۋە ئاچا قالپاقلىق، قاش، كۆزى ۋە چىرايى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئادەملەرگە قارايتتى. يىغىنغا كەلگەنلەر ئۆزئارا پىچىرلىشىپ سۆزلىشەتتى...

رۇستەم بېشىنى كۆتۈرۈپ، يوغان گەۋدىسىنى تۈزلەپ سۆز باشلىدى.

— كېلىدىغانلار كېلىپ بولدى. كېڭەشنى باشلايمىز، — دېدى ئۇ ئۆزئارا پىچىرلىشىۋاتقانلارنىڭ

دېققىتىنى ئۆزىگە تارتىپ، — بۈگۈنكى بۇ كېڭەش
ئىنتايىن مۇھىم. بالاساغۇن خەلقى قوزغىلىڭىنىڭ
تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك، — رۇستەم يەنە سۆزدىن
توختاپ، قاپقارا بۇرۇتنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۈچىنى بىر بۇراپ
قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — شەھىرىمىزگە
ھۆرمەتلىك يۈسۈف سەككاكى باشلىغان چاغاتاينىڭ
ۋەكىللىرى كەلگىنىگە ئىككى ھەپتىدەك بولۇپ قالدى.
ئۇلار شەھەر ئاھالىلىرى، يېزا ئاقساقاللىرى ۋە
دېھقانلىرى بىلەن سۆزلەشتى. بۇسپا ئېتىغا دەسسەتىپ
ئۆلتۈرگەن ئوغۇلنىڭ، باسقۇنچىلىق قىلىنغان
قىزلارنىڭ، ئوغۇللىرىنى چېرىكلىككە تۇتۇپ قان يىغلاپ
قالغان قارىغۇچىسى يوق بوۋاي — مومايلارنىڭ ئۆيلىرىگە
بېرىپ ھال سورىدى ۋە ئەھۋال ئىگىلىدى. بۈگۈن ئۇلار
ئۆزلىرىنىڭ قوزغىلاڭ ھەققىدىكى بىرلىككە كەلگەن
ئاخىرقى پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدۇ.

— بىز كېلىپ، — دەپ سۆزىنى باشلىدى مۇتەپەككۈر
يىغىن ئەھلىگە قاراپ، — بالاساغۇن خەلقىنىڭ
قوزغىلىڭىنىڭ سەۋەبىنى ئىگىلىدۇق. بىزنىڭ
خىزمىتىمىزنى قوللاپ، بالاساغۇننىڭ ھاكىمى رۇستەم
باتۇر ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇپ بەردى. مەن ئالدى بىلەن بۇ
ھۆرمەتلىك باتۇرىمىزغا رەھمەت ئېيتىمەن!

سەككاكى بىردەم تۇرۇۋېلىپ يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى.
ئۇنىڭ چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى ۋە نۇر يېغىپ تۇرغان
چىرايىدا خەلق قوزغىلىڭىغا بولغان چوڭقۇر مۇھەببەت،
بالاساغۇن خەلقىگە بولغان ئالىي ھۆرمەت يالقۇنلايتتى.

— بىزنىڭ قارىشىمىز: بالاساغۇن خەلقى قوزغىلاڭ
كۆتۈرمىسە بولمايدىغان زۇلۇم ۋە زورلۇققا ئۇچرىغان!

چېكىدىن ئېشىپ كەتكەن زۇلۇم ۋە زوراۋانلىق بالاساغۇن خەلقىنى «يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم» دەپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە مەجبۇر قىلغان. موڭغۇللارنىڭ زۇلۇم ۋە زوراۋانلىق قىلمىشلىرىنى كۆرسىتىدىغان پاكىتلارنى دېمىسەممۇ سىلەرگە ئايان. زۇلۇم سالغان ۋە زوراۋانلىق قىلغانلارنىڭ باش ئاتامانى بۇسىپا رۇستەم باتۇرنىڭ قىلىچىدا ئۆلگەن. يەنە جازالىنىشقا تېگىشلىك بەزىلىرى قېچىپ كەتكەن. قېچىپ كەتكەنلەرنىڭ ئىچىدىكى جىنايىتى ئېغىر بىرقانچىسىنى ئىزدەپ تېپىپ جازالاشنى چاغاتايغا تەكلىپ قىلىمىز. بۇ بىزنىڭ بىرىنچى خۇلاسىمىز!

مۇتەپەككۇر سۆزدىن توختاپ ئولتۇرغان يىغىن ئەھلىگە قارىدى. باياتىن بىر خىل ۋەھىمە ۋە جىددىيلىك ئىچىدە ئولتۇرغانلارنىڭ چىرايلىرىغا يېنىك تەبەسسۇم يۈگۈرۈپ، يۈرەكلىرىنىڭ خۇشاللىققا چۆمۈلگەنلىكىنى ئىپادىلىدى. چاغاتاينىڭ قوشۇن ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنى جازالىشىدىن ئەنسىرەپ يۈرگەن ئادەملەرنىڭ بۇنداق خۇلاسىنى ئاڭلىشى زادىلا كۆرمەيدىغان چۈش ھېسابلىناتتى. شۇڭلاشقا، ئۇلارنىڭ يۈزلىرىگە تەبەسسۇم يۈگۈرۈپ خۇشال بولۇشى تەبىئىي ئىدى...

— بىزنىڭ ئىككىنچى خۇلاسىمىز: رۇستەم باتۇرنىڭ ھاكىم بولغانلىقى توغرا! ئۇ شەھەرنى تىنچ - خاتىرجەملىككە ئىگە قىلىپ، خەلقنى ياخشى كۈن كۆرۈشكە يېتەكلىگەن. بىز رۇستەمنىڭ داۋاملىق شەھەر باشلىقى بولۇشىنى قوللايمىز. چاغاتايغا بېرىپ ئۇنىڭمۇ قوشۇلۇشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە كۈچ چىقىرىمىز. ئۈچىنچى خۇلاسىمىز: كېلىشكە تېگىشلىك

موڭغۇللار بالاساغۇنغا كېلىدۇ. بۇسىپاننىڭ ئورنىغا يېڭى بىر دارۇغا بىلەن بۇرۇنقى موڭغۇل ئەمەلدارلىرى قايتىپ كېلىدۇ. بۇ يەردە يەنە بۇرۇنقىدەك موڭغۇل چېرىكلىرى تۇرىدۇ. باتۇرنىڭ لەشكىرىمۇ تارقىتىلمايدۇ. بۇرنىغا بىر قېتىم سۇ كىرگەنلىكتىن، كەلگەن موڭغۇللار بۇرۇنقىدەك زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىپ كېتەلمەيدۇ. بىزمۇ چاغاتايغا دەپ، رۇستەم باتۇر بىلەن كېلىشىپ ئىشلەشكە دەۋەت قىلىمىز.

تۆتىنچى بىر مەسىلە: موڭغۇللارنىڭ ھازىر يۈرگۈزۈۋاتقان قانۇنى ئۇلارنىڭ ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا شەكىللەنگەن ئۆرپ - ئادەتلىرى ئاساسىدا تۈزۈلگەن قانۇن بولغانلىقتىن، بىزنىڭ مىللىي ئۆرپ - ئادەت، دىنىي قائىدە - يوسۇنلىرىمىزغا توغرا كەلمەيدىغان جايلار بار. چاغاتاي دۆلەتنى قانۇن بويىچە باشقۇرۇشتا چىڭ تۇرىدۇ. ئۆزىمۇ قانۇنغا پىششىق. ئۇلارنىڭ قانۇنىدىكى بىزنىڭ ئۆرپ - ئادەت ۋە دىنىمىزغا توغرا كەلمەيدىغان جايلارنى ھازىرلا خاتا دەپ ئېيتالمايمىز. بىز قايتىپ بارغاندىن كېيىن، چاغاتايغا دەپ ئۆزگەرتىشكە كۈچ چىقىرىمىز. مېنىڭ كۆز قارىشىم بويىچە ئېيتقاندا، موڭغۇللار ئۆزلىرىنىڭ ئادەت قانۇنلىرىنى باشقا مىللەت ۋە مۇسۇلمانلارغا تېڭىشى توغرا ئەمەس.

يۇقىرىدا دېگەنلىرىم بىزنىڭ سىلەردىن ئاڭلاپ ۋە ئارىلاپ كۆرۈپ چىقارغان خۇلاسىمىز! ناۋادا، بىزنىڭ خۇلاسىمىزغا قارىتا پىكىرىڭلار بولسا، دېسەڭلار بولىدۇ. مېنىڭ سۆزۈم تۈگىدى.

يىغىن مەيدانى بىردەم جىمجىتلىققا چۆكتى.
ھەممەيلەن سەككاكىنىڭ دېگەنلىرىنى ھەزىم
قىلىۋاتقاندا كۆرۈنەتتى. رۇستەم سۆز قىلىشقا
تەييارلىنىپ تۇرسىمۇ، كۆپچىلىكنىڭ سۆز قىلىشىنى
توسۇۋالماسلىق ئۈچۈن ئۆزىنى تۇتۇپ تۇراتتى. شۇ چاغدا
ھەممە كۆزلەر رۇستەمگە تىكىلىپ: «ئالدى بىلەن
ئۆزلىرى بىرىنچە دېسىلە!» دېگەندەك قىلاتتى. باتۇر
يىغىن ئەھلىنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ
سۆزلەش ئۈچۈن قاپقارا بۇرۇتى ئاستىدىكى ئاغزىنى
ئاچتى:

— ھۆرمەتلىك مۇتەپەككۇرنىڭ تەكشۈرۈش
خۇلاسەسىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن رازى بولدۇم. كەلگەن
ۋەكىللەر بالاساغۇن خەلقىنىڭ غېمىنى يەپ، ئۇلارغا
پايدىلىق خۇلاسە چىقاردى. كۆپچىلىك، سىلەر نېمە
دەيسىلەر، بىلىمدىم، شەخسەن ئۆزۈم بۇ خۇلاسەگە
قوشۇلمەن!

ئۇ ئويلىغاندا بىردەم تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى
داۋاملاشتۇردى. باتۇرنىڭ سەمىمىي ۋە خۇشاللىق
سەرتىغا تېپىپ تۇرغان خۇش چىرايى ھەقىقەتەن ئۇنىڭ
سەككاكىلارنىڭ خۇلاسەسىدىن رازى بولغانلىقىنى
ئىپادىلەيتتى.

— ئۆرپ - ئادەت ۋە دىنىمىزغا مۇناسىۋەتلىك
مەسىلىلەرنى بۇلارنىڭ ھەل قىلىشى ھەقىقەتەن قىيىن.
لېكىن، بىزنىڭ بۇ جەھەتتىكى پىكىرلىرىمىزنى
چاغاتايغا ئوبدان يەتكۈزۈشىنى ئۈمىد قىلىمەن.
موڭغۇللار ئۆزلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەت، قانۇنلىرىنى
بىزگە زورلاپ تاڭماقتا. بۇ ئۇلارنىڭ ھۆكۈمران ئورۇندا

تۇرغانلىقىدىن بولۇۋاتىدۇ. بۇنداق بولسا، چاغاتاي ھۆكۈمرانلىق قىلغان زېمىندىكى ھەرقايسى قوۋملاردا باراۋەرلىك ۋە ئىناقلىق بولمايدۇ. باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەت ۋە دىنىلىرىدىن موڭغۇللارنىڭ ئۆرپ - ئادەت ۋە دىنىغا ئۇيغۇن كەلمىگەنلىرىنى قانۇن ياكى ھەر خىل زورلاش چارىلىرى بىلەن قالدۇرۇۋېتىش، يۇقىرىدا دېگىنىمىدەك موڭغۇللار بىلەن باشقا مىللەتلەر ئارىسىدىكى ئىتتىپاقلىقنى بۇزۇپ، مەملىكەتنىڭ مۇقىملىقى ۋە خاتىرجەملىكىگە تەسىر يەتكۈزدى. ۋەكىللەرنىڭ قايتىپ بارغاندىن كېيىن بۇ پىكىرلىرىمىزنى توختىماي، داۋاملىق يەتكۈزۈپ ئۇنى قايىل قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. مېنىڭ سۆزۈم تۈگىدى. قېنى، ئەمدى سىلەر سۆزلەڭلار!

رۇستەم سۆزىنى تۈگىتىپ ئولتۇرغانلارغا قارىدى.

— مەنمۇ، — دەپ سۆز باشلىدى بېشىغا بادام دوپپا كىيگەن، ئوتتۇرا ياشلىق، دوغلاق ئادەم سۆز باشلاپ، — مەن رۇستەم باتۇرنىڭ سۆزىنى تەھىقلىيمەن! ۋەكىللەرنىڭ خۇلاسىسى بىزنىڭ كۈتكىنىمىزدىنمۇ ياخشى بولدى. مەنمۇ رۇستەم باتۇر ئاخىرىدا پىكىر قىلغان مەسىلىنى ئويلاۋاتاتتىم. ئۇ مېنىڭ ئويلىغانلىرىمنى دېدى. بىر مىللەتنىڭ ئۆرپ - ئادىتى يەنە بىر مىللەتنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ئوخشىمايدۇ. دىنلىرى ئوخشىمىسا، دىنىي رەسىم - قائىدىلىرىمۇ ئوخشىمايدۇ. مىللەتلەر بىر - بىرىنىڭ ئوخشىمايدىغان ئۆرپ - ئادەت ۋە دىنىي قائىدە - يوسۇنلىرىغا ھۆرمەت قىلغاندىلا ئاندىن ئىناق ئۆتەلەيدۇ. خانىدانلىق بۇ مەسىلىگە كۆڭۈل بۆلگەندىلا، باشقا مىللەتلەر بىلەن

خۇشال - خۇرام بىللە ياشىيالايدۇ! مېنىڭ سۆزۈم تۈگىدى.

كېيىن پىكىر قىلغانلارمۇ خۇلاسىنىڭ توغرا بولغانلىقىنى تەكىتلەپ، كۆپرەك مىللىي ۋە دىنىي مەسىلە ھەققىدە سۆزلىدى. ئۇلار رۇستەم بىلەن كېيىنكى سۆزلىگەن بادام دوپپىلىقنىڭ پىكىرلىرىنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ ۋە كونكرېتلاشتۇرۇپ سۆزلەپ، موڭغۇللارنىڭ ئادەت قانۇنلىرىنى ھاكىمىيەت قانۇنىغا كىرگۈزگەنلىكىنىڭ ئۆزى توغرا بولمىغانلىقىنى كۆرسەتتى...

يىغىندىدىن كېيىن سەككاكىلار بالاساغۇندا يەنە بىر - ئىككى كۈن بولۇپ، ئالمالىققا قايتتى.

چاغاتاينىڭ ياسىداق، تېگىگە تولدۇرۇپ گىلەم سېلىنغان كەڭ ۋە ئازادە قوبۇلخانا سارىيىنىڭ شىمالىي تېمىغا يۆلىنىپ، باداشقان قۇرۇپ، سەككاكى، سۇلايمان بەگ ۋە قاراھاجىملار، ئۇلارنىڭ قارشى تەرىپىدىكى تامغا يۆلىنىپ ئامىد، كۈنچىقىش تەرەپتىكى گىلەم تارتىلغان تامغا يۆلىنىپ، قوش قەۋەت كۆرىپدە تەنھا چاغاتاي ئولتۇراتتى.

— ھۆرمەتلىك چاغاتاي ئالىيلىرى! — سۆز باشلىدى سەككاكى، — مەن سۆزۈمنى بىرنەچچە بۆلەكلەرگە بۆلۈپ سۆزلەيمەن.

بىز بالاساغۇنغا بارغان كۈننىڭ ئەتىسى رۇستەم بىلەن كۆرۈشتۈق. ئۇ ھازىر بالاساغۇن شەھىرىنىڭ ھاكىمى

ئىكەن. ئۇ بىزگە بالاساغۇن قوزغىلىڭىنىڭ كۆتۈرۈلۈش جەريانىلىرىنى ۋە سەۋەبلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئىككى يېزىغا چىقىپ دېھقانلارنىڭ ۋە شەھەر ئىچىدىكى ئاھالىلەرنىڭ پىكىرلىرىنى ئاڭلىدۇق. بىز ئاخىرىدا بارغان ئۈچىمىز ئاڭلىغانلىرىمىزنى مۇھاكىمە قىلىپ، كۆز قاراشلىرىمىزنى بىر قانچە نۇقتىغا يىغىپ خۇلاسەلىدۇق. شۇنىڭدىن كېيىن شەھەر مۆتىۋەرلىرى، يېزا ئاھالىلىرى، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى قاتناشقان يىغىن ئېچىپ، بىزنىڭ تەكشۈرۈشتىن چىقارغان خۇلاسەمىزنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدۇق.

خۇلاسەمىز تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

بىرىنچى، بۇسىپاننىڭ ئۆلۈمى: بۇسىپا قوزغىلاڭدىن بۇرۇن ئون نەچچە مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن ئالمالىققا كېلىۋېتىپ، يولدا رۇستەم ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالغان. ئىككى تەرەپ كەسكىن جەڭ قىلغان. بۇسىپا بىلەن رۇستەم ئىككىسى يەكمۇيەك قىلىپلىشىپ، ئاخىر رۇستەم بۇسىپاننى قىلىچلاپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. بۇ دارۇغاننىڭ ئۆلۈمى قوزغىلاڭدىن بۇرۇن بولۇپ، قوزغىلاڭ بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋىتى بولمىغان. بالاساغۇن خەلقىنىڭ بۇسىپاغا بولغان غەزىپى ئالاھىدە كۈچلۈك بولۇپ، قوزغىلاڭنىڭ كۆتۈرۈلۈش سەۋەبلىرىنىڭ بىرىگە ئايلانغان. ئۇ نارەسىدە ئىككى قىزغا باسقۇنچىلىق قىلىپ، ئىككىلىسىنى خۇن كېسىلى قىلىپ قويغان. بىز بېرىپ ئۇ قىزلارنى كۆردۇق. چىرايلىرى تامدەك تاتىرىپ، قان دېگەن كۆرۈنمەيتتى. ئۇ يەنە بالاساغۇن كوچىسىدا بەش - ئالتە

ياشلىق ئوغۇل بالىنى ئېتىغا دەسسەستىپ
ئۆلتۈرۈۋەتكەن... — سەككىزچى چاغاتايغا قاراپ
سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭ چىرايىدا ئەيمىنىش،
ئەندىشە ۋە خۇشامەتنىڭ بىرەر تال سېرىق نۇرۇمۇ
كۆرۈنمەيتتى. ئۇ ئۆز ئەل - يۇرتىغا بولغان سەممىي،
پاك ۋە كۈچلۈك مۇھەببىتى بىلەن بالاساغۇن
قوزغىلىڭىنى توغرا خۇلاسىلەپ سۆزلەيتتى.
مۇتەپەككۇرنىڭ بۇ تەرىپىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن
سۇلايمان بەگ بىلەن قاراھاجىمنىڭ ئۇنىڭغا بولغان
ھۆرمىتى ھەسسىلەپ ئاشاتتى... — ئىككىنچى، ئىككى
يېزا ئاقساقىلىنى خىزمىتىدىن قالدۇرۇپ، ئامباردىكى
ئاشلىقلارنى دېھقانلارغا بۆلۈپ بەردۇق. بۇ ئىككى نەپىسى
يامان ئاچ كۆزلەر بىز چۈشۈرگەن سېلىقلارنى ھەسسىلەپ
كۆپەيتىپ، خەلققە چېچىپ، خەلقنى قاڭغىر - قاقشىتىپ
يىغىۋالغان. بىزگە بېرىدىغانلىرىنى بېرىپ، تەڭ
يېرىمنى ئۆزىنىڭ ئامبىرىغا قويۇۋالغان. زالىم ئىككى
يېزا ئاقساقىلىنىڭ ئورنىغا دېھقانلار ئۆزلىرى ئىككى
دېھقاننى ئاقساقال قىلىپ سايلىغان.

ئۈچىنچى، چېرىك ئېلىشتا، ئاتا - ئانىسى قېرىپ
قالغان ئائىلىلەرنىڭ يالغۇز ئوغلىنىمۇ چېرىكلىككە
تۇتۇپ كېتىپ، ئاتا - ئانىلىرىنىڭ تۇرمۇش كەچۈرۈش
يولىنى توسۇۋەتكەن. نەتىجىدە، بۇنداق ئائىلىلەرنىڭ
كۆپى تىلەمچىلەرگە ئايلىنىپ قالغان. بىر - ئىككى
ئائىلىدىكى ئاتا - ئانىلار ئۆزلىرىنى ئۆلتۈرۈۋالغان. بىز
يالغۇز ئوغلى بار ئائىلىلەردىن چېرىك ئالماستىقىنى
توغرا دەپ قارىدۇق. بۇ پىكىرىمىزگە، چاغاتاي
ئائىلىلىرى، قوشۇلسىلا، شۇنداق ئوقتۇرۇش قىلىمىز. بۇ

كۆز قارىشىمىزنى بالاساغۇندا ئۆزلىرىنىڭ تەستىقىنى
ئالماي دېيىشنى توغرا تاپمىدۇق.

تۆتىنچى، مىللىي ئۆرپ - ئادەت ۋە دىنىي
مەسىلىلەر، - سەككاكى يانچۇقىدىن كەشتىلەنگەن
چۈچىلىق ياغلىقىنى ئېلىپ، ئاغزى - بۇرنى، يۈز -
كۆزنى ئېرتىپ يەنە يانچۇقىغا سالدى. ئۇ ئاخىرقى، لېكىن
قىيىن مەسىلە ئۈستىدە خېلىدىن بېرى چوڭقۇر ئويلىدى.
چاغاتاي چىڭگىزخاننىڭ ياساق ۋە قانۇنلىرىغا مەسئۇل
بولۇپ كەلگەن، ياساق ۋە قانۇنلارغا پىششىق، شۇنداقلا
ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن قارايتتى. ئۇ ياساق ۋە قانۇنلارغا
بويىسۇنمىغانلارنى زادىلا كەچۈرمەي قاتتىق جازالايتتى.
بۇلارنى ئوبدان بىلىدىغان سەككاكى مىللىي ئۆرپ - ئادەت
ۋە دىنىي مەسىلىلەردىكى بالاساغۇنلۇقلارنىڭ پىكىرلىرىنى
چاغاتايغا قانداق يەتكۈزۈشنى ئوبدان ئويلىنىمىسا بولمايتتى.
ئالدىدا ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان جاھىل، ئاچچىقى يامان
ھۆكۈمران بۇ مەسىلىدە ئوڭايلا جۇۋىسىنى تەتۈر ئۆرۈپ
چىقاتتى، - چاغاتاي جانابلىرى! - دەپ سۆزىنى ئۆلىدى
سەككاكى يەنىلا بۇرۇنقى ھالىتىدە چاغاتاي تەرەپكە
سەل - پەل بۇرىلىپ قاراپ، - ئۆزلىرى ئىگىلىگەن
زېمىن كەڭ بولۇپ، بۇ زېمىندا ئۆرپ - ئادەتلىرى ۋە
دىنلىرى ئوخشاشمايدىغان نۇرغۇن مىللەتلەر ياشايدۇ.
خەلقئالەمگە ئايانكى، ئۆرپ - ئادەت ۋە دىنلىرى
ئوخشاشمايدىغان مىللەتلەر، بىر - بىرىنىڭ ئۆرپ -
ئادىتى ۋە دىنىغا ھۆرمەت قىلغاندىلا، ئاندىن ئۇلارنىڭ
ئارىسىدا ئىتتىپاقلىق ۋە ئىناقلىق گۈل - چېچەكلىرى
ئېچىلىپ، مەملىكەتتە مۇقىملىق باھارى گۈللەيدۇ.
ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ ئۆرپ - ئادەت ۋە دىنىي

قائىدە - يوسۇنلىرى ئۇزاق بىر تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا شەكىللىنىپ مۇقىملىشىدىغان بولغانلىقتىن، بىر بۇيرۇق بىلەن ئۆزگىرىپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس، ئاغزىدا ھۆكۈمەتنىڭ دېگىنىگە قوشۇلسىمۇ، يەنىلا بۇ مىللەتنىڭ ئادەملىرى كۆڭلىدە ئۆزلىرىنىڭكىنى توغرا تاپىدۇ. مالىنى قانداق ئۆلتۈرۈپ يېيىش، ئېقىن سۇدا يۇيۇنۇش، قول يۇيۇش قاتارلىق جەھەتلەردە ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەت ۋە دىنىي رەسىم - قائىدىلىرى ئوخشاشمايدۇ. بىر دۆلەتكە نىسبەتەن ئالغاندا، ھۆكۈمران مىللەت ئۆزىنىڭ ئۆرپ - ئادەت، دىنىي قائىدە - يوسۇنلىرىنى باشقا مىللەتلەرگە زورلاپ تاغسا، باشقا مىللەتلەرنىڭ نارازىلىقىغا ئۇچرايدۇ. بۇ مەسىلە تولىمۇ نازۇك، توغرا بىر تەرەپ قىلىنمىسا، بىللە ياشاۋاتقان مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا تەسىر يېتىدۇ.

سەككاكى سۆزدىن توختاپ ئويلىغاندەك بىردەم تۇرۇپ قالدى. ئۇ ھەم قىيىن، ھەم مۇھىم بىر مەسىلىنى چاغاتايغا ھەم توغرا، ھەم ئېنىق چۈشەندۈرۈش ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتقانداك كۆرۈنەتتى.

— ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ ئۆزى ياشىغان ئاشۇ جايىنىڭ يەر - سۇ خاسلىقى ئۇزاق تارىخى ۋە روزىغارلىقىدا بارلىققا كەلگەن ئۆزىگە لايىق ئالاھىدىلىكلىرى بولىدۇ. شۇ مىللەتنىڭ ئۆزىگەلا خاس بۇ ئالاھىدىلىكلىرى شۇ مىللەتنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكلىرى ياكى مىللەتلىكى ھېسابلىنىدۇ. بۇ مىللىي ئالاھىدىلىكلىرى ياكى مىللەتلىكى شۇ مىللەتنىڭ ئۇزاق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا بارلىققا

كەلگەن تىل، ئەدەبىياتى، رەڭدار سەنئىتى، ئۆزىگە خاس تۇرمۇش ئادەتلىرى، ھەر خىل مۇراسىم، توي - تۆكۈن، ھېيت - ئايەم، ئۆلۈم - يېتىم، يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك مەدەنىيىتى، ئۆرپ - ئادەتلىرى، دىنىي قائىدە - يوسۇنلىرى، ئەخلاق - ئەقىدە، ئار - نومۇس ئۆلچەملىرى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. بۇنىڭدىن شۇ بىر نەرسىنى ئېنىق كۆرگىلى بولىدۇكى، مىللەتلىك ئىنتايىن مۇھىم ۋە نازۇك بولۇپ، ئۇنىڭ مۇھىم ۋە نازۇكلۇقى، مىللەتنىڭ مەۋجۇت بولۇش ۋە بولماسلىقى بىلەن باغلىنىشلىق بولغانلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. بىر مىللەتنىڭ مىللەتلىكىگە ئېتىبار بەرمەسلىك، كۆپىنچە ھاللاردا، شۇ مىللەتنىڭ ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن قارشىلىقىنى قوزغايدۇ. بالاساغۇن قوزغىلىڭىنىڭ يۈز بېرىشىدىكى سەۋەبلەرنىڭ بىرى، دەل ئۇلارنىڭ مىللەتلىكى ۋە دىنىي قائىدە - يوسۇنلىرىغا ئېتىبار بېرىلمىگەنلىكىدىن بولغان.

سەككاكى ئاخىر نەق مەسىلىگە يېقىنلاپ كېلىپ، بىردەم تۇرۇۋېلىپ، چاغاتايغا دەيدىغان ئاساسىي پىكرىنى ئويلىۋالدى.

— چاغاتاي جانابلىرى، ئۆزلىرىنىڭ خانلىقلىرىدا نۇرغۇن مىللەتلەر ياشايدۇ. بۇ مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكلىرى ۋە دىنى ئوخشاشمايدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇۋاتقان موڭغۇللارنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىنى ھاكىمىيەت قانۇنى قىلىپ، باشقا مىللەتلەرنى ئىجرا قىلىشقا زورلىساق، قارشىلىققا ئۇچراش تۇرغانلا گەپ. سىلگە ئوچۇق ئېيتاي: بۈگۈن خانلىقلىرىنىڭ ئىچى - سىرتىدىكى مۇسۇلمان

مىللەتلەرنىڭ ئالىم ۋە مۇتەپەككۇرلىرى، شائىر ۋە يازغۇچىلىرى ئۆزلىرىنى ئەيىبلەمەكتە. ئۇلارنىڭ سىلىنى بۇنداق ئەيىبلىشىنىڭ سەۋەبى، باشقا مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكلىرى ۋە دىنىغا ئېتىبار بەرمىگەنلىكلىرى بولدى. بىر مەملىكەتنىڭ مۇقىملىقى شۇ مەملىكەتتە ياشايدىغان مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى ۋە ئىناقلىقىدىن بارلىققا كېلىدۇ. خانلىقلىرىدىكى مىللەتلەر ئۆزلىرىدىن ۋە خانلىقلىرىنىڭ قانۇن - سىياسىتىدىن نارازى بولسا، خانلىقلىرىنىڭ خاتىرجەملىكى بولمايدۇ...

سەككاكى مىللىي مەسىلە ھەققىدىكى سۆزلىرىنى باشلىغاندىلا، چاغاتاينىڭ قاپاقلىرى تۈرۈلۈپ، مۈشۈك كۆزلىرى چەكچىشكە باشلىغانىدى. ئۇ بۇرۇتنىڭ بىر تەرەپ ئۈچىنى بۇراپ، سەككاكىغا ھومىيىپ قارايتتى. خان ئاخىر چىدالمىدى:

— بولدى، سۆزىڭىزنى توختىتىڭ! — دەپ ۋارقىراپ كەتتى. ئۇ قاتتىق ئاچچىقى كەلگەن، چىرايىدىن قارا قۇيۇن ئۇچۇۋاتقان ھالەتتە سەككاكىغا تىكىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— بالاساغۇن ئىسيانكارلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ كەپسىلەر، ياخشى! لېكىن شۇنى ئېيتىپ قويايىكى، خانلىقىمنىڭ ياساق ۋە قانۇنىنى ئەيىبلەش ۋە ئۆزگەرتىش ھەققىدە پىكىر بېرىشىگە رۇخسەت قىلىنمايدۇ! سىلىمۇ، سەككاكى مىللىي ئالاھىدىلىك دەپ مېنىڭ قانۇنۇمغا بۇنىڭدىن كېيىن تىل تەڭگۈزگۈچى بولماڭ! ئۆزگەرتىمەن دەيمۇ ئويلىماڭ! بۇ ئۇلۇغ ئاتام چىڭگىزخان ئورناتقان ياساق ۋە قانۇن!...

چاغاتاينىڭ جاھىل ۋە تەرسالىقى تۇتقانلىقىنى
كۆرگەن مۇتەپەككۇر يەنە گەپ قىلىشنىڭ بىھۇدە
ئاۋارىچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ، «ئاقىل ئۆزىنى
ئايىدۇ» دېگەندەك جىمجىت ئولتۇردى.
قىزغىن باشلانغان يىغىن ئەنە شۇنداق سوغۇق
كەيپىيات ئىچىدە تۈگىدى. سۇلايمان بەگ بىلەن
قاراھاجىملارمۇ بىر ئېغىز گەپ قىلماي ئورنىدىن
تۇردى.

يەتتىنچى باب

ھۆرىگۈلنىڭ ئۆلۈمى

چاغاتاي ھۆرىگۈلنى ئۇنتۇپ كېتەلمەيۋاتاتتى. ئاممىد ھۆرىگۈل ئىشىدا قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي گاڭگىراپ يۈرەتتى. ئۇ ھەتتا چاغاتاي بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن قاچىدىغان بولۇپ قالدى. بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا كۆڭلىدە پەيدا بولغان ئالا قۇرت مېتىلداپ ئاممىدا زادىلا ئارام بەرمەيدىغان بولۇۋالدى. سەككاكى بالاساغۇندىن قايتىپ كېلىپ چاغاتايغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلغان كۈندىن باشلاپ پەيدا بولغان، بىردەممۇ جىم تۇرمايدىغان بۇ ئالا قۇرت ئۇنىڭ يۈرىكىنى پىلە قۇرتىنىڭ ئۈجمە يوپۇرماقلىرىنى يېگىنىدەك يەيتتى...

ئادەملەردە تۇيۇقسىز يۈز بېرىدىغان بەزى ئۆزگىرىشلەر زادىلا سەۋەبسىز بولمايدۇ. چاغاتايغا ئۆزى ماختاپ تونۇشتۇرغان، ھەتتا نەچچە بېرىپ باشلاپ كەلگەن ئادىمى بۈگۈن ئۇنىڭ دۈشمىنىگە ئايلىنىپ قېلىۋاتاتتى. ئۈجمە كۆڭلىدە مەنپەئەتنىڭ جىنچىرىغى قاپقارا ئىس پۇرقۇپ تۇرغان ئادەملەرنىڭ شاختىن - شاخقا قونۇشى تولىمۇ ئاسان بولىدۇ. ئۇلار ئۆز مەنپەئەت جىنچىرىغىنىڭ ئىسى قايىسى تەرەپكە قاراپ ئاقسا، شۇ

زامان ئالدىنقى تەرەپتىن يۈز ئۆرۈپ، ئىس ئاققان يېڭى تەرەپكە بۇرىلىدۇ. ئامىدىمۇ دەل شۇنداق ئادەملەردىن ئىدى.

ئامىد چاغاتاي بىلەن كۆرۈشمىسە بولمايدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ قالدى. ئۆزى بىلەن بىر مىللەت، قېرىنداش، ئۆزى ماختاپ ئۆزى ئەكەلگەن بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ بىلىمى ۋە دانالىقى بىلەن چاغاتاينىڭ بەكمۇ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشىۋاتقان سەككاكىي، ئۇنى ھەسەت دوزىخىنىڭ دەھشەتلىك ئوتىغا تاشلىۋەتتى. ئۇنىڭ يۈرىكىنى يەۋاتقان قۇرت، دەل ھەسەت ۋە كۆرەلمەسلىكنىڭ سېسىق سازلىقىدا پەيدا بولۇپ يېتىلىۋاتقان دەھشەتلىك ئاپەت ھېسابلىناتتى.

ئامىد بۈگۈن كېچە ئاياللىرىنىڭ يېنىغا كىرمەي يالغۇز ياتاتتى. جىمجىت كېچە تەنھا خىيال سۈرۈشنىڭ ئەڭ ياخشى مەزگىلى ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان خاباش تورۇسقا قاراپ يېتىپ سەككاكىينى ئويلاۋاتاتتى. ئۇ شۇ كۈنلەردە يۈرىكىنى ئۇتۇۋالغان ساھىبجامال مەختۇمسۇلانى ئەمەس، ئاتىسى مۇتەپەككۇرنى كۆپرەك ئويلايدىغان بولۇپ قالدى. شۇ تاپتىمۇ ئۇنىڭ قۇلىقىدا، يۈسۈف سەككاكىي، سۇلايمان بەگ ۋە قاراھاجىملار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، چاغاتاي ئۆزىنى ئەپىقېلىپ دېگەن سۆزلىرى جاراڭلايتتى: «بىلەمسەن ئامىد، مەن سەككاكىينىڭ بالاساغۇنلۇقلارنى بۇنچىلىك تېز ئەيۋەشكە كەلتۈرۈپ قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى زادىلا كۈتمىگەنىدىم. مېنىڭ دارۇغا، ئەمەلدار ۋە چېرىكلىرىمنىڭ بىر پاي توپ ئوقى ئاتماي بالاساغۇنغا كىرىدىغانلىقىدىن تولىمۇ خۇشال بولدۇم. سەككاكىينىڭ

راست بىلىملىك، دانا، قولىدىن ئىش كېلىدىغان
ئادەملىكىگە تولۇق ئىشەندىم. مەن ئۇنى يېقىندا
قۇرۇلىدىغان خانلىقىمنىڭ باش مەسلىھەتچىسى قىلسام
خاتالاشمايدىغانلىقىمغا كۆزۈم يەتتى.»

قۇتبىدىننىڭ ئوغلى چىدىيالىمدى، ئۇ ئورنىدىن
قوپۇپ ئولتۇرۇپ ئاستا پىچىرلىدى: «ئەتىلا چاغاتاي
بىلەن كۆرۈشمەن!...» دېدى ئۇ قوش قاناتلىق ئىشك
تەرەپكە قاراپ ئولتۇرۇپ، ئۆي ئىچى ھېچنېمىنى
كۆرمىگۈدەك دەرىجىدە قاراڭغۇ ئەمەس، دېرىزە تەرەپ بىر
قىسمى كۆيۈپ تۈگىگەن ئاي كۈنچىقىش تەرەپتىن
چىققاندىك غۇۋا يورۇپ تۇراتتى، — چاغاتاينىڭ
سەككاكىنى ئەتىۋارلاپ، ئالاھىدە ئېتىبار بېرىشنىڭ
ئالدىنى ئالمىسام بولمايدۇ! ئەگەر سەككاكى چاغاتاينى
پۈتۈنلەي ئۆزىگە قارىتىۋالسا، مەن بىر يارماققىمۇ
ئەرزىمەس بولۇپ قالىمەن. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە بىر سېھىر
بار. ئادەملەرنى ئوڭايلا ئۆزىگە قارىتىۋالىدۇ.» ئۇ
پىچىرلاپ سۆزلەشتىن توختاپ، جىمجىت ئولتۇرۇپ
قالدى. بىر ئازدىن كېيىن بېشىنى قولى ئارىسىغا
ئېلىپ، يەنە تورۇسقا قاراپ يېتىپ خىيال سۈرۈشكە
باشلىدى: «چاغاتاينى سەككاكىغا تارتقۇزۇپ قويسام
تۈگەشكىنىم شۇ! بۇنىڭدا بىرى، چاغاتايغا تېخىمۇ
يېقىنلىشىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى يۈزدە يۈز ئۆزۈمگە
قارىتىۋېلىشىم كېرەك! مال — دۇنيا، ئالتۇن — كۈمۈش
بېرىشنى توختاتماي، بەلكى ئاشۇرۇشۇم زۆرۈر. ئۇنىڭ
ئوۋىنى، بەزمە، ئەيش — ئىشرەتنى ياخشى كۆرىدىغان
مىجەزىدىن پايدىلىنىشىمۇ مۇھىم. يەنە بىرى،
سەككاكىنىڭ سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىدىن قۇسۇر تېپىپ،

ۋاقتىدا چاغاتايغا چېقىپ، چاغاتاينىڭ كۆڭلىنى ئۇنىڭدىن
سوۋۇتۇشۇم لازىم...»

خاباش يەنە تورۇسقا قاراپ يېتىپ جىمجىت تۇرۇپ
قالدى. ئۇ چوڭقۇر بىر ئۆھ تارتىپ، خىيالىنى داۋام
قىلدى.

«ھۆرىگۈل!... كۈنبەگىنىڭ تۇل قالغان خوتۇنى
چاغاتاينىڭ كۆڭۈل ئېچىشىغا زادىلا ئۇنىمايدۇ. خارەزىم
سۇلتانى مۇھەممەدنىڭ قىزىدەك ئەسىرگە چۈشسە،
ئامالسىز ماقۇل بولاتتىمىكىن؟! كېچىسى چېرىك
ئەۋەتىپ بۇلاپ كېلەمدىم - يە؟! چاغاتاي ھۆرىگۈلنى
باغرىغا باسالسىلا، مېنىڭ يۇقىرىدىكى خىياللىرىم گۈل
ئاچاتتى. سەككاكىي چاغاتاينىڭ ئالدىدا ئەتىۋارلىنىشتىن
قېلىپ، مەن ئۇنىڭ ئورنىنى باساتتىم...»

ھۆرىگۈلنىڭ ئىشىدا ئامىد ھازىرغىچە چاغاتاينى
ئالداپ كەلدى. ئوۋدىن قايتقاندىن كېيىن ئۇلار: «بىز
ئويلىنىپ جاۋاب بېرەيلى!» دېدى دەپ، چاغاتاينى يېزىدىن
ئېلىپ كەتتى، شۇ كۈنلەردە چاغاتاي خاباشنى كۆرسە،
ئالدى بىلەن سورايدىغىنى: «ھۆرىگۈلدىن جاۋاب بارمۇ؟»
دېگەن گەپ بولاتتى. ئامىدنىڭ ئۆز غوجايىنىدىن قېچىپ
يۈرۈشىنىڭ سەۋەبى مانا شۇ سوئال ئىدى.

«ياق! ئەمدى كېچىكتۈرسەم، چاغاتاينى ئۆزۈمدىن
يىراقلاشتۇرۇپ، ماڭا بولغان ئىشەنچىدىن ئايرىلىپ
قالمەن! ئوغلى نۇربەگ قارشى چىققىنى بىلەن ئانىسى
نېمە دەيدۇ؟ خوتۇن خەقنىڭ چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا
بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ماختاشقا، ئېسىل كىيىم -
كېچەك، زىبۇ - زىننەتكە، نام - ئابروىغا ئامراق
كېلىدۇ. ئۇناپ قالسا ئەجەب ئەمەس!...» ھۆرىگۈلنىڭ

ئىشىنى ئەمدى تۇتمىسام، — دېدى خاباش دېرىزە تەرەپكە
ئۆرۈلۈپ، — چاغاتاي ئالدىدىكى يۈز — ئابروى، ئەتىكى
ۋەزىرلىك ئورنىدىن ئايرىلىپ قالسىمەن. بۇلاردىن
ئايرىلىپ قالسام تۈگەشكىنىم شۇ.»

ئۇ غۇۋا يۈرۈپ تۇرغان دېرىزىگە قاراپ يېتىپ
خىيالىنى داۋاملاشتۇردى: «ئەتە ئەتىگەندە چاغاتاينىڭ
يېنىغا كىرىپ، ئاقتۇپىگە ئەلچى ئەۋەتىشنى ئېيتاي!
سۇلايمان بەگ بىلەن قاراھاجىم ئەلچى بولۇپ بېرىپ
كەلسۇن! ئۇلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ھۆرىگۈلنىڭ
نېمە دېگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭدىن كېيىنكىسىگە
بىرىنچە دېمەمدۇق...»

ئانچە يىراق بولمىغان بىر يەردە ئىتلار ھاۋشىپ
كەتتى. خاباش يەنە ئوڭدىسىغا يېتىپ كۆزىنى يۈمدى.
ئۇيقۇسى قاچقان ئامد يەنە كۆزلىرىنى ئېچىپ تورۇسقا
تىكىلدى. غۇۋا كۆرۈنگەن تورۇسلار ئارىسىدىن
سەككاكىنىڭ كۆزلىرى كۆرۈنۈپ، بويىغا بىر سوغۇق
تەترەك ئولاشقاندەك بولدى...

«مەن — دەپ ئويلايتتى دانا، — بۇ يەرگە ئەل —
يۇرتۇم ئۈچۈن جان پىدا قىلغىلى ئۆز ئىختىيارىم بىلەن
كەلدىم. شۇنداق نىيەت ۋە ئىرادىدە كېلىپ، چاغاتاينىڭ
ئاغزىغا قاراپ تۇرسام بولامدۇ؟ ياق! مەن «قېشىڭدا كىم
بولسا چىرايلىقىڭ شۇ، بېشىڭدا كىم بولسا ماشايىقىڭ
شۇ!» دەپ يۈرەلمەيمەن! مەن ئۇنىڭ دېگەنلىرىدىن ئەل —
يۇرتۇمغا پايدىلىقلىرىنى ئىجرا قىلىپ، پايدىسى

بولمىغان، ھەتتا زىيانلىقلىرىنى نەسىھەت بىلەنلا توسۇپ يۈرىدىغانلاردىن بولۇپ قالساممۇ بولمايدۇ! بۇ يەنىلا يۈرىكى ئەل - يۇرتىنىڭ ئىشقىدا پىژىلداپ كۆيىدىغانلارنىڭ قىلىدىغىنى ئەمەس، چاغاتاينىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋېلىپ، ئۇنى كۆپرەك ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا يېتەكلىشىم كېرەك! مانا، شۇنداق قىلالىساملا، ئاندىن بۇ يەرگە كېلىشتىكى ئىرادەمنى ئورۇنلىيالايمەن!...»

بېشىغا كىرىۋېلىپ ئارام بەرمەيۋاتقان بۇ ئوي ئۇنى بۈگۈن چاغاتاي بىلەن كۆرۈشۈپ بىرقانچە تەكلىپ بېرىش قارارىغا كەلتۈردى. ئۇ ئەتىگەنلىك چېيىنى ئىچىپ، چاغاتاي بىلەن كۆرۈشكىلى ماڭدى. ھۆكۈمراننىڭ خىزمەتچى ئوغلاندىن ئۇنىڭ تېخى كەلمىگەنلىكىنى بىلىپ، ئۆزى ئىشلەيدىغان ئۆيگە كىرىپ ئۆز ئورنىدا ئولتۇردى. ئاستىغا تولدۇرۇپ گىلەم سېلىنغان ئۆينىڭ شىمالىي تېمىغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان مۇتەپەككۈر ئالدىدىكى شىرەدە تۇرغان كىتاب - ھۆججەتلەرگە قارىدى.

تېگى چوڭقۇر دەريا سۈيىنىڭ كۆپلۈكىدىن جىمجىت ئاقىدۇ. سەككاكىمۇ ئاچچىقى تېز كېلىپ خۇددى گۈلدۈرمامىغا ئوخشاپ قالىدىغان بولسىمۇ، ئادەتتە ئېغىر - بېسىق، ساددا ۋە بىپەرۋادەك كۆرۈنەتتى. قەلبى گۈزەل مۇھەببەت، ئۇلۇغ غايىلەر بىلەن جۇشقۇنلىنىپ تۇرغان ئادەملەر كۆپىنچە شۇنداق بولسا كېرەك! سەككاكىنىڭ يۈرىكى تېپىچەكلىپ كېتىۋاتسىمۇ، قۇلىقى سىرتتىكى ئاياغ تاۋۇشلىرىدا بولسىمۇ، يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ كىتاب كۆرۈشكە باشلىدى...

ئارىدىن ئونچىلىك ئۇزاق ۋاقىت ئۆتمەي، خىزمەتچى

ئوغلان كىرىپ، چاغاتاينىڭ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. ئۇ كۆرۈۋاتقان كىتابنى ئۈستىگە قويۇپ ئورنىدىن تۇردى.

موڭغۇللار چىڭگىزخان دەۋرىگە كېلىپ، ئۇيغۇر ئالىمى تاتاتوڭغا قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى موڭغۇل يېزىقى قىلىپ بەرگەندىن كېيىنلا، يېزىقى بار مىللەتكە ئايلاندى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئۇلار ئۆز مىللىتىنىڭ رىۋايەت، تارىخ قاتارلىق ھەممە نېمىسىنى ئۆز خاتىرىسىگە تايىنىپ ئەستە ساقلايتتى. چىڭگىزخان، چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ باشقا ئوغۇللىرىنىڭ قايسى مىللەت بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئوقۇمۇشلۇق، دانالارغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىشى ئۇلارنىڭ قۇدرەت تېپىش يولىدىكى پاراسىتى ئىكەنلىكى ئېنىق.

— تېخى دەم ئېلىش ۋاقىتلىرى توشمىدىغۇ دەيمەن؟! — دېدى ھۆكۈمران كىرىپ كەلگەن سەككاكىغا قاراپ، — دەم ئالماي قانداق مۇھىم ئىش بىلەن كەلدىلەر؟! قېنى، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇرسىلا!...

چاغاتاي ئۆزىنىڭ ياساق ۋە قانۇنلىرىغا تىل تەڭكۈزگەن سەككاكىدىن رەنجىگەن بولسىمۇ، لېكىن بالاساغۇن خەلقىنى گەپكە كىرگۈزۈپ كەلگەنلىكى بىلەن ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئېتىبار ۋە ھۆرمەت بىلەن قارايدىغان بولدى. بۇ قارشى بىلەن سەككاكىدىن رەنجىگەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالدى. ئۇ مۇتەپەككۇرنىڭ قابىلىيەت ۋە ئىقتىدارىنى ھەممە يەردە ماختايدىغان دەرىجىگە يەتتى.

سەككاكى چاغاتاينىڭ ئوڭ تەرىپىگە كېلىپ، خېلىلا ئارىلىق قويۇپ ئولتۇرۇپ ھال - ئەھۋالىنى سورىدى، ئاندىن ئۇ ئۆزىنىڭ كېلىش مۇددىئاسىنى سۆزلەپ كەتتى.

— خانلىق قۇرۇلىدىغان كۈنلەرگە ئاز قالدى. مەن ئىككى ئىشنى ئويلاپ قالدىم. بۇ ئىشلار بۈگۈنمۇ، قۇرۇلىدىغان خانلىقىمىز ئۈچۈن ئەتىمۇ ئىنتايىن مۇھىم. سىلگە قارايدىغان ئۇلۇسنىڭ دائىرىسى كەڭ، بۇنداق چوڭ زېمىندا ئالاقە راۋان بولمىسا، خانلىقنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئىشلىرى ئوبدان يۈرۈشۈپ كېتەلمەيدۇ، — مۇتەپەككۈر سۆزدىن توختاپ چاغاتاينىڭ ئۆز گەپ — سۆزىنى شۇنچىلىك دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆردى، — مەن ئويلىغان ئىككى ئىشنىڭ بىرى، خەت — ئالاقە؛ يەنە بىرى، خەت — ئالاقە ئەۋەتىش يوللىرىنىڭ راۋان بولۇشىدىن ئىبارەت. مەن ئويلىنىپ موڭغۇل تىلىدىلا ئەمەس، موڭغۇل ۋە ئۇيغۇر — ئىككى خىل تىلدا ئەۋەتىشنى توغرا تاپتىم.

— توختا! توختا! — دېدى چاغاتاي تېخىمۇ جىددىيلىشىپ، مۇتەپەككۈرنىڭ سۆزىگە چىن پىششىق كۆڭۈل بۆلۈپ، — دەۋاتقانلىرىڭ راستلا مۇھىم ئىشلار!... خانلىقىم قۇرۇلغاندىن كېيىن خەت — چەك تېخىمۇ كۆپىيىدۇ. سەن بۇ خەت — چەكلەرنى موڭغۇل تىلىدىلا ئەمەس، ئۇيغۇر تىلىدىمۇ ئەۋەتىشنى دەۋاتىسەن؟! نېمىشقا بۇنداق ئويلاپ قالدىڭ؟!

چىڭگىزخاننىڭ بۇ ئىككىنچى ئوغلى كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ سەككاكىغا تىكىلدى. ئۇنىڭ جىددىي ۋە پۈتۈن دىققىتى بىلەن تىكىلىشىدە سەككاكىغا باشقىچە قاراشتا بولۇش ئەمەس، بەلكى سەككاكىنىڭ كۆڭلىدىكىلەرنى بىلىشكە قىزىقىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— ئۇيغۇر خەلقى بۇرۇنلا ئۆزىنىڭ مۇكەممەل تىل —

يېزىقىنى ياراتقان قەدىمىي مىللەتلەرنىڭ بىرى. قاراخانىيلار خانلىقى كۇچانىڭ غەربىدىن تارتىپ بۇخاراغىچە، شىمالدا ئىسسىق كۆلدىن تارتىپ جەنۇبتا خوتەنگىچە بولغان كەڭ زېمىننى ئىگىلىدى. قەشقەردىن بالاساغۇنغىچە بولغان ئارىلىقتىكى خەلقلەر سۆزلىشىدىغان تىل — ئۇيغۇر تىلى بولۇپ، قاراخانىيلار خانلىقى ھۆكۈمرانلىقىدىكى پۈتكۈل تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئالاقە تىلى خاقانىيە تىلى بولۇپ قالدى. قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ خەت — ئالاقە، ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرى جاي — جايلارغا تۈركىي تىللىق مىللەتلەر چۈشىنىدىغان ئۇيغۇر تىل — يېزىقىدا ئەۋەتىلدى. قاراخانىيلار ھۆكۈمرانلىقىدىكى تۈركىي تىللىق مىللەتلەرنىڭ تىلىغا ئۆرۈلمەيلا خەت — ئالاقە ۋە ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرى ئىجرا قىلىناتتى.

سەككاكى سۆزدىن توختاپ دەۋاتقانلىرىنى چاغاتاينىڭ چۈشىنىۋاتقان — چۈشەنمەيۋاتقانلىقىنى بىلگۈسى كەلگەندەك ئۇنىڭغا قارىدى. ھۆكۈمران مۇتەپەككۇرنىڭ ئۆزىگە قارشىنىڭ سىرىنى بىلگەندەك ئاغزىنى ئاچتى:

— سۆزلەۋەر، دېگەنلىرىڭنى بىلىۋاتىمەن...

تۇيۇقسىز ئىشىك چېكىپ خىزمەتچى ئوغلان كىرىپ كەلدى.

— ئامىد جانابلىرى ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتىكەن، — دېدى چىرايلىق كىيىنگەن ئوغلان چاغاتايغا قاراپ.

— كىرسۇن!...

ئوغلان چىقىپ كېتىپ ھايال بولماي، خاباش ئېگىلىپ قول باغلاپ تاپسىدىلا توختىدى.

— سەككاكى جانابلىرى مۇھىم ئىشلارنى سۆزلەۋاتىدۇ. ماڭا دەيدىغانلىرىڭ بولسا كېيىن دېگىن، ھازىر ئولتۇرۇپ سەنمۇ ئاڭلىغىن! قېنى، قۇلىقىم سىلىدە! — دېدى ھۆكۈمران مۇتەپەككۈرگە تىكىلىپ.

— قاراخانىيلار خانلىقى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئارىلىقى ئۇزۇن ئەمەس. مېنىڭچە، ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى دائىرىسىدىكى پايانسىز زېمىندا ئۇيغۇر تىلى — يېزىقى قاراخانىيلار دەۋرىدىكىدەك رول ئوينىيالايدۇ. ئۇيغۇر تىلى موڭغۇل تىلى بىلەن بىر قاتاردا ئىشلىتىلسە، ھاكىمىيەت ئىشلىرى تېخىمۇ يۈرۈشۈپ كېتەتتى...

چاغاتاي ئوڭ قولىنىڭ بارماقلىرى بىلەن چىرايلىق بۇرۇتنىڭ بىر تەرەپ ئۈچىنى بۇراپ خىيال سۈرگەندەك تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ سەل — پەل قىسىلغان كۆزلىرى يورۇق چۈشۈۋاتقان دېرىزىدىن جاۋاب ئىزدىگەندەك قارايتتى.

— دېگىنىڭدەك بولسۇن! ھازىرقى مەھكىمەمدىمۇ كۆپ، ئەتىكى خانلىقىمدا ئۇيغۇر بىلىملىكلىرى تېخىمۇ كۆپ بولىدۇ. ئۇلارمۇ مەدەنىيەت ۋە بىتىكچىلىك^① ئورۇنلىرىدا ياخشى ئىشلىمەكتە. دېمەك، دېگەنلىرىڭنى ئىجرا قىلىشقا شەرت — شارائىت بار. بۈگۈندىن باشلاپ ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىقى موڭغۇل تىلى ۋە يېزىقى بىلەن بىر قاتاردا دۆلەت تىلى ۋە يېزىقى بولۇپ ئىشلىتىلىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن بارلىق خەت — چەكلەر، ئەمىر — پەرمان ۋە ئالاقىلەر ئىككى خىل تىلدا يېزىلىپ تارقىتىلىدۇ، — دېدى بىر ئاز ھاياجانلانغان چاغاتاي، گاھ سەككاكىغا،

① بىتىكچىلىك — كاتىپلىق

گاھ قول قوۋۇشتۇرۇپ ئىككى پۇتى ئۈستىدە ئولتۇرغان
ئامىدقا قاراپ، — قېنى، ئىككىنچى تەكلىپنى دېگىن!...

خاباش ئىچى تىتىلداپ، قوقاسنىڭ ئۈستىدە
ئولتۇراتتى. چاغاتاينىڭ ئالدىدا يۈسۈف سەككاكىينىڭ
خۇددى بۈك — باراقسان چىنار دەرەخىدەك ئۆسۈۋاتقان
ئابرۇيىنى كۆرگەن ئامىدقا بۇ ساراي تار زىندانغا
ئايلىنىپ، ھاۋا يېتىشمىگەندەك تېز — تېز
نەپەسلىنەتتى.

ئىچى تارلىقنىڭ ئۆزىمۇ دەھشەت بىر كېسەللىك،
ئۆزىنىڭ قولىدا گۈل ئەمەس، بىر تال گىياھ
كۆكلىمەيدىغان، باشقىلارنىڭ قولىدا ئېچىلغان خۇش
پۇراق گۈللەرنى كۆرەلمەيدىغان ئادەملەرنىڭ كۆپىنچە
ئىچى تار كېلىدۇ. بۇنداق ئادەملەر يۈز — ئابرۇي تېپىپ
كېتىۋاتقانلارنى ئاڭلىغان ياكى كۆرگەن ھامان يۈرىكى
تىتىلدايدىغان، ئۆزى غەيۋەت كوچىسىدا غىتىلدايدىغان
بولىدۇ. ئۇلار يۈز — ئابرۇي تاپقان ئاشۇ ئادەملەرنىڭ
ئۆزى بىلەن بىر تىل، بىر يۇرت، بىر مىللەت
ئىكەنلىكىنى ئويلاپمۇ قويماي، كاراسلىغان چىشلىرى
ئارىسىغا ئېلىپ چايناپ پۈركۈۋەتكىسى كېلىدۇ. ئەل —
يۇرتنىڭ سۈيىدە ئېقىپ، ئوتىدا كۆيۈۋاتقانلارنىڭ
ئۈستىدە بىر تاغار يالغان — ياۋىداق توقۇپ، بۇلۇڭ —
پۇچقاقلاردا كۈسۈرلاپ تارقىتىدۇ. بۇ بۈك — باراقسان
ئۆسكەن چىنارلارنى يىقىتسا، بۇ دۇنيا ئۆزىگە
قالدىغاندەك، يۈز — ئابرۇيى ئۆسۈپ شان — شۆھرەت

تاپىدىغاندەك قىلىدۇ. لېكىن، ئۇلار ئۆزلىرى كۆرەلمەيۋاتقان يۈز - ئابرويلۇقلار يىقىلسا، ئۆزلىرىنىڭ توخۇ پېيىدەك ئۇچۇپ كېتىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. قاچان ئۇلار بۇرنىغا سۇ كىرىپ: «ھوي توختا، يۈز - ئابرويلۇقلار كۆپىيىپ مىللىتىم كۆكلىسە، ئۇنىڭ بىر ئەزاسى بولغان مەنمۇ كۆكلىمەن!» دەيدىغان بولار؟! بىز بىر - بىرىمىزنى قوللاپ كۆكلىسەك، ھەتتا گۈللىسەك، ھۈپپىدە ئېچىلغان سېرىنگۈلگە ئايلىنامدۇق؟! شۇنداق بولساق ياخشى ئەمەسمۇ؟! بۇ يورۇق ئالەمدە ئۇيغۇر دېگەن مىللەتنىڭ يۈزى يورۇق، ئېتى ئۇلۇغ بولمامدۇ؟!

ئۆزىنىلا ئويلايدىغان، ئۆزىدىن باشقىلارنى ئويلىمايدىغان ئادەملەردىنمۇ ئۆتكەن شەخسىيەتچىلەر بارمىدۇ؟! ئۇلارنى ئۆزىنىلا ئويلىتىدىغان سېھىر نېمىدۇر؟! شەخسىي مەنپەئەت ئەمەسمۇ؟! بۇ دۇنيادىكى ئادەمنى ئازدۇرىدىغان شەيتان دەل ئاشۇ شەخسىي مەنپەئەتقۇ؟! قۇتتىدىننىڭ ئوغلى، ئالىمەن دەۋاتقان قىزىنىڭ دادىسىنىڭ يۈز - ئابروى ئۆسۈۋاتسا خۇشال بولماي، نېمىشقا ئىچى تىتىلدايدۇ؟! شۇ تاپتا ئامدىنى تىتىلدىتىۋاتقان شەيتان ئەمەسمۇ؟! شەخسىي مەنپەئەت، مال - دۇنيا، ھوقۇق ۋە شان - شۆھرەت ئەمەسمۇ؟!...

«ھەي، لەنتى يۈسۈف، مەن سېنىڭ قىزىڭنى ئېلىۋالغۇچە دەردىمنى ئىچىمگە يۇتۇپ: «خوش!» دەپ يۈرۈشكە بەل باغلىدىم. كۆزۈمدىن كەتمەيدىغان بېلىقتەك چىرايلىق قىزىڭ مېنى شۇ قارارغا كەلتۈردى. بولمىسا، سېنى ئاللىقاچان ئوڭدا قوياتتىم. بوپتۇ!... كۈتنىڭ سېرىقىنى كۆرۈپ، چاغاتاينىڭ ماختاشلىرىدا ئاز كۈن ياشىۋالغىن!...»

— مېنىڭ ئىككىنچى ئويلىغان ئىشىم، — دەپ
سۆزىنى باشلىدى سەككاكى، ئۇنىڭ بۇغداي ئوڭ
چىرايىدا نۇرانە تۇيغۇلار يالقۇنلايتتى، — خەت —
چەكلەر، ئەمىر — پەرمانلار، ئالاقىلەر يەتكۈزۈلىدىغان
يوللار راۋان ۋە بىخەتەر بولۇشى كېرەك. ئەگەر يوللار
راۋان ۋە بىخەتەر بولمىسا، ئۆزلىرىنىڭ ۋە قۇرۇلىدىغان
خانلىقنىڭ سۆزلىرى، يوليورۇقلىرى ۋاقتىدا يېتىپ
بارالماي قالىدۇ. نەتىجىدە، دۆلەتكە زور زىيان
سالىدۇ، — سەككاكى قول ياغلىقىنى ئېلىپ يۈز —
كۆزىنى ئېرتىپ بىردەم تۇرۇۋالدى، — قاراخانىيلار
خانلىقى ۋاقتىدا جام — راباتلار (پوچتا بېكەتلىرى)
بولۇپ، ئۇلاردا مەخسۇس ئىشلەيدىغان ئادەملەر بولاتتى.
— ئۇلاچىنلارمۇ؟^① — دېدى چاغاتاي سۆز قىستۇرۇپ.
— شۇنداق! — دېدى ئامىد سەككاكىنىڭ ئورنىدا
جاۋاب بېرىپ.

سەككاكى سۆزىنى داۋاملاشتۇردى.

— جام — راباتلاردا مېھمانخانلار، يۇيۇنىدىغان
ھاماملار بولۇپ، خەت — ئالاقە توشۇيدىغانلارغا ياخشى
دەم ئېلىش شارائىتى تەييارلانغانىدى. جام — راباتلاردا
يەنە ئاشخانلار بولۇپ، پات — پات قوي سويۇلاتتى. خەت —
ئالاقە توشۇيدىغانلارغا ئىسسىق ۋە قۇۋۋەتلىك تائاملار
ئېتىپ بېرىلەتتى. ھېرىپ ماغدۇرىدىن كەتكەن
ئاتلىرىنىڭ ئورنىغا ياخشى ئاتلار ئالماشتۇرۇلاتتى.
جام — راباتنىڭ ئېغىلىدا دائىم دېگۈدەك نەچچە ئات
بېقىلاتتى. بىزمۇ، چاغاتاي جانابلىرى، خەت — ئالاقە

① ئۇلاچىن — پوچتىكەش.

توشۇلىدىغان يوللارنىڭ، جام - راباتلارنىڭ راۋان -
بىخەتەر بولۇشىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلسەك! ئۇزاق يىل
ئۇرۇش بولۇپ، بۇ يوللارنىڭ ۋە جام - راباتلارنىڭ
بەزىلىرى بۇزۇلغان بولۇشى مۇمكىن. دەرھال
تەكشۈرۈپ، بۇزۇلغانلىرىنى تۈزەپ، خەت - ئالاقىلەرنىڭ
بارىدىغان جايلىرىغا راۋان ۋە بىخەتەر يېتىپ بېرىشىغا
كاپالەتلىك قىلساق!

مۇتەپەككۇر ئويلىغاندەك بىردەم تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ
خىيال چېچىۋاتقان كۆزلىرى چاقناپ، تەپەككۇر
تۈگمىنىنىڭ قاتتىق ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆرسىتەتتى.

— جاي - جايلارغا ئەۋەتىلىدىغان خەت - چەك،
ئالاقىلەرنىڭ بەزىلىرى ھەربىي قوشۇنلارغا، بەزىلىرى
مۈلكىي مەھكىمىلەرگە ئەۋەتىلىدۇ. بىزمۇ خەت - ئالاقە
توشۇيدىغانلارنى ھەربىي ۋە مۈلكىي دەپ ئىككىگە بۆلۈپ،
ھەربىي خەت - چەكلەرنى توشۇيدىغانلارغا چېرىك
قوشايلى. شۇنداق قىلساق، ھەربىي مەلۇماتلارنىڭ
بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىمىز.

چاغاتاي شۇنچىلىك دىققەت بىلەن ئاڭلىدىكى، نەپەس
ئېلىشنى ئۇنتۇپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. «ئۇنىڭ
دېگەنلىرى، — ئويلايتتى ھۆكۈمران، — نېمىدېگەن
توغرا! ئەتىكى خانلىقىمنىڭ روناق تېپىش -
تاپالماسلىقى، ئەلۋەتتە جايلار بىلەن بولغان
مۇناسىۋەتنىڭ راۋان ۋە بىخەتەر بولۇشىغىمۇ باغلىق
بولىدۇ. دەرھال ئادەم تەشكىللەپ، ھەرقايسى جام -
راباتلارنى ۋە يوللىرىنى تەكشۈرتەي! ئىشەنچلىك
ئادەملەردىن ئۇلاچىنلارنى تاللاپ، ھەربىي ۋە مۈلكىي دەپ
ئايرىپ، ھەربىيلەرگە قوراللىق چېرىك ھەمراھ قىلىپ

ماڭغۇزاي! بۇ ئىشنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرمىسام بولمايدۇ!...»

— بۇ تەكلىپنىڭ، — دېدى خىيالىنى توختىتىپ سۆز باشلىغان چاغاتاي سەككاكىغا قاراپ، — ماڭا مايدەك ياقتى. سېنىڭ دېگىنىڭدەك ئورۇنلاشتۇرمىەن. ئەتىلا بىر يىغىن ئاچمەن. بۇ يىغىنغا ھەربىي ۋە مۈلكىي ئەمەلدارلىرىمنىڭ مۇناسىۋەتلىكلىرى تولۇق قاتنىشىدۇ. يىغىندىن كېيىن بىرقانچە گۇرۇپپا تەشكىللەپ، يوللارنى ۋە جام — راباتلارنى تەكشۈرۈشكە ماڭدۇرمىەن. ئۇلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئەھۋالنى ئىگىلەپ، يول ۋە جام — راباتلارنى ياستىمەن، سېنىڭ قاراخانىلىرىڭ ۋاقتىدىكىدىنمۇ ياخشى قىلىۋېتىمەن!...

چاغاتاي سۆزدىن توختاپ، بىردەم تۇرۇۋېلىپ سەككاكىغا قارىدى:

— ھە... يەنە دەيدىغانلىرىڭ بارمۇ؟!

— مېنىڭ دەيدىغانلىرىم بۇ ئىككى تەلپىم بىلەن تۈگىمەيدۇ. يەنە ئويلانغانلىرىمنى داۋاملىق دەيمەن.

— بولىدۇ، بۇنداق تەكلىپلىرىڭ بولسا كىرىپ دېگىن! ھەرقانچە ئالدىراش بولساممۇ سۆزۈڭنى ئاڭلايمەن. ئەتە كېلەلسەڭ، ئېچىلىدىغان يىغىنغا كېلىپ قاتناشقىن!

سەككاكى ئورنىدىن تۇردى. چاغاتايمۇ مۇتەپەككۇر بىلەن تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا قارىدى.

— خوش، مەن چىقاي!

چاغاتاي ئالىمنى ئىشىككىچە ئۈزىتىپ باردى. ئىككى قولىنى باغلاپ بىر چەتتە قاراپ تۇرغان ئامىدنىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۆزلىرى چەكچەيدى. ئۇ چىقىپ

كېتىۋاتقان سەككاكىنى ئۆزىتىپ ماڭغان چاغاتايدىن
كۆزلىرىنى ئالماي، چەكچىيىپ قاراپلا تۇردى.

چاغاتاي مۇتەپەككۇرنى ئۆزىتىپ قويۇپ، ئۆز ئورنىغا
كېلىپ ئولتۇرۇپ، تېخىچە قول باغلاپ ئۆزىگە قاراپ
تۇرغان خاباشقا تىكىلدى. ئامىد چاغاتاينىڭ ئولتۇرۇپ
ئۆزىگە قاراپ سۆز باشلىشىدىن بۇرۇن، چاغاتاي
سەككاكىنى ئۆزىتىپ ماڭغاندا ئويلانغانلىرىنى دەۋىلىش
ئۈچۈن ئالدىراپ - تېنەپ، بوزۇرۇپ - تاتىرىپ ئاغزىنى
ئاچتى:

— نېمانچە قىلىپ كېتىسىز، ئالىيلىرى! — دېدى
ئامىد قارامتۇل چىرايىغا جىددىيلىك يۈگۈرتۈپ، — ئۇ
بىر قول ئاستىڭىزدىكى قۇلىڭىزغۇ؟! سەككاكىنى
ئالايىتىن ئۆزىتىپ، ئۆزىڭىزنى پەسلەشتۈرگىنىڭىز
نېمىسى؟! ئۇ شۇنچىلىك قىلىشىڭىزغا ئەرزىمدۇ؟! ئۇنىڭ
دېگەنلىرى ئادەتتىكى، ھەممە دۆلەت قىلىشقا تېگىشلىك
ئىشلارغۇ؟! ۋاي دەپ كەتكۈدەك يېڭىلىقمۇ ئەمەس! ئۇ
دېمىسىمۇ سىزنىڭ دانا كالىڭىز ئويلاپ يېتەلمەمدۇ؟!
مەن سىزگە كۆيۈنۈپ دەۋاتىمەن! مەنمەن دېگەن ھەرقانداق
ئادەمگە ھۆكۈمرانلىق سالاھىيىتىڭىزگە لايىق كىبىر ۋە
ھەيۋە بىلەن مۇئامىلە قىلىشىڭىز بولىدۇ.

— بولدى، تازىمۇ سۆزلەپ كەتتىڭىز. سەن
دېمىسىڭمۇ مەن ئۆزۈمنىڭ كىملىكىنى ئوبدان بىلىمەن.
مەن بۈگۈنكى بىپايان زېمىننىڭ ھۆكۈمرانى، ئەتىكى
خانلىقنىڭ خانى. لېكىن، ماڭا بىلەمسەن، سەككاكىدەك

ئادەملەر بولمىسا بولمايدۇ! ئۇلارنى قانچىلىك ھۆرمەتلىسەم، ئۇلار ماڭا شۇنچىلىك سادىقلىق بىلەن ئىشلىمەمدۇ؟ ئۇلارنى ھۆرمەتلىپ ئورنۇمدىن تۇرۇپ قارشى ئالسام ياكى ئۈزۈتۈپ قويسام، مېنىڭ يۈز - ئابىرۇيۇم تۆكۈلمەمدۇ؟ ياق! ئەكسىچە، مېنىڭ ھۆكۈمرانلىقىم روناق تاپالمىسا، يۈز - ئابىرۇيۇم تۆكۈلمەمدۇ؟! مەن قانچىلىك ئەقىللىك بولماي، بىرلا ئادەممەن. كۆپ تۈكۈرسە كۆل بولىدۇ. سەككاكىدەك دانىشمەنلەر يېنىمدا قانچە كۆپ بولسا، ئىشلىرىم تېخىمۇ روناق تاپمامدۇ؟ قارىسام، سەن سەككاكىنى كۆرەلمەيدىغاندەك قىلىسەن! ئەگەر كۆڭلۈڭدە شۇنداق ئوي بولسا، چىقىرىۋەت!... بولدى. بۇ گەپلەرنى قويايلى. قېنى، دېگەنە، مېنىڭ يېنىمغا نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ؟ - دېدى چاغاتاي ئالدىدا ئىككى پۇتى ئۈستىدە ئولتۇرغان ئامىدقا تىكىلىپ.

خاباش چاغاتاينىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلەنمىدى. ئۇنىڭ سەككاكىغا بولغان ئۆچمەنلىكى كۈچەيسە كۈچەيدىكى، يانمىدى. ئۇ چاغاتاينىڭ سەككاكى تەرەپتە تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ھازىرچە ئوشۇق گەپ قىلىشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى بىلدى.

— مەن ئاقتۇپىلىك ھۆرىگۈلنىڭ ئىشى بىلەن كىرىۋىدىم...

— ئۇ تەرەپتىن بىرەر خەۋەر كەلمىدۇ؟!

— ياق، خەۋەرمۇ كەلمىدى. مەن ئويلاپ، بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئادىتى بويىچە، سۇلايمان بەگ بىلەن قاراھاجىمنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىشنى لايىق تېپىۋاتىمەن. ئۆزلىرى بولىدۇ دېسىلە، ئەتىلا

ئىككىسىنى ئاقتۇپىگە ماغدۇرمىەن.
 — بولىدۇ! قانداق قىلغۇڭ كەلسە شۇنداق قىلىۋەر!
 ماڭا ھۆرىگۈلنى تېزرەك ئەكىلىپ بەرسەڭلا بولىدى.
 چىرايلىقچە كۆنمىسە، چېرىك ئەۋەتىپ ئۇ نازىنىنى
 بۇلاپ كېلىمەن.
 — مەنمۇ شۇ ئويىدا! ئەلچىلەر بېرىپ كەلسۇن!
 كۆنمىسە، چېرىك ئەۋەتىپ بۇلاپ كېلىشتىن باشقا ئامال
 يوق!
 چاغاتاي ئورنىدىن تۇردى. ئامىدىمۇ تۇرۇپ غوجايىنىغا
 قارىدى.

— سەككاكىنىڭ ئىككى تەكلىپى ئىنتايىن مۇھىم.
 ئەتە كېڭەش ئۆتكۈزۈمەن. سەنمۇ كەلگىن! ھازىر چىقىپ
 ئەتىكى كېڭەشنى ئورۇنلاشتۇرىمەن.
 ئېگىز بويلۇق، قەددى — قامەتلىك چاغاتاي ئىشىككە
 قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ كەينىدىن كېتىۋاتقان خاباشنىڭ
 چىشلىرى غۇچۇرلايتتى...

بۈگۈن ھۆرىگۈلنىڭ ئۆيىدە خۇددى كۈنبەگ ئۆلگەن
 كۈندىكىدەك قىيامەت بولدى. نۇربەگنىڭ قۇيقا چاپلىرى
 تىك تۇرۇپ، كەڭ پېشانىسى قىرىدىكى قويۇق ۋە بىرلىك
 كەڭ قاشلىرى غەزەپ بىلەن چاقناپ كەتتى. قارىغاندا
 «سۆز يۈرەككە، پىچاق سۆڭەككە» تەگكەندەك كۆرۈنەتتى.
 يىگىت تۈردە، قوش قەۋەت كۆرىپىدە ئولتۇرغان
 ئالمالىقنىڭ ئىككى مۆتىۋىرىنى بىر — بىردىن كۆتۈرۈپ
 تالاغا تاشلىۋەتكىسى كەلگەندەك ئۇلارغا تىكىلەتتى...

— قايسى يۈزۈڭلار بىلەن چاغاتاينىڭ ئەلچىسى بولۇپ، مەرھۇم ئاتام كۈنبەگىنىڭ روھى كېچە - كۈندۈز ئۇچۇپ يۈرگەن بۇ قۇتلۇق ئۆيگە كەلدىڭلار؟! سىلەردە ۋىجدان، ئار - نومۇس دېگەنلەر بارمۇ؟! يات دىندىكى يات مىللەت چاغاتايغا بىر مۇسۇلمان دىندىكى ئۇيغۇر ئايالى تەگسە بولامدۇ؟! سىلى، قاراھاجىم، ئالمالىق مەسچىتنىڭ خاتىپىغۇ، قېنى، دەپ باقسىلا؟! ھەي، ئالمالىقنىڭ مۆھتەرەم كاتتىلىرى، مېنىڭ ئانام چاغاتايغا تەگسە دۇرۇس بولامدۇ؟! سىلەر، قانداق بىر ئانىدىن تۇغۇلغان بولغىتتىڭلار؟! ئىچكىنىڭلار ئۇيغۇر ئانىنىڭ سۈتىمىدى - يە، نېمىدى؟! - نۇربەگ ئېتىلىپ بېرىپ، تۆردە ئولتۇرغان ئىككىسىنى گېلىدىن بوغدىغاندەك بىر ئەلپازدا شۇنداق بىر ۋارقىرىدىكى، يوغان ساراي جاراڭلاپ كەتتى. بىرى دوپپىلىق، بىرى سەللىلىك بېشىنى سېلىپ ئولتۇرغان سۇلايمان بەگ بىلەن قاراھاجىم چۆچۈپ باشلىرىنى كۆتۈردى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ئېتىلىپ چىقىپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى، — ياق! مېنىڭ چاغاتايغا بېرىدىغان ئانام يوق! ئەگەر ئانام تېگىمەن دېسە، مېنىڭ ئۇنىڭدەك ئانام يوق! ئۆزۈڭلار كىرىپ ئانامغا دەڭلار! مەن سىلەرنىڭ دېگەنلىرىڭلارنى ئانامغا دېيەلمەيمەن! بېشىمدەك ئالتۇن بەرسەڭلارمۇ دېيەلمەيمەن!... مېنىڭ سۆزۈم تۈگىدى!...

قايقارا قاشلىرىغا يېقىن كۆزلىرى ئوت چېچىپ يېنىۋاتقان، نەپەس ئېلىشى ئىتتىكىلەپ كەتكەن نەۋقىران ئورنىدىن ئۇچۇپ تۇرۇپ، تالاغا قاراپ ماڭدى. تۆردە — ئىككى قەۋەت كۆرىمىدە ئولتۇرغان دۈگىلەك يۈزلۈك، يۇقىرىقى كالىپۇكنىڭ ئۈستىگە تولۇپ كەلگەن قايقارا

بۇرۇتمىنىڭ ئىككى ئۇچى خېلىلا كەينىگە قايرىلغان
سۇلايمان بەگ بىلەن كەتمەن ئېڭىكىنى قويۇق ساقال -
بۇرۇت قاپلىغان قاراھاجىم بىر - بىرىگە قارىشىپ،
ئۇن - تىنىسىز ئولتۇرۇپ قالدى. ئىككىسى بۇ يەرگە
كەلگۈچىلىك بۇنداق شەرمەندە ئاقىۋەتكە چۈشۈپ
قالارمىز دەپ ئويلىمىغان بولغىنىتى. شۇ تاپتا ئۇلار
چىقىپ كېتەي دېسە، ئاسمان يىراق، كىرىپ كېتەي
دېسە، يەر قاتتىق بولۇپ ئولتۇراتتى...

ئامىد ئالمالىقنىڭ بۇ ئىككى مۆتىۋىرى بىلەن يېقىن
ئۆتەتتى. ئۇ ئىككىسىدىن تولمۇ ئۈستىلىق بىلەن
پايدىلىناتتى. دائىم يېنىدا بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان، ئۆزى
بارماي، ئۆز ئورنىدا ئەۋەتىدىغان ئادەملىرىمۇ سۇلايمان
بەگ بىلەن قاراھاجىم بولاتتى. مايلىق قوزا گۆشى
بېسىلغان پولۇغا تويۇپ، قېنىق دەملەنگەن سىنچايىنى
ھۇزۇرلىنىپ ئىچىۋاتقاندا ئاقتۇپىگە - كۈنبەگىنىڭ تۇل
قالغان ئايالى ھۆرىگۈلگە ئەلچىلىككە چىقىدىغانلىقىنى
ئاڭلىغاندا، قوللىرىدىكى گۈللۈك پىيالىلەرنى شىرەگە
قويۇپ خاباشقا قارىدى. ئادەتتىكىدەك ئەلچىلىك
بولسىغۇ، ئۇلار ھېچنېمە دېمەي بېرىۋېرەتتى. لېكىن،
ئۇلار بىر مۇسۇلمان قېرىندىشىنى، ئۆزلىرىنىڭ
سىڭلىسىدەك بىر يۇرتدىشىنى چاغاتايغا تېگىشكە سالا
قىلغىلى چىقىدىغانلىقىنى ئاڭلىغاندا، ئۇنى ئىچىگە
چۈشۈپ كەتكەندەك جىممىدە ئولتۇرۇپ قالدى. سۇلايمان
بەگنىڭ گەپدانلىقىمۇ تۈگەپ كەتكەندەك قىلاتتى. ئۇ
يېنىدا پۇشۇلداپ ئولتۇرغان يەلكىلىرى كەڭ، قورساق
سالغان قاراھاجىمدىن مەدەت كۈتكەندەك ئۇنىڭغا قاراپ
قوياتتى. ئالمالىق چوڭ مەسچىتنىڭ خاتىپى: «ياق، مەن

چىقمايمەن! بىر مۇسۇلمان ئۇيغۇر ئايالىنى بىر يات دىندىكى يات مىللەتكە خوتۇن بولۇشقا سالا قىلىدىغان ئەلچى بولۇپ چىقسام، ياراتقان ئىگەممۇ، ئۇنىڭ بەندىلىرىمۇ راۋا كۆرمەيدۇ!» دەپ ئويلايتتى.

ئالدىدا قاراھاجىم، كەينىدىن سۇلايمان بەگ بۇ ئەلچىلىككە چىقمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. خاباش ھەر ئىككىلىسىنىڭ ئاقتۇپىگە چىقىشقا ئۇنىمايدىغانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلەپ، قانداق تاقابىل تۇرۇش چارىسىنى ئويلاپ قويغانىدى. شۇڭلاشقا ئۇ تەمتىرىمەي سۆزىنى باشلىدى:

— مەن كۈنبەگىنىڭ ئوغلى نۇربەگ بىلەن بۇ ھەقتە سۆزلەشكەن. ئۇ ئاڭلاپ شۇنچىلىك غەزەپلەندىكى، مېنى ئۆيىدىن قوغلىۋېتىشكە تاسلا قالدى. ئۇ سىلەرگىمۇ شۇنداق قىلىشى تۇرغانلا گەپ. بىلىپ تۇرۇپ سىلەرنى يەنە ئەلچىلىككە ئەۋەتىشىمنىڭ سەۋەبى، ئاچچىقى يامان چاغاتاينىڭ گېپىنى يىرالمىغانلىقىمىدىن بولۇۋاتىدۇ. سىلەر ئاقتۇپىگە چىقىپ: «تەگمەيمەن» دېدى دەپ كەلسەڭلارلا بولدى. قالغىنىنى چاغاتاي قانداق قىلىمەن دېسە شۇنداق قىلىمامدۇ؟! ... سىلەرنى ئەلچىلىككە چاغاتاينىڭ ئۆزى كۆرسەتتى. چىقمايمەن دېسەڭلار، ئاقسۆڭەكلەرنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى ئۆزۈڭلەرگە ئايان. ئاچچىقى يامان ھۆكۈمراننىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ!...

— «سۇلايمان بەگ بىلەن قاراھاجىم چاغاتاينىڭ ئەلچىلىرى بولۇپ، ئاقتۇپىگە چىقىپتۇ!» دېگەن خەۋەر پۈتۈن ئىلى ۋادىسىغا تاراپ كەتسە، شەرمەندە بولمامدۇق؟! ياق، بۇ ئەلچىلىككە چىقالمايمەن! — دېدى

قاراجىم خاباشقا قاراپ، ئۇنىڭ چاڭگا ساقاللىق چىرايىدا: «مېنى بۇ سەتچىلىكتىن قۇتۇلدۇرۇپ قويسىلا، ئامىد جانابلىرى!» دېگەندەك بىر يېلىنىش كۆرۈنەتتى.

— سىلەرگە يۈز كېرەكمۇ، جان كېرەكمۇ؟! ئەگەر جان كېرەك بولمىسا، چىقماڭلار! چاغاتاي ئەتىلا مېنىڭدىن: «قانداق بولدى، ئىككىسى ماڭدىمۇ؟» دەپ سورىسا، ئۇلار: «چىقمايمىز!» دەپ ئۈنىمىدى دەيمەن! قانداق باشقا گەپ قىلالايمەن؟! ... ئوبدان ئويلىنىپ كۆرۈڭلار! — دېدى ئامىد ئۇلارغا كۆيۈنگەندەك بىر قىياپەتكە كىرىۋېلىپ...

بالىچاقىسى كۆپ سۇلايمان بەگ بىلەن قاراجىم چاغاتاينىڭ قىلىچىدىن قان تامدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. ئۇ بىگىز بارمىقى بىلەن كۆرسىتىپ: «ئەكېتىڭلار!» دېسە، جاللاتلىرى ئۇ بىچارىنى ئاچىقىپ كالىسىنى ئالدىغانلىقىنىمۇ كۆپ قېتىم ئاڭلىغانىدى. ئاخىر ئىككىسى ئامالسىز چىقىدىغان بولدى...

ئوغلى نۇربەگنىڭ سارايدىن چىقىۋاتقان غەزەپلىك ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئانا، ئەنسىرەپ دېرىزە يېنىغا كەلدى. ھۆرىگۈل جانجىگىرىنىڭ سۆزلىرىدىن سۇلايمان بەگ بىلەن قاراجىمنىڭ ئەلچى بولۇپ چىققانلىقىنى بىلدى. ئۇ چاغاتاينىڭ ئۆزىنى توقاللىققا ئېلىش نىيىتىدە ئىككىسىنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتكەنلىكىنى بىلگەندە: «ئاھا» دەپ بىرلا توۋلاپ ھوشىدىن كەتكەن گۈزەل ئايال دېرىزە يېنىغىلا يىقىلدى...

سۇلايمان بەگ بىلەن قاراجىم ئالدى - كەينىگە

قارماي، ئاقتۆپە تەرەپكە چىقىش ئەمەس. كۆز تىكمەيدىغان بولۇپ ئالمالىققا قايتىپ كەلدى. ئۇلار كېلىپلا خاباشنى ئۆيىدىن تېپىپ پۈتۈن ئەھۋالنى يىپىدىن يىڭىنىسىگىچە يەتكۈزۈپ خوشلاشتى. ئىككىسى بىرقانچە كۈن ئالا - تۈزگىمۇ چىقماي ئۆيىدە ياتتى...

چاغاتاي ئامىدىتىن پۈتۈن ئەھۋالنى ئۇقۇپ، ئاق پاختىسى يوغان مۈشۈك كۆزلىرى چانقىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالدى. ئۇ يەر تېپىپ، خاباشنىڭ ئالدىدا ۋارقىراپ - جارقىراپ كەتتى:

— تەگمەيمەن دەپتىمۇ؟! قېنى، ماڭا تەگمىگىنىنى كۆرەي!

ئۇ ئىشىككە ئېتىلىپ بېرىپ، ئىشىكنى جالاقلىتىپ ئېچىپ، ئۆزىنىڭ مۇلازىم ئوغلاننى چاقىردى.

— بېرىپ چاقىرىپ كەل! — دېدى ئۇ ئىككى كۆزى چۆچەكتەك، چىرايىغا قان تولۇپ كەتكەن ھالەتتە ئالدىدا قورقۇپ تۇرغان ياش، چىرايلىق كىيىنگەن موڭغۇل يىگىتكە قاراپ.

چاغاتاي ئامىدىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ، ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى. خاباش ئۆز ھۆكۈمرانىنىڭ بۇنچىلىك ئاچچىقلىنىپ كەتكەن ھالىتىنى بۇرۇن زادىلا كۆرمىگەنلىكتىن خېلىلا قورقۇپ قالدى. ئۇ ئۇنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىدىغان بىرەر سۆز، بىرەر ھەرىكەت قىلىپ قويۇشتىن ئەنسىرىگەندەك، گەپمۇ قىلماي جىمجىت تۇردى.

ئىشىك ئېچىلىپ، ئۆيگە يېنىغا قىلىچ ئاسقان دوغلاق بىر موڭغۇل كىرىپ كەلدى. شالاڭ، قوڭغۇر

ساقال - بۇرۇتلۇق نۆكەر بېشى چاغاتاينىڭ غەزەپلىك چىرايىنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتى. ئۇ ئىلدام كېلىپ ئۆز ھۆكۈمرانىنىڭ ئالدىدا توختاپ، دىققەت بىلەن تۇرۇپ ئۇنىڭغا تىكىلدى.

— سەن ھازىرلا يىگىرمىدەك چېرىك بىلەن دەريادىن ئۆتۈپ ئاقتۆپە يېزىسىغا چىقىپ، ھۆرىگۈل دېگەن ئايالنى ئەكەلگىن! قارشىلىق قىلغانلارنى كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۆلتۈرۈۋەت! ئايالغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەي، ساق - سالامەت ئەكەلسەڭ بولىدى.

— خوپ! بىراق ئاقتۆپە يېزىسىنى بىلمەيمەن! ماڭا بىر يول باشلىغۇچى قوشۇپ بەرگەن بولسىلا، چاغاتاي ئالىيلىرى!...

— ئۆزۈڭ بارامسەن يا يول باشلىغۇچى تېپىپ بارامسەن، بۇنى ئۆزۈڭ بىل.

— مەن يىگىتلىرىمدىن بىرىنى قوشۇپ بېرەي! — دېدى ئامىد چاغاتاي يېنىدىن تېزرەك كېتىۋېلىشقا ئالدىرىغاندەك ئىشىك تەرەپكە مېڭىپ. ئۇنىڭ كەينىدىن چېرىك باشلىقمۇ يول ئالدى...

... ھۆرىگۈل چاچلىرى چۇۋۇلغان ھالدا، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يالغۇز قېچىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ گاھىدا تىكەنلىك چاتقاللىقلار ئارىسىدا، گاھىدا تاشلىق ساي ئىچىدە ھېچنېمىگە پەرۋا قىلماي بار كۈچى بىلەن يۈگۈرەيتتى. گۈزەل چوكاننىڭ يۈزىدىن تەر، كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈلەتتى. ئۇن سېلىپ يىغلاپ كېتىۋاتقان ۋاپادار

ئايال توختىماي ئېرى كۈنبەگىنىڭ ئىسمىنى تەكرارلايتتى: «كۈن بېگىم! گۈل بېگىم! مەن سىزنىڭ قېشىڭىزغا كېتىۋاتىمەن. سىز قەيەردە؟! گۈمبەزلىك قەبرىڭىزنى تاپالماي قىيىنلىپ، ياراتقان ئىگەمگە نالە - زار قىلىۋاتىمەن! جېنىم، ئالدىمغا چىقىپ مېنى قۇتقۇزۇپ قېلىڭ! ئىسسىق باغرىڭىزنى ئېچىپ مېنى كۈتۈۋېلىڭ! چاغاتاي مېنى قوغلاپ كېلىۋاتىدۇ! ئۇ مېنىڭ ئار - نومۇسۇمنى ئاياغ ئاستى قىلىپ، خەلقىئالەم ئالدىدا شەرمەندە قىلماقچى بولۇۋاتىدۇ! كۈنبېگىم! تېزىرەك ئالدىمغا كېلىپ مېنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىڭ!» دەپ سۆزلەپ، ياشلىرى ئېقىپ، يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان ھۆرىگۈل ۋەھىمە بىلەن ئارىلاپ - ئارىلاپ كەينىگە قاراپ قوياتتى. ئۇ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلايتتى...

ھۆرىگۈل ئېگىز بىر دۆڭدىن پەسكە قاراپ يۈگۈرۈپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ يۈرىكى سېلىپ، نەپەسلىنىشى بارغانسېرى قىيىنلىشىپ كېتىۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئاخىرقى كۈچ - ماغدۇرىنى يىغىپ قېچىپ باراتتى.

«ئوغلۇم نۇر بەگ قەيەردە قالغاندۇ؟! ئاھ خۇدا! بىزنىڭ چىرىغىمىزنى بىراقلا ئۆچۈرۈۋەتەتتى! تىكەندەك تەنھا كۆز نۇرۇم بولسىمۇ، چىرىغىمىزنى يېقىپ قالسۇن!...»

شۇ چاغدا توختىماي يۈگۈرۈپ قېچىۋاتقان ھۆرىگۈلنىڭ بېشى ئۈستىدە ھەسەن - ھۈسەندەك ئاجايىپ سېھىرلىك، رەڭمۇرەڭ نۇر كۆرۈنۈپ، ئارىسىدىن كۆزلىرى ئوت بولۇپ يېنىۋاتقان، ئىككى قانتى كەڭ ۋە ئۇزۇن بىر قارا قۇش ئۇچۇپ چىقىپ ئۆزىگە قاراپ پەسلەپ كەلدى. چىرايلىق چوكان نېمە قىلىشنى بىلمەي

تېڭىرقاپ قاراپ قالغىنىدا، ئاجايىپ يوغان قۇش كېلىپ، ئىككى پۇتى بىلەن قاماللاپ تۇتۇپ، ئاسمانغا ئېلىپ ئۇچتى. ھەيۋەتلىك قارا قۇش بارغانسېرى زېمىندىن يىراقلاپ، ئاسماننىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىۋاتاتتى.

«مېنى نەگە ئەكېتىۋاتقاندۇ؟!» دەپ ئويلىدى ئىككى قولى بىلەن بۈركۈتنىڭ پۇتىنى مەھكەم تۇتۇۋالغان ھۆرىگۈل گاھ زېمىنغا، گاھ زەڭگەر ئاسمانغا قاراپ...

بىرچاغدا يىراقتا، ئاسماننىڭ ئىچىدە ئاجايىپ سېھىرلىك، رەڭمۇرەڭ نۇر جۇلالىنىپ تۇرغان چىرايلىق ئىمارەت كۆرۈندى. ھۆرىگۈل: «مېنى بۇ قۇش ئەرەشكە ئاچىقىۋاتامدىكىنە؟! ئالدىمدىكى چىرايلىق ئىمارەت ئەرشمىكىنە?!» دەپ ئويلىدى. گۈزەل ئايال كۆپكۆك ئاسمان ئىچىدە رەڭمۇرەڭ جۇلالىنىپ تۇرغان خاسىيەتلىك بىناغا يېقىنلاپ قالدى. ئۇ ئىمارەتنىڭ بىر ئالتۇن پەشتىقىدا ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ئېرى كۈنبەگىنى كۆرۈپ، تارتقان بارلىق قايغۇ - ھەسرەت، ئازاب - ئوقۇبىتىنى ئۇنتۇپ خۇشاللىققا چۆمدى.

«كۈن بېگىم! جان بېگىم!» دەپ تۇۋلاپ كەتكەن ھۆرىگۈل، ئىچ - ئىچىدىن قايناپ چىققان مېھىر - مۇھەببەتنى ۋە ھاياجىنى بىلەن ئۆز ئېرىنىڭ ئىسمىنى ئاتا پۇتى بىلەن بۈركۈتنىڭ ئىككى پۇتى تۇتۇپ تۇرغان قوللىرىنى بوشىتىپ، كۈنبەگىگە قاراپ ئېتىلدى. ئەگەر ئاجايىپ يوغان ھەيۋەتلىك قۇش ھۆرىگۈلنى ئىككى پۇتى بىلەن قاماللاپ تۇتۇپ تۇرمىغان بولسا، ئۇ ئاسماننىڭ قەرىدىن زېمىنغا چۈشۈپ كېتەتتى. ھۆرىگۈل قوللىرىنىڭ يوغان قۇشنىڭ پۇتلىرىدىن ئايرىلغانلىقىنى

كۆرۈپ قورقۇپ كەتتى...

ئۇ: «ۋاي!» دەپ چىرقىراپ، چۆچۈپ ئۇيقۇسىدىن ئويغاندى. ئۆرە بولۇپ ئولتۇرغان چىرايلىق چوكان ئاي يورۇقى چۈشۈۋاتقان دېرىزە تەرەپكە قارىدى. ئۇ ئۆز ھويلىسىنىڭ ئالدىدا بىر توپ ئادەملەرنىڭ ئالستاغل ۋارقىراپ، دەرۋازىنى بولۇشىچە ئۇرۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدى. «چاغاتاينىڭ چېرىكلىرى كەپتۇ - دە!» دەپ ئويلىدى ھۆرىگۈل ئورنىدىن تۇرۇپ دېرىزە يېنىغا كېلىپ، ئۇ ۋارقىراۋاتقان ۋە دەرۋازىنى بولۇشىچە ئۇرۇۋاتقانلارنىڭ چېرىكلەر ئىكەنلىكىنى بىلىپ.

ياندىكى ئۆينىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، ئوغلى نۇربەگ پېشاۋاندىن چۈشۈپ دەرۋازا تەرەپكە ماڭغانلىقىنى ھۆرىگۈل بىلىپ تۇردى.

ئۆز بېشىغا قارا كۈن كەلگەنلىكىنى بىلگەن ئانا، دېرىزە يېنىدىن كېلىپ، كۆرىپنىڭ يېنىغا سېلىپ قويغان كۆڭلىكىنى كىيدى. چاچلىرىنى تۈزەپ ياغلىقىنى قايتىدىن تاڭدى. ئۇ ئېرىنىڭ يىل نەزىرىنى بەرگەن بولسىمۇ، ئاق ياغلىقىنى تېخى سېلىپ يۈرەتتى. تاپىسىغا كېلىپ پايپىقىنى كىيىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ يەنە دېرىزە يېنىغا بېرىپ دەرۋازا تەرەپكە قاراپ، ئېچىلمىغان دەرۋازىنىڭ ھويلا تەرىپىدىن قىلىچ - نەيزىلىرىنى تۇتۇپ تۇرغان ئوغلى ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرىگە تىكىلدى.

ھۆرىگۈل دېرىزە يېنىدا بىردەم تۇرۇپ، بايا كۆرگەن چۈشنى ئەسلىدى. سۆيۈملۈك ئېرىنىڭ روھى قورۇنۇپ، ئۆزىنىڭ يولىغا قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. گۈزەل چوكان ئالدىدا بىرلا يول - قەدىردان ئېرى كۈنبەگىنىڭ

يېنىغا بارىدىغان بىرلا يول قالغانلىقىنى بىلدى. ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ ھۆرىگۈل ئۆلۈپ قۇتۇلمىسا، چاغاتايدىن تىرىك قۇتۇلىدىغىنىغا كۆزى يەتمىدى. «بىر ئىپلاس ئايالغا ئايلىنىپ كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرگۈچە، ئۆزىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى، ئار - نومۇسى، پاك مۇھەببىتى بىلەن ئۇ دۇنياغا - سۆيۈملۈك ئېرىنىڭ يېنىغا كەتكەن مىڭ ياخشى ئەمەسمۇ؟!...»

ئۇ ئىشىك يېنىغا كېلىپ ئايىغىنى كىيىپ، ئىشىكنىڭ ئىلغۇچىنى ئېچىپ پېشايۋانغا چىقتى. ئوغلنى كۆرگەن ئانا ئاستا پىچىرلىدى: «ئاھا! كۆزۈمنىڭ قارىسى نۇر بېگىمنى باغرىمغا بىر بېسىۋالالمىدىم!»

ھۆرىگۈل يېرىمى كۆيۈپ تۈگىگەن ئاي غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغان ھويلغا چۈشۈپ، دەرۋازىنىڭ ئىچ تەرىپىدە تۇرغان ئوغلى ۋە ئۇنىڭ قوراللىق يىگىتلىرى يېنىغا كەلدى. مېھرىبان ئانا قىلىچىنى تۇتۇپ تۇرغان قەددى - قامەتلىك ئوغلىنىڭ ئالدىدا توختاپ ئۇنىڭ ئۆز سۈتى نۇرلىنىپ تۇرغان چىرايىغا تىكىلدى. ھۆرىگۈل گەپ قىلمىدى. كۆزلىرىدىن بىر تامچىمۇ ياش تۆكمىدى.

— ئانا، نېمىشقا چىقتىڭىز؟! — دېدى نۇربەگ ئانىسىغا ئوغۇللۇق مېھىر - مۇھەببىتى بىلەن قاراپ، — كىرىپ كېتىڭ! كەلگەن بۇ قاراقچىلارنىڭ ئەدىپىنى ئۆزىمىز بېرىمىز!

ھۆرىگۈل نۇربېگىنى ئانىلىق باغرىغا باسالامدى. ئوغلىغا ئۇن - تىنسىز يەنە بىر قارىۋېلىپ، كەينىگە بۇرىلىپ پېشايۋان تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ كېتىۋېتىپ جانجىگەر ئوغلىنىڭ ئۆز يىگىتلىرىگە دېگەن سۆزىنى ئاڭلىدى.

— مەخپىي ئىشكىتىن چىقىپ، كەينىگە تۇيدۇرماي
ئۆتۈپ ھۇجۇم قىلساقمۇ بولاتتى. بىز مەردلەرچە
دەرۋازىنى ئېچىپ، ئۇلارغا شىردەك ئېيتىلىمىز! قىلىچ -
نەيزىلىرىمىزنىڭ ئۇچىنى يۈرەكلىرىگە تىقىپ، قاپقارا
قانلىرىنى ئېقىتىمىز! ئاتامنىڭ روھى، ئەجدادلارنىڭ
روھى بىزگە مەدەت!

يىگىت كەينىگە — پېشايۋان تەرەپكە بۇرىلىپ قاراپ،
پېشايۋان ئالدىدىمۇ، ئۈستىدىمۇ ئانىسىنى كۆرمىدى.
«ئانام ئۆيگە كىرىپ كەتكەن ئوخشايدۇ!» دەپ ئويلىغان
نۇربەگ قىلىچنى بېشى ئۈستىدە پىرقىرىتىپ:
«دەرۋازىنى ئاچ!» دەپ ۋارقىرىدى. يوغان، ئاق دەرۋازىنىڭ
زەنجىرى شاراقلاپ ئېلىنىپ، ئىككى قانتى ئىككى
تەرەپكە ئېچىلدى. قىلىچ ۋە نەيزە تۇتقان ئەزىمەتلەر
چۇقان - سۈرەن بىلەن دەرۋازا ئالدىدا ۋارقىرىۋاتقان
موڭغۇل چېرىكلىرىگە يولۋاسلاردەك ئېتىلدى.
دەرۋازىنىڭ ئېچىلىشى ۋە يىگىتلەرنىڭ قىيقاس سېلىپ
چىقىشى شۇنچىلىك تېز بولدىكى، بۇنداق بولۇشنى
كۈتمىگەن چېرىكلەر نېمە قىلىشنى بىلمەي ساراسىمىگە
چۈشۈپ قالدى. ئالدىدا قاپلاندىك ئېتىلىپ چىققان
نۇربەگنىڭ قىلىچى تەگكەن شادىپاچاق چېرىك
چىرقىراپ يەرگە يىقىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇر - چاپ
باشلىنىپ، غۇۋا يورۇپ تۇرغان كېچىنى قىيقاس -
چۇقان، نالە - پەرياد قاپلاپ كەتتى. ھەش - پەش دېگۈچە
نۇربەگ ۋە ئۇنىڭ قەيسەرلىرى بىرقانچە موڭغۇل
چېرىكىنى قوناق ئورۇغاندەك يەر بېغىرلاتتى...

ھۆرگۈل پېشاۋانغا چىقماي، پېشاۋان ياقىلاپ ماڭدى. ئۇ پېشاۋانلىق ئۆيلەرنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى تېمىغا يانداپ سالغان ئىشكى قوش قاناتلىق ئامبار ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئۇ قۇلۇپنى ئېچىپ ئامبار ئىچىگە كىردى. ئامبار ئىچىدە بىر ئىشك بولۇپ، بۇ ئىشك بىلەن كوچىغا چىقىپ كەتكىلى بولاتتى. ناۋادا كۈتۈلمىگەن بىرەر ئەھۋال يۈز بېرىپ قالسا، ئامبار ئىچىدىكى بۇ مەخپىي ئىشكتىن كوچىغا چىقىپ قۇتۇلاتتى. گۈزەل چوكان مەخپىي ئىشكىنى ئېچىپ تالاغا چىقتى.

جىمجىت كوچا، بىرمۇ ئادەم يوق، كېچىنىڭ يۇلتۇزلۇق ئاسمىنىدا بىر پارچە بۇلۇت كۆرۈنەتتى. ھۆرگۈل يۈگۈرگەندەك ئىتتىك مېڭىپ تاغ تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. قەيەردىدۇر ئېشەك ھاڭراپ، ئارقىدىن ئىتلار قاۋاپ كەتتى. كۆپ ئۆتمەي كۆزى ياشلىق چوكانغا ئۆز ھويلىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا بىر - بىرىگە تېگىۋاتقان قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ جاڭ - جۇڭى، جەڭ قىلىشىۋاتقانلارنىڭ قىيىقاسلىرى، قىلىچ - نەيزە تېگىپ يىقىلغانلارنىڭ نالە - پەريادلىرى ئاڭلانماي قالدى. ئۇ دەل - دەرەخلىك كوچىنىڭ چېتى بىلەن ئىتتىك مېڭىپ كېتىۋەردى. كەينىدە چاغاتاينىڭ چېرىكلىرى قوغلاپ كېلىۋاتقاندا، شۇنچىلىك تېز ماڭدىكى، ھۆرگۈل بىردەمدىلا مەھەللىدىن چىقىپ تاغ باغرىغا يېقىنلاشتى...

ئەنە، قەدىمىي قەبرىستانلىق! قاچان بۇ يېزىدا

ئادەملەر پەيدا بولدى. تۇغۇلۇش ۋە ئۆلۈش بولۇپ تۇرىدىغان بۇ يەردىمۇ قەبرىستانلىق بارلىققا كەلدى. ھۆرىگۈل غۇزا ئاي يورۇقىدا تۇرغان دۈمچەك ۋە گۈمبەزلىك قەبرىلەرنى كۆردى. ئۇ ئېرىنىڭ يىل نەزىرىنى بېرىدىغان كۈننىڭ ئالدىنقى كۈنى ئەتىگەندە ئوغلىنى ئېلىپ، يېقىندىلا ياساتقان قەدىناسىنىڭ گۈمبەزلىك قەبرىسىگە كېلىپ، خېلى ئۇزاق، ئوغلى ئايەت باشلىغۇچە ياش تۆكتى. ئۇ تاغ باغرىغا ئۆرلەپ چىقىپ كېتىۋېتىپ، ئانچە چوڭ بولمىغان توپىلىق ئۈستىدە تۇرغان سۆيۈملۈكنىڭ گۈمبەزلىك قەبرىسىگە كۆز ئۈزمەي قارايتتى.

— كۈن بېگىم! گۈل بېگىم! مەن كەلدىم! سىز بىلەن بىللە ياتقىلى كەلدىم! — دېدى تېخىمۇ كۆزلىرىدىن يېشى قۇيۇلۇۋاتقان ۋاپادار ئايال ئېرىنىڭ گۈمبەزلىك قەبرىسىگە يېقىنلاپ كېلىپ.

يېنىك ئۇچۇۋاتقان تاغ شامىلى ھۆرىگۈلنىڭ ئاق ياغلىقىدىن چىقىپ قالغان چاچلىرىنى تۈزۈتۈپ، يىغلىغاندەك ئاۋاز چىقىراتتى. گۈزەل ئايال گۈمبەزلىك قەبرە تۇرغان تۆپىلىككە چىقىپ، ئۇنىڭ ئىككى قاناتلىق ياغاچ ئىشىكى ئالدىدا توختاپ كەينىگە — كەلگەن يولغا بۇرىلىپ قارىدى. ئۇ كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ كەلگەن يولدا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. دەل — دەرەخلىك يېزىمۇ ئېغىر سۈكۈت ئىچىدە ئۇخلايتتى. ئۆز ھويلىسىنىڭ دەرۋازىسىدىن شىرلاردەك ئېتىلىپ چىققان ئوغلى ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى بىلەن چاغاتاي چېرىكلىرىنىڭ قانلىق چېڭىنىڭ ساداسى ئاڭلانمايتتى.

«قانداق بولىدىكىن؟ مېنىڭ باتۇرۇم چوقۇم يەڭدى!
لېكىن، قانخور ۋە رەھىمسىز چاغاتاي بولدى قىلمايدۇ،
ئۇ يەنە چېرىك ئەۋەتىدۇ. يەنە جەڭ بولىدۇ... ئاھ خۇدا!
تىكەندەك يالغۇز قالدىغان ئوغلۇمنى ئامان قىلغىن! ئۇ
كۈنبەگ ئىككىمىزنىڭ بۇ دۇنياغا يېنىپ قالدىغان
چىرىغى! ئۆچۈپ قالمىسۇن!»

ئايال يىغلاپ - قاقشاپ سۆزلەيتتى. ياراتقان
ئىگىسىگە يالغۇزنى ئانلىق مېھر - مۇھەببىتى بىلەن
تاپشۇراتتى. ئۇ گۈمبەزلىك قەبرىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ
ئىچىگە كىردى. دەسلەپتە ئۇ ھېچنېمىنى كۆرەلمىدى.
ئاستا - ئاستا ئۇنىڭ ياشلىق كۆزى قاراڭغۇلۇققا
ئۆگىنىپ، تۆت بۇرجەك سۇپا ئۈستىدىكى ئۇزۇن،
يۇمىلاق قەبرە بىلىنەر - بىلىنمەس كۆرۈندى. ھۆرىگۈل
ئېتىلىپ كېلىپ قەبرىنى قۇچاقلاپ، ساۋادايىلاردەك
سۆيۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ياش بولۇپ ئېقىپ
قەبرىگە چۈشەتتى.

«مەن كەلدىم! يېرىل قەبرە! ئېچىل قەبرە! مەن
كۈنبېگىمنىڭ يېنىغا كىرەي! مەن گۈل بېگىمنىڭ
يېنىغا كىرەي! مەن ھۆرىگۈل ھەر ئىككى ئالەمدە بىر
كۈن بېگىمگىلا تالىق! مېنى پەقەت گۈل بېگىملا
پۇرىيالايدۇ! ئۇنىڭدىن باشقا ھەرقانداق ئادەمنىڭ
پۇرىشىغا يول قويمايمەن! پاك، مۇھەببەتلىك ۋە ۋاپادار
ئۇيغۇر ئايالى ئۆزى سۆيگەن ئادىمىدىن باشقىنى
سۆيمەيدۇ! مېنىڭ يۈرىكىم كۈنبېگىمنىڭ ئوتى بىلەنلا
كۆيىدۇ! مانا بۇ يورۇق دۇنيانىڭ گۈزەللىكى، قەدىر -
قىممىتى ۋە ئۇلۇغلۇقى! ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىكى
ھاياتنىڭ خۇشاللىقى، ياشاپ تويماسلىقىنىڭ سەۋەبى،

بىر - بىرىنى سۆيگەن ئەر - ئاياللارنىڭ ۋاپادار ۋە سادىق بولغانلىقى!...»

ھۆرىگۈل يەنە كۈنبەگىنىڭ قەبرىسىنى قۇچاقلاپ، كۆلىرىدىن يۈرىكىدىكى چىن، پاك ۋە گۈزەل مۇھەببەتنىڭ زەزمىنىنى تۆكەتتى. ئۇ شۇ ھالدا قەبرىنى قۇچاقلاپ ياتقىنىچە يېتىپ قالدى...

تاڭ سۈزۈلۈپ كېلىۋاتاتتى. يېزىنىڭ خورازلىرى يېڭى بىر كۈننىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلىپ قىچقىرىشاتتى. تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان گۈر - گۈر شامال دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ ئويىناپ، پەستىكى قارا دالاغا ئۇچاتتى. ئاسمان زەڭگەر رەڭدە، چولپان يۇلتۇز كۈنچىقىش ئۇپۇقىدا كۈلۈمسىرەپ جۇلالىناتتى...

نۇربەگ ۋە ئۇنىڭ قەيسەر يىگىتلىرى قاچقان ئۈچ - تۆت موڭغۇل چېرىكىنى قوغلاپ قارا دالاغىچە كەلدى. ئۇلار قارا تەرگە چۆمگەن ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، باشلىرىنى مەھەللە تەرەپكە بۇراپ، ئاستا يۈرتىپ قايتتى.

نۇربەگ خىيال سۈرۈپ، قومۇش يوپۇرمىقىدەك قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ، يۈگەن سىيرىپ كېتىۋاتقان ئاق بوز ئايغىر ئۈستىدە مېخلاپ قويغاندەك ئولتۇراتتى. ئۇ ئىككى يېنىدا ۋە كەينىدە كېلىۋاتقان باتۇر يىگىتلىرىنىڭ گەپ - سۆزلىرىگىمۇ قۇلاق سالماي ئۆز خىيالغا بېشى بىلەن كىرىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى.

«چاغاتاي بولدى قىلمايدۇ، ئۇ يەنە چېرىكلىرىنى ئەۋەتىدۇ. ئەمدى كېلىدىغانلىرى بۇ قېتىم كەلگەنلىرىدىن كۆپ بولىدۇ. يېزىدا تۇرۇۋېرىشكە بولمايدۇ. چاپچال تاغلىرىنىڭ ئارىسىغا كىرىپ، مۇۋاپىق بىر چوققىغا تاغ تۇرا ياساپ، شۇ يەردە تۇرۇشمىز كېرەك! ئانامنىمۇ يېزىدا قالدۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ! مېنىڭ بىلەن بىللە كېتىشنى خالىغان يىگىتلەرنى ئەكېتىپ، چاغاتاي بىلەن بولىدىغان تۈگىمەس جەڭلىرىمنى باشلايمەن...»

نۇربەگ خىيال بىلەن يېزىغا يېتىپ كېلىپ، دەرۋازىسىنىڭ ئىككى قانتى ئوچۇق تۇرغان ھويلىسىغا كىرىپ ئېتىدىن چۈشتى. ئۇ ئاق بوز ئايغىرنىڭ چۆلۈۋىرىنى كەلگەن بىر يىگىتكە بېرىپ، پېشايۋان تەرەپكە ماڭدى. ھەممە ئۆيلەرنىڭ دېرىزىلىرىدىن يېنىۋاتقان چىراغ يورۇقى كۆرۈنمەيتتى. ئانىسى تېخىچە ئۇخلاۋاتقاندا قىلاتتى.

نۇربەگ پېشايۋانغا چىقىپ، ئانىسى ياتىدىغان ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلدى. بىردىنلا ئۇنىڭ يۈرىكى بىر سىرلىق ۋەھىمە بىلەن سېلىپ، بىر بالا - قازانى سەزگەندەك بولدى. ئىشىكنىڭ سەل - پەل قىيا ئوچۇق تۇرۇشى يىگىتنىڭ يۈرىكىنى تېخىمۇ ئەنسىزلىك بىلەن تېپىچەكلىتىۋەتتى.

— ئانا! — دېدى نۇربەگ قىيا ئوچۇق تۇرغان ئىشىكنىڭ تۇتقۇچىنى تۇتۇپ ئېچىپ. يىگىتنىڭ تۇتقۇچىنى تۇتۇپ ئىشىكنى ئېچىشى شۇنچىلىك تېز ۋە ئىختىيارسىز بولدىكى، ئۆزىمۇ بىلمەي قالدى. لېكىن، ئۆي ئىچىدىن ھۆرىگۈلنىڭ قايتۇرغان جاۋابى

ئاڭلانمىدى. نۇربەگ ئېتىلىپ كىرىپ، سېلىقلىق تۇرغان ئورۇندا ئانىسىنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ، پۈتۈن تېنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ كەتتى. «نەگە كەتكەندۇ؟!...»

نەۋقىران ئانىسىنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ پېشايۋانغا چىققاندا، كۈنچىقىش تەرەپ قىزىرىپ ئوت كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. نۇربەگ ھەممە ئۆيلەرگە قاراپ چىقتى، ئانا غايىب بولغاندەك ھېچنەدە كۆرۈنمەيتتى. ئۆيدە ئىشلەيدىغان قىز ئاخشام رۇخسەت سوراپ ئۆيىگە كەتكەنلىكىنى بىلىدىغان نۇربەگنىڭ كۆڭلىگە، ئانىسى ھەققىدە كەلمەيدىغان خىياللار كېلىپ، ئۇنى تېخىمۇ ۋەھىمىگە سېلىپ قويدى. يىگىت پېشايۋاندىن چۈشۈپ پەلەمپەي يېنىدا تۇرۇپ قالدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆڭلىگە چاقماق چۈشكەندەك بىر خىيال كەلدى: «كېچە ئانام تالاغا چىققان، ئۇ مەخپىي يول بىلەن ھويلىدىن چىقىپ قەبرىستانلىققا كەتكەنمىدۇ؟!...»

ئۇ لاپاس تۈۋرۈككە باغلانغان ئېتىنى يېشىۋېلىپ، ئۈستىگە چىقتى، ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن ئۇچقانەدەك چىقىپ يېزا قەبرىستانلىقىغا قاراپ كەتتى. نۇربەگنىڭ كەينىدىن ئۇنىڭ يىگىتلىرىمۇ ئاتلىرىغا مىنىپ ماڭدى. ئۇلار ئۆز باشلىقىنىڭ ھەرىكىتىدىن ھەيران بولۇپ، سىرىنى بىلمىگەن بولسىمۇ، بىر ئىش بولغانلىقىنى پەملەپ ئاتلىرىغا قامچا ئۇردى.

قۇياش خۇددى قىزارغان ئالتۇن تاۋاقتەك ئۇپۇققا كۆتۈرۈلۈپ چىقىۋاتاتتى. ئۇلار كېچە ھۆرىگۈل كەلگەن قەبرىستانلىققا كېلىپ، ئالدىدا نۇربەگ، كەينىدىن ئۇنىڭ يىگىتلىرى ئانچە چوڭ بولمىغان توپىلىقنىڭ

ئۈستىدىكى كۈنبەگنىڭ گۈمبەزلىك قەبرىسىگە چىقتى. ئالدىدا چىققان نۇر بەگ قەبرىنىڭ قوش قاناتلىق ئىشىكى ئۈچۈك تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئېتىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، چولپۇرىنى تاشلاپ قەبرىە ئىچىگە ئېتىلىپ كىرىپ: «ئانا!» دەپ ھۆڭرەپ يىغلاپ كەتتى... كەينىدىن كىرگەن يىگىتلەرمۇ كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈپ سۆيۈملۈك ئېرىنىڭ قەبرىسىنى قۇچاقلاپ جان ئۈزگەن ھۆرىگۈلنى كۆردى.

چاغاتاينىڭ ئۈچ ئالغىلى كېلىدىغان چېرىكلىرى بۈگۈن كەچكىچە كەلمىسە، ئەتە چوقۇم كېلەتتى. شۇ تاپتا ھەر دەققە شۇنچىلىك قىممەتلىككى، بىر سېكۈنتمۇ بىكار ئۆتكۈزۈۋېتىشكە بولمايتتى. نۇر بەگنىڭ قورۇسىغا پۈتۈن يېزا كۆچۈپ كەلگەندەك، ئەر - ئاياللار مىغىلدايتتى. يىغا - زارىغا چىدالمىغان دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھلارمۇ زارلىناتتى...

بىر يىلنىڭ ئالدىدا كۈنبەگنىڭ ئاق يېپىلغان جىنازىسى چىققان ھويلىدىن چۈش بولماي ھۆرىگۈلنىڭ جىنازىسى چىقتى. ئالدى تەرىپىگە ۋاپادارلىقنىڭ تىللاردا داستىنى - گۈزەل ئايالنىڭ گۈللۈك كەشمىر ياغلىقى يېپىلغان ئاق لەيلىدەك ئاپپاق جىنازىنىڭ ئالدىدا بېلىگە ئاق باغلىغان نۇر بەگ قاڭغىر - قاقشاپ باراتتى. ھۆرمەتلىك جىنازا قولدىن - قولغا، مۈرىدىن - مۈرىگە ئۆتۈپ ئاخىر ئىچىدىكى پەرىشتىدەك پاك ۋە گۈزەل ئايال ئۆزى ئارزۇلىغان ئېرى كۈنبەگنىڭ

گۈمبەزلىك قەبرىسىگە كىرىپ يېنىدا ياتتى. يېزىنىڭ ئاق سەللىلىك ئىمامىنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى بىلەن ئوقۇغان ئايەت تۈگىگەندىن كېيىن، ئادەملەر قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ، ياراتقان ئىگىسىدىن ھۆرىگۈلگە جەننەت ئاتا قىلىشىنى تىلەپ ياندى...

— قېرىنداشلىرىم! يۇرتداشلىرىم! سىلەر بىلەن خوشلىشىدىغان بولدۇم! — پېشايۋان ئۈستىدە بىر توپ يىگىتلەر ئارىسىدا تۇرغان نۇرپەگ ھويلىدا تىقما — تىقماق بولۇپ تۇرغان يېزىلىقلىرىغا قاراپ سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ ياشتىن قىزارغان كۆزلىرى چاقنايتتى، بۇغداي ئۆڭ چىرايىدا بىر ئېگىلمەس ئىرادىنىڭ ئۇلۇغۋار روھى جۇلالىنىتتى. ئۇنىڭ شەمشادەتكە ئېگىز ۋە قاۋۇل قەددى — قامىتىدە بىر بۈيۈك قىساسنىڭ گۈلخاننى كۆيۈۋاتقاندىكى قىلاتتى، — قانخور چاغاتاي ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن يېزىمىزغا چېرىكلىرىنى ئەۋەتىدۇ، مەن بىگۇناھ يېزىلىقلىرىمىزنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىنى خالىمايمەن. مەن ھازىر سىلەر بىلەن خوشلىشىپ، ماڭا ئەگىشىپ تاغقا چىقىپ كېتىشنى خالىغان يىگىتلەرنى ئېلىپ كېتىمەن. تاغ چوققىلىرىنىڭ بىرىدە تۇرا ياساپ شۇ يەردە تۇرىمىز! مېنىڭ يىگىتلىرىم يېزىغا پات — پات كېلىپ تۇرىدۇ. سىلەر ئوغلۇڭلار نۇرپەگكە ئىشىنىڭلار! ئۇ ئەمدى چاغاتايغا ئازام بەرمەيدىغان تاغ ئوغللىغا ئايلىنىدۇ! سۆيۈملۈك ئانامنىڭ، زالىم چاغاتاينىڭ قىلىچى ۋە زۇلۇم — زورلۇقىدا ئۆلگەن قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قىساسىنى ئالىمەن! ۋاقىت قىس، دەرھال يولغا چىقىمساق بولمايدۇ! قېنى، بىزگە دۇئا قىلىڭلار! بىزگە ئاق يول تىلەڭلار!...

ھويلىدىكى بارلىق ئەر - ئايال يېزىلىقلار يىغلاپ تۇرۇپ قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى. ئۇلار تاغقا ماڭىدىغان ئوندىن كۆپرەك جانجىگەرلىرىگە ئاق يول تىلىدى.

تاغلارلاردا ئون، تۇڭ - تۇڭلاردا ياغ، ساندۇق - ساندۇقلاردا نان - چاي، قاچا - قۇچىلار ئارتىلغان ئات - ئېشەك ۋە ئۆكۈزلەرنىڭ كەينىدىن يېنىغا قىلىچ ئېسىپ، قوللىرىغا نەيزە تۇتقان يىگىتلەر ماڭدى. ھەممىنىڭ كەينىدە ئاق بوز ئايغىرنى يېتىلەپ ماڭغان نۇربەگ، ئۆزلىرىنى ئۈزىتىپ كېلىۋاتقان يېزىلىقلار بىلەن خوشلىشىپ كېلەتتى.

— بولدى قىلىڭلار، قېرىنداشلار! خۇدايىم بۇيرۇسا بىز يەنە كۆرۈشمىز!

نۇربەگ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى يېزىدىن چىقىپ، تاغ يولىغا چۈشكەندىلا، يىغلاپ - قاقشاۋاتقان، قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ دۇئا قىلىۋاتقان، ئاقىيول تىلەۋاتقان ئەر - ئايال يېزىلىقلار توختاپ قالدى...

سەككىزىنچى باب

ئامىدنىڭ ھىيلىسى

مىلادىيە 1226 - يىلى 2 - ئايدا چىڭگىزخان يېشى يەتمىشتىن ئاشقانلىقىغا قارىماي تاڭغۇتلارغا قوشۇن تارتتى. ئۇ تاڭغۇتلارغا قارشى ئاتلىنىش ئالدىدا ئوغۇل ۋە سەركەردىلىرىگە ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلىگەن قەھەر - غەزىپى بىلەن: «تاڭغۇتلار بىز بىلەن داۋاملىق قارشىلىشىپ كەلدى. مەن خارەزىم خانلىقىغا قارشى قوشۇن باشلاپ ئاتلانغىنىمدا، تاڭغۇت خانى مېنىڭ ھەمكارلىشىش تەلىپىمنى رەت قىلىپلا قالماي: «كۈچى يەتمىسە ئۇرۇشۇپ نېمە قىلىدۇ؟!» دەپ، ھەتتا مېنى مەسخىرە قىلدى. ئۇلارنى ئۆزۈم ھايات چاغدا يۈتۈۋەتمىسەم، كېيىن مېنىڭ ئەۋلادلىرىمغا ئارام بەرمەيدۇ» دېدى.

چىڭگىزخان قوشۇنلىرى تاڭغۇتلارنىڭ زېمىنىغا بېسىپ كىرىپ، تاڭغۇتلارنىڭ يۇرت - ماكانلىرىنى خانۇ ۋەيران قىلىۋەتتى. تاڭغۇت ھالاكىتى مۇقىملىشىپ قالغاندا، چىڭگىزخان ئۆزلىرى بىلەن تېخىچە قارشىلىشىۋاتقان جىن سۇلالىسىنىمۇ يوقىتىشقا بىر قىسىم قوشۇننى ئەۋەتتى. تاڭغۇت ۋە جىن سۇلالىسىگە قارشى ئىككى يۆنىلىشتە جەڭ قىلىۋاتقان موڭغۇل

قوشۇنلىرى كەينى - كەينىدىن غەلىبە قىلىپ، مىلادىيە 1227 - يىلىغا قەدەم باستى. ئۇزاق ئۆتمەي جىن سۇلالىسىنىڭ ئەلچىلىرى بىلەن تاڭغۇت ئەلچىلىرى كەينى - كەينىدىن كېلىپ تەسلىم بولدى...

ئارقا سەپتە قالغان چاغاتاي بىر تەرەپتىن پۈتكۈل موڭغۇل ئىمپېرىيەسىنىڭ ئىشلىرى بىلەن، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز خانلىقىنى قۇرۇش ئالدىراشلىقى بىلەن كۈنلەرنى ئۆتكۈزدى. ئۇ بەزىدە بورخان خالدۇن ياكى ئىمپېرىيەنىڭ باشقا بىر يېرىدە بولسا، بەزىدە ئالمالىق شەھىرىدە بولدى.

مىلادىيە 1227 - يىلىنىڭ باھارى.

كۈنلەر خېلىلا ئىسسىق، باغلاردىكى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ شاخ - شاخلىرىدا ئېچىلغان ئاق، ھال... رەڭلەردىكى گۈللەرنىڭ باغرىغا يېپىشىپ سېرىق ھەرلەر تىنماي غوڭۇلدايتتى. يوللار قۇرۇپ، بالىلار گۈرۈلدەپ شامال چىقسىلا، قۇلاقلىرى ئالىيىشىپ لەڭگەكلىرىنى ئاچىقىپ ئۇچۇراتتى...

چاغاتاينىڭ ياغرىنچىلىرى (پالچىلىرى) قارا قوچقارنىڭ تارغاق سۆڭىكىدە پال سېلىپ، خانلىقنىڭ قۇرۇلىدىغان كۈنىنى ئىزدەيتتى. بېشىغا ئۇچلۇق قالىپ كىيگەن، ئۈستىگە ئېيىق تېرىسى يېپىنىۋالغان، قورچاق، ھەر خىل مونچاق ۋە سۆڭەكلەرنى «شالدۇر - شۇلدۇر» قىلىپ ئېسىۋالغان شامانلار قۇتلۇق كۈنىنى بەلگىلەيتتى.

ئاخىر قۇتلۇق كۈن بېكىتىلدى. بۇ كۈنى خانلىققا قارايدىغان ھەممە شەھەرلەردە تەنتەنىلىك مۇراسىملار، چېلىشىش، ئوغلاق تارتىشىش، بەيگە قاتارلىق

داغدۇغىلىق پائالىيەتلەر ۋە كاتتا زىياپەتلەرنى ئۆتكۈزۈش بەلگىلەندى.

ئاخىر قۇتلۇق كۈن يېتىپ كېلىپ، باھار كەلگەن ئالمالىق شەھىرىنىڭ مەركىزىدە خانلىقنىڭ قۇرۇلۇش مۇراسىمى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلدى. پەشتاق ۋە ئۆگزىلەردە ناغرا - سۇناي، ئۇزۇن بۇرغىلار چېلىنىپ پۈتۈن شەھەرنى جاراڭلىتىۋەتتى. مۇراسىمدىن كېيىن چېلىشىش، ئوغلاق تارتىشىش، بەيگە قاتارلىق ئويۇنلارمۇ قىزىدى. بۇ مۇراسىم ۋە ئويۇنلارنى مېغىلىدىغان ئەر - ئاياللار تاماشا قىلدى.

قۇياش چۈشتىن قايرىلىپ كۈنپېتىش تەرەپكە ئېگىلگەندە، يېڭى سېلىنغان ئوردىنىڭ ئالدىدىكى كۆك خىش ياتقۇزۇلغان مەيداننىڭ نەچچە يېرىگە يېقىۋېتىلگەن گۈلخانلار زەر چېچىپ ياناتتى. شامان دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان موڭغۇللار ئوتنى ئۇلۇغلايتتى. شامان دىنىدا: «ئوت ئادەمنى يامان نىيەتلەردىن تازىلايدۇ» دەپ قارىلاتتى. شۇڭلاشقا، ئوردا ۋە قەسىرلەرگە، قۇتلۇق ئۆيلەرگە كىرىدىغانلارنىڭ ئوتتىن ئۆتۈپ كىرىشى تەلەپ قىلىناتتى. «ئوت ئادەملەرنىڭ ئەتراپىدا كۆزلىرىگە كۆرۈنمەي ئايلىنىپ يۈرۈپ بەختسىزلىك ۋە كېسەللىك كەلتۈرىدىغان جىن - شاياتۇنلاردىن قوغدايدۇ» دەپ قارىلاتتى. ھەرقانداق يىراقتىن كەلگەن مېھمان، قۇتلۇق قەسىرلەرگە كىرىدىغانلارنىڭ ھەممىسى ئوتتىن ئۆتۈپ ئاندىن كىرەتتى.

بېشىغا تۆپىسىدە قىزىل پۆپۈكى بار كۈنۈسسەمان بۆك، ئۇچىسىغا ئالتۇن رەڭلىك، دۈگىلەك گۈل چىقىرىلغان تاۋاردىن ياقىسىدىن تارتىپ تا ئېتىكىگىچە،

كۆكرىكى بىلەن يەڭ ئۇچىغىچە چىرايلىق كەشتە
ئىشلەنگەن شاھانە تون، تۈز چەملىك، پاشنىسىز،
قونچىغا كەشتىلەنگەن نەقىشلىرى ئالاھىدە ئۆتۈك
كېيگەن چاغاتاي ھەممىسىنىڭ ئالدىدا بىرىنچى بولۇپ
لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخانلارنى ئارىلاپ ماڭدى...

موڭغۇللار ئاق رەڭنى ساپ، قۇتلۇق ۋە مۇقەددەس دەپ
قارىغاچقا، ئاق رەڭلىك رەختلەردىن كىيىم كىيىمەيتتى.
سېرىق رەڭنى خانلىق ھوقۇقىنىڭ سىمۋولى دەپ
قارىغاچقا، خانلار سېرىق رەڭلىك تاۋار - دۇردانلاردىن
كىيىم كىيەتتى. چاغاتاينىڭ ئالتۇن رەڭلىك تۈگادىن
تون كىيىشىمۇ، دەل شۇ قاراشتىن كەلگەنلىكى ئېنىق.
بۇ رەڭدىكى كىيىملەرنى خاندىن باشقا، ئالاھىدە ئىنئامغا
ئېرىشكەن يۇقىرى دەرىجىلىك ئاقسۆڭەكلەرلا
كىيەلەيتتى، ئادەتتىكى پۇقرالار زادىلا كىيەلمەيتتى...

چىڭگىزخان بىر قاتار جەڭلەرنى قىلىپ نۇرغۇن
جايلارنى ئىگىلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئۆزى
ئىگىلىگەن قاراقۇرۇم، يۈننەن، مۇسۇلمانلار ئېلى،
ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئېلى، خېشى^① كارىدورى، لياۋدۇڭ،
ياڭجۇلارغا ئوخشاش مۇھىم ئۆتكەللەرگە لەشكەر
تۇرغۇزۇشنى بۇيرۇدى.^② بۇلارنىڭ ئىچىدىكى
«مۇسۇلمانلار ئېلى» ئوتتۇرا ئاسىيادىكى خەلقى ئىسلام
دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان جايلار بولۇپ، بۇ يەرلەرنى

① خېشى - خەنزۇچە سۆز. دەريانىڭ غەربى - خۇاڭخې دەرياسىنىڭ
غەربى دېگەن مەنىدە.

② «سۇلالە پۈتۈكلىرى»دىن ئېلىنىپ «دەسلەپكى مەزگىلدىكى چاغاتاي
خانلىقى» دېگەن ماقالىدە كەلتۈرۈلگەن نەقىل ئۆزلەشتۈرۈپ ئېلىندى.
«تۇرپان شۇناسلىق تەتقىقاتى» 2006 - يىللىق 2 - سانى، 49 - بەت.

چاغاتاي لەشكەر تارتىپ تىنچىتىپ ۋە لەشكەر تۇرغۇزۇپ
ساقلىدى. ئۇنىڭ شەنگە يېزىلغان شېئىردا تۆۋەندىكى
مىسرالار تىزىلدى:

«جەڭلەر ئارا سۈردى ياۋلارنى
لەشكەرلىرى ئاندىن بەھەيۋەت.
تەدبىرى كۆپ، كۆرەر يىراقنى،
ئەلگە قوشقان تۆھپىسى بىھەت.
مەشرىق - مەغرب دېمەي ھەر جايدا،
دۈشمىنىگە سالدى قىيامەت.
شۆھرىتىدىن داستان پۈتۈلۈپ،
نامى ئۇنىڭ يادلىنار ئەبەد.^①»

يېقىلغان گۈلخانلارنى ئارىلاپ ئۆزىنىڭ ھەيۋەتلىك
يېڭى ئوردىسىغا كىرىپ كېتىۋاتقان چاغاتاي غەربىي
رايوندىكى ئەڭ يۇقىرى ۋە ئەڭ كۈچلۈك موڭغۇل
ھۆكۈمرانى بولۇپ، ئەمدى ئۇ بۈگۈن قۇرۇلغان
خانلىقنىڭ ئالتۇن تەختىدە ئولتۇردى. ئۇنىڭ خانلىقى
بىر پۈتۈن موڭغۇل ئىمپېرىيەسىنىڭ تەركىبىدە
بولسىمۇ، يەنىلا چوڭ ئائىلە ئىچىدىكى بۆلۈنگەن ئەڭ
چوڭ ئۆي ھېسابلىناتتى.

چاغاتاينىڭ كەينىدىن ئۇنىڭ ۋەزىر - ۋۇزراىلىرى
ماڭدى. موڭغۇل دۆلىتىدە ئوردا مەنسەپدارلىرى بىلەن
چاغاتايدەك ۋاسسال خانلارنىڭ قول ئاستىدىكى ۋەزىر -

① بۇ شېئىرمۇ «خان تاغىسى چاغاتاي» دېگەن تەزىيەنامىنىڭ پارچىسى
بولۇپ، «يۈەن سۇلالىسى تارىخى» دىكى «مۇراسىم نەغمىلىرى» دىن
ئېلىنغان: «تۇرپان شۇناسلىق تەتقىقاتى» 2006 - يىللىق 2 - سان، 49 - بەت.

ۋۇزرالار ئىككى سىستېما بولۇپ، ئوردا مەنسەپدارلىرىنى چوڭ خان باشقۇراتتى. بېقىندى خانلىقلارنىڭ ۋەزىر - ۋۇزىرلىرىنى ۋاسسال خانلارنىڭ ئۆزلىرى تەيىنلەيتتى ۋە قالدۇراتتى.

قۇرۇلغان خانلىقنىڭ ۋەزىرلىرى ئۈچ خىل كىشىلەردىن تەركىب تاپتى. بىرىنچى خېلى، گۈلخانلارنى ئارىلاپ چاغاتايدىن كېيىن كېلىۋاتقان موڭغۇللارنىڭ بارلاس قەبىلىسىدىن قاراجار^①، قوڭغىرات قەبىلىسىدىن مۇگې، جالاير قەبىلىسىدىن قوشۇق قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. چىڭگىزخان ئوردىسىدىمۇ يۇقىرى ئىناۋەت قازانغان قاراجار چاغاتاينىڭ باش ۋەزىرى، لەشكەرلىرىنىڭ باش قوماندانى بولدى. بۇلارنىڭ ھوقۇقى ۋە ئورنى قالغان ئىككىنچى، ئۈچىنچى خىلدىكى ۋەزىرلەرنىڭكىدىن چوڭ ۋە يۇقىرى بولۇپ، لەشكىرىي ھوقۇقنى شۇلار تۇتاتتى. ئىسمى نامەلۇم بولغان خەنزۇ ۋەزىرنىڭ ھوقۇقىمۇ چاغاتاي ئوردىسىدا خېلىلا چوڭ بولدى. لېكىن، چاغاتاي ئوردىسىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئىچىدە خەنزۇلار كۆپ بولمىغانلىقتىن، ئۇ يېتىمىسىرىغاندەك كۆرۈنەتتى^②. يەنە بىر خىلى، سەككاكىي ۋە ئامىدلار بولۇپ، ئوردىدا ئورنى ۋە ھوقۇقى خېلىلا يۇقىرى ۋە چوڭ ھېسابلىناتتى...

① قاراجار — ئىمىر تېمۇر كوراگاننىڭ بەشىنچى بوۋىسى.

② ئۇ ئۆزىنى تولىمۇ يېتىم ھېس قىلغانلىقتىن چاغاتايغا: «ئالىيلىرىنى دەپ بارلىق يېقىنلىرىمدىن ئايرىلدىم. ناۋادا، ئالىيلىرىدىن كېيىن قالسام، بۇ دۇنيادا ماڭا ھېچكىم ئىچ ئاغرىتمايدۇ» دەپ ئۈچۈك ئېيتقان. چاغاتاي ئۆلۈپ ئۇزاق ئۆتمەي، «چاغاتاينى زەھەرلەپ ئۆلتۈردى» دېگەن بەتنام بىلەن ئۆلۈمگە بۇيرۇلدى. «تۇرپان شۇناسلىق تەتقىقاتى» 2006 - يىللىق 2 - سان، 57 - بەت.

گۈلخان ئارىلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى ئۆز مىللەتلىرىنىڭ ئادىتى بويىچە تىكىلگەن ئېسىل ۋە يېڭى كىيىملەرنى كىيىپ، ئالاھىدە بىر سۆلەتتە ئۆزئارا پاراڭلىشاتتى. ئۇلار ئاخىر گۈلخانلار ئارىسىدىن ئۆتۈپ، پەلەمپەيلەردىن چىقىپ، ئوردىنىڭ ئېگىز ۋە كەڭ قوش قاناتلىق ئىشىكى ئالدىغا كەلدى.

ئېگىز كۆتۈرۈپ سېلىنغان ئوردىنىڭ ئالدى جەنۇبقا قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۈستى خەنزۇچە ئۇسلۇبتا يېپىلغان بولۇپ، ئىمارەت پۈتۈنلەي كۆك خىش بىلەن ياسالغان. ئالدى تەرىپىدىكى گۈل - نەقىشلەر بىلەن چىرايلىق زىننەتلەنگەن پېشايۋانمۇ ئېگىز ھەم كەڭ كۆرۈنەتتى. ئىككى تەرىپىدە ئىككى قوراللىق چېرىك ۋە مۇلازىملار تىك تۇرغان ئوچۇق ئىشىكتىن بىرىنچى بولۇپ، ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتقان چاغاتاي كېرىلىپ كىردى. ئۇنىڭ كەينىدىن كىرگەن ۋەزىر - ۋۇزرا، ھەربىي سەركەردىلەرنىڭ ئارىسىدا چوڭ ئوردىدىن كەلگەن ۋەكىللەر، ھەرقايسى بېقىندى خاھلىقلاردىن كەلگەن مېھمانلار بولۇپ، ئوردىغا كىرىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى ئىككى يۈزگە يېتەتتى.

ئاستىغا تولدۇرۇپ يېڭى گىلەملەر سېلىنغان زىياپەت زالىنىڭ ئىككى تەرىپىگە بىرقانچە قاتار تۆت پۈتلۈك پاكار، ئۇزۇنچاق شىرەلەر قويۇلغان بولۇپ، چاغاتاي كۈنچىقىش بېشىغا قويۇلغان يالغۇز شىرەگە كېلىپ ئولتۇردى. قالغانلار مۇلازىملارنىڭ ياردىمىدە بەلگىلەنگەن ئورۇنلىرىنى تېپىپ ئولتۇرۇپ، يېنىدىكى ھەمراھى بىلەن پەس ئاۋازدا پاراڭغا چۈشتى.

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بىلەن ئامىد چاغاتاينىڭ

ئوڭ تەرىپىدە، ئالدىنقى قاتارنىڭ ئۈچ شىرەدىن كېيىنكى تۆتىنچى شىرەسىدە يانمۇيان ئولتۇردى. شىرە ئۈستىگە قويۇلغان تەخسە - تەخسەلەردە ھۆل - قۇرۇق مېۋىلەر، سوغۇق قوي گۆشى ۋە غىزالار تۇراتتى.

ھەممەيلەن ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، مۇلازىملار مىس چۆگۈنلەردە شىرەلەرنى ئايلىنىپ چىنىلەرگە چاي قۇيىدى. ئات بېشى غىجەكنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى بىلەن زىياپەتمۇ باشلاندى. يېڭىلا مۇلازىم ئوغلانلار قويغان چىنە قەدەھلەردىكى مەيدىن سۈتنىڭ قاڭشىق پۇرىقى تارقىلاتتى. بۈگۈنكى زىياپەتكە چاغاتاينىڭ پەرمانى بىلەن تەييارلانغان سۈت مەي - ئېركە چىنە - چەينەكلەرگە تولدۇرۇلۇپ شىرەلەردە تۇراتتى.

قولغا ئېركە قۇيۇلغان جامنى ئېلىپ قەددى - قامەتلىك چاغاتاي ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ قارىراق كەلگەن چىرايىغا خۇش تەبەسسۇم ئۆرلىگەن بولسىمۇ، سىياقىدىكى تەكەببۇرلۇقى بىلەن جاھىللىقىنى يوپۇرۇپ كېتەلمىگەندى. ئۇ مەيگە بارماق چىرىتىپ كۆك تەڭرى ۋە يەرۈزېمىنغا ئۆز تېۋىنىشىنى بىلدۈرۈپ بولۇپ سۆزگە ئۆتتى.

— بۈگۈن ئۇلۇغ ئاتام چىڭگىزخان شاھىنشاھلىقىدىكى بىر خانلىق — مېنىڭ خانلىقىم دۇنياغا كەلدى^①، — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ئۇنىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇم ئۆچۈپ ئورنىنى قايغۇ ئىگىلىدى، — بىز بۇ كۈنگە ئاسان يېتىپ كەلمىدۇق. جەڭلەردە نۇرغۇن

① «چاغاتاي خانلىقى» دېگەن ئىسىم چاغاتاي 14 يىل تەختتە ئولتۇرۇپ، مىلادىيە 1241 - يىلى 11 - دېكابىر كۈنى (سەپەر ئېيىنىڭ 5 - كۈنى جۈمە) ئۆلگەندىن كېيىن ئاتالدى.

قېرىنداشلىرىمىز جانلىرىنى پىدا قىلدى. نۇرغۇن ھەربىي ۋە مۈلكىي ئەمەلدارلىرىم، باشقا مىللەتلەردىن بولغان مەسلىھەتچىلىرىمنىڭ ياردىمىدا بۇ كۈنگە ئېرىشتىم. مەن بىرىنچى قەدەھنى خانلىقىمنى قۇرۇش يولىدا خىزمەت كۆرسەتكەن بارلىق تىرىك ۋە ئۆلگەنلەرنىڭ شەرىپىگە ئىچىشكە ھەممىڭلارنى تەكلىپ قىلىمەن.

ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، قىيقاس - چۇقان بىلەن مەينى ئىچىۋەتتى. ئامىدمۇ قەدەھنى بىكارلاپ يېنىدىكى سەككاكىغا قارىدى. مۇتەپەككۇر سىنچاي قۇيۇلغان پىيالىنى تۇتۇپ تۇراتتى.

چاغاتاي يەنە سۆزلىدى، قەدەھلەر بىرقانچە قېتىم بوشاپ، يەنە تولدى. ھاراققا ئامراق موڭغۇللار بارغانسېرى قىزىپ كېتىۋاتاتتى. يوغان ۋە ئۇزۇنچاق ساراي مەست بولغانلارنىڭ قىيقاس - چۇقان، كۈلكىلىرى بىلەن جاراڭلايتتى. ئېگىز - پەس ئېيتىلغان موڭغۇل ناخشىلىرى ئاخىر زىياپەت سۆزىنى ئىگىلىدى. ئامىدمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ توۋلاشقا چۈشتى.

يۈسۈف سەككاكى ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى. مەست بولۇپ كەتكەن چاغاتاينىڭ كىم چىقىپ، كىم كىرىۋاتقانلىقىنى بىلگۈچىلىكى قالمىغاندەك تۇراتتى...

نۇربەگ تاغقا چىقىپ كەتكەن كۈننىڭ ئەتىسى
چاغاتاينىڭ بىرقانچە يۈز چېرىكى كۈنبەگ ئوغلىنى

تاپالمىدى. چېرىكلەر تاغلارغا چىقىپ، بىرقانچە كۈن ئىزدىگەن بولسىمۇ دېرىكىنىمۇ ئالالماي قايتتى. غەزىپى قىرىق گەز ئۆرلىگەن چاغاتاي ئامىدىنى چاقىرىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا نۇر بەگنىڭ نەدىلىكىنى بىر ئامال قىلىپ بىلىشنى بۇيرۇدى.

يېقىندىلا نۇر بەگ ئائىلىسىنىڭ بېشىغا كەلگەن قارا كۈنلەردىن خەۋەردار بولغان ئايتولدى ئاتىسىغا ئاڭلىغانلىرىنى تولۇق سۆزلەپ بەردى. تۇل ئايال ھۆرىگۈلنىڭ پاجىئەسىنى ئاڭلىغان سەككاكىي چىدالماي، ئامىدىنى «ئىپلاس» دەپ تىللىۋەتتى. ئۇ خاباشتىن ئۆز مىللىتىگە قىلچىلىك ياخشىلىق كەلمەيدىغانلىقىنى، ئەكسىچە بالايىئاپەت كېلىدىغانلىقىنى بىلىپ، ئۇنى ئوردىدىن يىراقلاشتۇرۇشنى ئويلاپ قالدى...

— سەن ئەتىلا ئاقتۆپىگە بېرىپ كەلگىن! — دېدى ئۇ ئايتولدىغا، — نۇر بەگنىڭ تۇرغان يېرىنى بىلىدىغانلار يېزىدا باردۇ؟ سەممىيلىك بىلەنلا سورىساڭ، ئۇلار چوقۇم ساڭا دەپ بېرىدۇ. ئاندىن تاغقا چىقىپ ئاغىنەڭنى تېپىپ ئەھۋالىنى بىلگىن. نېمىگە ھاجەتمەن ئىكەنلىكىنى سورا! بۇ قەيسەر يىگىتنى قوغداپ قېلىش بىزنىڭ ۋىجدانىي بۇرچىمىز!...

ئايتولدى ئەتىسى ئەتىگەندە ئاقتۆپە يېزىسىغا يول ئالدى. ئۇ ھاۋا ئىللىغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، كۈنپېتىش ئۇپۇقى لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان، چاپچال تاغلىرى ۋە قارا دالا قىزىرىپ چىرايلىق بولۇپ كەتكەندە، يېزىغا چىقىپ، ئۆتكەندە تونۇشقانلاردىن نۇر بەگنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. دەسلەپتە ئۇلار ئايتولدىغا گۇمان بىلەن قاراپ،

نۇربەگنىڭ ئەھۋالىنى بىلىدىغانلارمۇ ھېچ نەرسە دەپ بەرمىدى. ئۇ ئاتىسى سەككاكىنىڭ نۇربەگدىن ئەنسىرەۋاتقانلىقىنى قايتا - قايتا دېگەندىن كېيىنلا، نۇربەگنىڭ تاغدا تۇرۇۋاتقان يېرىنى ئېيتىپ بەردى. ئايتولدى ئاقتۆپىدە بىر كېچە قونۇپ، ئەتىسى ئەتىگەندە تاغقا قاراپ يول ئالدى.

ئۇ ئالدىدا نۇربەگلەرنىڭ ھويلىسىغا كەلدى. يوغان، ئاق دەرۋازىدا قارا قۇلۇپ تۇراتتى. تامللىرى سېپىل تامللىرىدەك ئېگىز قورۇنىڭ ئىچىدىن مەيلى ئادەم، مەيلى ھايۋاننىڭ بولسۇن، ماڭغان تىۋىشى يا ئاۋازى ئاڭلانمايتتى. بۇ قورۇدا ھاياتلىق يوقتەك، بىر ئېغىر جىمجىتلىق ئىچىدە تۇرغاندەك بىلىنەتتى. جىمجىتلىقنىڭ ئۆزى ئەڭ قۇدرەتلىك كۈچ ئەمەسمۇ؟! ئۇنىڭ ئىچىدە پارتلايدىغان بىر ئۇلۇغ ۋولقانىنىڭ يېتىلىۋاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى!...

ئايتولدى ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ تاغ تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ يېزىدىن چىقىپ تاغ باغرىنى بويلاپ ئۆرلەيدىغان يالغۇز ئاتلىق يول بىلەن مېڭىپ، «كېمە توختىغان»^① دېگەن چوققىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ، بىر تەكچىگە^② قاراپ يول ئالدى.

چاپچال تاغلىرى تۈزلەڭلىكلىرى يوق دېيەرلىك، ياپيېشىل ساي - سالالار، ئېگىز چوققا ۋە چوڭقۇر

① «كېمە توختىغان» دېگەن چوققىنىڭ ئىسمى ئادەمنى ئوياندۇرىدۇ، ھازىر مۇشۇنداق ئاتىلىدىغان بۇ تاغ چوققىسى چاپچالدىن موڭغۇلكۈرەگە بارىدىغان تاشيولنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە بولۇپ، قاچان، قانداق قويۇلغانلىقى ئېنىق ئەمەس.

② تەكچە — ئۈستى تەكشى ئېگىز چوققا.

چات - ھاڭلار، قارىغايلىق جىلغا، سۈپسۈزۈك سۇلىرى
ئۈنچە - مارجان چېچىپ ئېقىۋاتقان سايلار، بىر -
بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن توپىلىكلەردىن تەشكىل تاپقان
تەڭرىتېغىنىڭ بىر بۆلىكى بولۇپ، ھەم چىرايلىق، ھەم
يوللىرى قىيىن ھېسابلىناتتى.

ئايىتولدى كېتىۋاتقان تەكچە خېلىلا ئېگىزلىكتە
بولۇپ، جەنۇب - ئارقا تەرىپى قاتمۇقات، كۈنچىقىشتىن
كۈنپېتىشقا سوزۇلغان تاغلارغا بېرىپ تۇتاشتى. ئۇنىڭ
كۈنچىقىش ۋە كۈنپېتىش تەرەپلىرى تىكرەك يانتۇلۇق
بولۇپ، ئىنتايىن چوڭقۇر ساي ئىچىگە چۈشۈپ
كېتەتتى. بۈككىدە قارىغاي قاپلىغان ئىككى تەرەپىدىن
تەكچىگە زادىلا چىققىلى بولمايتتى. ئالدى تەرىپى
ئۈنچىلىك تىك بولمىغان يانتۇلۇق بولۇپ، قارىغايلىرى
ئارىسىدىن ئۆرلىگەن يىلان باغرى يول تەكچىگە ئېلىپ
چىقاتتى. ئايىتولدى چۈش بولاي دېگەندە بۇ تەكچىگە
يېتىپ كېلىپ ئېتىدىن چۈشتى. ئۇ يۈز ۋە قوللىرىنى
تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان تاغ سۈيىدە يۈيۈپ،
بىرقانچە يۈتۈم ئىچتى. ئۇ سۇ بويىدىكى يوغان ئاق تاشقا
كېلىپ ئولتۇرۇپ، بىردەم ئارام ئالدى.

قۇياش ئۇنىڭغا كۆرۈنمەيتتى. پەقەت ئۇنىڭ جىلۋىلىك
نۇرى قارشى تەرەپتىكى گۈل - گىياھلىق ۋە بېغىرلاپ -
يېيىلىپ ئۆسكەن يېشىل ئارچىلىق تاغ باغرىنى
يورۇتاتتى. ئايىتولدى ئورنىدىن تۇرۇپ سۇ بويىدىكى
سۆگەت غولىغا باغلىمىغان ئېتىنى يېشىپ، تۆش
ئۇلاڭلىرىنى چىڭىتىپ ئۈستىگە چىقتى. ئۇ سايدىن
ئۆرلەپ، قارىغايلىرى ئارىسىدىن چىقىپ ئەمدىلا تەكچىگە
چىقىشىغا، ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولغان ئىككى

نەيزە تۇتقان يىگىت نەيزىلىرىنى تەڭلەپ ئىككى يېنىدا تىك تۇردى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى يۇلتۇزلار دەك چاقناپ، چىرايلىرى يالقۇنلىناتتى.

— سەن كىم، نەدىن كەلدىڭ؟ دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ، ئىككى قولۇڭنى بېشىڭنىڭ ئۈستىگە ئالغىن! — دېدى ئوڭ تەرىپىدە نەيزىسىنى تەڭلەپ تۇرغان ئېگىز بويلۇق قامەتلىك يىگىت. ئايتولدى ئاتتىن چۈشتى.

— مېنىڭ ئېتىم ئايتولدى، مەن نۇربەگىنىڭ قول بېرىشكەن ئۆمۈرلۈك ئاغىنىسى! مېنىڭ كەلگەنلىكىمنى دەرھال بېرىپ ئۇنىڭغا يەتكۈزۈڭلار!

— سادىر! — دېدى ئايتولدىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە تۇرغان يىگىت يەنە بىر ھەمراھىغا قاراپ، — سەن بېرىپ نۇربەگكە دېگىن! بۇ مېھمان نۇربەگىنىڭ ئۆمۈرلۈك دوستىمۇ، ئەمەسمۇ، بىلىپ كەلگىن!...

كەڭ تەكچىنىڭ ئۇ تەرىپىمۇ قويۇق قارىغايلىق بولۇپ، ئارىسىدىن كۆك ئىس تۇرخۇنلىرىدىن ئۆرلەۋاتقان ياغاچ ئوي كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئايتولدىنىڭ سول تەرىپىدە تۇرغان دوغىلاق يىگىت — سادىر ياغاچ ئۆيگە قاراپ يۈگۈردى. ئۇ تەكچىدىن ئۆتۈپ قارىغايلىق ئارىسىغا كىرىپ يوقالدى.

ئارىدىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي قارىغايلىقتىن چاپلىرىنى چۈشۈرۈۋەتكەن تاقىر باش، قەددى — قامەتلىك بىر يىگىت چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ كەينىدىن نەيزىسىنى تۇتۇپ سادىر ۋە بىر قانچە يىگىتلەر كۆرۈندى. ئايتولدى ئېگىز بويلۇق نۇربەگىنى تونۇدى. ئۇ تۇتۇپ تۇرغان ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى تاشلاپ، نۇربەگكە قاراپ

يۈگۈردى. ئۇ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ: «نۇربەگا» دەپ ھاياجان بىلەن توۋلىدى.

— ئايتولدى! — دەپ ئېيتىلدى نۇربەگمۇ ئۇزۇن قوللىرىنى كەڭ يېيىپ باغرىنى ئېچىپ. تۆت تەرىپى قارىغاي، ئارىسى ياپىشىل ئوچۇقچىلىقتا ئىككى تەرەپتىن ئوقتەك ئۇچۇپ كەلگەن دوستلۇق، مۇھەببەت، قول بېرىپ ئۆمۈرلۈك ئاغىنە بولغان ئىككى تەڭتۇش بىر — بىرىنى قۇچاقلاپ ئالدى. كۈنپېتىش تەرەپكە قايرىلغان قۇياش، بىرنەچچە يىگىت ئۇلارغا ھاياجان بىلەن ئۈستىدە ۋە چۆرىسىدە جىمجىت تۇرۇپ قاراپ قالدى...

قارىغاي لىملار بىر — بىرىنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ ياسالغان كەڭ ۋە ئۇزۇن ياغاچ ئۆيىنىڭ كۆتۈرۈپ پەن قېقىلغان پولى ئۈستىگە تولدۇرۇپ كىگىز ۋە گىلەملەر سېلىنىپ، ئىككى تەرىپى ۋە ئۈستىدىكى تام ياقىلىرىدا يىغىلغان ئورۇنلار قاتار تۇراتتى. بۇ نۇربەگ ۋە ئۇنىڭ تەقدىرداش يىگىتلىرى ياتىدىغان ئۆي بولۇپ، ئۇلار يېزىدىن چىققاندىن كېيىن، بۇ ئۆيىنى قارىغاي كېسىپ بىرقانچە كۈن جاپالىق ئىشلەپ ياسىدى. سوغۇق قاتتىق بولىدىغان، قار قېلىن ياغىدىغان بۇ تاغدا بىر قىشنى گۇڭغۇر — مۇڭغۇر ئۆتكۈزۈپ باھارغا چىقىۋالدى.

نۇربەگ ئىككى يىگىتى بىلەن بېرىپ، بىر قورۇ قويىنى ئۆزلىرى تۇرغان تەكچە ئەتراپىغا يۆتكەپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار گۆشتىن قىسلىمايدىغان بولدى. ئۇن

تۈگسە يىگىتلەر يېزىغا كېچىلىرى چۈشۈپ ئۆكۈزلەرگە ئارتىپ چىقاتتى. بۇ يەردە ئوتۇن ئېشىپ - تېشىپ تۇراتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئاش - تاماقتىن قىينالمايدىغان، ئارىسىدىن ئاشپەزلىكتىن ئاز - تولا خەۋىرى بار يىگىتمۇ چىقىپ، ھەر كۈنى ئىسسىق تاماق يېيەلەيدىغان بولدى.

چاغاتاي نۇربەگلەرنى تەڭرىتېغىنىڭ بۇ گۈزەل بۆلىكىدە كۈلۈپ - يايىراپ ياشىشىغا يول قويارمۇ؟! «موڭغۇل ھۆكۈمراندىن ئانامنىڭ، ئەل - يۇرتۇمنىڭ قىساسنى ئالمەن» دەپ چىققان ئىنتىقام ئوغلى مۇشۇنداق ئىچىپ - يەپ يېتىۋەرسە بولارمۇ؟ نۇربەگ شەھەرگە ئادەم ئەۋەتىپ، قىلىچ - نەيزە، قالقانلارنى سېتىۋالدى. ئۇنىڭ يىگىتلىرى قىلىچ - نەيزە ۋە قالقانلار بىلەن قوراللىنىپ، باھاردىن تارتىپ مەشىق قىلىشقا باشلىدى. ئۇلار ھەر كۈنى ئاتلىق ۋە پىيادە قىلىچلىشىش ۋە نەيزىلىشىش مەشىقى ئېلىپ بېرىپ ئۆگەندى. قاتتىق قول نۇربەگ ھەربىر يىگىتنىڭ ئەستايىدىل، بېرىلىپ مەشىق قىلىشىغا يېتەكچىلىك قىلىپ، ئۇلارنى ئەڭ ئۈستى قىلىچ ۋە نەيزە ئىشلىتىش ماھىرلىرىغا ئايلاندۇرۇۋاتاتتى. تېخى ئۇلار جەڭلەرنى كۆرمىگەن بولسىمۇ، ئالدىدىكى جەڭلەرنى ئوڭۇشلۇق قىلالايدىغان ئەزىمەتلەردىن بولۇپ يېتىلىۋاتاتتى...

بۈگۈن ئۇلار ئون نەچچىدىن يىگىرمىگە يېتىپ، يېڭىدىن كەلگەن بىرنەچچە يىگىتنى ئۆزلىرىگە قوشۇۋېلىپ كۆپىيىپ قالدى. موڭغۇللاردىن زۇلۇم كۆرگەن، مىللىي ئۆچمەنلىكى كۈچلۈك يىگىتلەرنى يەنە كەلمەيدۇ دېگىلى بولامدۇ؟! نۇربەگنىڭ پىكرى بىلەن

ئۇلار ھازىر ئۆزلىرى يېتىۋاتقان ياغاچ ئۆيىنىڭ يېنىغا يەنە بىر ياغاچ ئۆي ياساۋاتاتتى.

نۇربەگ ئۆز تۇراسىنى پۇختا ياساپ، يىگىتلىرىنىڭ ئوبدان ياشىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشنى ئويلايتتى. ئۇ يەنە بىر جايغىمۇ ئېھتىيات ئۈچۈن تاغ تۇرا ياساشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى. «چاغاتاي نۇربەگلەرنىڭ ھازىر تۇرۇۋاتقان ئورنىنى بىلىپ قالسا، چېرىك ئەۋەتمەيدۇ دېگىلى بولامدۇ؟! تەڭ كېلەلمەي قالسا، ئۆز كۈچىنى ساقلاپ قېلىشى ئۈچۈن چېكىنىشكە توغرا كېلىدىغۇ؟! شۇ چاغدا يەنە بىر تاغ تۇراسى بولسا ياخشى ئەمەسمۇ؟!...»

قول بېرىپ ئۆمۈرلۈك ئاغىنە بولغان نۇربەگ بىلەن ئايتولدى كىچىك، ئاق داستىخاننىڭ ئىككى تەرىپىدە، بىر - بىرىگە قارىشىپ ئولتۇرۇپ، پاراڭ بىلەن چاي ئىچىۋاتاتتى. ئۇ دوستىغا يېزىدىن چىققاندىن كېيىنكى بۇ تاغدا ئۆتكۈزگەن كۈنلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئۆزىنىڭ يەنە بىر تاغ تۇراسى قۇرۇش ئۆيىنىمۇ دېيىشنى ئۇنتۇپ قالمىدى. ئايتولدىمۇ ئاتىسى سەككاكى بىلەن بۇياققا چىقىشنىڭ ئالدىدىكى سۆھبىتىنى سۆزلەپ بېرىپ، نېمىشقا بۇياققا چىققانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بايان قىلدى.

— ئاتام، سېنىڭ غېمىڭنى يەۋاتىدۇ. «ئۇلار ئاشلىقتىن قىيىنلىپ قالدىمىكىن؟ يېمەك - ئىچمىكى قانداقكىن؟ ياتىدىغان ئۆيلىرى بارمىكىن؟!» دېگەنلەرنى ئويلاپ ئاخىر چىدالماي مېنى ئەۋەتتى...

چىنلىق ۋە مۇھەببەت ئادەملەرنىڭ روھىي ھالەت ۋە قىياپىتىدە، گەپ - سۆزلىرى ۋە ھەرىكىتىدە ئىپادىلىنىپ تۇرىدۇ. بىر - بىرىگە قارىشىپ ئولتۇرغان،

يېشى تەڭ ئىككى ئاغىنىنىڭ چىراي، روھىي ھالەت ۋە سۆزلىرىدە چىن ۋە سەمىمىي دوستلۇقنىڭ يالقۇنى جۇشقۇنلايتتى. ئۇلارنى كۆرگەن ھەرقانداق ئادەم، ئۇلارنىڭ بۇ پاك، گۈزەل ۋە ھەقىقىي دوستلۇقىدىن سۆيۈنمەي تۇرالمايتتى.

— ھۆرمەتلىك سەككاكى جانابلىرىغا قايتىپ بارغاندىن كېيىن مېنىڭ رەھىمىمنى ئالاھىدە يەتكۈزگىن! — دېدى ھاياجانلانغان نۇربەگ ئاغىنىسىغا قاراپ تۇرۇپ. ئۇنىڭ كەڭ، قويۇق، قارلىغاچ قانتىدەك قاشلىرى تېگىدىكى يوغان كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.

— دېگىنە، — دېدى ئايتولدى قارا ۋە قوشۇما قاشلىرى تېگىدىكى لاچىنىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىدىن ئاغىنىسىنىڭ ئىشلىرىغا چىن كۆڭلىدىن كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى، — دۈشمەننىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ياتامسەن يا ئۆزۈڭ ئاتلىنىپ چىقامسەن؟!

— دۈشمەن كېلىدۇ، چاغاتاي ھېلىقى ئامىد دەيدىغان ئىتىنى پۇرتىپ بىزنى ئىزدەۋاتقاندۇ؟! ئۇ بىر كۈنى بىزنىڭ تۇرغان يېرىمىزنى بىلىۋالىدۇ. لېكىن، بىزمۇ ئۇ بىلىۋالغۇچە كۈتۈپ تۇرمايمىز. يىگىتلىرىم قىلىچ ۋە نەيزە ئىشلىتىش ماھارىتىنى ئوبدان ئىگىلىۋالسىلا جەڭگە چىقىمىز، بۇ كۈنگە ئاز قالدى!... شۇ كۈن كەلگەندە، سەن بىزگە ھۇجۇم قىلىدىغان نشانلىرىمىزدىن خەۋەر بېرىپ تۇرارسەن؟!...

— ئەلۋەتتە! — دېدى ئۇ ئىككىلەنمەيلا...

ئايتولدى نۇربەگنىڭ تاغ تۇراسىدا بىر كېچە قوندى. ئەتىسى چايدىن كېيىن ئاغىنىسى بىلەن كۆزى قىيمىغان

ھالدا قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى. نۇربەگ ئۆزى ئايتولدىنى
جەرەن قاشقىلىق ئېتىغا قولتۇقىدىن تۇتۇپ مىندۈرۈپ
قويدى.

ئامىد خانلىقىنىڭ ۋەزىرى بولغان بولسىمۇ، يەنىلا بۇ
ئاران ئېرىشكەن ئورنىدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن
قورقاتتى. ئۇ يېقىنقى كۈنلەردە يۈسۈف سەككاكىنىڭ
ئۆزىگە باشقىچە قارايدىغان بولۇپ قالغانلىقىدىن
ئەنسىرەيتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ چاغاتايغا يەنىمۇ
يېقىنلىشىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ ئۆز ئورنىنى
مۇستەھكەملەشنى ئويلايدىغان بولۇپ قالدى.

خاباش موڭغۇللارنىڭ بىرقانچە چېرىكىنى ئۆلتۈرۈپ،
تاغقا قېچىپ كەتكەن نۇربەگنى بىر ئامال قىلىپ تۇتۇپ،
چاغاتاي ئالدىدا خىزمەت كۆرسىتىشنى كۆپ ئويلايدىغان
بولدى. ئۇ ئاخىر ئۆزىنىڭ مۇلازىم يىگىتلىرىدىن بىرىنى
ئاقىتۇپىگە ئەۋەتىش قارارىغا كەلدى. ئۇ ئەڭ قىيىن
ئىشلارغا ئەۋەتىدىغان، قۇۋلۇق - شۇملۇقتا شەيتاننى
يولدا قويدىغان يىگىتنى يېزىغا ماڭدۇردى. خاباش
ئۇنىڭغا: «بۇ ئىشنى ھېچكىم بىلمىسۇن! سەن ئاقىتۇپىگە
بېرىپ، نۇربەگ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرىنىڭ تۇرۇۋاتقان
يېرىنى بىلىپ كەلگىن. ئۇ باشقا يەردە ئەمەس، چاچال
تاغلىرىدا! بولسا نۇربەگلەرنىڭ تۇرغان يېرىنىمۇ
سىرتىدىن كۆرگىن. بۇ ۋەزىپىنى ئوڭۇشلۇق ئورۇنلاپ
كېلەلسەڭ، ئات مىندۈرىمەن» دەپ ئاتلاندى. سول
كۆزىنى دائىم قىسىپ يۈرىدىغان، چىرايى سېرىق يىگىت

چىپار ئاتقا مىنىپ، ئەتىسى ناشتىدىن كېيىن ئاقتۇپىگە مېڭىپ كەتتى.

ئامىدىنىڭ بۇنىڭ بىلەنلا كۆڭلى تىنىمدى، چاغاتاي ئۈچۈن يەنە بىر ئىش قىلىپ كۆڭلىنى ئېلىش كويىدا ئويلىنىدى. ئاخىر ئۇ ھۆكۈمران پات - پات بېرىپ دەم ئالىدىغان، ئالمالىقتىن ئانچە يىراق بولمىغان قاياسنىڭ يېنىغا بىر ئارامگاھ سېلىشنى ئويلاپ تاپتى. ئۇ بۇ خىيالىدىن خۇشال بولۇپ، شۇ كېچىسى تۈزۈكرەك ئۇخلىيالمىدى. ئەتىسى ئەتىگەندە سەل - پەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرىنى يىرتىپ ئېچىپ، ئالىدىراپ - سالىدىراپ ناشتىنى قىلىپ، ئاتلىق ئوردىغا ماڭدى. ئۇ ئېتىنى ئاتلارغا قارايدىغان ئادەمگە تاپشۇرۇپ، ئوردا ئالدىدىكى كۆيۈۋاتقان گۈلخانلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ ئوردىغا كىردى. خاباش چاغاتاينىڭ قوبۇلخانىسى ئالدىغا كېلىپ، تىك تۇرغان مۇلازىم يىگىتكە قارىدى.

— خان كەلدىمۇ؟

— كەلدى. ھازىر يېنىدا قاراجار بار، ئۇ چىقىپ كەتكەندە سىزگە خەۋەر قىلاي!

ئامىد ئۆز ئىشخانىسىغا كىرىپ، شىرەنىڭ تام تەرىپىگە سېلىنغان قوش قەۋەت كۆرىپىگە كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ شۇ ئولتۇرغانچە خېلى ئۇزاق كۈتتى. ئاخىر زېرىكىپ ئورنىدىن تۇرغان خاباش، دېرىزە يېنىغا كەلدى. شۇ چاغدا ئىشىك چېكىلىپ، چاغاتاينىڭ مۇلازىمى تاپسىدا كۆرۈندى. ئۇ ئامىدقا قاراپ، چاغاتاينىڭ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

ئۆزىنى تۈزەشتۈرۈپ ئىشخانىدىن چىققان خاباش ئېتتىك مېڭىپ چاغاتاينىڭ قوبۇلخانىسىغا كەلدى. ئۇ

ئىشىكنى چېكىپ ئىچىگە كىردى. قاپقى سېلىنغان خان شاھانە كىيىملىرى بىلەن ئۇزۇن شىرەنىڭ كەينىدە، قوش قەۋەت كۆرپىدە، گىلەم ئېسىلغان تامغا يۆلىنىپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى.

— كەل، ئولتۇرغىن! — دېدى ئۇ تاپسىدا قول باغلاپ تۇرغان ئامىدقا تىكىلىپ.

خاباش چاغاتاينىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ سول تەرىپىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇردى.

— مەن، — دەپ سۆز باشلىدى ۋەزىر باش تەرىپى ئىنچىكە، ئاياغ تەرىپى كەڭ، كۆتمەك قاشلىرىنىڭ بىرىنى كۆتۈرۈپ، قارىراق كەلگەن چىرايىغا خۇشامەت تەبەسسۇمى يۈگۈرتۈپ، — ئۆزلىرىنىڭ غېمى بىلەن كىرىۋىدىم. بۈگۈن ئەڭ چوڭ، ئەڭ قۇدرەتلىك خانلىقنىڭ شانۇشەۋكەتلىك خانى بولدىلا! خانلىقنىڭ ئۇششاق ئىشلىرىنى بىزگە قويۇپ بېرىپ، ئەمدى ئۆزلىرىنى زىيادە ئۆپىرتىپ كەتمەسلىك! سىلى ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشنىڭ غېمىدە بولۇپ، كۆپرەك ئارام ئالسىلا، ئويۇن — تاماشىدا بولسىلا! مەن ئويلاپ قاياسىنىڭ يېنىغا ئاجايىپ گۈزەل، دۇنيادا تەڭدىشى يوق جەننەت — ئارامگاھ ياساپ، ئۆزلىرىنى شۇ يەردە كۆپرەك دەم ئالدۇرۇشنى ئويلىدىم. بۇ ئارامگاھنى ئۆزۈم باش بولۇپ ياسىتىمەن. مەن ئۇنىڭغا «قۇتلۇق»^① دېگەن ئىسىمنىمۇ ئويلاپ قويدۇم. ئۆزلىرى، خاقانىم، قوشۇلىسىلا، ئەتىلا ئىش باشلايمەن! — ئامىد خۇشامەت ھاياجىنى بىلەن شۇنچىلىك

① چاغاتاي قاياسىنىڭ يېنىغا قۇتلۇق ئىسىملىك بىر كىچىك شەھەر ياساتقان، ھازىر ئورنىدا چاربەخت دېگەن يېزا بار.

قىزغىن سۆزلىدىكى، چاغاتاي ئۇنىڭغا قاراپ، ئۇنىڭ ساداقەتمەنلىكىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى.

— سېنىڭ ساداقەتمەنلىكىڭنى كۆرۈپ تولىمۇ خۇشال بولدۇم. راستلا مېنىڭ غېمىمنى يەپسەن، خانلىقىم قۇرۇلغىچە چارچاپ تۈگىشەيلا دەپ قالدىم. ئوبدان دەم ئالمىساممۇ بولمايدۇ. ئويۇن — تاماشاممۇ، ئوۋغا چىقىشىممۇ ئازلاپ كەتتى. ئەمدى خانلىقىمنىڭ راھەت — پاراغىتىنى كۆرىدىغان كۈنلىرىم كەلدى. مەن قوشۇلمەن! قاياسنىڭ يېنىغا ئارام ئالىدىغان بىر ئارامگاھ سېلىشنى ساڭا تاپشۇردۇم. ئالدى بىلەن ئۈستىلارنى، نەققاشلارنى ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك ئادەملەرنى يىغىپ، سېلىنىدىغان ئارامگاھنىڭ لايىھەسىنى تۈزۈپ چىققىن. مەن ۋە ئوردىدىكى ۋەزىر — ۋۇزىرالار كۆرۈپ بېكىتكەندىن كېيىن، ئىشقا كىرىشسەك بولىدۇ!...

ئامىدىنىڭ ئاغزى — قۇلىقىغا يەتتى. ئۇ چاغاتاينىڭ يېنىدىن چىقىپ، بىرقانچە كۈن ئۆزى ۋە مۇلازىملىرى چېپىپ، بىناكار ئۈستىلارنى ۋە نەققاشلارنى توپلاپ، قاياسنىڭ يېنىغا سېلىنىدىغان شاھانە ئارامگاھنىڭ لايىھەسىنى تۈزۈشكە كىرىشتى. ھەتتا ئۇ، بىناكار ئۈستىلار بىلەن نەققاشلارنى باشلاپ قاياسقا بېرىپ، ئارامگاھ سېلىنىدىغان ئورۇننىمۇ بېكىتتى.

چاغاتاي ئامىدىنىڭ تۈزگەن لايىھەسىنى كۆردى. قاياسنىڭ يېنىدىكى ئارامگاھ سېلىنىدىغان يەرنىمۇ كۆرۈپ كەلدى. خان ئەتە ئوردىدا كېڭەش ئۆتكۈزۈپ بۇ لايىھەنى مۇزاكىرە قىلىدىغان بولدى.

زىياپەت بولغان سارايدا بۈگۈن خانلىقنىڭ ۋەزىر -
 ۋۇزىرلىرى، بىر قىسىم ھەربىي ئەمەلدارلىرى قاتناشقان
 كېڭەش بولۇۋاتاتتى. چاغاتاي يەنىلا زىياپەتتىكىدەك
 كۈنچىقىش تەرەپكە قويۇلغان شىرنىنىڭ كەينىدە شاھانە
 كىيىملىرى بىلەن يالغۇز ئولتۇراتتى. ساراينىڭ جەنۇب
 ۋە شىمال تەرىپىدىكى كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا
 قارىتىپ ئىككى رەت قاتار قويۇلغان شىرنىلەردە ھەر خىل
 كىيىنگەن ھەر خىل مىللەتتىكى ھەربىي ۋە مۈلكىي
 ئەمەلدارلار ئۆز مەرتىۋىسى بويىچە ئولتۇرۇپ،
 گەۋدىلىرىنى چاغاتاي تەرەپكە يېرىم بۇراپ، ئۇنىڭ
 سۆزىنى ئاڭلايتتى.

— ساداقەتمەن ۋەزىر ئامىدنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل
 قىلىپ، — دەپ سۆزلەيتتى غادىيىپ ئولتۇرۇپ، —
 قايسىنىڭ يېنىغا «قۇتلۇق» ئىسمىلىك شاھانە ئارامگاھ
 ياساشنى ئويلاۋاتىمەن...

بېشىغا ئاق سەللە يۆگىگەن سەككاكى چاغاتاينىڭ
 سۆزىنى ئاڭلاپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى: «ئامىد دېگەن
 خۇشامەتچى غوجايىنغا ئەيش - ئىشرەت قىلىدىغان بىر
 ئارامگاھ ياساپ بېرىپ ياخشى كۆرۈنمەكچى بولسۇن - دە!
 بۇ مۇناپىقنىڭ كۆڭلىدە ئەل - يۇرت دېگەن يوق، بولسا
 ئۇلارنىڭ نالە - زارىنى ئاڭلىغان بولاتتى!...»

سەككاكىنىڭ يېنىدا بېشىغا بادام دوپپا كىيىپ
 ئولتۇرغان خاباش خۇشاللىقى ئىچ - ئىچىگە پاتماي
 ئولتۇراتتى. ئۇ چاغاتاينىڭ «سادىق ۋەزىر» دېگەن
 سۆزىنى ئاڭلاپ، بېشى ئاسمانغا يېتىپ گويا ئەرشتە
 ئۇچۇۋاتقان دەك كۆرۈنەتتى.

— مەن ئۇ يەردە ئائىلەم بىلەن تۇرۇپ ئارام ئالمەن.
قېنى، سىلەر بۇ ئارامگاھقا قانداق قارايسىلەر؟!
پىكىرىڭلارنى ئاڭلاپ باقاي!...

چاغاتاينىڭ سۆزىگە كىم قارشى چىقالسۇن؟! خاننىڭ
مۇگې، قوشۇق قاتارلىق موڭغۇل ۋەزىرلىرى، ھەربىي ۋە
مۈلكىي ئەمەلدارلىرى قوللاپ، «قۇتلۇق» شاھانە
ئارامگاھىنى ئەڭ چىرايلىق سېلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.
ئوڭ تەرەپ بىرىنچى قاتارنىڭ بېشىدا ئولتۇرغان
قاراجارلا گەپ قىلماي سۆزلەۋاتقانلارنىڭ گېپىنى
ئاڭلايتتى. چاغاتاي ھوقۇقىنىڭ سېپى بولغان لەشكەرنى
ۋە ئوردىسىنىڭ باش ۋەزىرلىك مەنسىپىنى تۇتقۇزغان
قاراجارغا قاراپ - قاراپ قوياتتى. ئۇنىڭ زۇۋان سۈرمەي
باشقىلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغانلىقىدىن ھەيران
بولۇپ، بۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەي ئىچى سىقىلاتتى. بويى
پاكار خەنزۇ ۋەزىر ئورنىدىن تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى.
ساقال - بۇرۇتى يوق ۋەزىرنىڭ قايناپ، قانلىقلىك
سۆزلىگەن سۆزلىرى ئىچى سىقىلىپ ئولتۇرغان خاننىڭ
ئوغىسىنى قايناتتى. ئۇ خانغا بۇنداق ئارامگاھ سېلىپ
بېرىشكە قوشۇلىدىغانلىقىنى، لېكىن ھازىر تېخى
ئىقتىسادىي شەرت - شارائىتنىڭ پىششىق
يېتىلمىگەنلىكىنى ئەمەلىي دەلىل - ئىسپاتلار بىلەن
سۆزلىدى. بۇنداق ھەشەمەتلىك، كاتتا ئارامگاھىنى
سېلىشقا نۇرغۇن ئىقتىساد كېتىدىغانلىقىنى دەپ،
كېيىنرەك سېلىشنى تەكلىپ قىلدى.

ئۇچىسىغا قارا مۇۋۇتتىن تىكىلگەن كالتە پەشمەت
كىيگەن قەددى - قامەتلىك سەككاكى ئورنىدىن تۇرۇپ
سۆزلىدى. ئۇ ھېچقانداق ئەيمەنمەي، ئەل - يۇرتىغا

بولغان مۇھەببەت ئاتا قىلغان كۈچ ۋە قۇدرەت بىلەن،
خاسىيەتلىك كۆزلىرىدىن نۇر چېچىپ ئۆز كۆڭلىدىكىنى
ئوتتۇرىغا قويدى. گەۋدىسى يوغان قاراجار مۇتەپەككۇرنىڭ
سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، بېشىنى ئارىلاپ - ئارىلاپ
لىڭشىتىپ قوياتتى. موڭغۇللارنىڭ بۇ ئالىي دەرىجىلىك
مۆتىۋىرى، سەككاكىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغانسېرى
ئۇنىڭغا قايىل بولۇپ، ئالاھىدە ئىقتىدارلىق
دانىشمەنلىكىنى تونۇپ يېتىۋاتاتتى.

— خان ئەل - يۇرتنىڭ ئاتىسى! خان ئەل - يۇرتنىڭ
سۈيىدە ئېقىپ ئوتىدا كۆيسە، بۇنداق ئەل - يۇرت روناق
تاپىدۇ؛ ئەكسىچە، زۇلۇم ۋە زورلۇق بىلەن ئەلنى
قاڭغىر - قاقشاتسا، بۇنداق خاننىڭ تەختىمۇ ئۇزاققا
بارماي ۋەيران بولىدۇ! بۇ بۈگۈنگە يېتىپ كەلگەن ئۇزۇن
تارىخنىڭ خۇلاسىسى! مەن بۇ سۆزلىرىم بىلەن قاياسىنىڭ
يېنىغا شاھانە ئارامگاھ سېلىشقا قارشى چىقىۋاتقىنىم
يوق، بەلكى خەنزۇ ۋەزىر دېگەندەك، تېخى بۇنداق
ئارامگاھلارنى سالىدىغان شەرت - شارائىت پىشىپ
يېتىلمىگەنلىكىنى ئەسكەرتىشتىن ئىبارەت. ئوردا
خەزىنىنىڭ ئەھۋالى ھەممىمىزگە ئايان. ئىقتىسادىي
قىيىنچىلىق بولۇۋاتقان شارائىتتا، نۇرغۇن ئىقتىساد
بىلەن سېلىنىدىغان ئارامگاھنى توختىتىپ تۇرۇش
دانالىق بولىدۇ. ئوردا خەزىنىسى ياخشى بولمايۋاتقان
ئەھۋالدا، خەلققە سېلىق سالماي بۇ ئارامگاھنى ياسىغىلى
بولمايدۇ. ئۇزاققا سوزۇلغان جەڭ ۋە جېدەللەر بىلەن
خەلقنىڭ يىلىكى ئۈزۈلدى. خەلق تېخى ھاللىق
كۈنلەرگە يەتمەي تۇرۇپ ئۈستىلەپ سېلىق سالىساق،
ئۇلار تۆلىيەلمەيدۇ؟! ياق! ئەل - يۇرتنى ئويللايلى! خەلقنى

بىر ئاز ياخشى كۈنلەرگە يەتكۈزەيلى! ئاندىن ھەشەمەتلىك
ئارامگاھنى ئويلاشساقمۇ بولىدىغۇ؟! ئۇ چاغدا خەلق
قىزغىنلىق بىلەن سېلىق تۆلەيدۇ.

چاغاتاينىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ، قاش - قاپاقلىرى
تۈرۈلۈپ سەككاكىغا قارايتتى. ئۇ ئۆز خۇشاللىقىغا
سوغۇق سۇ سەپكەن بۇ ئادەمگە بولغان ئاچچىقنى
بېسىپ، ئۆزىنى تۇتۇپ ئولتۇرغاندەك كۆرۈنەتتى. قاراپ
تۇرغان ئامىد، چاغاتاينىڭ گەپ قىلمىغانلىقىنى كۆرۈپ
چىدالمىدى. ئۇ بىرىنچى قېتىم ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ
سەككاكىغا قارشى چىقتى.

— خەنزۇ ۋەزىر بىلەن سەككاكىنىڭ سۆزلىرى
قۇرۇق گەپ! مەن بۇ تەكلىپمنى ھەممە تەرەپنى تەھلىل
قىلىپ، تەكشۈرۈپ كۆرۈپ ئاندىن بەردىم. ئارامگاھقا
كېتىدىغان ئىقتىسادنىڭ بىر قىسمىنى مەن ئۈستۈمگە
ئالىدىغانلىقىمنىمۇ چاغاتاي ئالىيلىرىغا دېدىم. بۇ
قېتىم خەلققە سېلىنىدىغان سېلىق كۆپ بولمايدۇ.
بىزگە بېقىنىدىغان ھەرقايسى كىچىك خانلىقلارمۇ
سېلىق تۆلەيدۇ...

ئامىدنىڭ سۆزلىرى كېڭەشكە قايتا جان ئاتا
قىلغاندەك بولدى. ئارامگاھ سېلىشنى قوللىغانلار يەنە
جانلىنىپ ئۆز ئارا كۈسۈرلىشىپ كەتتى. شۇ چاغدا
قاراجار سۆز باشلاپ قالدى. ئىككى مەڭزى خېلىلا
تومپىيىپ چىققان، يۈزى كەڭ، كۆزلىرى يوغان قاراجار
خۇددى ھۆكۈم چىقىرىدىغان قازىدەك سۆزىنى باشلىدى.

— مەن يۈسۈف سەككاكىنىڭ سۆزىگە قوشۇلمەن.
خان ئالدى بىلەن ئۆز خەلقىنى ئويلىشى كېرەك. ئۇ
خەلقكە ياخشىلىق قىلسا، خەلقىمۇ ئۇنىڭغا ياخشىلىق

قىلىدۇ. بىز چاغاتاي خانغا شاھانە ئارامگاھ قىلىپ
بېرىمىز! خانلىقنىڭ خەزىنىسى، خەلقنىڭ يانچۇقى
بىر ئاز پۇل كۆرسۇن! مانا شۇ چاغدا جاھاننىڭ كۆزى
قىلىپ، ھۆرمەتلىك خانىمىزغا شاھانە ئارامگاھ —
«قۇتلۇق» نى ياساپ بېرىمىز! مەن ئويلايمەن، چاغاتايمۇ
ئەلنىڭ غېمىنى يېمەي ئۆزىنى دەيدىغانلاردىن ئەمەس! ئۇ
«قۇتلۇق» نى سەل كېچىكتۈرۈپ قۇرۇشقا قوشۇلىدۇ دەپ
قارايمەن.

كېڭەش ئەھلىنىڭ كۆزى چاغاتايغا تىكىلىپ، ئۇنىڭ
قانداق دەيدىغانلىقىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى. ئوڭ
قولى بىلەن چىرايلىق بۇرۇتنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۈچىنى
بۇراپ ئولتۇرغان خاننىڭ كۆزلىرىدىن خىيال ئۇچاتتى.
ئۇ بىر قارارغا كېلىپ كېڭەش ئەھلىگە قارىدى.

— بولىدۇ. مەن تاقەت قىلىپ بىر مەزگىل كۈتەي!
راست، بىر خانلىقنىڭ خانى تۇرۇپ، خانلىقىمنىڭ ۋە
خەلقىمنىڭ غېمىنى يېمىسەم بولامدۇ؟! بۈگۈنكى كېڭەش
مۇشۇ يەردە تۈگىدى...

ئامىدنىڭ بېشى چۈشۈپ، ئۆزىنىڭ يېڭىلىگەنلىكىدىن
قاتتىق غەم — قايغۇغا چۆكتى. ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان
سەككاكى ئۇنىڭ كۆزىگە شۇنچىلىك سەت كۆرۈنۈپ،
ئىچ — ئىچىدىن ئۆچمەنلىكى قايناپ چىقاتتى. ئۇ شۇ
تاپتا سەككاكىنى ئېغىز چىشىغا ئېلىپ چايناپ
پۈركۈۋەتكىسى كەلگەندەك بىر ھالەتتە ئۇنىڭغا قاراپ
قويدى.

قۇتبىدىننىڭ ئوغلى پەرىشان ھالدا ئوردىدا بولغان
كېڭەشتىن چىقىپ، ئۇدۇل ئۆيىگە قايتىپ كەلدى.
«خەپ! — دەيتتى ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ

تورۇسقا قاراپ يېتىپ، — پەرىزاتتەك قىزنىڭ بولمىغان بولسا، بۇ چاغقىچە كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرۈپ بولاتتىڭ! سېنىڭ يەر ئۈستىدە ماڭدۇرۇپ چاترىقىڭدىن شامال ئۆتكۈزۈۋاتقان ئاشۇ ھۆسن — جامالى ئالەمدە بىر قىزنىڭ!...»

ئۇ خىيالدىن توختاپ دېرىزە تەرەپكە قارىدى، بىردىنلا ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىر خىيال كىرىپ ئاستا پىچىرلىدى: «ئەلچى كىرگۈزەيمۇ — يە! ياق، سەككىكى ھازىر كۆكتاشقا چىققۇالدى. ئۇنى پەسكە چۈشۈرمەي تۇرۇپ ئەلچى كىرگۈزسەم، قىزنى ماڭا بەرمەيدۇ. ماڭا تەقدىرنىڭ قاپىقى تۈرۈلگەن بۇ كۈنلەر داۋاملىشىۋەرمەس، ماڭا ئاسماندىكى قۇياشمۇ كۈلۈپ قارايدىغان كۈنلەرمۇ كېلەر...»

ئۇ سىڭلىسىنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ توختىغانلىقىنى بىلدى.

— ئاكا! چاپچالغا ئەۋەتكەن يىگىتنىڭ كەلدى!...

— كۈنسۇلۇ، ئۇنى يېنىمغا كىرگۈزۈۋەت!...

ئامىد سىڭلىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىدى:

— ئاكام سىزنى يېنىمغا كىرسۇن! — دەيدۇ.

تېخىچىلا ئىككى قولىنى بېشىنىڭ ئاستىغا قويۇپ، تورۇسقا قاراپ ياتقان ئامىد: «نۇربەگىنىڭ تۇرغان يېرىنى بىلىپ كەلگەنمىدۇ؟» دېگەن خىيالنى تۈگىتىشىگە، ئىشىك ئېچىلىپ، ئۆيگە ئاۋاق، خۇش پىچىم بىر يىگىت كىردى. خاباش ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇپ، تاپسىدا قول باغلاپ سالام قىلغان مۇلازىم يىگىتنى ئولتۇرۇشقا ئورۇن كۆرسەتتى. جۈدەڭگۈ چىراي، قىزىل بۇرۇن، قىسقا بۇرۇتلۇق، كۆزلىرىدىن قۇۋلۇق — شۇملۇق يېغىپ

تۇرىدىغان يىگىت ئىشكىنىڭ يېنىدىلا ئولتۇرۇپ ئامىدقا قارىدى.

— نۇربەگلەرنىڭ تاغدىكى ئورنىنى بىلىپ كېلەلىدىڭمۇ؟ — دېدى خاباش ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان مۇلازىمغا پەرىشان قاراپ.
— بىلىپ كەلدىم...

ئىككىسى ئۆينىڭ دېرىزىسى قىزىرىپ، ئارقىدىن قاراغىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى. چاغاتاينىڭ ۋەزىرى ئۆز خاقانىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ يېڭى كوزىرىنى تاپقاندىك خۇشال بولۇپ ئورنىدىن تۇرغاندا، ئۆيىدە ئىشلەيدىغان ئايال ئۈچ شام يېنىۋاتقان شامداننى كۆتۈرۈپ كىردى...

— بىرقانچە كۈننىڭ ئىچىدە ئۇنىڭدەك يىگىتتىن تېپىپ ئېلىپ كەلگىن!
— بولىدۇ!...

گۈل - چېچەكلىك باھار ئۆتۈپ، ئىسسىق ئاپتاپلىق ياز پەسلى كەلگىنىگىمۇ خېلى كۈنلەر بولۇپ قالدى. نۇربەگلەر «ئەۋلىيا ئاتا» نىڭ يېنىدىكى بۈككىدە قارىغايلىق ئىچىدىكى يەنە بىر تاغ تۇرادا ياشاۋاتقىنىگىمۇ خېلى بولدى. ئۆلچەم بىلەن تەپتەكشى كېسىلگەن قارىغاي لىملىرى بىر - بىرىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ ياسىلىدىغان ياغاچ ئۆينىڭ تۆت تېمى پۈتۈپ، بۈگۈن ئۇلار ئۈستىنى يېپىۋاتاتتى.

قارىغايلىق تاغ ئارىسىدا يېقىملىق ناخشا جاراڭلايتتى. يىگىتنىڭ مەردانە، مۇڭلۇق ۋە تەسىرلىك

ناخشىسى ئىشلەۋاتقان يىگىتلەرنىڭ يۈرەكلىرىگە تېگىپ، ئاجايىپ جۇشقۇنلۇق قوزغايتتى. ئۇلار گاهى ئىشتىن توختاپ ناخشىغا قۇلاق سالغىنىچە ھاياندا تۇرۇپ قالاتتى. نۇربەگمۇ قولىغا قىلىچ ئېلىپ، جەڭ مەيدانىغا كۆكرەك كېرىپ كېرىپ كېتىۋاتقاندەك بىر تۇيغۇدا ناخشىنى بېرىلىپ ئاڭلايتتى.

«چىقىپ بۈگۈن تاغلارغا گۈلخان ياقتۇق،
ئالتۇن ئۇچقۇنلىرى چېچىلدى ھەريان.
ئاق قارلىق چوققىلارغا قانات قاقتۇق،
ئەل - يۇرتنىڭ ئارزۇ - ئويى بىزگە پەرمان!

قىلىچ تۇتۇپ كىرەرمىز قانلىق جەڭگە،
تاغۇتاش، دالالاردا ئات ئوينىتىپ.
كىرىدۇ كۈنچىقىشمۇ چوغدەك رەڭگە،
بارىنى ئازاد كۈنلەردە شاد تويلىتىپ...»

نۇرلۇق پەرىشتە — قۇياش ئۆزىنىڭ ئىسسىق نۇرىنى چېچىپ «ئەۋلىيا ئاتا» تەرەپكە يېقىنلاپ كېلەتتى. سەھەر تۇرۇپ ئىشلىگەن يىگىتلەر خېلىلا چارچىدى. دەم ئېلىش — گويا كۆيۈۋاتقان گۈلخاننى كۈچەيتىدىغان ماي. نۇربەگ ئۆز يىگىتلىرىگە دەم ئېلىش جاكارلىدى. بىردەمدىلا غولىغا قۇچاق يەتمەيدىغان ھەيۋەتلىك قارىغايىنىڭ ئاستىغا توپلانغان يىگىتلەر كۆڭۈللۈك پاراڭغا چۈشتى. بەزىلىرى تاماكا چېكىپ خۇماردىن چىقسا، بەزىلىرى چاقچاق قىلىپ كۈلكە بىلەن ھاردۇقىنى چىقىراتتى.

ئىلىلىق چاقچاقسىز كۈن ئۆتكۈزەلمەيدۇ. ئۇنىڭ يەۋاتقىنى زاغرا، ئىچىۋاتقىنى قايناق سۇ بولسىمۇ، چاقچاق بىلەن يارۇ دوست، خوتۇن - بالىلىرىنى كۈلدۈرۈپ، ھەسرەتلىك سورۇننى، غېرىب ئۆيىنى شادلاتدۇرىدۇ. ئۇلاردا بۇ خاراكتېرنى بۇ يۇرتنىڭ ئاجايىپ گۈزەللىكى ياراتقانمىكىن؟ يا ئۇلار تارقاتقان جاپا - مۇشەققەت، كۆرگەن زۇلۇم - زورلۇق بارلىققا كەلتۈرگەنمىكىن؟!... ئىشقىلىپ ئىلىلىق: «ئۆلۈمدىن باشقىسىنى تاماشا» دەيدىغان ئاجايىپ خەلق!...

— بىزنىڭ مەھەللىدىكى ئەڭگاكام ئالمالىققا بېرىپ بىر مانتىخانغا كىرىپتۇ. ئۇ ئەسلىدە ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپتىكەن، — دەپ سۆزلەيتتى قارىغاي غولىغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان بۇرۇتلۇق، قارا قاش يىگىت بۇرادەرلىرىگە قاراپ، — مانتىپەز: «تامبىلىڭ مايلاشمىسا، پۇل بەرمىسەڭمۇ بولىدۇ مېھمانلار!» دەپ ۋارقىراپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئەڭگاكاي مانتىخانغا كىرىپ تويغۇچە يەپتۇ، تامبىلى بۇلغانماپتۇ. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ پۇل تۆلىمەي ئىشىككە قاراپ مېڭىپتۇ. سېمىز مانتىپەز يېگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلىمەي چىقىپ كېتىۋاتقان ئەڭگاكامغا قاراپ:

«ھەي ئاكا، يېگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلىۋېتىڭ!» دەپ ۋارقىراپتۇ.

«تامبىلىم بۇلغانمىسا، نېمىدەپ پۇل تۆلىگۈندەكمەن؟! يا تامبىلىمنىڭ ئېغىنى كۆرۈپ باقمىسەن؟!» دەپتۇ ئەڭگاكام لىغىلداپ تۇرغان مانتىپەزگە قاراپ.

مانتا يەۋاتقانلارنىڭ قاقاھلاپ كۈلگەن كۈلكىسى
ئاشخاننىڭ ئۆگزىسىنى ئېچىپ يېپىپتۇ.

«ئاكا، بۇ بىر خېرىدار چاقىرىش سۆزىغۇ؟! پۇل
تۆلىمەي بىكار يەيدىغان مانتا نەدە بار؟! يېگەن
مانتىڭىزنىڭ پۇلىنى تۆلىۋېتىپ مېڭاڭ!...»

«ئەسلىدە مانتا يېگەنلەر ئەمەس، سەن ئۆزۈڭ تامبال
بۇلغايىدىغانلاردىن ئوخشىمامسەن؟! ئەركەك دېگەن ئۆز
سۆزىدە تۇرۇشى كېرەك! بولمىسا، بېشىڭغا ياغلىق تاڭ،
ئاندىن پۇلىنى تۆلەيمەن!» دەپتۇ ئەڭگەكەم ئىشكەك قاراپ
مېڭىپ.

سېمىز مانتىپەز خىرقىراپ بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ،
چەكچىيىپ قوللىرىنى سوزغان پېتى داڭ قېتىپ
تۇرۇپلا قاپتۇ...

قارىغاي ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن كۈلكە، قارىغايىنىڭ
شاخلىرىنىمۇ كۈلدۈرۈۋەتكەندەك بولدى...

— كىم ئۇ كېلىۋاتقان؟ — دېدى كوسا بىر يىگىت
«ئەۋلىيا ئاتا» تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر ئاتلىقنى
كۆرۈپ.

يىگىتلەر كۈلكىسىنى توختىتىپ كېلىۋاتقان ئاتلىققا
تىكىلدى.

— نۇردۇنغۇ! — دېدى بۇرنى بۈركۈت تۇمشۇقىغا
ئوخشايدىغان بىرى كېلىۋاتقان ئاتلىقنى تونۇپ.

— نېمىدەپ كەلگەندۇ؟! — دېدى نۇربەگ ئۆزىگە
سۆزلىگەندەك ھەيرانلىق بىلەن سۆزلەپ، ئۇنغىچە
يۈزىنىڭ ئېقى ئاق، قىزىلى قىزىل، يۇمىلاق يۈزلۈك
يىگىت يېتىپ كېلىپ ئېتىدىن چۈشتى، ئۇ
ئولتۇرغانلارغا سالام قىلىپ ھەممىسىگە قارىدى.

— ئېتىڭنى باغلاپ يېنىمىزغا كېلىپ ئولتۇرغىن! —
دېدى نۇربەگ نۇردۇنغا قاراپ. كەلگەن يىگىت ئېتىنى
بىر قارىغاغا باغلاپ، ئولتۇرغان بۇرادەرلىرىنىڭ يېنىغا
كېلىپ باداشقان قۇردى.

— ھە، نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ؟ — سورىدى نۇربەگ.
ھەممەيەلەن تەڭلا نۇردۇننىڭ ئاغزىغا قارىدى.

— ئاشام كۆز باغلانغاندا ئىككى ئادەم كېلىۋىدى،
بۈگۈن چايدىن كېيىن يەنە ئىككىسى كەلدى. ئۇلار
موڭغۇللارغا چېرىك بولغانلار ئىكەن. چېرىك بولۇپ
تارتقان دەرد — ئازابىنى سۆزلىسە، ئادەمنىڭ ئىچىنى
سىيرىلدۈرۈپ، كۆزلەردىن ياش ئاققۇزىدۇ. ئۇلار ھازىر
تۈزدە قالدى. مەن بۇ ئەھۋالنى سىزگە مەلۇم قىلغىلى
كەلدىم. ئۇلار: «سىلەرگە قېتىلغىلى كەلدۇق!» دەيدۇ.
قانداق قىلىسىز. ئۆزىمىزگە قوشۇۋالامدۇق، قانداق،
ياكى قايتۇرۇۋېتەمدۇق؟!

نۇربەگ ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ ئۆزى بېرىپ،
كەلگەنلەر بىلەن سۆزلىشىپ ئاندىن بىر پىكىرگە كېلىش
ئويى بىلەن ئورنىدىن تۇردى.

— مەن باراي! — دېدى ئۇ نۇردۇنغا قاراپ، ئاندىن
نۇربەگ ئۆزى بىلەن تەڭ ئورۇنلىرىدىن تۇرغان
يىگىتلىرىگە تىكىلدى، — سىلەر ئىشنى توختاتماي
ئىشلەۋېرىڭلار! مەن ھايال بولماي يېنىپ كېلىمەن...

ئىككى — ئۈچ كۈننىڭ ئىچىدە نۇربەگلەرنىڭ تاغ
تۇراسىغا ئۈندەك يىگىت كەلدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى

دېگۈدەك كىيىملىرى كونا، يامالغان ۋە يىرتىلغان،
چىرايلىرىدىن غەم - قايغۇ تۆكۈلۈپ تۇرغان يىگىرمە
بەش ياشتىن ئوتتۇز بەش ياشلار ئارىسىدىكى ياشلاردەك
كۆرۈنەتتى. كۈنبەگىنىڭ ئوغلى كەينى - كەينىدىن
كەلگەن يىگىتلەرگە قاراپ، ئۆزلىرىنىڭ تۇرۇۋاتقان تاغ
تۇراسىنى خېلى كۆپ ئادەملەرنىڭ بىلىپ كەتكەنلىكىنى
ھېس قىلدى. «يېزىدىكى بىلىدىغانلار دېمىسە،
ئۆزلىرىنىڭ تۇرۇۋاتقان بۇ تېغىنى كەلگەنلەر قانداق
بىلىدۇ؟! چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئايغاقچىلىرى پۇراپ
يۈرۈۋاتقان بۇ كۈنلەردە، بىزنىڭ تۇرۇۋاتقان يېرىمىزنى
كۆپ ئادەملەرنىڭ بىلىۋالغانلىقى ياخشى ئەھۋال ئەمەس!
چاغاتاي چېرىكلىرىنىڭ بىزنى قورشاپ تۇتقىلى كېلىشى
قاش - كىرىپك ئارىسىدىكى گەپ بولۇپ قاپتۇ. دەرھال
چارىسىنى قىلمىساق بولمايدۇ!» دەپ ئويلىغان نۇربەگ،
مۇشۇ ئۈچ - تۆت كۈن ئىچىدە كەلگەنلەرنى يىغىپ
سۆھبەتلەشتى.

— ئاقتۇپىگە كېلىپ، بىر ياخشى ئادەمگە ئۇچراپ
قالدۇق، ئۇنىڭغا ھال - ئەھۋالىمىزنى ئېيتىپ،
سىلەرنىڭ ئىز - دېرىكىڭلارنى سورىۋىدۇق، بىزگە ئىچى
ئاغرىپ، تۇرغان يېرىڭلارنى ئېيتىپ بەردى...
— ئۇ ئادەمنىڭ ئېتى نېمىكەن؟! — سورىدى نۇربەگ
سۆزلەۋاتقان بۇرنىنىڭ ئۇچى قىزىل، قىسقا بۇرۇتلۇق
يىگىتكە قاراپ.

— سىلەرنىڭ تۇرغان يېرىڭلارنى بىلگەنلىكىمدىن
خۇشال بولۇپ، ئۇ ئادەمدىن ئېتىنى سوراشنىمۇ ئۇنتۇپ
قايتۇق، — دېدى تەمتىرىمەي، سەل قىسىلغان
كۆزلىرىدىن سىرلىق بىر تۇيغۇ تۆكۈلۈۋاتقان قامىتى
خۇش پىچىم يىگىت نۇربەگكە قاراپ.

كەلگەنلەرنىڭ بەزىلىرى موڭغۇللارغا چېرىك بولۇپ دەرد تارتقانلار بولسا، بەزىلىرى موڭغۇل بايلىرىنىڭ ئۆيلىرىدە ئىشلەپ زۇلۇم كۆرگەنلەر بولۇپ، ھەممىسى دېگۈدەك ئاغزىنى ئاچسىلا ئاھ ئۇرۇپ، كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكەتتى.

نۇربەگ ئۇلارنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، قىزارغان كۆزلىرىدىن ئاققان ياشلىرىنى كۆرۈپ ئۆزلىرىنىڭ سېپىگە قوشۇۋېلىش قارارىغا كەلدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ چاغاتاينىڭ جاسۇسلارنى ئەۋەتىش ئېھتىمالى بارلىقىنى ئويلاپ، يەنىلا سەگەكلىك بىلەن كۆزىتىش ئويىدا بولدى. بۇ ئويىنى ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىنلىرىغا ئېيتىپ، ئۇلارغىمۇ يېڭىدىن كەلگەنلەرنىڭ سۆز ۋە ئىش - ھەرىكىتىنى كۆزىتىپ يۈرۈشىنى جېكىلىدى.

ئارىدىن بىرەر ئايدەك ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى. نۇربەگمۇ، نۇربەگنىڭ يىگىتلىرىمۇ يېڭىدىن كەلگەنلەرگە بولغان ھوشيارلىقىنى بۇرۇنقىدىن بوشاشتۇرۇپ قويدى. كەلگەنلەر تېزلا تاغ تۈرادىكى ئەزىمەتلەر بىلەن چىقىشىپ، ئاپاق - چاپاق بولۇپ كەتتى...

نۇربەگنىڭ يىگىتلىرى ئوتتۇرىدىن ئېشىپ قالدى. «ئەۋلىيا چوققا» نىڭ يېنىدىكى يېڭى تاغ تۇراسىغا سالغان ياغاچ ئۆيلىرىمۇ پۈتتى. بۇرۇنقى تاغ تۇراسىدىكى ياغاچ ئۆيىنىڭ يېنىغا ياسىغان يەنە بىر ياغاچ ئۆيىگىمۇ كېيىن كەلگەنلەر ئورۇنلىشىپمۇ بولدى.

ئالتۇن كۆز باشلىنىپ، تاغ تېرەكلىرىنىڭ يوپۇرماقلىرى سارغىيىشقا باشلىدى. ئوت - چۆپلەرمۇ

پىشىپ، بۇرۇنقى ياپىپىشلىق قوڭۇر - زەپىرەڭگە
ئۆزگىرىۋاتاتتى. ئەتە - ئاخشىمى خېلىلا سوغۇق بولۇپ،
ياللاڭ چاپان بىلەن يۈرگىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى.
تەبىئەت ۋە تاغلارمۇ ئۆزگىرىۋاتاتتى. تاغ تۇرادىكىلەرچۇ؟!
ئۇلارنى قانداق تەقدىر، قانداق قىسمەت كۈتۈۋاتقاندۇ؟!...

خېلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن ئون ئىككى - ئون ئۈچ
كۈنلۈك ئاي تاغۇتاش، ئېگىز چوققا، ساي - سالا،
ياپىپىشلىق قارىغايلىقلارنى ئاجايىپ چىرايلىق يورۇتاتتى.
بۇ جىمجىت، گۈزەل ئالەمگە قارىساڭ قارىغۇڭ كېلەتتى.
تەبىئەت ئۇيقۇدا، نۇر بەگنىڭ تاغ تۇراسىمۇ ئۇيقۇدا...
قارىغايلار ئارىسىدا تۇش چىقارماي يۈرگەن ئادەملەرلا
ئويغاق. شۇنداق، بۇ ھاياتتا سۇ ئۇخلىسا ئۇخلايدۇكى،
شۇملۇق زادىلا ئۇخلىمايتتى، بەلكى بۇنداق جىمجىت،
ھەممە ئۇيقۇدا ياتقان چاغدا، بۇ لەنىتى تېخىمۇ ئەدەپ
كېتەتتى. بىر رەزىل سۈيىقەستنى ئىجرا قىلىۋاتقان
ئاشۇ قارىغايلار ئارىسىدا يۈرگەنلەر تاغ تۇراغا چىقىدىغان
يالغۇز ئاتلىق يولنىڭ باش تەرىپىدە، قارىغايلارنىڭ
كەينىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرىدىغان ئىككى قاراۋۇلنىڭ
ئاغزىغا لاتىنى تىقىپ، قارىغايا چەمبەرچاس باغلاپ
قويۇپ، ياغاچ ئۆي تەرەپكە كۆز ئۈزمەي قارىشاتتى.
ئۇلارنىڭ توقۇلغان ئاتلىرى ئىچكىرىسىدەك
قارىغايلارغا باغلاقلىق تۇراتتى.

ئايىدىڭ كېچە بارغانسېرى گۈزەللىشىپ كېتىۋاتاتتى.
ھۆسنىگە تولۇشىغا ئىككى - ئۈچ كۈن قالغان ئاي ئۆزى

گۈزەللەشتۈرگەن ئالەمگە كۈلۈمسىرەپ قارايتتى. لېكىن، ئۇ بىر يوشۇرۇن سۇيىقەست، يوشۇرۇن شۈملۈك ھەرىكەتلىنىۋاتقان تاغ تۇراغا قاراپ گۈزەل چىرايىنى تۈردى. گويا بىر قارا يىلان ئۇۋىسىدىن چىقىپ، ۋىشىلداپ قارىغايىلار ئارىسىدا يۈرەتتى. قارىغايىلار كەينىگە مۆكۈپ تۇرغان ئادەملەر ياغاچ ئۆيىدىن كىمدۇر بىرىنىڭ چىقىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى...

تۈن يېرىمىغا يېقىنلاپ قالدى. كالتە پاختىلىق چاپىنىنى يېپىنچاقلاپ چىققان نۇربەگ، ياغاچ ئۆيىدىن بىرقانچە ئون چامدام يىراقتىكى قارىغاي ئاستىغا كېلىپ ئىشتانېغىنى يەشتى. ئۇ كەينىدىن تىۋىش چىقارماي كېلىۋاتقان ئىككى يوغان ئادەمنى كۆرمىدى. ئۇلار يېقىنلاپ كېلىپ ئېتىلىپ كۈنبەگنىڭ ئوغلىنى چىڭ تۇتۇۋالدى. ئاغزىغا تەييارلاپ قويغان لاتىنى تىقىپ، بىردەمدىلا قوللىرىنى باغلاپ ئالدىغا سېلىپ ماڭدى. ئىككى يوغان لەنتىنىڭ ھەرىكىتى شۇنچىلىك تۇيۇقسىز ۋە تېز بولدىكى، نۇربەگ قارشىلىق قىلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى. يېڭىدىن سەرەمجانلىنىپ، يىگىتلىرىنى مەشىق قىلدۇرۇپ، جەڭ باشلاش ئالدىدا تۇرغان تاغ تۇرانىڭ سەردارى مانا شۇنداق ئامىدىنىڭ ئادەملىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى.

نۇربەگنى ئالدىغا سېلىپ ماڭغانلار توقۇلغان ئاتلىرى باغلانغان قارىغايلىققا كېلىپ، ئاتلىرىنى يېشىپ ئاتلىرىغا مىنىدى. قولى باغلانغان نۇربەگنى بىرىنىڭ كەينىگە مىندۈرۈپ، قارىغاي ئارىلاپ سايغا قاراپ يول ئالدى. قوللىرى باغلانغان، ئاغزىغا لاتا تىقىلغان

قاراۋۇللار قارىغاغا باغلانغان پېتى قالدى. ئۇلار گەپ - سۆز قىلالماي ئۆز گۆشىنى ئۆزى يەيتتى. ھېچنېمىنى سەزمىگەن تاغ تۇرا ئۇخلايتتى. ئۇخلاۋاتقانلار ئۆزلىرىنىڭ سۆيۈملۈك سەردارىنى - جانجىگەر سەپدىشىنى بىر ئاينىڭ ئالدىدا بىرقانچە تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ كەلگەنلەرنىڭ تۇتۇپ كەتكەنلىكىنى بىلمەيتتى. - ئىشىمىزنى خۇدايىم قوللاپ ئوڭۇشلۇق بولدى. ئامىد جانابلىرىنىڭ خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا يېتەمدىكىن؟! - دېدى ساي ئىچىدىكى شارقىراپ ئېقىۋاتقان، ئاي نۇرىدا جۇلالىنىپ ئالتۇن سۈيىدەك كۆرۈنۈۋاتقان تاغ سۈيىنى بويلاپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئارىسىدىن بىرى.

- ئۇ بۇ تاغ قاپلىنىنى موڭغۇل خانغا تۇتۇپ بېرىپ نەچچە يۈز تىللا ئالىدۇ دەڭلا! بىزگە بېرىدىغىنى ئون تىللا، قالغىنىنى غوجايىن جاپا تارتماي موڭكىدە سوقىدىغان بولدى!

ئۇلار سايدىن چىقىپ، تاغ باغرى بويلاپ ئۆرلەيدىغان يول بىلەن بىر تۆپىلىككە چىقاتتى. قوللىرى چەمبەرچاس باغلانغان نۇربەگ كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش ئاققۇزۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئاغزىدا يەنىلا شۇ تىقىلغان لاتا تۇراتتى.

«ئاھا!... - دەيتتى ئۇنىڭ يۈرىكى تىتىلىپ، - ئارزۇ - ئارمانلىرىم، ئالىدىغان قىساسلىرىمنىڭ ھەممىسى تۈتۈندەك توزۇدى. قولۇم باغلىنىپ، يۈرەك - باغرىم داغلىنىپ، دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ قالدىم. نېمىشقا بۇ لەنتىلەرگە ئالدىنىپ قالدىم؟! بۇ ھاياتتا سېنىڭدىن

ئۆتمىگەن ھەرقانداق ئادەمگە ئالدىراپ ئىشىنىپ كېتىشنىڭ ئۆزى توغرا ئەمەسكەن! گەپ - سۆزلىرىدىن قارىغاندا، بۇلار ئامىدىنىڭ ئادەملىرىدەك قىلىدۇ. ئالاھىدە تەييارلىق بىلەن، موڭغۇللاردىن زۇلۇم كۆرگەنلەر قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ بىزنى ئالداپتۇ. بىز نېمىشقا بىلەلمىدۇق؟! خۇدا! ئاتام كۈنبەگ، ئانام ھۆرىگۈل ئۆز قەبرىسىدە مېنىڭ بۇ ھالىنى كۆرۈپ قان يىغلاۋاتقاندۇ؟! راستلا بۇ قېتىم مۇشۇنداقلا - ئىز - دېرەكسىزلا ئۆلۈپ كېتەرمەنمۇ؟! مۇنۇ بىر ئوچۇم ئادەم ئەمەس نېمىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانلىقىمدىن، ياراتقان ئىگەم، ئۆزۈمنىڭ تولىمۇ خاملىقىنى بىلىۋاتمەن! ئۇلۇغ ئىش، ئۇلۇغ يوللارغا قەدەم تاشلىغان ئادەم ساماننىڭ تېگىدە شىرىلىدىغان سۈنى، يەتتە قات يەرنىڭ ئاستىدا ۋىشىلىدىغان يىلاننى بىلىدىغان ئەقىل ۋە ھوشيارلىققا ئىگە بولمىسا بولمايدىكەن! مانا، مېنىڭدەك كۈنگە قالدىكەن!...»

ئۇ خىيالىدىن توختاپ ئەتراپىغا قارىدى. كۈنچىقىش تەرەپ ئاقىرىپ كېلىۋاتاتتى. ئامىدىنىڭ ئادەملىرى ئاتلىرىنى تېخىمۇ تېزلىتىپ، تاغدىن چىقىپ كېتىشكە ئالدىرىغاندەك قىلاتتى.

«يېڭىلىرىم تېخىچە ئۇخلاۋاتقانمىدۇ؟! مېنىڭ تۇتۇلغانلىقىمنى، كېيىن كەلگەن لەنتىلەرنىڭ يوقلۇقىنى بىلىمىگەنمىدۇ؟! ئەگەر ئۇلار بىلگەن بولسا، بۇ چاغقۇچە قوغلاپ كېلەتتى. ھەسرەتتە! نېمىدىگەن شور تەلەيمەن؟! ئانامنىڭ قىساسىنىمۇ ئالالمايدىغان بولدۇم! ئەل - يۇرتۇمنىڭ قىساسىنىمۇ ئالالمايدىغان بولدۇم. ئەڭ بولمىغاندا بىر قېتىم قىلىچ كۆتۈرۈپ جەڭ قىلىپ،

دۈشمەن قولغا چۈشۈپ قالغان بولسام، بۇنداق ھەسرەت بىلەن ئاھ ئورمايتتىم!...»

يىگىتنىڭ كۆز ياشلىرى قان بولۇپ ئاقاتتى. ئالدىدىكى ئۈزۈنتۈر مۇناپىق نۇر بەگنىڭ ئۆپكە - ئۆپكەسىنى باسالماي يىغلاۋاتقانلىقىنى بىلىپ كۈلۈپ كەتتى.

— ھوي، مېچىلداپ يىغلىغىلى تۇردۇڭغۇ؟! بىزنى ئېرىيدۇ دەمسەن؟! ياق! بىز ھەممە يەردە ئۇرۇلۇپ - سوقۇلۇپ پىشىپ كەتكەنلەردىن، تىل - تاياقمۇ كار قىلمايدىغانلاردىن، پۇلىلا تونۇپ باشقا ھېچنېمىنى تونۇمايدىغانلاردىن!

راست، ئۇلار ئار - نومۇس، ۋىجدان دېگەنلەرنى بىلمەيتتى. ئەل - يۇرت، قېرىنداش، مىللەت دېگەنلەرنىمۇ چۈشەنمەيتتى. ئۇلار جەمئىيەتتىكى بارلىق ئەسكىلىكنىڭ قازىنىدا پىشىپ چىققانلاردىن ھېسابلىناتتى. «ئاناڭنى ئۆلتۈرۈپ كەلسەڭ، بىر تىللا بېرىمەن!» دېسە، بېرىپ ئانىسىنى ئۆلتۈرۈپ كېلەتتى... «ياق! مەن سەنلەردىن رەھىم - شەپقەت تىلەۋاتمايمەن.

ئۆزۈمنىڭ تولىمۇ پىشىمغان خاملىقىمدىن، بىر قېتىم قىلىچ تۇتۇپ جەڭ قىلماي، سەندەك بىرنېمىلەرگە ئالدىنىپ قالغانلىقىمدىن يىغلاۋاتمەن! ئەل - يۇرتۇمنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن جەڭ قىلىپ ئۆلگەن بولسام قاقاھلاپ كۈلۈپ ئۆلەتتىم!»

ئاقتۆپە يېزىسىنىڭ باش تەرىپىدىن ئۆتكەن ئامىدنىڭ ئادەملىرى، قارا دالاغا چۈشۈپ، مىڭلاققا^① قاراپ

① مىڭلاق — غۇلجا شەھىرىنىڭ بۇرۇنقى ئېتى.

ئاتلىرىنى تېز يورتىپ ماڭدى. ئۇلار كېمە بىلەن ئىلى
دەرياسىدىن ئۆتۈپ، ئاندىن ئالمالىققا قاراپ ئاتلىرىنىڭ
بېشىنى بۇرىدى...

كۈنچىقىش تەرەپ بارغانسېرى قىزىرىپ ئوت
كەتكەندەك لاۋۇلدايتتى. ئاسماندىكى ئاق بۇلۇتلار،
زېمىندىكى دەل - دەرەخ، تاغ ۋە دالالار چوڭدەك
جۇلالىنىپ ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى.

توققۇزىنچى باب

كۈنسۇلۇنىڭ يۈرىكىدە ئوت

چىڭگىزخان ئۆزىنىڭ ئاجايىپ يوغان، ئالاھىدە بېزەلگەن ئاق ئۆيىدە، ياغاچ كارىۋاتتا، ئېگىز قويۇلغان ياستۇقلارغا يۆلىنىپ يېتىپ، تۆۋەندە قاتار ئولتۇرغان ئوغۇللىرىغا قاراپ ئاستا سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ بېشىدىكى ئوتتۇرىدىن ئىككىگە ئايرىلغان چاچلىرى ئاپپاق ئاقىرىپ، كۆزلىرى بۇرۇنقىدەك چاقنىماي، نۇرى يوقالغاندەك خىرە كۆرۈنەتتى.

ياغاچ كارىۋات بىلەن ئوغۇللارنىڭ ئارىسى يېقىن بولۇپ، موڭغۇللارنىڭ تىرىك ئۇرۇش تەڭرىسىنىڭ قىيىنلىپ ئېلىۋاتقان تىنىقى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. يەرگە قاراپ ئولتۇرغان ئوغۇللارنىڭ باش تەرىپىدە تۇرقىدىن جاھىللىق ۋە مەنمەنلىك چىقىپ تۇرغان مۈشۈك كۆزلۈك چاغاتاي، ئاندىن چىڭگىزخان ئىمپېرىيەسىنىڭ تەخت ۋارىسى ئۈگەداي، ئاخىرىدا تولى ئولتۇراتتى. ئوغۇللار ئاتىسىغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى.

— مېنى، — دەپ سۆزلەيتتى چىڭگىزخان ھاۋا يېتىشمىگەندەك ھاسىراپ، — كۆك تەڭرىم ئۆز دەرگاھىغا چاقىردى. مەن دۇنيانىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك

ئۆزۈمگە بويسۇندۇرۇپ، ئۇلۇغ ھۆكۈمرانى بولدۇم. بۇنىڭ ھەممىسى ئەلۋەتتە، كۆك تەڭرىمنىڭ ماڭا قىلغان شاپائىتى. ئۇ چاقىرغان چاغدا يېنىغا بارمىسام بولامدۇ؟! كۆك تەڭرىم مېنى ئالايىتەن چاقىرغانىكەن. سالام بېرىپ كېلەي! سىلەر مەن كەلگۈچە، ئۈگەداينىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە ئىشلەپ تۇرۇڭلار! خۇش! مەن كەتتىم...

چىڭگىزخان ئورنىدىن كۆتۈرۈلۈپ، ئاق ئۆيىنىڭ ئوچۇق تۇرغان ئىشىكىدىن ئۇچۇپ چىقتى. ئۈچ ئوغلى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى يۈگۈردى. ئۇلار تالاغا چىقىپ، ئاسمانغا چىقىپ كېتىۋاتقان ئاتىسىغا قارىدى. ئاسمانغا قاراپ قوللىرىنى كەڭ يېيىپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان چىڭگىزخان قارا بۈركۈتكە ئايلىنىپ ئۇچۇۋاتاتتى. قارا قاناتلىرىنى ئۇزۇن يايغان بۈركۈت بارغانسېرى ئېگىزلەپ، ئاستا - ئاستا كىچىكلەپ، ئاخىر كۆزلەردىن غايىب بولدى. بايىدىن ئۇن - تىنسىز قاراپ تۇرغان ئوغۇللىرى ئاتىسىنىڭ قارا بۈركۈتكە ئايلىنىپ كۆزلىرىدىن غايىب بولغانلىقىنى كۆرۈپ: «ئاتا!» دەپ توۋلاپ يىغلىشىپ كەتتى... ئۇنىڭ ئاۋازىدىن ئويغانغان چاغاتاي ئۆرە بولۇپ ئولتۇردى. ئۇ ھاسىرايتتى، تەرگە چۆمۈپ يۈرىكى سالاتتى...

كۆرگەن چۈشىنى ئەسلىگەن خان چوڭقۇر خورسىندى. ئۇ ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ چۈشىنىڭ سىرىنى يېشەلمىدى. چاغاتاينىڭ يۈرىكى تېخىچىلا بىر ئەنسىزلىك ئىچىدە سوقاتتى. ئۇ ئۆزىنى ۋە يۈرىكىنى تىنچلاندۇرۇش نىيىتىدە قايتا ئورنىغا سوزۇلۇپ ياتقان بولسىمۇ، يەنىلا خاتىرجەم بولالماي ئۇيقۇسى كەلمىدى.

قارا بۈركۈتكە ئايلىنىپ ئاسمانغا ئۇچۇپ چىقىپ كەتكەن
ئاتىسى زادىلا كۆزىدىن كەتمىدى...

تاڭ ئېتىپ قۇياشمۇ كۈنچىقىش ئۇيۇقىغا ئۆرلىدى.
ناشتىنى ئالدىراپ قىلىپ ئوردىغا كەلگەن چاغاتاي
مۇلازىم ئوغلانلىرىدىن بىرىنى مەۋلانا يۈسۈف
سەككاكىنى چاقىرىپ كېلىشكە ئەۋەتتى... ئۆزىنى
شۈنچىلىك ئەتىگەندە خاننىڭ چاقىرتقانلىقىدىن ھەيران
بولغان مۇتەپەككۇر ئوردىغا كېلىپ، چاغاتاينىڭ
قوبۇلخانىسىغا كىردى. ئۇ سالام بېرىپ، تىنچ -
ئامانلىقىنى سوراپ ئۇنىڭغا تىكىلدى.

— ئولتۇرۇڭ! — دېدى چاغاتاي باش مەسلىھەتچىنىڭ
سالامىغا سالام بېرىپ جاۋاب قايتۇرۇپ. ئۇنىڭ كۆزلىرى
پارقىرايتتى، چىرايىدا جىددىيلىك بىلەن ئەنسىزلىك
قوشۇلغان بىر ھېسسىيات ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— مەن بۈگۈن كېچە ئاجايىپ بىر چۈش كۆردۈم. بۇ
چۈشتىن يۈرىكىم ئەنسىزلىك ھېس قىلىپ خاتىرجەم
بولالمىدىم. ئاخىر ئۆزلىرىنى بۇ چۈشۈمنى ئۆرۈپ
بېرىشكە چاقىرتتىم.

خان كۆرگەن چۈشىنى ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان
قەددى - قامەتلىك باش مەسلىھەتچىسىگە تولۇق ۋە
ئەينەن سۆزلەپ بەردى. پېشانىسى كەڭ، چىرايى بۇغداي
ئۆڭ، مەڭز سۆڭەكلىرى سەل پۇلتىيىپ چىققان،
بەستىلىك سەككاكى بىردەم ئويلىنىپ جىمجىت
ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ قارا ۋە ئۆسكىلەڭ قاشلىرى
تېگىدىكى ئالاھىدە بىر خاسىيەت بار كۆزلىرى چاقناپ
خىيال چاپاتتى.

— مەن ئاخشام يېتىشنىڭ ئالدىدا تۈزگە چىقىۋىدىم.

قاراقۇرۇم تەرەپتىكى يۇلتۇزلارنىڭ جايلىشىشىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى، — دەپ سۆز باشلىدى سەككاكى چاغاتايغا يەنىلا شۇ خىيالچان كۆزلىرى ۋە جىددىي چىرايى بىلەن تىكىلىپ، — بىرچاغدا ئالاھىدە يوغان بىر يورۇق يۇلتۇز ئېقىپ كەتتى. ئۇ كەينىدە ئاجايىپ ئوچۇق ۋە پارلاق ئىز قالدۇرۇپ غايىب بولدى^①، — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ، ئاندىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — مېنىڭ كۆرگىنىم بىلەن ئالىيلىرى، ئۆزلىرىنىڭ چۈشى بىر يەردىن چىققاندەك قىلىدۇ. ئىشقىلىپ، مېنىڭ كۆرگىنىم بىلەن سىلنىڭ چۈشلىرى ياخشىلىقنىڭ بەلگىسى ئەمەس!...

— نېمە؟ — دېدى چۆچۈگەن خان سەككاكىغا چەكچىيىپ قاراپ، — ياخشىلىقنىڭ بەلگىسى ئەمەس دېدىڭمۇ؟! ئوچۇقنى دېمەمسەن؟!

— خان ئالىيلىرى، دېيىشكە تىلىم كۆيىدۇ...

— سەن ئاتامغا بىرنېمە بولدى دېمەكچىمۇ؟!

سەككاكى بېشىنى بىلىنەر — بىلىنمەس لىڭشىتىپ قويۇپ، ئېنىق بىرنېمە دېمىدى...

مىلادىيە 1227 — يىلىنىڭ كۆز كەلگەن كۈنلىرىنىڭ بىرى. يەر — جاھان يېڭىدىن سارغىيىشقا باشلاپ، دەل —

① خاندەمىر ئۆزىنىڭ «تۈركىستان ۋە ماۋرەئۇننەھىردىكى موڭغۇل خانلىرى تارىخى» دېگەن كىتابىدا: «سەككاكى ئاسترولوگىيە (يۇلتۇزلارنىڭ جايلىشىشىغا قاراپ ئالدىن بېشارەت بېرىش ئىلمى)، سېھىرگەرلىك، كىمىياگەرلىك قاتارلىق بىرقانچە تەرەپلەردىن بىلىمى چوڭقۇر بولغان» دېگەن. مېرخۇۋەندىنىڭ ئېيتىشىچە، سەككاكى ئاسترولوگىيە، سېھىرگەرلىك ۋە كىمىياگەرلىكنىلا ئەمەس، بارلىق ئىسلام ۋە يۇنانىستان ئىلىملىرىنىمۇ تولۇق ئىگىلىگەن. «تۇرپانشۇناسلىق تەتقىقاتى»، 2006 — يىللىق 2 — سان، 63 — بەت.

دەرەخلەرنىڭ دەسلەپكى يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈپ غازاڭغا ئايلىنىۋاتاتتى. چاغاتاي سەككاكى بىلەن پاراڭلىشىپ، ئارىدىن بىر ئاش پىششىم ۋاقىت ئۆتمەي، بىر ئۇيغۇر چەۋەنداز بورخان خالدۇن تېغى تەرەپكە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇنىڭ قولىدا يولدىكى جام - راباتلاردا مىنگەن ئېتىنى ئەڭ ياخشى ئاتلارغا ئالماشتۇرۇپ مىنسە بولىدىغانلىقى ھەققىدە يېزىپ بېرىلگەن خانلىقنىڭ يارلىقى بار ئىدى...

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ، كۈن پېشىنىدىن قايرىلغاندا، ئەۋەتىلگەن چەۋەنداز بىلەن ئۇنىڭغا يولدا ئۇچرىغان دوغىلاق يىگىت چاغاتاينىڭ قوبۇلخانىسىغا ئەدەپ بىلەن ئۆڭسۈلى يوق ھالەتتە كىرىپ كەلدى. ئۇلار ھۆڭرەپ يىغلاپ ئۇلۇغ چىڭگىزخاننىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى خەۋەر قىلدى...

تاڭغۇت ۋە جىن سۇلالىسىگە قارشى ئىككى يۆنىلىشتە جەڭ قىلىۋاتقان چىڭگىزخان قوشۇنلىرى كەينى - كەينىدىن غەلبە قىلىۋاتاتتى. بۇ غەلبىلەردىن خۇشال بولغان موڭغۇللارنىڭ يېڭىلىمەس ھۆكۈمرانى چىڭگىزخان ئوۋغا چىقتى. كەڭ دالادا ئۆز ئوۋىنى قوغلاپ كېتىۋاتقان ئۇلۇغ خاقاننىڭ ئېتى بىرىنىمىدىن ئۈركۈپ كېتىپ ئۆزى يەرگە قاتتىق يىقىلىپ چۈشتى. شۇنىڭ بىلەن يەتمىش ئىككى ياشقا كىرىپ قالغان چىڭگىزخان ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. ئۇ ئورۇن تۇتۇپ ياتقان كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، ئۆز ئوغۇللىرى ئۈگەداي، تولى، نەۋرىسى ئىسكۇنكەنى (جۇجىنىڭ ئوغلى) ۋە نوپان - سانغۇنلىرىنى چاقىرىپ ئۇلارغا ئاخىرقى ئويلىغانلىرىنى سۆزلىدى:

— مېنىڭ مەڭگۈ كۆز يۇمىدىغان كۈنۈم يېقىنلاپ قالدى. ئەگەر تاڭغۇتلار تولۇق تەسلىم بولۇشتىن بۇرۇن ئۆلۈپ كەتسەم، ئۆلۈمۈمنى مەخپىي تۇتۇپ ئېلان قىلماڭلار، ھېچكىم ئوقۇمىسۇن، تاڭغۇت خانلىقى بولسۇن، جىن سۇلالىسى بولسۇن، تولۇق بويسۇندۇرۇلمىغىچە جەڭنى زادى توختىتىپ قويماڭلار!...

چىڭگىزخان مىلادىيە 1227 - يىلى كۈز باشلانغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئالەمدىن خوشلاشتى. ۋەسىيىتىگە ئاساسەن چىڭگىزخاننىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ھېچكىمگە ئۇقتۇرماي، قاتتىق مەخپىيەتلىكىنى ساقلىغان ھالدا، جەستىنى بورخان خالدۇن تېغىغا ئەكىلىپ شۇ يەرگە دەپنە قىلدى...

ئالەمنى قاراڭغۇلۇق باسقاندا ئالمالىق شەھىرىگە كىرىپ كەلگەن ئامىدنىڭ ئادەملىرى خالىي كوچىلار بىلەن مېڭىپ يوغان ئاق دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. قوللىرى باغلانغان نۇر بەگنى ئاتتىن چۈشۈرۈپ دەرۋازىنى ئۆردى. دېۋىدەك يوغان يىگىت چىقىپ، كەلگەنلەرنى تونۇپ دەرۋازىنى ئېچىپ بەردى. ھويلىغا كىرگەن كۈنبەگىنىڭ ئوغلى پېشايۋاندىن چۈشۈۋاتقان ئامىدنى تونۇدى...

ئەتىسى ئەتىگەندە تۇرۇپ ناشتىلىقنى چالا - بۇلا قىلغان خاباش ئوردىغا ماڭدى. ئەۋەتكەن ئادەملىرىنىڭ نۇر بەگنى تۇتۇپ كەلگەنلىكىدىن خۇشال بولۇپ، كېچىنى ئۇخلىماي دېگۈدەك تاڭنىڭ تېز رەك ئېتىشىنى كۈتۈپ ئۆتكۈزگەن ئامىد ئوردىغا كېلىپ، خاننىڭ مۇلازىملىرىدىن چاغاتاي خاننىڭ تۇيۇقسىز تۈنۈگۈن

بورخان خالدۇن تېغىغا كەتكەنلىكىنى بىلدى. ئۇ ئىچىدە:
«نېمىشقا ئىشلىرىم يۈرۈشمەيدۇ؟! تەلىم شۇنچىلىك
كاجىمىدۇ؟!» دەپ ئاھ ئوردى...

كۈنچىقىش تەرەپتىن چىقىۋاتقان تولۇن ئاي ئالەمنى
كۈندۈزدەك يورۇتۇپ كېتەلمىسىمۇ، ئاق ئايدىڭ
گۈزەللىكىگە بۆلەتتى...

ئۇخلىماي ئۆزى ياتىدىغان ئۆينىڭ دېرىزىسىدە
ھويلىغا قاراپ تۇرغان قەددى - قامىتى سەرۋىدەك،
چىرايى كۈلۈپ تۇرغان ساھىبجامالنىڭ ئاھۇنىڭ
كۆزلىرىدەك كۆزلىرى قارشى تەرەپتىكى ئالدى لاپاسلىق
ئېغىلنىڭ ئاستىدىكى ئىشىكى دۇكانلارنىڭ ئىشىكىدەك
يوغان ۋە قوش قاناتلىق ئامبارغا تىكىلەتتى.

كۈنسۇلۇ ئاكىسىنىڭ ئادەملىرى قوللىرى باغلانغان،
شەمشادەك قەددى - قامەتلىك بىر يىگىتنى تۈنۈگۈن
ئاخشام ئەل ياتار مەزگىلدە تۇتۇپ كېلىپ، ئالدىدىكى
ئامبارغا سولىۋەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنى ئويلايدىغان
بولۇپ قالدى. ئۇ بۈگۈن بىر كۈن قىلغان - ئەتكىنى
نامەلۇم بۇ يىگىتنى خىيال قىلىپ، خىياللىرىنىڭ
تېگىگە يېتەلمىدى.

«قەددى - قامىتى شۇنچىلىك كېلىشكەن بۇ يىگىت
كىمدۇر؟! ئۇ نېمە گۇناھ ئۆتكۈزگەندۇ؟!» دېگەن
سوئاللارغا جاۋاب تاپالمىغان قىز ئۆزى بىلمەيدىغان بىر
يىگىتنىڭ خىالىنى قىلىپ، ئىچ - ئىچىدىن تىتىلداپ
كەتتى.

ئادەمنىڭ ئىچكى دۇنياسى تىلسماتلىق ئالەم. بەزىدە ئۆزىگە مۇناسىۋەتسىز ئىش - ھەرىكەت ۋە ئادەملەرگە قىزىقىپ، ساق بېشىغا ئاغرىق تېپىۋالدىغانلار يوقمۇ؟! بار! كۈنسۇلۇمۇ دەل شۇنداق كۈنگە قېلىۋاتاتتى. قىز ئۆمرىدە بىر قېتىممۇ كۆرۈپ باقمىغان بۇ يىگىتكە قىزىقىپ، ئۇنىڭ كىملىكىنى، قوللىرى باغلانغۇدەك نېمە ئىش قىلغانلىقىنى بىلگۈسى كېلىۋاتاتتى. «ئاكىسىدىن سورىسۇنمۇ؟! ئاكىسىنىڭ يىگىتلىرىدىن سورىسۇنمۇ?!» ئۇلارنىڭ دەپ بېرىدىغىنىغا گۈزەل ئىشەنمەيتتى...

كۈنسۇلۇ باش - ئايىغى چىقمايدىغان خىياللار ئىچىدە قىيىنلىپ تۇرغىنىدا، ئاكىسى سارايدىن چىقىپ ئامبارغا قاراپ ماڭدى. لاپاسنىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ تۇرغان قاراۋۇل غوجايىنى كۆرۈپ قول باغلىدى. خاباش قاراۋۇلدىن ئاچقۇچنى ئېلىپ، ئامبارنىڭ قۇلۇپىنى ئېچىپ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. كۈنسۇلۇ تولۇن ئايىنىڭ نۇرىدا يورۇپ تۇرغان ئېغىلدىن كۆزىنى ئۈزمەي، ھەممىنى كۆرۈپ تۇراتتى. بىرچاغدا قاراۋۇل ئېغىلدىن چىقىپ، ئېغىلنىڭ كۈتۈپتەش تەرىپىدىكى خالا جايغا قاراپ ماڭدى. قىز بىردەم ئويلىنىپ، ئىشكىنى ئاستا ئېچىپ پېشايۋانغا چىقتى. ئۇ قاراۋۇلنىڭ قارىسىنى كۆرمىگەندىن كېيىن، پېشايۋاندىن چۈشۈپ، ئېغىلنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى ئامبارنىڭ يېنىغا كەلدى. ئېغىل بىلەن ئامبارنىڭ كۈنچىقىش تەرەپتىكى تېمى بىر بولۇپ، قاپقاقسىز دېرىزىسى كۈنچىقىشقا قارايتتى. كۈنسۇلۇ دېرىزىنىڭ يېنىغا كېلىپ، بىر چېتىدىن ئىچىگە قارىدى. ئاي نۇرى چۈشۈپ تۇرغان ئېغىل

ئىچىدىكىلەر ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بويى ئېگىز، قورساق سالغان ئامىد ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ سۆزلەيتتى. گاهىدا كونا، غىچىلدايدىغان ياغاچ كارىۋاتنىڭ قىرىدا ئولتۇرغان نۇربەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭغا ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنى تىككەن ھالدا سۆزىنى داۋاملاشتۇراتتى.

كۈنسۇلۇ كۆزىنى دېرىزىدىن ئېلىپ، ئاكىسىنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالدى.

— نۇربەگ! — دەيتتى ئاكىسى ئاچچىقى بىلەن سۆزلەپ، — سەن ھازىر جەننەت بىلەن دوزاخنىڭ ئارىسىدىكى سىرات كۆۋرۈكىدە تۇرۇۋاتىسەن، مېنىڭ دېگىنىمدەك قىلساڭ جەننەتكە كىرسەن، قارشىلاشساڭ دوزاخقا ئازابلىنىپ ئۆلسەن! ساڭا بۇنىڭدىن باشقا يول يوق!... قارشىلىق قىلماي ئاناڭ ھۆرىگۈل چاغاتايغا تەگكەن بولسا خانىش بولاتتى. سەنمۇ ھەممە تەرەپتىن گۈل بولۇپ، ماي ئىچىدىكى بۆرەكتەك ياشايتتىڭ. ئاناڭ ئۆزىگە ئۆزى قىلدى، سەنمۇ ئاناڭدەك قارشىلىشىش يولىغا ماڭدىڭ. سېنىڭدەك تۆت توك - توك چاغاتاي خانلىقىغا تەڭ كېلەلمىدۇ؟! ھازىر خاننىڭ تازا ئالدىراش ۋاقتى بولۇپ قالدى. بولمىسا سەنلەرنى چېرىك ئەۋەتىپ تۇتۇپ كېلەلەيتتى، — ئامىدىنىڭ سۆزى يۆتىلىپ كېتىپ ئۈزۈلۈپ قالدى، بىر ئازدىن كېيىن ئۇ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — يەنىلا بىز بىر قېرىنداش بولغانلىقتىن ساڭا ئىچىم ئاغرىيدۇ. ئون گۈلۈڭنىڭ بىرىمۇ ئېچىلمىغان سېنىڭدەك بىر يىگىتنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىدىن ئازابلىنىمەن. ياخشىسى، ئوكا، سۆزۈمنى ئاڭلاپ چاغاتايغا تەسلىم بول! تاغدىكى يىگىتلىرىڭنى

باشلاپ كېلىپ چاغاتايغا خىزمەت قىلغىن! شۇنداق قىلساڭ، مانا مەن چاغاتايغا دەپ سېنى ئەتىۋارلىتىمەن!... كۈنسۇلۇ ئاكىسىنىڭ قانداق ئادەملىكىنى ئاز - تولا بىلەتتى. بۇ قېتىم ئۆز قۇلىقى بىلەن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ چىدالماي قالدى...

— چاغاتاينىڭ ئەتىۋارلىشىغا سەنلا ئېرىشكىن! ماڭا بۇنداق ئەتىۋارلىق ۋە قەدەر - قىممەتنىڭ كېرىكى يوق! — دېدى نۇربەگ، ئۇنىڭ ئاۋازى شۇنچىلىك مەردانە ۋە جاراڭلىق چىقاتتى، — مەن سېنىڭدەك چاغاتاينىڭ ياخشىلارنى چىشلەيدىغان ئىتى بولۇپ، «ھەممە تەرەپتىن گۈل بولۇپ، ماي ئىچىدىكى بۆرەك بولۇشنى» خالىمايمەن! مەن ئۆز ئەل - يۇرتۇمغا خائىنلىق، ئاتا - ئانىمنىڭ پاك روھىغا ئاسىيلىق قىلىپ ئار - نومۇسنى بىلمەيدىغان ۋىجدانسىزلاردىن بولۇشنى تېخىمۇ خالىمايمەن! ئانىم ھۆرىگۈلنىڭ ئاق سۈتى بىلەن بىللە، ئۇنىڭ ئالىجانابلىقىمۇ، پاكلىقىمۇ، ۋىجدانلىق ۋە ئار - نومۇسچانلىقىمۇ، ئۆز مۇھەببىتىگە سادىقلىقىمۇ مېنىڭ ۋۇجۇدۇمغا كىرگەن! بۇ ئاق بىلەن قارا، كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭ ياشاۋاتقان جاھاندا، ياشاشنىڭ قەدەر - قىممىتىنىڭ نېمىلىكىنى سەن بىلمەيسەن! سەن قارىغا، كېچىگە مەنسۇپ ئادەم، ئاق ۋە كۈندۈزدەك يورۇق ياشاشنىڭ گۈزەللىكىنى، قەدەر - قىممەتلىكىنى زادىلا بىلمەيسەن! ياشاش ئۇيەپ - ئىچىشلا، ئويۇن - تاماشىلا، ھاۋايى ھەۋەسلا ئەمەس، بەلكى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئەل - يۇرتتۇڭغا ۋاپادار پەررەنت بولۇپ، مېھىر - مۇھەببەت ئېتىزىڭدا بىر دانە شېكەر سۈيى يېتىلدۈرۈپ يېگۈزۈشتىن ئىبارەت! مانا بۇنى مەنلىك ياشاش دېسەڭ

بولدۇ. سېنىڭ قارا يۈزلۈك بىلەن چۆرگىلەيدىغان
بېشىڭ بۇلارنى زادىلا چۈشەنمەيدۇ. مېنى ئۆزۈڭگە
ئوخشاش بىر مۇناپىققا ئايلاندۇرىمەن دەپ ئاۋارە بولما!
بۈركۈت ھامان بۈركۈت، ئۇنىڭ قاغىغا ئايلانغىنىنى
كۆرگەنمىدىڭ، ئامىد جانا بىلىرى؟!...

كۈنسۇلۇ ئاكىسىنىڭ چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ،
پۇتىنىڭ ئۈچىدا تېۋىش چىقارماي دېرىزىنىڭ يېنىدىن
ئايرىلدى. ئۇ پېشايۋانغا چىققاندا، خالادىن كېلىۋاتقان
قاراۋۇلنى كۆردى. قىز نۇر بەگنىڭ ئالتۇندەك
سۆزلىرىنىڭ تەسىرىدە ئاجايىپ بىر تۇيغۇ بىلەن ئۆز
ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا نۇر بەگ —
سۇمباتلىق، تىللاردا داستان يىگىت كېلەتتى...

كۈنسۇلۇ ياتىدىغان ئۆيىگە قايتىپ كىرىپ
ئۇخلىيالمىدى. ئۇ دېرىزىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئېغىل
تەرەپكە تىكىلدى. قاراۋۇل ئامبار ئىشىكى يېنىدا تامغا
يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. ئاكىسى ئۆز سۆزلىرىنى قەيسەر
يىگىتكە يېگۈزەلمەي ئامباردىن چىقىپ كەتكەندەك
كۆرۈنەتتى.

دېرىزىنىڭ سىرتىدىكى يەرۇ ئاسمان شۇنچىلىك ئاق
ئايدىڭ ئىدىكى، يىتكەن يىغىنىنىمۇ تاپقىلى بولاتتى.
تېخى ئاي جەنۇب ئاسمىنىڭ ئۆتمىگەن بولسىمۇ، يېقىنلاپ
قالغاندەك قىلاتتى.

ساھىبجامال دېرىزىدىن تالاغا قاراپ تۇرۇپ خىيالغا
كەتتى. خىيال ئالانىڭ ئادەملەرگە ئاتا قىلغان ئەڭ

ئۇلۇغ سوۋغىسى. ئادەم خىيالىسىز ياشىيالمىدۇ. ئۇ خىيال بىلەنلا ئۆز تەقدىرى ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزەلەيدۇ. كۆڭلىنىڭ سىرلىرىنىمۇ خىيال ئارقىلىقلا ئاشكارىلايدۇ. خىيال خىيال قىلغۇچىنىڭ كۆڭۈل - كۆكسىنى كۆرسىتىدىغان جاھاننامە ئەينىكى.

«يىگىتنىڭ ئىسمى نۇربەگ ئىكەنلىكىنى بىلىدىم، ئۇ چاغاتاي ئالىمەن دېگەن، ئاقتۆپىلىك ھۆرىگۈل دېگەن گۈزەل ئايالنىڭ ئوغلى. يات مىللەتتىن بولغان چاغاتايغا تېگىپ شاھانە كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك، ئەيش - ئىشرەتلىك تۇرمۇشتا ياشاشنى راۋا كۆرمىەي، ئار - نومۇس، ۋىجدان، مىللىي ئىززەت - ھۆرمىتىنى ساقلاپ، ئۆلۈپ كەتكەن ئېرىگە بولغان ۋاپادارلىق ۋە سادىقلىقنى ئاقلاپ ئۆلۈۋالغان ھۆرىگۈل ھەقىقەتەنمۇ تىللاردا داستان قىلغۇدەك ئۇلۇغ ئايال! ئۇ مىللىتىمىزنىڭ مەڭگۈ سولمايدىغان خۇش پۇراق گۈلى! ئۇ ئەسەرلەر ئەتىۋارلاپ، ياخشى كۆرۈپ، ئېغىزدىن چۈشۈرمەي ئېيتىدىغان گۈزەل ناخشا! شۇنداق دېسەم بولىدۇكى، ھۆرىگۈلنىڭ ئۆلۈمى ئۇيغۇر خوتۇن - قىزلىرىنىڭ گۈزەل ئەخلاق - پەزىلىتىنى خەلقئالەمگە كۆرەك قىلدى!...»

ئاتىسى بىر، ئانىسى بىر ئاكا - سىڭىلنىڭ پەرقى ئاسمان بىلەن زېمىندەك بولۇۋاتقانلىقى كىشىنى ئويغا سالىدۇ. ئاكىسى ئامىد قارىنىڭ، قاراڭغۇ كېچىنىڭ، شەيتاننىڭ مۇرىتى ئىكەنلىكى ھەممىمىزگە ئايان. سىڭىلىسى كۈنسۇلۇ ئاقنىڭ، كۈندۈزنىڭ، خىزىرنىڭ مۇرىتى ئىكەنلىكىمۇ مانا ئايان بولماقتا. بىر ئائىلىدە ئۆسكەن بۇ ئىككى قېرىنداش نېمىشقا ئاق بىلەن

قارىدەك، كېچە بىلەن - كۈندۈزدەك، خىزىر بىلەن شەيتاندەك بىر - بىرىگە ئوخشاشمايدۇ؟! ئۇلارنىڭ ئىچكەن چېپى، يېگەن نېنى ۋە تامىقى بىرغۇ؟! نېمىشقا بۈگۈن ئۇلارنىڭ يۈرىكى ئوخشاشمايدىغان بولۇپ قالدى؟! تەقدىر ئىككىسىنى باشتىلا شۇنداق ياراتقانمىدۇ؟! يا ئۇلار تۇغۇلغاندا ئوخشاش بولۇپ، ئاق - قارىنى تونۇشقا باشلىغاندىن كېيىن، ئاندىن بىر - بىرىگە ئوخشاشماي قالغانمىدۇ؟!

كىچىكىدىنلا ئۆزىنىڭكىنى راست دەپ ئۆسكەن بالا ئامىدقا ئايلىنمىدۇ؟! باشقا بالىلارنىڭ قولىدىكى تاتلىقنى بۇلاپ يەيدىغان، ئەمما ئۆزىنىڭ قىلدەك بىرنېمىسىنى باشقىلارغا تۇتقۇزمايدىغان سەبىي ئاخىر بېرىپ، ئۆزىنىڭ شېكەرىي مەنپەئەتى ئۈچۈن ھەرقانداق يامانلىقنى قىلىشتىن يانمايدىغان بولۇپ چىقامدۇ؟!

ئۆزىنى ئانچە ئويلاپ كەتمەيدىغان، باشقا بالىلار بىلەن چىقىشىپ ئوينىيالايدىغان، قولىدىكىنى باشقا بالىلاردىن ئايىمايدىغان بالا ئاخىر كۈنسۇلۇ بولامدۇ؟! مۇشۇ بىر بىخ بۇ گۈزەل قىزنى خۇش پۇراق چاپىدىغان گۈلگە ئايلاندۇرغانمىدۇ؟!

بۇ ئويلىنىدىغان مەسىلە، ئاغزىدىن ئانا سۈتى پۇراپ تۇرغان دەۋردىكى سەبىيلەرگە ئاتا - ئانىلارنىڭ تازا كۆڭۈل بۆلۈشىنىڭ مۇھىملىقىنى كۆرسەتمەمدۇ؟!

كۈنسۇلۇ بارغانسېرى خىيال ئىچىگە چوڭقۇر كىرىپ نۇربەگنى ئويلايتتى. ئۇنىڭ بايا ئاكىسىغا دېگەن سۆزلىرىنى ئەسلەيتتى. ئۇ ئويلىغانسېرى ۋە ئەسلىگەنسېرى نۇربەگكە تېخىمۇ يېقىنلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى سەزمەيتتى.

«بوي - تۇرقىمۇ خېلىلا قاملاشقان يىگىتتەك قىلىدۇ. چىرايىنى كۆرەلمىدىم، قانداقكىن؟ لېكىن، يىگىتنىڭ قەلبى جاراڭلاپ تۇرغان گۈزەل ناخشىغا ئوخشايدىكەن! ئۇنىڭ ئاكامغا دېگەن سۆزلىرى قەلبىنىڭ سۈرىتى ئەمەسمۇ؟! تىل دەل دىلىنىڭ سۈرىتى. دىلى قانداق بولسا، تىلىمۇ شۇنداق بولىدۇ. تۆمۈردىن قان چىقىدۇ، زادىلا سۇ چىقمايدۇ. شۇنداق، نۇربەگنىڭ گۈزەل ناخشىدەك سۆزلىرى، ئۇنىڭ گۈزەل يۈرىكىنىڭ ئۆزى! ئۇنىڭ ياشاش ھەققىدىكى سۆزلىرى نېمىدېگەن گۈزەل؟! مۇشۇنداق يىگىتنىڭ قولىغا سۇ قويۇپ ئۆتسەڭ بەخت ئەمەسمۇ?!»

كۈنسۇلۇ ھاياجانلىنىپ بىردەم خىيالدىن توختاپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ يۈرىكى ئۆزىمۇ بىلىمگەن ئاجايىپ بىر تۇيغۇلار بىلەن سوقاتتى. بۇ قانداق ھېسسىياتتۇر؟! قىز بۇ ھېسسىياتنىڭ ھەم شېرىن، ھەم چۈچۈك، ھەم قىينايدىغانلىقىنى سېزەتتى.

«راست، - دەپ ئويلايتتى كۈنسۇلۇ ھاياجان ۋە ئۆزىمۇ بىلىمگەن تۇيغۇلار ئىچىدە، - ئادەم يەپ - ئىچىش، كىيىش، ئويۇن - تاماشا ئۈچۈنلا دۇنياغا كېلەمدۇ؟! يەپ - ئىچىش، كىيىش دېگەنلەر ياشاشنىڭ شەرتى، لېكىن مەنىسى، قەدىر - قىممىتى ئەمەس! پەقەت يەپ - ئىچىش، كىيىش ۋە ئويۇن - تاماشا ئۈچۈنلا ياشىسا، بۇنداق ئۆمۈرنىڭ ھاياۋانلاردىن نېمە پەرقى بار؟! نۇربەگ توغرا دېدى: «ئالەم ئاق بىلەن قارا، كېچە بىلەن كۈندۈز، شەيتان بىلەن خىزىر ئېلىشىۋاتقان ئالەم! سەن قايسى تەرەپتە تۇرىسەن؟! مېنىڭ ئاكام قارا، كېچە ۋە شەيتان تەرەپتە تۇرۇپ، ئۆز ئۆمرىنى خۇشامەت ۋە رەزىللىك

بىلەن ئۆتكۈزمەكتە. پەقەت ئاق، كۈندۈز ۋە خىزىر تەرەپتە تۇرغان نۇر بەگلەر ئەل - يۇرتنىڭ سۈيىدە ئېقىپ، ئوتىدا كۆيۈپ، ئۆز ئۆمرىنى گۈلدەك خۇش پۇراق چاچقۇزۇپ مەنىلىك ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ!...»

گۈزەل قىز يەنە ئويلىنىپ بىردەم تۇرۇپ قالدى. دېرىزە سىرتىدىكى ئاي جەنۇب ئاسمىنىڭ يېقىنلاپ كېلىپ ئالەمنى تېخىمۇ يورۇتۇپ، ئاق ئايدىڭ كېچىنى تازا قىيامغا كەلتۈرگەندەك كۆرۈنەتتى. شۇ تاپتا كۈنسۇلۇنىڭ كۆڭلىمۇ قىيامغا كەلگەن ئايدىڭ كېچىدەك، قىزلىق ھېسسىياتىنىڭ ئەڭ جۇشقۇنلۇق قاينىمىغا ئايلىنىپ كەتتى. ئۇ بارغانسېرى نۇر بەگكە تۇيغۇ جەھەتتىن يېقىنلىشىپ بىر تەقدىر شېخىدىكى قوشماق گۈلگە ئوخشاپ قېلىۋاتاتتى. قىز نۇر بەگنى قانچىلىك چوڭقۇر چۈشەنگەنسېرى، ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قېلىۋاتقانلىقىنى بىلمەي قېلىۋاتاتتى.

بىردىنلا: «ئاھا» دەپ توۋلىۋەتتى كۈنسۇلۇ، ئۇنىڭ قىلىشتەك تۆكۈلۈپ تۇرغان كىرىپىكلىرى ئارىسىدىكى ئاھۇنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى ۋەھىمە بىلەن چاقناپ كەتتى. قىزنى بۇنداق ۋەھىمىلىك ۋارقىراتقان سىرلىق كۈچ، قىزنىڭ كۆڭلىگە كەلگەن نۇر بەگنىڭ خەتەرلىك تەقدىرى بولدى.

«چاغاتاي بولغان بولسا، — دېدى قىز ئەندىشىلىك خىياللار ئىچىدە ئۇياقتىن — بۇياققا مېڭىپ، — ئاكام ئەتىگەندىلا نۇر بەگنى ئۆز غوجايىنىغا ئاپىرىپ بېرەتتى. خان ئاتىسى چىڭگىزخان ئۆلۈپ شۇ ياققا كەتكەنلىكتىن ئاكام ئامالسىز بۇ باتۇر ئوغلاننى ئۆيىدە ساقلاپ، ئۇنىڭ كېلىشىنى كۈتۈشكە مەجبۇر بولدى...»

تۇيۇقسىز كەلگەن بۇ خىيال كۈنسۇلۇنى
شۈركۈندۈرۈپ، بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىرىپ
تېخىچىلا ۋەھىمىنىڭ قوقسىدا پۇچىلايتتى.
«ئاكام نۇربەگ بۇ ئۆيدە تۇرۇۋەرسە بىخەتەر بولمايدۇ
دەپ خانلىقنىڭ تۈنەكخانىسىغا^① يۆتكىۋەتسە قانداق
بولىدۇ؟!»

بۇ ئەندىشلىك خىيال قىزنى جىددىيلەشتۈرۈپ، يەنە
دېرىزىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ ئېغىل تەرەپكە قارايتتى.
كۈنسۇلۇ نۇربەگنى ھازىرلا خانلىق تۈنەكخانىسىغا
ئەكىتىدىغاندەك ئەنسىزلىك بىلەن، ئۇياققا — ئامبارغا
تىكىلدى. قاراۋۇل يەنىلا ئامبار ئىشىكى يېنىدا تامغا
يۆلىنىپ ئولتۇراتتى.

ئەمدى ساھىبجامال كۈنبەگنىڭ ھاياتىدىن ئەنسىرەپ
قالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە پاللىدە قىلىپ بىر پىكىرنىڭ
چىرىغى ياندى: «ياق! ئۆلسە بولمايدۇ! ئۇ ياشىشى كېرەك!
ئۇ كىشىلەرگە توغرا ۋە مەنىلىك ياشاشنىڭ يولىنى
كۆرسىتىپ بېرىشى ئۈچۈن ياشىشى زۆرۈر! قانداق
قىلىمەن؟! ئۇنى قانداق قىلىپ قۇتۇلدۇرۇپ قالمەن؟!»

ساھىبجامال تېخىمۇ ئەنسىزلىك ئىچىدە گاڭگىراپ،
يەنە ئاي يورۇقى يورۇتقان ئۆي ئىچىدە ئۇياقتىن —
بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە بارغانسېرى
كۈچىيىۋاتقان ۋەھىمە، يىگىتنىڭ تەقدىرىگە ئۆزى
بىردىنبىر جاۋابكار بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ
قالدى. بۇ ۋەھىمە، بۇ جاۋابكارلىق قىزنىڭ يۈرىكىگە
ئۇچقۇن تاشلاپ، ئۇنى ئاستا — ئاستا كۆيدۈرۈشكە

① تۈنەكخانا — تۈرمە.

باشلىدى. كۆپىنچە ھاللاردا مۇھەببەت مانا مۇشۇنداق ھېسداشلىق ۋە جاۋابكارلىقتىن تۇغۇلىدۇ...

«قانداق قىلىپ بولمىسۇن، مەن نۇربەگنى قۇتۇلدۇرۇشۇم كېرەك! مەرھۇمە ھۆرىگۈلنىڭ ئوغلىنى ئاكام تۇتۇپ كېلىپ، ھويلىدىكى ئامبارغا سولغانلىقىنى بىر مەن بىلىمەن. نۇربەگنى بىر مەنلا قۇتۇلدۇرمىسام، مېنىڭدىن باشقا قۇتۇلدۇرىدىغان ئادىمى يوق! ئامباردا قۇلۇپ، كېچە - كۈندۈز يېنىدا قاراۋۇل، قانداق قۇتۇلدۇرارمەن؟! ياق، - دەۋەتتى قىز ياق سۆزىنى ئۈنلۈك توۋلاپ، - چوقۇم قۇتۇلدۇرۇشۇم كېرەك!»

قىز تىتىلداپ كەتتى. تىتىلداشنىڭ ئۆزىمۇ ئەڭ ئېغىر ئازاب! قىز ئۆزىنىڭ نۇربەگنىڭ تەقدىرىگە چېتىلىپ قالغانلىقىنى بىلدى. ئۇنى قۇتۇلدۇرمىسا، ئەمدىكى كۈنلىرى ئۇنىڭغا قەدىر - قىممەتسىز بولىدىغانلىقى ئوچۇق كۆرۈندى. كۈنسۇلۇ نۇربەگدىن ئايرىلىپ ياشىيالمايدىغانلىقىنىمۇ ھېس قىلدى. ئۇ ئۆلۈپ كەتسە، بۇ ھايات، بۇ دۇنيا ئۆزىگە مەنسۇر بولىدىغانلىقىنى بىلدى. مۇھەببەت، مانا شۇنداق يۈرەككە كىرىپ ئادەمنى قىينايدىغان مەنئى كۈچ، شۇ تاپتا قىز قەتئىي بىر قارارغا كەلدى. «ئۆزىنىڭ تەقدىرىگە چېتىلغان بىر يىگىتنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە ئۇ ئەمدى قانداق چىداپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرالىسۇن؟! ياق! بېشىغا قانداق كۈنلەر كەلمىسۇن، ئۇ ئەمدى نۇربەگنى قۇتۇلدۇرۇش يولىغا جېنىنى پىدا قىلىدۇ!»

كۈنسۇلۇ ئۆز يۈرىكىدە پەيدا بولغان قۇدرەتلىك مۇھەببەت بىلەن ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان، پەقەت نۇربەگنى بۇ دوزاختىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشنىلا

ئويلايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ بەزى تەييارلىقلارنى قىلىۋېلىپ، چىن كۆڭلىدىن سۆيۈپ قالغان سۆيۈملۈكنى قاچۇرۇۋېتىشنى كۆڭلىگە پۈكتى...

※ ※ ※

— بۇ يېرىم كېچىدە كېلىپ دەرۋازىنى ئۇرۇۋاتقان كىمدۇر؟! — دېدى كۆزلىرىنى يىرتىپ ئېچىپ ئورنىدىن تۇرغان سەككاكى ھېچنىمىنى تۇيماي يېنىدا يېنىك پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان ئايالى تىللاخاننىڭ يېنىدىن قوپقۇسى كەلمىگەندەك تالاغا قۇلاق سېلىپ. ئىككى دېرىزىدىن چۈشۈۋاتقان ئاي يورۇقىدا ئۆي ئىچىنىڭ ھەممە يېرى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئىشك ئېچىلىپ ئايتولدىنىڭ چىققانلىقىنى بىلگەن سەككاكى دېرىزىگە قاراپ ئولتۇردى. ھايال ئۆتمەي ئايتولدى بىرەيلەننى باشلاپ ئۆز ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ئۇ يەنە چىقىپ، ئاتىسىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ ئاستا چەكتى.

— دادا! دادا!...

— ھە، نېمە گەپ؟ — دېدى سەككاكى ياستۇقى يېنىدا تۇرغان ئاق كۆڭلىكىنى ئېلىپ كىيىۋېتىپ. — ئاقتۆپىدىن مېھمان كەلدى!...

مۇتەپەككۈر كالتە مۇۋۇت چاپىنىنى يېپىنچاقلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشككە كەلدى. ئويغانغان تىللاخان كۆڭلىكىنى كىيىپ، ئېرىنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى.

ئىشكىنى ئېچىپ چىققان سەككاكى چىرايى جىددىيلەشكەن، كۆزلىرىدىن ھەم قايغۇ - ئەلەم، ھەم

قانداق قىلىشنى بىلەلمەي تىتىلداۋاتقانلىقى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان ئوغلىنى كۆردى.

— مېنىڭ ئۆمۈرلۈك ئاغىنەم نۇربەگنى نامەلۇم ئادەملەر تۇتۇپ كېتىپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئېلىپ دوستۇمنىڭ تاغ تۇراسىدىن كەلگەن يىگىت ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشسەم دەۋاتىدۇ.

ئالدىدا سەككاكى، كەينىدىن ئايتولدى ئىشىكى ئوچۇق تۇرغان ئۆيگە كىردى. دېرىزە تەكچىسىگە قويۇلغان مىس شامداندىكى شام پىلىدراپ يېنىۋاتاتتى. ئىشىكنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى دېرىزە يېنىدا ئولتۇرغان چىرايى قارىمۇتۇق، ئۇزۇن بۇرۇتلۇق يىگىت سەككاكىنى كۆرۈپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئىككى قولىنى سۈنۈپ، مۇتەپەككۇرنىڭ ئىككى قولىنى تۇتۇپ كۆرۈشتى، ئاندىن تا ئالىم ئولتۇرۇپ بولغۇچە ئىككى قولىنى ئالدىغا باغلاپ تام يېنىدا ئۆرە تۇردى.

ھال — ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن پاراڭ باشلاندى. كەلگەن يىگىت بىر ئاينىڭ ئالدىدا تاغ تۇراغا كەينى — كەينىدىن ئۈندەك يىگىتنىڭ: «چاغاتايدىن زۇلۇم كۆردۈق!» دەپ كەلگەنلىكىنى سۆزلىدى. ئىككى كۈننىڭ ئالدىدىكى كېچىدە نۇربەگ ۋە ھېلىقى كەلگەنلەرنىڭ تۇيۇقسىز يوقاپ كەتكەنلىكىنى دېدى. بىز ئويلىنىپ: «سەردارىمىزنى ئاشۇ كەلگەنلەر تۇتۇپ كەتتى» دېگەن قاراشقا كەلدۇق. شۇنىڭ بىلەن تەييارلىق قىلىپ، تاغدىن چۈشۈپ، ئىككى — ئۈچتىن بولۇپ بۈگۈن كەچتە ئالمالىققا كىردۇق. بىزنىڭ ئالمالىققا كېلىشىمىزگە يىگىتلىرىمىزدىن بىرىنىڭ سۆزىمۇ سەۋەب بولدى. بىر

كۈنى كەلگەنلەردىن بىرقانچىسى قارىغايلىقنىڭ يېنىدا پاراڭلىشىپ تۇرغاندا، يىگىتلىرىمىزدىن بىرى ياغاچ ئۆيىدىن چىقىپ ئۇلارغا يېقىنلاپ كېلىدۇ. پاراڭلىشىۋاتقانلار ئۆزلىرىگە يېقىنلاپ كەلگەن يىگىتنى كۆرمەي پارىڭنى داۋاملاشتۇرىدۇ. بىزنىڭ سەپدېشىمىز ئۇلارنىڭ: «ئامىد» دەۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قېلىپ: «بۇلار ئامىدىنى قانداق بىلىدۇ؟! بۇ كەلگەنلەر ئامىدىنىڭ ئادەملىرىمىدۇ - يە؟!» دېگەن گۇماندا بولىدۇ. لېكىن، ئۇ بۇ گۇماننى نۇر بەگ ۋە بىزگە دېمەي بىخۇدلۇق قىلىدۇ. بىز بۇ سەپدېشىمىزنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن: «كەلگەنلەر ئامىدىنىڭ ئادەملىرى» دەپ قارىدۇق. قالغانلار دەڭ ۋە سارايلاردا قالدى. مەن ئۆزلىرىگە بۇ ئەھۋالنى يەتكۈزۈپ يوليورۇق سورىغىلى كەلدىم. بىز: «سەردارىمىز يەتتە قەۋەت يەر تېگىدىكى زىنداندا بولسىمۇ قۇتۇلدۇرۇپ چىقىمىز» دېگەن ئىرادە بىلەن كەلدۇق!...

سەككاكى ئۇلارنىڭ بايانىنى ئاڭلاپ: «نۇر بەگنى تۇتۇپ كەتكەنلەر چوقۇم ئامىدىنىڭ ئادەملىرى» دېگەن ئويغا كەلدى. ئۇنىڭ بۇنداق ئويغا كېلىشىگە: «چاغاتايغا ياخشى كۆرۈنمەن دەپ كەينى - كەينىدىن قىلغان بىرنەچچە ئىشلىرىنىڭ يۈرۈشمىگە ئىلگىرىدىن يۈزى تۆكۈلگەن ۋەزىر نۇر بەگنى تۇتۇپ چاغاتايغا تاپشۇرۇپ، خان ئالدىدىكى ئابروينى تەكلىمەكچى بولغان» دېگەن كۆز قارىشى سەۋەب بولدى.

«چاغاتاي ئاتىسى چىڭگىزخاننىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئۆز يۇرتىغا كەتتى. ئامىد نۇر بەگنى تۇتۇپ كەلگەن بولسا،

خانلىق تۈنەكخانىسىغا تاپشۇرۇپ بەرمەي ئۆز ھويلىسىدا ساقلایدۇ. چاغاتاي قايتىپ كەلگەندە ئامىد نۇربەگنى ئۆز قولى بىلەن تاپشۇرۇپ بېرىپ، ماختىشىغا سازاۋەر بولمىغۇچە جېنى ئارام تاپمايدۇ. ئەتە ئايتولدى بېرىپ ئۇنىڭ ھويلىسىنى كۆزىتىپ كەلسۇن» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن مۇتەپەككۈر، ھۆرمەت بىلەن ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان يىگىتكە قارىدى:

— ئوغلۇم، چارچاپمۇ كەتكەنسز، مۇشۇ يەردە يېتىپ قىلىڭ، ئەتە پاراڭلىشايلي! مەن ۋە ئايتولدى ئىككىمىز بارلىق ئاماللار بىلەن ھۆرمەتلىك سەردارنىڭلارنى تېپىشىڭلارغا ياردەم قىلىمىز. نۇربەگنى راستلا ئامىدنىڭ ئادەملىرى تۇتۇپ كەتكەن بولسا، ئۇ چاغاتاي قايتىپ كەلگۈچە ھېچنېمە بولمايدۇ، — سەككاكى سۆزدىن توختاپ ئويلىنىپ قالدى، — قورسىقىڭىز قانداق؟ — بايىلا ئاشپۇزۇلدا تاماق يېۋىدۇق.

— ئايتولدى، مېھمانغا ئورۇن سېلىپ بەرگىن، يېتىپ ئارام ئالسۇن!

سەككاكى ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى. ئورنىدىن تۇرغان ئايتولدى بىلەن مېھمان قول باغلاپ كەينىدىن قاراپ قالدى.

سۈتتەك ئاق ئايدىڭ كېچە، كۈنسۇلۇ ئۆز ئۆيىنىڭ دېرىزىسى ئالدىدا تۇرغىنىغا بىر ئاش پىشىمدەك ۋاقىت بولدى. ئۇ ئامبارنىڭ ئىشىكى ئالدىدا ئۇياقتىن — بۇياققا گاھ توختاپ، گاھ مېڭىۋاتقان قاراۋۇلدىن كۆزىنى ئۈزمەي

تۇراتتى. ئاخىر مېڭىپ چارچىدىمۇ، قاراۋۇل ئامبارنىڭ ئىشىكى يېنىدا، تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى.

ۋاقىت ئۇن - تىنسىز ئېقىن سۈدەك ئۆتمەكتە. ئەل ئۇيقۇغا كەتكىنى نە كەم، ئامبارنىڭ قۇلۇپىنى ئۇرۇپ چېقىشقا بىر بولغا تەييارلاپ قويغان ساھىبجامال، قاراۋۇلنىڭ ئۇخلاپ قېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى. سېپى خېلىلا ئۇزۇن، خېلىلا يوغان بولغا دېرىزە تەكچىسىدە، ئۆز ئىگىسىنىڭ قولغا ئېلىشىنى كۈتۈپ ياتاتتى. قېرىشقاندەك قاراۋۇل ئۇخلىماي، گاھى ئورنىدىن تۇرۇپ تاماكا چەكسە، گاھى يۆتىلىپ قوياتتى. ئۇ بۇ ھەرىكەتلىرى بىلەن ئۇخلاپ قالماسلىققا تىرىشىۋاتقاندەك قىلاتتى.

نەدىدۇر ئىتلار ئاچچىق ھاۋشىپ كەتتى. ۋاقىت گۈزەل قىزنى تىتىلدىتىپ شۇنچىلىك ئاستا ئۆتۈۋاتقاندەك بىلىنەتتى. بىرچاغدا ئىشىك ئېچىلىپ، كۈنسۇلۇننىڭ ئاكىسى پېشايۋانغا چىقتى. قىز ئاكىسىنىڭ: «ئويغاقمىسەن؟» دېگەن خېلىلا ۋارقىراپ ئېيتىلغان سۆزىنى ئاڭلىدى. ساھىبجامال قاراۋۇلنىڭ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئېغىلىدىن چىقىپ ئۆزىنى ئاكىسىغا كۆرسەتكەنلىكىنى كۆردى.

«ئۇخلىما! — دەپ ئاكىسى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلەشكە باشلىدى، — ئامباردىكى ئادەم يامان ئادەم! ئۇنى قۇتۇلدۇرىدىغانلار بار! ئۇخلاپ قېلىپ ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قالساڭ، مېنىڭدىن كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسەن! مەن سېنى مۇلازىملىرىم ئىچىدىن ئەڭ كۈچلۈك، ئەڭ سەگەك، ماڭا ئەڭ سادىق دەپ تاللاپ قاراۋۇللۇققا قويدۇم. خان كەلگۈچە ئامباردىكى ئادەمنى ئامان —

ئېسەن ساقلاپ، ئۇ كەلگەندە تاپشۇرۇپ بېرەلسەك،
سېنىڭمۇ، مېنىڭمۇ ئوخشاشلا بەختىمىز ئېچىلىدۇ.
مېنى چاغاتاي تارتۇقلىسا، مەن سېنى مۇكاپاتلايمەن!...»

كۈنسۇلۇ ئاكىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئىچ - ئىچىدىن
ئۆرلىگەن غەزىپى بىلەن ئاڭلايتتى. ئۇ ئەقىل - ھوشىنى
تاپقاندىن تارتىپ ئاكىسىنى ياخشى كۆرمەيتتى.
ساھىبجامالنىڭ نەزىرىدە، ئاكىسى زورلارغا ھىجىيىپ،
ئاجىزلارغا گىدىيىپ ياشايدىغان، ئاق - قارا، ياخشى -
ياماننى ئۆز پايدا - زىيىنى بىلەن ئايرىيدىغان ئادەم
ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ خوتۇن باز - بۇزۇقلۇقى
كۈنسۇلۇنىڭ ئاچچىقىنى قىرىق گەز ئۆرلىتەتتى.

«ئاكا! - دېدى قىز ئىچىدە، دېرىزىدىن تالاغا قاراپ
تۇرۇپ، - سەن نېمىدېگەن زەھەرلىك ۋە ئىپلاس
ئادەمسەن؟! سېنىڭدەك بىرنېمىنى، بىلسەڭ، ئاكا
دېيىشتىن نومۇس قىلىمەن. سېنىڭدە ۋىجدان، ئار -
نومۇس، ھەقىقىي ئادەملىكنىڭ زەررىسىمۇ يوق!
تۇرغان - پۈتكىنىڭدىن مۇناپىقلىق تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ.
سېنى ئادەم دېگىلى بولامدۇ؟! مەرھۇم ھۆرىگۈلنى
چاغاتايغا ئېلىپ بەرمەكچى بولدۇڭ! ئۇنىڭ ئوغلىنى
چاغاتايغا ئىككى قوللاپ تۇتماقچى بولۇۋاتىسەن! راست،
بۇ ئالەم سېنىڭدەك يامانلارغا تازا باب كېلىدۇ! ئەگەر بىر
ئاجىز بولمىغان بولسام، بۇ ئۆيدىن ئاللىقاچان چىقىپ
كەتكەن بولاتتىم! سەن ئۆزۈڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئەل -
يۇرتۇڭنى قەدىرلەيدىغان ئادەم ئەمەس! سېنىڭدەك يامانلار
باشقىلارنىڭ بېشىدا ياڭاق چىقىپ كېتىۋەرمەس،
سىلەرنىڭ بېشىڭلارغىمۇ چاقماق چۈشىدىغان كۈنلەر
كېلەر!...»

كۈنسۇلۇ ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەپ چىققان غەزىپى بىلەن ئاكىسىدىن شۇنچىلىك نەپرەتلەندىكى، كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى. بۇ ياشلاردا پاك ئىنسانىي تۇيغۇ ۋە ئار - نومۇس، ۋىجدان گۈزەللىكى جۇلالىناتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىدىن ئۆرلىگەن قايغۇ - ھەسرەتمۇ ئىپادىلەنەتتى.

ئاكىسى پىشايۋاندا تۇردىمۇ يا خالا تەرەپكە بېرىپ كەلدىمۇ، بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ساھىبجامال ئامبار تەرەپكە قارىدى. قاراۋۇل ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى. گويا ئۇ ئۆز غوجايىنىڭ ۋەدە قىلغان «مۇكاپاتى» نى ئېلىشقا بىل باغلىغاندەك توختىماي ماڭاتتى. قىز قاراۋۇلغا قاراپ تۇرۇپ تىتىلداپ كەتتى.

«قېنى، لەنىتى، توختىماي مېڭىپ تاڭ ئاتقۇزالامسەن؟! مانا، مەن مۇشۇ يەردە تىك تۇرۇپ، كىرىپكىلىرى چېتىلمىغان كۆزۈمدە تاڭ ئاتقۇزمەن! مەن، بىلەمسەن، ئىرادە... مۇھەببەت!... ھېچنېمىدىن يېڭىلمەيدىغان مۇھەببەت! ئۆلۈم مۇھەببەتنى يېڭەلگەنمۇ؟! دۇنيانى دۇنيا، ھاياتنى ھايات، ئادەمنى ئادەم قىلىدىغان ئىلاھىي قۇدرەت يەنىلا مۇھەببەت! قېنى، سەن يېڭەمسەن، مەن سېنى يېڭەمدىم. كۆرىمىز!...»

ۋاقىت كۆزلىرىگە كۆرۈنمەي، تىۋىش چىقارماي ئۆتمەكتە. كۈنسۇلۇ دېرىزە ئالدىدا تۇرۇپ، ئامبار تەرەپتىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى. قاراۋۇل ئاخىر چىدالماي ئامبار تېمىغا يۆلىنىپ ئولتۇردى. بىر چاغدا قىزنىڭ

كۆزلىرى قاراۋۇلنىڭ بېشىنىڭ بىر يانغا قىسىپ
كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

«ئۇخلاپ قالدىمۇ، نېمە؟ ئۇنىڭ بېشى تامغا تىرەك
بولۇپ تۇرالماي قالدىغۇ؟ يەنە بىر ئاز كۆزىتى!»

كۈنسۇلۇنىڭ كۆزلىرى يۇمۇلىدىغاندەك كۆرۈنمەيتتى.
ئۇنىڭدىن مۇھەببەت چېچىلىپ چاقنايتتى. قىز دېرىزە
تەكچىسىدە تۇرغان ئۇزۇن ساپلىق بولقىنى قولىغا
ئالدى. ئۇ ئىشىك يېنىغا كېلىپ، ئىلغىلىرىنى ئېلىپ،
ئىشىكنى ئاستا ئېچىپ بېشىنى چىقاردى. ئامبار
تەرەپتىن مۈشۈكنىڭ خورۇلدىشىغا ئوخشايدىغان خورەك
ئاڭلىنىپ، قىزغا ئالاھىدە كۈچ ۋە غەيرەت ئاتا قىلدى.
ئۇ پېشايۋاندا تۇرۇپ ھويلا ئىچىگە قاراپ چىقتى.
پەلەمپەيدىن تىۋىش چىقارماي چۈشۈپ، ئېغىل تەرەپكە
يول ئالدى. قاراۋۇل ئىشىكنىڭ يېنىدا، تام تەرەپكە
دۈمبىسىنى قىلىپ دۈگىدىيىپ يېتىپ ئۇخلاۋاتاتتى. قىز
پۇتىنىڭ ئۇچىدا ئاستا دەسسەپ كېلىپ ئامبارغا
سېلىنغان قۇلۇپقا قارىدى. يوغان قارا قۇلۇپنى بولقا
بىلەن ئۇرۇپ ئېچىشنىڭ ئاسان ئەمەسلىكىگە كۆزى
يەتكەن كۈنسۇلۇ ئېغىلنىڭ يان تەرىپىگە ئۆتۈپ،
دېرىزىنىڭ يېنىغا كەلدى. دېرىزىنىڭ بىرەر كۆزىنى
چاققان بىلەنمۇ، ئۇنىڭدىن ئامبارغا كىرگىلى
بولمايتتى. ئۇ بىردەم خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى.
ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا، تۈنۈگۈن كېچە قاراۋۇلنىڭ
يانچۇقىدىن ئاچقۇچنى ئېلىپ ئامبارنىڭ قۇلۇپىنى
ئاچقانلىقى كەلدى. شۇ تاپتىمۇ ئامبارنىڭ ئاچقۇچى
قاراۋۇلنىڭ يانچۇقىدا! كۈنسۇلۇ ئاكىسى ئامباردىن

چىققاندىن كېيىن، قاراۋۇل ئامبارنىڭ قۇلۇپىنى
ئېتىپ، ئاچقۇچىنى يانچۇقىغا سالغانلىقىنى
كۆرگەنلىكىنى يادىغا ئالدى.

قىز يەنە قاراۋۇلنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ يانچۇقىغا
قول سالماقچى بولۇپ توختاپ قالدى. «ئويغىنىپ كەتسە
قانداق قىلىمەن. تەۋەككۈل قىلىشقا زادى بولمايدۇ! بۇ
تەستە كەلگەن پۇرسەت ئالتۇندىنمۇ قىممەتلىك! —
ساھىبجامال خىيالىدىن توختاپ، خورۇلداپ ئۇخلاۋاتقان
قاراۋۇلغا قارىدى، — بۇنداق مەرەزدىن بىرى يوقالسا نېمە
بويىتۇ؟!...»

كۈنسۇلۇ غەيرەتكە كېلىپ بولقۇسىنى كۆتۈردى.
ئۇخلاۋاتقان قاراۋۇل بېشىغا تەگكەن بولقۇسىنىڭ
زەربىسىدىن ئۆلدىمۇ ياكى ھوشىدىن كەتتىمۇ، خورىكى
توختاپ جىمىپ كەتتى. قىز دەرھال ئۇنىڭ يانچۇقلىرىغا
قول سېلىپ ئاچقۇچىنى ئالدى. يوغان قارا قۇلۇپنى
ئېچىپ، ئامبار ئىچىگە ئوقتەك ئېتىلىپ كىردى.

ئىككى قولى كەينىگە تارتىلىپ، بېغىشىدىن ئارغامچا
بىلەن كونا كارىۋاتنىڭ باش تەرىپىگە باغلانغان نۇربەگ
ئوڭدۇسىغا ياتاتتى. قىز يىگىتنىڭ يېنىغا كېلىپ،
ئۇنىڭغا مۇھەببەت بىلەن قارىدى. نۇربەگنىڭ قويۇق ۋە
كەڭ قاشلىرى تېگىدىكى يوغان ۋە قارا كۆزلىرى قىزغا
ھەيران بولغاندەك تىكىلدى. ئۇ بىر تەرەپتىن ئۆزىنى
قۇتۇلدۇرۇۋاتقان ئادەمنىڭ قىز ئىكەنلىكىدىن ھەيران
بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ پەرىزاتلارنىڭكىدەك
ئاجايىپ چىرايلىق ھۆسن — جامالىدىن ھاڭ — تالڭ
قالدى. كۈنسۇلۇ قاراۋۇلنىڭ يېنىغا خەنجەر
ئېسىلغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ، تالاغا چىقىپ خەنجەرنى

ئەكردى. ئۇ خەنجەر بىلەن يىگىتنىڭ قوللىرىنى باغلىغان ئارغامچىنى كېسىپ، ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزدى. نۇربەگ كارىۋاتتىن چۈشۈپ، گويا ئاسماندىن چۈشكەن ئىلاھىي پەرىشتىدەك ئۆزىنى قۇتقۇزغان كۈنسۇلۇننىڭ ئالدىغا كەلدى.

— سىز كىم؟

— مەن ئامىدنىڭ سىڭلىسى!... ۋاقىت پىچاقنىڭ بېسىدا... تېز مېڭىڭ... مەن سىزنى قورۇدىن چىقىرىپ قويىمەن. بۇ قورۇدىن چىقىپلا ئۇدۇل تېغىڭىزغا كېتىڭ!...

— مېنى نېمىشقا قۇتۇلدۇردىڭىز؟

— ھازىر بۇلارنى دەپ بېرىدىغانغا ۋاقىت يوق. كېيىن دەپ بېرىمەن! قاراۋۇل ئۆلمىگەن بولسا، ھازىرلا ھوشىغا كېلىپ ۋارقىراپ قورۇنى بېشىغا كىيىدۇ. قېنى، مېنىڭ كەينىمدىن مېڭىڭ!...

قىز ئىشىككە قاراپ ماڭدى. قاراۋۇل تېخىچىلا تام تۈۋىدە ئۇن - تىنسىز ياتاتتى. نۇربەگ كۈنسۇلۇننىڭ كەينىدىن مېڭىپ، تېخىچىلا ئاجايىپ بىر چۈش كۆرۈپ، ئەقىل - ھوشىغا كېلەلمىگەن ئادەمدەك كېتىپ باراتتى. ساھىبجامال باغ ئىشىكىگە كېلىپ باغ ئىچىگە كىردى. كۈنبەگىنىڭ ئوغلىمۇ گەپ قىلماي، ئۆزىنىڭ ئاجايىپ قەيسەرلىكى ۋە چىرايلىقلىقى بىلەن ئەقىل - ھوشىنى ئالغان قىزنىڭ كەينىدىن ماڭدى. گۈزەل قىز شۇنچىلىك تېز ماڭاتتىكى، نۇربەگ يېتىشەلمەي قالدى. كۈنسۇلۇ ئاران قۇتۇلدۇرۇپ چىقىۋاتقان سۆيۈملۈك يىگىتنىڭ يەنە تۇتۇلۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ تېز كېتىۋاتاتتى.

— ئېتىڭىز نېمە؟

— كۈنسۇلۇ!

— مەن كېيىن ئادەم ئەۋەتىپ، سىزنى ئۆزۈمنىڭ تاغ تۇراسىغا تەكلىپ قىلسام، بارامسىز؟
— بارىمەن!...

ئىككىسى باغنىڭ كەينى تېمىغا يېتىپ كەلدى. نۇربەگ كۈنسۇلۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئۇ قاشلىرى ئۆچ كۈنلۈك ھىلال ئايدەك، قىلىاشتەك تۆكۈلۈپ تۇرغان قاپقارا كىرىپكىلىرى ئارىسىدىكى ئاھۇنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى شۇنچىلىك چىرايلىق قىزغا قاراپ، يۈرىكىگە خۇددى باھار ئاپتېپىدەك بىر ئىسسىق سېزىمنىڭ كىرگەنلىكىنى تۈيدى. ئۇ ئۆزىنى قۇتقۇزغان بۇ چىرايلىق قىزنى ئاتىسى بىلەن ئانىسى جەننەتتىن ئەۋەتكەندەك ئۇنىڭغا قاراپ ئاستا پىچىرلىدى:
— مەن چوقۇم ئادەم ئەۋەتىپ سىزنى ئەكىتىمەن! ئاسماندىكى ئاينىڭ پاك ۋە ئاق نۇرى بىلەن ئېيتىمەنكى، مەن سىزگە بىر ئۆمۈر سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلىپ ئۆتسەم دەيمەن!

— ئادىمىڭىزنى تېزرەك ئەۋەتىڭ! مەن كۈتىمەن! كەلگەن ئادەم قورۇنىڭ ئالدىدىكى تېرەكلەردىن بىرىگە ئاق بوغۇچ باغلاپ قويسۇن! مەن ئادىمىڭىزنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلىپ ھويلىدىن چىقمەن. قېنى، تامغا چىقىڭ! خوش! سىزگە ئاقىول تىلەيمەن!
— خوش!...

نۇربەگ يوغان بىر شېخى تامنىڭ ئۈستىدە تۇرغان مېۋىلىك دەرەخكە چىقىپ، باغ ئىچىدە ئۆزىگە قاراپ تۇرغان يەردىكى تولۇن ئايغا قارىدى.
— خوش، كۈنسۇلۇ!...

— خوش، نۇربەگ!

يىگىت تامدىن كوچا تەرەپكە سەكرەپ چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان ئاياغ ئاۋازى يىراقلاشقانسېرى، تېخىچىلا قاراپ تۇرغان ساھىبجامال بەخت قۇشىدىن ئايرىلىپ قېلىۋاتقانداك ئۆپكىسى ئۆرۈلدى. ئۇ ئۇن چىقارماي يىغلاپ باغ ئىشىكىگە قاراپ يول ئالدى. راستلا قىز تۇنجى سۆيگىنى نۇربەگدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىدىن يىغلىدىمۇ يا ئۇنى قۇتۇلدۇرۇپ ساق - سالامەت يولغا سالغانلىقىدىن ياش تۆكتىمۇ، بىلگىلى بولمايتتى...

نۇربەگ تېخىچىلا ئوڭۇمۇ، چۈشۈمۇ دېگەندەك، ئامىدىنىڭ ھويلىسىدىن قۇتۇلۇپ چىققانلىقىغا ئىشەنمەي يۈگۈرۈپ دېگۈدەك كېتىۋاتاتتى. ئۇ كۈنسۇلۇنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئۇنىڭ خەۋپ - خەتەردىن قورقماي، قەيسەرلىك بىلەن ئۆزىنى قۇتۇلدۇرغىنىغا ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەپ چىققان خۇشاللىقى بىلەن رەھمەت ئېيتاتتى. كۆز ئالدىغا قىزنىڭ پەرىزاتلارنىڭ ھۆسن - جامالى كېلىپ، يۈرىكىدىن ئىسسىق بىر سېزىم ئۆرلەيتتى. مۇشۇنداق قەيسەر، مۇشۇنداق چىرايلىق قىز ھاياتىغا ھەمراھ بولسا، قايسى يىگىت خۇشال بولمايدۇ؟! نۇربەگنىڭ كۆڭلىدىمۇ شۇ تاپتا ئاجايىپ بىر ئوتلۇق تۇيغۇنىڭ گۈزەل تالڭ - سەھىرى يورۇپ، ئۇنى يېڭى بىر يورۇق كۈندۈزگە ئېلىپ كىرىۋاتاتتى.

«كۈنسۇلۇ! — دەيتتى كۈنبەگنىڭ ئوغلى ھاسىراپ -

ھۆمۈدەپ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ، — ماڭا ئىشىنىڭ! مەن چوقۇم ئادەم ئەۋەتىپ سىزنى ئۆزۈمنىڭ تاغ تۇراسىغا ئەكېتىمەن!...»

كۆيۈپ تولۇنلۇقىدىن يېنىۋاتقان ئاي ئىككى تەرىپى دەل — دەرەخلىك كوچىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ئاسمىنىدا ئۈزۈپ كېتىۋاتاتتى. ئادەمسىز كوچىلار جىمجىت، ئالتۇن ئاي، نۇر بەگ يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان توپىلىق كوچىغا دەل — دەرەخلەرنىڭ شاخ ۋە يوپۇرماقلىرىنىڭ سايىسىنى نەقىشلەپ، ئالا — بۇلا، ئاجايىپ چىرايلىق كۆرسىتەتتى. ئۇ ئېرىقىدا شىرىلداپ سۇ ئېقىۋاتقان كوچىنىڭ ئوڭ تەرىپى بىلەن كېتىۋېتىپ، باغنىڭ تېمىدىن سەكرەپ چۈشكەندىلا كۆڭلىگە پۈككەن ئۆمۈرلۈك ئاغىنىسى ئايتولدىلارنىڭ ئۆيىنىڭ قايىقىلىقىنى ئەسلەيتتى. ئۇ ئايتولدى بىلەن ئۆمۈرلۈك دوست بولغاندىن كېيىن، ئالاھىدە بىر كېلىپ مۇتەپەككۈر سەككاكىغا سالام بېرىۋىدى، جانجىگەر ئاغىنىسى ئايتولدى بىلەن بىر كۈن بازاردا بىللە بولۇپ، ئالمالىقنىڭ داڭلىق ئاشپۇزۇلىدا تاماق يېۋىدى. ئۇ قەدىردان ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىنى تېنەپ — تەمتىرىمەي تاپالايدىغان دەرىجىدە ئېسىدە ئېنىق بىلەتتى.

تۈنۈگۈن بىر كۈن تۈزۈكرەك تاماق يېمىگەنلىكتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىككى قولىنىڭ بېغىشىدىن كارىۋاتىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە باغلىنىپ ھەرىكەت قىلماي ياتقانلىقىدىن، بارغانسېرى ئۇنىڭ يۈگۈرۈشى قىيىنلىشىپ كېتىۋاتاتتى. شۇنداقتمۇ ئۇ يىگىتلىك غەيرىتى بىلەن چىشىنى چىشىغا بېسىپ، ھاسىراپ — ھۆمۈدەپ يۈگۈرۈپ باراتتى. ئۇ ئايتولدىلارنىڭ ئۆيىگە

يېقىن قالغاندەك ھېس قىلاتتى. «ئەنە، تونۇش ئاق
دەرۋازا!» ئۇ يۈگۈرۈپ كېلىپ، قوش قاناتلىق دەرۋازىنىڭ
ئوڭ تەرىپىدىكى توڭكىنى تۇتۇپ ئۆرۈدى...

تۈن يېرىمدىن ئۆتۈپ، ئادەملەر تازا قاتتىق ئويۇغۇغا
كەتكەنلىكتىن، خېلى بىر ۋاقىت ئۆتۈپ قورۇنىڭ
ئىچىدىن: «كىم!» دېگەن ئايتولدىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— مەن... مەن... نۇربەگ! — دېدى يىگىت، ئۇنىڭ
ئاۋازىمۇ ئۆزىدەك ھالسىز چىقتى. قەدىردان
ئاغىنىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئايتولدى
خۇشاللىقىدىن نېمە قىلارنى بىلمەي قالغاندەك، بىردەم
جىم بولۇپ كېتىپ:

— نۇربەگمۇ سەن؟! جېنىم ئاغىنەم! سېنىڭ
تۇتۇلغانلىقىڭنى ئاڭلاپ غېمىڭنى يەۋاتاتتۇق!...

— ئېسىم قۇرۇسۇن! خۇشاللىقىمدىن ئاچقۇچنىڭ
ئۆيىدە ئىكەنلىكىنىمۇ ئۇنتۇپ دەرۋازىغا قاراپ
يۈگۈرگىنىمنى كۆردۈڭمۇ؟! توختاپ تۇر، مەن ئۆيدىن
ئاچقۇچنى ئاچقاي!...

ئايتولدىنىڭ يەنە ئۆيگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى،
ئاتىسى سەككاكىينىڭ بىرنېمىلەرنى دېگەنلىكىنى بىلىپ
تۇرغان نۇربەگ، ئايتولدىنىڭ ئۆيدىن چىقىپ، پېشايۋان
پەلەمپەيلىرىدىن يۈگۈرۈپ چۈشۈپ دەرۋازىنىڭ يېنىغا
كەلگەنلىكىنىمۇ بىلىپ تۇردى. ئايتولدى دەرۋازا
قۇلۇپىنى ئېچىپ، دەرۋازىدىن چىقىپ ئۆمۈرلۈك
جانجىگەر دوستى نۇربەگنى قۇچاقلىۋالدى. ئۇلار بىر –
بىرىنى قويۇۋەتمەي ھويلىغا كىردى. ساھىبخانا يىگىت
دەرۋازىغا يەنە قۇلۇپ سېلىپ، ئاغىنىسىنى ئۆيگە
باشلىدى. پېشايۋاندا بېشىغا ئاق پوسما، ئۈستىگە كالتە

قارا مۇۋۇت چاپىنىنى يېپىنچاقلىغان ئاق تامباللىق سەككاكىي ئۇلارغا قاراپ تۇراتتى. كۈنبەگنىڭ ئوغلى پىشاۋان پەلەمپەيلەردىن چىقىپ، قەددى - قامەتلىك سەككاكىينىڭ ئالدىغا قول باغلاپ كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ قىزغىن ھال - ئەھۋال سوراشتى.

— قېنى ئوغلۇم، ئۆيگە كىرەيلى! — دېدى سەككاكىي نۇربەگكە قاراپ.

ئالدىدا سەككاكىي، ئارقىدىن نۇربەگ بىلەن ئايتولدى ئۆيگە كىردى. ئۇلار ئايتولدى ياتىدىغان ئۆيگە كىرىپ، گىلەم ئېسىلغان شىمالىي تام تەرەپتە ئولتۇردى. مۇتەپەككۈرگە ئەگىشىپ يىگىتلەر قوللىرىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى. شۇ چاغدا تىللاخان كىرىپ، نۇربەگنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سورىدى.

سەككاكىمۇ، ئايتولدىمۇ نۇربەگنىڭ نامەلۇم ئادەملەر تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ كېتىلگەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ سۈرۈشتۈردى. ئامىدىنىڭ ئۆيىگە بارغان ئايتولدى بىرەر خەۋەر ئوقالماي يېنىپ كەلدى. مۇشۇنداق تىت - تىتلىق ۋە قايغۇ - ھەسرەت ئىچىدە تۇرغاندا نۇربەگ ئۆزىنىڭ كېلىشى ئۇلارنى تولىمۇ خۇشال قىلىۋەتتى.

— ئوغلۇم! — دېدى سەككاكىي تۆۋەن تەرىپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان ئېگىز بويلۇق، كېلىشكەن يىگىتكە قاراپ، — سىزنى كىم تۇتۇپتىكەن؟ ئۇ يەردىن قانداق قېچىپ چىقتىڭىز؟ بىز ئىز - دېرىكىڭىزنى ئالالماي، نېمە قىلىشىمىزنى بىلمەي ئىچ - ئىچىمىزدىن تىتىلداپ تۇراتتۇق...

— مېنى تۇتۇپ كەلگەنلەر، — دېدى نۇربەگ يېرىم بۇرىلىپ، مۇتەپەككۇرگە ھۆرمەت بىلەن تىكىلىپ، — ئامىدىنىڭ ئادەملىرى، بۈگۈن مېنى قاچۇرۇۋەتكەن ئۇنىڭ سىڭلىسى كۈنسۇلۇ!

نۇربەگ تاغ تۇراسىدا قانداق تۇتۇلۇپ، ئالمالىققا قانداق ئېلىپ كېلىنگەنلىكىنى، ئامىدىنىڭ ئامپىرىغا قانداق سولىنىپ، بۈگۈن كېچە سىڭلىسى كۈنسۇلۇنىڭ قاراۋۇلنى ئۆلتۈرۈپ، ئۆزىنى قاچۇرۇۋەتكەنلىكىنى تولۇق سۆزلەپ بەردى. ئۇ شۇنچىلىك ھاياجان بىلەن كۈنسۇلۇنىڭ ئۆزىنى قاچۇرۇۋەتكەنلىكىنى سۆزلىگەندە، كۆزلىرى چاقناپ ئۇچقۇنلاپ كەتتى.

سەككاكى نۇربەگكە تاغ تۇراسىدىكى يىگىتلىرىنىڭ ھەممىسى كەلگەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ ھازىر ئالمالىقتا ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. بۇنى ئاڭلىغان سەردار ئۆز يىگىتلىرى بىلەن ئەتىلا بىر ئامال قىلىپ ئالاقە باغلاپ، كېچىدە تاغقا چىقىپ كېتىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

— تالڭ ئېتىشقا ئاز قالدى. ئامىد سىزنىڭ قاچقانلىقىڭىزنى بىلگەندىن كېيىن، دەرھال ئوردىغا مەلۇم قىلىپ، پۈتۈن شەھەرنى قورشاتقۇزىدۇ. ئايتولىدى، سەن نۇربەگنى ئېلىپ تالڭ ئاتماي شەھەردىن چىقىپ، تۇداخۇن بەگنىڭ يېزىسىغا يوشۇرۇپ قويۇپ يېنىپ كەلگىن. ئەتە كېچىدە سەن يىگىتلىرىدىن بىر — ئىككىسىنى ئاپىرىپ تاغقا يولغا سېلىپ قويسەن. يىگىتلىرى نۇربەگلەرنى يولدا كۈتۈۋالسۇن.

سەككاكى سۆزدىن توختاپ ئايتولىدىغا قارىدى.

— ئاپاڭ قېنى؟ دەرھال ھالۋا قىلىپ، چاي تەييارلىسۇن!

ئايىتولدى ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى.
— چاي تەييار بولغۇچە، ئوغلۇم، بىر ئاز سوزۇلۇپ
يېتىۋېلىڭ! خېلىلا جاپا چەكتىڭىز! — سەككاكىمۇ
ئورنىدىن تۇردى. نۇر بەگ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىكتىن
چىقىپ كېتىۋاتقان شەمشاد تەك قەددى — قامەتلىك
ئۇلۇغقا قاراپ قالدى.

سەككاكىنىڭ دېگىنى توغرا چىقتى. ئەتىگەنلىك
چايدىن كېيىنلا سېپىللارنىڭ دەرۋازىلىرى ئېتىلىپ،
بىر مۇ ئادەمنى شەھەردىن چىقارمىدى. نەچچە يۈز چېرىك
مەھەللە — مەھەللىلەرگە تارقىلىپ، ئۆيىمۇ ئۆي كىرىپ
ئاختۇرۇشقا باشلىدى. پۈتۈن شەھەرنى بالىلارنىڭ
ئاچچىق يىغىلىرى، ئاياللارنىڭ قىيا — چىياللىرى،
ئەرلەرنىڭ ۋاڭ — چۇڭلىرى قاپلاپ كەتتى.

ئاممىنىڭ دېگىنى بويىچە، يەتتە — سەككىز چېرىك
ئوردا باش مەسلىھەتچىسىنىڭ قورۇسىغا كەلدى. ئۇلار
ئىچىدىن ئادەم چىقىشىنى كۈتمەيلا دەرۋازىنى ئۆرۈپ،
ھويلىغا كىردى. سەككاكى پېشايۋانغا چىقىپ،
پەلەمپەيدىن چۈشەي دەپ تۇراتتى. ئۇ قورۇغا كىرگەن
چېرىكلەرنى كۆرۈپ، پېشايۋاندىن چۈشمەي ئۇلارغا
قارىدى.

— ۋەزىرىنىڭ ئۆيىدىن قاچقان ئادەم كەلدىمۇ؟!
— ياق! — دېدى غەزىپىنى تەستە بېسىپ تۇرغان
سەككاكى چېرىك بېشىغا.
— ئۆيۈڭنى ئاقتۇرىمىز!

— مەن ئوردىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى، مېنىڭ سۆزۈمگە ئىشەنمەي، يەنە مېنىڭ ئۆيۈمنى ئاڭلىغانىمىز؟!

— بۇيرۇق شۇنداق! — دېدى ئىككى مۇرىسىنى قىسقان چېرىك باشلىقى پېشايۋان ئۈستىدە تۇرغان سەككاكىغا ھومىيىپ قاراپ.

مۇتەپەككۇر ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتقان پېتى گەپ — سۆز قىلماي ئۆيگە كىرىپ كەتتى. چېرىكلەر قورۇنىڭ ھەممە يېرىنى ئالا قويماي ئاڭلىرىنى پېشايۋانغا چىقتى. ئۇلار ھەربىر ئۆيگە كىرىپ، ئىشكاپلارنىڭ ئىچى، كارىۋاتلارنىڭ ئاستى، ئىشقىلىپ، ھەممىلا يەرنى تىنچىتىپ چىقتى...

بۇ چاغدا ئايتولدى نۇربەگنى تۇداخۇن بەگنىڭ ئۆيىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قايتىپ كېلىۋاتاتتى. سېپىل دەرۋازىسى ئېچىلىشى بىلەن چىقىپ كەتكەن ئايتولدى نۇربەگنىڭ پۈتۈن ئەھۋالىنى يېزا ئاقساقىلى تۇداخۇن بەگكە ئەينەن ئېيتىپ، نۇربەگنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ قايتتى. ئۇ نۇربەگنىڭ يىگىتلىرىنى تېپىپ، ئۇلارغا سەردارنىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزۈپ، بۈگۈن كېچە تاغقا ئاچىقىپ كېتىشنى تاپشۇراتتى. شۇڭلاشقا ئۇ ئېتىنى ئىتتىك چاپتۇرۇپ شەھەرگە كېلەتتى...

ئامىد سەككاكىنىڭ ئۆيىدىمۇ نۇربەگنى تاپالماي، خۇددى ئۇچلۇق مىخ يۇتۇۋالغان ئادەمدەك ئۆزىنى قويدىغان يەر تاپالماي قالدى. ئۇ ئۆز سىڭلىسى كۈنسۇلۇنىڭ نۇربەگنى قاچۇرۇۋەتكەنلىكىنى خىيالغىمۇ كەلتۈرمىدى. خاباش: «سىرتتىن كىرگەن

بىرى ئۇخلاپ قالغان قاراۋۇلنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ،
نۇربەگنى ئاچقىپ كېتىپتۇ» دەپ ئويلىدى. دەرھال
ئوردىغا بېرىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ، سېپىل
دەرۋازىلىرىنى ئېتىپ، ئاختۇرۇشقا چىرىك چىقارغۇزدى.
سەككاكىدىن گۇمان قىلىپ، ئۇنىڭ ئۆيىنىمۇ نۇقتىلىق
ئاختۇرغۇزدى. لېكىن، ھېچقانداق ئۈنۈمى بولماي،
ئامدىنى خۇشال قىلىدىغان خەۋەر، مەيلى شەھەرنىڭ بىر
مەھەللىسىدىن، مەيلى سەككاكىنىڭ قورۇسىدىن
كەلمىدى. ئاخىر ئۇ چىدالماي، قاپاقلىرى ساڭگىلاپ،
چىرايىدىن قويۇن چىقىپ ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. ئۇ
ئۈن - تىنسىز پېشايۋانغا چىقىپ سارايغا كىرىپ كەتتى.
«خەپ، سەككاكى! — دېدى ئىككى ياستۇق قويۇلغان،
ئىككى قەۋەت ئۇزۇن كۆرپە دائىم سېلىقلىق تۇرىدىغان
ئورۇنغا كېلىپ سوزۇلۇپ يېتىپ، — سەن مېنى خاپىلىق
يېگۈزۈپ ئۆلتۈرمەن دەمسەن؟ ياق! ئامىد ئۇنداق ئاسان
ئۆلىدىغانلاردىن ئەمەس! ئۇ سېنى ئۆلتۈرمەي تۇرۇپ،
سېنىڭدىن بۇرۇن زادىلا ئۆلمەيدۇ! سەن ئالدىراپ زاڭلىق
قىلىپ، مەيدەڭنى تۇتۇپ قاقاھلاپ كۈلمە! ئەڭ ئاخىرىدا
كۈلەلىگەن يەڭگەن بولىدۇ!»

بىردىن ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىر پىكىر كېلىپ، خىيالىدىن
توختاپ قالدى.

«نېمىشقا بۇرۇنراق ئويلىمىغاندىمەن؟! «ئەخمەقنىڭ
ئەقلى چۈشتىن كېيىن كېلىدۇ، دېگەندەك ئەقلىم ئەمدى
ئىشلەۋاتامدۇ؟! تەلىيمنى يەنە بىر سىناپ كۆرەي! تەقدىر
بۇ قېتىم ماڭا كۈلۈپ قاراپ، ئۇ چوقۇم تۇتۇلۇپ قالسا
ئەجەب ئەمەس!»

ئامىد ئۆرە بولۇپ، كۆڭلىگە كەلگەن پىكىرنى يەنە
بىر ئويلاپ چىقتى. ئاخىر ئۇنىڭ يۈزىگە بىلىنەر -
بىلىنمەس كۈلكە يۈگۈرۈپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى.

شېرىنىڭ بىر چېتىدە ئوتتۇز شام يېقىلغان چىرايلىق
مىس شامدان تۇراتتى. چوڭ ياسىداق ساراينىڭ ئىچى
خېلىلا يورۇق كۆرۈنەتتى. ئوڭ تەرىپىدە ئايتولدى، سول
تەرىپىدە ئامىد ئولتۇرغان ئانچە چوڭ بولمىغان شېرىنىڭ
ئۈستى نازۇنېمەتلەر بىلەن تولۇپ تۇراتتى. ھەر خىل
مۇراببالار، تاتلىق - تۇرۇملار، پېچىنىلەر، كىچىك
ئەللەي توقاچلار، ھۆل ۋە قۇرۇق مېۋىلەر ھەر خىل
قەندالەت، خونچا تەخسە ۋە چوڭ تەخسىلەرگە تىزىلىپ
كۆز تارتاتتى. يوغان، سېمىز، قورساق سالغان ئامىد ھە
دەپ ئايتولدىنى نازۇنېمەتلەردىن ئېلىشقا زورلايتتى.
سۇمباتلىق يىڭىت: «ھە!» دەپ قويۇپ خىيال سۈرەتتى.
ئۇ تېخىچە ئۆزىنى خاھىشنىڭ نېمىگە چاقىرغانلىقىنى
بىلەلمەي، بۇ كاتتا مېھماندارچىلىقتىن ھەيران بولاتتى:
«ئۇ مېنىڭدىن نۇر بەگنى سورىماقچىمۇ؟ مەن بۇ لەنتىگە
نۇر بەگنىڭ نەدىلىكىنى دەپ بېرەرمەنمۇ؟! ئېيتىپ
بەرسەم، مەنمۇ ئۇنىڭ ئۆزىدەك قارا يۈز، مۇناپىق
بولمامدىمەن؟! ھۆرمەتلىك ئاتام سەككاكى: «بارغىن،
ئوغلۇم، نېمە دەيدىكەن، ئاڭلاپ باققىن!» دەپ چىڭ
تۇرۇۋالمىغان بولسا، بۇنىڭ ئۆيىگە كەلمەيتتىم»
دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن ئايتولدى بۇ
لەنتىنىڭ ئۆيىدىن تېزىرەك كېتىشكە ئالدىرايتتى. ئۇ

ئۆزىنىڭ بويى بىلەن تەڭ ئالتۇن بەرسىمۇ، ئادىمىيلىك ۋە مېھىر - مۇھەببەتنى ئاياغ ئاستى قىلمايتتى.

— چاي ئىچىڭ، ئىنىم! مېنىڭ سىزنى ئۆيۈمگە ئالاھىدە چاقىرغانلىقىمدىن ھەيران بولۇۋاتىسىزغۇ دەيمەن؟! راستىمنى دېسەم، خېلى ئۇزاقتىن بېرى سىزنى كۆزىتىپ كېلىۋاتىمەن. سىزنىڭ كېلىشكەن يىگىتلىكىڭىز، ئەخلاق - پەزىلىتىڭىز مېنىڭ دىققىتىمنى ئۆزىگە تارتىپ كەلدى. بىلىسىز، مېنىڭ كۈنسۇلۇ ئىسىملىك بىر سىڭلىم بار. سىز ئۇنى كۆردىڭىزمۇ؟

— كۆرمىدىم، لېكىن چىرايلىق سىڭلىڭىز بارلىقىنى ئاڭلىغان.

— چاقىرايمۇ؟ — دېدى خاباش ئايتولىدىنىڭ سۆزى تۈگىشىگىلا ئۇنىڭغا قاراپ، — تونۇشۇپ قېلىڭ!...

— بولدى! كېيىن تونۇشۇپ قېلىش پۇرسىتى كېلەر! — دېدى ئايتولىدى ئالدىراپ - تېنەپ، ئامىدىنىڭ ئۆز سىڭلىسىنى چاقىرىپ كىرىشىدىن ئەنسىرىگەندەك بىر ھالەتتە ئۇنىڭغا قاراپ. ئۇ كېچە نۇربەگىنىڭ ئۆزىنى قۇتۇلدۇرغان كۈنسۇلۇ ھەققىدىكى سۆزلىرىدىن ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقىنى سەزگەنىدى. يىگىت باشقا بىر ئويىدا — ئۆز سىڭلىسى مەختۇمسۇلانىڭ خىيالىدا ياشايتتى.

— «مىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا» دېگەن گەپمۇ بارغۇ؟! نېمىشقا كۆرۈشۈپ تونۇشۇشنى كەينىگە سۈرىسىز؟! — ئۇ ئالدىدىكى گۈللۈك جانان پىيالىنى قولغا ئېلىپ، تاۋلىنىپ قالغان چايدىن بىر ئوتلىدى، — مېنىڭ سىڭلىمنى كۆرۈپ تونۇشۇڭ

دېيىشىمىدە بىر نىيەتتىم بار. ئۇ بولسىمۇ، سىزنى
ئۆزۈمگە كۈيۈ ئوغۇل قىلىۋالسام دەپ ئويلاپ
يۈرگىنىمگە خېلى بولدى. بۇ سۆزۈمگە ھازىرلا جاۋاب
بېرىڭ دېمەيمەن. ئاۋۋال سىڭلىمنى كۆرۈڭ، ئاندىن ماڭا
جاۋاب بەرسىڭىزمۇ بولىدۇ.

ئامىد سۆزدىن توختاپ، خىيال بىلەن ئولتۇرغان
ئايتولدىغا قارىدى. ئۇ يىگىتنىڭ چىرايىدىن ئۆز سۆزىگە
قارىتا ھېچقانداق بىر قىزىقىشنىڭ ئىپادىسىنى
كۆرەلمەي ئويلىنىپ قالدى: «راستلا سىڭلىم توغرىسىدا
ھېچنەمە ئاڭلىمىغانىمىدۇ؟! كۈنسۇلۇننىڭ گۈلدەك
ھۆسن - جامالى مەنمەن دېگەن يىگىتلەرنى ئۆزىگە
قەلەندەر قىلىۋالغان يەردە، مەن بۇ سولتەكنىڭ
سىڭلىمنى بىر كۆرسىلا، ئىككى قولى تېقىمىدا
ئوينىدىغان چاپلىرى بىلەن باغلانمايدىغانلىقىغا
ئىشەنمەيمەن!...»

ئىشەك چېكىلىپ، ساراڭغا ئۆيىدە ئىشلەيدىغان
ئوتتۇرا ياشلىق ئايال ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ
تەزىم قىلىپ كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا ئىككى
خونچا تەخسە تۇراتتى.

— تاماق تەييار بولۇۋىدى، ئەكرەيمۇ، ئامىد
جانابلىرى؟! —

— ئەكرىڭ! — دېدى ئۇ خىيالىدىن توختاپ ئايالغا
بۇرىلىپ قاراپ.

خونچا تەخسلەرنى ئايتولدى بىلەن ئامىدنىڭ ئالدىغا
قويۇپ ئايال چىقىپ كەتتى. ھايال بولماي ئۈستىگە
قارىمۇچ سېپىلگەن بىر چىنە تاۋاق پېتىر مانتىنى
كۆتۈرۈپ كىرىپ شىرەگە قويدى. ئۇنىڭدىن ئۆرلىگەن

ئاپپاق ھور ئۆي ئىچىگە ئاستا يېيىلدى. ئۇ
ئولتۇرغانلارنىڭ ئالدىغا قويغان خونچا تەخسىلەرگە
ئىككىدىن مانتا سېلىپ، تاماققا تەكلىپ قىلىپ، ئاندىن
چىقىپ كەتتى.

— قېنى ئىنىم، مانتا سوۋۇپ قالمىسۇن! مەن
ھەرقانداق تاماقنى قىزىقىدا يېيىشنى ياخشى كۆرىمەن.
سوۋۇپ قالغان تاماقنىڭ لەززىتى بولمايدۇ. قېنى،
ئېلىڭ! — ئۇ خونچا تەخسىنى بىر قولىدا تۇتۇپ، يەنە
بىر قولىدا بىر مانتىنى تۇتۇپ يېيىشكە باشلىدى.

ئايتولدىمۇ مانتىنى يېيىشكە باشلىغان بولسىمۇ،
لېكىن كۆڭلىدە خىياللار كارۋىنى ئۆز يولىنى داۋام
قىلاتتى: «ئۇ راستلا ماڭا سىڭلىسىنى بەرمەكچىمىدۇ؟
بۇنىڭ كەينىدە باشقا غەرىزى يوقمىدۇ؟ ئامىدىنىڭ
تۇيۇقسىز مېنى چاقىرىپ سىڭلىسىنى بەرمەكچى بولۇپ
قالغانلىقى ئادەتتىكى كۈنلەردە ئەمەس، نۇر بەگ ئۆز
ئامبىرىدىن قېچىپ كەتكەندە بولۇۋاتقانلىقى كەينىدە بىر
غەرىزىنىڭ بارلىقىنى بىلدۈرمەيدۇ؟ نۇر بەگ ئۇنىڭ
ئۆيىدىن قېچىپ چىققان كۈننىڭ ئەتىسى — چېرىكلەر
ئۆيمۇئۆي ئاڭتۇرۇپ پۈتۈن شەھەرنى ئالتوپىلاڭ قىلىپ
ئاغىنەمنى تاپالمىغان كۈننىڭ ئۆزىدە مېنى ئالاھىدە
چاقىرىپ سىڭلىسىنى بېرىدىغان بولۇپ قېلىشى،
ئامىدىنىڭ كۆڭلىدە بىر شەيتاننىڭ بارلىقىدىن دېرەك
بەرمەيدۇ؟ ئۇ مېنى يېنىغا تارتىپ، ئاتام سەككاكىغا
قارشى سالماقچىمىدۇ؟!»

ئايتولدىنىڭ بۇنداق ئويلىشى تەبىئىي ئەمەسمۇ؟
تۇيۇقسىز چاقىرىپ ئالاھىدە كۈتۈۋېلىشى، ئۇنىڭ
ئۈستىگە شەھەردىكى يىگىتلەرنىڭ كۆزى چۈشكەن

گۈزەل سىڭلىسىنى بەرمەكچى بولۇشى ئايتولدىنىلا ئەمەس، ھەرقانداق يىگىتنى ئويلايدۇرىدۇ. خاباش شۇنچىلىك نۇرغۇن چېرىك بىلەن شەھەرنى ئاڭتۇرۇپ نۇربەگنى تاپالمىدى. سەككاكىنىڭ قورۇسىدىنمۇ ئەۋەتكەن چېرىكلىرى بېشى ساڭگىلاپ يېنىپ چىقتى، نۇربەگ ئالمالقتىن غايىب بولغاندەك يوقالدى. شۇنىڭ بىلەن ئامىدىنىڭ نۇربەگنى چاغاتايغا تەقدىم قىلىپ ئۇنىڭغا تېخىمۇ ياخشى كۆرۈنۈش خىالىمۇ خۇددى چۈشتەك تۈزۈدى. ئاتتىن چۈشسىمۇ ئۈزەڭگىدىن چۈشمەيدىغان، يېڭىلىگىنىگە تەن بەرمەيدىغان ئامىد ئىچ - ئىچىدىن تىتىلداپ خېلىلا قايغۇرغان بولسىمۇ، ئايتولدى يادىغا كېلىپ يەنە سەككاكىغا قارشى جەڭگە ئاتلاندى. ئۇ ئايتولدىنىڭ بېقىۋالغان ئوغۇللۇقىنى، مۇتەپەككۇرنىڭ ئۆز ئوغلى ئەمەسلىكىنى بىلەتتى. مەنەن دېگەن يىگىتلەر ئالالمايۋاتقان سىڭلىسىنى بېرىپ، ئايتولدىنى يېنىغا تارتىپ، سەككاكىغا يېڭى ھۇجۇم باشلاش ئويىغا كەلدى...

تامماقتىن كېيىن ئىككىسى يەنە سىنچاي ئىچىپ پارىڭىنى داۋاملاشتۇردى. ئامىد ئايتولدىغا تىكىلىپ تۇرۇپ، يىگىتنىڭ چىرايىدىن بىرنەمە بىلمەكچى بولغاندەك قىياپەتتە سۆز باشلىدى:

— ئاقتۇپىلىك كۈنبەگىنىڭ ئوغلى نۇربەگنى تونۇمسىز؟!

— ئاڭلىغان، لېكىن ئۆزى بىلەن تونۇشلۇقۇم يوق.

— قاراڭ، ئۇ غايىب بولغاندەك تۈنۈگۈن كېچە شەھەردىن يوقالدى. نۇربەگ تاغ تۇرا قۇرۇپ، ئادەم توپلاپ چاغاتايغا قارشى ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئىنتايىن خەتەرلىك

ئادەم. مەن ئۇنى ئۇستىلىق بىلەن تۇتۇپ كېلىپ، ئامبىرىمغا سولاپ، ئاتىسىنىڭ ئۆلۈمىگە كەتكەن خاننىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتىم. بۇ ئىشتا بىخۇدلۇق قىلىپ خاتالاشقىنىمنى ئەمدى بىلىۋاتىمەن. ئۇنى تۇتۇپ كەلگەندىلا خانلىق تۈنەكخانىسىغا ئاپىرىپ بەرگەن بولسام، ئۇ قېچىپمۇ كېتەلمەيتتى، — ساھىبخانا شىرەدىكى پىيالىنى ئېلىپ چاي ئىچتى. ئۇ يەنە ئايتولىدىغا قاراپ ئولتۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ھازىر شەھەر: «ئاپپاق ساقىلى مەيدىسىگە چۈشكەن خىزىر ئاسماندىن چۈشۈپ، ئامبىدىنىڭ ئامبىرىدىن نۇربەگنى ئېلىپ يەنە ئاسمانغا چىقىپ كېتىپتۇ» دېگەن ئەپسانە تارقىلىپتۇ. مەن ئەپسانىگە ئىشەنمەيمەن، ئۇنى نۇربەگنىڭ ئادەملىرى تارقاتقان. چاغاتايدەك بىر قۇدرەتلىك خانغا قارشى چىقىشقا يېتىنغان بۇ يۈرىكى قايتەك سەھراىقنى نامەلۇم بىر ئادەم ئۇخلاپ قالغان قاراۋۇلنى ئۆلتۈرۈپ ئاچىقىپ كەتتى. خانلىق چېرىكلىرىنىڭ تاپالمىغىنىدىن قارىغاندا، نۇربەگنى قۇتۇلدۇرغان ئادەم ئۇنى سېپىل دەرۋازىسى ئېچىلىشىغىلا شەھەردىن ئاچىقىپ كەتكەندەك قىلىدۇ.

ئامبىد سۆزدىن توختىدى. ئۇنىڭ باش تەرىپى ئىنچىكە، ئاياغ تەرىپى كەڭ ۋە قويۇق كۆتمەك قاشلىرى تېگىدىكى ئاق پاختىسى چوڭ كۆزلىرىدىن قۇۋلۇق ۋە شۇملۇقنىڭ كۆكۈچ نۇرلىرى چېچىلاتتى. ئۇ ئايتولىدىغا ئۆز كۆڭلىدىكىلەرنى ئوچۇق ئېيتىش ئويىغا كېلىپ، ئۇنىڭغا يەنە تىكىلدى. قارا ۋە قوشۇما قاشلىرى تېگىدىكى لاچىنىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان ئايتولىدى بىلەن، ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان

ئادەمدەك، چىرايىنىمۇ ئادەتتىكىدەك تۇتۇپ ئولتۇراتتى. ئۆزىگە تولىمۇ ياراشقان بىر قۇر ھۆسنخەتتەك قاپقارا بۇرۇتى سەككاكى ئوغلنىڭ يىگىتلىك غۇرۇرىنى نامايان قىلاتتى.

— ئايتولدى! مەن سىزنى كۈيۈ ئوغلۇم قىلىۋېلىش ئويىغا كەلدىم. بۇنىڭغا ھازىرلا جاۋاب بېرىشىڭىزنى تەلەپ قىلمايمەن. ئويلىنىپ كۆرۈڭ! مۇھىمى، سىڭلىمنى بىر كۆرۈپ بېقىپ، ئاندىن جاۋاب بەرسىڭىزمۇ بولىدۇ. بۇ مېنىڭ سىزنى چاقىرىشىمدىكى ئاساسىي مەقسىتىم، — ئۇ بىر ئاز توختاپ، ئەمدىكى سۆزىنى قەيەردىن باشلاشنى ئويلىغاندەك تۇرۇپ قالدى، — ئۆزىڭىزمۇ بىلەرسىز، سەككاكى ئۆزىڭىزنىڭ ئاتىسى ئەمەس. سىز ئۇنىڭ بېقىۋالغان ئوغلى، بۇرۇنقى ئىسمىڭىزنىمۇ ھېچكىم بىلمەيدۇ. ھازىرقى ئىسمىڭىزنى سەككاكى بېقىۋالغاندىن كېيىن قويغان...

ئايتولدىنىڭ بىردىنلا غەزىپى ئۆرلەپ، ئامىدقا كېلىشتۈرۈپ بىرقانچە ئېغىز گەپ قىلىپ دەككىسىنى بەرگۈسى كەلگەن بولسىمۇ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ: «قېنى، نېمە دەيدىكىن؟ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ باقاي!» دەپ جىم ئولتۇرۇۋەردى. بۇنى خاباش بىلمەي: «سۆزلىرىم يىگىتكە ياققان ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ، تېخىمۇ قايىناپ سۆزلەۋەردى.

— سەككاكىنىڭ سىزگە قانداق مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىنى، ئۆز ئوغللىدەك كۆرىدىغان — كۆرمەيدىغانلىقىنى بىلمەيمەن! قانداق بولسىمۇ، سىز ئۇنىڭ ئۆز پۇشتىدىن تامغان بالىسى بولمىغانلىقىڭىزدىن، تازا كۆيۈنۈپ كەتمىسە كېرەك! بۇنداق چاغلاردا، ئىنىم،

كوڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ، مانا مەن سىزگە ئۆز سىڭلىمنى بېرىپ ھەم ئاتا، ھەم ئاكا بولاي دەۋاتىمەن! ھەرقانداق دەردىڭىز بولسا ماڭا ئېيتىڭ!...

ئۇ يەنە سۆزدىن بىر ئاز توختاپ، ئويللىنىۋالغاندىن كېيىن داۋاملاشتۇردى.

— مەن سەككاكىنى تازا چۈشىنىپ كەتمىدىم. بىلىسىز، چاغاتايغا مەن ئۇنى تونۇشتۇرۇپ، سىلەرنى سەمەرقەندتىن ئۆزۈم ئەكەلگەن. بىر قارىسام تۈزۈك ئادەمدەك قىلىدۇ، بىر قارىسام ئۇنداق ئەمەستەك. بەزىدە كېچە، بەزىدە كۈندۈزدەك كۆرۈنىدۇ. شۇنداق ئادەملەرمۇ باركى، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئەسلىي قىياپەت ۋە ماھىيىتىنى ئاسان ئاشكارىلىمايدۇ، ئۆزىنى پەردازلاپ يۈرىدىغان ئادەملەرنى بىلىش ھەقىقەتەنمۇ قىيىن. سەككاكى مانا شۇنداق ئادەمدەك قىلىدۇ. سىز چوڭ بولىڭىز! ئىشقىلىپ، مېنىڭ دەيدىغىنىم: سەككاكىغا بەك ئىشىنىپ كەتمەڭ! كوڭۇل سىرلىرىڭىزنى ئالدىراپ ئېيتماڭ! ئۆز سىرىنى ساقلايلىغان يىگىت ھامان زىيان تارتىدۇ، مېنىڭ بۇ سۆزۈمنى ھەرگىز ئۇنتۇماڭ! خالىسىڭىز مانا مەن سىزگە ئاكا بولاي! ھەرقانداق چاغدا كەلسىڭىز، مېنىڭ قورۇيۇمنىڭ ئىشىكى سىزگە ئوچۇق!...

— رەھمەت! — دېدى ئايتولىدى يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ئېغىر — بېسىقلىق بىلەن، — مەن يەنە كېلىمەن! ئامىد ئاغا بىز يەنە، ئوچۇق — يورۇق سۆزلىشىمىز! ئەمدى قايتاي، كەچ بولۇپ كەتتى. خوش!... ئايتولىدى ئورنىدىن تۇردى. ئالاھىدە كۈتۈۋالغىنىغا يەنە بىر قېتىم رەھمەت ئېيتقان يىگىت ئىشىككە قاراپ

يول ئالدى. خاباش ئايتولدىنىڭ ھېچنېمە دېمەي: «يەنە
كېلىمەن، پاراڭلىشىمىز» دېگەنلىرىدىن خۇش بولۇپ،
يىگىتنى دەرۋازىغىچە ئۈزىتىپ چىقتى...
دەل شۇ چاغدا نۇربەگ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى تۇداخۇن
بەگنىڭ يېزىسىدىن يىراقلاپ، ئۆزلىرىنىڭ چاپچال
تاغلىرىدىكى تاغ تۇراسىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى. بىر
تەرىپى بىر ئاز كۆيگەن ئاي كۈنچىقىش ئۇيۇقىدىن
چىقىپ، ئۆزىنىڭ سەپىرىنى باشلىدى. ئۇ كېتىۋاتقان
ئاتلىق يىگىتلەرنىڭ يولىنى يورۇتۇپ، ئۇلارغا ئاقىول
تىلەۋاتقان دەك كۆرۈنەتتى...

ئونىنچى باب

تاغ تۇرادا توي

ساھىبجامالنىڭ يۈرىكى خۇددى قىزىق قۇمغا چىقىپ قالغان بېلىقتەك سېغىنىش قوقسىدا پۇچىلىناتتى. كۈنسۇلۇ ئاشۇ كۈنى دېرىزە يېنىدا تۇرغىنىدەك، بۈگۈنمۇ دېرىزە ئالدىدا تۇرۇپ، يىراق چاپچال تاغلىرىدىكى سۆيۈملۈكىنى ئەسلەيتتى...

كۈنسۇلۇلار لەپىلدەپ قار يېغىۋاتقان تالاغا قاراپ دېرىزە ئالدىدا تۇراتتى. يەرۇئاسمان ئارىسىدا ئاپپاق چېچەكلەر ئۇچۇۋاتقاندا كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ تۆكۈلۈپ تۇرغان قىلىشتەك كىرىپكىلىرى ئارىسىدىكى ئاھۇ كۆزلىرىگە گۈل - چېچەكلەر ئارىسىدىن نۇر بەگنىڭ ئېگىز، كۈچىگە تولغان، قەددى - قامەتلىك خۇددى شەمشادەك بويى، كەڭ پېشانىسى، قويۇق ۋە قارا قاشلىرى تېگىدىكى يوغان ۋە قارا كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان بۇغداي ئۆڭ چىرايى كېلەتتى. شۇ تاپتا گۈزەل:

«يارىمنى كەپتۇ دېسە،
يۈگۈرۈپ چىقاي باشىم بىلەن.
يار يۈرگەن كوچىلارغا،
سۇ سېپەي ياشىم بىلەن.»

دېگەندەك بىر روھىي ھالەتتە، تېخى ئوبدانمۇ تونۇشمىغان، بىللە ئولتۇرۇپ سىرداشمىغان، تەقدىرنىڭ بىر ھايات - ماماتلىق قىسلىچىقىدا كۆرۈپ كۆڭلىگە ئىشقى چۈشكەن سۇمباتلىق يىگىتنى سېغىناتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىگە ئەرلىك غۇرۇرىنىڭ سۈرىتى، ھۆسنىگە ھۆسن قوشقان خۇددى قاشلىرىدەك قويۇق ۋە قارا بۇرۇتمۇ كېلىپ، ئاشۇ ئايدىڭ كېچىدىكى ئىنتايىن قىسقا ۋە لېكىن ھەر ئىككىسىنىڭ ھاياتىدىكى ئۇنتۇلماس دەقىقىلەرنى يادىغا سالاتتى.

كۈنسۇلۇنىڭ قۇلىقىدا نۇربەگىنىڭ سۆزلىرى جاراڭلىدى: «مەن چوقۇم ئادەم ئەۋەتىپ، سىزنى ئۆزۈمنىڭ تاغ تۇراسىغا ئەكىتىمەن! ئاسماندىكى ئاينىڭ ئاق ۋە پاك نۇرى بىلەن ئېيتىمەنكى، مەن سىزگە بىر ئۆمۈر سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلىپ ئۆتسەم دەيمەن!...»

مانا بۇ سۆزلەر مۇھەببەت! مانا بۇ قار يېغىۋاتقان قىش كېچىسى دېرىزە يېنىدا تۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئادىمىنى ئەسلەشمۇ مۇھەببەت! مۇھەببەت بولغاندىمۇ، ھېچقانداق بوياق بېرىلمىگەن، تەبىئىي نۇربەگ بىلەن كۈنسۇلۇنىڭ يۈرەكلىرىدەك ئوتلۇق مۇھەببەت!

كۈنسۇلۇ دېرىزە ئالدىدا تۇرۇپ، لەپىلدەپ چۈشۈۋاتقان ئاق گۈل - چېچەكلەرگە قارايتتى. ئالەم نېمىدېگەن گۈزەل! يارىنى سېغىنغان كۈنسۇلۇمۇ گۈزەل! شۇ تاپتا دۇنيا بىلەن كۈنسۇلۇنىڭ ھەر ئىككىلىسى مۇھەببەت! بىرىنىڭ مۇھەببىتى ئاپپاق گۈل - چېچەك بولۇپ تۆكۈلمەكتە، ئەتە ئۇ ئاجايىپ چىرايلىق گۈل - چېچەكلىك باھار بولىدۇ. يەنە بىرىنىڭ مۇھەببىتىمۇ

لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان سېغىنىش گۈلخاننى بولۇپ ئالتۇن زەرلىرىنى چاپماقتا، ئەتە بۇ مۇھەببەتتىن يېڭى بىر ناخشا، يېڭى بىر ھايات پەيدا بولىدۇ!...

كۈنسۇلۇ ياتىدىغان ئورنى سېلىنغان كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا خۇددى ساھىبجامالنىڭ يۈرىكىدەك گۈرۈلدەپ ياستۇق مەش كۆيەتتى. قىز كۆيۈۋاتقان مەشنىڭ ئالدىدىكى تۆشۈكلىرىدىن تامغا چۈشكەن ئالتۇن رەڭلىك يورۇقىغا قاراپ تۇرۇپ، يەنىلا «كەلسە ئالدىغا بېشى بىلەن يۈگۈرۈپ چىقىدىغان» نۇرىيىگىنى ئەسلەيتتى. قىز خۇددى چۆچەكلەردىكى پەرىزاتلار دەك قانات چىقىرىپ ئۇچالغان بولسا، ئاپپاق گۈل - چېچەكلىك ئالەمگە چىقىپ، چاپچال تاغلىرىغا قاراپ ئۇچاتتى. ئۇ ئىزدەپ يارى ياتقان ياغاچ ئۆيىنى تېپىپ، ئۆينىڭ ئىشىكىنى قاقاتتى. نۇرىيىگى ئىشىكىنى ئېچىپ چىقىشى بىلەنلا بويىنىغا گىرە سېلىپ: «ئاھ» دەپ ئۇنى قۇچاقلايتتى...

ساھىبجامال ئېغىر بىر خورسىنىپ، كېچىنىڭ خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقىنى بىلىپ، تېشىدىكى ئۇزۇن قارا كۆك دۇخاۋا كۆڭلىكىنى سېلىپ، ئېتىكىگە بىر غېرىچ كەڭلىكتە تور تۇتۇلغان ئاق رەڭلىك ئىچ كۆڭلىكى بىلەن يوتقانغا كىردى. ئۇ خىيال سۈرۈپ يېتىپ، ئۆزىنىڭ قاچان ئۇخلاپ قالغانلىقىنىمۇ بىلمەي قالدى...

چاغاتاي ئاتىسىنىڭ دەپنە ئىشلىرىنى تۈگىتىپ كەلگەندىن كېيىن، كۆڭۈل ئېيتىپ كەلگەنلەر بىلەن

پاراڭلىشىش، بۇ يەردىمۇ ئاتىسى چىڭگىزخان ئۈچۈن نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزۈش بىلەن بىرقانچە كۈننى ئالدىراش ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئۇ كەلگۈچە سەككاكى ئويلاپ قويغان ئىككى ئىشنى دېيەلمەي قاراڭغۇ قىشقىمۇ كىرىپ كەتتى...

كېچە ياغقان قار توختاپ، كۈنچىقىش ئۇپۇقىغا خېلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن قۇياشنىڭ نۇرىدا ئاق قار كۆز چېقىپ جۇلالىناتتى. سوغۇق خېلىلا قاتتىق بولۇپ، ئېغىزدىن چىققان ھور بىردەمدىلا ساقال - بۇرۇتلاردا ئاق مونچاقلارغا ئايلىناتتى. سوغۇقنىڭ شۇنچىلىك جاڭگىرلاپ كەتكىنىگە قارىماي، سەككاكى بۈگۈن ھەر كۈندىكىدىن بالدۇرراق ئوردىغا كېلىپ، چاغاتاينىڭ مۇلازىم ئوغلانىغا، خان بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى ئېيتتى. ئۆز ئىشخانىسىغا كىرىپ ئولتۇرغان باش مەسلىھەتچى ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئىشخانىسىغا كىرگەن چاغاتاينىڭ مۇلازىم ئوغلانىدىن خاننىڭ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى ئاڭلىدى.

چاغاتاينىڭ يوغان ياستۇق مەش گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتقان ئىسسىق قوبۇلخانىسىغا كىرىپ كەلگەن بويى ئېگىز، مۈرىلىرى كەڭ، بەستلىك، بېشىغا يېڭى قاما تۆپە، ئۈستىگە ئۆي ۋە ئىشخانلاردا كىيىدىغان كالتە مۇۋۇت پەشمەت كىيگەن سەككاكى چەبدەس كۆرۈنەتتى. ئۇ خان بىلەن ئۇيغۇرچە سالام قىلىپ كۆرۈشۈپ، ئارقىدىن تىنچ - ئامانلىقىنى سورىدى. ئالاھىدە ھۆرمەت قىلىدىغان چاغاتاي مۇتەپەككۈرنى قىزغىن قارشى ئېلىپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. باش مەسلىھەتچى سېلىنغان

قوش قەۋەت كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇرۇپ، قارا ۋە ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى خاسىيەتلىك نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى خانغا تىكتى.

— ئۆزلىرىگە، خان ئالىيلىرى، ئىككى ئىشنى دېگىلى كىرىۋىدىم، — دېدى سەككاكى سەل سوزۇنچاق ئېڭىكىنى قاپلىغان قويۇق ۋە قاپقارا، خۇددى بەش — ئالتە كۈنلۈك ئايدەك ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ، — بىرىنچى ئىش، ئۇيغۇر تىلىنى موڭغۇل تىلى بىلەن بىللە دۆلەت تىلى قىلغاندىن كېيىن، تەكشۈرۈپ ئىگىلىگەن ئەھۋاللىرىمغا قارىغاندا، ئەرەب — پارىس تىلىنى ماختايدىغانلار كۆپىيىپ قېلىۋاتقاندا، كۆرۈنىدۇ. بۇ ئەھۋال ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئابروۋى ۋە ساپلىقىغا خېلىلا يامان تەسىر بەرگەن. بۇنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، دەرھال توسمىساق، ئۇيغۇر تىلىغا زىيان — زەخمەت يەتكۈزىدىغانلىقى ئېنىق. ئەرەب — پارىس تىللىرىدا ئەسەر يازىدىغانلارمۇ كۆپىيىپ قېلىۋاتىدۇ. مەن بۇ ھەقتە خانلىقنىڭ بىر پەرمان يېزىپ، جاي — جايلارغا ئەۋەتىشىنى لايىق كۆرۈۋاتمەن. بۇ پەرماندا، خېلىلا باش كۆتۈرۈپ چىقىۋاتقان ئەرەب — پارىس تىللىرىنى ئەتىۋارلاش خاھىشلىرىنى چەتلىپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىناۋىتىنى ۋە ساپلىقىنى قوغداشنى قاتتىق تەلەپ قىلساق، دەپ ئويلاۋاتمەن. ئالىيلىرى توغرا كۆرسە بۇ پەرماننى يېزىپ چىقسام، سىلى بىر كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن، ئاندىن جاي — جايلارغا تارقاتساقمىكىن؟

— بولىدۇ! — چاغاتاي بۇرۇن بۇ ھەقتە ئويلىنىپ قويغاندا، تېزلا كېسىپ جاۋاب بەردى، — بۇنى ياخشى

ئويلاپتلا! بۇنىڭدا قاتتىق قول بولمىساق بولمايدۇ.
پەرماننى سىلىق - سىپايە يازماي، قاتتىق بېسىم ھېس
قىلىدىغان قىلىپ يازسلا! قېنى، ئەمدى ئىككىنچى
ئىشلىرىنى دېسىلە!...

— ئىككىنچى ئىش، — دېدى سەككاكى جىددىي ۋە
ئويلىغان قىياپەتتە چاغاتايغا تىكىلىپ، — دېمىسەم،
خانلىقنىڭ تەقدىرىگە يامان ئاقىۋەت ئەكېلىشىدىن
ئەنسىرىدىم، شۇڭلاشقا سىلگە دېيىشكە مەجبۇر بولدۇم.
بىرنەچچە كېچە بولدى، يۇلتۇز بۇرجىلىرىنىڭ
بېشارەتلىرىدىن ئامىدىنىڭ قۇت يۇلتۇزى زاۋاللىققا يۈز
تۇتقانلىقى ئايان بولدى. پېقىر ئۇنىڭ نەسلىكىنىڭ
ئالىيلىرىنىڭ سەلتەنەتلىكىگە ئاپەت ئەكېلىشىدىن
ئەنسىرەپ قالدۇم...

كۆرگەن ئاجايىپ چۈشىگە تەبىر بېرىش ئۈچۈن
چاقىرغاندا، سەككاكى قاراقۇرۇم تەرەپتىكى يۇلتۇزلار
ھەققىدە سۆزلەپ، بىر چوڭ يورۇق يۇلتۇزنىڭ ئېقىپ
كەتكەنلىكىنى دېگەنلىكى چاغاتاينىڭ يادىدا
بولغانلىقىدىن، ئامىد ھەققىدىكى سۆزلىرىگىمۇ دەرھال
ئىشەندى. ئۇ چىرايلىق بۇرۇتنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۈچىنى
بۇراپ ئولتۇرۇپ سۆزىنى باشلىدى:

— مەن ئامىدىنىڭ بىرقانچە ئىشلىرىنىڭ
پېشكەللىككە يولۇققانلىقىدىن خەۋىرىم بار، بايا ئۇنىڭ
قۇت يۇلتۇزى زاۋاللىققا يۈزلىنىپتىكەن - دە؟! بولىدۇ،
مەن ئۇنى ۋەزىرلىكتىن قالدۇرۇۋېتەي! نەسلىكى مېنىڭ
خانلىقىمغىمۇ ئاپەت بولمىسۇن، ئۇ ئۆزىنىڭ
سودىگەرچىلىكىنى قىلسۇن!

مۇتەپەككۈر خانلىق ئوردىسىدىن ئۆزىنىڭ ئەل -

يۇرتىغا يامانلىق قىلىدىغان بىر قارا يۈزنىڭ
يوقالغانلىقىدىن خۇشال بولدى.

— ئالىيلرى، ئۆزلىرىنىڭ ماڭا دەيدىغان باشقا گەپ —
سۆزلىرى بارمىكىن؟!

چاغاتاي: «يوق!» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى.

— ئەمىسە مەن چىقاي! — دېدى سەككاكى ئورنىدىن
تۇرۇۋېتىپ.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن چاغاتاي ئامىدىنى چاقىرىپ
كېلىپ، ئۇنىڭغا ۋەزىرلىك مەنسىپىدىن قالغانلىقىنى
ئۇقتۇردى. خاباشنىڭ قارامتۇل چىرايى تېخىمۇ
قارىيىپ، سەل — پەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرى
تېخىمۇ يوغىناپ كەتتى. ئۇ چاغاتاي ئۆز سۆزى ۋە ئۆز
ئەمىر — پەرمانىغا قارشى چىقىدىغانلارنى ياخشى
كۆرمەيدىغانلىقىنى، ھەتتا بىگىز بارمىقى بىلەن
كۆرسىتىپ: «ئەكېتىڭلار!» دەيدىغانلىقىنى ئوبدان
بىلگەنلىكىدىن، گەپ قىلماي ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ
كەتتى. قاتتىق قول، ھاكىم تەبىئەتلىك چاغاتاينىڭ
بىگىز بارمىقى بىلەن كۆرسىتىپ ئەكېتىشكە بۇيرۇلغان
ئادەم زادىلا تىرىك قالمايتتى. ئۇنى ئاچىقىپلا
ئۆلتۈرۈۋېتەتتى...

ئامىد گويا ئاسماندىن چۈشۈپ كەتكەندەك بولدى. ئۇ
بېشى ساڭگىلىغان ھالدا ئۆيىگە قايتىپ كېلىۋېتىپ،
سەككاكىنى مىڭ قارغاپ، مىڭ تىللىدى. ئۇ مىنىپ
كېتىۋاتقان يورغىسىنىڭ قاياققا كېتىۋاتقانلىقىنى

بىلەنمۇ كارى بولماي، يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئات -
ھارۋىلارغىمۇ دىققەت قىلماي، ئەقىل - ھوشىدىن
ئايرىلغاندەك، پەقەت مۇتەپەككۇرنىلا قارغاپ ۋە تىللاپ
كېلەتتى. سەككاكىنى ھەربىر قارغاپ، ھەربىر
تىللانغاندا، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كېتەتتى.

پىشاۋاندا پاراڭلىشىپ تۇرغان، چىرايلىق ياسانغان
ئىككى ئايالى، دەرۋازىدىن ئاتتىن چۈشمەيلا، ھەر كۈنى
كېلىدىغان ۋاقتىدىن خېلى بالدۇرلا قايتىپ كەلگەن
ئېرىنى كۆرۈپ، بىر - بىرىگە ھەيرانلىق بىلەن
قارايتتى. شۇ چاغدا ئېغىل تەرەپتىن چىققان ئات باقار
ئىتتىك كېلىپ، ئامىدىنىڭ ئېتىنىڭ چۇلۇۋىرىنى تۇتتى.
ئۇ ئۆز غوجايىنىنى قولىتىۋىدىن تۇتۇپ ئاتتىن
چۈشۈرۈپ، ئاتنى ئېغىل تەرەپكە ئەكەتتى. خاباش ئالدىغا
ناز - كەرەشمە قىلىپ كەلگەن گۈزەل ئاياللىرىغىمۇ
قارىماي، جىمى دەپىنە - دۇنياسىنى قىماردا
ئۆتۈرۈۋېتىپ كەلگەن قىمارۋازدەك، بىر سەۋدايى
ھالەتتە پىشاۋانغا قاراپ ماڭدى...

ئامىد ساراىغا كىرىپ، دائىم سېلىقلىق تۇرىدىغان
قوش قەۋەت كۆرپە، باش تەرىپىگە قويۇلغان قوش
ياستۇققا ئۆزىنى تاشلىدى. ئۇ ئۈستىدىكى قاما
قۇلاقچىسى، قاما ياقىلىق پالتو يېنىمۇ سالماي يېتىپ،
بىردىنلا ھۆڭرەپ يىغلاپ كەتتى. كۆزلىرىدىن قويۇلغان
ياش بىلەن ياستۇق بىردەمدىلا ھۆل بولدى.

ساراى ئىشىكى يېنىغا كەلگەن ئىككى ئايال ئېرىنىڭ
قاتتىق ئۇن سېلىپ يىغلاۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئىشىكىنى
ئېچىپ كىرىشكە پېتىنالمىي ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ
قالدى. ئۇلار بىر - بىرىگە ھاڭ - تاڭ قالغان ھالەتتە

قارشىپ مۇرىلىرىنى قىسىشتى. ئىككىسى خاباشقا خوتۇن بولغاندىن بۇيان، ئۇنىڭ بۇنداق ھۆركىرەپ يىغلىغانلىقىنى كۆرۈپ باقمىغاچقىمۇ، ھەيران قېلىشتى...

ئامىد ئۇزاق يىغلىدى. بىرچاغدا ئۇ يىغىدىن توختاپ، يەنە سەككاكىنى قارغاپ - تىللاشقا باشلىدى. ئاخىر ھېرىپ - چارچاپ، قارغاپ - تىللاشتىنمۇ توختىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۈستىدىكى پالتويىنى سالىدى، بېشىدىكى قاما قۇلاقچىسىنىمۇ ئالدى. بېشىغا ياستۇق يېنىدا تۇرغان ئاق بۆكىنى كىيىپ مەشكە قارىدى. ئوتى ئۆچۈپ قالغاندەك مەشتىن ئۆي ئىچىگە ئىسسىق چىقمايتتى. ئۇ بېشىنى بۇراپ ئىشك تەرەپكە قاراپ ۋارقىرىدى.

— ھاي، كىم بار! مەشكە ئوتۇن سېلىڭلار!...

ھايال بولماي، خىزمەتچى ئايال بىر قۇچاق كەسلەنگەن قۇرۇق ئوتۇننى كۆتۈرۈپ كىرىپ، مەشكە تىزىپ سالىدى. ئوتۇن بىرچاغدا گۈلدۈرلەپ كۆيۈپ ئۆي ئىچىنى ئىسسىتۋەتتى...

ئوتۇن سالغىلى كىرگەن خىزمەتچى ئايال چىقىپ كېتىپ، ئۆيدە يالغۇز قالغان قۇتىدىننىڭ ئوغلى خىيال سۈرۈشكە باشلىدى. ئەمدى ئۇنىڭ قارىراق كەلگەن چىرايى جىددىيلىشىپ، سەل - پەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرىمۇ زەھەر چېچىۋاتقان دەك كۆرۈنەتتى. دائىم قۇۋلۇق ۋە شۇملۇق بىلەن چاقناپ تۇرىدىغان بۇ كۆزلەردىن يېڭى بىر سۈيىقەستنىڭ شەپىسى كېلەتتى. خاباش يېڭىلىگىنىگە تەن بېرىدىغانلاردىن ئەمەس، ئۇ «يىقىلغان چېلىشىشقا توپماپتۇ» دېگەندەك، يەنە يېڭى -

يېڭى ئۆچ ئېلىش پىلانلىرىنى تۈزىدىغانلاردىن
ھېسابلىناتتى. ئۇزاق يىغلاپ قايغۇ - ھەسرەتنى خېلىلا
يېنىكلەتكەن ئامىد، ئوردىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ
سەككىز يىل بىلەن قانداق ئېلىشىشنىڭ يولىنى
ئىزدەيتتى.

«ياق! يېڭىلىگىنىمگە تەن بەرسەم ئۆلگىنىم شۇ!
يېڭىلىش تېگى - تەكتىدىن ئالغاندا يېڭىلىنىش ئانىسى!
يېڭىلىشتىن تۇغۇلغان بۇ تەجرىبىلىك ئانا ئەمدى
يېڭىلىمەيدۇ. شۇڭلاشقا ئۇ يېڭىش... يېڭىش ئانىسى
دەپلىدۇ.» ئۇ خىيالىدىن توختاپ، گۈرۈلدەپ ئوتۇن
كۆيۈۋاتقان مەشكە قارىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا
مۇتەپەككۇرنىڭ بېقىۋالغان ئوغلى ئايتولدى كەلدى.
ئۆتكەنكى تۇنجى قېتىملىق كۆرۈشۈشتە، ئۇنىڭ ئۆز
سۆزلىرىنى رەت قىلماي ئولتۇرغانلىقى، خاباشنى يەنە
بىر كۆرۈشۈش خىيالىغا كەلتۈردى. «ئايتولدىنى قولغا
كەلتۈرۈۋالسام، سەككىز يىلنىڭ ئىچىدىن قان
كەتكۈزۈۋېتەتتىم. ئۇنى ئۆزۈمگە كۈيۈ ئوغۇل
قىلىۋالساملا، قولغا كەلتۈرۈم دەپسەم بولىدۇ. ئۇ
سىڭلىمنى كۆرمىگەنلىكىنى دېدى، بەلكىم كۆرمىگەندۇ؟!
لېكىن، پۈتۈن ئالمانىڭ يىگىتلىرى بىلىدىغان بىر
قىزنىڭ گۈزەللىكى توغرىسىدا ئاڭلىمىغانىدۇ يا ئۇنىڭ
كۆڭلىنى مەختۇمسۇلا ئۇتۇۋالغانىدۇ؟! بۇنداق
بولۇشىڭمۇ ئېھتىمالى بار. ئايتولدى ئوقۇغان ھەمدە
كېلىشكەن يىگىت! بەلكىم سەككىز يىل بۇ قولىدا گۈل
ئېچىلىدىغان يىگىتتىن ئايرىلىپ قالماسلىقىنى ئويلاپ،
ساھىبجامالىنى بېرىشنى پۇراتقان بولۇشىمۇ مۇمكىن»
ئۇ بېشى قاتقاندا خىيالىنى داۋاملاشتۇرالمىي توختاپ

قالدى. كۆڭلىگە ئايتولدىنىڭ قەلبىنى ئۇتىدىغان يەنە
بىر چارە كەلگەندەك، زەھەرلىك كۆزلىرى چاقناپ
كەتتى. «مېنىڭ ھەددى - ھېسابىمىز مال - دۇنيامىم
ئۇنىڭ مەيلىنى تارتالمايمۇ؟! كۈنسۇلۇدەك گۈزەل قىز
بىلەن بىر ئۆمۈر يېتىپ يېسىمۇ بىر بۇرچىكى
تۈگىمەيدىغان مال - دۇنيامىم ھېلىغۇ ئايتولدىكەن،
ھەرقاندىقنى ئاغزىمغا قارىتىپ، دېگىنىمنى قىلىدىغان
قىلىۋېتىدۇ. بۇ قېتىم مەن ئۇنىڭ ئالدىغا ئون - ئون
بەش تىللا، بىرقانچە چوكا ئالتۇن قويۇپ، كۆزلىرىنى
ئالا - چەكمەن قىلىۋېتەي! بۇلارنى ئۇنىڭ جان دەپ
ئالمىغىنىنى كۆرەي!...»

ئامىددەك ئادەملەر ھەممە نېمىنى ئۆزلىرىنىڭ كۆڭۈل
تارازىسى بىلەن ئۆلچەيدۇ. ئۇلار باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى
ئۆزلىرىنىڭ كۆڭلىدەك بىلىپ، ئۆزلىرى ياخشى
كۆرگەنلەرنى باشقىلارمۇ ياخشى كۆرىدۇ، دەپ قارايدۇ.
شۇ تاپتا خاباشنىڭ ئايتولدىنى ئالتۇن - كۈمۈش، مال -
دۇنياغا، چىرايلىق خوتۇن - قىزلارغا دۈم چۈشىدۇ دەپ
قارىشى، دەل خاباشنىڭ ئۆزىنىڭ ئادىتى ئەمەسمۇ؟!

ئامىد سەككاكىنىڭ ئىچىدىن قان كەتكۈزۈۋېتىش
ئۈچۈن ئايتولدىنى سىڭلىسى ۋە مال - دۇنياسى بىلەن
ئۆزىگە تارتىش نىيىتىگە كېلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا
چىقتى.

ئاپپاق قىروۋ باغلىغان دەل - دەرەخلەرنىڭ ئۇچى ھال
رەڭگە كىرىۋاتاتتى. كەچ كىرىپ قەھرىتان قىشنىڭ يەنە
بىر سوغۇق كۈندۈزىمۇ تۈگەۋاتاتتى. ئۇ پېشايۋاندىن
چۈشۈپ خالا تەرەپكە ماڭدى...

ئامىدىنىڭ ياسىداق سارىيىدا ئايتولدى يەنە شىرەنىڭ ئوڭ تەرىپىدە، قوش قەۋەت كۆرىپىدە ساھىبخانىغا قاراپ ئولتۇراتتى. داستىخان سېلىنغان، ئانچە ئۇزۇن بولمىغان كىچىك شىرەنىڭ ئۈستىدە نازۇنېمەتلەر تولۇپ تۇراتتى. ئىككىسى ناۋات سېلىنغان سىنچاي ئىچىپ پاراڭلىشاتتى.

بۈگۈنمۇ ئايتولدى ئاتىسى سەككاكىنىڭ زورى بىلەنلا كەلدى. بولمىسا ئۇ بۇ ئۆيگە زادىلا ئاياغ تاشلىمايتتى...

ئامىدىنىڭ روھىي ھالەت ۋە چىرايىدا تۈنۈگۈنكى قايغۇ - ھەسرەتلەر كۆرۈنەتتى. ئۇ ھېچنېمە بولمىغاندەك، سەككاكىنى بىر كۈن تىللىمىغاندەك، ئايتولدىغا خۇش چىراي قاراپ سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ قېلىن كالىپۇكلىرىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ساڭگىلاپ چۈشكەن قارا، قويۇق ۋە ئۇزۇن بۇرۇتى چىرايلىق ياسالغان بولۇپ، بۈگۈن ئالايتەن ساتراشخانغا بارغاندەك كۆرۈنەتتى.

— ئايتولدى! مېنىڭ ئۆتكەندە دېگەن سۆزلىرىمنى ئويلاندىڭىزمۇ؟! ئاتىڭىز سەككاكى بىلەن مەسلىھەتلەشكەنسۇ؟ ئۇ ئۇلۇغ نېمە دېدى؟! — سوئاللار كەينى - كەينىدىن قويۇلۇپ، ئايتولدىنى زېرىكتۈرۈپ قويدى. ئۇنىڭ بۇ سوئاللارغا زادىلا جاۋاب بەرگۈسى كەلمەيتتى. ئۇ ئەدەپ - ئەخلاق يۈزىسىدىنلا جاۋاب بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

— سىڭلىڭىز بىلەن كۆرۈشمەي، ئۆزۈم بىر قارارغا كەلمەي تۇرۇپ ئاتامغا قانداق دەيمەن؟! تېخى دېمىدىم. بۇ

ئىشتا، ئامىدكا، مېنى ئالدىراتماڭ! بۇ دېگەن ئۆمۈرلۈك چوڭ ئىش. ئوبدان ئويلىنى، سىڭلىڭىز بىلەن كۆرۈشەي، ئۇ قوشۇلسا، ئاندىن بىر قارارغا كەلمەمدىمەن! — دېدى ئايتولدى ئامىدقا جاۋاب بېرىپ، ئۇنىڭ رەڭگىرۈيى، روھىي ھالىتىدىن كۈنسۇلۇغا ئويلىنىش قىزغىنلىقى زادىلا كۆرۈنمەيتتى. ئۇ مەختۇمسۇلانى ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆمۈرلۈك دوستى نۇربەگنىڭ كۈنسۇلۇنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقىنى بىلەتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ئايتولدىنىڭ ئامىدقا كۈيۈ ئوغۇل بولمەن دېيىشى، مۇمكىن بولمايتتى، شۇنداقلا كۈنسۇلۇنى ئالمايمەن دەپ، كۈنسۇلۇدەك بىر گۈزەل قىزنىڭ ئىززەت — ھۆرمىتىگە ئەدەپسىزلىك قىلىشىنىمۇ خالىمايتتى. ئەڭ ياخشى چارە، ئۆزىنى قاچۇرۇپ ۋاقىتنى سوزۇش ھېسابلىناتتى.

— بۇ ئىشنى كەينىگە سوزۇۋەرمەيلى، ئىنىم! باھارغىمۇ ئاز قالدى. يەر — جاھان ئىسسىپ گۈل — چېچەككە پۈركەنگەن قۇتلۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىككىڭلارنىڭ تويىنى قىلىۋېتەيلى! مەن كۈنسۇلۇغا ھەم ئاتا، ھەم ئاكا، بۇ ئىككى ۋەزىپەمنى تېزرەك ئۆتۈۋېتىشكە ئالدىراۋاتىمەن. ماڭا تېزرەك جاۋاب بېرىڭ! — بولىدۇ! — دېدى ئايتولدى بۇ سۆزنى تېزرەك تۈگىتىش ئويىدا تېزلا جاۋاب بېرىپ.

— سىلەر خارەزىمدىن كەلدىڭلار! — دەپ سۆز باشلىدى خاباش ئايتولدىغا قاراپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ مىيىقىدا بىلىنەر — بىلىنمەس كۈلكە باردەك كۆرۈنەتتى، — سىلەرنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىڭلاردىن ئوبدان خەۋىرىم بار. سەككاكىمۇ ئۆز بىلىمى بىلەن ئائىلىسىنى بېقىپ

كېلىۋاتقان ئادەم. سىزنىڭمۇ مۇھىم قىلىۋاتقان ئىشىڭىز يوق. مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم، تۇرمۇشۇڭلار تازا باياشات ئەمەس. ئاتىڭىزنىڭ خانلىق بېرىدىغان ئىش ھەققى بىلەن جان باقىسىلەر. ئاڭلىغانسىز، مال - دۇنيانىڭ ھېسابىنى ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن. دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە سودا كارۋانلىرىم قاتنايدۇ. ئامبارلىرىمدىكى مال - دۇنيانىمى كۆرسىڭىز ھەيران قالسىز. تاغدىكى ئات - كالا، قويللىرىمنىڭ قانچىلىكىدىن خەۋىرىممۇ يوق! ئايتولدى، ماڭا كۈيۈ ئوغۇل بولسىڭىز، مەن سىزنى ئۆز ئوغلۇم دەپ بىلىپ، چوقۇم مال - دۇنيانىمى سىزگە ئۆتكۈزۈپ بېرىمەن ھەممىسىنى سىز باشقۇرىسىز. ماڭا ھېساب بېرىمەن دەپمۇ ئاۋارە بولمايسىز!... ئامىد سۆزدىن توختاپ ئايتولدىغا قارىدى. ئۇ بۇ سۇمباتلىق يىگىتنى «خۇشاللىقتىن ئۆزىنى يوقىتىپ قويدۇ» دەپ ئويلىدى. لېكىن، ئۇنىڭ روھىي ھالىتى ۋە چىرايىدا ھېچقانداق ئۆزگىرىشنىڭ بولمىغانلىقىنى كۆرۈپ لاسسىدە بولۇپ قالدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ قۇرغۇيىنى قويۇۋەتمەي، ئايتولدىنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشاتتى.

«سەككاكىمۇ سىر بەرمەيدىغان ئادەم. ئەلا ئىنەكنىڭ بالىسى چالا قۇيرۇق، دېگەندەك، بۇمۇ سىرىنى باشقىلارغا ئاسان بىلدۈرمەيدىغان قاتتىق مېجەزلىكتەك قىلىدۇ. ھېسابى يوق مال - دۇنيانىمىنىڭ غوجايىنى قىلىمەن دېسەممۇ، چىرايىدا مىت قىلغان ئۆزگىرىشنى كۆرسەتمەي ئولتۇرغىنىنى قارا! توختا! ئالتۇن - كۈمۈش راستلا ئېتىكلىك كۆڭۈلنىڭ ئىشىكىنى ئاچالماسمۇ؟!

مەن بۇنىڭغا ئىشەنمەيمەن! «پۇلۇڭ بولسا، جاڭگالدا شورپا!، پۇلنىڭ ھەممىگە قادىر ئىكەنلىكىنى كىم بىلمەيدۇ!...»

خاباش خىيال قىلاتتى. ئۇ تەييارلاپ قويغان تىللا ۋە چوكا ئالتۇنلىرىنى ئايتولدىنىڭ ئالدىغا قويۇش ئويىغا كېلىپ ئورنىدىن تۇراي دېيىشىگە، ئىشىك ئېچىلىپ ئۆيىدە ئىشلەيدىغان ئايال بىر چىنە تاۋاقتا ئات گۆشى نارىنىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ قالدى. نارىن بىلەن بىللە سۈرلەنگەن ئات گۆشىنىڭ خۇش پۇراق ھىدىمۇ بىللە كىرىپ، ئىككىسىنىڭ دىمىقىنى غىدىقلىدى.

ئامىد يىگىتنى ھورى ئۆرلەپ تۇرغان نارىنغا تەكلىپ قىلىپ، ئالدى بىلەن ئۆزى قول سالدى. ئىككىسى ئوخشىغان، گۆشى خېمىرىدىن كۆپ نارىنىنى ئىشتىھا بىلەن يېيىشكە باشلىدى.

ئايتولدى ھەرقانداق يەردە تارتىنىپ كەتمەيتتى. ئۇ قورسىقى ئاچ بولسا، ھەرقانداق سورۇندا قاراپ تۇرماي تاماقنى تويغۇچە يەيتتى.

— نارىن ئوخشايتۇ! — دېدى ئايتولدى قولىنى تاۋاققا سوزۇپ.

— شۇنداق! بۇ يىل ئالاھىدە بىر بوردىتىپ، قىش كىرىشى بىلەن سويغۇزۇپ سۈرلەتتىم. ئات گۆشى تازا بابىدا سۈرلەنسە، تولىمۇ خۇش پۇراق ۋە تاتلىق بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئىنىم، ياش ئاتنىڭ گۆشى ئادەمگە پايدىلىق دەڭە! قېنى، چوڭ — چوڭ ئېلىڭ، تارتىنماڭ.

ئاخىر ئىككىسى تويۇپ، قوللىرىنى تاۋاقتىن تارتتى. پاكىز، ئاق ماتا لۆڭگىگە مايلىق قوللىرىنى ئېرتىپ، قېنىق دەملەنگەن سىنچاينى ھۇزۇرلىنىپ كەينى —

كەينىدىن ئىچتى. ئىشلەيدىغان ئايال كىرىپ، تاۋاقنى ئاچىقىپ كەتتى. ئىككىسى چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ، يەنە پاراڭغا چۈشتى.

بىرچاغدا ئامىد ئورنىدىن تۇرۇپ، ساراينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان، ئالدى ئىشكاپلىق ئۈستەلنىڭ ئىچىدىن بىر يېڭى كەشتىلىك قول ياغلىققا ئوراپ قويۇلغان تىللا بىلەن چوكا ئالتۇنلارنى ئەكەلىپ، ئايتولىدىنىڭ ئالدىغا قويۇپ، ئۆز ئورنىغا ئولتۇردى.

— بۇ مېنىڭ، ئايتولىدى، ئازراق كۆڭلۈم! سىزگە ياردەمى بولۇپ قالار. مېنىڭكى ئاخىرقى ھېسابتا سىزنىڭ بولىدۇ ئەمەسمۇ؟! ئېلىڭ، ئېلىڭ!...

— بۇ نېمە؟ — دېدى ئايتولىدى قولى بىلەن ياغلىقنىڭ تېشىدىن تۈتۈپ.

— ئالتۇن! — دېدى ئامىد كۈلۈمسىرەپ.

يىگىت تۈتۈپ كۆرۈپ قانائەت قىلمىغاندەك ياغلىقنى يەشتى. ئۇنىڭ كۆزىدە، شىرەنىڭ بىر چېتىدە يېنىۋاتقان شامنىڭ يورۇقىدا جۇلالانغان تىللا ۋە چوكا ئالتۇنلار چاقناپ كەتتى. ئۇ يەنە ياغلىقنى بۇرۇنقىدەك باغلاپ قويۇپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ئامىدقا تىكىلدى.

«ئالمىسام، — دەپ ئويلىدى يىگىت، — ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلەلمەي قالىمەن. سىڭلىسىنى ماڭا بېرىشنىڭ كەينىدىكى سۈيىقەست ۋە شۈملۈقى ئىچىلماي قالىدۇ. ئالمىسام، يېگەن ئېغىز ئۇيۇلىدۇ، دېگەن گەپ بار. بۇنىڭ ئالدىدا تىل قىسىنچىلىقىدا قالارمەنمۇ؟! بۇ مۇناپىقنىڭ غەربىزى، مېنى ئاتام سەككاكىغا قارشى سېلىپ، مېنىڭدىن پايدىلىنىش ئىكەنلىكى ئېنىق. ئالمىسام، ئۇنىڭ بۇ شۈملۈق ئويۇنلىرىنى كۆرەلمەيمەن.

ئاخىرىدا ئاتام سەككاكىنى بۇنىڭ رەزىل تۆھمەت ۋە
ھۇجۇملىرىدىن ساقلاپ قالالمايمەن. ئاتام سەككاكى
ئۈچۈن ئالاي!»

— ئامىد ئاغا، ئالمىسام مېنىڭدىن رەنجىسىز.
راستنى دېسەم، كۆڭلىڭىزنى ئاغرىتقۇم يوق! ئالاي!...
رەھمەت سىزگە!

ئامىد بېلىقنىڭ قارماققا ئېلىنغانلىقىدىن خۇشال
بولۇپ كەتتى. «بۇ دۇنيادا، — دەپ ئويلايتتى ساھىبخانا
ئىچىدە، — ئالتۇن — كۈمۈشكە قىزىقمايدىغان ئادەم
بولامدۇ؟ پۇل شەيتاننىمۇ ئۇسسۇلغا سالالغان يەردە،
بۇنىڭدەك بىر سولتەكنى ھىجايئالمادۇ؟!»

ئايئولدى تىللا ۋە چوكا ئالتۇنلارنى ئالغان بولسىمۇ،
ئامىد يەنىلا كۆڭلىدىكى شۇملۇقنى شىرە ئۈستىگە
چىقارمىدى. ئۇ يىگىتنىڭ سىڭلىسىنى ئالىدىغان —
ئالمايدىغانلىقى ھەققىدىكى سۆزىنى ئاڭلىغاندىن
كېيىن، ئاندىن ئۇنى ئۆز دېيىغا ئۇسسۇل ئوينىتىش
ئويىدا بولدى: «كۈيۈ ئوغۇل قىلىۋالسام، ئۇ چاغدا بۇ
سولتەك مېنىڭ سىزىقىمدىن چىقمايدىغان بولىدۇ.
«سەۋرىنىڭ تېگى ئالتۇن» يەنە كۈتەي! ئۇ تولۇق ئىندەككە
كەلسۇن! ئاندىن بۇ ئۆگىتىلگەن قارچىغىنى نېمىگە
سالمايمەن دېسەم، سالالايمەن!...»

— ئايئولدى! — دېدى ئۇ خىيالىدىن توختاپ، —
سىڭلىم ھەققىدىمۇ مېنى بۈگۈنكىدەك خۇشال
قىلىشىڭىزنى كۈتمەن! تېزىرەك بولسۇن!...

ساھىبخانا ئايئولدىنى ئۈزىتىپ پېشايۋانغا چىقتى.
ئۇنىڭ بىر مۇلازىمى ئايئولدىنىڭ ئېتىنى ئەكېلىپ
پېشايۋان ئاستىدا تۇراتتى. يىگىت ئامىد بىلەن

خوشلىشىپ ئېتىنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇنى ئامىدىنىڭ مۇلازىمى قولتۇقىدىن تۇتۇپ ئېتىغا مىندۈرۈپ قويدى...

ئايتولدى ئامىدىنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ كەلگەندە، ئاتىسى كىتاب كۆرىدىغان، ئىلمىي ئەسەرلىرىنى يازىدىغان ئۆيىنىڭ چىرىغى يېنىق بولۇپ، دېرىزىسى يورۇپ تۇراتتى.

سوغۇق قاتتىق بولۇۋاتاتتى. قۇلاقچىسىنىڭ ئىككى قۇلقىنى چۈشۈرۈۋالغان ئايتولدى پېشايۋانغا چىقىپ، ئاتىسى ئولتۇرغان ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاستا ئىشىكنى چەكتى.

— كىم؟ ئىشىك ئوچۇق! — دېگەن تونۇش، يېقىملىق ئاۋاز ئاڭلىنىشى بىلەن يىگىت ئىشىكنى ئېچىپ ئىچىگە كىردى. ئۆيىدىن چىققان ئىسسىق ھورغا ئايلىنىپ، ئايتولدىنىڭ كۆزىگە ھېچنېمىنى كۆرسەتمىدى. ئۇ بوسۇغىدا تۇرۇپ قۇلاقچىسىنى ئېلىپ، چۈشۈرۈلگەن قۇلاقلىرىنى كۆتۈرۈپ باغلىدى. ئايتولدى ئانچە ئېگىز بولمىغان تۆت پۇتلۇق شىرەنىڭ كەينىدە ئولتۇرۇپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ئاتىسىنى كۆرۈپ، ئالدىغا كەلدى. مۇتەپەككۈر بېشىغا ئاق بۆك، ئاق كۆڭلەكنىڭ ئۈستىگە قارا پاختىلىق پىنجەك كىيىپ، قەلىمىنى شىرەگە قويماي، ئوغلىغا قاراپ تۇراتتى.

گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتقان ئۇزۇن ياستۇق مەشتىن چىقىۋاتقان ھارارەت ئۆي ئىچىنى ياز كۈنلىرىدەك ئىسسىتىپ، سىرتتىن مۇزلاپ كىرگەن ئادەمگە بىر خىل

ھۇزۇر ۋە راھەت بېغىشلايتتى. ئايتولدى مەشنىڭ يېنىغا كېلىپ، قوللىرىنى ئۇنىڭغا بىردەم قاقلاپ، ئاندىن ئاتىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئاتىسىنىڭ خاسىيەتلىك كۆزلىرىدىكى پىكىرنىڭ چىرىغى تېخى ئۆچمەي يېنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ: «ئەتە كىرسەممۇ بوپتىكەن!» دەپ، كىرگىنىگە پۇشايمان قىلىپ قالدى.

— ھە، ئامىدىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ كەلدىڭمۇ؟! — دېدى يۈسۈف سەككاكى ئوغلىنىڭ چىرايىدىكى پۇشايماننى كۆرۈپ، — نېمە، مېنىڭ يېزىقچىلىق كەسپىمنى بۇزۇۋەتكىنىڭگە پۇشايمان قىلىۋاتامسەن؟! ئەسلىدە كىرمىسەڭ بولاتتى. كىرىۋېلىپ خىجالەت بولۇشنىڭ نېمە ھاجىتى؟! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ، ئوغلىنىڭ قولىدىكى بىرنېمە چىگىلگەن ياغلىققا قارىدى، — قولۇڭدىكى نېمە؟

— ئالتۇن!

— ئامىد بەرگەن ئوخشىمامدۇ؟!

— شۇنداق!

ئايتولدى ياغلىقنى شرەنىڭ ئۈستىگە قويۇپ يەشتى. شرەنىڭ بىر چېتىدە تۇرغان شاملارنىڭ يورۇقىدا تىللا ۋە چوكا ئالتۇنلار جۇلالىنىپ كەتتى.

— سېنى سېتىۋاپتۇ — دە! — دېدى مۇتەپەككۇر مېيىقىدا كۈلۈپ.

— ئامىدىمۇ تازا قوۋۇ تۈلكە ئىكەن. بۈگۈنمۇ ماڭا قورسىقىدىكى شەيتىنىنى چىقىرىپ كۆرسەتمىدى. سىڭلىسىنى ئالىمەن دېسەم چىقىراتتىمىكەن؟! — دېدى سەككاكىنىڭ ئۇدۇلىدا، شرەنىڭ بۇ چېتىدە ئولتۇرغان يىگىت ئاتىسىغا قاراپ، ئۇنىڭ بۇغداي ئوڭ چىرايىدا بىر سەممىيلىك پارلايتتى.

— ئالتۇننى ئالغاندىكىن، سىڭلىسىنىمۇ ئالمەن دېسەڭ بولمامدۇ؟! — دېدى سەككاكى يەنىلا مىيىقىدا كۈلۈپ تۇرۇپ.

— سىڭلىسىنى قانداق ئالمەن؟! ئۇ ئۆمۈرلۈك ئاغىنەم نۇربەگنىڭ ياخشى كۆرۈپ قالغان قىزى تۇرسا، ئۇنى ئالسام بولامدۇ؟! بۇ تازا ئۇچىغا چىققان قارا يۈزلۈك بولمامدۇ، ئاتا؟! — يىگىتنىڭ قارا ۋە قوشۇما قاشلىرى تېگىدىكى لاچىننىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىدە ئاز — نومۇس ۋە ۋىجداننىڭ پارلاق نۇرلىرى چاقناپ كەتتى. ئاتا ئوغلىنىڭ يۈرىكىدىن چىققان سۆزلىرىنى، ئۆتكۈر كۆزلىرىدىن چاقنىغان ئاز — نومۇس ۋە ۋىجداننىڭ پارلاق نۇرلىرىنى كۆرۈپ يۈرىكىدىن سۆيۈندى.

— توغرا ئوغلۇم! سەن ئۆمۈرلۈك ئاغىنەڭ ياخشى كۆرۈپ قالغان قىزنى ئالساڭ زادىلا بولمايدۇ! قول بەرگەن ئۆمۈرلۈك ئاغىنىسىگە خائىنلىق قىلىش، تېگى — تەكتىدىن ئالغاندا، قوۋم — قېرىنداشلىرىڭدىن، ئەل — يۇرتۇڭدىن، ئۇلارنىڭ ئەخلاق ئۆلچەملىرىدىن يۈز ئۆرۈش بولىدۇ! ئۆزى مەنسۇپ بولغان مىللەتنىڭ ئەڭ ياخشى ئۆرپ — ئادەت ۋە رەسمىم — يوسۇنلىرىنى بۇزغان ئوغلۇل ۋە قىزلارنى شۇ مىللەتنىڭ سادىق پەرزەنتلىرى دېگىلى بولامدۇ؟! ئۆرپ — ئادەتلەر، رەسمىم — يوسۇنلار، «تىل، ئەدەبىيات ۋە سەنئەت، تۇرمۇش رىجىسى، مىللىي تارىخى، ئەقىدە — مىزانلىرى، پەخىر — ئىپتىخار ۋە ئار — نومۇس ئادەتلىرىدىن ھاسىل بولغان مىللەتلىك»^① يۇرت — ئانا ۋەتەن، ئەزىز خەلقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك يولۇپ، مىللەتلىكنى تەشكىل قىلىدىغان ئامىللارنىڭ

① ئابدۇشۈكۈر مەمتىمىن: «قەدىمكى مەركىزىي ئاسىيا» دىن، 5 — بەت.

بىرىنى بۇزغان ئادەمنىڭ ۋەتەن، خەلقىنى سۆيۈشىدە مەسىلە بولىدۇ. ۋەتەن خۇددى تۇغقان ئانىمىزدەك ئۆز پەرزەنتلىرىنى يارىتىدۇ، پەرزەنتلىرىمۇ ۋەتەننىڭ قىممەت - ئېتىبارىنى، تەقدىر - قىسمەتلىرىنى يارىتىدۇ. ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك ۋەتىنىگە شان - شەرەپ كەلتۈرگەن پەرزەنتلەر تىللاردا داستان بولىدۇ! ئەكسىچە، ۋەتىنىنى خارلىغانلار قارا يۈز، مۇناپىق بولىدۇ. ۋەتەن - بۇ بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ياشاپ كەلگەن، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ماكان بولۇپ، مۇشۇ ماكاندا مەيدانغا كەلگەن بىزنىڭ مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىمىز يەنى مىللەتلىكىمىز تەبىئىي ھالدا بىزنىڭ ماكانىمىز - بىزنىڭ ۋەتىنىمىز بىلەن باغلىنىشلىق بولىدىغانلىقىنى كۆپ ئادەملەر تازا بىلىپ كەتمەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار مىللەتلىككە سەل قارايدۇ. ئۆزىگە خاس مىللىي ئالاھىدىلىكى - مىللەتلىكى بولمىغان بولسا، بۇ دۇنيادا ئۇيغۇر مىللىتىمۇ بولمايتتى. ئۆزىنى، ئۆزىنىڭ ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ كېلىۋاتقان گۈزەل مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىنى سۆيىمگەن، ئەكسىچە خارلىغان ئادەمنىڭ ئۆز يۇرتىنى، ئۆز ۋەتىنىنى سۆيۈشى مۇمكىن ئەمەس! ئايتولدى، توغرا ئويلاپسەن! جانجىگەر ئاغىنەڭ ياخشى كۆرگەن قىزغا كۆز تىكىش بىزدە ئاغىنىدارچىلىققا قار يۈزلۈك بولىدۇ!

كۆزلىرى چاقناپ، چىرايى نۇرلىنىپ كەتكەن مۇتەپەككۈر سۆزدىن توختاپ ئايتولىدىغا قارىدى. ۋاپادار ئوغۇلمۇ ئاجايىپ قىممەتلىك دەرس ئاڭلىغاندەك ئاتىسىغا ھۆرمەت بىلەن تىكىلدى. ئۇلارنىڭ بىر -

بىرىگە تىكىلگەن كۆزلىرىدە بىر - بىرىگە بولغان
مېھىر - مۇھەببەت، بىر - بىرىگە بولغان كۆيۈنۈش ۋە
ھۆرمەت، بىر - بىرىگە بولغان ئىشىنىش ۋە سادىقلىق
نۇر چاچاتتى.

— ھە... — دەپ سۆز باشلىدى مۇتەپەككۇر يەنە
مىيىقىدا كۈلۈپ، — قۇۋ تۈلكە ئىچىدىكىنى ساڭا
كۆرسەتمەپتۇ - دە؟!... —
— كۆرسەتمىدى.

— ئالدىرىما! ئۇ ئاخىر ساڭا ئىچىدىكى شەيتىننى
كۆرسىتىدۇ. سەن دېگەندەك، ئوغلۇم، ئۇنىڭ مەقسىتى،
سېنى ئۆزىگە تارتىپ، ماڭا قارشى قويۇشتىن ئىبارەت.
ئومۇمىي جەھەتتىن ئالغاندا، بۇ شۇنداق، مەن ئۇنى
ئەل - يۇرتقا بالا كەلتۈرىدىغان بىر مۇناپىق ھېسابلاپ
ئوردىدىن يىراقلاشتۇرۇۋەتتىم. ئۇ مېنىڭدىن ئۆچ ئېلىش
كويىدا چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ يول ئىزدەمەكتە.
ئۇنىڭ كۆزى ئاخىر ساڭا چۈشتى. سېنىڭدىن
پايدىلىنىپ، غەربىزىگە يېتىش ئۈچۈن، سېنى
سىڭلىسىنى بېرىش، بېھىساب مال - دۇنياسىغا غوجايىن
قىلىش ئارقىلىق ئۆزىگە تارتماقتا. ئايتولدى، بۇ ئىشتا
سەن توغرا يول تۇتۇۋاتىسەن. چىدام ۋە تاقەت ھەممىنى
يېڭىدۇ. ئامىد قانچىلىك قۇۋ ۋە ھىيلىگەر بولمىسۇن،
ئاخىر تۇمشۇقىدىن ئىلىنىدۇ. ساڭا ئىچىدىكىنى بۈگۈن
دېمىسە، ئەتە چوقۇم دەيدۇ. سەۋر - تاقەت بىلەن
كۈتكىن، ئوغلۇم!

سەككاكىي شىرە ئۈستىدە تۇرغان ئالتۇنلارغا قارىدى.
ئۇ كۆزىنى شام يورۇقىدا جۇلالىنىپ تۇرغان ئالتۇنلاردىن
ئېلىپ ئايتولدىغا تىكىلدى.

— بۇ ئالتۇنلارنى ئاناڭغا ئەكىرىپ بەرگەن، ئۇ ساقلاپ قويسۇن! ئامىد سېنى ئۆز دېيىغا ئۇسسۇل ئوينىتالمىغاندىن كېيىن، تىللا ۋە ئالتۇنلىرىمنى قايتۇرۇپ بەر دەپ يۈزسىزلىك قىلىشى مۇمكىن. شۇ چاغدا قايتۇرۇپ بېرىۋېتەرسەن! ئەگەر سورىمىسا، بۇ ئالتۇنلار بىلەن يېتىم — يېسىر ۋە يوقسۇللارغا بىر ياخشى ئىش قىلىپ بېرەرمىز.

— مەن، — دېدى ئايتولدى قول ياغلىقىنى باغلاۋېتىپ، — بۇ ئالتۇنلارنى نۇربەگنىڭ تاغ تۇراسىغا ياردەم قىلايمىكىن دېۋىدىم...

— بۇمۇ بولىدۇ! نۇربەگنىڭ قىلىۋاتقىنىمۇ ئۇلۇغ ئىش! ئايتولدى، مەن سۆزۈڭگە قوشۇلمەن! — دېدى سەككاكى، ئۇنىڭ كۆزلىرى ئالاھىدە چاقناپ كەتتى...

باھار ئۆزىنىڭ ئىللىق تەپتى بىلەن بۇ گۈزەل ۋادىغا كېلىۋاتاتتى. قارلار ئېرىپ، يەر — جاھان ئەكچىپ، كۈنلەر ئىسسىپ قالدى. دەل — دەرەخلەر كۆكىرىپ بىخ چىقاردى. باغلارمۇ گۈل — چېچەكلەرگە پۈركىنىپ، گۈل ھەرىلىرىنىڭ تۈگىمەس ناخشىسىغا تولدى.

ئالەم ئۆزىنىڭ ئاقلىقىدىن يېشىللىققا ئۆزگىرىپ، ئادەملەرنىڭ يۈرەك باغرىنى جۇشقۇن ۋە گۈزەل ھېسسىياتلارغا تولدۇردى. كەڭ ئېتىز ۋە دالالاردا، باغلاردا ئاجايىپ مۇھەببەتلىك ناخشىلار ياڭراپ، گۈللىنىۋاتقان تەبىئەت، ھېسسىياتلىنىۋاتقان ئادەملەرنى تېخىمۇ جانلاندۇراتتى.

كۈنلەر ئىسسىق باشلىغاندىن تارتىپ، كوچىغا كۈندە بىر - ئىككى قېتىم چىقىدىغان بولۇپ قالغان كۈنسۇلۇ، بۈگۈنمۇ چىقىپ يوغان ئاق دەرۋازىنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. ئۇ كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى دەل - دەرەخلەرگە بىر - بىرلەپ قاراپ چىقىپ چوڭقۇر خورسىندى. ئۇ كۆرۈشكە تەشنا بولغان ئاق بوغقۇچ كوچىنىڭ ھەر ئىككى تەرىپىدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ شېخىدا كۆرۈنمەيتتى. روھى چۈشكەن ساھىبجامال ئاستا ئاھ ئۇرۇپ ئويلەنپ قالدى: «مېنى ئۇتۇپ قالدىمۇ؟! مېنى ئەكەيتىدىغان نىيىتىدىن ۋاز كەچتىمۇ?!» سىزنى ئەكەيتىدىغان چاغدا، دەرۋازىنىڭ ئالدىدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىدىن بىرىگە ئاق بوغقۇچ باغلىتىمەن، دېۋىدى، قېنى ئاق بوغقۇچى؟!» دېگەندەك ھەسرەتلىك سوئاللار قىز كۆڭلىنى كۆيدۈرۈپ ئۆرتەندى. ئۇ دەرۋازا ئالدىدا مەيۈس ۋە خىيالغا پېتىپ خېلى تۇردى. قايتا - قايتا دەل - دەرەخلەرگە قاراپ چىقتى. ئۇ مۇھەببەت ۋە ۋىسالنىڭ بەلگىسى بولغان ئاق بوغقۇچى كۆرەلمىدى. بىردىنلا قىزنىڭ ئاھۇ كۆزلىرىگە ياش ئېتىلىپ چىقتى. ئۇنىڭ ئاق ۋە يوغان دەرۋازا ئالدىدا داۋاملىق تۇرۇۋەرگىسى كەلمىدى. كۈنسۇلۇ مەيۈس ۋە غەمكىن ھالدا قىيا ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن قورۇغا كىرىپ، پېشايۋانغا چىقتى. ئۇ بۇ يەردىمۇ تۇرماي، ئۆز ئۆيىگە كىرىپ، ئۆزىنى ياتىدىغان كارىۋىتىغا تاشلاپ، ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى...

قاتتىق سېغىنىش بىلەن كۈچلۈك ئىنتىزارلىق بىرلەشسە، ھەقىقەتەنمۇ ئادەمنى قاتتىق ئازابلايدۇ. سېغىنىۋاتقان يۈرەك ئىنتىزار بولغان خەۋەر ياكى

كېلىدىغان نەرسىگە ئىگە بولالمىسا، تىتىلىپ كېتىدىغاندەك قىيىنلىدۇ. شۇ تاپتا سېغىنىش ئوتىدا كۆيۈۋاتقان كۈنسۇلۇ ۋە ئۇنىڭ يۈرىكى دەرۋازىسى ئالدىدىكى دەرەخ شاخلىرىغا ئاق بوغۇقچىنىڭ باغلىنىشىغا تەقەززالىق بىلەن ئىنتىزار بولۇۋاتقاندا، ئۇنىڭ كۆرۈنىمىگەنلىكى، گۈزەلنىڭ يۈرىكىدىن چىققان ياشلارنى كۆزلىرىدىن ئېتىلدۈرۈپ چىقاردى. قىز خېلىغىچە يىغلاپ ياتتى. بىرچاغدا ئۇ پېشايۋاندىن چىققان ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلاپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ ئولتۇرۇپ، قول ياغلىقى بىلەن يۈز - كۆزلىرىنى ئېرتتى. ئۇ يۈز - كۆزلىرىنى قانچىلىك ئېرتسىمۇ، قىلىشتەك تۆكۈلۈپ تۇرغان كىرىپىكلىرى ئارىسىدىكى ئاھۇنىڭ كۆزلىرىدەك قىزارغان كۆزلىرى، قايغۇ - ھەسرەتنى يوشۇرالمى، مەيۈس مۆلدۈرلەيتتى.

پېشايۋاندىن ئاڭلانغان ئاياغ تىۋىشى ئۆتۈپ كەتتى. قىز ئورنىدىن تۇرۇپ دېرىزە ئالدىغا كېلىپ، ھويلىغا قارىدى. زىلۋا، كېلىشكەن قەددى - قامىتى بىلەن ساھىبجامال، دېرىزە يېنىدا ئۈنگەن سەرۋىڭىلا ئوخشايتتى.

يەنە خىيال! يەنە مۇھەببەت!... يەنە دىدار تەشۋالىقى ۋە ھەسرەت! قىز ئۆزى قاراپ تۇرغان تەرەپتە چاپچال تاغلىرىنىڭ بارلىقىنى بىلەتتى. شۇ تاغلارنىڭ ئارىسىدىكى چوققىلارنىڭ بىرىدە، قويۇق قارىغايلىقلار ئارىسىدا ئۇنىڭ سۆيگەن يىگىتى ياشايتتى. بىردىنلا قىزنىڭ كۆز ئالدىغا پېشانىسى كەڭ، قاشلىرى قويۇق ۋە قېلىن، قاپقارا كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان، قېشىدەك قاپقارا، قويۇق بۇرۇتى بار بىر يىگىت كېلىپ، يۈرىكىنى

قوغۇشۇندەك ئېرىتمەۋەتتى. قاننى بولسا، ئۇ شۇ تاپتا چاپچال تاغلىرىغا ئۇچۇپ بېرىپ: «نۇرىبەگ!» دەپ توۋلاپ يىگىتىنى ئىزدەيتتى!...

«ياق! — دەپ ئويلايتتى كۈنسۇلۇ، — نۇرىبەگىم ئۆز ۋەدىسىنى ئۇنتۇپ قالىدىغان ئۇنداق يىگىتلەردىن ئەمەس! بەلكىم ۋاقتى يەتمەيۋاتقاندۇ؟ دۈشمەنلىرى ئارام بەرمەيۋاتقاندۇ؟! يا كۈنلەرنىڭ ئوبدان ئىسسىشىنى كۈتۈۋاتقاندۇ؟! كىم بىلسۇن، مېنىڭ نۇرىبەگىممۇ قۇياشنىڭ ئاستىدا، بىر ئېگىز چوققىدا تۇرۇپ، مەن تۇرغان شەھەرگە قاراۋاتقاندۇ؟! ياق، مۇھەببەت ۋە ۋىسال بوغۇچى كۈچىدىكى دەرەخ شاخلىرىغا چوقۇم باغلىنىدۇ.» بىردىن قىزنىڭ يۈرىكى مۇھەببەتنىڭ ئاجايىپ چىرايلىق باھارى كەلگەندەك گۈل — چېچەككە تولدى. ئۇنىڭ يۈرىكىدە ئاق بوغۇچ مۇشۇ بىرنەچچە كۈن ئىچىدە باغلىنىدىغاندەك تۇيغۇ پەيدا بولۇپ ھاياجانلاندۇردى. كۆڭۈل دېگەن ئۇلۇغ! ئۇنىڭدا ئالدىن سېزىدىغان بىر خاسىيەت، بىر سېھىر بار!...

قىز يەنە ھەر كۈنى چىقىپ دەل — دەرەخلەرگە قارىدى. ئۇ ئۈچىنچى كۈنى دەرۋازىدىن ئانچە يىراق بولمىغان، دەرۋازىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئېگىز ئۆسكەن ئاق تېرەكنىڭ قول يېتىدىغان پاكار شېخىغا باغلانغان، يېنىك ئۇچۇۋاتقان باھار شامىلىدا لەپىلدەپ تۇرغان ئاق بوغۇچنى كۆردى. ئۇ ئۆزىمۇ سەزمىگەن بىر كۈچ بىلەن ئىتتىك بېرىپ ئاق بوغۇچنى يېشىۋالدى. ئۇنىڭغا ئاق بوغۇچ نۇرىبەگىنىڭ ئاق كۆڭلى، مۇھەببەتدەك كۆرۈنۈپ ئۆزىنى تۇتالماي قالدى. ئۆزىگە قاراپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئادەملەرگە پەرۋامۇ قىلماي، بوغۇچنى ئاغزىغا ئەكىلىپ

لەۋلىرىنى تەگكۈزدى. شۇ چاغدا كۈنسۇلۇنىڭ كۆزى ئۆزىدىن ئانچە يىراق بولمىغان يەردە، بىر ئاق تېرەك يېنىدا تۇرغان ئوتتۇرا ياشلىق ئايالغا چۈشتى. بېشىغا گۈللۈك يۇڭ ياغلىق چىگىپ، ئۈستىگە كەڭ ئېتەكلىك كۆڭلەك ۋە كالتە چاپان كىيگەن بۇ ئايالنىڭ كۈلۈمسىرەپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ساھىبجامال ئىختىيارسىز مېڭىپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى. — بۇ ئاق بوغغۇچىنى سىز ئەكەلدىڭىزمۇ؟ — دېدى قىز سالام — سەھەتتىمۇ ئۇنتۇپ خۇشاللىق ئىچىدە.

— ھە، مەن ئەكەلدىم، سىزنى تاغدا نۇربەگ كۈتۈپ قالدى. قاچان يولغا چىقالايسىز؟ ماڭىدىغان كۈن ۋە ۋاقىتنى بېكىتسىڭىز، مەن كېلىپ سىزنى ئەكېتىمەن، — دېدى ئايال پىچىرلاپ دېگۈدەك سۆزلەپ. — مەن بىر — ئىككى كۈن تەييارلىق قىلىۋالاي، سىلى ئۆگۈنلۈككە ئەتىگەنلىك چاپىدىن كېيىن كەلسىلە! مەن چىقىمەن. مېنى كۆرۈپلا ماڭىدىغان تەرەپلىرىگە قاراپ مېڭىۋەرسىلە، مەن كەينىلىرىدىن ئەگىشىپ ماڭمەن. خوش!

ئىچ — ئىچىگە خۇشاللىقى سىغىمىغان كۈنسۇلۇ كەينىگە بۇرىلىپ، قولىدىكى ئاق يولدەك ئاق بوغغۇچىنى كۆزىنى ئۈزمەي قورۇسىغا قاراپ ماڭدى.

كۈنسۇلۇنىڭ پۈتۈن روھىي ھالەت، سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىدە زەررىچىلىكمۇ قايغۇ — ھەسرەت كۆرۈنمەيتتى. ئۇ گويىا زۇلمەتتىن يورۇقلۇققا، دوزاختىن

جەننەتكە چىققان دەك كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ھىلال ئايدەك قارا قاشلىرى تېگىدىكى قىلىشتەك كىرىپكىلىرى چۆرىسىدە تۆكۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرىدىن بىر خىل بەخت تۇيغۇسى ئۇچقۇنىلىناتتى.

ساھىبجامال بۇ ئۆي، بۇ شەھەردىن ئايرىلىپ، جەنۇبتىكى قارىغايلىق مۇقەددەس تاغلارغا، ئەل - يۇرتنىڭ ئەركىنلىكى ئۈچۈن قولىغا قورال ئالغان باتۇر يىگىتنىڭ تاغ تۇراسىغا كېتىدۇ. دەل - دەرەخلىرى پوتلا تاشلاپ يوپۇرماق چىقىراي دەپ قالغان كوچىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە، دەرۋازا ۋە ئىشىكلىرىنىڭ بەزىلىرى ئوچۇق، بەزىلىرى يېپىق قورۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان كۈنسۇلۇنىڭ يۈرىكى ئالتۇن بېلىقتەك، سۈپسۈزۈك مۇھەببەت بۇلىقى ئىچىدە ئوينايتتى. گۈزەل باھار كېلىۋاتقان بۇ دەل - دەرەخ، بۇ ئۆي - قورۇلار، بۇ ئادەملەرگە ھاياجان بىلەن قاراپ كېتىۋاتقان كۈنسۇلۇ خىيال سۈرەتتى: «تەقدىرمۇ قىزىقتە؟! بىر كېلىشكەن يىگىتنى پۇت - قولى باغلانغان ھالدا قورۇيۇمغا ئەكېلىپ، مېنىڭ كۆڭلۈمگە ئۇنىڭ سۆيگۈ - مۇھەببەت ئوتىنى ياقىتى. مەن بىر كۆرۈپلا ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قالدىم. مۇھەببەت ماڭا ھېچنەمىدىن قورقمايدىغان كۈچ ئاتا قىلدى. مەن يىگىتنى قۇتۇلدۇرۇپ ئۆزىنىڭ تاغ تۇراسىغا يولغا سېلىپ قويدۇم. شۇنداق قىلىپ، مەن مۇقەددەس تاغلارنىڭ باتۇر بۈركۈتى بولغان سۆيگىنىمنىڭ قۇتقۇزغۇچىسى بولۇپ قالدىم. ئۇ مېنىڭدىن ئايرىلىپ كېتىۋاتقاندا: «سىزنى تاغقا ئەكېتىمەن!» دېۋىدى، گېپىدە تۇرۇپ مېنى ئەكېتىشكە ئادەم ئەۋەتتى، مەن ئەتە

كېتىمەن. مەن ئەتە قارىغايلىق تاغلارغا، ئەركىن - ئازادە يۈرىدىغان مۇھەببەت دۇنياسىغا كېتىمەن... خوش ئالمالىق! بۈگۈن سېنى قانغۇچە كۆرۈۋالاي دەپ كوچاڭغا چىقتىم، مانا، ئايلىنىپ يۈرىمەن...»

قىز خىيال سۈرگەن ھالدا مېڭىپ، شەھەر مەركىزىدىكى قايناق بازارغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلمەي قالدى. كۈنچىقىش ئۇپۇقىدىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش خېلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن بولۇپ، بۇ باھار كېلىۋاتقان شەھەرنى ئۆزىنىڭ ئىللىق ۋە قىز تەبەسسۇمىدەك گۈزەل نۇرىغا بۆلۈپ كۈلۈمسىرەيتتى. بىردەمدىلا كىيىملىرى جۇل - جۇل، يۈز ۋە بويۇنلىرى كىر قىز ۋە ئوغۇللار، قولىتۇق تاياق تۇتقان مېيىپىلار، بىرنەچچە قېرى بوۋاي ۋە مومىلار ئورنىۋالدى. كۈنسۇلۇ بۇ يەرگە ئالايتەن مۇشۇ بىچارىلەرگە سەدىقە تارقاتقىلى كەلگەنىدى. قىز ئالدىن تەييارلاپ قويغان پۇللىرىنى چىقىرىپ، ئۇلارغا بىر - بىرلەپ تارقاتتى. ئۇ ھەممىسىگە بېرىپ بولۇپ قارىۋىدى، كۆكلەشكە باشلىغان سۆڭەك ئاستىدا چاپلىرى قاردەك ئاقارغان، يۈز ۋە پېشانىسىنى قورۇق باسقان، كۆزلىرى ياشاڭغىراپ تۇرىدىغان موماينى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ زوڭزىيىپ ئولتۇردى.

— ئانا، ئوغۇل - قىزىڭىز يوقمۇ؟ — سورىدى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىگەن كۈنسۇلۇ ئالدىدىكى بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالاي دېگەن مومايغا ئېچىنىپ قاراپ.

ئادەمگە ياشلىقىدا ئەمەس، قېرىلىقىدا بېرىلگەن ئارامخۇدا ياشايدىغان تۇرمۇش ئەڭ بەختلىك سانىلىدۇ.

مۇنۇ چاچلىرى ئاپپاق ئاقارغان، چىرايى ياداڭغۇ،
چىشلىرى سارغايغان، بىرقانچە كۈن، بىرقانچە ئاي، بىر
قانچە يىلى قالغان ئانىنىڭ مۇنۇ كۈنىنى نېمە دېگۈلۈك؟!
ئۇ كىشىلەرگە يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ تاپقان پۇلى بىلەن
تويغۇدەك تاماق يېيەلەرمۇ؟!

— مەن، قىزىم، پەرزەنت دىدارىنى كۆرەلمىدىم.
ئېرىم بىرقانچە يىلنىڭ ئالدىدا ئۆلۈپ كەتتى. شۇنىڭدىن
بېرى مېنىڭ كۆرۈۋاتقان كۈنۈم مانا مۇشۇ! — دېدى
ئاقباش موماي ئالدىدا ئولتۇرغان پەرىشتىدەك چىرايلىق
قىزغا قاراپ.

كۈنسۇلۇ بۈگۈن ناشتا قىلىپ، ئىككى يەڭگىسىگە
ئېيتىپ قويۇپ كوچىغا چىقتى. ئۇ ئالمالىقنى ئايلىنىپ
ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىۋېلىش، شەھەر مەركىزىدىكى
قايناق بازارغا كېلىپ قەلەندەرلەرگە سەدىقە بېرىش
نىيىتىدە كوچا ئايلىنىپ، ئاخىر شەھەر مەركىزىدىكى
بازارغا كەلگەنىدى.

— يۈرسىلە ئانا! مەن سىلگە بىر قۇر كىيىم -
كېچەك ئېلىپ بېرەي! قورساقلىرىمۇ ئاچقاندى،
ئاشپۇزۇلغا ئەكىرىپ ئوبدان تاماق يېگۈزەي! — دېدى
كۈنسۇلۇ موماينىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، قوللىرى بىر
تېرە، بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان موماي، بۈگۈن
ئۆزىگە خىزىر يولۇققاندىكە خۇشال بولۇپ، يەردە ياتقان
ئۇزۇن تايىقىنى ئېلىپ، شەپقەتچىنىڭ يۆلىشى بىلەن
ئورنىدىن تۇردى. ساھىبجامال موماينىڭ قولىتىقىدىن
تۇتۇپ بازار ئىچىگە يول ئالدى. ئىككىسى بىر - بىرىگە
زادىلا ماس كەلمەيتتى: بىرى جۈلدۈر - كېپەنلىك
ئاقباش ئانا، يەنە بىرى گۈلدەك ئېچىلغان چىرايلىق

قىز. لېكىن، ئۇلارنىڭ يۈرىكى بىر خىل يېنىۋاتقان چىراغنىلا ئوخشايتتى. مۈكچەيگەن، دۈمبىسى چىقىپ قالغان ئانىنىڭ ھالسىز سوقۇۋاتقان يۈرىكى ئۆزىگە مېھىر - شەپقەت ياغدۇرۇۋاتقان كۈنسۇلۇغا رەھىمىتىنى ئېيتاتتى. ساھىبجامالنىڭ يۈرىكى بولسا، مېھرىبان ئانىسىنى يادىغا ئېلىپ، قېرىغىنىدا خارلىنىپ قالغان موماينىڭ تەقدىرىگە ئېچىنىپ، ئانا قىلىۋالغۇسى كېلىپ كېتىۋاتاتتى. «ئامال قانچە؟! ئۇ ئەتە بۇ شەھەردىن كېتىدۇ! يىراق تاغلارغا كېتىدۇ! لېكىن، ئۇ بۇ ئاجىز موماينى زادىلا ئۇنتۇپ قالمايدۇ. كۈنسۇلۇ تاغدىن ئالمالىققا ئادەم ماڭسىلا، ئۇنىڭدىن بۇ قارىغۇچىسى يوق، كۈچىدا قالغان ئاجىز مومايغا پۇل ئەۋەتىپ بېرىشنى كۆڭلىدىن چىقارمايدۇ!...»

كۈنسۇلۇ مومايغا تاڭىدىغان يوغان ياغلىق، كىيىدىغان ئىككى قۇر چىت كۆڭلەك، كالتە چاپان، پۇتىغا ئۆتۈك ۋە يازلىق ئاياغ ئېلىپ بەردى. ئاندىن ئاقباش ئانىنى ئاشپۇزۇلغا ئەكىرىپ، شورپىلىق، ئەركەك قوينىڭ گۆشىدە ئەتكەن پېتىر مانتىدىن تويغۇچە يېگۈزدى. ئىككىسى ئاشپۇزۇلدىن چىققاندا، قۇياشمۇ چۈشكە يېقىنلاپ باراتتى. ئانا ئېرى ئۆلگەندىن بېرى بۇنداق مەزىلىك، ياخشى تاماقنى يەپ باقمىغان بولغاچقا، ئالاھىدە راھەتلەندى. ئۇ كۈنسۇلۇنىڭ قولىنى قويۇۋەتمەي، ئۇنىڭغا يۈرىكىدىن چىققان رەھىمىتىنى توختىماي ئېيتاتتى.

— ئانا! — دېدى كۈنسۇلۇ بازاردىن قايتىدىغان چاغدا، موماي ئولتۇرىدىغان سۆگەتنىڭ يېنىغا كېلىپ، — مانا، پۇل! بۇ پۇل بىلەن بىرقانچە ئاي ئوبدان يەپ - ئىچىپ

ياشايدىلا! مەن سىلگە ئىمكانىيەت قىلالىساملا يەنە پۇل
گەۋەتتەپ بېرىمەن. خوش، مەن كېتەي! قېنى، ماڭا بىر
دۇئا قىلسىلا!

ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ياش چىققان موماي،
پۇلىنى يانچۇقىغا سېلىپ، ئىككى قولىنى دۇئاغا
كۆتۈردى. ئۇ يېيىلغان ئالىقانلىرىنى يۈزىنىڭ ئالدىغا
گەكەلىپ ئۇزاق دۇئا قىلدى. ئاخىرىدا قېنى قاچقان،
قورۇق باسقان يۈزىنى دۇئاسى ھۆلدىگەن ئالىقانلىرى
بىلەن سىلاپ، ياراتقان ئىگىسىدىن ئالدىراپ تۇرغان
پەرىشتىدەك قىزغا بەخت تىلدى.

كۈنسۇلۇ بەخت ئىچىدە كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ
قىلغانلىرىدىن، بولۇپمۇ ئاقباش، ئاجىز ئانىغا
قىلغانلىرىدىن تۈگىمەس خۇشاللىق ھېس قىلاتتى.
ئاستا شىرىلداپ تاغ سۈيى ئېقىۋاتقان ئېرىقنى بويلاپ
ئۆيىگە قاراپ كېلىۋاتقان گۈزەل شۇ تاپتا مېڭىپ
ئەمەس، ھاياجان بىلەن قاناتلىنىپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقان
قۇشقىلا ئوخشايتتى. ئۆزىنىڭ قىلغان سۆز ۋە
ھەرىكىتىدىن رازى بولغان ئادەملەر كۈنسۇلۇدەك بەخت
ھاياجىنىدا يايىدۇ.

ئۇ ئەتىسى بىر كىچىك بوپىنى كۆتۈرۈپ، دەرۋازىنىڭ
ئالدىغا چىقتى. كۈنچىقىش ئۇپۇقىغا ئارغامچا بويى
ئۆرلىگەن قۇياش، قىزغا ئاقىيول تىلىگەندەك قارايتتى.
كۈنسۇلۇ خېلىلا ئېرىدا، ئاق تېرەك يېنىدا تۇرغان،
ئۆزىنى ئەكەتكىلى كەلگەن ئايالنى كۆردى. ئايالمۇ بىر
قاراپ قويۇپ كەينىگە بۇرالدى - دە، ئىتتىك مېڭىپ
كەتتى. ساھىبجامال ئالدىدا كېتىۋاتقان ئايالنىڭ
كەينىدىن ھاياجان ۋە خۇشاللىق ئىچىدە يول ئالدى...

نۇر بەگلەر ئالدىنقى تۇراسىنى تاشلاپ، كېيىن ياسىغان تۇراسىغا كۆچتى. بۇ كۆچۈش كۈنبەگىنىڭ ئوغلى ئامىدىنىڭ ئامبىرىدىن قېچىپ تاغ تۇراسىغا كەلگەندىن كېيىن بولدى. كېيىن ئۇلار يەنە «ئەۋلىيا» چوققىسىنىڭ كەينىدىكى ئېگىز تاغلارنىڭ ئۇ تەرىپىگىمۇ بىر - بىرىدىن ئانچە يىراق بولمىغان ئىككى تاغ تۇراسىنى ياسىدى. بىر قېتىم بۇرنىغا سۇ كىرگەن يىگىت ھوشيارلىقىنى ھەسسىلەپ ئۆستۈرۈپ، ئۆزلىرىگە قوشۇلغىلى كەلگەن ھەربىر ئادەمنى ئىنچىكە، بىر مەزگىل سىناپ تەكشۈرۈپ، ئاندىن قوبۇل قىلىدىغان بولدى، ھەتتا بەزىلىرىنى ئادەم ئەۋەتىپ كەلگەن يېرىدىن ئەھۋالىنى ئېنىقلىدى. شۇنداق قىلىپ نۇر بەگىنىڭ تۇراسىدىكى قىلىچ، نەيزە ۋە ئوقىيالار بىلەن قوراللانغان يىگىتلەر ئەللىكتىن ئېشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاتلىق بولۇپ، داۋاملىق پىيادە ۋە ئاتلىق جەڭ مەشىقى قىلىپ بىر كۈنمۇ توختاپ قالمىدى. بىر قانچە قېتىم چاغاتاي خانلىقىنىڭ چېرىكى ئاز، چەت ياقىدىكى لەشكەرگاھلىرىغا چارلىغۇچى ئەۋەتىپ، ئەھۋال ئىگىلەپ، كېچىسى ھۇجۇم قىلدى. ھەربىر ھۇجۇم قىلغان لەشكەرگاھلىرىنى پاراكەندە قىلىپ ئېغىر چىقىمغا ئۇچراتقان نۇر بەگىنىڭ قورقۇمسىز، باتۇر يىگىتلىرى نۇرغۇن قورال - ياراق، ئات، ئاشلىق ئولجا ئېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ تاغ تۇراسىغا ساق - سالامەت، غەلبە ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ قايتىپ كەلدى.

ئەقىللىك ۋە قەيسەر نۇربەگ ئۆز تاغ تۇراسىغا قايتىپ كەلگەن كۈنىدىن تارتىپ، ئىشلىرى قانچىلىك ئالدىراش ۋە جاپالىق بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ گۈزەل قۇتقۇزغۇچىسىنى زادىلا ئۇنتۇپالمىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا سەرۋى قامەتلىك، كىرىپكىلىرى قىلىشتەك تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ئاھۇ كۆزلۈكى كېلىپ، يۈرىكىگە سېغىنىش گۈلخانىنى ياقاتتى. بۇ گۈلخاننىڭ ئوتى بارغانسېرى كۈچىيىپ ئۇنىڭغا ئارام بەرمەيدىغان بولۇۋالدى. نۇربەگنىڭ يادىدىن ئۆزىنىڭ: «چوقۇم ئادەم ئەۋەتىپ سىزنى ئەكىتىمەن. ئاسماندىكى ئاينىڭ ئاق ۋە پاك نۇرى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، مەن سىزگە بىر ئۆمۈر سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلىمەن!» دېگەن سۆزلىرى؛ كۈنسۇلۇنىڭ: «ئادىمىڭىزنى تېزىرەك ئەۋەتىڭ، مەن كۈتىمەن! كەلگەن ئادەم قورۇنىڭ ئالدىدىكى تېرەكلەردىن بىرىنىڭ شېخىغا ئاق بوغۇچ باغلاپ قويسۇن!» دېگەن سۆزلىرىنى زادىلا ئۇنتۇپمىدى. كېچە - كۈندۈز يىگىتنىڭ كۆزلىرىدىن كۈنسۇلۇنىڭ چىرايى، قۇلقىدىن سۆزلىرى كەتمىدى. ئاخىر ئۇ ۋەدىسىدە تۇرۇپ، تاغ تۇراسىغا كۈنسۇلۇنى ئەكىلىش قارارىغا كەلدى.

تاغلار كۆكرىشكە باشلىغاندا، ئۆزى تۇرغان تاغ تۇراسىغا بىر ئېغىز كىچىك ياغاچ ئۆي ياسىدى. ئۇنىڭ يىگىتلىرى ئۆز سەركەردىسىنى ئامىدىنىڭ چىرايلىق سىڭلىسىنىڭ قۇتقۇزغانلىقىنى بىلەتتى. نۇربەگ تاغقا چىققاندىن كېيىن، لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان گۈلخان چۆرىسىدە ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئاجايىپ سەرگۈزەشتىنى يېپىدىن يىڭىنىسىگىچە ئۇلارغا سۆزلەپ بەرگەنىدى. ھەتتا ئۇ يوشۇرمايلا ۋاقتى كەلگەندە، كۈنسۇلۇسىنى تاغ

تۇراسىغا ئەكېلىدىغانلىقىنىمۇ دېدى. يىگىتلەر شۇ كېچە قىيقاس - چۇقان سېلىپ ئۆز سەردارىنىڭ ئويىنى قوللىدى.

مانا، كۈنسۇلۇغا ئاتاپ ياسىلىۋاتقان كىچىك ياغاچ ئۆيمۇ پۈتۈپ قالدى. ئۇ يېنىغا ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن يىگىتلىرىدىن ئۈچىنى ئېلىپ، بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاقتۇپىگە قاراپ يولغا چىقتى. ئۇلار يېرىم كېچىلەردىن ئۆتكەندە يېزىغا كېلىپ، نۇر بەگنىڭ ئاتا جەمەت بىر شىرەم تۇغقىنىنىڭ قورۇسى ئالدىدا توختاپ ئىشكىنى قاقتى. بىر چاغدا ئىشك ئېچىلىپ، ئىشك ئالدىدا بىر بەرنا ئايال كۆرۈندى...

نۇر بەگ كۈنسۇلۇنى تاغ تۇراسىغا ئەكېلىش قارارىغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ھەمراھ بولىدىغان بىر ئايال تېپىش ئويىغا كەلدى. ئۇ ئويلا - ئويلا ئاقتۇپىدىكى باھارخاننى لايىق كۆردى. ئەللىكلەردىن ئاشقان، تېنى ساغلام، ئېرى ئۆلۈپ كەتكەن، بالا يۈزى كۆرمىگەن ئايال ھەقىقەتەنمۇ كۈنسۇلۇغا ئەڭ ياخشى ھەمراھ بولالايتتى. تۇل ئايال باھارخاننىڭمۇ يېزىدا تارتىشىدىغان بىرەر ئادىمىمۇ يوق ئىدى. ئۇ ئالدىن كېلىپ ئاتىسىنىڭ بۇ شىرەم تۇغقىنى بىلەن سۆزلەشمەيلا، بۈگۈن ئۈچ يىگىتى بىلەن كەلدى.

باھارخان نۇر بەگلەرنى ئۆيىگە باشلىدى. چىراغ يېقىلغان ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇپ، سالام - سەھەت قىلىشقاندىن كېيىن، نۇر بەگ كېلىش مۇددىئاسىنى ئېيتتى. كۈچىدىن قالمىغان گۆسمۈستەك ئايال قوشۇلۇپ، تاغقىمۇ بىللە چىقىدىغانلىقىنى، كۈنسۇلۇغا ھەمراھ بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنداق قىلىپ

نۇربەگ ئاقتۇپىدە ئىككى يىگىت بىلەن قالىدىغان،
باھارخان بىر يىگىت بىلەن ئالمالىققا بارىدىغان، ئۇلار
كۈنسۇلۇنى ئەكەلگىچە، نۇربەگلەر باھارنىڭ ئۆيىدە
تۇرىدىغان بولدى. ئەتىسى چۈشتىن كېيىن باھارخانلار
ئالمالىققا قاراپ يولغا چىقتى...

ئارىدىن بىر قانچە كۈن ئۆتۈپ كەتتى. نۇربەگ: «بىرەر
پالاكەتكە ئۇچراپ قالىدىمىكىن؟» دەپ ئويلاپ، پۇتى
كۆيگەن توخۇدەك ئۆي ئىچىدە تېپىرلاپ قالىدى.
كۈتۈشنىڭ ئېغىر ئازابىدا كۆزلىرىگە ئۇيقۇ كەلمەي،
چەڭزە - بورىلىق تورۇسقا قاراپ ياتقان يىگىت قورۇ
ئىشىكىنىڭ چېكىلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئورنىدىن سەكرەپ
تۇردى. كىيىملىرىنى سالماي ياتقان نۇربەگ بىلەن تەڭلا
قالغان ئىككى يىگىتمۇ تۇرۇپ، سەردارىنىڭ كەينىدىن
تالاغا قاراپ ماڭدى.

يېرىمى كۆيۈپ تۈگىگەن ئاي كېچىنى غۇۋا يورۇتاتتى.
تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان سوغۇق شامال توختىماي قارا
دالا تەرەپكە ئۇچۇپ كېتەتتى. نۇربەگ يۈگۈرۈپ بېرىپ
ئىشىكىنى ئاچاي دېيىشىگە، يېتىپ كەلگەن يىگىتلەردىن
بىرى سەردارىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ئىشىكىنى ئاچتى. ئۆز
ئاتلىرىنىڭ چولۇۋۇرىنى تۇتۇپ باھارخان، كۈنسۇلۇ ۋە
يىگىت ئۈچى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ھويلىغا كىردى.
نېرىدا قاراپ تۇرغان نۇربەگ ئىشىكتىن كىرىۋاتقان
كۈنسۇلۇنى كۆرۈپ، ئۆزىنى تۇتالماي ئۈنىڭغا قاراپ
ئىتتىك ماڭدى. كۈنسۇلۇمۇ ئېتىنىڭ چولۇۋۇرىنى
تاشلاپ: «نۇربەگ!» دەپ توۋلاپ يىگىتىنىڭ ئالدىغا
ئۇچقانداك كەلدى...

كۈز كەلدى. ياپېشىل تۆپىلىكلەر، ساي - سالالار،
جىلغا - جىرالار ئالتۇن سۈيى ئىچىۋاتقانداك ئاجايىپ
چىرايلىق سېرىق رەڭگە كىرىۋاتاتتى. پەقەت بىر يىلنىڭ
تۆت پەسلىدە ئۆز رەڭگىنى ئانچە ئۆزگەرتىپ كەتمەيدىغان
قارىغايىلارلا ياپېشىل تۇراتتى. شۇ يەرلىك مالچىلارنىڭ
تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئوت - چۆپ پىشىپ، قىمىز تازا
كۈچىيىدىغان، ماللارمۇ تازا سەمىرىدىغان مەزگىل يېتىپ
كەلگەندەك كۆرۈنەتتى.

كۈز توي پەسلى، ئۇيغۇرلار قىز - ئوغۇللىرىنىڭ
تويىنى كۆپرەك مۇشۇ ئالتۇن پەسلىدە قىلاتتى. بەلكىم
ئاشلىقلار پىشىپ ئامبارلاشتۇرۇلىدىغان، ماللارمۇ
سەمىرىدىغان، قوللىرىمۇ خېلىلا ئىشتىن بوشاپ
قالدىغان بۇ پەسل توي قىلىشقا ماس كەلگەنلىكىدىن
بولسا كېرەك.

ئاخشام سويۇلىدىغان ماللار سويۇلۇپ، گۆشى داش
قازانلاردا پىشۇرۇلدى. بۈگۈن تاڭ ئاتا - ئاتماي
ئاشپەزلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، يۈز - كېۋىزلىرىنى
يۇيۇپ، توي پولۇسىنى ئېتىشكە كىرىشىپ كەتتى.
بۈگۈن نۇر بەگ بىلەن كۈنسۇلۇننىڭ ئۆمرىدە بىر
بولدىغان توي!...

كۈنسۇلۇ تاغ تۇرادا بىر يازنى كۈلۈپ - يايىراپ
ئۆتكۈزدى. قىز كېچە - كۈندۈز يېنىدا باھارخان
ھەدىسى، چىن يۈرىكىدىن سۆيگەن يىگىتى نۇر بەگ
بولغانلىقتىن زادىلا زېرىكىپ قالمىدى. ئەكسىچە،

ئاكسىنىڭ تاپا - تەنلىرىدىن، يەڭگىلىرىنىڭ ھومىنىپ قاراشلىرىدىن قۇتۇلۇپ، بۇ گۈزەل دۇنياغا كەلگەنلىكىدىن تولمۇ خۇشال بولدى. كۈنسۇلۇ تاغ شارائىتىغا تېزلا ئۆگىنىپ، بۇ يەردىكى خۇش چاقچاق يىگىتلەر بىلەن تېزلا چىقىشىپ كەتتى. ئۇ باھارخان ھەدىسى بىلەن بىللە بېرىپ، تاڭقوراي پىشقاندا كۈنگەيلەردىكى تاغ باغلىرىدىن، سۇلىرى ئۈنچە - مارجان چېچىپ ئاقىدىغان چاتلارنىڭ ئىچىدىن بۇ ئاجايىپ شېرىن تاغ مېۋىسىنى تېرىپ كېلەتتى. ئىككىسى تېرىپ كەلگەن تاڭقورايلىرى كەچكى تاماقتا يىگىتلەرگە ئاز - ئازدىن بۆلۈپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ رەھمىتىنى ئالاتتى...

ياز مانا شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى. نۇربەگنىڭ يېقىن ئاغىنىلىرى دائىم ئۇنى «توي قىلىۋال!» دەپ قىستايتتى. يىگىتمۇ بەزىدە: «توي قىلىۋالغىنىم ياخشىمۇ، يامانمۇ؟» دەپ ئويلايدىغان بولۇپ قالدى. ئاخىر ئۇ توي قىلىش قارارىغا كەلدى.

كۈنسۇلۇ كەلگەندىن كېيىن، نۇربەگ ئۇنىڭ بىلەن ئانچە كۆپ بىللە بولمىدى. ئۇ ئۆزى بىلەن دېمەتلىك ۋە ئۆزىدىن چوڭ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ كۆزىدە «ھا - ھا» لىشىپ يۈرۈشنى مۇۋاپىق كۆرمىدى. يېشىل قارىغايلىق، ساي - ساللىق تاغلارنىڭ ئايدىڭ كېچىلىرى تولمۇ چىرايلىق بولىدۇ. ئۇ كۈنسۇلۇ بىلەن بىللە گۈل - چېچەكلىك تۆپىلىكلەردە، سۈپسۈزۈك سۇلىرى تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان جىلغا - جىرالاردا، ياپىيىش قارىغايلىقلاردا سۆيگۈنىڭ شېرىن سەيلىلىرىنى ئانچە كۆپ ئۆتكۈزمىدى، ھەتتا كۈنسۇلۇنى

باغرىغا بېسىپ، قىزلىق گۈلىنى ئۈزۈشنى ئەمەس،
شېرىن لەۋلىرىگە لېۋىنى تەگكۈزمىدى... ئۇ ئاجايىپ
چىرايلىق ئايدىڭ كېچىلەردە؛ قۇياشنىڭ ئاپتىپى كۈلگەن
كۈندۈزلەردە يېشىل قارىغايلىقلاردا؛ كېچە - كۈندۈز
ناخشا ئۈزۈلمەيدىغان سايلاردا؛ بېشىدا بۈركۈتلەر قانات
يېيىپ ئۇچقان قىيا ۋە چوققىلاردا؛ قوي، سىيىر،
بۆلجۈرگەنلىرى، شېرىن تاڭقورايىلار پېشىپ كەتكەن تاغ
باغرى، تۆپىلىكلەردە بىرنەچچە قېتىم كۈنسۇلۇ بىلەن
بىللە بولغان بولسىمۇ، غەيرىي خىياللاردا زادىلا
بولمىدى...

قىزنىڭ بىردىنبىر بايلىقى ئۇنىڭ قىزلىقى بولۇپ،
بۇ بايلىق قەدىر - قىممىتى، ئىززەت - ھۆرمىتى
ھېسابلىنىدۇ. شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، قىزنىڭ
قىزلىقى ئار - نومۇس بولۇپ، ئەخلاق - پەزىلىتىنى
كۆرسىتىدۇ. توي كېچىسى ئۆزىنىڭ بىردىنبىر
قىممەتلىك بايلىقىنى ئۆزى ياخشى كۆرۈپ تەگكەن
يىگىتكە تاپشۇرالىغان قىز، ئەلۋەتتە ئەخلاقلىق قىز
بولىدۇ. ئۇنىڭ توي قىلغان يىگىتى بىلەن كېيىن
ئۆتىدىغان تۇرمۇشمۇ تاپا - تەنسىز، كۆڭۈللۈك
بولۇپ، ئۆزئارا ئىشىنىش ۋە خۇشال - خۇراملىققا
چۆمىدۇ.

ئۇيغۇرلاردا يىگىت مەيلى كاتتا، مەيلى ئاددىي
بولسۇن، توي قىلماي قىز ئالمايدۇ، قىزلارمۇ
يىگىتلەرگە تەگمەيدۇ. توي كېچىسىنىڭ ئاق لاتىسىغا
قىزىلگۈللەر چېچىلغاندا، بۇ كېچە ئەر - خوتۇن بولغان
ئىككىسىنىڭ ئۆمرىدىكى ئەڭ بەختلىك، ئەڭ
ئۈنتۈيالىمايدىغان، ئەڭ گۈزەل كېچە بولۇپ قالىدۇ.

بۇنداق كېچىنى ئۆتكۈزگەن ئەر - خوتۇنلارنىڭ كۆڭلى،
مېھىر - مۇھەببىتى، تەقدىرى ئۆمۈرلۈك بىر - بىرىگە
باغلىنىدۇ. بۇ كېچە، بولۇپمۇ قىزغا نىسبەتەن ئالغاندا،
بىر سىناق كېچىسى بولىدۇ. بۇرۇنلاردا ئۇيغۇرلار قىزنىڭ
قىزلىقى بولمىسا، بىر توقاچنى ئوتتۇرىدىن تېشىپ،
قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتەتتى. ئارقىدىن
قىزنىمۇ كۈدە - كۆرپىسى بىلەن يولغا سالاتتى. بۇ
ئەلۋەتتە، قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۈچۈن خەلقئالەم
ئالدىدا ئېيتقۇسىز ئېغىر دەرد بولاتتى...

ھەر ئىشنىڭ ئۆز ۋاقتىدا بولغىنى ياخشى!
نۇربەگ كۈنسۇلۇ بىلەن توي قىلىش قارارىغا
كەلگەندىن كېيىن، بىر ئايدىڭ كېچىدە، تاغ تۇراسىدىن
ئانچە يىراق بولمىغان يېشىل قارغايلىق يېنىدا، تۆۋەن
تەرەپتىكى گۈزەل ساي - سالالارغا قاراپ تۇرۇپ
كۈنسۇلۇغا: «توي قىلايلى» دېدى. قىز ئويلىنىپ، ئۇزۇن
چاچلىرىنى ئويىناپ، يەرگە قاراپ جىم تۇرۇۋالدى.

— يا توي قىلغۇڭىز يوقمۇ؟! ئىككىمىز توي قىلماي
بۇنداق يۈرۈۋەرسەك بولمايدىكەن، بىللە ماڭساق تاغ
تۇرادىكىلەر كۈسۈرلىشىپ بىزگە قارايدىكەن. توي
قىلىدىغان بولغاندىكىن، كېچىكىپ توي قىلغاندىن،
ھازىرلا توي قىلىۋەتسەك ياخشى بولىدىغاندەك تۇرىدۇ.
قېنى، بىرىمە دەڭ!

قىز ھېچنەمە دېمەي ئۆي تەرەپكە يۈگۈرۈپ كەتتى.
نۇربەگ ئۇنىڭ كەينىدىن ھاڭ - تاڭلىق ئىلكىدە قاراپ
قالدى. ئەتىسى باھارخان كېلىپ نۇربەگكە: «توي
تەييارلىقىنى قىلىۋەر ئوغلۇم!» دېدى... شۇنىڭ بىلەن
توي تەييارلىقى باشلىنىپ كەتتى. كېچە ئاقتۇپىنىڭ

ئىمامنى نىكاھ ئوقۇشقا ئىككى يىگىت چۈشۈپ
ئايچىقتى. كېچە تازا گۆش پىشىۋاتقاندا، ئالمالىقتىن
ئايىتولدى ئاتىسىنىڭ تەبرىكىنى ۋە نۇرغۇن سوۋغا -
سالامنى ئېلىپ كەلدى. شۇنداق قىلىپ، تاغ تۇرادا
نۇر بەگ بىلەن كۈنسۇلۇ تويىنىڭ ناغرا - سۇنايلىرىنى
چېلىپ ياڭرىتىۋەتتى...

يىگىتلەر ئىمامنى يېزىدىن ئايچىقتى، قۇياش كۈلۈپ
چىقىشىغىلا تاغ تۇرانى ناغرا - سۇنايلارنىڭ ياڭىراق
ناۋاسى جاراڭلىتىۋەتتى. يوغان داش قازانلاردا پىشقان
پولۇدىن تارقىغان خۇش پۇراق كۈز كەلگەن تۆپىلىكىنى
بىر ئالدى. ھەرقايسى تۇرالاردىن كەلگەن يىگىتلەر، تويغا
ئاتىغان قويلارنى ئۆتكۈزۈپ ئەكەلگەن مالچىلار
چۆپلۈككە سېلىنغان كىگىز ۋە گىلەملەردە قاتار
ئولتۇرۇپ توي پولۇسىنى كۈلكە - چاقچاق بىلەن
يېيىشتى...

كەلگەنلەر ئۆزىغاندىن كېيىن، ئاقتۇپىنىڭ ئىمامى
نىكاھ ئوقۇدى. تۈزلۈك سۇغا چىلانغان ناننى يېگەن
نۇر بەگ بىلەن كۈنسۇلۇ ھاياتتا بولمىسا بولمايدىغان،
بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار ئالاھىدە ئۇلۇغلايدىغان نان بىلەن
تۈزدەك قەدەر - قىممەتلىك ياشاشنى ئۆز كۆڭۈللىرىنىڭ
لەۋھەسىگە يېزىۋالدى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قىز - يىگىت تويى بىر ناخشا -
مۇزىكىلىق دراما، توي بولغان قىز - يىگىت بۇ
درامىنىڭ ئاساسىي قەھرىمانلىرى ھېسابلىناتتى.
درامىغا يەنە قىز - يىگىتنىڭ يارۇ دوستلىرى،
تونۇش - بىلىشلىرى، قوۋم - قېرىنداشلىرى، ئۇرۇق -
تۇغقانلىرى، مەھەللىنىڭ جامائىتى بولۇپ نەچچە يۈز

ئادەم قاتنىشاتتى. بىراق، نۇرىبەگ بىلەن كۈنسۇلۇنىڭ تويى تاغ تۇرادا، ئالاھىدە بىر شارائىتتا بولۇۋاتقانلىقتىن، توي رەسمىيەتلىرىنىڭ كۆپى ئورۇنلانمىدى؛ ئەلچى ئەۋەتىش، رەھمەت - تەزىم، چاي ئىچۈرۈش دەيدىغان بىر قاتار پائالىيەتلەر بولمىدى. پەقەت تاغ تۇرادا يىگىتلەرگە ئاش تارتىپ نىكاھ ئوقۇلدى. كەچتە گۈلخان يېقىپ، ناخشا - ئۇسسۇل ئويناپ، قىز - يىگىتنى ئۆز ئۆيىگە كۆچۈرۈش بولدى.

كەچكى گۈلگۈن شەپەقنىڭ ئاخىرقى قىزغۇچ شوللىرى ئۇچۇپ، كۈنپېتىش ئۇپۇقى سۇس ئاق سېرىق رەڭدە يورۇپ تۇراتتى. يىگىتلەر يېشىل قارىغايلىرى ئارىسىدىكى خېلىلا كەڭ ئوچۇقچىلىققا دۆۋىلىگەن قوزۇق ئوتۇنلار بىر كىچىك دۆڭدەك كۆرۈنەتتى. قامىتى خۇش پىچىم، چاققان بىر يىگىت ئاشخانىدىن يالقۇنلاپ تۇرغان بىر پارچە چوغنى ئەكىلىپ دۆۋىلەنگەن ئوتۇنغا ئوت ياقىتى. ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلگەن كۆكۈچ ئىس بارغانسېرى چوڭىيىپ، بىر چاغدا لاپىدە ئوت ئېلىپ قاراسلاپ كۆيۈشكە باشلىدى. ھەيۋەتلىك زور گۈلخاننىڭ قىزغۇچ يالقۇنلىرى ئىس - تۈتەك ئارىسىدىن ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، ئالتۇن ئۇچقۇنلىرىنى ھەر تەرەپكە چېچىشقا باشلىدى. قارىغاي چاراسلاپ كۆيىدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭدىن توختىماي چاراسلىغان ئاۋاز بىلەن بىللە ئۇچۇپ چىققان ئوت پارچىلىرى چۆرىسىگە چۈشەتتى. گۈلخان يورۇقىدا تۆت ئەتراپى يورۇپ، چۆرىسىدىكى

قارىغايىلارغا ئۇنىڭ قىزغۇچ شولىلىرى چۈشۈپ، ئاجايىپ چىرايلىق مەنزىرە ھاسىل قىلدى.

تاغ تۇرانىڭ يىگىتلىرى بىردىن - ئىككىدىن گۈلخان چۆرىسىگە كېلىشكە باشلىدى. بىردەمدە گۈلخان چۆرىسىگە توپلانغان يىگىتلەر سۇلتان بەگ بىلەن كېلىننىڭ چىقىشىنى كۈتۈشكە باشلىدى. نۇر بەگ بىلەن قولدىشى ئايتولدى، ئۇلارنىڭ كەينىدىن بىر توپ يىگىتلەر قارىغايلىق ئارىسىدىكى ياغاچ ئۆيىدىن چىقىپ، ئانچە يىراق بولمىغان يەردىكى كىچىك ياغاچ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۇلار «ھاي - ھاي ئۆلەن» ناخشىسىنى ياڭرىتىپ ئېيتىپ، يېڭىلا بەش - ئالتە كۈنلۈك يېڭى ئاي كۆتۈرۈلگەن تاغ كېچىسىنى جانلاندۇرۇۋەتتى:

«ھاي - ھاي ئۆلەن ھاي ئۆلەن، گۈل قايدا بار، يار - يار،
بىر ياخشىغا بىر يامان ھەر جايدا بار. يار - يار.
ھاي - ھاي ئۆلەن، ھاي ئۆلەن، قار كېلەدۇر، يار - يار،
بەرگى گۈلگۈن توننى كىيىپ يار كېلەدۇر يار - يار.
بەرگى گۈلگۈن توننىڭ بەرگى تولا يار - يار،
قىز ئالمىغان يىگىتنىڭ دەردى تولا يار - يار...
قىزىل - قىزىل پىيازنىڭ پوستى تولا يار - يار.
ئۆيلەنمىگەن يىگىتنىڭ دوستى تولا يار - يار...»

سۇلتانبەگ بىلەن قولدىشىنى ئارىغا ئالغان يىگىتلەر كىچىك ياغاچ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ: «ھاي - ھاي ئۆلەن» ناخشىسىنى داۋاملاشتۇردى.

«ئالا - ئالا كۆكەنەك پاقا ئالۇر، يار - يار،
ئۆيلەنمىگەن يىگىتلەر خاپا بولۇر يار - يار.

ئاپپاق - ئاپپاق توشقانلار ئۆيدە تولا يار - يار.
ئۆيلەنمىگەن يىگىتلەر تويدا تولا يار - يار...»

«يار - يار» چىلار ئۇزاق كۈتمىدى، ھايال بولماي چىرايلىق كىيىنگەن بەرنا ئايال باھارخان بىلەن ئاق ئەتىرگۈلدەك ياسانغان پەرىزات - كۈنسۇلۇ ئۆيدىن چىقتى. ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ ئاق رەڭنى پاكلىق ۋە ئەزگۈلۈكنىڭ بەلگىسى دەپ قاراپ كەلدى. شۇڭلاشقا، ئۇلار ئۆزىتىدىغان قىزلىرىنىمۇ ئاق ياغلىق، ئاق كۆڭلەك بىلەن ياساندۇرۇپ يولغا سالاتتى. كۈنسۇلۇمۇ بېشىغا ئاق يىپەك ياغلىق سېلىپ، ئۈستىگە ئېتەكلىرى كەڭ كۆڭلەك، ئېتەك ۋە قولىتۇقنىڭ جىيەكلىرىگە چىرايلىق گۈللەر كەشتىلەنگەن ئاق پىنجەك كىيىپ، خۇش پۇراقلىق ئاق ئەتىرگۈلگە ئوخشاپ تۇراتتى. ئۇ بېشىنى يەردىن ئالماي، يېنىغا كەلگەن نۇربەگىنىڭ قولىتۇقىدىن تۇتتى. قارا كۆك رەختتىن يېڭى ئىشتان - چاپان كىيگەن قەددى - قامەتلىك نۇربەگىنىڭ قويۇق، كەڭ ۋە قارا قاشلىرى تېگىدىكى يوغان ۋە قاپقارا كۆزلىرى بەختتىن چاقنايتتى. ئۇلار گۈلخانغا قاراپ يول ئالدى. كۈنبەگىنىڭ يېنىدا ئايتولدى، كۈنسۇلۇنىڭ يېنىدا باھارخان، ئۇلارنىڭ كەينىدىن يىگىتلەر مېڭىپ، «ھاي - ھاي ئۆلەن»نى ئېيتىپ، قاراسلاپ، ئالتۇن زەر چېچىپ لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئۇلۇغ گۈلخاننىڭ يېنىغا كەلدى.

نۇربەگىلەر يېقىنلاپ كېلىشىگە گۈلخان چۆرىسىدە قارىشىپ تۇرغان يىگىتلەر قىيقاس - چۇقان بىلەن چاۋاك چېلىپ قىزغىن قارشى ئالدى. «قۇتلۇق

بولسۇن!»، «مۇبارەك بولسۇن!» دېگەندەك تەنتەنە شوئارلىرى جىمجىت كېچىنى ئاجايىپ جاراڭلىتىۋەتتى. كۈنپېتىش ئۇپۇقىدا تۇرغان ئورغاقتەك بەش - ئالتە كۈنلۈك ئاي بۇ توپنى تەبرىكلەپ چىققانداك كۆرۈنەتتى. كەچكى توي بەزمىسى مانا شۇنداق باشلاندى. بېشىغا ئاق مالخاي كىيگەن قىسقا بۇرۇتلۇق يىگىت ئالدىغا چىقىپ، توي بەزمىسىنىڭ باشلانغانلىقىنى يۇقىرى ئاۋاز بىلەن جاكارلىدى.

— دوستلار! نۇربەگ سەردار بىلەن كۈنسۇلۇ خېنىمنىڭ كەچكى توي بەزمىسى ھازىر باشلاندى!... لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخان يورۇتۇپ تۇرغان قارىغايلىق تاغ تۇرانى يەنە قىيقاس - چۇقان ۋە چاۋاكلار جاراڭلىتىۋەتتى. بەزمىنى باشقۇرۇۋاتقان يىگىت يۇقىرى ئاۋازى بىلەن ئاتاقلىق ناخشىچى ھەمراھنى ناخشا ئېيتىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى.

بېلىنى پوتىدا باغلىغان، كېلىشكەن يىگىت چىقىپ، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، كۆپچىلىككە سالام قىلغاندىن كېيىن ناخشىسىنى باشلىدى. ھەمراھ ئېيتىۋاتقان بۇ ناخشمۇ سوزۇلۇپ ئېيتىلىدىغان ئىلى خەلق ناخشىلىرىدىن بولۇپ، ئۇنىڭدىن مۇڭ تۆكۈلۈپ تۇراتتى. مۇڭى يوق ناخشا ئادەمنىڭ يۈرىكىگە تەگمەيدۇ. يۈرەككە تەگمىگەن ناخشىنى ياخشى ناخشا دېگىلى بولمايدۇ. ناخشىچىنىڭ يېقىملىق ئاھاڭى بۇ ناخشىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىپ، قاراسلاپ كۆيۈۋاتقان گۈلخان چۆرىسىدىكىلەرنى ئۆزىگە بەند قىلىۋالدى. ناخشىنى جىمجىت ئاڭلاۋاتقانلارنىڭ ئېلىۋاتقان تىنىقى ئېنىق ئاڭلىناتتى. بۇ يېقىندا مەۋلانا سەككاكى ئىجاد قىلغان

ناخشا بولۇپ، ئۇنىڭدا گۈزەل ئىلىغا بولغان مۇھەببەت يالقۇنلاپ تۇراتتى.

ئاجايىپ تەسىرلىك ناخشا تۈگىشى بىلەن مەيداننى گۈلدۈراس ئالقىش ۋە چاۋاكلار جاراڭلىتىۋەتتى. بەزمىنى باشقۇرۇۋاتقان يىگىت: «ئۇسسۇل!» دەپ جاكارلىدى. ئۇسسۇل سېغىنىپ قالغان يىگىتلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى مەيدانغا چۈشۈپ، كۈلگۈن چىرايلىرىدىن خۇشاللىق تەبەسسۇملىرىنى ياغدۇرۇپ شوخ، تېتىك ۋە چەبدەسلىك بىلەن ئۇسسۇل ئويناشقا باشلىدى. تاغ تۇرانىڭ سازەندىلىرى تەمبۇر، دۇتار، راۋاب، داپ، ساپايىلار بىلەن ئۇسسۇل پەدىلىرىگە چېلىپ، شوخ، ئويناق ناخشىغا جور قىلدى.

«ئاق لەيلى، قىزىل لەيلى،

يارنىڭ بارمىكىن مەيلى.

بولسا - بولمىسا مەيلى،

مەن يارنىڭ قەلەندەرى!

مەن بارايمىكىن ئاندا،

يار كېلەرمىكىن بۇندا.

يارغا يار كېرەك بولسا،

قول سېلىپ كېلەر بۇندا...»

ئۇيغۇر - يىگىت قىزلىرى ناخشا - ئۇسسۇلنى ئىنتايىن ياخشى كۆرىدۇ. ئۇلارنىڭ تۇغۇلۇپلا ئاڭلايدىغىنى ناخشا، مېڭىپلا كۆرىدىغىنى ئۇسسۇل بولىدۇ. ناخشا بىلەن ئۇسسۇل ئۇلارنىڭ كۆزىگە سىڭىپ،

قۇلىقىغا قۇيۇلۇپ كەتكەچكىمۇ، ناخشا - ئۇسسۇل دېسە،
يۈرەكلىرى ئويىناپ، تەنلىرى يايىپ كېتىدۇ. راست،
ناخشا - ئۇسسۇل سىز بۇ دۇنيا تولىمۇ زېرىكەرلىك بولغان
بولاتتى. ئۇلار ئۆزىنىڭ ئاجايىپ جۇشقۇن ناخشىلىرى ۋە
چىرايلىق ئۇسسۇللىرى بىلەن ھاياتنىڭ ھەرقانداق
ئېغىر جاپا ۋە كۈلپەتلىرىنى يېڭىپ بۈگۈنگە كەلدى.
ئۇلار يەنە ئۆزلىرىنىڭ مۇھەببەتلىك ناخشا ۋە
ئۇسسۇللىرىنى ئېيتىپ، ئەتىگىمۇ، نۇرانە كېلەچەككىمۇ
يېتىپ بارىدۇ. بۇنىڭ تېگىدىكى سىر خەلقئالەمگە
ئايان. ناخشا - ئۇسسۇلغا خۇشتار ئادەملەرنىڭ يۈرىكى
گۈزەل بولىدۇ. يۈرىكى گۈزەل ئادەملەرلا گۈزەل ناخشا -
ئۇسسۇللارنى ئىجاد قىلىپ ئېيتالايدۇ ۋە ئوينىيالايدۇ.
كەلگۈسى يۈرىكى گۈزەل ئادەملەرگە مەنسۇپ بولىدۇ!

ئۇسسۇل قىزىپ كەتتى. كەينى - كەينىدىن يېڭى -
يېڭى ئۇسسۇل پەدىلىرىگە چېلىنغان ئاجايىپ يېقىملىق
سازلارغا ئەگىشىپ، يىگىتلەر بىر - بىرىدىن قېلىشماي
قانغۇچە ئويناشتى. بىر چاغدا نۇربەگ بىلەن كۈنسۇلۇ
ئۇسسۇلغا چۈشتى. ئۇسسۇل ئوينىۋاتقان يىگىتلەر
مەيداندىن چېكىنىپ، توختىماي ئوتۇن تاشلىنىۋاتقان
گۈلخاننىڭ يورۇقى يورۇتقان مەيداننى ئۆزلىرىنىڭ
كېلىشكەن سەردارى بىلەن گۈزەل كۈنسۇلۇغا بەردى.
بىر - بىرىگە بويلىرى شۇنچىلىك ماسلاشقان نۇربەگمۇ،
كۈنسۇلۇمۇ ئۇسسۇلنى شۇنچىلىك ئوبدان ئوينىدىكى،
مەيدان چۆرىسىدە تۇرغان يىگىتلەر ئىككىسىدىن
كۆزلىرىنى ئۈزەلمەي قالدى. ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە
يېقىشقان كۆزلىرىدىن ۋە شۇنچىلىك گۈزەل ۋە سىلىق

ھەرىكەتلىرىدىن سەمىمىي ۋە پاك مۇھەببەت يېغىپ
تۇراتتى...

تۈن بىر يەرگە بېرىپ قالدى. بەزمىنى باشقۇرۇۋاتقان
يىگىت سۇلتانبەگ بىلەن كېلىننى ئۆز ھۇجرىسىغا
ئەكىرىپ قويۇشنى ئېيتىپ، بەزمىنى تۈگەتتى. تاغ
تۇرانىڭ باتۇرلىرى نۇربەگ بىلەن كۈنسۇلۇنى ئارىغا
ئېلىپ، «ھاي - ھاي ئۆلەن» نى ئېيتىپ ماڭدى. ئوچۇق
ئاسماندا يورۇق يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرغان تاغ تۇرادىكى
بۇ كېچە باتۇرلارنىڭ جاراڭلىق ناخشىسىدىن ياڭراپ
كەتتى.

ئون بىرىنچى باب

دۆلەت ئۇستازى

قاراجار ئىشىكىنىمۇ چەكمەي، سەككاكىنىڭ ئىشخانىسىغا ئالدىراش كىرىپ كەلدى. قومۇش قەلىمىنى شىرتىلىدىتىپ خەت يېزىۋاتقان مۇتەپەككۇر بېشىنى كۆتۈرۈپ باش ۋەزىر ۋە لەشكەربېشىنىڭ ئۆز بۆلۈمىگە بۇنداق جىددىي ۋە ئالدىراش كىرىپ كەلگەنلىكىدىن ھەيران بولغان ھالدا، قەلىمىنى قويۇپ ئورنىدىن تۇردى. — كەلسىلە، قاراجار جانابلىرى! بۈگۈن قايىقتىن كۈن چىقىپ، مېنىڭ ئىشخانىمغا قەدەملىرى يېتىپ قالدى؟! — دەپ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئالدىغا كەلگەن سەككاكى مېھمانغا جاي كۆرسىتىپ، ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— باش مەسلىھەتچى! — دېدى باش ۋەزىر سەككاكى كۆرسەتكەن ئورۇنغا ئولتۇرۇۋېتىپ، — مەن سېنىڭ يېنىڭغا ئىنتايىن مۇھىم بىر ئىش بىلەن كىردىم. سەن چاغاتاي خان بىلەن سۆزلەشمىسەڭ بولمىدى. چىڭگىزخاننىڭ ۋاپاتى بىلەن موڭغۇل خانلىقى خەتەرلىك تەقدىرگە دۇچ كېلىۋاتىدۇ. بۇ خەۋپ — خەتەرنى ۋاقتىدا ۋە چىرايلىق بىر تەرەپ قىلالىمىساق، نەچچە مىڭ موڭغۇل ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ قۇربانلىقلىرى بەدىلىگە كەلگەن

چىڭگىزخان خانلىقى پارچىلىنىپ كېتىشى مۇمكىن.
— مەن، — دېدى قاراجارنىڭ سۆزىنىڭ تېگىگە
يېتەلمىگەن مۇتەپەككۇر تاقەت قىلالماي، ئۇنىڭ سۆزىنى
بۆلۈپ، — مەقسەتلىرىنى زادىلا بىلەلمىدىم ۋەزىر
جانابلىرى؟! مەن چاغاتاي خان بىلەن نېمە توغرىسىدا
سۆزلىشىمەن؟! خانلىقنىڭ بىرلىكىگە ۋە مۇقىملىقىغا
خەتەر بولۇۋاتقان ئىش نېمە؟!

باياتىن ئۆرە تۇرۇپ قاراجارنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان ۋە
سۆزلىگەن باش مەسلىھەتچى قاراجارنىڭ يېنىغا كېلىپ،
ئازراق ئارىلىق قويۇپ ئولتۇردى.

— خەۋىرنىڭ بار! — دەپ سۆز باشلىدى خانلىقنىڭ
لەشكەربېشى مۇتەپەككۇرگە قاراپ ئولتۇرۇپ، —
چىڭگىزخان ھايات چېغىدىلا ئۈگەداينى تەخت ۋارىسى
قىلىپ بېكىتكەن. چوڭ خانىش بۇرتەدىن تۇغۇلغان
جۇجى، چاغاتاي، ئۈگەداي ۋە تولىلارنىڭ پەقەت ياش
جەھەتتىن چوڭ — كىچىكلىك پەرقى بولسىمۇ، يۇقىرى —
تۆۋەنلىك پەرقى يوق. جۇجى بالىلارنىڭ چوڭى بولسىمۇ،
ئۇ ئاتىسىدىن بۇرۇن ئۆلۈپ كەتتى. ھازىر بالىلارنىڭ
چوڭى چاغاتاي بولۇپ قالدى، — قاراجار سۆزىدىن
توختاپ، يانچۇقىدىن يوغان قول ياغلىقىنى ئېلىپ،
تەرلەپ كەتكەن يۈز — كۆزلىرىنى ئېرتتى. تېخىچىلا
لەشكەربېشىنىڭ سۆزلىرىنىڭ تېگىگە يېتەلمىگەن
سەككاكىي، ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ تۈگىشىنى كۈتۈپ
سەۋر — تاقەت بىلەن ئاڭلايتتى، — تۈنۈگۈن ماڭا كەلگەن
خەۋەردە، — دەپ سۆزىنى باشلىدى قاراجار سەككاكىيغا
قاراپ، — ئۈگەداينىڭ تەخت ۋارىسى بولۇپ، ئاتا تەختىدە
ئولتۇرۇشىغا كەنجى ئوغۇل تولى قارشى چىقىپتۇدەك.

ياللۇغ چۇساي ئالايتەن تولىنىڭ يېنىغا كېلىپ:
«دۆلەتتە خان بولمىسا بولمايدۇ. ئاتىڭىز ۋاپات
بولغىنىغىمۇ بىر يىلدىن ئېشىپ كەتتى. دۆلەتنىڭ
تەختىدە خان يوق كېتىۋەرسە، دۆلەت بېشى يوق
ئادەمدەك بولۇپ قېلىپ، يامان ئاقىۋەتكە يولۇقۇشى
مۇمكىن. چىڭگىزخان ھايات چېغىدا ئۆزى بېكىتكەن
تەخت ۋارىسى ئۈگەداينى تېزرەك تەختكە ئولتۇرغۇزۇش
مۇراسىمى ئۆتكۈزسەك بولاتتى» دەپتۈدەك. تولى جىم
ئولتۇرۇپ كېتىپ، ئاخىر ياللۇغ چۇساغا: «بۇ ئىشنى
ھازىرچە قويۇپ تۇرۇپ، كېيىنرەك بىر ياقلىق قىلايلى!»
دەپ تەستە جاۋاب بېرىپتۈدەك. ھازىرغىچە ئۈگەداينىڭ
تەختكە ئولتۇرۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلمەي
كېچىكىشىنىڭ سەۋەبى شۇدەك. بۇنى ئاڭلاپ ئولتۇرالماي
قالدىم. بالىلارنىڭ چوڭى چاغاتاي خان ئوردىغا چىقىپ
بىرنېمە دېمىسە بولمىدى. تۇيۇقسىز يانلىرىغا
كىرىشىم، سىلىنى چاغاتاي خان بىلەن سۆزلىشىپ
باقامدىكىن؟ دېگەن ئويۇم سەۋەب بولدى. چاغاتاي خان
بالىلارنىڭ چوڭى بولغاندىكىن، خان جەمەتىدىكىلەرنى
باش قوشقۇزۇپ، ئۈگەداينىڭ بالدۇرراق تەختكە
ئولتۇرۇشىنى قوللاشنى بىرلىككە كەلتۈرسە بولاتتى.
مەن مانا مۇشۇ مۇھىم ئىش بىلەن يانلىرىغا كىردىم.
چاغاتاي سىلىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلايدۇ! بۇ ئىش
ۋاقتىدا، توغرا بىر تەرەپ قىلىنمىسا، خانلىق ئۆزىنىڭ
بىرلىكىنى يوقىتىپ پارچىلىنىپ كېتىشى مۇمكىن.
سىلى، سەككاكى جانابلىرى، چاغاتاي خان بىلەن ئوبدان
بىر سۆزلىشىپ باققان بولسىلا!...

قاراجار ھاسىراپ سۆزىنى تۈگەتتى. ئۇنىڭ يوغان،

قوڭۇر كۆزلىرى چاقناپ، چىرايمۇ جىددىلىك ھالىتىگە كىردى.

— راست، قاراجار جانابلىرى، سىلىنىڭ ئېيتقانلىرى ئىنتايىن مۇھىم ئىشكەن، مەن بۈگۈن چاغاتاي خانى تېپىپ، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشەي! ئويلايمەنكى، چاغاتاي خان، خانلىقنىڭ مۇقىملىقىغا ۋە بىرلىكىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدۇ، شۇنداقلا خانلىقنىڭ پارچىلىنىپ كېتىشىنىمۇ خالىمايدۇ. شۇ سەۋەبتىن، مېنىڭچە، ئاكا — ئۇكىلار مۇناسىۋىتىنىڭ ئەمدى خان — ۋەزىرلەر مۇناسىۋىتىگە ئايلىنىشىغا قارشى چىقمايدۇ. بۇ ئاتا ئۆلگەندىن كېيىن چوقۇم بولىدىغان ھادىسە! — دەپ سۆزدىن توختىغان مۇتەپەككۇرنىڭ يوغان كۆزلىرى ئالاھىدە بىر سېھىر، ئالاھىدە بىر خاسىيەت بىلەن چاقناپ كەتتى. باش ۋەزىر سەككاكىنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ سەل — پەل ئەيمەنگەندەك بولۇپ، ئىچىدە: «كۆزلىرى ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ۋەھىمىگە سالىدىكەن!» دەپ ئويلىدى. — بولىدۇ، سەككاكى جانابلىرى! — دېدى قاراجار ئورنىدىن تۇرۇپ، — مېنى سۆھبەتلىگەنلارنىڭ نەتىجىسىدىن خەۋەرلەندۈرۈپ قويايلا!

— ئەلۋەتتە، شۇنداق قىلىمەن!

— خوش، مەن چىقاي!

سەككاكى قاراجارنىڭ «تۇرۇپ قېلىڭ» دېگەن تەكەللۇپىغا قارىماي، ئىشىكىگە بېرىپ ئۈزىتىپ قويدى...

ئامىد سىڭلىسىنىڭ ئىز — دېرىكىنى زادىلا ئالالمىدى، ئۇنىڭ ئادەم ئەۋەتىپ ئىزدەتمىگەن يېرى

قالمدى. لېكىن، سىڭلىسى ھەققىدە بىرەر يىپ
ئۇچىغىمۇ ئىگە بولالمىدى.

ئامىد ئىشكباقارنىڭ سۆزىنى ئارىلاپ ئويلاپ
قالاتتى، دەرۋازىغا قارايدىغان يىگىتنىڭ: «ناشتىدىن
كېيىن بىر كىچىك بوپىنى كۆتۈرگەن كۈنسۇلۇ
دەرۋازىدىن چىقىپ كوچىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە قاراپ
ئىتتىك كەتتى...» دېگەن سۆزلىرى خېلى كۈنلەرگىچە
خىيالغا سالىدى: «بىرەرى بىلەن قېچىپ كەتتىمۇ -
يە؟!... لېكىن، ئامىدنىڭ ئاياللىرى، ئۆي ئىشىنى
قىلىدىغان مۇلازىملىرى كۈنسۇلۇدىن بىرى بىلەن
قاچىدىغان ياكى بىرەر يەرگە كېتىدىغان ھېچقانداق
ئالامەتنى سەزمىگەنلىكىنى ئېيتتى. ئەگەر راستلا قېچىپ
كەتكەن بولسا، نېمىشقا شۇ چاغقىچە بىرەر خەۋىرىنى
بەرمەيدۇ؟!...» دەپ ئامىد بۇ ئوينىنىڭ باش - ئايىغىغا
چىقالمىدى. ئاخىر ئۇ شەھەردىكى داڭلىق رەمچى
مومايىنىڭ ئۆيىگىمۇ باردى. چاچلىرى ئاپپاق ئاقارغان،
چىشلىرى سارغايغان، يۈزلىرىنى قورۇق باسقان،
جادۇگەرگىلا ئوخشايدىغان قېرى موماي رەم ئېچىپ:
«سىڭلىڭىز تىرىك، كۈنلىرى خۇشال - خۇرام
ئۆتۈۋاتىدۇ، ۋاقىت - سائىتى كەلگەندە خەۋىرىنى
ئالسىز» دېدى. رەمچى مومايىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان
ئامىد ھەيران بولۇپ، خېلىلا نۇرغۇن پۇل بېرىپ،
قاراڭغۇ، زەي ئۆيىدىن خوشلىشىپ چىقتى.

كۈنلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆتۈۋاتاتتى،
ئۆزىنىڭ ئۆزگەرمەيدىغان بىر خىل ئادىتى بىلەن تاڭ
ئېتىپ، كەچ كىرىپ زادىلا توختىمايتتى. ياز ئۆتۈپ،
قىش ئۆتۈپ يەنە باھار كەلدى. ئامىد سىڭلىسىنىڭ يوقاپ

كەتكەنلىكىدىن ئۇنچىلىك قايغۇرۇپ كەتمەيدىغان بولۇپ قالسىمۇ، سىڭلىسى بىلەن باغلىنىشلىق يەنە بىر ئىش ئۇنى ھەسرەتلەندۈرەتتى. ئۇ كۈنسۇلۇنى ئايتىۋالدىغا بېرىپ، سەككاكىنىڭ بۇ بېقىۋالغان ئوغلنى ئۆزىگە كۈيۈ ئوغۇل قىلىۋېلىپ، سەككاكىنىڭ ھايات يىلتىزنى كولاتماقچى ئەمەسمىدى؟! تەقدىر ئۇنىڭ بىلەن قېرىشقاندىك، كۈنسۇلۇنى تۇيۇقسىز غايىب قىلىپ، ئۇنىڭ ئارزۇ - ئارمانىنى تۈتۈندەك توزۇتۇۋەتتى. «كەلمىگەن تەلەيدە ئاناڭنىڭ ھەققى بارمۇ؟» دەيدىغان روھىي ھالەتتە قالغان خاھىش، ئەمدى قانداق قىلىپ ئايتىۋالدىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ يولىنى ئىزدەيتتى. ئۇ سەككاكىنىڭ بېقىۋالغان بالىسىنى كۈيۈ ئوغۇل قىلىپ ئاغزىغا قارىتالمىغىنى بىلەن، يەنە بىر يول ئارقىلىق قولغا قارچىغىدەك قوندۇرالايدىغانلىقىنى يادىغا ئالدى. ئۇنىڭ ئاشۇ كۈنى بەرگەن تىللا ۋە چوكا ئالتۇنلىرىنى سۈرۈشتۈرمەي، تېگىدە نېمە ئوي، نېمە غەرەزنىڭ بارلىقىنى بىلمەي خۇشاللىق بىلەن ئالغانلىقى، ئامىدىنىڭ قولىغا قونغانلىقى ئەمەسمۇ؟! قۇتتىدەننىڭ ئوغلى ئايتىۋالدىنىڭ پۇلغا ئامراقلىقىنى كۆرۈپ شۇنچىلىك خۇشال بولمىغانمىدى؟!... ئامىددا پۇل تولا، ئۇ ئادەتتە پىخسىق بولغىنى بىلەن ئايتىۋالدىنى ئاغزىغا قارىتىشقا قانچىلىك پۇل كەتسىمۇ ۋاي دېمەيدۇ. پەقەت ئايتىۋالدى خاھىشنىڭ سىزغان سىزىقى، كۆرسەتكەن يولى بىلەنلا ماڭسا، پۇلىنى ئايىمايدۇ.

كەلگەن ئىللىق باھار گۈل - چېچەكلىرىنىڭ خۇشبۇي پۇرىقى گۈپۈلدەپ تۇرغان، بۇلبۇللىرى تازا مەجنۇنلىنىپ ئىشقىي كۈيلىرىنى كۈيلەۋاتقان

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، نۇرانبەگ قۇياش ناماز دىگەردىن
ئۆتكەندە، ئامىد ئايتولدىنى باشلاپ بېغىدىكى چىرايلىق
شىپاڭغا چىقتى. تولدۇرۇپ چوغدەك گىلەم، قوش
قەۋەتلىك قارا كۆك دۇخاۋا كۆرىپلەر سېلىنغان،
ئوتتۇرىغا ئانچە چوڭ بولمىغان شىرە قويۇلغان ئورۇنغا
كېلىپ، ئىككىسى بىر - بىرىگە قارىشىپ، بىرى
شىرەنىڭ شىمالىي بېشىدا، بىرى جەنۇبىي بېشىدا
ئولتۇردى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تۆت پۇتلۇق
شىرەگە گۈللىرى ئاق، كۆكۈچ داستىخان سېلىنىپ،
ئۈستىدە خىلمۇخىل نازۇ نېمەتلەر تولۇپ تۇراتتى.
ئىككىسى ئولتۇرۇپ قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى. دۇئادىن
كېيىن ئايتولدى يېرىم كۆتۈرۈلۈپ، قول باغلاپ
ئالدىدىكى خاباشتىن يەنە بىر قېتىم قىزغىن ھال -
ئەھۋال سورىدى. شۇ ئارىدا ئۆي ئىشلىرىنى قىلىدىغان
چاكار ئايال پەتنۇستا پىيالى ۋە چاي دەملەنگەن گۈللۈك
چەينەكنى كۆتۈرۈپ كەلدى. ئۇ قولىدىكى پەتنۇسنى
شىپاڭنىڭ چېتىگە قويۇپ، ئامىد بىلەن ئايتولدىغا
ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام قىلدى. ئاندىن
شىپاڭ سۈپىسىغا چىقىپ، شىرەنىڭ بىر چېتىگە كېلىپ
ئولتۇرۇپ، پەتنۇستىكى پىياللەرگە چاي قويۇپ، ئالدىدا
ئامىدقا، ئارقىدىن ئايتولدىغا ئىككى قوللاپ تۇتتى.
يۈزىگە تەكشى چەككۈچ ئۇرۇلغان پىسكاشتىن بىرنى
ئۈشتۈپ شىرەگە قويۇپ، ئامىدلارنى چايغا تەكلىپ
قىلىپ ئورنىدىن تۇردى.

ئىككىسى سىنچاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ، بۇلبۇل
چاڭلىداپ سايىراۋاتقان، چۆرىسىدىكى گۈللەر رەڭمۇرەڭ
ئېچىلىپ كەتكەن باغدىكى شىپاڭدا پاراڭغا چۈشتى.

ئالدى بىلەن ساھىبخانا ئېغىز ئاچتى. ئۇ يوقاپ كەتكەن سىڭلىسىنى تاشلاپ، باشقا ئىشتىن گەپ ئېچىشنى مۇۋاپىق كۆرمەي، سۆزىنى دەل كۈنسۇلۇدىن باشلىدى. ئامىد چوڭقۇر، ھەسرەتلىك بىر تىنىۋېتىپ، ئاندىن ئايتولدىغا قارىدى.

— تەقدىرمۇ ئاجايىپ! بەزىدە تەقدىرنىڭ قىلغان شۇنداق قاتتىق چاقچىقىدىن دېمىڭ ئىچىڭگە چۈشۈپ تىنالماي قالسىەن! سىڭلىمنىڭ يوقاپ كېتىشى مېنى ئىچىمدىن شۇنداق قاتتىق قېىقۇۋەتتىكى، بىر مەزگىل ئۆزۈمنى يوقىتىپ قويدۇم. شۇنچىلىك ئېغىر كەلدىكى، كۈچىغا چىقىپ بېشىمنى كۆتۈرۈپ يۈرەلمەي قالدىم. سىڭلىم ئۆتكەن يىلى يازدا يوقاپ كېتىۋىدى، ھەش — پەش دېگۈچە قىش ئۆتۈپ يېرىم يىلدىن ئېشىپ قالدى، تا ھازىرغىچە ئىز — دېرىكى بولمىدى. سىزنىڭ ئالدىڭىزدىمۇ، ئايتولدى، يالغانچى بولۇپ قالدىم. سىڭلىمنى بېرىپ، سىزنى ئۆزۈمگە كۈيۈ ئوغۇل قىلىۋالسىمەن دېگەن سۆزۈم يوققا چىقىپ، ئالدىڭىزدا مېنى خىجالەتكە قويدى...

— ئۇنداق دېمىسىلە! كۈنسۇلۇ ئۆزى يوقاپ كەتكەن تۇرسا، سىلى نېمىشقا يالغانچى بولۇپ قالدىلا؟! بۇنىڭدا سىلى زادىلا خىجالەتتە بولمىسىلا! ئۆزلىرى دېگەندەك، تەقدىرنىڭ ئويۇنى! — دېدى ئايتولدى ئامىدىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، قولىغا ئالغان گۈللۈك پىيالىگە قاراپ تۇرۇپ.

شۇ تاپتا ئايتولدىنىڭ كۆزىگە تۆكۈلۈپ تۇرغان قىلىياشتەك كىرىپىكلىرى ئارىسىدىكى ئاھۇ كۆزلىرىدىن بەخت خۇشاللىقى چېچىلىۋاتقان كۈنسۇلۇ كەلدى. ئۇ يېقىندىلا بېرىپ، ئاغىنىسى نۇربەگىنىڭ ئۆيىدە ئىككى

كۈن تۇردى. كۈنسۇلۇ قورساق كۆتۈرۈپ ئانا بولۇش ئالدىدا تۇراتتى. ئۇنىڭ قىزىلگۈلدەك ئېچىلغان ئىككى مەڭزىدىن زادىلا تەبەسسۇم كەتمەيتتى. نۇر بەگ بىلەن ساھىبجامالنىڭ بەختلىك تۇرمۇشىدىن خۇشال بولغان ئايتولدى بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا قايتىپ كېلىپ ئاتىسى سەككاكىغا سۆزلەپ بەرگەندى.

— بولدى، — دەپ سەل — پەل ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئامىد، — ئايتولدى، سىزنى ئۆزۈم ئۆيلەپ قويىمەن. پۈتۈن ئىلى ۋادىسىنىڭ قەيىرىدە بولسۇن، كۆڭلىڭىزنى ئۇتالايدىغان پەرىزاتنى تېپىڭ! دەرھال ئالماقنىڭ مۆتىۋەرلىرىنى ئەلچىلىككە ماغدۇرايلى! — ئامىد شۇنچىلىك قىزغىن ۋە ھاياجان بىلەن سۆزلىدىكى، ئۇنىڭ ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرى تېخىمۇ يوغىناپ، باش تەرىپى ئىنچىكە، ئاياغ تەرىپى كەڭ ۋە كۆتمەك قاشلىرىنىڭ قۇيرۇقى گاھ چۈشۈپ، گاھ كۆتۈرۈلۈپ تۇردى. قارامتۇل چىرايى جىددىيلىشىپ، سەل — پەل ھاياجان چاپاتتى.

— ئامىدكا! — دېدى ئايتولدى قوشۇما قاشلىرى تېگىدىكى لاچىننىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرى بىلىنەر — بىلىنمەس كۈلۈپ، — ماڭا كۆڭۈل بۆلگەنلىكىڭىزگە رەھمەت! ئالدىرىمايمەن، بۇ دېگەن ئۆمۈر سودىسى، ئالدىراپ — سالدېراپ قىلىدىغان ئوقەت ئەمەس. ياراتقان ئىگەمنىڭ ماڭا ئاتىغان قىزى باردۇ؟! ئوبدان ئائىلىنىڭ ئوبدان قىزى بولمىسا، خوتۇن دېگەن ئەر بېشىغا بالا بولىدۇ...

— توغرا دېدىڭ! — دېدى خاباش ئورنىدىن سەل — پەل كۆتۈرۈلۈپ، — مەن پىكرىڭگە قوشۇلىمەن.

خاباش سۆزدىن توختاپ قالدى. شىپاڭغا ئۆيىدە
ئىشلەيدىغان ئايال كېلىپ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان
غوجايىنىغا تىكىلدى.

— تاماق تەييار بولۇۋىدى. ئەكىرسەم بولامدۇ؟!
— بولىدۇ، ئەكىرىڭ! قورساقمۇ ئېچىپ ناغرا چېلىپ
كەتتى...

— سىڭلىم كۈنسۇلۇ ساڭا تازا باب كېلەتتى، — دېدى
ئامىد ئۆيىدە ئىشلەيدىغان ئايال كەتكەندىن كېيىن سۆز
باشلاپ، ئېغىر خورسىنىپ، — ھازىر ئۇ قەيەرلەردە
يۈرىدىكىن؟!

— كۆڭلىڭىزنى بۇزماڭ، ئامىدكا! تەڭرىم ئۆزىنىڭ
ياخشى بەندىسىنى ھەرقانداق يەردە خار قىلمايدۇ! — دېدى
قاڭشارلىق بۇرنى ئاستىدىكى بىر قۇر ھۆسنخەتتەك
چىرايلىق بۇرۇتى ئۆزىگە تولىمۇ ياراشقان ئايتولدى
ئامىدقا تەسەللى بېرىپ.

ئۈستىدىن ئاق ھور ئۆرلەپ تۇرغان چىنە تاۋاقنى
كۆتۈرۈپ بايقى زىلۋا بويلۇق ئايال باغقا كىرىپ كەلدى.
ئۇ يېقىنلاپ كەلگەندە، كۆتۈرگەن جانان تاۋىقىدىكى
دۆۋىلەپ ئۈسۈلغان قوي گۆشى كۆرۈندى...

قۇياش كۈنپېتىش ئۇپۇقىغا يېقىنلاپ باراتتى.
شىمالدىكى تاغلاردىن كېلىۋاتقان سەل كىن شامال
مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ ئاخىرقى گۈل - چېچەكلىرىنى
يەرگە تۈكەتتى. باياتىن دىماقلىرىغا گۈل - چېچەك ھىدى
ئۇرۇلغان ئامىد بىلەن ئايتولدى ئەمدى مەزىلىك قوي
گۆشىنىڭ پۇرىقىنى پۇراپ قورساقلىرىنىڭ راستلا
ئاچقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئىككىسى ئىشتىھا بىلەن
مەزە قىلىپ قودى گۆشىنى يەۋاتقاندا، ئايال چىنە

جاۋۇردا قوي گۆشىنىڭ مايلىق شورپىسىنى كۆتۈرۈپ
كىرىپ، ئىككى ئاپقۇر چىنىگە ئۇسۇپ، پەتنۇس بىلەن
ئالدىدا غوجايىنىغا، ئارقىدىن مېھمان يىگىتكە تۇتتى...
قوي گۆشىگە ئوبدان تويۇپ، مايلىق شورپىغا تازا
قانغان ئامىد بىلەن ئايتولدى ئاق ماتا لۆڭگىگە قول ۋە
ئېغىزلىرىنى ئېرتىپ، ئارقىدىن قىزىق سۇدا قول ۋە
ئېغىزلىرىنى ئالدىرىماي يۇدى. ساھىبخانا ئىككى بېشى
چۈچىلىق لۆڭگىدە قول ۋە ئېغىزلىرىنى ئېرتىپ
ئورنىدىن تۇردى. ئۇ قولنى يۇيۇۋاتقان ئايتولدىغا قاراپ:
— مەن چىقىپلا كېلەي! — دېدى — دە، ھويلا تەرەپكە
يول ئالدى.

شىپاخدا ئايتولدى يالغۇز قالدى...

بۆلبۈل ھەقىقەتەنمۇ ئاجايىپ بىر قۇش! ئۆزى
كىچىككىنە بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىچى — ئىچىدىن قايناپ
چىقىۋاتقان پىغانى تىل بىلەن تەسۋىرلەپ بەرگۈسىز
كۈيگە ئايلىنىپ، ئاجايىپ گۈزەل باغقا جان
بېغىشلايتتى. گاھ سوزۇپ، گاھ چاڭىلداپ سايراۋاتقان
قۇش، ئۆز ناۋاسى بىلەن ھەرقانداق ئادەمنى توختىتىپ،
نەپەس ئېلىشىنىمۇ ئۇنتۇلدۇرۇپ، ئۆزىگە ماگنىتتەك
تارتاتتى. ئۇنىڭ كۈيىدە شۇنداق بىر سېھىرلىك كۈچ بار
ئىدىكى، ھەرقانداق يۈرەكنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇپ
ئاڭلاشقا مەجبۇر قىلاتتى. بۇ جۇشقۇن، قايناق كۈي
يۈرەكنىڭ قات — قاتلىرىغا كىرىپ، شۇنداق بىر
تەسىرلىك تۇيغۇ ئويغىتاتتىكى، ئىختىيارسىز ئۆزۈڭمۇ

بىلىمگەن ھالدا: «ئاھ!» دەۋىتەتتىڭ. سېنىڭ مۇشۇ بىر ئاھىڭغا بۆلۈپ كۆيگە بولغان مەپتۇنلۇقۇڭ مۇجەسسەملەنگەن بولاتتى...

بۆلۈلنىڭ ئاجايىپ تەسىرلىك كۆيگە بەند بولۇپ ئولتۇرغان ئايتولدىنىڭ يۈرىكى شۇ تاپتا سايراۋاتقان بۆلۈلغا ئايلىنىپ، ئۆزىنىڭ ئىشقى - مۇھەببەت پىغانىنى لاچىنىنىڭ كۆزىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىدىن چاچاتتى. ئۇنىڭ ئىشقى - مۇھەببەت پىغانىنىڭ ئوتلۇق ئۇچقۇنلىرى چېچىلىۋاتقان كۆزلىرىدە: ئۈچ كۈنلۈك ھىلال ئايدەك قاپقارا قاشلىرى تېگىدىكى قاپقارا كۆزلىرى كۈلۈپ تۇرغان، قاقھلاپ كۈلسە زىنخلىرى غۇنچىدەك كۆرۈنىدىغان، لېۋىنىڭ سول تەرەپ ئۈستىدە ئوقتەك بىر تال قارا خالى بار، قاپقارا ئىككى ئۆرۈمە چېچى تېقىمىغا چۈشىدىغان، زىلۋا بويلۇق مەختۇمسۇلا تۇراتتى. ئاشىق يىگىت ئاھ ئۇرۇپ، ئىچىدىكى سۆيگۈ - مۇھەببەت پىغانىنى ئاجايىپ گۈزەل ئالەمگە خۇددى بۆلۈلدەك كۈيلىگىسى كېلەتتى...

ئامىد تېخىچە كىرمىدى. ئايتولدى شىپاڭدا يالغۇز ئولتۇراتتى. ئۇ مەختۇمسۇلانى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئويلىغانسېرى ئىچ - ئىچىدىن ئۆرتىنەتتى. چىن مۇھەببەت تەڭداشسىز كۈچ بولۇپ، ئۇ خۇشال قىلسا، ئۆزۈڭنى جەننەتتە؛ ئۇ ئازابلىسا، ئۆزۈڭنى جەھەننەمدە ھېس قىلىسەن! شۇ تاپتا ئايتولدىمۇ دوزاختا كۆيۈۋاتقانداك ئېيتقۇسىز ئېغىر كۆيۈك ئازابىدا قىيىلاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ مەختۇمسۇلغا ئاشىق ئىكەنلىكىنى يا مەختۇمسۇلغا، يا باشقا بىرىگە ئېيتالماي، ئىچ - ئىچىدىن بۇرۇقتۇم بولۇپ

ئۆرتىنەتتى. ئۇنىڭ ھەربىر كۈنى بۇ مۇھەببەتتىگە يول تاپالماي قايغۇ - ھەسرەت ئىچىدە قىيىنلىپ ئۆتەتتى. شۇ تاپتىمۇ يۈرىكى ئۇن - تىنسز، ھېچكىمگە دېمەي، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ كېتىۋېرىشكە چىدالماي، نالە - پەرياد كۆتۈرۈپ بۆلبۆلدەك قاقشايتتى...

باغ ئىشىكىنى ئېچىپ خاباش كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا لىق بىرنەرسە تولدۇرۇلغان كۆك خالتا تۇراتتى. ئۇ ئىتتىك كېلىپ ئۆز ئورنىغا ئولتۇردى. قولىدىكى خالتىنى شىرنەنىڭ ئاستىغا قويۇپ ئايتولدىغا قارىدى.

«مېنى سېتىۋالدىغان ئالتۇنلارمىدۇ؟! ئەگەر خالتىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئالتۇن بولسا، بۇ قېتىم بېرىدىغىنى ئۆتكەندىكىدىنمۇ كۆپ ئىكەن. بوپتۇ، بۇمۇ ئاغىنەم نۇر بەگنىڭ ئامىتى! - دېگەنلەرنى ئويلىغان يىگىت، ئۆزىنىڭ مۇھەببەت دەردىنى ۋاقىتنىچە يۈرىكىگە يوشۇرۇپ، ئامىدىنىڭ دەيدىغان سۆزىنى كۈتتى.

- ئايتولدى، سىزنى ساقلىتىپ قويدۇم، رەنجىمەڭ! - دېدى ئامىد يوغان گەۋدىسىنى خىجالەت بولغاندەك مىدىرلىتىپ، - «مەرتەم - مەرتەم ئۈچ مەرتەم» دەيدىكەن، مانا بىز ئۇچراشقىلىمۇ ئۈچ مەرتەم بولدى. ئەسلىدە سىزگە دېمەكچى بولغان سۆزلىرىمنى، كۈنسۇلۇ بىلەن ئىككىڭلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويغاندىن كېيىن دېمەكچى بولۇۋىدىم. بىراق، تەقدىر ماڭا بۇ كۈننى كۆرسەتمىدى. ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ كۆڭلۈمدىكى گەپلىرىمنى بۈگۈن سىزگە دېيىش قارارىغا كەلدىم، - ئۇ يوغان بېشىنى سېلىپ، بىردەم گىلەمنىڭ گۈللىرىگە قاراپ خىيال سۈرۈپ قالدى. ئارقىدىن ئۇ شىرنەنىڭ تېگىدىكى خالتىنى ئېلىپ، ئايتولدىنىڭ

ئالدىغا قويۇپ، يىگىتكە تىكىلدى، — ئايتولدى، بۇنى
ئالمىسىڭىز كۆڭلۈمدىكى گەپلەرنى دېمەيمەن. بۇ مېنىڭ
يەنىلا سىزگە ئازراق كۆڭلۈم!

— بۇ نېمە، ئامىدكا؟! — دېدى ئايتولدى خالتىنىڭ
ئىچىدىكىنى بىلمەيدىغان قىياپەتتە، ئالدىدا ئولتۇرغان
خاباشقا ھەيران بولغاندەك تىكىلىپ.

— ئازراق ئالتۇن! — دېدى ساھىبخانا ھېچقانداق
ئوڭايىسىزلانماي، گويا بۇنداق ئىشلارنى تولا قىلىپ
ئۆگىنىپ كەتكەندەك بىر ھالەتتە ئايتولدىغا قاراپ، —
قېنى، ئېلىڭ ئۇكام! — ئامىد كۆزىنى ئالدىدىكى
مېھماندىن يۆتكەپ، شىرە ئۈستىدىكى چېپىنى قولغا
ئالدى. ئۇ چاي ئىچكۈسى بولمىسىمۇ، بىر — ئىككى
ئوتلاپ، كۆزىنىڭ قىرىدا ئايتولدىغا قارىدى. ئايتولدى
خاتىرجەم ئالتۇننى ئېلىپ يېنىغا قويۇپ قويدى. ئۇ
ئاندىن ئامىدقا: «دەيدىغان گېپىڭنى دېمەمسەن» دېگەندەك
تىكىلدى. خاباش پىيالىنى شىرە ئۈستىگە قويۇپ،
ئۇزۇن، شالاڭ بۇرۇتى ئىككى تەرىپىگە چۈشۈپ تۇرغان
ئاغزىنى ئاچتى.

— ئاچچىقىڭىز كەلمىسۇن، بېقىۋالغان دادىڭىز
ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئادەمكەن! بىلىسىز، چاغاتايغا
ئۇنىڭ ياخشى گېپىنى قىلىپ، سەمەرقەندكە ئالايىتەن
ئۈزۈم بېرىپ، ئالمالىققا ئەكەلدىم. ئۇنىڭ چاغاتاي
خانلىقىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى بولۇشى مېنىڭ
تۆھپەم! بۇ شەھەرگە كەلگەندىن كېيىنمۇ قولۇمدىن
كېلىدىغان ياخشىلىقنىڭ ھەممىسىنى قىلدىم. لېكىن،
ئۇ بىلدىمۇ؟! ياق، بىلمىدى! ھەتتا مېنى چاغاتايغا
چىقىپ، ۋەزىرلىك ئورنۇمدىن ئايرىۋەتتى. ئاشۇ قارا

نيەت بېقىۋالغان ئاتىڭىزنىڭ كاساپىتىدىن ئاران ئېرىشكەن بەختىمدىن ئايرىلىپ قالىدىم. قېنى، دەڭە ئايتولدى، ياخشىلىققا ياخشىلىق قىلماي، يامانلىق قىلغان ئادەمنى قانداق ئادەم دەيمىز؟

— ياخشىلىققا يامانلىق قىلغان ئادەمنى ۋىجدانى يوق دېسەك بولار؟! يا قارا يۈز دەمدۇق؟! ۋىجدانى يوق ئادەم قارا يۈز بولىدۇ، قارا يۈز ئادەم ۋىجدانى يوق ئادەم بولىدۇ. بۇ ئىككىسىنىڭ پەرقى يوقمۇ، نېمە؟!...

— سىزنىڭ ئاشۇ بېقىۋالغان ئاتىڭىزنىڭ يۈزى كۆمۈردىنمۇ قارا، ۋىجدانى يوق ئادەم! — سۆزدىن توختىغان خاباش خىيال سۈرگەن ھالدا بىردەم جىمجىت تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ پارقىراپ كەتكەن كۆزلىرىدىن ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان غەزىپى چىچىلاتتى. كۆرۈنۈشىدىن ئەمدى دەيدىغان سۆزلىرىنى ئويلاۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. سۆزى ئىشەندۈرەرلىك بولمىسا، يول تېپىپ ئاقالمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدىغان ئامىد، يىگىتنىڭ يۈرىكىدە بېقىۋالغان دادىسىغا نەپرەت ئويغىتىش ئۈچۈن لايىق سۆزلەرنى ئىزدەيتتى.

— مەن خەققە ياخشىلىق قىلىشنىلا ئويلايدىغان، زەررىچىلىك زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈشنى كۆزلىمەيدىغان بىر ئاق كۆڭۈل ئادەم...

«... ھەي، مۇناپىق! سەن خەققە ياخشىلىق قىلىشنىلا ئويلايدىغان، زەررىچىلىك زىيان - زەخمەت يەتكۈزمەيدىغان ئادەممۇ؟! ياق! سېنىڭ قانداق ئادەملىكىڭ ھەممىگە ئايان! سەن سېپى ئۆزىدىن ئەل - يۇرتىنىڭ بېشىدا ياڭاق چاقىدىغان ئادەم تۇرساڭ، سېنى ۋەزىرلىك ئورنىڭدا ئولتۇرغۇزۇۋېرىشكە بولامدۇ؟! بۇ ئىشتا ئاتام

توغرا قىلدى! ئۇ سۆيۈملۈك ئەل - يۇرتىنى بىر مۇناپىقنىڭ زۇلمىدىن ساقلاپ قالدى. ئاق كۆڭۈل، ئېرىگە ۋاپادار، مىللىي ئىززەت - ھۆرمىتىنى ساقلىغان ھۆرىگۈلنىڭ بېشىغا چىققان سېنىڭدەك مۇناپىقتىن قۇتۇلغان ئەل - يۇرت خۇشال بولدى. سەن تېخى ھۆرىگۈلنىڭ ئوغلى نۇربەگنى تۇتۇپ بېرىپ چاغاتايغا ياخشى كۆرۈنمەكچى بولدۇڭ، سېنىڭ قىلغانلىرىڭ ئازمۇ؟! ياق، سەن ئەل - يۇرتۇڭنى تونۇمايدىغان، ئەل - يۇرتۇڭنى قاقشىتىپ كېلىۋاتقان بىر قارا يۈز!» دەپ سۆزلەيتتى ئايتولدىنىڭ يۈرىكى ئالدىدا كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ سۆزلەۋاتقان، ئار - نومۇس ۋە ۋىجداننى بىلمەيدىغان ئادەمگە قاراپ.

— راستلا بېقىۋالغان ئاتىڭىز سەككاكىغا چىش - تىرىنىقىم بىلەن ئۆچ بولۇپ كەتتىم. بۇ ئۆچلۈك كۆڭلۈمگە قىساس ئېلىش ئوتىنى ياقىتى. مەنمۇ ئۇنى ئوڭدا قويالمىسام، بۇ ئالەمدىن قان يۇتۇپ ئارمان بىلەن كېتىمەن. بىراق، ئايتولدى، يەنىلا ساددىلىقىمدىن ئىنتىقاممنى قانداق ئېلىشنى بىلمەيدىم. ئاخىر سىز يادىمغا يېتىپ، سىزنى ياردەم بېرەمدىكىن دەپ ئۆيۈمگە چاقىردىم. سىڭلىم غايىب بولدى. ياخشى ئادەملەر، بىلمىدىم، ھەرقاچان مۇشۇنداق پېشكەللىكلەرگە يولۇقۇپ تۇرامدىغاندۇ؟! ئېيتىڭ، بېقىۋالغان ئاتىڭىز مېنىڭ ئىچ باغرىمنى قان قىلىۋەتتى، ئۇنىڭدىن ئۆچۈمنى ئالمىسام بولامدۇ؟! بۇنىڭدا سىز ماڭا ياردەم قىلالارسىزمۇ؟! سىزنى ئۆيۈمگە چاقىرىشىمنىڭ سەۋەبى مۇشۇ... — ئۇ ئاخىر ئۆز كۆڭلىنى ئايتولدىغا ئېچىپ كۆرسىتىپ، ئاخىرقى

سۆزلىرىنى يېلىنغاندەك سوزۇپ، مۇڭلۇق ئاھاڭدا سۆزلەپ تۈگەتتى.

ئايتولدى ئاتىسىنىڭ: «ئامىدىنىڭ ئاغزىدىن ئادەمنىڭ قۇيىقا چېچىنى تىك تۇرغۇزىدىغان سۆزلەرنى ئاڭلىسىڭىزمۇ، ئۆزىڭىزنى تۇتۇۋېلىڭ!» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغان بولسا، ئىككى ئېغىز سۆز بىلەن تازا بىر ئەدىپىنى بېرىپ، ئۆيىدىن چىقىپ كەتكەن بولاتتى. ئۇ يەنىلا چىشىنى چىشىغا بېسىپ، ئامىدىنىڭ سۆزلىرىگە قارشى چىقمىدى. ئۇ ئىچىدە: «سېنىڭ ئاتام سەككاكىغا قانداق سۇيىقەست قىلىدىغانلىقىڭنى بىلىش ئۈچۈن ئۆتكەنكى قېتىممۇ ئالتۇنۇڭنى ئالدىم. بۇ قېتىممۇ رەت قىلمىدىم. ئۆز ۋىجدانىم، ئۆز ئار - نومۇسۇمغا قارشى ئوينىۋاتقان ئويۇنۇم، يەنىلا ئاتام سەككاكى ئۈچۈن بولۇۋاتقانلىقىنى سەن بىلمەيسەن!» دەپ ئويلاپ، رەڭگىروينى ئۆزگەرتەي، خاتىرجەم ھالدا سۆزىنى باشلىدى.

— سىز مېنىڭدىن قانداق ياردەم كۈتىسىز؟...

— ئاتىڭىزنىڭ قىلىۋاتقانلىرىنى ۋاقتى - ۋاقتىدا ماڭا يەتكۈزۈپ تۇرىسىز. كىملىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، نېمىلەرنى دېيىشكەنلىكلىرىنى، نۇر بەگلەر بىلەن ئالاقىسى بار - يوقلۇقىنى ئىگىلەپ ماڭا دەپ بېرىسىز... — بولىدۇ! بىزدە: «يېگەن ئېغىز ئويۇلىدۇ» دېگەن گەپ بار! ئالتۇنلىرىڭىزنى ئېلىپ تۇرۇپ خىزمىتىڭىزنى قىلمىسام بولامدۇ؟ مېنىڭدىن خاتىرجەم بولۇڭ ئامىدكا، چوقۇم سىزنى رازى قىلىمەن!...

قۇياش ئولتۇرۇۋاتاتتى. كۈنپېتىش تەرەپ ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتاتتى. ئايتولدى كۆك خالتىنى خاتىرجەم ئېلىپ ئورنىدىن تۇردى.

— كەچ كىرىپمۇ قالدى، مەن قايتاي! خوش! پات ئارىدا سىزنى خوش قىلىۋېتىدىغىنىمغا ئىشىنىڭ!...
ئۇ باغ ئىشىكىگە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ كەينىدىن بېلىق تۇمشۇقىدىن قارماققا ئېلىنغانلىقىدىن خوش بولغان خاباش يول ئالدى.
بۇلبۇل تازا پىغانغا تولۇپ چاڭلىداپ سايىراۋاتاتتى...

ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا قاراجارنىڭ ئۆزىگە دېگەن سۆزلىرىنى ئېسىدىن چىقارمىغان سەككاكى، چاغاتاي بىلەن كۆرۈشەلمىدى. ئۇ مۇھىم ئىش بىلەن چاغاتاينىڭ يورتالغا كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، ئۇنىڭ كېلىشىنى كۈتۈشكە مەجبۇر بولدى.

بىرقانچە كۈن ئۆتۈپ كەتتى. بۇلبۇل تازا چاڭلىداپ سايىراۋاتقان كۈنلەرنىڭ ھەربىرىدە مۇتەپەككۈر خاننىڭ كەلگەن - كەلمىگەنلىكىنى سۈرۈشتۈرۈپ تۇردى. ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئوردىغا كېلىپ، چاغاتاينىڭ قوبۇلخانىسى ئالدىدىن ئۆتەتتى. قوش قاناتلىق ئىشكى ئالدىدا مۇلازىم ۋە مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ، كەلمىگەنلىكىدىن خەۋەر تاپاتتى.

ھەش - پەش دېگۈچە بىر ھەپتىمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ناشتىنى قىلىپ كەلگەن سەككاكى خان قوبۇلخانىسى ئالدىدا تۇرغان مۇلازىم ۋە مۇھاپىزەتچىلىرىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلدى. مۇتەپەككۈر ئىتتىك كېلىپ، مۇلازىم ئوغلانغا خان بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى ئېيتتى. ئوغلان قوبۇلخانغا

كىرىپ كېتىپ، ھايال بولماي چىقىپ، ئىشكىنىڭ بىر قانچىنى ئېچىپ تۇرۇپ، باش مەسلىھەتچىنى كىرىشكە تەكلىپ قىلدى. سەككىز ئۆزىنى تۈزەشتۈرۈپ چاغاتاينىڭ قوبۇلخانىسىغا كىردى. مۇتەپەككۇرنىڭ ئىشىكتە كۆرۈنۈشى بىلەن ئورنىدىن تۇرغان قەددى - قامەتلىك چاغاتاي ئالدىغا كېلىپ قىزغىن كۆرۈشۈپ، ھال - ئەھۋالنى سورىدى. ئىككىسى تىنچ - ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، خان سەككىزگە ئولتۇرۇشقا ئورۇن كۆرسەتتى. ئۆزى ئۆز ئورنىغا بېرىپ ئولتۇرۇپ باش مەسلىھەتچىسىگە تىكىلدى. قوش قەۋەت دۇخاۋا كۆرىپدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان سەككىزگە مۈشۈك كۆزلىرىدەك كۆزلىرىنى ئۆزىگە تىككەن چاغاتاينىڭ قاراپ سۆزىنى باشلىدى.

— مەن، خان ئالىلىرى، ئۆزلىرىنىڭ يېنىغا مۇھىم بىر ئىش بىلەن كىردىم، — مۇتەپەككۇر سۆزىنى شۇنداق باشلاپ، نەچچە كۈن تەقەززالىق بىلەن كۈتكەنلىكىنى دېمىدى. ئۇ ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا قاراجار جانابلىرى ئىشخانىسىغا كىرىپ ئۆزىگە دېگەنلىرىنى سۆزلەشكە باشلىدى، — راستتىنلا، قاراجار جانابلىرىنىڭ دېگەنلىرى موڭغۇل خانلىقىنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك مۇھىم مەسىلە بولۇپ، ۋاقتىدا ۋە توغرا ھەل قىلىنمىسا، خانلىقنىڭ پارچىلىنىپ كېتىش خەۋىرى بار.

چاغاتاينىڭ قاپقارا قاشلىرى تېگىدىكى كۆزلىرى يوغىناپ كەتتى. ئۇ ئورنىدىن سەل - پەل كۆتۈرۈلۈپ: — نېمە دەۋاتىدىلا؟ موڭغۇل خانلىقىنى پارچىلىۋېتىدىغان قانداق خەۋىر كەن ئۇ؟ — دېدى چىرايى

جىددىيلەشكەن، تىنىقى ئىتتىكلەشكەن خان سەككاكىغا تىكىلىپ تۇرۇپ.

— ئۆزلىرىگە مەلۇم، ھۆرمەتلىك ئاتىلىرى ھايات چېغىدىلا ئىنىلىرى ئۈگەداينى تەخت ۋارىسى قىلىپ بېكىتىپ بولغان. ئاتىلىرى ۋاپات بولغانغىمۇ يىلدىن ئاشتى، تېخىچە ئۈگەداي تەختكە چىقمىدى. بۇنىڭغا سىلىمۇ ئالدىراشچىلىق بىلەن كۆڭۈل بۆلەلمىدىلە! ياللۇغ چۇساي ئالايتەن ئەڭ كىچىك ئىنىلىرى تولىنىڭ يېنىغا كېلىپ: «ئۈگەداينى ۋاقتىدا تەختكە ئولتۇرغۇزۇش موڭغۇل خانلىقىنىڭ، شۇنداقلا خان جەمەتىنىڭ مۇھىم ئىشى، بالدۇرراق ئۈگەداينى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزسەك بولاتتى» دېگەن. لېكىن، ئىنىلىرى تولى ياللۇغ چۇسايغا: «بۇ ئىشنى ھازىرچە قويۇپ تۇرۇپ، كېيىنرەك بىر تەرەپ قىلايلى!» دەپ، ئۈگەداينىڭ تەختكە ئولتۇرۇشىغا بولغان نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن. ياللۇغ چۇساي: «بۈگۈندىن قالسا، مۇنداق قۇتلۇق كۈن بولمايدۇ» دېسىمۇ، تولى ئاڭلىمىغان...

چاغاتاي ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ، كۆزى چاقنىغان، چىرايى جىددىيلەشكەن ھالدا ئۇياقتىن — بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى. سەككاكى ئۇنىڭغا قاراپ ئولتۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى:

— بۇ ئىش تېزدىن ھەل قىلىنمىسا، ئاقىۋىتى ياخشى بولماي قالدىغاندەك قىلىدۇ. جۇجى ئالەمدىن ئۆتۈپ، ئۆزلىرى شاھزادىلەرنىڭ چوڭى بولۇپ قالدىلا! سىلىنىڭ ئۈگەداينىڭ خان بولۇشىغا قانداق مۇئامىلىدە بولۇشلىرى، موڭغۇل دۆلىتىنىڭ بىرلىكىنى ۋە مۇقىملىقىنى ساقلاشتا ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە

بولۇپ قالدى، — سەككاكى ئويلانغاندەك بىردەم تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ئۇنىڭ سېھىر — خاسىيەت باردەك كۆزلىرى چاقناپ نۇر چاپاتتى، — ھازىر سىلەرنىڭ — چىڭگىزخان ئوغۇل — قىزلىرىنىڭ ئارىسىدا چوڭ — كىچىكلىك مۇناسىۋىتىدىن باشقا، خان ۋە ۋەزىرلىك، ھۆكۈمران ۋە بويسۇنغۇچى مۇناسىۋىتى بارلىققا كەلدى. كېيىنكى مۇناسىۋەت ئېنىق ۋە توغرا ئايرىلىپ، شاھزادىلەرنىڭ قارشى بىردەكلىككە ئىگە بولغاندىلا، موڭغۇل خانلىقىنىڭ مۇقىملىقى ۋە بىرلىكى ساقلىنىدۇ. بايا دېگىنىمدەك، سىلى ھەممە شاھزادىلەرنىڭ چوڭى، ئەمدى ئۆزلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ، بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىدىغان ۋاقىتلىرى بولدى. مېنىڭ مەسلىھەتىم، ئۆزلىرى دەرھال چوڭ يايلاققا بېرىپ، ئۈگەداينى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، تولۇي ۋە باشقا خان جەمەتىدىكىلەر بىلەن بىللە توققۇز تەزىمنى بەجا كەلتۈرۈشلىرى كېرەك!...

چاغاتاي سەككاكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ ئولتۇردى. ئۇ باش مەسلىھەتچىنىڭ ئىككى قولىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ ھاياجلانغان ھالدا:

— رەھمەت! — دېدى ئۇ، — ھەرقانچە مۇھىم ئىشلىرىم بولسىمۇ، ھەممىسىنى قويۇپ تۇرۇپ ئۈگەداينى تەختكە ئولتۇرغۇزۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يەتتىم. ئاتا ۋەسىيىتى ئەمەلگە ئاشقاندىلا، ئاتام قۇرغان بۈيۈك خانلىق قەد كۆتۈرۈپ تۇرالايدۇ. خان جەمەتىدىكىلەرنى باشلاپ، بۈيۈك ئاتامنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە، ئۈگەداينى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ كېلىش زادىلا كېچىكتۈرۈشكە بولمايدىغان مۇھىم ئىشلارنىڭ مۇھىمى

ئىكەنلىكىنى بىلىدىم. رەھمەت! — دېدى چاغاتاي ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆزى بىلەن بىللە ئورنىدىن تۇرغان سەككاكىنىڭ قولىنى قويۇۋەتمەي.

— مەن ھازىر ھەممىسىنىڭ چوڭى بولۇپ قالدىم. بۇ ئىشنى بېرىپ مەنلا ھەل قىلالايمەن! ئەتە بىر كۈن تەييارلىق قىلىپ، ئۆگۈنلۈككە سەپەرگە چىقايلى! سىلىمۇ مېنىڭ بىلەن بىللە بارسىلا! ماڭا مۇھىم مەسلىھەت بېرىپ يېنىمدا تۇرسىلا!...

سەككاكى خۇشال بولدى. ئۇ چاغاتاينىڭ بۇ ئىشتا ئاتىسىنى ھۆرمەتلەپ، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى ساقلاپ قېلىشقا بەل باغلىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئالدىدىكى خاننىڭ خېلىلا ئەقىللىك ۋە دانالىقىنى ھېس قىلدى.

ئۇلار ئەتىسى بىر كۈن تەييارلىق قىلىپ، ئۆگۈنى ناشتىدىن كېيىن سەپەرگە ئاتلاندى. قاراجار خانلىقىنى باشقۇرۇپ قالدى.

سەككاكىلار يولغا چىققان كۈنى قۇياش ناماز دىگەرگە يېقىنلاپ قالغاندا، ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىدا كىتاب كۆرۈۋاتقان ئايتولدى دەرۋازىنىڭ تۆڭگىسىنى كىمدۇر بىرىنىڭ شاراقلىتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ھويلىغا چىقتى. ئۇ قىيا ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازىنى ئاڭلاپ: «يىراقتىن كەلگەنلەر كىملىرىدۇر؟» دەپ ئويلاپ پېشايۋاندىن چۈشتى. ئايتولدى دەرۋازىدىن چىقىپ، ئۆمرىدە بىر قېتىم كۆرۈپ باقمىغان، ئاتلىرىدىن چۈشمىگەن بىر جۈپ ئەر — ئايالنى كۆردى.

ئەر قەددى - قامەتلىك، قاشلىرى كەڭ ۋە قويۇق،
كۆزلىرى يوغان ۋە چاقناپ تۇرىدىغان، بۇرنى
قاڭشارلىق، يۇقىرىقى كالىپۇكى ئۈستىگە تولۇپ كەلگەن
بۇرۇتى ئۆزىگە تولىمۇ ياراشقان، يۈز شەكلى تۇخۇمغىلا
ئوخشايدىغان، بۇغداي ئۆڭ، تۇرقىدىن باتۇر ۋە ئەقىللىك
ئادەمدەك كۆرۈنەتتى. يېنىدا قاتار تۇرغان چوكاننىڭ
چىرايمۇ ئەرنىڭ چىرايىغا ئوخشاپ كېتەتتى. كۆرگەن
ئادەملەرگە ئۇلار ئەر - خوتۇن ئەمەس، ئاكا -
سىڭىللار دەك تەسىر بېرەتتى. ئايالمۇ ئەرگە ئوخشاش
بويلۇق بولۇپ، قەددى - قامىتى يېگەن - ئىچكەندەك
تولغان، چىرايمۇ چىرايلىقلاردىن ھېسابلىناتتى.
قارىماققا ئەر ئوتتۇز ئۈچ - ئوتتۇز تۆت ياشلاردا، ئايال
ئوتتۇز - ئوتتۇز بىر ياشلاردا باردەك قىلاتتى. ئەرنىڭ
ئاستىدىكى قارا قاشقا ئات بىلەن چوكاننىڭ ئاستىدىكى
چىلان رەڭگىدىكى ئات نەسىللىك پەرغانە ئاتلىرىدىن
بولۇپ، توختىماي ئۇزاق يول بېسىپ كەلگەندەك ھارغىن
كۆرۈنەتتى. قورساقلىرىمۇ ئىچىگە تارتىلىپ، دۈمبە ۋە
ساغرىلىرىدا قاتقان تەر ئىزلىرى ئاپپاق ئاقىرىپ
تۇراتتى.

— ئىنىم! — دېدى ئايتولىغا قارىغان ئەر، — بۇ
سەككاكى جانابلىرىنىڭ ئۆيىمۇ؟!

— شۇنداق! — دېدى ئايتولىدى يەنىلا ناتونۇش ئەر
بىلەن ئايالدىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ.

— بىز ھۆرمەتلىك مۇتەپەككۇرنى دەپ، — دېدى
كېلىشكەن، سۇمباتلىق ئەر، — يىراق سەمەرقەند
شەھىرىدىن كېلىۋىدۇق.

— بۈگۈن ئەتىگەن چاغاتاي خان بىلەن بىللە موڭغۇل

دالاسغا كەتتى... — ئايتولدىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغان
ئەر - ئايال بۇ كېلىشمىگەن تەقدىردىن ئاغرىغاندەك
بىر - بىرىگە: «قانداق قىلىمىز؟» دېگەندەك غەمكىن
قاراشتى.

ئالدىدىكى ئىككى ئاتلىقنىڭ ئۆزلىرى كەلگەن
سەمەرقەندتىن كەلگەنلىكىنى بىلگەن ئايتولدى،
ئاتىسىنىڭ سەپەرگە چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ
بىرقىسما بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ كۆڭلىنى
چۈشەنگەندەك ئۇلارغا قارىدى.

— مەن ئوغلى، ئىسىمىم ئايتولدى. يىراقتىن
كەپسىلەر، ئۆيىدە ئانام بار، قېنى، ئاتتىن چۈشۈپ ئۆيگە
كىرىڭلار! نەچچە كۈن يول يۈرۈپ ھېرىپ - چارچاپمۇ
كەتكەنسىلەر! — دېدى ئايتولدى خۇش چىراي، قىزغىن
كەيپىياتتا ئۇلارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ.

ئايتولدى كەلگەن ئەر - ئايال مېھماننى تونۇمسىمۇ،
دەسلەپتە كۆرۈپ ھەيران بولغان بولسىمۇ، يەنىلا
چىرايىدىن خۇشخۇيلۇقنى يوقاتماي قىزغىن كەيپىياتتا
ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى.

سەككاكىنىڭ ئوغلى دەرھال كېلىپ ئەرنىڭ
قولىدىن ئېتىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى ئېلىپ، ئۆزىنى
قولتۇقىدىن تۇتۇپ ئاتتىن چۈشۈردى. ئەرمۇ چوكاننىڭ
ئېتىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى قولغا ئېلىپ، ئۇنىڭ ئاتتىن
چۈشۈشىگە ياردەملەشتى. ئايتولدى ئەرنىڭ قولىدىن
ئايالنىڭ ئېتىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى ئېلىپ، ئىككىسىنى
ھويلىغا باشلىدى. ئۆزى ئۇلارنىڭ كەينىدىن
سەمەرقەندلىك مېھمانلارنىڭ ئاتلىرىنى يېتىلەپ ھويلىغا
كىردى.

كەڭ ئېتەكلىك دۇخاۋا كۆڭلەك، ئۈستىگە چۆرىسىگە چىرايلىق كەشتە بېسىلغان پىنجەك كىيگەن، گۈللۈك ھال ياغلىقنى چېكىلەپ تاختان تىللاخان پېشايۋاندا تۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا مەختۇمسۇلا ئېچىلغان چىرايلىق گۈلنىڭ يېنىدا تۇرغان غۇنچىدەك كىرىۋاتقان ئەر - ئايال مېھمانلارغا قارايتتى. تىللاخان بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كىرىپ كەلگەن ئەر - ئايالنى كۆرۈپ، پېشايۋاندىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا ماڭدى. ئۇ مېھمانلارغا يېقىنلاپ كېلىپ، ئالدىغا سەل - پەل ئېگىلىپ قول باغلاپ سالام قىلدى. سەمەرقەندلىك ئەر - ئايال مۇ قول باغلاپ، ئالدىغا ئازراق ئېگىلىپ تىللاخاننىڭ سالامىغا سالام بىلەن جاۋاب قايتۇردى.

تىللاخان مېھمانلارنى ئۆيگە باشلاپ ماڭدى. ئاتلارنى ئېغىلغا باغلىغان ئايتولدى ئىككى بېشى تومپايغان گىلەم خۇرجۇنلىرىنى يېشىۋېلىپ، ئېغىلنىڭ بىر چېتىگە ئاپىرىپ قويدى. ئۇ ئۆيگە كىرگەندە، تولدۇرۇپ گىلەم سېلىنغان ساراي ئۆيىنىڭ تۆر تەرىپىدە، تام ياقىلىتىپ سېلىنغان كۆرىپلەردە سەمەرقەندلىك ئىككى مېھمان ئارىلىق قويۇپ يانمۇيان ئولتۇراتتى. تۆۋەندە، ئىشىك تەرەپتە ئولتۇرغان تىللاخان ئۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى.

— بىز سەمەرقەندتىن كەلدۇق، بۇ مېنىڭ سىڭلىم شەمشۇلقەمەر. مېنىڭ ئىسمىم ئىنايتۇللاغوجا. بىز ئالمالىققا ھۆرمەتلىك سەككاكى جانابلىرىغا قول بېرىپ، ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولۇش ئۈچۈن كەلدۇق. مەن چىڭگىزخان تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلغان خارەزىم دۆلىتىدە ھەربىي ئەمەلدار بولۇۋىدىم. قانلىق جەڭلەردە

نۇرغۇنلىغان سەپداشلىرىم ئۆلۈپ كەتتى. لېكىن، مەن ياراتقان ئىگەمنىڭ رەھمىتى بىلەن ئامان قالدىم. ھازىر سەمەرقەند يەنە بۇرۇنقى ھالىتىگە كېلەي دېدى. سىڭلىم ئىككىمىز مەھمۇد يالاۋاچ جانابلىرىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ھۆرمەتلىك سەككاكىنى پاناھ تارتىپ ئالماققا كەلدۇق. ئەمما، تەقدىر بىز بىلەن قېرىشقانداك، مۇتەپەككۇرنى بۈگۈن ئەتىگەن سەپەرگە ئاتلاندۇرۇپتۇ. كەلگۈچە كۈتىدىغان بولدۇق...

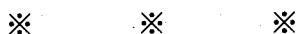
تىللاخان، كېيىن كىرىپ يېنىدا ئولتۇرغان ئايتولدى ئىنايتۇللاغوجىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، شۇنچىلىك يىراق يەردىن سەككاكىنى دەپ كەلگەنلىكىنى بىلدى.

— ئېرىم بولمىغىنى بىلەن مانا بىز بار! — دېدى تىللاخان ئاكا — سىڭىل مېھمانلارغا خۇش چىراي قاراپ، — ئوغلۇم، قىزىم ئۈچىمىز ئېرىم كەلگۈچە سىلەرنى زېرىكتۈرمەي كۈتەلەيمىز. غەم قىلماڭلار! ئۆيلىرىمىز كەڭ، شەمشۇلقەمەر قىزىم مەختۇمسۇلا بىلەن بىللە بىر ئۆيدە، ئۆزىڭىز بىلەن ئوغلۇم ئايتولدى بىر ئۆيدە ياتىدۇ. قېنى، تارتىنماي ئازادە، ئۆز ئۆيۈڭلاردا ئولتۇرغانداك ئولتۇرۇڭلار! مەن چىقىپ چاي قىلاي! — دېدى تىللاخان ئورنىدىن تۇرۇپ، ئايتولدىغا بۇرىلىپ قاراپ:

— سەن چۆگۈنگە سۇ قۇيۇپ بەرگىن، مېھمانلار يۈز — كۆزلىرىنى يۇيۇۋالسۇن! — دەپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى.
— بولىدۇ ئانا! — دېدى ئايتولدى ئورنىدىن تۇرۇپ.
— چۆگۈنلەرگە سۇ قۇيۇپ قويدۇم، — دېدى مەختۇمسۇلا تالادىن ئۆي ئىچىگە كىرىپ، مېھمانلارغا ئېگىلىپ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام قىلىپ.

ئىنايتۇللاغوجا بىلەن شەمسىئۇلقەمەرمۇ
ئورۇنلىرىدىن يېرىم تۇرۇپ گۈزەلنىڭ سالىمغا سالام
بىلەن جاۋاب قايتۇردى. ئاكا - سىڭىل ئىككىلىسى
كۆڭۈللىرىدە: «نېمىدېگەن چىرايلىق!» دەپ قارىشىپ
قالدى.

ئانا ۋە ئوغۇل - قىزلىرىنىڭ قىزغىن مۇئامىلىسىنى
كۆرۈپ، سەمەرقەندلىك مېھمانلار خېلىلا ئەركىن -
ئازادلىشىپ، تىنىقلىرىمۇ تەبىئىيلەشتى.
ئىنايتۇللاغوجا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئايتۇلدىنىڭ كەينىدىن
ھويلىغا چىقتى. ئۇ پېشايۋاننىڭ قىرىدا تۇرغان مىس
ئاپتۇۋىنى ئېلىپ خالاغا ماڭدى...
سەمەرقەندلىك ئىككى مېھمان بۇ ئۆيدە سەككىز
قايتىپ كەلگۈچىلىك تۇردى.

يېقىندا چاغاتاي تەقدىم قىلغان ئاق قاشقىلىق جەرەن
يورغىغا مىنگەن قەددى - قامەتلىك سەككىز
چاغاتاينىڭ يېنىدا ئېتىنى بىر خىل يورغىلىتىپ
كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ بىر سېھرىي، بىر خاسىيىتى باردەك
كۆزلىرى يەنىلا نۇر چېچىپ چاقىنايتتى. چاغاتاي ئات
ئۈستىدە خۇددى ئېگەرگە مىخلاپ قويغاندەك ئولتۇرۇپ،
ئاستىدىكى قاراڭغىر يورغىسىنى ئىتتىك يورغىلىتىپ
باراتتى. ئۇلارنىڭ سەل كەينىدە چاغاتاي خانلىقىنىڭ بىر
قىسىم يۇقىرى دەرىجىلىك مۈلكىي ۋە ھەربىي
ئەمەلدارلىرى، ھەممىنىڭ كەينىدە مۇلازىم ئوغلانلار،
قوغدىغۇچى چېرىكلەر ئاتلىرىنى ھە دەپ دېۋىتىپ

ئىتتىكىلىتەتتى. بېسىلماي چىقىۋاتقان گەپ - سۆز ۋە كۈلكىلەر بىلەن كېلىۋاتقان چاغاتايلار چۈشتە تاماق يەپ، بىر ئاز سوزۇلۇپ ياتقاندىن باشقا، يولنى جېدەللەپ داۋام قىلدى.

قۇياش كۈنپېتىش ئۇيۇقىغا يېقىنلاپ باراتتى، ئۇنىڭ نۇرى بىلىنەر - بىلىنمەس ھال رەڭگە كىرىۋاتاتتى. زەڭگەر ئاسماندىكى پارچە - پارچە ئاق بۇلۇتلار، ئىككى تەرەپتىكى قارلىق تاغ چوققىلىرى، دالادىكى دەل - دەرەخ، ئوت - چۆپلەردە قۇياشنىڭ ھال نۇرى خۇددى تەبەسسۇمدەك جۇلالىناتتى. يىراقتا - ئۇلار كېتىۋاتقان يول چېتىدە، ئېگىز تۆپىلىكلەر ئاستىدا چۆرىسىدىكى تاملرى ئاپپاق بىر بېكەت ھويلىسى كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

بۈگۈن چاغاتايلار مۇشۇ بېكەتتە قونۇپ، ئەتە يولنى يەنە داۋام قىلاتتى. ئىتتىك كېلىۋاتقانلىقتىن ئۇلار بېكەتكە قۇياش ئولتۇرماي يېتىپ كەلدى. ئالدىن خەۋەر يەتكۈزۈپ بىر مۇلازىم ئوغلان بىلەن ئىككى چېرىك كەلگەنلىكتىن، بېكەتنىڭ شاپ بۇرۇتلۇق، ئوتتۇرا بوي ئۇيغۇر باشلىقى ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى ھەممە ئادەملىرىنى باشلاپ، يوغان، قوش قاناتلىق دەرۋازىنىڭ ئالدىغا چىقىپ قاراپ تۇراتتى. خان ۋە ئۇ باشلىغان توپ يېتىپ كېلىشىگە قىزغىن چاۋاك چېلىپ قارشى ئېلىپ، ھەربىرى خان، باش مەسلىھەتچى ۋە خانلىقنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى ئېتىنىڭ چولۇۋورنى تۇتۇپ، ئۆزلىرىنى يۆلەپ ئاتتىن چۈشۈردى.

بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ غادىيىپ ماڭىدىغان چاغاتاي ئالدىدا، ئۇنىڭدىن كېيىن مۇتەپەككۈر ۋە باشقا يۇقىرى

دەرىجىلىك ئەمەلدارلار بېكەت ھويلىسىغا كىردى. چۆرىسىگە ئىككى قاتار ئاق تېرەك ۋە سۆگەت تىكىلگەن ھويلىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە قاتار سېلىنغان ئاپپاق ئۆيلەردە كەلگەن مېھمان ۋە خەت - ئالاقە توشۇيدىغانلار ئارام ئالاتتى. ھويلىنىڭ جەنۇب تەرىپى ئۈستى يېپىلغان ئېغىل بولۇپ، بىر تەرىپىدە ئىككى چوڭ ئامبارمۇ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئېغىل كەينى تېمىغا يۆلەپ سېلىنغان ئېگىز ئوقۇرلاردا ئاتلىرى ھېرىپ قالغان خەت - ئالاقە توشۇيدىغانلارنىڭ ئاتلىرىغا ئالماشتۇرۇلۇپ بېرىلىدىغان ئاتلار چۆپ يەۋاتاتتى. ھويلىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە ئاشخانا ۋە مېھمانلار تاماق يەيدىغان ئۆيلەر، كۈنپېتىش تەرىپىدە بېكەت باشلىقى ۋە بىر قىسىم ئائىلىسى بارلارغا سېلىنغان كىچىك - كىچىك قورۇلۇق ئۆيلەر كۆرۈنەتتى.

چاغاتاي بىلەن باش مەسلىھەتچىگە ئالاھىدە ئىككى ئېغىز ئۆي راسلانغان بولۇپ، قالغان ئۆيلەرگە خانلىقنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى ئىككى - ئۈچتىن ئورۇنلاشتى. چېرىكلار بۆلۈنۈپ بېكەتنى كۆزەت قىلىدىغان بولدى.

ئۆيلىرىگە كىرىپ ئورۇنلاشقان خان، سەككاكى ۋە باشقىلار ھويلىغا چىقىپ يۈز - كۆزلىرىنى يۇيۇشقا باشلىدى. بۇ چاغدا قۇياش كۈنپېتىش ئۇيۇقىغا پېتىپ، تاغ - دالا قىزغۇچ شەپەق شولىسىدا ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى.

— سەككاكى جانابلىرى! — دېدى چاغاتاي يېڭىلا يۈز - كۆزىنى يۇيۇپ، ئاپپاق لۆڭگىدە ئېرتىۋاتقان باش مەسلىھەتچىسىگە قاراپ، — بۇ بېكەتلەر ئۆزلىرىنىڭ

تۆھپىسى! سىلى دېگەندەك يوللار راۋان، بېكەتلەر ئاۋات بولسا، پۈتۈن خانلىقنىڭ مۇقىملىقى ۋە بىرلىكىگە پايدىلىق بولىدىكەن! خانلىقنىڭ خەت - ئالاقىلىرى بىرقانچە كۈندىلا ئەڭ يىراق جايلارغىمۇ يېتىپ بېرىپ، ئىشلارنىڭ يۈرۈشۈشىنى ئىلگىرى سۈرىدىكەن!...

— چاغاتاي، مېنى سەمەرقەندتىن بىكار ئېلىپ كەلمىگەندىلا؟! كەلگەندىن كېيىن ئەلۋەتتە، ئەستايىدىل ئىشلىشىم، ياخشى مەسلىھەتلەرنى بېرىشىم كېرەك - دە؟! بولمىسا خەزىنىدىن بىكار يەيدىغان ئاق نانچى بولۇپ قالمادىمەن؟! تەكلىپلىرىنى قوبۇل قىلىپ كەلگەنكەنمەن، جان كۆيدۈرۈپ ئىشلەش مېنىڭ ۋىجدانىي بۇرچۇم بولىدۇ!

— بۇ دېگەنلىرىغۇ راست، سەككاكى جانابلىرى! لېكىن، بۇنداق ياخشى بېكەتلەرنى قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن ماڭمىغان يوللىرى، چەكمىگەن جاپا - مۇشەققەتلىرى قالمىدى. مەن خېلى كۆپ بېكەتلەرنى كۆردۈم. ھەممىسى بىر - بىرىدىن ياخشى! سىلىنىڭ بۇ ئەمگەكلىرىنى قانچىلىك ماختىسام ئەرزىيدۇ!...

شاپ بۇرۇتلۇق بېكەت باشلىقى تاماقنىڭ تەييار بولۇپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، چاغاتايلارنى ئاشخانىغا تەكلىپ قىلدى. ئاستىغا تولدۇرۇپ گىلەم سېلىنغان ھەم كەڭ، ھەم ئۇزۇن ئۆيگە كىرگەنلەر تام ياقىلىتىپ سېلىنغان كۆرپىلەردە ئەركىن - ئازادە ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشتى. تۆر تەرەپتە چاغاتاي، ئۇنىڭ يېنىدا باش مەسلىھەتچى ئولتۇردى. كېلىشكەن بىر يىگىت داستىخانلارنى كۆتۈرۈپ كىرىپ، قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام قىلىپ، ئاندىن داستىخان سالدى. توقاچ ۋە تاتلىق -

تۇرۇملارنى قويۇپ، سىنچاي قويۇپ چىقتى. ئىككى -
ئۈچ پىيالە سىنچاي ئىچكەندىن كېيىن، تاۋاق -
تاۋاقلاردا قوي گۆشى تارتىلدى. چاغاتاي بىلەن
سەككاكىغا ئالاھىدە تاۋاق قويۇلدى. چاغاتاي يېنىدىكى
غىلاپىدىن پىچىقنى چىقىرىپ، تاۋاقتىن بىر يىلىكنى
ئېلىپ يېيشكە باشلىغاندىن كېيىن، قالغانلار پىچاق ۋە
بەكىلىرى بىلەن گۆش يېيشكە كىرىشىپ كەتتى.

— سەككاكى جانابلىرى! — دېدى چاغاتاي پىچىقى
بىلەن قولىدىكى يىلىك گۆشنى كېسىپ يەۋىتىپ، —
يولدا دەيمەن دەپ ئۇنتۇپ قاپتىمەن. بۇياققا سەپەرگە
چىقىدىغان كۈننىڭ ئالدىدىكى ئاخشىمى ئۆيۈمگە ئامىد
كەلدى. بىز بىللە چاي ئىچىپ، خېلى ئۇزاق پاراڭلىشىپ
ئولتۇردۇق. ئۇ ئوچۇق دېمىسمۇ، گەپ - سۆزىدىن يەنە
ئوردامغا كېلىپ ئىشلەش نىيىتىنىڭ بارلىقىنى
سەزدىم، — بىر توغرام گۆشنى ئاغزىغا سېلىپ يېيشكە
باشلىغان چاغاتاي، گۆشنى يۇتۇۋېتىپ ئۈزۈلۈپ قالغان
سۆزىنى راۋانلاشتۇردى. خېلى كۆپ يەرلەرگە يېقىلغان
شاملارنىڭ يورۇقىدا ئىشتىھا بىلەن گۆش يەۋاتقانلارنىڭ
ئېغىز ھەرىكەتلىرىنىڭ ئاۋازىغا قوشۇلۇپ، قىلىۋاتقان
پاراڭلىرىمۇ ئاڭلىناتتى، — مەن بىر تەرەپتىن، ھازىر
خانلىقنىڭ ئىقتىسادى ئەھۋالىنىڭ قىيىنلىقىنى، يەنە
بىر تەرەپتىن ئاممىنىڭ ئىقتىساد - مالىيە ئىشلىرىغا
پۇختا سودىگەرلىكنى نەزەردە تۇتۇپ، يەنە بۇرۇنقى
ۋەزىرلىك ئورنىغا يۆتكەپ كېلىشنى ئويلاپ قالدىم.
لېكىن، بۇ ئويۇمنى ئۇنىڭغا دېمىدىم، سىلىدىن
بىرنەرسىنى سوراپ بىلگەندىن كېيىن، ئاندىن بىر
پىكىرگە كېلىپ دېيىش ئويىدا بولدۇم. ئادەمنىڭ

بەختسىزلىكىدىن بېشارەت بېرىدىغان يۇلتۇز بۇرجىلىرى
ئۆزگەرمەي تۇرۇۋەرمەس. ئامىدىنىڭ بەخت يۇلتۇزى، قاراپ
باققان بولسىلا، ياخشىلىققا قاراپ ئۆزگەرگەن بولسا،
قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئوردىغا قايتۇرۇپ كەلسەك!...
بىر تال قوۋۇرغىنىنىڭ گۆشىنى سېپىغا قىزىل،
كۆك... ھەر خىل قىممەت باھالىق تاشلار قويۇلغان
بەككىسى بىلەن ئالدىرىماي توغراپ يەۋاتقان سەككاكىي
چاغاتاينىڭ ئامىدىنى قايتا ۋەزىرلىك ئورنىغا قويماقچى
بولۇۋاتقانلىقىنى بىلدى. خان بىر پىكىرگە كېلىپ
بولۇپ، ئۆزىنى سىناۋاتقان ئەھۋالدا، يەنىلا خاباشنى
ئوردىغا كەلتۈرمەسلىك مەيدانىدا چىڭ تۇرسا ياخشى
بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ ئاغزىدىكى گۆشنى يۇتۇۋېتىپ
سۆزىنى باشلىدى:

— يۇلتۇز بۇرجىلىرى ئۆزگەرمەيدىغان نەرسە ئەمەس،
ئۇلار بەزىدە يامانلىققا، بەزىدە ياخشىلىققا ئۆزگىرىپ
تۇرىدۇ. ئامىدىنىڭ يۇلتۇزىمۇ ئۆزگەرگەندۇ؟! راستلا
ئۆزگەرگەن بولسا، ئوردىغا قايتۇرۇپ كەلسەك بولىدۇ.
— سىلى يۇلتۇز بۇرجىلىرىغا بىر قاراپ باقسىلا!
— ماقۇل!...

چاغاتاي تاۋاقتىن يەنە گۆش ئېلىپ ئىشتىھا بىلەن
يېيشكە كىرىشىپ كەتتى...
ئەتىسى سەككاكىي يولدا كېتىۋېتىپ چاغاتايغا
خاباشنىڭ قۇت يۇلتۇزى يەنە ئۈستۈنلۈككە
ئۆتكەنلىكىنى ئېيتتى...

— ياخشى بولدى! — دېدى چاغاتاي سەككاكىي تەرەپكە
بۇرىلىپ قاراپ، — قايتقاندىن كېيىن ئامىدىنى ئۆزىنىڭ
ۋەزىرلىك ئورنىغا قايتۇرۇپ كېلىمەن!...

«يەنە، — دەپ ئويلىدى مۇتەپەككۇر، ئۇنىڭ خاسىيەتلىك كۆزلىرى ئالاھىدە چاقناپ كەتتى، — ئاممىد بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدىكى كۈرەش باشلىنىدىغان بولدى. بۇ قېتىم ئۆتكەنكىدىن قاتتىق ۋە كەسكىن بولدى!»

چىڭگىزخان ئۈچىنچى ئوغلى ئۈگەدايگە ئېرىتىش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى ۋە بالقاش كۆلىنىڭ شەرقىدىكى رايونلارنى سۇيۇرغال قىلىپ بۆلۈپ بەردى. ئۇ ئۆزى ئېمىلنى پايتەخت قىلىپ شۇ يەردە تۇراتتى. چىڭگىزخان ئالەمدىن خوشلاشقاندىن كېيىن، ئاتا ۋەسىيىتى بويىچە، ئۇنىڭ تەختىگە ئۈگەداي ئولتۇراتتى. بىراق، ئۇلۇغ ھۆكۈمراننىڭ ئۆلگىنىگە بىر يىلدىن ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ، تېخىچىلا بۇ تەخت بوش تۇراتتى. ئورخۇن، سېلىنگا، قاراقۇرۇم، بورخان خالدۇن ئەتراپىدىكى بارلىق موڭغۇل يايلاقلىرىدىن ئىبارەت ئاتا ماكانغا ۋارىس بولغان تولۇي ئۈگەداينىڭ تەختىگە ئولتۇرۇشىنى كەينىگە سۈرۈۋەتتى. ئوغۇللارنىڭ چوڭى جۇجى ئاتىسىدىن بۇرۇنلا ئۆلۈپ، چاغاتاي چوڭى بولۇپ قالغانلىقتىن، ئۇ ئۈگەداينى تەختىگە تېزىرەك ئولتۇرغۇزمىسا، نەچچە مىڭ موڭغۇل قېرىنداشلىرىنىڭ جېنى بەدىلىگە كەلگەن خانلىقنىڭ بىرلىكىگە خەتەر ماراپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇ باش مەسلىھەتچىسى يۈسۈف سەككاكى ۋە بىر قىسىم يۇقىرى دەرىجىلىك

ۋەزىر - ۋۇززالىرىنى يېنىغا ئېلىپ سەپەرگە چىقتى. چاغاتاي تولى ۋە خان جەمەتدىكىلەرگە چۈشەندۈرۈپ، ئاخىر ھەممىسىنى باشلاپ، ئۈگەداينى خانلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، ئۈگەدايخان ئۈكىسىنىڭ يېنىغا كەلدى...

ئاجايىپ يوغان ئۆيىنىڭ ئىچىگە تولدۇرۇپ رەڭدار گىلەملەر سېلىنغان بولۇپ، كۈنچىقىش تەرىپىدە چىڭگىزخان ھايات چېغىدا ئولتۇرغان تەخت تۇراتتى. تەختكە تۇتۇلمىغان يېپيېڭى گىلەم سېلىنىپ، يالقۇنلاۋاتقان چوغدەك جۇلالىناتتى.

ئۈگەدايخان بېشىغا ئالتۇن تاج، ئۈستىگە ئالتۇن رەڭ تاۋاردىن تىكىلگەن موڭغۇل چاپىنى، پۇتىغا قېلىن چەملىك، كەڭ قونچى كەشتىلەنگەن موڭغۇل ئۆتۈكى كىيىپ، مۇھاپىزەتچى يىگىتلىرى بىلەن بىللە كىرىپ كەلدى. چاغاتاي، تولى، خان جەمەتى ۋە ئۇلارنىڭ ۋەزىر - ۋۇززالىرى تەخت ئالدىدا، ئىككى تەرەپتە تىزىلىپ تۇراتتى. ئۈگەداي ئارىدىكى يولدىن مېڭىپ چاغاتاي، تولى ۋە خان جەمەتدىكىلەرنىڭ يېنىدىن ئۆتكەندە، ئۇلارغا بېشىنى ئېگىپ سالام قىلدى. ئۇ ئاخىر تەختكە چىقىپ ئولتۇردى. بەكمۇ قامەتلىك، يانلىرىغا قىلىچ ئاسقان ئىككى مۇھاپىزەتچى يىگىتى خاننىڭ كەينىدە، ئىككى يېنىدا تىك تۇردى. مۇراسىم باشلاندى. موڭغۇللارنىڭ قوتاز تېرىسىدىن ياسالغان دۇمباقلىرى، سېرىق مىس سۇناي - كانايلىرى، ئات بېشى غېجەكلىرى چېلىنىپ، ئاجايىپ تەنتەنىلىك مۇزىكا قارا ئۆي ئىچىنى جاراڭلىتىۋەتتى...

مۇزىكا توختىغاندىن كېيىن چاغاتاي ئالدىغا ئۆتۈپ، تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغان ئۈگەدايغا توققۇز قېتىم تەزىم قىلدى. ئۇنىڭ كەينىدىن تولى، خان جەمەتلىكلىرى، ۋەزىر - ۋۇزىرلار نوۋەت بىلەن توققۇز قېتىم تەزىم قىلىپ خانغا بويسۇنىدىغانلىقىنى ۋە ھۆرمىتىنى بىلدۈردى.^① چاغاتاي باشلىق تەخت ئالدىدا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى توققۇز قېتىم تەزىم قىلغاندىن كېيىن قەسەم بېرىش باشلاندى. ئېگىز بويلۇق چاغاتاي، تولى، خان جەمەتلىكلىرى ۋە ۋەزىر - ۋۇزىرلارنىڭ ھەممىسى ئۈگەداينى خان دەپ تونۇيدىغانلىقىنى، ئۇنىڭغا تولۇق بويسۇنۇپ، ئەمىر - پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۈگەداي ئاكىسى چاغاتاينىڭ ئەڭ ئالدىدا، باشلامچىلىق بىلەن توققۇز قېتىم تەزىم قىلغانلىقىنى ۋە قەسەم بەرگەنلىكىنى كۆرۈپ قاتتىق ھايىجانلاندى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىپ، ئولتۇرغان تەختىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ بىردەم سۆزلىيەلمەي، كۆزلىرى ياش ھالەتتە ئۈن - تىنسىز تۇرۇپ قالدى.

— ئاكام چاغاتاي، — دېدى ئۈگەداي ھايىجان بىلەن سۆز باشلاپ، ئۇنىڭ ئاھاڭىدىن يىغا پۇرىقى كېلەتتى، — قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتىدە مېنىڭدىن چوڭ بولسىمۇ، ئاتىمىزدىن قالغان ئۇلۇغ خانلىقىمىزنى ھەممىدىن ئەلا

① «جامىئۇت تەۋارىخ» تا: «ئۆكلىرى ئۈگەداي بىلەن تولىغا ئالاھىدە دوستانە ھېسسىياتتا بولغانلىقتىن، ئۇ (چاغاتاي) ھېچ ئىككىلەنمەيلا ئۈگەداينى قوللاپ، ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە، كەڭ يايلاقتا ئۇنىڭغا تاج كىيىدۈرۈش مۇراسىمىغا ئۆكسى تولى ۋە باشقا خان جەمەتلىكلىرى بىلەن بىللە بېرىپ، توققۇز تەزىمنى بەجا كەلتۈردى» دېيىلگەن. («تۇرپان شۇناسلىق تەتقىقاتى» 2006 - يىللىق 2 - سان، 51 - بەت).

بىلىپ، ماڭا توققۇز تەزىم قىلدى. مەن ئاكام چاغاتايغا: «خان ئاغىسى» دېگەن شەرەپلىك ئاتاقنى بېرىمەن!^①

مۇراسىم قىسقا، لېكىن تەنتەنىلىك ئۆتتى. قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى ھەيۋەتلىك قارا ئۆيىدىن چىقىپ ئۆگەداينىڭ تاج كىيىپ خان بولغانلىق شەرپىگە ئۆتكۈزۈلىدىغان زىياپەت ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.

يىلاق ئاسمىنى زەڭگەر رەڭدە بولۇپ، ئاخىرلىشىۋاتقان يازنىڭ قۇياشى ئىسسىق نۇرىنى چاپاتتى.

ئۇزۇن، قارا ساقاللىق ياللۇغ چۇساي ئۆگەداي خاننىڭ ئوڭ تەرىپىدە كېتىۋاتقان چاغاتاينىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇ ئۇنىڭ بىلەن ياندىشىپ مېڭىپ، ئالايتەن دېگىلى كەلگەن سۆزىنى باشقىلارمۇ ئاڭلىسۇن دېگەندەك، ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىدى:

— سىلى، چاغاتاي جانابلىرى، ئاكا بولسىلىمۇ، ۋەزىرلىك ئورنىدا تۇرۇپ، ئۆگەدايخانغا توققۇز قېتىم تەزىم قىلىپ توغرا قىلدىلا! ئاتىلىرىدىن قالغان موڭغۇل خانلىقىنىڭ بىرلىكى، مۇقىملىقى ۋە شان – شۆھرىتىنى ساقلاپ قالدىلا! سىلىلا تەزىم قىلىۋىدىلا، باشقىلارمۇ غىناڭ قىلماي سالام قىلدى...

چاغاتاي ياللۇغ چۇسايىنىڭ قولىنى تۇتۇپ، ئۇنىڭغا قارىدى. ئاكىسى ۋە ياللۇغ چۇسايىنىڭ بىر – بىرىگە قارىشىپ توختىغانلىقىنى كۆرگەن ئۆگەدايمۇ توختاپ

① مىلادىيە 1329 – يىلىغا كەلگەندە، يۈەن سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەيزۇڭ خان (ئۆگەداينىڭ خەنزۇچە ئىسمى) قويدۇرغان «خان ئاغىسى» دېگەن تەۋھرىۋككە بۇنىڭدىن كېيىن ئەۋلادمۇئەۋلاد ۋارىسلىق قىلىش توغرىسىدا پەرمان جاكارلىدى. (يۇقىرىدىكى ژۇرنال، 2006 – يىللىق 2 – سان، 51 – بەت.)

ئۇلارغا يۈزلەندى. خاننىڭ سول تەرىپىدە كېتىۋاتقان
تولمۇ توختاپ چاغاتايلارغا تىكىلدى.

— جانابلىرى، — دېدى چاغاتاي ياللۇغ چۇسايغا
قاراپ، — ھەقىقەتەن موڭغۇل خانلىقىنىڭ ساداقەتمەن
ۋەزىرى ئىكەنلا!

ئوت — چۆپلىرى يېڭىدىن سارغىيىشقا باشلىغان
بىپايان يايلاق ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى. تەبىئەتنىڭ
بۇ گۈزەل ۋە يورۇق، باتۇر چىڭگىزخان قۇرغان، ئەمدى
ئۈچىنچى ئوغلى ئۈگەداي تەختكە ئولتۇرغان كۈنىدە
يېڭى بىر تۈزۈم دۇنياغا كەلدى. چاغاتاينىڭ ئاتىسىنىڭ
ۋەسىيىتى بويىچە ئۈكىسى ئۈگەداينىڭ چوڭ خان
بولۇشىنى قوللىغانلىقى ۋە خان جەمەتىدىكىلەرنى باشلاپ
توققۇز تەزىم قىلىشى كىچىك خانلىقلارنىڭ خانلىرى
چوڭ خاننى دۆلەت ئاتىسى دەپ ئېتىراپ قىلىدىغان،
چوڭ خان كىچىك خانلىقلارنىڭ خانلىرىنى ۋەزىرلىرىم
دەپ قارايدىغان بىر دەۋرنىڭ تۈزۈمى بولۇپ قالدى.
ھەتتا، بۇ تۈزۈم يۈەن سۇلالىسى بىلەن ئۇنىڭ ئىلكىدىكى
كىچىك خانلىقلار ئۈچۈنمۇ ئاساس ئورناتتى...

چاغاتايلار ئۈگەداينىڭ تەختكە ئولتۇرۇش
مۇراسىمىدىن قايتىپ كەلگىنىگە بۈگۈن ئىككى كۈن
بولدى.

كۈز باشلىنىپ يامغۇرمۇ كۆپ ياغىدىغان بولۇپ
قالدى. ئالمالىق شەھىرىنىڭ كوچىلىرىدىكى پاتقاق
قۇرۇمايلا، يەنە يامغۇر يېغىپ تېخىمۇ پاتقاقلاشتۇرۇۋەتتى.

ئىككى كۈن دەم ئېلىپ، ئۈچىنچى كۈنى چاغاتاي تازا سىمىلداپ يامغۇر يېغىۋاتقاندا، ئوردىنىڭ يىغىن ئاچىدىغان ئەڭ يوغان ئۆيىدە، ئالاھىدە چاقىرىلغان يىغىننى ئاچتى. يىغىنغا ئۆزىنىڭ بارلىق ھەربىي سەركەردىلىرى، ۋەزىر - ۋۇزىرالىرى تولۇق قاتناشتى. كۈنچىقىش تەرەپتىكى تامغا تارتىلغان قاچا گۈللۈك يوغان گىلەمنىڭ ئاستىدا، خېلىلا ئېگىز كۆتۈرۈپ ياسالغان، ئۈچ پەلەمپەي بىلەن چىقىدىغان، ئىككى تەرىپى چىرايلىق رېشاتكىلىق سەھنىنىڭ ئۈستىگىمۇ گىلەم سېلىنىپ، تامغا يېقىن يەردە چاغاتاينىڭ ئولتۇرىدىغان تەختى تۇراتتى. كەينىدە نەقىشلىك يۆلەنچۈك، ئىككى يېنىدا قول قويىدىغان كەڭ ۋە يۇمشاق توقۇمىسى بار، ئالتۇن سۈيىدە سىرلانغان تەختىنىڭ ئۈستىدە تولۇق موڭغۇل كىيىمى كىيگەن چاغاتاي كېرىلىپ، جىددىي قىياپەتتە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆز ۋە سۇس مىس رەڭگىدىكى چىرايىدا ھۆكۈمرانلىق سۈرى ئىپادىلەنەتتى. سەل تومپىيىپ چىققان ئىككى مەڭزى شەپقەتكە جۇلالىنىپ، چىرايلىق، ئۆزىگە ياراشقان قاپقارا بۇرۇتدا ئۆزىنىڭكىنىلا راست دەيدىغان ھاكىم مۇتلەقلىقى كۆرۈنەتتى.

سەھنىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە تولدۇرۇپ ئىران نۇسخىلىق گىلەملەر سېلىنىپ، ئىككى تەرىپىدە بىرقانچە ھەربىي سەركەردىلەر ۋە ۋەزىر - ۋۇزىرالار مەرتىۋىلىرىگە قاراپ ئۆرە تۇراتتى. ئۇلارمۇ قىممەت باھالىق تونلارنى كىيىپ، ئۆيىنىڭ كۈنپېتىش تېمىغىچە يانغىمۇ، ئالدى - كەينىگىمۇ قاتار تىزىلىپ، چاغاتاينىڭ سۆز باشلىشىنى ئۈن - تىنسىز كۈتەتتى. چاغاتاي

يىغىننى باشلاش ۋاقتى بولغانلىقىنى بىلىپ، سۆز باشلاشقا تەييارلاندى. ئۇ ئوڭ قولىنى ئولتۇرغان تەختىنىڭ ئوڭ تەرەپ تۇتقۇچىغا تىرەپ تۇرۇپ، بېشىنى تىك تۇتۇپ ئاغزىنى ئاچتى.

— مەن قاراجار ۋە باشقا ئەڭ يۇقىرى ۋەزىر ۋە ھەربىي سەركەردىلىرىم بىلەن كېڭەشكەن، ئۇلارنىڭ بىردەك قىزغىن قوللىشىغا ئېرىشكەن ئىككى پەرمانىنى جاكارلايمەن! ھەممىڭلارغا مەلۇم، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى خان بىردەم توختاپ يىغىن ئەھلىنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن، — باش مەسلىھەتچىم يۈسۈف سەككاكى جانابلىرى ئالمالىققا كېلىپ ماڭا باش مەسلىھەتچى بولغاندىن تارتىپ تا ھازىرغىچە نۇرغۇنلىغان ئىشلارنى كۆڭۈلدىكىدەك ئىشلەپ، خانلىقىمىزنىڭ خاتىرجەملىكى ۋە قۇدرەت تېپىشى ئۈچۈن جان كۆيدۈردى. بۇ قېتىمىمۇ ئاتام چىڭگىزخان قۇرۇپ چىققان ئۇلۇغ موڭغۇل خانلىقىنىڭ بىرلىكى ۋە مۇقىملىقى ئۈچۈن ماڭا دەل ۋاقتىدا ئەقىل كۆرسەتتى. مەن ئۇنىڭ ئىشلىگەنلىرىنى بىرمۇبىر سۆزلىسەم، يىغىن بۈگۈنمۇ تۈگىمەيدۇ. ئۇنىڭ ئىشلىگەن ئىشلىرىنى سىلەرمۇ بىلىسىلەر، شۇڭلاشقا قىسقىلا دەپ ئۆتتۈم. مەن بۇ باش مەسلىھەتچىمگە «دۆلەت ئۇستازى»^① دېگەن شەرەپلىك ئاتاقنى بېرىشنى لايىق تاپتىم. شۇنداق جاكارلايمەنكى، باش مەسلىھەتچىم يۈسۈف سەككاكى

① «ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستلىق پارتىيە كومىتېتى پارتىيە تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئىشخانىسى» يازغان «ئىلىنىڭ ئومۇمىي تەزكىرىسى» دېگەن كىتابتا، سەككاكى چاغاتاي ئوردىسىغا كىرگەندىن كېيىن «دۆلەت ئۇستازى» (国师) دېيىلگەن. (خەنزۇچە نەشرى، 385 - بەت)

جانابلىرى چاغاتاي خانلىقىنىڭ «دۆلەت ئۇستازى»...
ئۆرە تۇرغان ھەربىي سەركەردىلەر، ۋەزىر - ۋۇزىرلار
قىزغىن چاۋاك چېلىپ، چاغاتاينىڭ پەرمانىنى
قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. لېكىن، سەپنىڭ ئەڭ
كەينىدە تۇرغان ئېگىز بويلۇق، قورساق سالغان، چىرايى
قارامتۇل، كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسى يوغان ئادەم
تاتىرىپ چاۋاكىمۇ چالمىدى. ئۇزۇن ۋە شالاڭ بۇرۇتلىرى
يۇقىرى ۋە ئىككى تەرىپىدىن قورشاپ تۇرغان قېلىن
كالىپۇكلۇق ئاغزى مېتىلداپ بىرىمىلەرنى دەيتتى...
بېشىغا ئاق سەللە، ئۈستىگە ئۇزۇن مۇۋۇت چاپان
كىيگەن سەككاكىي چاۋاك ۋە سۆزلەر بېسىلغاندىن
كېيىن ئالدىغا - ئىككى قاتارنىڭ ئارىسىغا چىقىپ،
ئالدى بىلەن ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ چاغاتايغا،
ئاندىن بۇرىلىپ ھەربىي سەركەردە ۋە ۋەزىر - ۋۇزىرلارغا
سالام قىلدى.

— مەن، — دېدى مۇتەپەككۇر يۇقىرى ئاۋازدا سۆز
باشلاپ، — ھۆرمەتلىك چاغاتاي خاننىڭ پەرمانىدىن،
ھەربىي سەركەردە، ۋەزىر - ۋۇزىرلارنىڭ قىزغىن
قوللىشىدىن بەكمۇ ھاياجانلاندىم. سىلەرگە رەھمەت! مەن
ماڭا بېرىلگەن «دۆلەت ئۇستازى» دېگەن شەرەپلىك
ئاتاقنى بىر قامچا قىلىپ، بۇنىڭدىن كېيىن
خانلىقىمىزنىڭ قۇدرەت تېپىشى، خەلقىمىزنىڭ باياشات
تۇرمۇش كەچۈرۈشى ئۈچۈن تېخىمۇ ياخشى ئىشلەيمەن!...
يەنە يوغان ئۆي ئىچى چاۋاكلار بىلەن جاراڭلىدى.
سەككاكىي ئۆز ئورنىغا بېرىپ تۇرغاندىن كېيىن،
ھاكىممۇتلەق خان بويىنىنى سوزۇپ، ئۆرە تۇرغانلار
ئارىسىدىن كىمدۇر بىرىنى ئىزدىگەندەك قارىدى.

— ئامىد جانابلىرى كەلدىمۇ؟ — دېدى چاغاتاي ئۆرە تۇرغانلار ئارىسىدىن ئامىدىنى كۆرەلمەي ۋارقىراپ دېگۈدەك.

— كەلدى! مانا مەن! — دېدى ئىككى پۇتىنىڭ ئۈچىدا كۆتۈرۈلگەن خاباش ئەڭ كەينىدىكى قاتاردىن ئارىلىقتىكى بوش يەرگە چىقىپ، قول باغلاپ ئۆزىنى چاغاتايغا كۆرسەتتى. ئۇ ساقال — بۇرۇتىنى ياسىتىپ، چىرايلىق ياسىنىپ كەلگەنىدى.

— مەن باش مەسلىھەتچىم بىلەن كېڭىشىپ، ئامىد جانابلىرىنى بۇرۇنقى ۋەزىرلىك ئورنىغا قايتۇرۇپ كېلىشنى لايىق كۆردۈم. ئۇ بۈگۈندىن باشلاپ يەنە بۇرۇنقىدەك مېنىڭ ئۇيغۇر ۋەزىرىم بولىدۇ. ئامىد جانابلىرى مالىيە ۋە ئىقتىساد، شۇنداقلا سودا ئىشلىرىغىمۇ ماھىر. بۇنداق بىر ئادەم خانلىقىمىزغا تولىمۇ زۆرۈر!...

يوغان ئۆي ئىچىنى يەنە قىزغىن چېلىنغان چاۋاك جاراڭلىتىۋەتتى. ئامىدىنىڭ باش تەرىپى ئىنچىكە، ئاياغ تەرىپى كەڭ ۋە كۆتمەك قاشلىرى ئاستىدىكى ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىدىن ياش چىققانلىقىنى ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۈزۈپ قاراپ تۇرغان مۇتەپەككۈر كۆردى. خاباش قاتتىق ھاياجانلىنىپ نېمە قىلىش، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي، چاغاتايغا پارقىراپ قاراپ تۇراتتى. خان ئۇنىڭغا ۋەزىرلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرىدىغانلىقىنى ئالدىن ئۆقتۈرمايلا تويۇقسىز خۇش قىلىۋەتمەكچى بولغانمۇ، ئامىد: «بۇ ئوڭۇممۇ، چۈشۈممۇ» دېگەندەك بىر ھالەتتە خۇشلۇقىنى باسالمايتتى. ئۇ قولنى باغلاپ، بېشىنى تىزغىچە ئېگىپ چاغاتايغا كەينى — كەينىدىن رەھمەت دېگەننى ياغدۇرۇۋەتتى...

يىغىن تۈگىدى. ھەربىي سەركەردىلەر، ۋەزىر -
ۋۇزىرالار ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ، يۈسۈف سەككاكىنىڭ
قولىنى چىڭ سىقىپ ئۇنى تەبرىكلىدى. بىر چەتتە قول
باغلاپ قاراپ تۇرغان خاباشنىمۇ بەزىلەر كېلىپ
قۇتۇقلىدى. ئامىدىنىڭ ئاغزى - قۇلىقىغا يېتىپ،
خۇشاللىقىنى باسالماي، ئۇلارغا: «رەھمەت» دەيتتى...

سەككاكى يېقىنلاپ كەلگەندە، ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ
گىدەيگەن قىياپەتتە سوغۇق تىكىلدى. خاباش شۇ تاپتا
ئىچ - ئىچىدىن تېشىپ چىقۇۋاتقان خۇشاللىقىنى
باسالماي قالغان بولۇپ، قول باغلاپ ئېگىلىپ
خۇشامەتنىڭ پىشقان قاغا جىگدىلىرى تۈكۈلۈۋاتقان
ۋاقتىدىكى ھالىتىگە زادىلا ئوخشاشمايتتى. ئۇنىڭ يوغان
ئېچىلغان كۆزلىرىدىن قىساس ئوتىنىڭ كۆكۈچ
يالقۇنلىرى ئاقتى. يىقىلغان ئادەم ئورنىدىن تۇرغاندا،
تەبىئىي ھالدا ئۆزىنى يىقىتقان پالۋانغا ھومىيىپ غەزەپ
بىلەن تىكىلىدۇ. ئامىدىنىڭ شۇ تاپتىكى قىياپىتى ۋە
روھىي ھالىتى يىقىلغان ئادەمنىڭ ئورنىدىن تۇرغان
چاغدىكى قىياپەت ۋە روھىي ھالىتىگە ئوخشايتتى.

ئالدىغا كەلگەن سەككاكى قول بەرمەي: «مۇبارەك
بولسۇن!» دەپلا ئۆتۈپ كەتتى. ئىككى قاننى كەڭ
ئېچىلغان ئىشىكتىن چىقىپ كېتىۋاتقان، بېشىنى تىك
تۇتقان قەددى - قامەتلىك مۇتەپەككۈرگە تىكىلگەن
ئامىدىنىڭ ئىچىدە يىلانلار ۋىشىلداپ مىغىلدايتتى...

ئون ئىككىنچى باب

تۈلكىنىڭ بېشىغا چىققىنى چىرايلىق تېرىسى

سەككاكىنىڭ ياسىداق سارىيىدا يۈسۈف سەككاكى بىلەن ئىنايتۇللاغوجا پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى. مۇتەپەككۇر ئۈگەدايغا تاج كىيدۈرۈش مۇراسىمىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، سەمەرقەندتىن ئۆزىنى پاناھ تارتىپ كەلگەن كېلىشكەن مېھمان بىلەن ئارامخۇدا ئولتۇرۇپ پاراڭلىشالمىدى. قىسقىلا ئەھۋاللاشقان بولسىمۇ، «دۆلەت ئۇستازى» كەلگەن غوجىنىڭ كېلىش مەقسەت - مۇددىئاسىنى تولۇق بىلىپ كېتەلمىگەندى. سەككاكى «دۆلەت ئۇستازى» دېگەن شەرەپلىك ئاتاققا ئىگە بولغان كۈنى كەچكى تاماقتىن كېيىنلا، خاتىرجەم ئولتۇرۇپ سۆزلىشىش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى.

مۇتەپەككۇر ساراينىڭ جەنۇبىي تېمىغا يۆلىنىپ، قوش شام يېنىۋاتقان مىس شامدان قويۇلغان ئىشىك تەرەپتىكى دېرىزىنىڭ سەل تۆۋەندىدە، قوش قەۋەت كۆرىمىدە ئولتۇرۇپ ئىنايتۇللاغوجىنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى. ساراينىڭ شەرقىي تېمىغا يۆلىنىپ، سەككاكىغا يېقىن ئولتۇرۇپ سۆزلەۋاتقان سەمەرقەندلىك مېھماننىڭ قارا قاشلىرى كەڭ ۋە قويۇق، كۆزلىرى يوغان ۋە چاقناپ تۇرىدىغان، بۇرنى قاڭشارلىق

بولۇپ، بۇغداي ئۆڭ چىرايىدا سەمىيلىكى ۋە ئاق
كوڭۇللۇكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇ ئالدىدىكى ئۇلۇغ زاتقا
ھۆرمەت - ئېھتىرامىنى ياغدۇرۇپ تىكىلگەن ھالدا
قىزغىن سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ تۇخۇمغىلا ئوخشايدىغان يۈز
شەكلى ئەقىللىكلىكىدىن دېرەك بەرسە، يۇقىرىقى
كالىپۇكى ئۈستىگە تولۇپ كەلگەن قاپقارا، چىرايلىق،
ئۆزىگە تولمۇ ياراشقان بۇرۇتىدىن ئەرلىك غۇرۇرى
ئىپادىلىنەتتى. يېشى خېلىلا چوڭىيىپ قالغان بۇ
يىگىتنىڭ تەق - تۇرقى، روھىي ھالىتى ۋە گەپ -
سۆزلىرىدىن ئۇنىڭ ھەربىي كىيىمى كىيىمگەن ھەربىي
ئىكەنلىكى بىلىنەتتى.

— بىر قېتىم ھۆرمەتلىك مەھمۇد يالاۋاچ
جانابلىرىنىڭ ھۇزۇرىدا بولۇۋىدىم. ئۇ ئۇلۇغ مېنىڭ
كەچۈرمىشلىرىمنى ۋە كېلىش مەقسەت -
مۇددىئالىرىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىردەم خىيال
سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالدى.

«مەن سېنى، ئىنىم، سىرتىڭدىن ئاڭلىغان، سەن
قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ يېتىلگەن باتۇر ۋە ئەقىللىك
يىگىت! — دەپ سۆزىنى باشلىدى مەھمۇد ئاكا بېشىنى
كۆتۈرۈپ ماڭا تىكىلىپ، — سەندەك بىر قابىلىيەتلىك
يىگىتنى تەقدىر خارلىق كوچىسىدا تەمتىرتىپ، ئاخىر
مېنىڭ ئالدىغا ئەكەپتۇ. سەن، ئىنىم، ئەل - يۇرتقا
كېرەكلىك ئادەم! ئالتۇن ھامان ئالتۇن، ئۇ ئەخلەت
ئىچىدە قالسىمۇ، ئۆزىنىڭ قەدىر - قىممىتىنى
يوقاتماي، ئاخىر بىر كۈنى ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ. سەنمۇ
مانا شۇنداق ئالتۇن ئادەم!...» دەۋاتقان سۆزلىرىدىن ئۆزى
خىجىل بولۇپ قالىدىمۇ، ئىنايتۇللاغوجا سۆزىدىن

توختاپ، يۈزى سەل - پەل قىزىرىپ مۇتەپەككۈرگە تىكىلدى، - ئۆزۈمنى ماختايدىغان سۆزلەرنى دەۋىتىپ يۈزۈمگە خىجىللىق يالقۇنى ئۆرلىدى. سەككاكى جانابلىرى، مېنى تازا بىر ماختانچاق ئوخشىمامدۇ دەپ قالمىسلا، مەن مەھمۇد ئاكىنىڭ سۆزىنى ئەينەن دېدىم...

سەمەرقەندلىك مېھمان سۆزدىن توختاپ، راستلا خىجىل بولغان ھالەتتە ئالدىدىكى گىلەمنىڭ گۈللىرىگە قارىدى. مۇتەپەككۈر ئۇنىڭ ئىچكى روھىي ھالىتىنى بىلىپ، ئۇنىڭ ئۆز سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇشىغا مەدەت بېرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى.

- ئۇكا، سېنىڭ تاشقى قىياپەت ۋە ئىچكى روھىي ھالىتىڭدىن ماختانچاقلىقنى كۆرمىدىم، ماڭا ئاق كۆڭۈل ۋە سەمىمىي ئادەمدەك تەسىر بەردىڭ! قېنى، سۆزۈڭنى داۋاملاشتۇرۇۋەرگىن!

- چىڭگىزخاننىڭ ئالاھىدە ئىشەنچىگە ئېرىشكەن مەھمۇد ئاكا، ئۇزۇن سىم ساقىلىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، - دەپ يەنە سۆزىنى باشلىدى ئىنايتۇللاغوجا مەۋلانا يۈسۈفنىڭ سۆزىدىن كېيىن خىجىللىقى تاراپ، - «سەن مېنىڭ ئالدىمغا ئىش ئىزدەپ كەپسەن، مەن بىر چاغلاردا بىر ئۇلۇغنىڭ ئالدىغا يول ئىزدەپ بېرىۋىدىم. مەنمۇ ئۇ چاغدا سېنىڭدەك گاڭگىراپ، قايغۇ - ھەسرەت يۇتۇپ، قاياققا مېڭىشىمنى بىلمەيتتىم. دانىشمەن كۆڭلۈم قاراڭغۇلۇقىنى يورۇتۇپ، ماڭا خۇددى ھەسەن - ھۈسەندەك ھەم گۈزەل، ھەم داغدام يول كۆرسىتىپ بەردى.» مەھمۇد ئاكا ماڭا سىز بىلەن بولغان ئاشۇ قېتىمقى سۆھبىتىنى ھاياجان بىلەن

سۆزلەپ بەردى. «شۇ كۈن — دېدى ئۇ چىرايى
نۇرلىنىپ، — مېنىڭ ھاياتىمدىكى ئەڭ ئۇنتۇلماس كۈن
بولۇپ قالدى. چۈنكى، مەن شۇ كۈنى ماڭىدىغان ئەڭ
توغرا يولۇمنى تاپتىم. قانداق شارائىتتا، قانداق
ئەھۋالدا، قانداق بىر ئىشنى قىلماي، ئەل — يۇرتۇمنىڭ
مەنپەئەتىنى زىيانغا ئۇچراتماي ھەممىدىن ئەلا بىلسەملا،
توغرا يولدا ماڭىدىغانلىقىمنى بىلدىم. ئۆزىنىڭ پايدا —
زىيىنى بىلەن ھېسابلاشماي ھوقۇق، شان — شۆھرەت ۋە
ئىززەت — ئابروى قوغلاشماي، ئەل — يۇرتىنىڭ سۈيىدە
ئېقىپ، ئوتىدا كۆيگەنلەرلا ھەقىقىي ئادەم
سانلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇم. سۆيۈملۈك ئەل — يۇرتىنى
قاڭغىر — قاقشىتىپ بېشى ئاسمانغا يەتسىمۇ، توققۇزى
تەل بولۇپ قاقاھلاپ كۈلسىمۇ، ئۇلار ئار — نومۇس،
ۋىجدان، ھەقىقەت ئالدىدا ھامان گۇناھكار بولىدۇ! ئېتى
لەنەت ۋە نەپرەتنىڭ قاپقارا سىياھىدا يېزىلىپ تارىختا
قالىدۇ!...»

«ئۇكا! — دېدى مەھمۇد ئاكا بىردەم ھاياجىنىنى بېسىپ
جىم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلىپ، —
ساڭا خىزمەت تېپىپ بېرەلەيمەن. بۇنىڭغا سەنمۇ
ئىشىنىسەن! مېنىڭ كۆڭلۈمدە ئويلىغان بىر ئارزۇ بار:
مەن ماڭا توغرا يول كۆرسىتىپ بەرگەن مەۋلانا يۈسۈف
سەككاكىغا بىر خىزمەت قىلىۋالسام، بۇ دۇنيادىن
بەختلىك كېتەتتىم! — يالاۋاچ سۆزىدىن توختاپ بىردەم
خىيال سۈرۈپ قالدى. ئۇنىڭ مۇلايىم كۆزلىرى ماڭا
تىكىلىپ، ئىسسىق چىرايىدىن ماڭا بولغان بىر ئۈمىد
يالقۇندەك ئۆرلىدى، — مەن، ئۇكا، سېنىڭ سۆزلىرىڭنى
ئاڭلاپ، ئاشۇ كۆڭۈل ئارزۇيۇمنى سەن ئارقىلىق

ئورۇنلاش ئويىغا كېلىۋاتىمەن. خالىساڭ، پۈتۈن يول چىقىملىرىنى، ھەتتا بارغاندىن كېيىنكى ئىككى - ئۈچ يىلغىچە كېتىدىغان خىراجىتىڭنى مەن بېرىمەن! سەن ئالمالىق شەھىرىگە بېرىپ، ماڭا توغرا يول كۆرسەتكەن مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ خىزمىتىنى قىلىسەن! قوشۇلساڭ، ئىنايتۇللاغوجا، مېنىڭ ئارزۇيۇممۇ كۈلەتتى. سېنىڭ ئۆمرۈڭمۇ گۈللەيتتى!... قىلىدىغان خىزمىتىڭنى ئېنىق دېسەم، - دېدى سۆزىدىن توختاپ قالغان مەھمۇد ئاكا ئاخىرقى بىر جۈملىنى قوشۇپ، - ئۇنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرىغا ياردەم بېرىسەن، ئەڭ مۇھىمى، ئۇنىڭ ئامانلىقىنى قوغدايدىغان مۇھاپىزەتچىسى بولسەن!»

سەككاكى ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلمەي، جىمجىت ئولتۇرۇپ ئىنايتۇللاغوجىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلايتتى. مۇتەپەككۇرنىڭ كۆز ئالدىغا «بايات» مۇقامىنى ئېيتىپ بەرگىنىدە، مەھمۇدنىڭ مۇلايىم كۆزلىرىدىن چىققان ئۈنچىدەك ياش كۆز ئالدىغا كەلدى؛ قۇلىقىغا: «سىلەننىڭ چالغان ساتارلىرى بىلەن ئېيتقان ناخشىلىرى تاشنى ئېرىتىپ، تاش يۈرەكىنىمۇ يىغلىتىدىكەن!» دېگەن سۆزلىرى ئاڭلاندى؛ ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن سۆھبەتلەشكەن خاتىرىلەر كەينى - كەينىدىن چاتما سۈرەتلەردەك ئۆتۈپ، مۇتەپەككۇرنى ھاياجانلاندۇردى...

«ئاڭلىغانلىرىمغا قارىغاندا، مەۋلانامنى كۆرەلمەيدىغان بىر ۋەزىر ئۇنىڭغا ئورا كولاۋېتىپتۇدەك» كىم ياخشىغا ئورا كولىسا، كولىغان ئورسىغا ئۆزى چۈشىدۇ، دېگەن گەپقۇ بار! بىراق، دىققەت قىلمىساق بولامدۇ؟ بۇنى ئاڭلاپ، ئۇلۇغدىن ئەنسىرەپ قالىدىم. لايىق بىر ئادەم تېپىپ،

ئالمالققا ئەۋەتىش ئويىغا كېلىپ يۈرەتتىم. بۇ ئويۇمدىن ياراتقان ئىگەم تەسىرلەندىمۇ، سېنى ئالدىمغا ئەۋەتىپ بەردى. دېگىنە، بارامسەن؟!...» مەن مەھمۇد ئاكىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، ئوتتەك بارغۇم كەلدى. بىراق، ئاتا - ئانام ئۆلۈپ، يالغۇز بىر تال سىڭلىم مەن بىلەن بىللە تۇراتتى، ئۇنى يالغۇز تاشلاپ ھېچ يەرگە بارالمايتتىم. بىللە ئەكەتسەم، كۆرمىگەن ياقا يۇرتلاردا قىيىنلىق قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتىم. مەن يالاۋاچقا بۇ ئەھۋالمنى ئېيتتىم. ئۇ ئاڭلاپ، سىڭلىم بىلەن بىللە بېرىشىمنى ئېيتتى.

«يول ئازابى گۆر ئازابى!» دەپ سۆزلەپ كەتتى مەھمۇد ئاكا ماڭا قاراپ ئولتۇرۇپ، - ئالمالققا يېتىپ بېرىۋالساڭلارلا، ھەممە ئىشىڭلار ياخشى يۈرۈشۈپ كېتىدۇ. سەككەككى خىزىردەك ياخشى ئادەم! ئۇ تونۇسۇن - تونۇمسۇن، ھەرقانداق ئادەمگە ئۆپكەسىنى قاقىدۇ. «خەلق دېگەن شۇلارغۇ؟! ئەمەت، سەمەت، قادىر، نادىر دەيدىغان ئادەملەردىن تەشكىل تاپىدىغۇ؟! ئۇنىڭ بىر ئەزاسىغا كۆيمەسەڭ، خەلققە قانداق كۆيسەن؟!»، دەيدىغان. مەۋلانام ئاكا - سىڭىل ئىككىڭلارنى چوقۇم قاننى ئاستىغا ئالىدۇ. مەنمۇ خەت يېزىپ بېرىمەن. بارغاندىن كېيىن، مېنىڭ سېنى يامان يولغا سالغانلىقىمنى بىلىپ قالسىەن!...» شۇنداق قىلىپ، - دەپ سۆزىنى قىسقارتتى ئىنايتۇللاغوجا مۇتەپەككۈرگە قاراپ ئولتۇرۇپ، - مەھمۇد ئاكىنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ سىڭلىمنى ئېلىپ ئالمالققا قاراپ يولغا چىقتىم. ئۇزۇن يول بېسىپ بىز ئالمالققا كەلگەن كۈنى ئەتىگەندە ئۆزلىرى موڭغۇل يايلىقىغا

كېتىپتىكەنلا، كېلىشلىرىنى كۈتۈپ ئۆيلىرىدە ياتتۇق. تىللاخان ھەدەم مۇساپىر خانلاردا يېتىشىمىزغا زادىلا ئۈنمىدى...

— بىزنىڭ ئۆيدە تۇرغىنىڭلار ياخشى بوپتۇ ئۆكام، مەن ئاكا — سىڭىل ئىككىڭلارنى قىزغىن قارشى ئالمەن! مەھمۇد سېنى ماڭا خىزمەت قىلىشقا ئەۋەتىپتۇ. شۇنداق بولسۇن، ماڭا خىزمەت قىلىڭ! مېنىڭ ئامانلىقىمغا تىكىلىپ تۇرغان خەتەرمۇ يوق. مۇھىمى، مېنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرىمغا ياردەملىشىڭ! — سەككاكى سۆزدىن توختاپ بىر ئاز ئويلىغاندەك تۇرۇپ، ئاندىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئەتە مېنىڭ بىلەن بىللە ئوردىغا بېرىڭ، مەن سىزنى خانغا تونۇشتۇراي، ئۇنىڭ خەۋەر تېپىپ قالغىنى ياخشى. سىلەر ھازىرچە بىزنىڭ ئۆيدە تۇرۇۋېرىڭلار. ئايتولدى يېقىن ئەتراپتىن ئۆي ئىزدەپ باقسۇن. مۇۋاپىق ئۆي چىقىپ قالسا، شۇ ئۆيگە كۆچۈپ بارارسىلەر!...

ئەتىسى سەككاكى ئىنايتۇللاغوجىنى ئېلىپ ئوردىغا باردى. چاغاتاي ئىنايتۇللاغوجىنى كۆرۈپ خۇشال بولدى. ئۇ: «مەنمۇ سىزگە مۇۋاپىق بىر ياردەمچى ۋە مۇھاپىزەتچى بېرىشنى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ يۈرەتتىم، بۇ يىگىتنىڭ كەلگىنى ياخشى بوپتۇ. ئۇ بۈگۈندىن باشلاپ ئوردى خادىمى ھېسابلىنىپ، سىزنىڭ خىزمىتىڭىزنى قىلسۇن!» دېدى. شۇنىڭ بىلەن سەمەرقەندتىن كەلگەن ئىنايتۇللاغوجا يۈسۈف سەككاكىنىڭ ياردەمچىسى ۋە مۇھاپىزەتچىسى بولۇپ قالدى.

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ، ئايتولدى ئاكا — سىڭىل ئىككىسىگە ئۆزلىرىنىڭ ئۆيىدىن ئانچە يىراق بولمىغان

باغۇبۇستانلىق بىر ھويلىدىن ئىككى ئېغىز ئۆي تېپىپ
بېرىپ ئۇلارنى كۆچۈرۈپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ
قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ خېلىلا يېتىلگەن غوجا ھەر كۈنى
دېگۈدەك مۇتەپەككۈر بىلەن ئوردىغا بىللە بېرىپ، بىللە
كېلىدىغان بولدى...

ئىنايتۇللاغوجا ئەكەلگەن مەھمۇد يالاۋاچنىڭ خېتىنى
يۈسۈف سەككاكى نەچچە قېتىم ئوقۇپ چىقتى. بۈگۈن
يەنە كەچلىك تاماقتىن كېيىن، خەتنى قويۇپ قويغان
يېرىدىن ئېلىپ، شام يورۇقىدا ئوقۇشقا باشلىدى:

«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!»

بىر كۆرۈش كۆڭلۈمنىڭ ئارزۇسى بولغان، بىر
مۇڭدېشىش ئۆمرۈمنىڭ ماۋزۇسى بولغان مۆھتەرەم
ئۇستاز، يېگەن - ئىچكەنلىرى سىڭىپ، ئانا
يۇرتلىرى ئۈستىدە گۈس - گۈس مېڭىپ، ئالتۇن
تەنلىرى ساق، كۈنلىرى خۇشۋاق يۈرۈۋاتامدىلا؟
كۈندە كۆرۈپ جانجىگەر يۇرتداشلىرىنى، بىر تىل،
بىر دىل قۇتداشلىرىنى كۈلۈۋاتامدىلا؟ سۆيۈملۈك
رەپىقىلىرى، بىر جۈپ ئوغۇل - قىزلىرى
چىرايلىرى خۇشخۇي، تىنىقلىرى خۇشبۇي، كۈندە
گۈل كۆرۈۋاتقاندۇ؟ توپىسى كۆزۈمگە تۇتىيا يېرىم
دەپ، يىقىلسام يۆلەيدىغان ئېلىم دەپ، مۇھەببەت -
ئىشقىدا كۆيۈۋاتقاندۇ؟...

مېنىڭ يۈرىكىمدىن چىققان كالاممنى، پۈتۈن

مېھىر - مۇھەببىتىم، ھۆرمەت - ئېھتىرامىم
سىڭگەن سالامىنى قوبۇل قىلىڭ. ئۇلۇغ ئۇستاز!
تەلەيمەن ئۆزلىرىگە سالامەتلىك بىر ئاللاڭىدىن بەش
ئاق نامىزىدا، ئاستىمدا ئاق جايىناماز!...

ئۆزلىرى كۆزۈمنى يورۇتۇپ، كۆڭلۈمدىكى
قاراڭغۇلۇقنى تۈگەتتىلا! تىكەندىن قورقمىغانلارنىڭ
قولدا دىماقنى يارغۇدەك خۇش پۇراق گۈل ئەل -
يۇرتۇم دەپ ماڭغانلارغىلا ئېچىلىدىغانلىقىنى
ئۆگەتتىلا!...

ھۆرمەتلىك ئۇستاز! ئۆزلىرى ماڭا ھەقىقىي
ئادەم بولۇشنىڭ توغرا يولىنى ئۆگەتكەن ئاشۇ
كۈندىن باشلاپ، يېگەن - ئىچكىنىم تېنىمگە
سىڭىپ، يولۇمدىكى بارلىق جاپا - مۇشەققەت،
خېيىم - خەتەرلەرنى يېڭىپ مېڭىۋاتىمەن، ئەل -
يۇرتىنىڭ غېمىدا ئوت بولۇپ يېنىۋاتىمەن! راست
ئۆزلىرى دېگەندەك ئەل - يۇرتۇم دېگەن ئادەمنىڭ
كۆزلىرى روشەنلىشىپ يىراقلارنى كۆرەلەيدىكەن؛
ھەرقانداق جاپا - مۇشەققەت، قىيىنچىلىق، ھەتتا
ئۆلۈم ئالدىدىمۇ كۈلەلەيدىكەن؛ ئەڭ قاتتىق
سوغۇقلاردىمۇ يۈرىكى چوغ بولۇپ كۆيەلەيدىكەن!...
شۇ كۈنلەردە، بىلەمدىلا، مەۋلانام ئىززەت -
ئابرويۇم، شانۇشۇھرىتىم گۈللىرى يۇلتۇز كۆككە
يەتتى! بۇ كۈنگە ئېرىشتۈرگەن ئۆزلىرىگە
ئېيتىۋاتقان رەھمىتىمۇ كۆككە يەتتى!...

قەدىردان ئۇستاز! ئۆزلىرىنىڭ ئاشۇ بىر
قېتىملىق سۆھبەتتىكى ئېيتقان «بايات»
مۇقاملىرى، خۇددى ئۈگۈتلەنگەن بۇغدايدەك

سۆزلىرى ماڭا ئۆمۈرلۈك ساۋاق بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئەل - يۇرتۇم ئۈچۈن كۆيۈپ يۈرىكىم پارلاق بولدى. ئۆزلىرىگە نېمىدەپ رەھمەت ئېيتىشىمنى بىلمەيمەن؟! ياراتقان ئىگەمدىن ئالتۇن تەنلىرىگە ساقلىق، كۈنلىرىگە خۇشۋاقلىق تىلەيمەن! بۇ دۇنيانىڭ شۇملۇقى كۆپ، ئېگىلىمىسۇن قايغۇ - ھەسرەتتە شەمشادەك قەددى - قامەتلىرى! كەم بولمىسۇن قىممەتلىك ئۆمۈرلىرىدە بەخت، تەلەي - ئامەتلىرى!... ئۆلمىسەم، تەقدىر نېسىپ قىلسا، بىر كۆرۈشۈش تىلىكىم مېنىڭ، يەنە بىر سۇ ئىچىپ قىممەتلىك سۆزلىرىدىن، ياشراتتى يەنىمۇ ئۆمۈر پىلىكىم مېنىڭ! ھال - ئەھۋاللىرىدىن خەت - خەۋەر ئەۋەتلىسە، قۇتاتقاي تەشۋالىقتا يۈرىكىم مېنىڭ!...

ماڭا خىزىردەك يولۇقۇپ يول كۆرسەتكەن دانا ئۇستاز، دەشت - چۆلدە قالغىنىمدا گۈل كۆرسەتكەن رەنا ئۇستاز! مەن ئۆزلىرىمنىڭ خىزمەتلىرىنى يۈگۈرۈپ يۈرۈپ قىلالىمىدىم. ھەتتا بىر رەت مۇبارەك قوللىرىغا سۇ بېرەلمىدىم. ئورنۇمدا ئۆزلىرىگە قول بېرىپ خىزمەت قىلىشقا ئىنىم ئىنايەتۇللاغوجىنى ئالدىلىرىغا ئەۋەتتىم. مېنى كۆرگەندەك كۆرگەيلا! ئىشەنچلىك بىر مۇھاپىزەتچى يېنىمدا دەپ يۈرگەيلا! بۇ دۇنيانىڭ خەۋپ - خەتلىرى كۆپ، كەينىلىرىدىن تەڭلىنىدىغان خەنجىرى كۆپ، يانلىرىدا يۈرۈپ ئىنايەتۇللاغوجا بالادىن ساقلىغاي، مېنىڭ ئۈچۈن ئالدىلىرىدا سەممىي - سادىقلىقنى ئاقلىغاي!...

خوش، ئۇستاز، نەدە بولساقمۇ بولايلى ئامان،
ئۆزلىرىگە تولىمۇ موھتاج بۇ ھايات، بۇ جاھان!...»

يۈسۈف سەككاكى مەھمۇد يالاۋاچنىڭ قومۇش
قەلەمدە يېزىلغان خېتىنى ئوقۇپ تۈگىتىپ، ھاياجاندا
ئورنىدىن تۇردى. ئۇ دېرىزە ئالدىغا كېلىپ يېڭىدىن
باشلىنىۋاتقان كۈز كېچىسىگە قارىدى. كۈنچىقىش
تەرەپتىن ئاي چىقىۋاتقان بولسا كېرەك، قاراڭغۇ كېچە
يورۇۋاتاتتى، بولۇپمۇ كۈنچىقىش تەرەپ خېلىلا يورۇپ،
ئازراق بىر قىسمى كۆيۈپ تۈگىگەن تۈن مەلىكىسىنىڭ
چىقىۋاتقانلىقىدىن بېشارەت بېرەتتى. خىيال بىلەن
تىكىلگەن مۇتەپەككۇرنىڭ كۆڭلىمۇ گويا ئاي
كۆتۈرۈلۈۋاتقاندا كۆز يورۇپ، كۆز ئالدىغا مەھمۇد يالاۋاچ
كەلدى: «ئۇ ئۆز ئۆمرىنىڭ توغرا يولىنى تېپىپ، قانداق
ئىشلەشنى بىلگەن ئۇلۇغ ئادەم!» دەپ ھاياجاندا
پىچىرلىدى...

ئامىد ھەر كۈنى سەككاكى بىلەن بىللە ئوردىغا
كېلىدىغان قەددى - قامەتلىك، كېلىشكەن، چىرايلىق ۋە
رەتلىك كىيىنگەن يىگىتنى كۆرۈپ: «كىمدۇر بۇ؟» دەپ
قاراپ قالىدىغان بولدى. ئاخىر ئۇ تاقەت قىلالماي:
«يىگىتنىڭ كىملىكىنى چاغاتايخاندىن سوراي» دەپ
يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، كۈنپېتىش ئۇپۇقى لاۋۇلداپ
كۆيۈۋاتقان مەزگىلدە ئايتولدى ئۆيىگە كېلىپ قالدى.
يېڭىلا قايتىپ كېلىپ، ياسىداق سارىيىدا بېشىنى

ئىككى قولىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ، تورۇسقا قاراپ يېتىپ خىيال سۈرۈۋاتقان ئامىد، سەككىكى بىلەن بىللە ئوردىغا كېلىدىغان ناتونۇش يىگىتنىڭ كىملىكىنى بىلەلمەي تىتىلدايتتى.

ئىشەك چېكىلدى، ئۇلىنىپلا: «ئامىد جانابلىرى، سىلى بىلەن كۆرۈشكىلى ئايتولدى كەپتىكەن!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاتتى.

ئىشەك ئالدىغا ئامەت كەلگەندەك ئورنىدىن ئۇچۇپ تۇرغان خاباش: «مېنىڭ يېنىمغا كىرگۈزۈۋەتكىن!» دەپ ئۈنلۈك توۋلىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، كەلگەن سەككىكىنىڭ ئوغلىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئىشەككە قاراپ ماڭدى. ئۇ پېشايۋانغا چىققاندا، ئايتولدى پېشايۋان پەلەمپىينىڭ باسقۇچىغا ئاياغ تاشلاپ چىقىۋاتاتتى. سەككىكىنىڭ ئوغلى ساقالسىز ئېشىكىنى كۆتۈرۈپ خاباشقا قاراپ سالام قىلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

— ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام!...

ئايتولدى پېشايۋانغا چىقىپ، ئامىد بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. قىزغىن تىنچ - ئامانلىق سوراشتى. ساھىبخانا يىگىتنىڭ قولىنى چىڭ تۇتقان پېتى سارايغا باشلىدى. ئۇ ئاشخانا ئۆيىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا تۇرغان ئۆي ئىشىنى قىلىدىغان ئايالنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا قارىدى.

— دەرھال چاي قىلىڭلار، مېھمان كەلدى!

ئۆيگە كىرىپ ئايتولدىنى تۈرگە باشلىغان بولسىمۇ، يىگىت تۈرگە چىقماي، ئامىد ئولتۇرىدىغان ئورۇننىڭ ئۇدۇلىدا - شىمالىي تام تەرەپكە سېلىنغان دۇخاۋا

كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇرۇپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى.
ئىككىسى يەنە بىر قېتىم سالام - سەھەت قىلغاندىن
كېيىن، رەسمىي باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ پاراڭغا
چۈشتى.

— مۇبارەك قەدىمىڭىز ئۆيۈمگە يېتىپ قايتۇ، ئىنىم،
يېڭى بىر خەۋەر بارمۇ، قانداق؟ — دېدى ساھىبخانا
ئايىتولدىغا خۇش چىراي كۈلۈمسىرەپ قاراپ.

— بولمامدىغان! — دېدى ئايىتولدىمۇ مىيىقىدا
كۈلۈمسىرەپ تىكىلىپ، — ھەر كۈنى ياخشى - يامان
خەۋەر دېگەندىن ئالمالىقتا مىڭى چىقار دەيمەن؟! —
يىگىتنىڭ كۈلۈمسىرىشىدە ئامىدىنىڭ سوئالىغا ئەرگىن -
ئازادە جاۋاب بەرگەنلىكى بىلەن بىللە مەسخىرىمۇ
كۆرۈنەتتى. ئۇ بىردەم سۆزدىن توختاپ، چىرايىنى
ئادەتتىكى ھالىتىگە كەلتۈرۈپ سۆزىنى داۋام قىلدى، —
نەچچە كۈندىن بېرى كېلەي دەپ شۇنچە قىلساممۇ
كېلەلمىدىم. بۈگۈن ئىككى تاشنىڭ ئارىلىقىدا
دېگەندەك، كەچ كىرىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۆزلىرىگە
سالام بەرگىلى غىپىپدە كەلدىم.

— ئىنتايىن خۇشالمەن! مېنىڭ ئىككى كۆزۈممۇ
يولڭىزغا تىكىلىپ تۇراتتى، — دېدى ئامىدىمۇ ئاغزىنىڭ
ئىككى تەرىپىگە ساڭگىلاپ چۈشكەن ئۇزۇن، شالاڭ
بۇرۇتنىڭ سول تەرەپ ئۇچىنى بۇراپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ
قارىراق كەلگەن چىرايىدا راستلا خۇشاللىقى
ئىپادىلىنەتتى.

— ئۆزىڭىزگە، ئامىدكا، بىر مۇھىم خەۋەرنى
يەتكۈزگىلى ئالايتەن كەلدىم. لېكىن، ئالدىرايمەن،
ئاتاممۇ، ئاناممۇ، سىڭلىممۇ مېنىڭ قايىققا كەتكىنىمنى

بىلمەي قالدى. شۇڭلاشقا، سۆزۈمنى دەپ بولۇپلا
قايتىمىسام بولمايدۇ! — ئۇ قىسقا يۆتىلىپ، يانچۇقىدىن
ئالغان كەشتىلىك قول ياغلىق بىلەن ئاغزى — بۇرنىنى
ئېرتىپ، جىددىي ھالەتتە سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئاتام ئۆگەدايخاننىڭ تەختتە ئولتۇرۇش
مۇراسىمىغا قاتناشقىلى چاغاتاي بىلەن بىللە كەتكەندە،
ئۆيىمىزگە ئىنايتۇللاغوجا دېگەن بىرى شەمسۇلقەمەر
ئاتلىق سىڭلىسىنى ئېلىپ كەلدى. ئىككىسى
سەمەرقەندتىن ئاتامنى دەپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن بىزنىڭ
ئۆيىگە چۈشتى. مەن يىراقتىن كەلگەن بۇ ئاكا —
سىڭلىنىڭ نېمە ئوي، نېمە مەقسەتتە كەلگەنلىكىنى
بىلمىگەنلىكىم ئۈچۈن، سىلىگە كېلىپ دېمىدىم. ھازىر
ھەممە نەرسە ئېنىق بولدى. ئىنايتۇللاغوجىنى مەھمۇد
يالاۋاچ ئاتامنىڭ خىزمىتىنى قىلىش، ئامانلىقىنى
قوغداش ئۈچۈن ئالاھىدە ئەۋەتىپتۇ. ئاتام ئۇلارنىڭ
كېلىش مۇددىئايىنى بىلگەندىن كېيىن چاغاتايغا بېرىپ
يەتكۈزدى. چاغاتاي: «مەنمۇ ئۆزلىرىگە بىر مۇھاپىزەتچى
ئورۇنلاشتۇرۇپ بېرەي دەپ يۈرەتتىم، ياخشى بوپتۇ.
مەھمۇد ئەۋەتكەن يىگىت سىلىنىڭ ئامانلىقلىرىنى
قوغدىسۇن، ئىش ھەققىنى ئوردا بېرىدۇ» دەپتۇ. بۇ يەردە
ئامىدكا، ئاتام چاغاتايغا دېمىگەن، لېكىن مەھمۇد
يالاۋاچنىڭ خېتىدە يېزىلغان ئىككى مۇھىم گەپ بار:
بىرىنچى، كەلگەن يىگىت ئۆز ۋاقتىدىكى خارەزىم
شاھلىقىنىڭ مەيلى پىيادە، مەيلى ئاتلىق بولسۇن
قىلىچۈزلىقتا، ئوقيا ئېتىشتا ئالاھىدە تەربىيەلەنگەن
سانغۇنلىرىدىن بىرى ئىكەن. ئىككىنچى، چاغاتاي
ئوردىسىدا سىلىگە قارشى ھەرىكەت قىلىۋاتقان بىرى بار

ئىكەن، ئۇ ئامىدمۇ؟! ئەگەر شۇنداق بولسا، ماڭا دەرھال خەت يازسىلا، مەن چاقىرتىپ كېلىپ تازا بىر ئەدىپنى بېرەي، دەپتۇ مەھمۇد يالاۋاچ. مەن مەھمۇد يالاۋاچنىڭ خېتىنى ئوقۇپ قېلىپ، بۇ سۆزلەردىن چۆچۈدۈم، دەرھال ئۆزلىرىگە يەتكۈزۈشنى كۆڭلۈمگە پۈكتۈم، — ئايتولدى سۆزدىن توختاپ ئامىدقا قارىدى. ئۇنىڭ كەڭ ۋە قارا قوشۇما قاشلىرى تېگىدىكى لاچىنىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان كۆزىدە ئالدىدىكى ساھىبخاننىڭ چىرايىدىكى ئىپادىلەرنى كۆرۈش قىزغىنلىقى چاقنايتتى. ئۇ ئۆز سۆزىنىڭ ئامىدىنىڭ يۈرىكىدە جىددىي تەسىر قوزغىغانلىقىنى كۆرۈپ، سۆزىنى داۋام قىلدى، — ھەر نېمە بولسا، ئامىدكا، ئېھتىياتچان بولسىلا! ئاتام مەھمۇد يالاۋاچقا خەت يېزىپ يۈرمىسۇن!...

خاباش راستلا ئايتولدى يەتكۈزگەن خەۋەردىن چۆچۈدى. ئەگەر سەككىز كىي خەت يېزىپ قالسا، چىڭگىزخاننىڭ ئالاھىدە ئېتىبار بېرىشىگە ئېرىشكەن بۇ ۋەزىرى، ئۆزىنى نېمە قىلمەن دېسە قىلىۋېتىدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ ئايتولدىنىڭ خەۋىرىدىن چۆچۈپ، چىرايى ئۆڭۈپ ئولتۇرالماي قالدى. ئايتولدى خاباشنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرۈپ ئىچىدە خۇشال بولدى. ئۇ ئالغان «ئالتۇنلىرى» بەدىلىگە خەۋەر يەتكۈزگەن بولۇپ، ئاتىسىغا قارشى ھەرىكەت قىلسا يامان كۈندە قالدىغانلىقىنى ئامىدقا ئەسكەرتكەنلىكىدىن تېخىمۇ شادلاندى.

ئۆيگە ئۆي ئىشىنى قىلىدىغان ئايال سالام قىلىپ كىرىپ كەلدى.

— چاي تەييار بولۇۋىدى، ئەكىرىمۇ؟ — دېدى ئۇ تاپسىدىلا تۇرۇپ.

ئامىد ئېغىز ئاچقۇچە ئايتولدى ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— بۈگۈن چايغا ئولتۇرالمىمەن! ھېلىلا سىلىگە قانداق ئەھۋالدا ئۆيلىرىگە كەلگەنلىكىمنى دېۋىدىم، دەرھال قايتىمىسام بولمايدۇ. چايلارنى ئىچكىلى ئالاھىدە كېلىمەن. خوش، مەن ماڭدىم.

ئايتولدى ئىشىككە قاراپ ماڭدى. ئايال ئىشىككە يېتىپ كەلگەن يىگىتكە ۋە غوجايىنىغا قاراپ، ئىشىكنىڭ بىر چېتىدە تۇرۇپ قالدى. خاباش سەككاكىنىڭ ئوغلىنى تۇتۇۋالماقچى بولغان بولسىمۇ، ئەلپازىدىن راستلا ئالدىراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ توسمىدى.

— خوش، ئامىدكا! بۈگۈن شۇنداق بولۇپ قالدى، مېنىڭدىن رەنجىمىسىلە! — ئۇ بىر ئىش يادىغا كەلگەندەك توختاپ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان چاغاتاينىڭ ئۇيغۇر ۋەزىرىگە تىكلدى، — دېگەنلىرىمنى باشقا بىرىگە دەپ يۈرمىسىلە! ئۆزلىرىڭمۇ، ماڭمۇ ياخشى بولمايدۇ!...

ئامىد گەپ — سۆز قىلماي بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئايتولدى ئىشىكنى ئېچىپ تالاغا چىقىپ كەتتى، خاباش كەينىدىن پېشايۋانغا چىقتى.

كۆز باغلىنىپ كۈنپېتىش ئۇپۇقى ھال سېرىق رەڭدە يورۇپ تۇراتتى. شىمالدىكى تاغلاردىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقان خېلىلا سوغۇق شامال يالاڭچىلىنىۋاتقان دەرەخلەرنىڭ سارغايغان يوپۇرماقلىرىنى شېخىدىن ئايرىپ پىلدىرلىتىپ ئۇچۇراتتى...

ئامىد ئېتىنى يېتىلەپ دەرۋازىدىن چىقىپ كېتىۋاتقان ئايتولدىغا قاراپ، پېشايۋان تۈۋرۈكىگە يۆلەنگەن ھالدا خىيال سۈرۈپ قالدى.

يېڭىلا كەچلىك تامىقىنى يەپ بولغان ئامىد داستاننى يىغىلغان شىرەنىڭ يېنىدا يالغۇز خىيال سۈرەتتى. شىرەنىڭ ئۇنىڭغا يېقىن چېتىدە ئۈچ شام يېنىۋاتقان مىس شامدان تۇراتتى. ئۇنىڭ كەڭ پېشانىسى قىرىدىكى باش تەرىپى ئىنچىكە، ئاياغ تەرىپى كەڭ ۋە كۆتمەك قاشلىرى تېگىدىكى سەل - پەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرى تىكىلگەن شاملار ئۇنىڭغا ۋەھىمە چېچىۋاتقانداك تۈرۈلگەن قوشۇمىلىرىدىن ئەنسىزلىك تۆكۈلەتتى. «ئەگەر سەككاكى مېنىڭ قىلىۋاتقانلىرىمنى بىلىپ قالسىلا، مەھمۇد يالاۋاچقا خەت يېزىپ مېنى چاقىدۇ. ئۇ چاغدا مەن تۈگىشىمەن! — خاباش خىيالىدىن توختاپ يەنە شامغا تىكىلىپ تۇرۇپ قالدى. شاملارنىڭ قىپقىزىل چوغلانغان چېچەكلىرى ئۇنىڭغا قان داغلىرىدەك كۆرۈنۈپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۈرىكى قان ئېقىۋاتقان جاراھەتلەرگە تولغاندەك ئېچىشاتتى، — ياق! — دېدى ئۇ خىيالىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئەمدى بوشاڭلىق قىلسام بولمايدۇ. ئۇ تاز دېگۈچە مەن تاز دەۋىلىشىم كېرەك! ئىككى ئادەم ئارىسىدىكى ئېلىشىشتا قايسىسى چاققان ۋە پەملىك بولسا، شۇ ئۆتۈپ چىقىدۇ.» ئۇ يەنە خىيالىدىن توختاپ، يېنىۋاتقان شاملارغا قاراپ تۇردى. ئەمدى ئۇنىڭ يۈرىكى ۋەھىمە ۋە ئېچىشىشلاردىن خالىي بولۇپ، شۇملۇق چېچىۋاتاتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى تېخىمۇ يوغىناپ، قارامتۇل چىرايى تېخىمۇ قارىداپ كەتتى. «مەن يەنە ئۆز ئورنۇمدىن ئايرىلىپ قالسام

بولمايدۇ! ئوردىغا ئۈچىنچى قېتىم قايتىپ كېلىشىم مۇمكىن ئەمەس، ئۇ چاغدا پۈتۈنلەي تۈگىشىپ كېتىمەن! بۇ قېتىم مەن ئەمەس، سەككىزىنچى تۈگىشىپ كېتىشى كېرەك!» ئۇ يەنە خىيالىنى توختىتىپ، ئويلانغاندەك شاملارغا تىكىلدى! ئەمدى ئۇنىڭ كۆزلىرىگە شاملارنىڭ چېچەكلىگەن چوغ رەڭلىك گۈللىرى قان ئېقىۋاتقان جاراھەتلەردەك ئەمەس، ئۇنىڭ شۇملۇق ۋە سۈيىقەستلىرىدىن ئېچىلغان گۈللەردەك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئاممىنىڭ چىرايىدىكى جۈدۇن تارقاپ، يوغان كاللىسىنى خۇددى تۈگمەندەك ئىشلىتىۋاتقانلىقى كۆزلىرىدىن كۆرۈنەتتى. «سەككىزىنچى قېتىم ئېلىشىمنى نەدىن، قانداق باشلايمەن؟! مەن ئۇنىڭ پەرىزاتىدەك قىزىنى تا ھازىرغىچە ياخشى كۆرۈپ كەلدىم. دەل مۇشۇ گۈزىلىدىن باشلىغىلى بولماسمۇ؟! ئەلچى كىرگۈزسەم قانداق؟! ناۋادا، قىزىنى بېرىدىغان بولۇپ قالسا، قانداق قىلىمەن؟! قول باغلاپ، باش ئېگىپ: «ھۆرمەتلىك قېيىنئاتا! دەپ يۈرمەنمۇ؟! راستلا ياخشى كۆرىدىغان قىزىنى بېرىپ قالسا، بىر مەزگىل پۇخادىن چىققۇچە ئويناپ تاشلىۋەتسەم، سەككىزىنچى تۈگىشىپ كېتىمەن!... بىراق، ئۇ ماڭا...» ئاممى يەنە خىيالىدىن توختاپ ئويلانغاندەك تۇرۇپ قالدى. چىرايى ئاچچىق بىرنەمە يەۋالغاندەك تۈرۈلۈپ، يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدىن ئىس ئۆرلىدى: «ساھىبجامالىنى بەرمەيدۇ. سەمەرقەندتىكى ھويلىسىدا قىزىنى تۇنجى قېتىم كۆرۈپ، ئەقىل - ھوشۇمنى يوقىتىپ تىكىلىپ قالغىنىمدا قانچىلىك ئاچچىقى كەلگەنلىكى ھېلىمۇ يادىمدا تۇرۇپتۇ. ئەتىۋارلىققا

تىكىلىپ قارىغىنىمغا تازا ئاچچىقى كەلگەن ئادەمنىڭ
ماڭا قىزىنى بېرىشى يوق گەپ! كىرگۈزگەن
ئەلچىلىرىمنى قوغلاپ دېگۈدەك چىقىرىۋەتسە قانداق
قىلىمەن؟! بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ سەككاكىغا قانداق
قارشى تۇرىمەن؟! «ئۇ يەنە خىيالىدىن توختاپ تۇرۇپ
قالدى. ئۇ ئالدىدىكى پىلىدىرلاپ يېنىۋاتقان شاملاردىن
سوئالغا جاۋاب ئىزدىگەندەك ئۇلارغا تىكىلىپ قاراتتى.
بىردىنلا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا چاغاتاي كەلدى. ئۇ خاننىڭ
چىرايلىق قىز - چوكانلارغا ئامراقلىقىنى بىلەتتى:
«توختا، بەرگىنىدىن بەرمىگىنى ياخشى ئەمەسمۇ؟! مېنىڭ
ئۆچ ئېلىشىمغا تازا ئوبدان يول ئېچىلمامدۇ؟! ئامراق
قىزىنى چىرايلىق قىز - چوكانلارغا ئامراق چاغاتايغا
كۆرسىتىپ قويساملا، ئۇ ئالىمەن دەپ، سەككاكىنىڭ
ئۆپكىسىنى ئىچىدىن قېقىۋەتمەمدۇ؟! بولدى،
كېچىكتۈرمەي ئەلچى كىرگۈزەي! ئەتە بولمايدۇ، چاغاتاي
بىلەن قۇياسقا بارىمەن. كەلگەندىن كېيىن سۇلايمان بەگ
بىلەن قاراھاجىمنى بىر تاۋاق پولۇغا چاقىرىپ دەي،
ئۇلار سەككاكىنىڭ ئۆيىگە ئەلچى بولۇپ بارسۇن...»
ئۇ ئاخىر شۇنداق قارارغا كېلىپ خىيالىنى
توختاتتى، ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى...

سەككاكى تۇيۇقسىز كەلگەن مېھمانلارغا ھەيران
بولۇپ قارايتتى. سۆسەر تۇماق كىيگەن سۇلايمان بەگ
بىلەن ئاق سەللە يۆگىگەن قاراھاجىم كەلمەيدىغان ئىشقا
كېلىپ قالغاندەك ئېغىر خىجىللىقتا ئولتۇراتتى.

كەلگەن ئېگىز بويلۇق مېھمان بىلەن دوغىلاق مېھمان ئۆزلىرىنى ئەرگەن - ئازادە كۆرسىتىشكە شۇنچىلىك تىرىشسىمۇ، يەنىلا خىجىللىقتىن خاتىرجەم بولالمايۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرگەن ساھىبخانا تېخىمۇ ھەيران بولۇپ: «نېمىگە كەلگەندۇ؟» دەپ ئويلايتتى.

ئىنايتۇللاغوجا مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ ئالدى. ئارقىدىن ئايتولدى شىرە قويۇپ، ئۈستىگە گۈللىرى ئاق، كۆكۈچ داستىخان سالدى. ئىككىسى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كىرىپ، داستىخان سېلىنغان شىرە ئۈستىنى نازۇنپەتلەرگە تولدۇرۇپ، گۈللۈك پىيالىلەرگە چاي قويۇپ، پەتنۇستا مېھمانلار ۋە سەككاكىغا تۇتتى. ئۇلارنى چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلىپ، ئىككىسى چىقىپ كەتتى.

ئىككى مېھمان قاچا گۈللۈك گىلەم ئېسىلغان شىمالىي تام تەرەپتە، ساھىبخانا دېرىزىسى ئېچىلمىغان جەنۇبىي تام تەرەپتە بىر - بىرىگە قارىشىپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىنى ئۇنچىلىك چوڭ بولمىغان شىرە بۆلۈپ تۇراتتى. شىرە قويۇپ، چاي قۇيغۇچە بولغان ئارىلىقتا داۋام قىلغان جىمجىتلىق تېخى بۇزۇلماي، ئۇلار ئۈن - تىنسىز چاي ئىچىشەتتى. ئالماقنىڭ مۆتىۋەرلىرى بىر - بىرىگە مەنىلىك قارىشىپ، بىر - بىرىنى گەپ باشلاشقا ئۈندەيتتى. لېكىن، ھەر ئىككىلىسى ئالدى بىلەن گەپ باشلاشتىن قېچىپ، ناۋات تەمى چىققان چايىنى قىزىق - قىزىق ئىچەتتى. ئاخىر سۇلايمان بەگ چىدالمىدى. ئۇ تامىقىنى قىرىپ، ياسالما يۆتىلىپ يۈسۈف سەككاكىغا قارىدى.

— بۇرۇندىن تارتىپ كېلىۋاتقان «ئەلچىگە ئۆلۈم يوق!» دېگەن سۆز بار. بىز ئامالسىز، تەڭقىسلىقتا ئالدىلىرىغا ئەلچى بولۇپ كەلدۇق. «بۇ ئەلچىلىكنى قىلمايمىز!» دېسەك، ئامىد ۋەزىرى رەنجىتىپ قويدىغانلىقىمىزدىن، قۇتلۇق ئۆيلىرىگە ئەلچى بولۇپ كېلىشكە مەجبۇر بولدۇق. بىزدىن رەنجىمىگەيلا! — سۆزىنى شۇنداق باشلىۋالغان ئۇزۇن بۇرۇتلۇق سۇلايمان بەگ خېلىلا يېنىكلىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بايىقى خىجالەتچىلىكلىرىمۇ تۈگەپ، ئۆزىنى خېلىلا ئەرەكەن — ئازادە تۇتۇپ سۆزلەيتتى، — ئامىد ۋەزىر ئۆزلىرىگە ئوغۇل بولۇپ، خىزمەتلىرىدە بولۇشنى ئۇزاقتىن ئارزۇلاپ كەلمەكتە...

بىر سېھىر، بىر خاسىيەت باردەك كۆرۈنىدىغان كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن سەككاكى:

— نېمە؟ — دەپ چۆچۈگەندەك ئاچچىقى بىلەن قاتتىق توۋلاپ سۇلايمان بەگنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى. دۆلەت ئۇستازىنىڭ غەزەپلەنگەن ئەلپازىنى كۆرگەن سۇلايمان بەگ يېنىدىكى قاراھاجىمغا ئالاقزەدىلىك ئىچىدە تىكىلدى. مۇتەپەككۇرنىڭ خېلىلا قاتتىق چىققان ئاۋازىدىن چۆچۈگەن قاراھاجىممۇ نېمە قىلارنى بىلمەي قالدى.

— ئاچچىقلانمىسلا، تەخسىر! — دېدى قاراھاجىم بىرچاغدا ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ، تەڭقىسلىقتا قالغان ئۇزۇن بۇرۇتنىڭ ئۈچى سەل كەينىگە قايرىلىپ تۇرىدىغان سۇلايمان بەگنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتقۇزۇپ قېلىش نىيىتىدە سۆز باشلاپ، — ئاۋۋال سۆزىمىزنى ئېغىر — بېسىقلىق بىلەن ئاڭلاپ، ئاندىن قانداق

سۆزلىرى بولسا دېمەدىلا! بۇنداق ئاچچىقلانسىلا، بىز دەيدىغىنىمىزنىمۇ دېيەلمەي قالدىكەنمىز.

— شۇنداق! — دېدى بومبا ساقال — بۇرۇتلۇق قاراھاجىمنىڭ سۆزلىرىدىن خېلىلا ئۆزىگە كەلگەن سۇلايمان بەگ تېخىچە ئۆزىنى باسالماي تۇرغان سەككاكىغا قاراپ، — بىز ئەلچى، بىزدە گۇناھ يوق! ئەلچىدە ئۆزىنى ئەۋەتكەن ئادەمنىڭ دېگەنلىرىنى قارشى تەرەپكە تولۇق يەتكۈزۈش مەسئۇلىيىتى بار! قېنى تەخسىر، ئاچچىقلىرىنى بېسىپ، سۆزىمىزنى ئاخىرىغىچە ئاڭلىسىلا! — ئۇ توختاپ ئويلانغاندەك بىردەم تۇرۇۋېلىپ، ئارقىدىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئامىد جانابلىرى بىزگە: «ئىسلام دىنى بىر ئەر بىر ئەمەس، نەچچە خوتۇن ئېلىشقا يول قويدۇ. مەن سەككاكى جانابلىرىنىڭ يالغۇز قىزىنى بىر كۆرۈپ ئاشىق بولۇپ قالدىم. قىزنىڭ گۈزەل جامالى ئوڭۇمدىمۇ، چۈشۈمدىمۇ كۆزۈمدىن كەتمىدى. ئاخىر ئوغۇل بولۇپ، سەككاكى جانابلىرىنىڭ خىزمىتىنى قىلىش قارارىغا كەلدىم. مېنىڭ بۇ كۆڭلۈمنى بولغۇسى قېيىنئاناغا يەتكۈزسەڭلار! مېنىڭ ھەممە بايلىقىم قىزنىڭ تويلۇقى بولسۇن. مەن بىر ئۆمۈر خىزمىتىنى قىلاي!» دەپ، بىزنى ئالدىلىرىغا ئەۋەتتى. قېنى، بۇنىڭغا نېمە دەيدىلا!...

سەككاكى چىشىنى چىشىغا بېسىپ، سۇلايمان بەگنىڭ سۆزلىرىنى ئاخىرىغىچە چىداپ ئاڭلىدى. چىرايىدىن غەزىپى پۇرقىراپ ئۆرلەۋاتقان دۆلەت ئۇستازى گويا پارتلاپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. «دۈشمىنىنى يەڭگەن باتۇر ئەمەس، ئاچچىقىنى يەڭگەن باتۇر» دېگەن سۆز يادىغا كەلدىمۇ، مۇتەپەككۈر تەستە ئۆزىنى

تۇتۇۋېلىپ، ئالدىدا ئولتۇرغان سۇلايمان بەگ بىلەن قاراھاجىمغا قارىدى.

— ئامىدقا بېرىپ دەڭلا: «مېنىڭ ئۇنىڭغا بېرىدىغان قىزىم يوق!» — ئېڭىكىنى قاپلىغان قاپقارا ساقىلى بۇرۇتى بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەن سەككاكىنىڭ سۆزلىرى ئاغزىدىن ئېتىلغان قوناقتەك چىقتى، — بولدى، يەنە بۇ ھەقتە گەپ قىلماڭلار! ئىززىتىڭلار بىلەن ئولتۇرۇپ، ئىززىتىڭلار بىلەن كېتىڭلار! بۇ ھەقتە يەنە گەپ قىلساڭلار، ئۆزۈمنى تۇتالماي قالسام، مېنىڭدىن رەنجىمەڭلار!...

ئىككى ئەلچى بىر — بىرىگە قارشىپ جىمجىت تۇرۇپ قالدى. ئۇلار تا بۇ ئۆيدىن خوشلىشىپ چىققۇچە بۇ ھەقتە بىر ئېغىز گەپ قىلمىدى.

ئامىد چاغاتاينىڭ قايتا ۋەزىرى بولغاندىن كېيىن، قىممەت باھالىق سوۋغا — سالاملىرىنى ئېلىپ ئۆيىگە كۆپ بارىدىغان بولدى. بۈگۈن كەچتە ئۇ بىر خالتا تىللا ئېلىپ، ئۇنىڭ ئۆيىگە كەلدى. يېڭىلا كەچلىك تامىقىنى يەپ بولۇپ دەم ئېلىپ ئولتۇرغان چاغاتاي، خاباشنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ مۇلازىملىرىغا:

— باشلاپ كىرىڭلار! — دېدى. ئامىد ئىشىكتىن كىرە — كىرمەيلا، قول باغلاپ بېشىنى ئېگىپ ھىجايىدى. ئۇ ئۇدۇل كېلىپ چاغاتاينىڭ ئىككى قولىنى تۇتۇپ تىنچ — ئامانلىقىنى سورىدى.

— ئۆزلىرى بىلەن، ئالىيلىرى، مۇڭداشقىلى

كېلىۋىدىم، — دېدى ئۇ ئەكەلگەن بىر خالتا تىللانى
يېنىغا قويۇۋېتىپ.

— ياخشى كەپسەن، مەنمۇ زېرىكىپ ئولتۇراتتىم، —
دېدى چاغاتاي يېنىغا قويۇلغان خالتىغا قاراپ تۇرۇپ، —
مۇنۇ نېمە؟ كەلسەڭ زادى قۇرۇق كەلمەيسەن!
— ئازراق تىللا، مېنىڭ كۆڭلۈم! — دېدى چاغاتاينىڭ
ئۇدۇلىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان خاباش شۇنچىلىك سەت
ھىجىيىپ.

— بېرىۋاتسەن، بېرىۋاتسەن... سېنىڭ ئالتۇنۇڭ
تۈگىمەمدۇ؟! — دېدى خان مىيىقىدا كۈلۈپ، — سەن بۇ
دۇنيانىڭ جىمى ئالتۇنلىرىنى ئويۇڭگە
يىغىۋالغانىدىڭ؟!

— بۇ ئالتۇنلار، خان ئالىيلىرى، ئاتامدىن قالغان، ئۇ
دۇنيانىڭ قانچىلىك ئالتۇننى يىغىۋالغانلىقىنى
بىلمەيمەن. بىز ئۇيغۇرلاردا: «تاپقان پۇلۇڭنى ساندۇققا
سېلىپ ساقلىغاندىن يەر ئېلىپ قوي يەر دېگەن ئالتۇن
قوزۇق، يا ئالتۇن ئېلىپ ساقلا» دەيدىغان سۆز بار. پۇل،
مال — دۇنيا ۋە باشقىلارنىڭ قىممىتى مۇقىم بولمايدۇ،
يەر بىلەن ئالتۇننىڭ قىممىتى ھەرقانداق چاغدا چۈشۈپ
كەتمەيدۇ. شۇڭلاشقا دادام ئالتۇن يىغىپتىكەن...

— داداڭ ئەقىللىك ئادەمكەن! — دېدى چىڭگىز خاننىڭ
ئوغلى خالتىنى قولىغا ئېلىپ، تۇتۇپ جاراڭلىتىپ
كۆرۈپ، — راست، ئالتۇن ھەرقانداق دەۋردە ئۆلمەيدۇ.
قىممىتى ئاشسا ئاشىدۇكى، چۈشۈپ كەتمەيدۇ، — ئۇ
خالتىنى يېنىغا قويۇپ ئامىدقا قارىدى، — ھە، نېمە ئىش
بىلەن كەلدىڭ؟ بۇنچىلىك تىللا ئەكەلگىنىڭگە قارىغاندا،
دېگىلى كەلگەن ئىشىڭمۇ خېلىلا بېشىڭنى ئاغرىتقان
ئىشتەك قىلىدۇ. قېنى، دېگىن، قۇلىقىم سەندە...

— خان ئالىيلرى، مەن سىلەنىڭ ئامانلىقلىرىنى كېچە - كۈندۈز ئويلايمەن. بەش ۋاق نامىزىمدا، ياراتقان ئالادىن ئۆزلىرىگە ئامانلىق تەلەيمەن. سىلى بىلەنلا بىزنىڭ بۇ خانلىقىمىز قۇدرەت تېپىپ ياشىناپ گۈللىمەكتە! شۇڭلاشقا ھەممە يەردە: «چاغاتايخان ئالىيلرىنىڭ ئامانلىقى خانلىقنىڭ بەختى» دەيمەن! — ئۇ كەينى بىلەن سىيىپلاپ كېلىپ، مۇھىم بىر مەخپىيەتلىكنى دەيدىغاندەك ھالەتتە چاغاتايغا تىكىلدى، — سەككىزى دېگەن بۇ ئادەم دانا بولغىنى بىلەن قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ. سىلى بەكمۇ ئىشىنىپ كېتىۋاتىدىلا، مەن بۇنىڭدىن ئەنسىرەپ قېلىۋاتمەن، ئەلۋەتتە، ئۇنىڭغا بۇنداق ئىشىنىپ يۇقىرى مەرتىۋە، يۇقىرى ئابروي بېرىشلىرى دۆلەتنى دەپ قىلىۋاتىدىلا! لېكىن، قولىدىن سېھىرگەرلىك كېلىدىغان بۇ خەتەرلىك ئادەمدىن ئېھتىيات قىلىشنى ئۇنتۇپ كېتىۋاتىدىلا! — خاباش بويىنى سوزۇپ، چاغاتاينىڭ بېشىغا بېشىنى يېقىنلاشتۇرۇپ، جىددىي ھالەتتە سۆزىنى داۋام قىلدى، — سېھىرگەرلىك بەكمۇ يامان! سېھىرگەرلەر ئادەمنى نېمە قىلىمەن دېسە قىلىۋېتەلەيدىكەن، خەلقئالەم ئالدىدا رەسۋا قىلىۋېتەلەيدىكەن. ئۇ سەمەرقەندتىكى چېغدا ئۆز ئۇستازى بىلەن ئۆچلىشىپ قېلىپ، ئۇنى كۆزدىن يوقىتىش نىيىتىگە كېلىدىكەن. ئۇ بىر كۈنى ئەپسۇن ئوقۇپ، بىر ئوت ئادەمنى پەيدا قىلىپ، ئۇستازىنىڭ يېنىغا كىرگۈزىدىكەن. ئۇستازى لاۋۇلداپ تۇرغان ئوت ئادەمنى كۆرۈپ، يۈرىكى يېرىلىپ ئۆلىدىكەن...

— نېمە دەۋاتىسەن؟! بۇ دېگەنلىرىڭ راستمۇ؟! — دېدى

كۆزلىرى ئالاقزەدىلىك بىلەن چەكچەيگەن چاغاتاي
ئامىدىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ.

— دېگەنلىرىم راست! ئىشەنمىسىلە، ئۆزىدىن سوراپ
باقسىلا! — دېدى ئامىد جىددىي ھالىتىنى ئۆزگەرتىپ
چاغاتايغا تىكىلىپ قاراپ، — ئۇنىڭ كۆزىگە قارىمامدىلا!
ئادەمنىڭ قورققۇسى كېلىدىغان كۆزلىرىدىن
سېھىرگەرلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرمامدۇ؟! —
ئامىد شۇنچىلىك ئىشەندۈرەرلىك قىلىپ سۆزلەپ،
ئاخىرىنى ئۈستىلىق بىلەن چۈشۈردى، — سىلىگىمۇ،
چاغاتاي ئالىيلىرى، بىر كۈنى قەست قىلىپ قويىمىسا
بولاتتى دەپ، يۈرىكىم سۇ بولۇپ ئەنسىزلىكتە
ياشاۋاتىمەن...

چاغاتاي ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ چىرايىمۇ
جىددىيلىشىپ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئۇ چىرايلىق
بۇرۇتنىڭ سول تەرەپ ئۈچىنى بۇراپ ئولتۇرۇپ، ئۆز —
ئۆزىگە سۆزلىگەندەك سۆزلەپ كەتتى.

— مەن تۇنجى قېتىم كۆرگەندىلا، سەككاكىدىن،
بولۇپمۇ ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قورقۇۋىدىم. ماڭا شۇ چاغدا
بۇ ئادەم سېھىرگەردەك كۆرۈنۈپ كېتىۋىدى. ئۇنىڭ،
بىلەمسەن، ئادەمنى ئەيمەندۈرىدىغان كۆزلىرى مېنى
خېلى بىر چاغلارغىچە بىئارام قىلىپ كەلدى، — چاغاتاي
سۆزدىن توختاپ سەككاكىنى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ بىر
سېھىر، بىر خاسىيەت باردەك كۆرۈنىدىغان كۆزلىرىنى
كۆرۈۋاتقاندا تۇرۇپ قالدى. ئامىد خاننىڭ سۆزلىرى ۋە
روھىي ھالىتىدىن، ئۆز سۆزىنىڭ ئۇنىڭغا ئوبدانلا
تەسىر قىلغانلىقىنى بىلىپ، ئىچىدە خۇشال بولۇپ
ئولتۇراتتى.

— مېنىڭ كۆزۈمنى ئېچىپ قويغىنىڭ ياخشى بولدى.
مەن ئەمدى ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلىمەن. ئەكەلگەن
تىللا ۋە ئاگاھلاندۇرۇشۇڭغا رەھمەت! بۇنىڭدىن كېيىن
سەنمۇ كۆزەتكىن! ناۋادا، بىرەر گۇمانلىق ئىشنى
سەزسەڭ، دەرھال ماڭا دېگىن!...

چاغاتاي چارچاپ قالغاندەك، كەينىدىكى قوش — قوش
تەككىيلەرگە يۆلەندى. خاباش سۆھبەتنىڭ نەتىجىلىك
ئاخىرلىشىپ قالغانلىقىنى بىلىپ، خوشلىشىشقا
تەييارلاندى.

— ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالدى. مەن قايتاي،
سىلى ئارام ئالسىلا! — دېدى ئۇ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، —
خوش!

— ھاي، كىم بار! ئامىد ۋەزىرىنى ئۇزىتىپ
قويۇڭلار!... — دەپ توۋلىدى ياندىكى ئۆيگە قاراپ
چاغاتاي...

ئامىد ئەۋەتكەن ئەلچىلىرىدىن سەككاكىنىڭ بەرگەن
جاۋابىنى ئاڭلاپ ئوق يېگەن شىردەك ھۆركىرەپ
كەتمىدى. ئۇ مۇتەپەككۇرنىڭ ئارزۇلۇق قىزىنى ئۆزىگە
بەرمەيدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. سۇلايمان بەگ بىلەن
قاراھاجىمنى ئۇزىتىپ قويۇپ، سارىيىغا كىرىپ
ئولتۇرغان خاباش، تا كەچلىك تاماققىچە تالاغىمۇ
چىقمىدى. ئۇ چاغاتايغا گۈزەل مەختۇمسۇلانى قانداق
كۆرسىتىشنى ئويلاپ بېشى قاتتى. خان ئۆز كۆزى بىلەن
كۆرمىگۈچە، دۆلەت ئۇستازىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپ

قويماي دەپ، بىر نېمە دېمەسلىكى مۇمكىن ئىدى. ئۆتكەنكى قېتىم كۆرۈشكەندە، خانغا سەككاكىنىڭ خەتەرلىك سېھىرگەر ئىكەنلىكىنى دېگەن بولسىمۇ، ئۇنى يەنىلا ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىۋاتاتتى. بۇنداق ئەھۋالدا چىرايلىق خوتۇن - قىزلارغا ئامراق چاغاتاي سەككاكىنىڭ پەرىزاتىگە چىرايلىق قىزىنى كۆرگەندە ئېغىز ئاچماي تۇرالمايتتى. خان ئېغىز ئاچسىلا، ئامىدىنىڭ ئوشۇقى ئالچۇ چۈشۈپ، سەككاكىدىن ئۆچىنى ئالالايتتى. چۈنكى، مۇتەپەككۇر ئولسىمۇ قىزىنى چاغاتايغا بەرمەيتتى. چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلىغا ھۆسن - جامالى تەڭداشسىز مەختۇم سۇلانى قانداق كۆرسىتىشنى ئويلاپ، خاباش ياخشى بىر چارە تاپالمىدى...

كۈنلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى يورغىلاپ ئۆتۈپ، سوغۇق قىشمۇ يېتىپ كەلدى. كەينى - كەينىدىن قار يېغىپ، كۈنلەر كۈندىن - كۈنگە سوغۇقلىشىپ، ساقال - بۇرۇتلارغا ئاق مونچاق ئاستى. دەل - دەرەخلەر ئۇن تاسقىغان ئاياللاردەك ئاپپاق ئاقىرىپ، ساڭگىلىغان چوڭ - كىچىك شاخلىرى كۈمۈش شاخلارغا ئايلىنىپ قالدى. ھەر يىلى ئالاھىدە بېقىلغان ياش بىيەلەردىن سوقۇم قىلىدىغان ئامىد بۇ يىلمۇ ئىككى ياش بىيەنى سوقۇم قىلىۋالدى. ئۇ چاغاتاينىڭ قوبۇلخانسىغا ئالاھىدە كىرىپ، ئۇنى سوقۇم يەپ كېتىشكە تەكلىپ قىلدى. چاغاتاي خۇشاللىق بىلەن ئامىدىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، بارىدىغان كۈنىنىمۇ بېكىتىپ بەردى. قىلىنغان ئالاھىدە تەييارلىقلار پۈتۈپ، چاغاتاي كېلىدىغان كۈنىمۇ يېتىپ كەلدى. سوغۇق قاتتىق

جاڭگىرلاپ تۇرغان، قۇياش ئىسسىق نۇرى يوق ئالتۇن تاۋاقتەك كۆرۈنۈپ ناماز دىگەرگە يېقىنلىغاندا، خان ئىككى مۇھاپىزەتچى يىگىتى بىلەن ئامىدنىڭ ئۆيىگە كەلدى. بېشىغا قاما تۇماق، ئۈستىگە قاما ياقىلىق بۆرە جۇۋا كىيگەن خاباش چاغاتاينى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن ئاغزى - قۇلىقىغا يېتىپ يوغان ئاق دەرۋازىسى ئالدىدا كۈتۈۋالدى. يېنىدا تۇرغان مۇلازىم يىگىتلىرى چاغاتاينى قولتۇقىدىن تۇتۇپ، ئېتىدىن چۈشۈرۈپ، ئېتىنىڭ چولۇۋۇرىنى قوللىرىغا ئالدى. ساھىبخانا قىلىدىغان قىلىق، دەيدىغان سۆز تاپالماي قالدى. ئۇ قولنى باغلاپ، بېشىنى ئېگىپ، خۇشامەتنىڭ ئەڭ ئۈستى پىرىدەك ھىجىيىپ خاننى ئۆيىگە باشلىدى...

قايتىدىن ئالاھىدە ياسالغان ساراىغا كىرگەن چاغاتاي ئۈستىدە بۆرە جۇۋا بولسىمۇ، ئات ئۈستىدە خېلىلا مۇزلىغانلىقتىن، گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتقان ياستۇق مەشنىڭ يېنىغا كېلىپ مەشكە قاقلىندى. ئامىد يۈگۈرۈپ دېگۈدەك بېرىپ تۆردىكى دۇخاۋا كۆرىپنى ئەكېلىپ مەشنىڭ يېنىغا سالدى. چاغاتاي جۇۋىسىنى سېلىپ، قىزىق ھارارەت چېچىۋاتقان مەشنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. ئامىد خاننىڭ جۇۋىسىنى كىيىم ئاسقۇچقا ئېسىپ قويۇپ، ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى. چاغاتاي بىردەم مەش يېنىدا ئولتۇرۇپ ئىسسىنغاندىن كېيىن تۇرۇشقا تەمىشلىۋىدى. ئامىد دەرھال قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپ تۆر تەرەپكە ئاپاردى. ئۇ يەنە مەش يېنىدىكى كۆرىپنى ئەكېلىپ، قوش قەۋەتلەپ سېلىپ، چاغاتاينى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. چاغاتاي قوش قەۋەت كۆرىپدە ئولتۇرۇپ، قوش - قوش قويۇلغان مامۇق تەكپىلەرگە يۆلەندى...

خۇشامەتچىلىك قاچان، قانداق پەيدا بولغاندۇ؟! بۇ پەسكەش ئەخلاقسىزلىقنىڭ ئادەملەر باراۋەر ياشىغان، تاپقانى تەڭ يېگەن ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە پەيدا بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. قاچان ئادەملەر ئارىسىدا ئورۇن، ھوقۇق، پۇل ۋە بايلىق جەھەتتىن يۇقىرى - تۆۋەنلىك پەيدا بولغان بولسا، بۇ پەسكەشلىك دەل مانا شۇ چاغدا پەيدا بولدى. ھۆرمەت ۋە ئېھتىرام ئادەملەرنىڭ ئۆزلىرىدىن چوڭلارغا، ئەل - يۇرت ئىچىدىكى ئىززەت - ئابروۋىي يۇقىرى مۆتىۋەرلەرگە قىلىدىغان ئەدەپ - ئەخلاق سۆز - ھەرىكىتى بولۇپ، ھەرقانداق پەسكەشلىكتىن خالىي گۈزەل پەزىلەت ھېسابلىناتتى. بۇ پەزىلەت ئىپتىدائىي جەمئىيەتنىڭ قەبىلە ۋە قەبىلىلەر ئىتتىپاقى مەزگىللىرىدە پەيدا بولۇشى بىلەن بىللە خۇشامەتچىلىكمۇ بارلىققا كېلىپ، ئادەمنىڭ گۈزەل ئەخلاق - پەزىلىتى ھېسابلىنىدىغان ھۆرمەت ۋە ئېھتىرامدىن ئېشىپ كېتىدىغان، ئار - نومۇس، ۋىجداننى چەيلەيدىغان پەسكەش سۆز - ھەرىكەتلەردىن ئىبارەت بولغان خۇشامەتچىلىك سەھنىگە چىقتى. خۇشامەتچىلىك گۈزەل ئەخلاق - پەزىلەت ھېسابلىنىدىغان ھۆرمەت ۋە ئېھتىرامنىڭ بۇزۇلۇشى ۋە پەسكەشلىشىشىدىن ئىبارەت. ئورنى يۇقىرى، ھوقۇقى چوڭ، مال - دۇنياسى كۆپلەرگە قارىتا قول ئاستىدىكى ئورنى تۆۋەن، ھوقۇقى يوق، كەمبەغەل بەزى كىشىلەرنىڭ قىلىدىغان ھۆرمەت - ئېھتىرامى چېكىدىن ئېشىپ، ئار - نومۇسلۇقلارنى سەسكەندۈرىدىغان بىر خىل پەسكەشلىككە ئايلاندى. ئورنى يۇقىرى، ھوقۇقى چوڭ، پۇل - دۇنياسى كۆپلەرگە ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن ئار -

نومۇس، ۋىجدان دېگەنلەرنى ئۇنتۇپ قىلىنىدىغان پەسكەش سۆز ۋە ھەرىكەتلەر «خۇشامەتچىلىك» دەپ ئاتالدى.

قەبىلە ۋە قەبىلىلەر ئىتتىپاقى پەيدا بولغاندىن كېيىن ئاقساقاللار، ھوقۇقدارلار، بايلار پەيدا بولدى. ھۆرمەت قىلىشقا ئەگىشىپ خۇشامەتچىلىكمۇ بازار تاپتى. جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى جەريانىدا، ئورنى ۋە ئىززەت - ئابروۋىي يۇقىرىلارنىڭ، ھوقۇقى ئالاھىدە چوڭلارنىڭ، پۇلى ۋە دۇنياسى ئېشىپ - تېشىپ تۇرغانلارنىڭ زوراۋان - ھۆكۈمرانلىقى خۇشامەتنى تېخىمۇ ئەۋج ئالدۇرۇۋەتتى. خۇشامەت تەرەققىي قىلىپ شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، خۇشامەت قىلىنىۋاتقان ھۆكۈمران كەينىنى تۇتۇپ بەرسە، تىلى بىلەن يالايدىغان دەرىجىگە بېرىپ يەتتى. خۇشامەت قىلىدىغانلارنىڭ دائىرىسىمۇ كېڭىيىپ، ئادەتتىكى ئورنى تۆۋەن، ھوقۇقى يوق، كەمبەغەل بەزى ئادەملەردىن باشقا، تۆۋەن، ئوتتۇرا ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ھوقۇقدار ۋە بايلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالدى. بۇ خۇشامەتچىلىك: خۇشامەت قىلىۋاتقان ئادەمنىڭ ئار - نومۇس، ۋىجدان دەيدىغانلارنى بىلمەيدىغان پەسكەشلىكىنى كۆرسەتسەلا مەيلىتىغۇ، ئۇنىڭ ئەل - يۇرتى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈۋاتقان بىر ياخشىنى چېقىپ جازالىتىدىغان يېرى ئەڭ يامان بولدى! يېقىندىن بېرى ئاممىنىڭ قىلىۋاتقان خۇشامەتلىرىگە چاغاتاي بىلىپ - بىلمەي ئىشىنىپ سەككىز كىيىمدىن يىراقلىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئۆزىنىڭ خانلىقى ئۈچۈن، جانجان ئەل - يۇرتى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈۋاتقان بىر ئۇلۇغ يامان كۈنلەرگە قاراپ كېتىۋاتاتتى.

خۇشامەتچىلىكنىڭ ئۈنۈپ چىققان يىلتىزى
شەخسىيەتچىلىك بولۇپ، خاباشنىڭ قىلىۋاتقان
پەسكەشلىكلىرى ئۆزىنىڭ مەنپەئەتى يولىدا
بولۇۋاتقانلىقى ئېنىق تۇرمامدۇ؟!...

شەرە قويۇلۇپ، داستىخان سېلىنىپ، بىردەمدىلا
شەرە ئۈستىگە تىزىلغان نازۇنېمەتلەردىن شەرەنىڭ يۈزى
كۆرۈنمەي قالدى. رەتلىك ۋە پاكىز كىيىنگەن يىگىتلەر
يورغىلاپ يۈرۈپ خىزمەت قىلاتتى. ئۇلار تىزىۋەتكەن
ھەسەل، ئاق ماي، ھەر خىل مۇراببالار، قۇرۇق مېۋە -
چىۋىلەر، تاتلىق - تۇرۇملار، پەشمەت، ناۋات، ئەللەي
توقاچ، پېچىنە، مايلىق قاتلىملار داستىخان سېلىنغان
شەرە ئۈستىنى بىر ئالدى. ئالاھىدە قىممەت باھالىق چاي
بىلەن دەملەنگەن سىنچايدىن چىققان خۇش پۇراق
دىمىقىغا ئۇرۇلغان ئادەم ئاجايىپ بىر ھۇزۇر سېزەتتى.
چاغاتاي بىلەن ساھىبجانا پاراڭ بىلەن ئولتۇرۇپ
سىنچاينى قانغۇچە ئىچتى. بىردەمدىلا شەرە ئۈستى
يىغىشتۇرۇلۇپ، بىر گۈللۈك چىنە تاۋاقتا قېزا ۋە ئات
گۆشى كەلدى. شۇنىڭ بىلەن سوقۇم يېيىش باشلاندى.
چاغاتايخان تاۋاقتىڭ چىتىدە تۇرغان، سېپىغا قوش -
قوش قويۇلغان قىممەت باھالىق تاشلار قويۇلغان
شامدانلاردا يېنىۋاتقان شاملارنىڭ يورۇقىدا ۋالىداۋاتقان
پىچاقنى قولغا ئېلىپ، ئۇنىڭغا قىزىقىپ قاراپ قالدى.
ئانچە چوڭ بولمىغان، ئالاھىدە ياسالغان پىچاق كۆرگەن
ھەرقانداق ئادەمنى ئۆزىگە قارىتاتتى.

— يېڭىسار پىچىقى! — دېدى خاباش چاغاتايغا
كۈچۈكلىنىپ قاراپ، — شۇ ياقتىن كەلگەن بىر
بۇرادىرىمنىڭ سوۋغىسى! ئۆزلىرىگە ياققان بولسا، خان

ئاللىلىرى، سىلىنىڭ بولسۇن! — دېدى ئۇ خاندىن
ھېچنېمىسىنى ئايمىيدىغان سېخىلىكى بىلەن.

— رەھمەت! ئۆزۈم شۇنداق بىر ياخشى پىچاققا ئىگە
بولۇشنى ئۇزاقتىن بېرى ئويلاپ يۈرەتتىم. بۇ پىچاق
ئارزۇلاپ يۈرگىنىمنىڭ دەل ئۆزى! ئامىد، ئەمىسە
تارتىنىپ ئولتۇرمىدىم جۇمۇ، پىچاق ئەمدى مېنىڭ
بولدى، — دېدى خان بىر مايلىق قېزىنى قولىغا
ئېلىۋېتىپ، ئۇ پىچاقنىڭ ئۆتۈش — ئۆتمەسلىكىنى
سناپ كۆرمەكچى بولغاندەك قېزىغا سالدى. چاچنىمۇ
ئالالايدىغان ئۆتكۈر پىچاق، قېزىنى شۇنداق تېز
كەستىكى، چاغاتاي تېخىمۇ خۇشال بولۇپ كۆزلىرى
ئويناپ كەتتى.

— ئۆتكۈر كەن! — دېدى ئۇ كېسىلگەن قېزا
پارچىسىنى ئاغزىغا سېلىۋېتىپ.

— قىمىز تەييارلىۋىدىم، ئەكىرسۇنمۇ؟!

— قىمىز ئىچمەيدىغان موڭغۇل بولامدۇ؟!

ئەكىرسۇن، ئىچمەن! — ئامىد بوسۇغىدا تۇرغان ساقال —
بۇرۇتسىز، چىرايىدىن تېخى يىگىرمىگىمۇ كىرمىگەن
يىگىتكە قارىدى:

— قىمىزنى ئەكىرىڭلار!

ھايال بولماي بىر چىنە جاۋۇردا قىمىزمۇ كىردى.
قىمىز بىلەن يۇمشاق، مايلىق، خۇش پۇراق گۆش خېلىلا
يېيىلدى. چاغاتاي قىمىزنى كۆپ ئىچەتتى. ئۇ جاۋۇردىكى
قىمىزنىڭ كۆپىنى ئىچىپ، تومپىيىپ چىققان ئىككى
مەڭزى چوغدەك قىزاردى.

— ياخشى قىمىز كەن! — دېدى خان ئاپقۇردىكى

ئاخىرقى قىمىزنى ئىچىپ تۈگىتىپ ئاغزىنى تامشىپ.

— قىشچە ھويلامدا بىيە باغلىتىپ قىمىز ئىچىمەن.
ئۆتكەندە ئۆزلىرىگە ئىككى — ئۈچ قېتىم ئاپارغان قىمىز
باغلاتقان بىيىلىرىمنىڭ قىمىزى. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ
پات — پات ئاپىرىمەن!...

ئۆيگە يوغان گۈللۈك چىنە تاۋاقتا نارىن كۆتۈرۈپ ياش
يىگىت كىرىپ كەلدى. ئۇ جانان تاۋاقتى ئامىدقا بېرىپ
قايتتى. خېمىرىدىن گۆشى كۆپ، گۆشى قىرغىلارچە
كېپەكتەك توغراغان نارىن چاغاتاينىڭ ئىشتىيىنى
غىدىقلىدى. ئۇ چاي، ياش بىيىنىڭ قىزىسى ۋە گۆشى،
نەچچە ئاپقۇر قىمىز بىلەن تويۇپ كەتكەن بولسىمۇ،
كۆزى تويىمىغاندەك تاۋاقتا قول سالىدى...

ئامىد تاماق بىلەن دەيدىغان گېپىنى تېخىچە دېيەلمەي
بوغۇلاتتى. ئاخىر ئىككىسى قوللىرىنى قىزىق سۇدا
يۇيۇپ، ئاپپاق لۇڭگىگە سۈرتكەندىن كېيىنلا، ئۇ
كېرىلىپ ئولتۇرۇپ، چىش كولىغۇچ بىلەن چىشىغا
كىرىپ قالغان گۆشلەرنى ئېلىۋاتقان چاغاتايغا قارىدى.

— خان ئالىلىرى! — دەپ سۆزىنى باشلىدى مىللىي
غۇرۇر، مىللىي ئىززەت — ئابروۋى دېگەننى بىلمەيدىغان
ئامىد، — سەككاكىنىڭ بويىغا يەتكەن، چۆچەكلەردىكى
پەرىزاتلاردەك چىرايلىق بىر قىزى بارلىقىنى بىلمەيدىلا!
— ئاڭلىدىم، لېكىن كۆرۈپ باقمىدىم.

— بىر كۆرۈپ باققان بولسىلا بوپتىكەن. ئادەمدىن
شۇنداق چىرايلىق قىز تۇغۇلىدىغانلىقىغا ئىشەنمەيدىلا!
بۇ ساھىبجامالنى ئاينىڭ بالىسى، كۈننىڭ بالىسى دەپلا
قالدىلا! قاراپ — قاراپ زادىلا تويمايدىلا! — ئامىد ئەڭ
ئۈستى بېدىكتەك ئاغزى — ئاغزىغا تەگمەي مەختۇمسۇلانى
ماختايتتى. چىرايلىق قىز — چوكانلارغا ئامراق چاغاتاي

كۆرمىگەن، «ئالەمدە قۇياشتەك بىر تاللا گۈزەل» گە قىزىقىپ قالدى.

— بىر كۆرۈپ باقسام بولغۇدەك! — دېدى چاغاتاي چىرايلىق بۇرۇتنىڭ سول تەرەپ ئۈچىنى بۇراپ ئولتۇرۇپ، — سەن ماڭا بىر كۆرۈش پۇرسىتى يارىتىپ بەرگىن!...

— بولىدۇ!...

شۇنداق قىلىپ «تۈلكىنىڭ بېشىغا چىققىنى ئۇنىڭ چىرايلىق تېرىسى» دېگەندەك، مەختۇمسۇلانىڭ گۈزەللىكى ئۆز بېشىغا بىر بالا بولىدىغان بولدى.

... سەككاكى قاتتىق قىيىنلىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ قىزى مەختۇمسۇلا بىلەن بۆلجۈرگەنلىك تاغ باغرىغا چىقىپ بۆلجۈرگەن تېرىپ يەۋاتقاندا، ئاجايىپ يوغان قاراقۇشنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. مۇتەپەككۈر قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ قارا قۇشتىن قىزىنى قوغدايتتى. ۋەھشىي قارا قۇش ئۇنىڭ قوللىرى بىلەن قوغلىغىنىغا قىلچىلىكمۇ پەرۋا قىلماي، ھە دەپ ئېتىلىپ كېلىپ قىزىغا چاڭگا سالاتتى. گاھ قارا قۇش تىرناقلىرى ئۆتكۈر پۇتلىرى بىلەن مەختۇمسۇلانى قاماپ تۇتۇۋېلىشقا ئۇرۇنسا، گاھى ئۇزۇن قاناتلىرى بىلەن سەككاكىنى ئۇراتتى.

— قاچ، قىزىم! قاچ، مەختۇمسۇلا! — دەپ ۋارقىرىدى مۇتەپەككۈر ئاتىلىق مېھىر — مۇھەببىتىدە بار ئاۋازى بىلەن قىزىغا قاراپ. قورقۇپ كەتكەن مەختۇمسۇلا

ئاھۇنىڭ كۆزلىرىدەك قاپقارا كۆزلىرىدىن تارام - تارام يېشىنى تۆكۈپ، تاغنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە قاچتى. ئۇ تاغ باغرىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى چاتقاللىقلارغا كىرىۋېلىپ، توختىماي يۈگۈردى. قارا قۇش ئۇچۇپ كەلسىمۇ، تىكەنلىك، قويۇق چاتقاللىقلارنىڭ ئارىسىغا كىرەلمەي كېتەتتى. يۈسۈف سەككاكى قىزغا قاراپ ۋارقىرايتتى. — مەختۇمسۇلا! چاتقاللىقلارنىڭ ئارىسى بىلەن قاچقىن! ئۇنىڭ ئىچىدىن زادىلا چىقما! قارا قۇش چاتقاللىقلار ئىچىگە كىرەلمەيدۇ!... شۇ چاغدا ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئايتولدى پەيدا بولدى.

— ئايتولدى! — دەپ ۋارقىردى سەككاكى يەنە بار ئاۋازى بىلەن، — مەختۇمسۇلانى ئەپچىڭ! مەن ئۇنى سىزگە تاپشۇردۇم!...

ئايتولدىنىڭ ئاستىدا قومۇشتەك قۇلاقلىرى دىڭ، يۈگەن سىرىپ چاپچىۋاتقان ئاق قاشقىلىق جەرەن ئات بولۇپ، ئۇ مەختۇمسۇلانى ئېگەرگە ئېلىپ، ئۆزى كەينىدە ئولتۇرۇپ چاتقاللىق ئارىلاپ ماڭدى. جەرەن قاشقا بولۇشىغا چېپىپ، چاتقاللىقلار ئارىسىدا ئاخىر كۆرۈنمەي قالدى...

قارا قۇش سەككاكىغا ھۇجۇم قىلاتتى. گويا ئۇ: «قىزىڭنى قاچۇرۇۋەتكەن سەن!» دېگەندەك، مۇتەپەككۈردىن ئۆچ ئېلىشقا ئۇرۇناتتى. گاھ ئۇ يېيىلغان قاناتلىرى بىلەن ئۇرسا، گاھ ئۆتكۈر تىرناقلىق پۇتلىرى بىلەن تېپەتتى؛ مۇتەپەككۈرنىڭ يېشىنى ئىككى پۇتلىرى ئارىسىغا قىسىپ كۆتۈرۈپ ئاسمانغا ئاچقىپ كېتىدىغاندەك ھەرىكەت قىلاتتى. ئىككى قولى بىلەن

بېشىنى توسۇپ تۆۋەنگە يۈگۈرۈپ چۈشۈۋاتقان سەككاكى يېقىلىپ دوملاپ كەتتى. ئۇ دوملىغانچە چاتقاللىققا كېلىپ بىر تالغا ئۇرۇلدى. مۇتەپەككۈر كۆزىنى ئاچقاندا، قارا قۇشنىڭ نېرىدا ئۆزىگە قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. يۈسۈف سەككاكى ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭاي دېيىشىگە يوغان قارا قۇش يەنە ئۇنىڭغا ئېتىلدى. ئۇ قاتتىق بىر ۋارقىراپ ئويۇقسىدىن ئويغىنىپ كەتتى. ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ، ئۆپكىسى ئاغزىغا تېقىلىپ قالغان «دۆلەت ئۇستازى» كۆڭلىكىنىڭ ئۇزۇن يەڭلىرى بىلەن يۈز - كۆزىنى ئېرتىپ يېنىغا قارىدى. قەدىناس ئايالى يېنىك پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتاتتى. دېرىزە تېخى يورۇمىغان بولۇپ، تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇق ئۆي ئىچىنىمۇ ئېنىق كۆرسەتمەيتتى...

سەككاكى كۆرگەن چۈشنى ئەسلىدى.

«بۇ ئادەتتىكى قارا بېسىشمۇ يا ئالدىمدىكى تەقدىرىمدىن بېرىلگەن بېشارەتمۇ؟ - دەپ ئويلىغان مۇتەپەككۈر بىردەم جىم تۇرۇپ قالدى، - قارا قۇش ئامىدمۇ؟! ئۇ مېنىڭدىن باشقا تەرەپلەردە ئۆچ ئالماي، ئەمدى «ئاشىقلىق» تونىنى كىيىپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇنىڭ غەزىرى راستلا مەختۇمسۇلانى ئېلىشمۇ ياكى مېنىڭ بەرمەيدىغانلىقىمنى باھانە قىلىپ ماڭا قارشى چىقىشمۇ؟! ئۇ نېمىدەپ قارشى چىقار؟! ماڭا قانداق تۆھمەتلەرنى ئارتىپ، قانداق قارىلار؟! ياق، ئۇ بۇ يول بىلەن مېنىڭدىن ئۆچ ئالمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ... ئامىد... سەككاكى خىيالىنى داۋاملاشتۇرالمىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەلگەن بىر

دەھشەتلىك ئويدىن پۈتۈن بەدىنى شۈركۈنۈپ، سوغۇق تەر چىقىپ كەتتى، — ئۇ، شۇنداقمۇ قىلارمۇ؟!...»
مۇتەپەككۇرنىڭ كۆز ئالدىدىن ھۆرىگۈل پاچىئەسىنىڭ پۈتۈن جەريانى چاتما سۈرەتلەردەك تىزىلىپ ئۆتتى. بۇ چاتما سۈرەتلەردىن يۈسۈف سەككاكى پۈتۈن بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ شۈركۈنگەن دەھشەتنىڭ بېشىغا كېلىدىغانلىقىنى چەتكە قاقالمىدى. ھەممە ئەسكىلىكنى قىلىشتىن يانمايدىغان ئامىدىنىڭ بۇ ئىپلاسلۇقىنىمۇ قىلىدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. ئۇ ئاخىرقى ئوشۇقنى ئېيتىپ، مەختۇمسۇلانى چىرايلىق قىز — چوكانلارغا ئامراق چاغاتايغا سالا قىلىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا، يۈرىكىگە پىچاق سانجىلغاندەك ھوشىدىن ئايرىلغىلى تاس قالدى. مۇتەپەككۇر ئاستا ئىگراپ، ئارقىدىن ئېغىر خورسىندى...

بۇ يۈرەكنى يەيدىغان ئېغىر خىياللاردىن قۇتۇلۇش نىيىتىدە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشككە قاراپ ماڭدى. ئۇ تالاغا چىققاندا تاڭ قاراڭغۇسى يەنىلا داۋاملىشىۋاتاتتى. كۈنچىقىش تەرەپتىمۇ يورۇقلۇق كۆرۈنمەيتتى. ئاسماندا سان — ساناقسىز يۇلتۇزلار چىمىرلاپ ياناتتى. ئاخىرلىشىۋاتقان قىشنىڭ ھاۋاسى سوغۇق بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن بىلىنەر — بىلىنمەس باھارنىڭ پۇرىقى كېلەتتى.

سەككاكى پۈتۈن قايغۇ — ھەسرەتنى بىلەن بىر ئاھ ئۇرۇپ، پېشايۋاندىن چۈشۈپ خالا تەرەپكە ماڭدى...

ئون ئۈچىنچى باب

كېچىدە ئوقۇلغان نىكاھ

يۈسۈف سەككاكى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلگەن نورۇز مەرىكىسىدىن كېيىن، ئوردىدىكى بىرقانچە ئالىم ۋە ئەدىبلەرنى يېنىغا ئېلىپ، ئىنايتۇللاغوجا باشچىلىقىدىكى مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ قوغدىشىدا يىراق سەپەرگە چىقتى. ئۇ چاغاتاينىڭ ئېڭىدىن ئۆتكۈزۈپ، سەمەرقەند قاتارلىق بىر قىسىم چوڭ شەھەرلەردىكى ئىلىم - پەن، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنىڭ يېقىنقى يىللاردىكى تەرەققىياتى، جۈملىدىن، ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئۇ يەرلەردە ئىشلىتىلىش ئەھۋالىنى بىلىش نىيىتىدە ئاتلاندى...

مۇتەپەككۇرنىڭ سەپىرى كۆڭۈللۈك ۋە ئۇتۇقلۇق بولدى. چاغاتاي خانلىقى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ئوتتۇرا ئاسىيانى مەركەز قىلغان كەڭ زېمىندا ياشىغۇچى ئۇرۇق ۋە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا شەكىللىنىۋاتقان تىلنىڭ بىۋاسىتە ئالاقە رولىنى ئويناپلا قالماي، ئەدەبىي ئىجادىيەتتەمۇ ئورتاقلىق شەكىللەندۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرگەن «دۆلەت ئۇستازى» ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، ھاياجىنىنى باسالماي قالدى. گەرچە بۇ رايوندا ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىنىڭ تىللىرىدا قىسمەن

يەرلىك ئالاھىدىلىكلەر بولسىمۇ، ئەمما شەكىللىنىۋاتقان تىل ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت جەھەتتىكى ئورتاقلىق بارغانسېرى ئۈستۈن ئورۇننى ئىگىلەۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سەككاكى: «بۇ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ بۇ رايوندىكى يېڭى تەرەققىياتى» دەپ باھا بەردى.

مۇتەپەككۇر باشلىغان تەكشۈرۈش ئەترىتى باھار ئاخىرلىشىۋاتقان كۈنلەردە شاد - خۇرام ھالدا مەركىزىي شەھەر ئالمالىققا قايتىپ كەلدى. ئۇلار ئالمالىق شەھىرىنىڭ كۈنپېتىش دەرۋازىسىدىن كىرىۋاتقاندا، كەچكى شەپقەتنىڭ ئاخىرقى قىزغۇچ شولىلىرى دەل - دەرەخلەرنىڭ ئۆچىلىرىدا، شىمالدىكى تاغلارنىڭ چوققىلىرىدا چاقنايتتى...

چاغاتاي سەككاكىنىڭ كېلىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتەتتى. ئۇ ئامىدىنىڭ دۆلەت ئۇستازىغا قىلىۋاتقان زەھەرلىك سۈيىقەستىنى بىلمەي، ئالەمدە تەڭدىشى يوق گۈزەل مەختۇمسۇلانى ئۆز ئەمرىگە ئېلىش ئويىدا خۇشال بولۇپ، سەككاكىنىڭ بىلىدىغان يولىغا ئىنتىزارلىق بىلەن قاراتتى. ئامىد مۇتەپەككۇر كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسى ئەتىگەندە كېلىپ دۆلەت ئۇستازىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئۆزىگە يەتكۈزگەندە، چاغاتاي خۇشاللىقتىن ئورنىدا ئولتۇرالماي قالدى.

— بۇ تازا ياخشى پۇرسەت، — دېدى خاباش سەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرى تېخىمۇ يوغاناپ - چەكچىيىپ، ئۆزىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ئولتۇرغان خانغا خۇشامەت بىلەن تىكىلىپ، — ئۇنىڭدىن ھال سورىغان بولۇپ ھازىرلا ئۆيىگە بارسىلا! بۇ ئۇنىڭ پەرىزاتىتەك قىزىنى كۆرۈشلىرىنىڭ ئەڭ ياخشى پۇرسىتى، بۇنداق

ياخشى پۇرسەت يەنە كەلمەيدۇ. ھەرقانداق مۇھىم
ئىشلىرى بولسىمۇ، خان ئالىيلرى، ئورۇنلىرىدىن
تۇرسىلا! تەقدىر سىلىگە بېرىۋاتقان بۇ ئالتۇندەك
پۇرسەتنى قوللىرىدىن چىقىرىپ قويمىسىلا!...

ئامىدىنىڭ ھەر كۈنى دېگۈدەك ماختاشلىرى بىلەن باش
مەسلىھەتچىنىڭ قىزى مەختۇمىسۇلانىڭ گۈلدەك
جامالىنى بىر كۆرۈشكە تازا ئىنتىزار بولغان
خوتۇنپەرەس چاغاتاي ئۆز ۋەزىرىنىڭ سۆزىنى توغرا
تاپتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئامىدىقۇمۇ قارىماي ئىشككە
قاراپ يول ئالدى...

چاغاتاي كەلگەندە سەككاكى ئۆزىدىن ھال سوراپ
كەلگەن مېھمانلارنى ئۈزىتىپ، دەرۋازا ئالدىدا تۇراتتى.
ئۇ ئارغىماق ئېتى ئۈستىدە غادىيىپ ئولتۇرغان خاننى
كۆرۈپ، بىردىنلا پۈتۈن ئەزايىغا ۋەھىمە كىرىپ،
بېشىدىن تۈتۈن ئۆرلەپ چىقتى. بۇ ۋەھىمە باشقا ۋەھىمە
ئەمەس، سەپەرگە چىقىش ئالدىدىكى ئۆزىنى قىيىنغان
ۋەھىمە بولۇپ، گويا خان ئارزۇلۇق قىزىنى ئالغىلى
كەلگەندەك چىرايى تۈرۈلۈپ، كۆزلىرى چاقناپ كەتتى...
مۇتەپەككۈر تېزلا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، خاننىڭ ئالدىغا
كەلدى. ئۇ ئادەتتىكىدەك قول باغلاپ سالام قىلىپ،
ئىنايتۇللاغوجىغا قارىدى.

— نېمىگە قاراپ تۇرىسىز، ھۆرمەتلىك چاغاتاي
جانابلىرىنى ئاتتىن چۈشۈرۈڭ!...

ئىنايتۇللاغوجا يۈگۈرۈپ بېرىپ، خاننى قولتۇقىدىن
تۇتۇپ ئاتتىن چۈشۈردى. ئېگىز بويلۇق، قەددى —
قامەتلىك، قاۋۇل چاغاتاي دۆلەت ئۇستازىنىڭ يېنىغا
كېلىپ، ساق — سالامەت قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ
خۇشال بولغانلىقىنى دېدى. سەككاكى رەھمەت ئېيتىپ،

خاننىڭ ئۆزىنى ھەممىدىن ئۈستۈن كۆرىدىغان تەكەببۇرلۇقى بىلەن جاھىللىقى چىقىپ تۇرىدىغان مۈشۈكنىڭ كۆزىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىدىن بىر سىرلىق تۇيغۇ كۆردى. مۇتەپەككۇرنىڭ يۈرىكىگە شۇرىدە قىلىپ ئاغرىق كىرىپ، بۇغداي ئوڭ چىرايىمۇ تۇرۇلدى. سەككاكى ئىنايتۇللاغوجىغا باشقا مېھمانلارنى ئۈزىتىپ قويۇشنى تاپىلاپ، ئۆزى يەنىلا ئىچكى دۇنياسىدا بولۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەرنى بىلىندۈرمەي چاغاتاينى ئۆيگە باشلىدى...

راستلا يۈسۈف سەككاكىنىڭ ئالدىدا چوڭ سىناق تۇراتتى. بىر ئۆمۈر ئىجرا قىلىپ كەلگەن ئېڭى، ئەل - يۇرتىغا بولغان مۇھەببىتى، ئەدەپ - ئەخلاقى، مىللىي ئىززىتى، ئىنسانىي ئار - نومۇس، ۋىجدانى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان قىزىنى چاغاتايغا بېرىش - بەرمەسلىكى ئۇنىڭ ھايات - ماماتلىقىغا بېرىپ چىتىلاتتى. بەرسە ئۆتكەن ئۆمرىگە خائىنلىق قىلىپ، خاننىڭ ھۆرمەتلىك قېيىنئانىسىغا ئايلىنىپ، سۆيۈملۈك ئەل - يۇرتىدىن، گۈزەل ئەدەپ - ئەخلاق ۋە مىللىي ئىززەت - ھۆرمىتىدىن، پاك ئار - نومۇس، ۋىجدانىدىن ئايرىلاتتى، بەرمىسە ئۇلۇغ ھاياتى خەتەر ئىچىدە قالاتتى...

چاغاتاي ھويلىغا كىرىپ ھەممە ياققا، پېشايۋان ئۈستىدىكى ئۆيلەرگە گىدەيگەن ھالدا بىر كىشىنى ئىزدەۋاتقاندا قاراشقا باشلىدى. ساھىبخانا باشلىغان پېشايۋان ئۈستىدىكى ئالاھىدە ياسالغان سارايغا كىرگۈچە ئۇنىڭ مۈشۈكنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى ئىزدىشىنى زادىلا توختاتمىدى.

سارايغا كىرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، مۇتەپەككۇر چاغاتاينىڭ ھال - ئەھۋالىنى يەنە بىر سورىدى. خان ئاغزىنىڭ ئۇچىدىلا جاۋاب بېرىپ، دۆلەت ئۇستازىنىڭ سەپىرى ھەققىدە گەپ قىلمىدى. ئارىدىكى ئوڭايسىزلىقنى يوقىتىش ئۈچۈن، سەككاكىي ئۆزىنىڭ سەپىرى ھەققىدە سۆزلەشكە باشلىدى. ئۇ خاننىڭ دىققىتىنى ئۆزىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا سەپىرىگە تارتىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى يامان نىيىتىنى ئۇنتۇلدۇرۇشقا ئورۇناتتى.

— دۆلەت ئۇستازى! — دېدى چاغاتاي دېرىزە تەرەپكە تىكىلگەن كۆزلىرىنى مۇتەپەككۇرگە يۆتكەپ، — بولدى، سەپىرىڭىز ھەققىدىكى مەلۇماتلارنى ئوردىغا بارغاندا سۆزلەيسىز، — ئۇ ئېچىلغان ئىشكە سۆزىدىن توختاپ قاراپ قالدى. ئۆيگە شرە كۆتۈرۈپ ئايتولدى كىرىپ كەلدى. ئۇ شرەنى تاپسىدا قويۇپ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان چاغاتايغا قول باغلاپ سالام قىلدى، ئاندىن شرەنى كۆتۈرۈپ كېلىپ خاننىڭ ئالدىغا قويدى.

— بۇ ئوغلۇم ئايتولدى! — دېدى ساراينىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى دېرىزىلەرنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ساھىبخانا چاغاتايغا قاراپ.

خان قەددى - قامەتلىك، كېلىشكەن يىگىتنىڭ بېشىدىن - ئايىغىغىچە قاراپ چىقىپ، سەككاكىيغا تىكىلدى:

— ئوغلنىڭىز ئوقۇغانمۇ؟! نېمە ئىش قىلىدۇ؟

— ئوقۇغان! — دېدى مۇتەپەككۇر ئېغىر بىر

خورسىنىپ، — ئۆينىڭ ئىشلىرى بىلەن!...

— بولماپتۇ! — دېدى چاغاتاي، — ئوردىغا بېرىپ

ئىشلىسۇن، مەن ئوردىبېشىغا ئېيتىپ قويىمەن، —
ئەقىللىك ۋە قۇۋۋەت خان پۇرسەت كەلگەنلىكىنى بىلىپ،
بىردىنلا چىرايىغا بىلىنەر — بىلىنمەس كۈلكە
يۈگۈرتتى، — نېمىشقا ئائىلىڭىزدىكىلەر كىرىپ ماڭا
سالام قىلمايدۇ. ئوغللىڭىزنىڭ كۆردۈم. ئايالىڭىز بىلەن
قىزىڭىز كىرسۇن. تونۇشۇپ قالايلى!...

سەككىز قىيىن ھالەتتە قېلىپ، دەسلەپتە نېمە
دېيىشنى بىلمەي تېڭىرقاپ قالدى، ئەمما ئۇ تېزلا ئۆزىنى
تۇتۇۋېلىپ: «باشقا كەلگەندە باتۇر» دېگەندەك، شىرەگە
نازۇنېمەتلەرنى ئەكىرىپ تىزىۋاتقان ئوغللىغا قارىدى.

— ئاپاڭ بىلەن سىڭلىڭىنى چاقىرىغىن! كىرىپ خانغا
سالام بەرسۇن! — دېدى مۇتەپەككۈر چىشىنى چىشىغا
بېسىپ، شۇ تاپتا ئۇ ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك
بولۇپ ئولتۇراتتى. يۈسۈف سەككىزىنىڭ قارا ۋە
ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى بىر سېھىر، بىر خاسىيەت
باردەك كۆرۈنىدىغان كۆزلىرى چاقناپ، ئېڭىكىنى قويۇق
بۇرۇتقا تۇتىشىپ كەتكەن ساقىلى قاپلىغان بۇغداي ئوڭ
چىرايى تۇتۇلۇپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئەگەر ئالدىدا
ئولتۇرغان ئادەم چاغاتاي بولمىغان بولسا، ئۇنى شۇ تاپتا
ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىۋېتەتتى.

ئادەتتىكى كىيىملىرى بىلەن تىللاخان ساراينىڭ
ئىشىكىدە كۆرۈندى. ئۇ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ
ئېگىلىپ سالام قىلدى. تولغان ۋە قامەتلىك ئايالنىڭ
ئىككى مەڭزى شەپقەتكە قىزارغان چىرايىدا تەبەسسۇم
كۆرۈنەتتى. ئۇ سالام قىلىپ بولۇپ ماڭاي دېۋىدى،
چاغاتاي ئېغىز ئېچىپ قالدى.

— قىزىڭىز كەلمىدىغۇ؟

«جىننىڭ قەستى شاپتۇلدا!» دېگەندەك، چاغاتاينىڭ كۆرمەكچى بولۇۋاتقىنىمۇ قىزى ئىكەنلىكىنى بىلگەندە، مۇتەپەككۇرنىڭ گۇمانى تۇماندەك كۆتۈرۈلۈپ، ئالايتەن مەختۇمسۇلانى كۆرگىلى كەلگەنلىكىنى بىلدى. بۇ ئۆزىگە پۈتۈن چىش - تىرنىقى بىلەن قارشى ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئامىدىنىڭ ئىشى ئىكەنلىكىگىمۇ كۆزى يەتتى. — كىرىۋاتىدۇ! — دېدى تىللاخان ئىشىكنىڭ ئالدىدىن كەينىگە يېنىۋېتىپ.

مەختۇمسۇلامۇ ئادەتتىكى كىيىمى بىلەن ئىشىككە كەلدى. چاغاتاي چۆچەكلەردىكى پەرىزاتلارغىلا ئوخشايدىغان مەختۇمسۇلانى كۆرۈپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى.

— دۆلەت ئۇستازى! — دېدى ئۇ مەختۇمسۇلادىن كۆزىنى ئۈزلەلمەي قاراپ تۇرۇپ، — قىزىڭىز راستلا چىرايلىقكەن! كۆرگەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئەقىل - ھوشىنى ئالىدىكەن...

سەككاكى چاغاتاي ئۆيىگە كېلىپ كەتكەندىن كېيىن، ھەر خىل ۋەھىمىلىك خىياللاردىن خالىي بولالمايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنى ھەممىدىن بەكرەك ئارزۇلۇق قىزى مەختۇمسۇلانىڭ تەقدىرى ئويغا سالاتتى. مۇتەپەككۇر ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، قىزىنى ياتلىق قىلىۋېتىشنىڭ تازا ۋاقتى كەلگەنلىكىنى بىلدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا بېقىۋالغان ئوغلى ئايتولدى كەلدى. «مانا، بۇنىڭدىن ئارتۇق يىگىت بولامدۇ؟!» ئالتۇن

ئۈزۈككە ياقۇت كۆز، دېگەندەك، ئىككىسى بىر - بىرىگە
تازا باب كېلىدۇ!...» مۇتەپەككۇرنىڭ كۆز ئالدىغا
ئايىتولدى بىلەن مەختۇمسۇلانىڭ بىر - بىرىگە مېھىر -
مۇھەببىتى بىلەن تىكىلىپ قالىدىغانلىقى كەلدى...

«ئىككىسى ئاكا - سىڭىللاردەك بىر ئائىلىدە بىللە
چوڭ بولغان بولسىمۇ، ئاتا - ئانىسى باشقا - باشقا
بولغانلىقتىن ئىككىسىنىڭ بېشىنى چېتىپ قويسام
بولىدۇ» دەپ ئويلىغان يۈسۈف سەككاكى ئاخىر ئايىتولدى
بىلەن مەختۇمسۇلانى چېتىپ قويۇش قارارىغا كەلدى...

مۇتەپەككۇرنىڭ بۇنداق ئوي ۋە قارارغا كېلىشىگە،
ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا ئۆيىگە كېلىپ كەتكەن چاغاتاي
سەۋەبچى بولدى. بىر چوڭ خانلىقنىڭ خانى بولغان
چاغاتاينىڭ باش مەسلىھەتچىسى سەپەردىن كەلگەنلىكىنى
ئاڭلاپلا، ئويۇل - توپۇل ئۆيىگە يېتىپ كېلىشى
سەككاكىنى ئويلاندۇرۇپ قويدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە،
ئەيش - ئىشرەتكە ئامراق خوتۇنپەرەس خاننىڭ:
«نېمىشقا ئايالىڭ، بالىۋاڭ كىرىپ ماڭا سالام
قىلمايدۇ!» دېيىشىنىڭ تېگىدە بىر يامان غەرەز باردەك
بىلىنىپ كەتتى...

«چاغاتاينىڭ كەلگەنلىكىمنى ئاڭلاپلا ئۆيۈمگە
كېلىشى، ئايالىم ۋە بالىلىرىمنىڭ ئۆزىگە سالامغا
كىرىشىنى تەلەپ قىلىشى ئالدىن پىلانلانغاندەك قىلىدۇ.
بۇنىڭ كەينىدە ماڭا چىش - تىرنىقى بىلەن قارشى
تۇرۇۋاتقان ئامىد يوقمۇ؟! ياق! بۇنىڭ ھەممىسى خاننىڭ
ئەيش - ئىشرەت، خوتۇن - قىزلارغا ئامراقلىقىنى
بىلىدىغان خاباشنىڭ قىلىۋاتقان شۇملۇقى! جېنىمدىن
ئەزىز قىزىمنى چاغاتايغا سالا قىلىپ، خان بىلەن

ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدىن پۇرقىرىتىپ قارا قۇيۇن چىقىرىپ، مېنى كۆزىدىن يوقىتىش، مانا بۇ ئامىدىنىڭ تۈپ غەرىزى!» دېگەنلەرنى ئويلىغان مۇتەپەككۇر ئىككى كۈننى چاغاتايدىن بىرەر سادا چىقامدىكىن دەپ تىڭشاپ ئەندىشىدە ئۆتكۈزدى، لېكىن چىڭگىزخاننىڭ ئوغلى دۆلەت ئۇستازىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا قىلغان سەپىرى ھەققىدىمۇ بىر ئېغىز گەپ سورىماي، بىر ياققا كېتىپ قالغاندەك ئوردىدىمۇ كۆرۈنمىدى. سەككىز كۈن ئۆزى قوبۇلخانىسىغا كىرىپ، سەپىرى ھەققىدە بىرنېمە دېيىشنى خالىمىدى. نېمىشقىدۇر ئۇ چاغاتايغا ئۇچراپ قېلىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇۋاتقاندا كۆرۈنەتتى. بەلكىم، مۇتەپەككۇر قىزى ھەققىدە چاغاتاينىڭ گەپ ئېچىپ قېلىشىدىن قېچىپ ئۇنىڭ ئالدىغا كىرمىگەندۇ؟!...

بۈگۈن جۈمە. جۈمە نامىزىنى ئالمالىقنىڭ چوڭ مەسچىتىدە ئوقۇپ، ئۇدۇل ئۆيىگە قايتىپ كەلگەن مۇتەپەككۇر، پېتىر مانتىغا گۆش توغراۋاتقان ئايالىغا قاراپ، ياغاچ سۈپىنىڭ دېرىزە تەرەپتىكى چېتىدە پۇتىنى ئالماپ ئولتۇراتتى. ئۇ قوش قەۋەت كۆرىپىدە تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئايالىنىڭ مايلىق قوي گۆشىنى ئالدىرىماي، بىر خىل چوڭلۇقتا توغراۋاتقانلىقىغا قاراپ تۇردى. يۈسۈف سەككىز كۈننىڭ خاسىيەتلىك كۆزلىرى گۆش توغراۋاتقان ئايالىنىڭ قوللىرىدا بولسىمۇ، ئۆزىنى قىيناۋاتقان خىياللىرى يەنىلا ئارزۇلۇق قىزىدىن نېرى كېتەلمەيتتى.

— تىللا! — دېدى كەڭ پېشانىسىدە سۈزۈك، ئۇششاق تەر تامچىلىرى چاقناپ، ئىككى مەڭزى ئېچىلغان قىزىلگۈلدەك قىزارغان جورىسىغا تىكىلگەن

مۇتەپەككۇر، — چاغاتاي ئۆيىمىزگە كېلىپ كەتكەندىن
بېرى ئېغىر ۋە ۋەھىمىلىك خىياللاردىن قۇتۇلالماي
قالدىم. ئامىد دېگەن ئادەم سۈرەتلىك ھاياتىنىڭ
ئەلچىلىرىگە قىزىمنى بەرمەيدىغانلىقىمنى دېگىنىمدىن
كېيىن، بۇ ماڭا چىش — تىرنىقى بىلەن قارشى
چىقىۋاتقان مۇناپىق تىنچ ياتىمىغاندەك قىلىدۇ. ئۇ مېنى
يىقىتىشنىڭ كويىدا چاغاتايغا مەختۇمسۇلانى تازا ماختاپ
بەرگەندەك كۆرۈنىدۇ. ئەيش — ئىشرەت، خوتۇن —
قىزلارغا ئامراق بۇ خان مەختۇمسۇلانى بىر كۆرۈش
نىيىتىگە كەلگەن بولسىمۇ، مەن يوق بىزنىڭ ئۆيىگە
كېلەلمىگەندەك قىلىدۇ. بولمىسا، مېنىڭ كەلگىنىمنى
ئاڭلىغان چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى بىزنىڭ
ئۆيىگە ئالدىراپ — تېنەپ يېتىپ كېلەمدۇ؟! ئۇنىڭ:
«ئايالىڭ، بالىلىرىڭ كىرىپ نېمىشقا ماڭا سالام
قىلمايدۇ!» دېيىشىمۇ مەختۇمسۇلانى كۆرۈش ئۈچۈن
ئىشلەتكەن چارىسى. چاغاتاينى بۇ كويغا سالغان، خاننىڭ
خۇي — پەيلىنى ئوبدان بىلىدىغان ئامىد!...

تىللاخان گۆش توغراشتىن توختاپ، ئېرىنىڭ
سۆزلىرىنى ئۇن — تىنسىز، قاپقارا كۆزلىرىنى
چاقىتىپ ۋەھىمە بىلەن ئاڭلايتتى. قازان بېشى تەرەپتە
ئولتۇرغان ئايال ئېرىنىڭ سۆزلىرىدىن چۆچۈگەندەك
بىر قىياپەتتە ئېرىگە قارايتتى. سەككەكى ئېغىر ئوھ
تارتىپ، بىردەم ئويلىنغاندەك جىم تۇرۇپ قالدى.

— مەن، — دەپ يەنە سۆزىنى باشلىدى ئايالىغا قاراپ
مۇتەپەككۇر قارا ۋە قويۇق ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ،
ئۇنىڭ ئىككى مەڭزى سەل — پەل پۇلتىيىپ چىققان
بۇغداي ئوڭ چىرايىدىن يەنە شۇ ۋەھىمە بىلەن خىيال

پۇر قىراپ ئۆرلەيتتى، — مەختۇمسۇلانى مۇشۇ بىرنەچچە كۈن ئىچىدە ياتلىق قىلىۋېتىشنى ئويلاپ قالدىم. ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ يەنىلا ئايتولدىنى لايىق كۆردۈم. مەختۇمسۇلانىڭ قېنى بىلەن ئايتولدىنىڭ قېنى بىر ئەمەس. ئىككىسى بىر ئائىلىدە ئاكا — سىڭىلدەك بىللە ئۆسكەن بولسىمۇ، ئاتا — ئانىسى باشقا — باشقا. ئىككىسىنى چېتىپ قويساق، دىن ۋە ئۆرپ — ئادەت قائىدىمىزگىمۇ خىلاپ كەلمەيدۇ. سەن قوشۇلساڭ، تىللا، ئىككىسىنىڭ بېشىنى چېتىپ قويمايلى!...

تىللاخاننىڭ روھىي جەھەتتىن ھېچقانداق تەييارلىقى بولمىغانلىقتىن، ئېرىنىڭ سۆزلىرىدىن گاڭگىراپ قالدى. شۇ كۈنگىچە ئېرى بىلەن سەن — پەن دېيىشىپ باقمىغان، ئېرى كەلسە ئاستىغا قوش قەۋەت كۆرپە سېلىپ ئىززەت — ھۆرمىتىنى قىلىدىغان، كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى كىر قىلماي، تامىقىنى ۋاقتىدا بېرىپ كېلىۋاتقان ۋاپادار ئايال نېمە دېيىشنى بىلمەي بىرھازا ئېرىگە قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ چاقناپ كەتكەن كۆزلىرىدىن نېمە دەيدىغانلىقىنى بىلەلمەيۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— ئىككىسى نېمە دەيدىكەن! بېشىنى چېتىپ قويغان تەقدىردىمۇ، ئۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بېقىشىمىز كېرەككۇ؟!...

— مېنىڭ ساڭا بۇلارنى دېيىشىمنىڭ سەۋەبىمۇ، بۇ ئىشنى مەختۇمسۇلانىڭ دەپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى بىلىپ باقساڭ دېيىشتىن ئىبارەت. تىللا، بۇ ئىشنى كېچىكتۈرمەي بىر — ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە قىلىپ، مەختۇمسۇلانىڭ جاۋابىنى ئېلىپ بەرگىن! كۆڭۈل دېگەن

ئاجايىپ ئۇلۇغ، ئۇنىڭدا بىر ئىشلارنى ئالدىن سېزىدىغان
بىر خاسىيەت بار. مېنىڭ كۆڭلۈم بىر يامانلىقنىڭ
شەپسىنى سەزگەندەك بولۇۋاتىدۇ. يامانلىقنى
ئويلىمىغىچە ياخشىلىق يوق. ئىشقىلىپ، بۇ ئىشنى
تېزرەك بىر تەرەپ قىلىۋېتەيلى!...

— بىرقانچە كۈن بولدى، مېنىڭ ئوڭ قاپقىم
توختىماي تارتىدىغان بولۇپ قېلىۋىدى، تارتقىنى مۇشۇ
ئىشلار كەن - دە!...

سەككاكى ئايالىنىڭ سۆزىگە بىرنېمە دېمەي،
ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا ماڭاي دەپ تۇرۇشىغا دەرۋازىنىڭ
زەنجىرى شاراقلاپ قالدى.

— كىملىرىدۇر بۇ! — دېدى قاش - قاپقى تۇرۇلگەن
يۈسۈف سەككاكى ئىشىككە قاراپ قەدەم تاشلاپ،
تىللاخانمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، توغرىغان گۆش، دۆشە،
يوغان پىچاق، ئاستىغا سالغان داستىخانلارنى
يىغىشتۇرۇشقا باشلىدى.

ئايىتولدى باشلاپ كىرگەن ئىككى مېھماننى كۆرۈپ،
سەككاكى ھەيران قالدى. ئىككىلىسى ئوردىنىڭ ئۇيغۇر
پۈتۈكچىلىرى بولۇپ، دائىم بىللە يۈرىدىغان يېقىن
ئاغىنىلەردىن ھېسابلىناتتى. بوي ئېگىزرەكنىڭ ئىسمى
كېرەمقارى بولۇپ، ئاق يۈزلۈك، ساقال - بۇرۇتىنىڭ
تايىنى يوق كوسا ئادەم ئىدى. يەنە بىرىنىڭ ئىسمى
نىيازموللا بولۇپ، كېرەمقارىدەك ئېگىز بولمىسىمۇ،
پاكارغا كىرمەيتتى. ئۇنىڭ ئۇچلۇق ئېڭىكىدە خۇددى

ئۆچكىنىڭ ساقلىنىدەك سىم ساقلىقى، تۆشۈكلىرى
يۇقىرىغا قارىغان پۇچۇق بۇرىنىڭ ئاستىدا قويۇق
بۇرۇتى بولۇپ، سەل قىسىلىپ تۇرىدىغان سول كۆزى
ئوڭ كۆزىدىن كىچىكتەك كۆرۈنەتتى.

ئۇلار قوللىرىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلىشقاندىن كېيىن،
ھال - ئەھۋال سوراشتى.

«بۇ ئىككىسى نېمىگە كەلگەندۇ؟! ماڭا دەيدىغان بىرەر
ئىشى بارمىدۇ؟» دەپ ئويلىغان ساھىبخانا ئۇلارغا خىيال
بىلەن قارايتتى. سالام - سەھەتتىن كېيىن ئۆي ئىچىنى
قاچىلىغان جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، ساراينىڭ جەنۇب
تەرىپىدىكى دېرىزىسى يېنىدا ئولتۇرغان مۇتەپەككۇر
سۆز باشلىدى.

— مۇبارەك قەدىمىڭلار ئۆيىمىزگە يېتىپ قاپتۇ.
بىرەر ئىش بىلەن كەلگەنمىڭلار؟! — دېدى مۇتەپەككۇر
گىلەم ئېسىلغان شىمالىي تام تەرەپتە يۈكۈنۈپ
ئولتۇرغان كېرەمقارى بىلەن نىياز موللىغا قاراپ.

نىياز موللىدىن ئىككى - ئۈچ ياش چوڭدەك
كۆرۈنىدىغان كېرەمقارى يۆتلىۋېلىپ سۆز قىلىشقا
تەييارلاندى. ئۇنىڭ كوسا چىراي ۋە يوغان كۆزلىرىدە
ئەيمىنىۋاتقاندەك بىر ھېسسىيات ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— ھۆرمەتلىك سەككاكى جانابلىرى، بىز چاغاتاي
خاننىڭ ئەلچىلىرى بولۇپ كېلىپ قالدۇق...

سەككاكىنىڭ بېشىدا ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق
چىقىلغاندەك بولدى. پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن ئۆرلىگەن غەزەپ
ئوتى ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئېتىلىپ چىقاتتى. ئۇ نەچچە
كۈندىن بېرى ئازام بەرمىگەن ۋەھىمىلىك خىيالىنىڭ
رېئاللىققا ئايلانغانلىقىنى بىلدى. يۈسۈف سەككاكىنىڭ

كۆزلىرىگە چاغاتاينىڭ كەينىدە تۇرۇپ ھىجىيۋاتقان ئامىد كەلدى. مۇتەپەككۇر يۈرىكىنىڭ قات - قاتلىرىدىن تاشقىنلاپ چىقىۋاتقان غەزەپ - نەپرەت بىلەن ئۇنىڭغا شۇنداق بىر قارىدىكى، ئۇ ئۆزىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن يوللىرىدا تېخى بىر ئادەمگە بۇنداق نەپرەتلىنىپ قاراپ باقمىغانىدى.

مۇھەببەت بولمىسا، نەپرەتمۇ بولمايدۇ، بۇ ئىككىسى يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇققا ئوخشاش، بىر - بىرىگە قارىمۇقارشى بولسىمۇ، يەنە بىر - بىرىنى ئۆزىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىغا شەرت قىلىدۇ. بۇنداق شەرت قىلىشى: بىرى بولمىسا، يەنە بىرىمۇ بولمايدىغانلىقى بىلەنلا ئەمەس، بىرى قانچىلىك كۈچلۈك بولسا، ئىككىنچىسىمۇ شۇنچىلىك كۈچلۈك بولىدۇ دېگەنلىكتىن ئىبارەت.

ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك ئەل - يۇرتىنى، ئىززەت - ئابروى، ئار - نومۇسىنى جېنىدىنمۇ ئەلا بىلىدىغان ئۇلۇغ شۇ تاپتا چاغاتاينىڭ كەينىدە تۇرۇپ كۆرەڭلەپ ھىجىيۋاتقان ئامىدىنى ئېغىز چىشلىرى ئارىسىغا ئېلىپ چايناپ - چايناپ پۈركۈۋەتكىسى كېلىپ تۇراتتى. «بۇنداق مۇناپىقلاردىن بىزنىڭ كۆرگەنلىرىمىز ئازمۇ؟! ئۇلارنىڭ بۇ ئەزىز زېمىن ئۈستىدە مېڭىپ يۈرگىنىدىن يوقالغىنى ياخشى!»

كېرەمقارى ھەربىر سۆزىنى دانىمۇدانا چىقىرىپ سۆزلەيتتى. سەككاكى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى گاھ ئاڭلاپ، گاھ ئاڭلىنماي. قايناپ تېشىۋاتقان غەزىپى ئىچىدە قىيىنلىپ كېتىۋاتسىمۇ، يەنىلا ئەقىل ئاتلىق ئۇلۇغ ماشىنىسىنى ئىشقا سېلىپ، دىۋەيلەپ كەلگەن ئەجدىھاننىڭ ئاغزىدىن ئارزۇلۇق قىزىنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ

غېمىنى قىلاتتى. بىردىنبىر ئامال، مەختۇمسۇلانى ئايتولىدىغا مەخپىي نىكاھلاپ، نۇربەگنىڭ قېشىغا قاچۇرۇۋېتىش ئىكەنلىكىنى ئەمدى تېخىمۇ ئېنىق بىلدى...

— خان ئۆزلىرىگە ئوغۇل بولۇشنى خالايدىكەن...
خىيال قىلىۋاتقان سەككاكى كېرەمقارنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ ئاپپاق چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن ئىككى ئەلچى قورققىنىدىن رەڭگى ئۆچۈپ بىر - بىرىگە قارىشىپ قالدى. سۆزلەۋاتقان كېرەمقارى سۆزىدىن ئادىشىپ دۇدۇقلاپ قالدى. نىيازموللىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئۆزى شۈمىشەيدى.

— سەككاكى جانابلىرى، بىزدىن رەنجىمىسىلە! —
دېدى كېرەمقارى ساھىبىخانغا يېلىنغاندەك تىكىلىپ، —
چاغاتاي بېرىڭلار دېگەندىكىن، بىز ياق دېيەلمىدۇق. ئامالسىز كەلدۇق. بىلىدىلا، ياق دېسەك، بىگىز قولى بىلەن بىزنى كۆرسىتىپ جېنىمىزنى ئالىدۇ.

— بىلىمەن... ئۆكىلىرىم! سىلەردە گۇناھ يوق. گۇناھ باشقا بىرىدە! — يۈسۈف سەككاكى ئويلىغاندەك بىردەم تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — چاغاتاي ماڭا تۆت - بەش كۈن ۋاقىت بەرسۇن. مەن ئۆيدىكىلەر بىلەن سۆزلىشىپ ئاندىن جاۋاب بېرەي! ئېنىق جاۋابىنى تۆت - بەش كۈندىن كېيىن كېلىپ ئېلىڭلار!...

سەككاكى تازا ئاچچىقى كەلگەندە، تۆۋەن كالىپۇكىنى چىشلەپ ئالاتتى، مانا، ئۇ كالىپۇكىنى قانتىۋەتتى. ئۇ تۆۋەن كالىپۇكىنى بىردەم چىشلەپ تۇرۇپ، ئۆزىنى بىر ئاز بېسىۋېلىپ، ئاندىن يۇقىرىدىكى سۆزلەرنى قىلدى.

ئاچچىق ئادەمنىڭ ئەقلىنى يەيدۇ. ئاچچىقى قانچىلىك قاتتىق كەلسە، ئەقلىنىمۇ شۇنچىلىك كۆپ يەيدۇ. مۇتەپەككۇرنىڭ تۆۋەن كالىپۇكىنى چىشلەپ، ئۆزىنى بىر ئاز تۇتۇۋېلىپ سۆزلىشىمۇ، ئەقىل بىلەن ئاچچىقنىڭ مۇناسىۋىتىدىن تۇغۇلغان ياخشى چارە ھېسابلىناتتى.

— ئولتۇرۇڭلار ئىنىلىرىم! قوزغالدېڭلارغۇ؟! چاي ئىچىپ چىقىڭلار! — دېدى ساھىبخانا بايىقى بوراندىك كۆتۈرۈلگەن ئاچچىق ۋە روھىي ھالەتلىرىدىن خېلىلا پەسىيىپ.

— خوش! بىز قايتايلى، ئوردىدا يازىدىغان ئىشلار بار ئىدى، — دېدى كېرەمقارى ئورنىدىن تۇرۇۋېلىپ، نىزاموللا ئاللىقاچان ئورنىدىن تۇرۇپ بۇرادىرىگە قارايتتى.

تۈن كېچە... ئالمالىق شۇ تاپتا جىمجىت ئۇيقۇدا ياتاتتى. قارا باسقاندەك ئارىلاپ - ئارىلاپ ئاڭلىنىدىغان ئىتلارنىڭ ئاچچىق قاۋاشلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ياز كېلىۋاتقان باغۇبوستانلىق شەھەر شېرىن ئۇيقۇدا ئارام ئالاتتى...

مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ بىر تاللاشام يورۇتقان ئىچكىرىكى ئۆيىدە ئايتولدى بىلەن مەختۇم سۇلانىڭ نىكاھى ئوقۇلۇۋاتاتتى. ئۇنچىلىك چوڭ بولمىغان، ئاستىغا تەڭلىمات، تۆر تەرىپىگە بىر پارچە ئىمران نۇسخىلىق گىلەم سېلىنغان ئۆيىنىڭ تۆر تەرىپىدە سەككاكى بىلەن ئىنايتۇللاغوجا ئارىلىق قويۇپ

يانمۇيان، ئىككى پۇتى ئۈستىدە ئولتۇراتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ تەق - تۇرقى ۋە رەڭگىرىدا بىر خىل جىددىيلىك، خەۋپسىزلىككەندەك روھىي ھالەت ئىپادىلەنەتتى. ئۆيىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە، قوش قاناتلىق ئىشىكنىڭ سول تەرىپىدە تىللاخان بىلەن شەمشۇلۇقمەرلەرمۇ باشلىرىنى سېلىپ، جىددىي، ھېلىلا ئۆيىگە بىر قورقۇنچلۇق بالا - قازا بېسىپ كىرىدىغاندەك قىياپەتتە يانمۇيان ئولتۇراتتى. قاپاقلىرى ئىششىپ، كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن تىللاخاننىڭ تاتارغان چىرايىدىن قايغۇ - ھەسرەت تۆكۈلەتتى. ئۇ يىغلىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى.

مۇتەپەككۇرنىڭ ياردەمچىسى ۋە مۇھاپىزەتچىسى بولۇپ ئىشلەۋاتقان قاشلىرى كەڭ، قارا ۋە قويۇق سەمەرقەندلىك يىگىت، يوغان ۋە چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرىنى ئالدىدىكى ئاق داستىخان ئۈستىدە تۇرغان گۈللۈك پىيالىگە تىكىپ نىكاھ ئوقۇيتتى. گۈللۈك پىيالى ھەم ئىچىدە تۈزلۈك شاكىراب ۋە ئۇنىڭغا چىلانغان ئىككى نان پارچىسى كۆرۈنەتتى. بۇ نىكاھى ئوقۇلۇۋاتقان يىگىت بىلەن قىزنىڭ نىكاھى ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن يەيدىغان خاسىيەتلىك نان پارچىلىرى بولۇپ، ئۇيغۇرلارنىڭ تۈز بىلەن ناننى ھەممىدىن ئۇلۇغلايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرەتتى. بۇ تۈز، بۇ نان نىكاھى ئوقۇلۇۋاتقان قىز بىلەن يىگىتنىڭ ھاياتىغا تۈزدەك تەم كىرگۈزۈپ، ھاياتتا ئاندىك ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن ئىناق ياشىشىنى بىلدۈرەتتى.

بېشىنى سېلىپ ئولتۇرغان سەككاكىينىڭ

رەڭگىروىي مۇشۇ بىر - ئىككى كۈن ئىچىدە خېلىلا سارغىيىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. مۇتەپەككۇرنى ئوقۇلۇۋاتقان نىكاھنى ئاڭلاۋاتىدۇ دېگەندىن كۆرە، قاتتىق خىيال جاڭگىلىدا نېمىنىدۇر ئىزدەۋاتىدۇ، دېگەن تۈزۈكتەك قىلاتتى. ئۇنىڭ بىر سېھىر، بىر خاسىيەت چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى يەرگە تىكىلگەن بولسىمۇ، خىيال بىلەن نېمىلەرنىدۇر ئويلاۋاتقاندا كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ تەق = تۇرقى، رەڭگىروىي ۋە روھىي ھالىتىدىن بىر جىددىي جەڭگە ئاللىقاچان تەييارلىنىپ بولغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە چاقناۋاتقان خىيال، بۇ جەڭنى قانداق كۈتۈۋېلىش، قانداق قىلىش ئۈستىدە بولۇۋاتقاندا قىلاتتى. ھەرقانداق مەغرۇر ۋە قەيسەر ئادەم بولسىمۇ، خىيال ۋە ئەقلىنى ئىشلىتىپ، ئۆزىگە قاراپ پۇت - قولىنى ساڭگىلىتىپ كېلىۋاتقان خەۋپ - خەتەر، بالا - قازا ۋە جەڭلەرگە قانداق قارشى تۇرۇشنى ئويلىماي تۇرالمىدۇ، بولۇپمۇ بۇ ھاياتنىڭ ئۆزى بىر جەڭ مەيدانى. ياخشى - يامان ئېلىشىدىغان جەڭگاھنى ئوبدان بىلىدىغان ئەقىللىك ۋە باتۇر ئادەملەر ئەقىل بىلەن ئويلىنىپ، باتۇرلۇقى بىلەن قارشى تۇرىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان...

مانا، تۈن كېچىدە ئوقۇلۇۋاتقان نىكاھمۇ كېلىۋاتقان ئاشۇ خەۋپ - خەتەر، بالا - قازا ۋە جەڭگە قارشى تۇرغانلىقىنىڭ بىر ئىپادىسى ئەمەسمۇ؟! مەۋلانا سەككاكىي ئاخىر ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلانىڭ تويىنى قىلمايلا، نىكاھىنى ھەممە ئۇيقۇغا كەتكەن يېرىم كېچىدە ئىنايتۇللاغوجىغا ئوقۇتۇپ، ئۇلارنىڭ بېشىنى بىر - بىرىگە چېتىپ، نۇربەگلەرنىڭ تاغ تۇراسىغا

كەتكۈزۈۋېتىش قارارىغا كەلدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلۇغ مۇتەپەككۈر چاغاتاي ۋە ئامىدىتىن كېلىدىغان بارلىق خەۋپ - خەتەر ۋە ئەسكىلىكلەرگە بىر ئۆزى قارشى تۇرىدىغان، بېشىغا نېمە كەلسە كۆرىدىغان بولدى.

ئوقۇۋاتقان نىكاھمۇ ئاخىرلىشىپ قالاي دېدى. ئۇ ئىشكىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە، قوللىرىنى باغلاپ يالغۇز تۇرغان ئايتولدىغا قارىدى. مەختۇمسۇلا ئىشكىنىڭ سول تەرىپىدە، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان يەردە تۇرۇپ ئوقۇلۇۋاتقان نىكاھنى ئاڭلايتتى. ئىنايتۇللاغوجا ئالدىدا: «ئايتولدى! ئۆز رازىلىقىڭىز بىلەن مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ قىزى مەختۇمسۇلانى ئۆز ئەمرىڭىزگە ئالدىڭىزمۇ؟» دەپ كۈيۈ ئوغۇلدىن سورىدى. «ئالدىم!» دېدى ئايتولدى بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭ قارا ۋە قوشۇما قاشلىرى تېگىدىكى لاچىننىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىدىن خۇشاللىقنىڭ ئۇچقۇنلىرى ئۇچقۇنلىغاندەك كۆرۈندى. ئارقىدىن ئىنايتۇللاغوجا مەختۇمسۇلادىن: «سىز ئۆزىڭىز ھەقدار تۇرۇپسىز، ئىككى دۇنيا ھالال جۈپ بولۇش ئۈچۈن ئۆز رازىلىقىڭىز بىلەن ئايتولدىغا تەگدىڭىزمۇ؟» دەپ سورىدى. مەختۇمسۇلانىڭ زىل ۋە ئاستا چىققان: «تەگدىم!» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئىنايتۇللاغوجا ئاخىر نىكاھنى تۈگىتىپ، ئىككى قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى. ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا ئۆيىدىكى ھەممەيلى قولىلىرىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى. ئىنايتۇللاغوجا يۈسۈف سەككاكى بىلەن تىللاخان، ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلالارنى قۇتلۇقلاپ، داستىخان ئۈستىدىكى پىيالىنى ئېلىپ، سىڭلىسى شەمشىئۇلقەمەرگە سۈندى. ھايالىق قىز ئورنىدىن

تۇرۇپ، ئىككى قوللاپ ئاكىسىنىڭ قولىدىكى پىيالىنى
ئېلىپ، تېخىچىلا ئىشىك يېنىدا تۇرغان ئايتولدىنىڭ
يېنىغا كەلدى. كۈيۈ ئوغۇل شەمشۇۋىلىقەمەر تۇتقان
پىيالىدىن شاكىراققا چىلانغان نان پارچىسىنىڭ بىرىنى
ئېلىپ ئاغزىغا سالدى. ئىنايتۇللاغوجىنىڭ سىڭلىسى
مەختۇمسۇلا تەرەپكە بۇرىلىپ پىيالىنى تۇتتى...

ئۆزىنى تۇتالمىغان تىللاخاننىڭ كۆزلىرىدىن ياش
تاراملاپ ئېقىپ، قايغۇ - ھەسرەتلىك ئۇنى ھەممەيلەننى
ئۆزىگە قاراتتى. شۇنچىلىك قىلىسمۇ ئۆزىنى زادىلا تۇتۇپ
قالالمىغان ئانا، يالغۇز قىزى مەختۇمسۇلانىڭ، بېقىۋالغان
جانجىگىرى ئايتولدىنىڭ بۇ تۈن كېچىدىكى يوشۇرۇن
ئوقۇلغان نىكاھىدىن كۆڭلى بۇزۇلۇپ ئاخىر ئانىلىق
ئارزۇ - ئارمانلىرى، مېھىر - مۇھەببىتى ۋە قايغۇ
ھەسرىتى بىردىنلا پارىتىلغاندەك ئۇن سېلىپ يىغلاپ
كەتتى، ئۇنىڭ پۈتۈن تېنى قارا بوراندا قالغان سۆڭەكتەك
قاقشاپ - زارلىنىپ سىلكىنەتتى. شۇنداق، جاپاكەش ۋە
غەمگۈزار ئانا يىغلىماي چىدىيالامدۇ؟! ئۇ توققۇز ئاي
توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ، ئۆز يۈرىكى ئاستىدا
يېتىلگەن سۆيۈملۈك پەرزەنتىنى مىڭبىر قىيىنلىق
تۇغىدۇ. راست، بۇ بىر جەڭ! ئانا تۇغۇلغان بالىسىنى
كۆرەلمەي ئۆلۈپ كەتسە شېھىت بولىدۇ. ئانا كېچىلىرى
كۆزلىرىنى يىرتىپ ئېچىپ، تۇغۇلغان جانجىگىرىنىڭ
يىغلاۋاتقان ئاغزىغا كۆكسىنى سېلىپ، ئاق سۈتىنى
ئېمىتىپ، ئىچ - ئىچىدىن چىقىدىغان مېھىر -
مۇھەببەت، ئەللىي ناخشىسىنى ئېيتىدۇ. جاندىن
ئەزىزىنىڭ بۆشۈكىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ئويۇقۇنىمۇ
ئۇنتۇپ كېتىدۇ. ھەتتا، قارا كۆزى خېلىلا چوڭ بولۇپ،

ئاق - قارىنى تونۇپ قالغان چاغلىرىدىمۇ يەنىلا غەم - ئەندىشىدە شامدەك كۆيىدۇ... مانا، شۇنداق چوڭ قىلغان، بىر تال ئارزۇلۇق مەختۇمسۇلاسىنىڭ تويىنى، تۈن كېچىدە ئۆزلىرىلا نىكاھىنى ئوقۇپ قىلىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغان بولغىيتتى؟! ئەلچىلەر كىرمەي، رەھمەت - تەزىملىرى بولماي، چاي ئىچكۈزمەي، ئەل - يۇرتقا داستىخان سېلىپ ئاش تارتماي، ناغرا - سۇناي چېلىپ داغدۇغا قىلماي، «يار - يار ناخشىسى»نى ئېيتىپ كۆچۈرمەي، دەككە - دۈككىدە ئوقۇلۇۋاتقان نىكاھ، ئانا يۈرىكىگە سىغماي ئاچچىق كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ يىغلىتىشى تەبىئىي ئەمەسمۇ؟!

ئورنىدىن تۇرغان يۈسۈف سەككاكى ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلىگەن قايغۇ - ھەسرەت بىلەن يىغلاۋاتقان جورىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى.

- بولدى، يىغلاۋەرمەڭلار! بۇمۇ خۇدانىڭ تەقدىرى! ئانىسى، ئۆزۈڭلارنى تۇتۇۋېلىڭلار! - ئۆپكىسى ئۆرۈلگەن مۇتەپەككۈر يانچۇقىدىن ئاپپاق قول ياغلىقىنى ئېلىپ، كۆزلىرىنى ئېرتىۋېتىپ سۆزلەيتتى.

كۈنچىقىش ئۇيۇقى بىلىنەر - بىلىنمەس سۈزۈلۈپ كېلەتتى. يېڭىدىن ئاقىرىۋاتقان تاڭ كېچىنىڭ تۈگەپ، يېڭى بىر كۈندۈزنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر بېرەتتى. مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ ئېچىلغان دەرۋازىسىدىن ئالدىدا يېنىغا قىلىچ ئاسقان، قاشقىسى ئاق قاراڭىر ئاتقا مىنگەن قەددى - قامەتلىك

ئىنايتۇللاغوجا چىقىپ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە سىنىچىلاپ قارىدى. ئۇ كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ئادەم قارىسىنى كۆرمىگەندىن كېيىن، دەرۋازا تەرەپكە قاراپ بېشىنى لىڭشىتتى. ئېگىز بويلۇق، كۆكسى كەڭ ۋە ئالدىغا سەل تومپىيىپ چىققان ئايتۇلدى كېلىشكەن، قومۇش قۇلاقلىرى دىڭ تۇرغان تورۇق ئېتىنىڭ بېشىنى ئىنايتۇللاغوجىنىڭ يېنىغا كېلىپ تارتتى. ئۈچىنچى بولۇپ دەرۋازىدىن ئاق ئارغىماق ئاتقا مىنگەن، ئۆپكە - ئۆپكەسىنى باسالماي ھۆر - ھۆر يىغلاۋاتقان، ئايتۇلدىنىڭ كىيىمىنى كىيىپ يىگىتلەردەك ياسانغان مەختۇمسۇلا چىقتى. بېشىغا ئاق بۆك، ئۈستىگە ئاق پەشمەت كىيگەن مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بىلەن كەڭ ئېتەكلىك دۇخاۋا كۆڭلەك كىيگەن تىللاخانلارمۇ چىقىپ، دەرۋازا ئالدىدىكى كۆۋرۈك ئۈستىدە يانمۇيان توختىدى. مەختۇمسۇلا مۇشۇ يېشىغا كەلگۈچە بېشىدا شامدەك كۆيگەن ئاتا - ئانىسىدىن ئايرىلغىنىغا ئۆزىنى باسالماي ئېسەدەپ يىغلايتتى.

— خوش! بولدى، مېڭىڭلار! ياراتقان تەڭرىم، سىلەرنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي!... يولۇڭلار ئاق ۋە بىخەتەر بولسۇن، — دېدى مۇتەپەككۈر ئاۋازىدىن يىغا پۇرىقى كېلىپ.

— خوش، سۆيۈملۈك ئاتا! خوش، كۆيۈملۈك ئانا! — دېدى ئايتۇلدى كۆۋرۈك ئۈستىدە قۇياش بىلەن ئايدەك يانمۇيان تۇرغان غەمگۈزارلىرىغا بۇرىلىپ قاراپ، ئۇنىڭ ئاۋازىدىنمۇ يىغلىۋېتەي دەپ قالغانلىقى بىلىنىپلا تۇراتتى.

مەختۇمسۇلا توختىماي ئېسەدەپ يىغلايتتى. ئۇ ئاتا - ئانىسى تەرەپكە بۇرىلىپ قاراپ.

— جېنىم ئاتا! جېنىم ئانا! خوش! ئۆزۈڭلارنى
ئاسراڭلار! — دېدى — دە، ئاۋازنى تېخىمۇ قويۇۋېتىپ
ھۆركىرەپ يىغلاپ كەتتى.

يېڭىلا كۈنچىقىش ئۇيۇقىغا ئۆرلىگەن چولپان، ئىچ —
ئىچىدىن ئېتىلىپ چىققان قاتتىق يىغا ئاۋازىنى ئاڭلاپ،
ئالتۇن كىرىپىكلىرىنى چىمىلدىتىپ، ھەيران بولغاندەك
زېمىنغا قارىدى. تاڭ سەھەرنىڭ گۈزەل چارچىسى ئىككى
ئاتلىقنىڭ كەينىدە كېتىۋاتقان ئۈچىنچى ئاتلىقنىڭ
تېخىچىلا يىغىسىنى باسالماي، ئېسەدەپ يىغلاپ پات — پات
كەينىگە قاراپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى...

يېڭىدىن يورۇپ كېلىۋاتقان ئالمالىق شەھىرىنىڭ
كوچىلىرى جىمجىتلىق ئىچىدە ھۇۋلايتتى. ئېچىلغان
بىرەر دەرۋازا ۋە ئىشىكلەر كۆرۈنمەيتتى. ئىنايتۇللا،
غوجا باشلىغان ئايتولدى ۋە مەختۇمسۇلا ئاتلىرىنى
يورىتىپ ۋە يورغىلىتىپ، ئالمالىق شەھىرىنىڭ
شىمالىي تەرىپىگە قاراپ كېتىۋاتاتتى. سەككاكىنىڭ
ئۆيىگە سېپىلنىڭ كۈنچىقىش دەرۋازىسى يېقىن
بولسىمۇ، قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان ئامىدىنىڭ
پايلاقچىلىرى پايلاپ ياتقان بولۇشى مۇمكىن دەپ
ئەنسىرەپ، ئىنايتۇللاغوجىنىڭ پىكرى بىلەن يىراق
شىمالىي دەرۋازىسىدىن چىقىدىغان بولۇپ كېتىۋاتاتتى.
ئۇلار شىمالىي دەرۋازا ئېچىلىشى بىلەن چىقىپ
شىمالدىكى تاغلارغا قاراپ ماڭغاندەك بىر ئاز مېڭىپ،
ئاندىن بۇرىلىپ سېپىلنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە ئۆتۈپ،
مىڭلاققا قاراپ يول ئالاتتى. مىڭلاق يېنىدىكى ئىلى
دەرياسىدىن كېمە بىلەن ئۆتۈپ، ئاندىن چاپچال
تاغلىرىغا — نۇر بەگنىڭ تاغ تۇراسىغا كېتەتتى...

بۇ تەقدىر تۇيۇقسىز يۈز بېرىپ، ئىشلار ۋاقتىدىن بۇرۇن، تېز ۋە يوشۇرۇن بولۇۋاتقانلىقتىن، نۇر بەگلەرگە خەۋەر يەتكۈزۈلمىدى. مەرھۇم كۈنبەگ ئوغللىنىڭ تاغ تۇرادىن باشقا، ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلانىڭ بېرىپ پاناھلىنىدىغان يېرىمۇ يوق ئىدى...

سېپىل دەرۋازىسى ئېچىلىدىغانغا يەنە ئازراق ۋاقىت بار ئىدى. ئۇلار ئادەمسىز ئارقا كوچىلار بىلەن ئاتلىرىنىڭ باشلىرىنى تارتىپ ئاستا ماڭدى.

كۈنچىقىش ئۇپۇقى خېلىلا ئاقىرىپ ئاستا - ئاستا قىزىرىشقا باشلىدى. قىزارغان ئۇپۇق نۇرلۇق پەرىشتىنىڭ يەر تېگىدىن چىقىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر بېرەتتى. شىمالدىكى تاغلاردىن ئاستا ئۇچۇپ كەلگەن لەرزىلەر سەل كىن، قارشى كېتىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ يۈزلىرىنى سۆيۈپ كۆتەتتى...

مانا، سېپىل دەرۋازىسى ئېچىلىدىغان ۋاقىتمۇ بولۇپ قالدى. مەختۇمسۇلانىڭ يىغىسى توختىغان بولسىمۇ، ئارىلاپ - ئارىلاپ ئېسە دەيتتى، كەينىدە قالغان ئاتا - ئانىسىغا قارىغاندەك كەينىگە قاراپ ئاھ ئۇراتتى. قىزنىڭ ئاستىدىكى قۇلاقلىرى دىڭ تۇرغان ئاق ئات يېنىك يورغىلاپ، ئالدىدىكى ئىككى ئاتنىڭ كەينىدىن قالماي كېتىۋاتاتتى. ئۇلار گەپ - سۆز قىلماي، ئۈن - تىنسىز، ئالدى - كەينىگە، ئىككى يېنىغا سەگەكلىك بىلەن قاراپ توختىماي ماڭاتتى. شۇ كۈنلەردە ئامىدىنىڭ پايلاقچىلىرى سەككەككىنىڭ ھويلىسى چۆرىسىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى. «سەككەككى ئۆز قىزىنى قاچۇرۇۋېتىشى مۇمكىن» دەپ قارىغان خاباش، چاغاتايغا دېمەيلا ئۆزىنىڭ ئادەملىرىنى پايلاقچىلىققا قويدى. ئايتولدىلارنىڭ تەلىيىگە بۈگۈن

تاك - سەھەردە ھويلىسى ئەتراپىنى كۆزىتىدىغان
پايلاقچىلاردىن بىرەرى دەرەخ دالدىسىدا ئۇخلاپ
قالدىمىكىن، كۆرۈنمىدى. شۇنداق بولسىمۇ،
ئىنايتۇللاغوجا بىر چىقىپ كۆزەتكەندىن كېيىن، ئاندىن
ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلالار كوچىغا چىقتى. ئۇلار
ساق - سالامەت سېپىلنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىغا يېتىپ
كەلگۈچە ھېچقانداق خەۋپ - خەتەرگە يولۇقمىدى.

سېپىل دەرۋازىسىنىڭ ئېچىلىشىنى بىرقانچە ئادەم
كۈتۈپ تۇراتتى. ئىنايتۇللاغوجا بىلەن ئايتولدى كۈتۈپ
تۇرغانلارغا قاراپ، ئۆزلىرى تونۇيدىغانلاردىن بىرىنىمۇ
كۆرمىدى...

مانا، ھەيۋەتلىك سېپىل دەرۋازىسىمۇ ئېچىلدى.
ئىنايتۇللاغوجا تۈن كېچىدە نىكاھىنى ئوقۇغان ئايتولدى
بىلەن مەختۇمسۇلانى سېپىل دەرۋازىسىدىن ساق -
سالامەت ئاچىقىپ، شىمالدىكى تاغلارغا قاراپ بىر ئاز
ماڭغاندىن كېيىن، بۇرىلىپ سېپىلنىڭ كۈنچىقىش
تەرىپىگە يول ئالدى. ئۇلار توختىماي جېدەللەپ مېڭىپ،
قۇياش چۈشتىن قايرىلغاندا مىڭلاققا يېتىپ كەلدى.
ئۈچى بىر ئاشخانىدا قورساقلارنى تويغۇزۇپ يەنە
ئاتلىرىغا مىندى. ئىنايتۇللاغوجا لۆمۈشۈپ ئېقىۋاتقان
ئىلى دەرياسى بويىدا ئايتولدى ۋە مەختۇمسۇلا بىلەن
خوشلاشتى. ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلا كېمە بىلەن
دەريادىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ نىكاھى ئوقۇلغان بولسىمۇ،
تېخى بىر ياستۇققا باش قويمىغان ئەر - خوتۇننىڭ
قارىسى يىتكۈچە قاراپ تۇرۇپ، ئاق قاشقىلىق قارا
گىرىنى يېتىلەپ يەنە كەلگەن يولغا بۇرالدى.

ئۆتكەن قېتىم كەلگەن چاغاتاينىڭ ئەلچىلىرى كېرەمقارى، نىيازموللىلار ساراينىڭ تۆر تەرىپىدە، سېلىقلىق دۇخاۋا كۆرپىدە، تىزلىنىپ ئولتۇرغان ھالەتتە ساھىبخانىغا قاراپ قول قوۋۇشتۇرۇپ ئولتۇراتتى. كوسا چىراي، ئېگىز بويلۇق كېرەمقارنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان سىم ساقال، ئوتتۇرا بويلۇق نىياز موللىنىڭ بېشى ھەمراھىنىڭ مۇرىسىگە تەڭلىشىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئوڭ كۆزىدىن كىچىكرەك كۆرۈنىدىغان سول كۆزى قىسىلىپ، ئارىلاپ - ئارىلاپ يان تەرەپتىكى ئىككى دېرىزە ئارىلىقىدا ئولتۇرغان مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىغا قاراپ قوياتتى.

— بۈگۈن سىلەرنى كېلىدۇ دەپ ئويلىۋىدىم، ئويلىغىنىمدەك كەلدىڭلار! كەلگىنىڭلار تولىمۇ ياخشى بولدى. كەلمىگەن بولساڭلار ئۆزۈم چاغاتاي خاننىڭ ئالدىغا باراي دەپ تۇراتتىم، — دېدى ئېڭىكىنى قاپلىغان قاپقارا ساقىلى، ئۇنىڭغا تۇتۇشۇپ كەتكەن ئۇزۇن ۋە قويۇق بۇرۇتى ھەيۋەتلىك كۆرسىتىدىغان مۇتەپەككۇر ئېغىر — بېسىق ۋە جىددىي قىياپەتتە سۆزلەپ، ئۇنىڭ قاپقارا ۋە ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى بىر سېھىر، بىر خاسىيەت باردەك كۆرۈنىدىغان كۆزلىرى چاقنايتتى، — بۈگۈن كېچە، قارىمىسىلەر، ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلا قېچىپ كېتىپتۇ. بىلىسىلەر، مەختۇمسۇلا ئۆز پۇشتۇمدىن تۆرەلگەن قىزىم بولسىمۇ، ئايتولدى بېقىۋالغان بالا ئىدى. ئىككىسى ئىش — پەش تارتىشىپ يۈرەتتىمىكىن، بىز بىلمەپتۇق. چاغاتاي خان

مەختۇمسۇلانى ئەمرىگە ئېلىش ئۈچۈن، سىلەرنى ئەلچى قىلىپ كىرگۈزگەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىزگە بىلدۈرمەي يوشۇرۇن تەييارلىق قىلىپ بۈگۈن كېچە، قايسى ۋاقىتلاردا قاچتىكىن، قېچىپ كېتىپتۇ. ئەتىگەن ئانىسى قىزىمىز تۇرىدىغان ۋاقتىدا تۇرمىغاندىكىن، ئىشىكىنى ئۇرسا، ئىچىدىن جاۋاب چىقماپتۇ. ھەيران بولغان ئانىسى ئىشىكىنى ئېچىپ كىرسە، سېلىقلىق ئورۇندا مەختۇمسۇلا كۆرۈنمەپتۇ. ئۇ ئاللا - توۋا قىچقىرىپ مېنىڭ يېنىمغا يۈگۈرۈپ كەلدى. ئىككىمىز ئايتولىدىن ئۆيىگە كىرىپ، ئۇنىڭمۇ يوقلۇقىنى كۆردۇق. ھويلا - ئاراننى ئاختۇرۇپ ھېچنەدىن ئىككىسىنى تاپالمىدۇق. ئاخىر ئۇلارنىڭ تىل بىرىكتۈرۈپ، بىزگە تۇيدۇرماي قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلدۈق. سىلەر كەلمىگەن بولساڭلار، ئۆزۈم بېرىپ، بۇ ئەھۋالنى چاغاتايغا دەي دەپ تۇراتتىم. سىلەرنىڭ كەلگىنىڭلار ياخشى بولدى...

ئەقىللىك ئادەملەر ئەھۋالنى ئەينەن ئېيتىپ، ئۆز بېشىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرمەيدۇ. ئەگەر سەككىكى ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلانى ئۆزى قاچۇرۇۋەتكەنلىكىنى دېسە، چاغاتاي كەچۈرمەيدى؟! ياق! مەختۇمسۇلانى كۆرگەن كۈندىن تارتىپ، ئۇنى ئېلىش قارارىغا كەلگەن خان زادىلا كەچۈرمەيتتى. ئۆزىنىڭ ئەل - يۇرتى ئۈچۈن بىرقانچە كۈن بولسىمۇ ئۇزۇنراق خىزمەت قىلىشنى ئويلايدىغان ھەرقانداق ئادەم ئۆز يولى بىلەن كەلمىگەن ئۆلۈمگە بېشىنى تۇتۇپ بەرمەيتتى. يەنىلا ئەل - يۇرتى ئۈچۈن ياشاشنى ئويلايدىغان مۇتەپەككۈر، ئۆزى قاچۇرۇۋەتكەن ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلانى ئۆزلىرى

قاچقان قىلىپ ئۆزگەرتتى. بۇ زادىلا ئار - نومۇس،
ۋىجداننى قارىلايدىغان يالغانچىلىققا كىرمەيتتى. بەلكىم
بۇنى كۈرەش ئۇسۇلىغا ياتىدىغان ئوبدان چارە دېگىلى
بولاتتى.

سەككاكىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان ئاق يۈزلۈك،
ساقال - بۇرۇتنىڭ تايىنى يوق كېرەمقارى يېنىدىكى
نىياز موللىغا قارىدى. بۇرنى پۇچۇق، بۇرۇتى قويۇق،
ئۆچكە ساقال نىياز موللىمۇ، ئوڭ كۆزىدىن كىچىكرەك
سول كۆزىنى قىسىپ كېرەمقارىغا تىكىلدى. ھەر
ئىككىسىنىڭ تىكىلىشىدە: «قانداق قىلىمىز؟» دېگەندەك
بىر سوئال ئىپادىلەنەتتى.

— خوش، مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى جانابلىرى، بىز
قايتايلى. ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلا قىزنىڭ قېچىپ
كەتكەنلىكىنى چاغاتاي خانغا يەتكۈزەيلى!...

كېرەمقارى قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى. نىياز موللىمۇ
كۆتۈرگەن قولى بىلەن كېرەمقارىدەك يۈز - كۆزىنى
سىيىپ دۇئا قىلدى. يۈسۈف سەككاكى ئورنىدىن تۇرغان
چاغاتاينىڭ ئەلچىلىرىنى ئۈزىتىپ كەينىدىن ماڭدى.

چاغاتاينىڭ ئەلچىلىرىنى ئۈزىتىپ قايتىپ ھويلىغا
كىرگەن مۇتەپەككۇر پېشايۋان ئۈستىدە ئۆزىگە قاراپ
تۇرغان، تەق - تۇرقىدىن قايغۇ - ھەسرەت پۇرقىراتقان
تىللاخاننىڭ يېنىغا چىقتى.

— كەتتىمۇ؟ - دېدى ئايالى يېنىغا كەلگەن
قەدىردانغا ۋەھىملىك قاراپ.

— كەتتى! - دېدى سەككاكى بىر ئاز تۇرۇۋېلىپ،
ئاندىن جورسىنىڭ ئىككى قولىنى تۇتۇپ، ئۇنىڭ قايغۇ -
ھەسرەت چېچىلىۋاتقان، سەل - پەل سارغايغان چىرايىغا

قاراپ سۆز باشلىدى، — تىللا! بىز ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلانى قاقۇرۇۋېتىپ توغرا قىلدۇق، ئار — نومۇس، ئىززەت — ئابروئىمىزنى ساقلاپ قالدۇق. بۈگۈنمۇ، ئەتىمۇ، كەلگۈسىدىمۇ بىزنىڭ يۈزىمىز يورۇق بولىدىغان بولدى! — يۈسۈف سەككاكى شۇنچىلىك ھاياجان بىلەن سۆزلىدىكى، ئۇنىڭ خاسىيەتلىك كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. ئۇ بىردەم سۆزدىن توختاپ ئويلانغاندەك تۇرۇپ قالدى.

— مەيلى تىللا، بېشىمىزغا قانداق بالا — قازا كەلمىسۇن، پاك ۋىجدان، پاك ئار — نومۇسىمىز بىلەن كۈتۈۋالايلى! مېنىڭ ساڭا دەيدىغان يۈرەك سۆزۈم مۇشۇ! سەن، تىللا، ئەڭ يامان كۈنلەرگە روھىي جەھەتتىن تەييارلىق قىلىپ قويغىن، كېيىن ئۆزۈڭنى يوقىتىپ قويماسەن! — ئۇ يەنە بىردەم سۆزدىن توختاپ ئايالىغا جىددىي تىكىلدى، — ئەلچىلىرىدىن مەختۇمسۇلا بىلەن ئايتولدىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغان چاغاتاي قۇيقا چاچلىرى تىك تۇرۇپ، غەزىپىنى باسالماي يېرىلىپ كەتكۈدەك بولىدۇ. مۇناپىق ئامىدنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن ئۆزىنى قويدىغان يەر تاپالماي تۇرغان چاغاتاي چېرىك ئەۋەتىپ مېنى تۇتۇشى تۇرغانلا گەپ!...

سەككاكى بېشىنى كۆتۈرۈپ جەنۇب تەرەپتىكى تاغلارغا قارىدى. قاتمۇقات، كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا قاراپ سوزۇلغان ئەزىم تاغلارغا يېقىنلاپ قالغان قۇياش قىزىق ھارارىتىنى چاپاتتى. مۇتەپەككۈر بۇ نۇرلۇق قۇياشنىڭ قارا بورانلاردىن، قارا بۇلۇتلاردىن قورقماي، ئۇلارنى يېرىپ يەنە چىقىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. شۇ كۈنلەردە ئۇ ئۆزىمۇ قۇياشتەك چىقىۋاتقان

قارا بوران، قارا بۇلۇتلار ئىچىدە قېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى.

«مېنىڭدىمۇ قۇياشنىڭ مەجەزى بار! — دەپ ئويلىدى سەككاكى، — بىر مەھەل قارا بوران، قارا بۇلۇتلار يۇتۇپ كەتسىمۇ، ئاخىر مەنمۇ قۇياشتەك ئۇلارنى يېرىپ چىقىمەن!...»

تىللاخان ئېرىگە قاراپ چوڭقۇر بىر ھەسرەتلىك نەپەسلەندى...

چاغاتاينىڭ ئىشخانىسى.

ئامىد ئىشىككە يېقىن يەردە، قول باغلاپ چاغاتاينىڭ قاراپ ئۆرە تۇراتتى. قورساق سالغان، بويى ئېگىز، چىرايى قارامتۇل خاباش باش تەرىپى ئىنچىكە، ئاياغ تەرىپى كەڭ كۆتمەك قاڭشىرى تېگىدىكى ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەۋاتقان خۇشاللىقىنى باسالماي، چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلىغا تىكىلىپ تۇراتتى.

چاغاتاينىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۆرلەپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئىشخانىسىنى بېشىغا كىيىپ غەزەپ بىلەن كارىراپ سۆزلەيتتى.

سەككاكىنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ كەلگەن كېرەمقارى بىلەن نىياز موللا ئەھۋالنى ئېيتماي - تېمىتмай ئامىدقا يەتكۈزدى. گۇيا قىماردا ئوشۇقى ئالچۇ قوپقاندەك خۇشال بولغان خاباش ئوردىغا كېلىپ، ئىككى پۈتۈكچىدىن ئاڭلىغانلىرىنى ياساپ - كۆپتۈرۈپ

چاغاتايغا يەتكۈزدى. ئورنىدىن چاچراپ تۇرغان چاغاتاينىڭ چىرايى قارىداپ، كۆزلىرى ئېتىلىپ چىقىپ كېتىدىغاندەك چەكچىيىپ، ئىشخانىسىدا ئۇياقتىن - بۇياققا توختىماي مېڭىپ، ئاچچىقى بىلەن كاركراپ سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ قارىدىغان مىس رەڭلىك چىرايىدا زەھەرلىك چايانلار مىغىلدايتتى. ئىشكىتىن بىرىدە ئۆرە تۇرغان ئامىد چاغاتاينىڭ ئورنىدىن ئۇچۇپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ بىلىنەر - بىلىنمەس ھىجايىدى. ئۇ قول باغلاپ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىۋاتقان غوجاينىغا ئۈن - تىنىسىز قاراتتى.

— ياق! ياق! مەن ئىشەنمەيمەن! ئوغلى بىلەن قىزىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكى يالغان! بۇ سەككاكىينىڭ ئويۇنى! ئۇ قىزى بىلەن ئوغلىنى ئۆزى قاقچۇرۇۋەتكەن! — دەپ كاركرائىتى خان ئامىدىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ، تۈكۈرۈكىنى چاچرىتىپ.

چاغاتاينىڭ بۇنچىلىك ئاچچىقلانغان ھالىتىنى بۇرۇن كۆرۈپ باقمىغان خاباش ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولدى. ئۇ سەككاكىينى تېخىمۇ قارىلاپ يامان كۆرسىتىش پۇرسىتى كەلگەنلىكىنى بىلىپ، لاۋۇلداۋاتقان ئوتقا يەنە ماي چېچىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى. قايتا ۋەزىرلىك ئورنىغا ئولتۇرغان خاباش مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىيدىن ئۆچ ئېلىشنى بىر دەقىقمۇ يادىدىن چىقارماي، پەيت تاپسىلا چاغاتايغا قارىلاپ كېلەتتى. ئۇ ھەتتا چاغاتايغا: «غەرىزى يامان» دەپ سەككاكىينى ئەيىبلەش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتتى.

— خان ئالىيلىرى، كۆرمەمدىلا، ئۇنىڭ سېھىرلىك كۆزلىرىدىن ھەر بالا كېلىدۇ. بۇرۇن بىلمەيتىكەنمەن.

سىلىگە تونۇشتۇرغاندىن كېيىن، باشقىلاردىن ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتىم. يۈسۈف سەككاكى ئۆچەكشىپ قالغان ئادىمنى سېھىر ئوقۇپ، ھەتتا ھايۋانغىمۇ ئايلاندۇرۇۋېتىدىكەن! مەن سىلىگە يېقىندىن بېرى بۇ ھەقتە توختىماي سۆزلەپ كېلىۋاتىمەن! ئۆزلىرىنى بۇ خەتەردىن ئاگاھلاندۇرۇۋاتىمەن. سىلىگە سەمەرقەند شەھىرىدە بولغان بىر ۋەقەنى سۆزلەپ بەرگىنىم يادىمدا... سەككاكى ئاغزىغا ئىلىم سالغان ئۇستازى بىلەن ئۆچلىشىپ قېلىپ، ئۇنى كۆزدىن يوقىتىش نىيىتىگە كېلىدىكەن. ئۇ بىر كۈنى ئەپسۇن ئوقۇپ، بىر ئوت ئادەمنى پەيدا قىلىپ، ئۇستازىنىڭ يېنىغا كىرگۈزىدىكەن.^① ئۇستازى لاۋۇلداپ تۇرغان ئوت ئادەمنى كۆرۈپ، يۈرىكى يېرىلىپ ئۆلىدىكەن!...

— سۆزلەپ بەرگىنىنىڭ ئېسىمدە! مەنمۇ بۇ سەككاكىدىن قورقىمەن! ماڭا سېھىر ئوقۇپ قەست قىلمىسا بولاتتى دەپ دائىم يۈرىكىم سۇا!... — دېدى چاغاتاي ئالدىدا قول باغلاپ تۇرغان ئامىدقا قاراپ.

— سىلى، ھۆرمەتلىك خان ئالىيلىرى، سەككاكىنىڭ قىزىنى ئالىمەن دەپ ئۇنىڭ بىلەن ئۆچەكشىپ قالدىلا! ئەمدى بۇ خەتەرلىك ئادەمنى تېزدىن كۆزلىرىدىن يوقاتمىسلا، ئۆزلىرىگە قەست قىلىشى تۇرغانلا گەپ! قاچۇرۇۋەتكەن ئوغلى بىلەن قىزىنى سەۋەب قىلىپ، سەككاكىنى تۇتۇپ خونىخاي زىندانغا تاشلاتىسلا، ھېچكىم بىرنېمە دېيەلمەيدۇ! — ئۇ سۆزىدىن توختاپ گويا ئەڭ مۇھىم يېرى قالغاندەك، يەنە داۋاملاشتۇرۇپ

① ئوبۇلغازى باھادىرخانىنىڭ «شەجەرەئى تۈرك» كىتابىدىن.

سۆزلەپ كەتتى، — بىلەمدىلا، يۈسۈف سەككاكى سىلنى موڭغۇل دەپ ياراتمىدى. ئۆزلىرىنىڭ پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان ئۇلۇغ خان ئىكەنلىكلىرىنى كۆزىگە ئىلمىدى. «دۆلەت ئۇستازى» دەپ ئالاھىدە ئەتىۋارلاۋاتقانلىقىنى بىلمىدى. بۇ قارا يۈزنى ياخشى ئادەم دېگىلى بولامدۇ؟! بولدى، كۆزلىرىدىن تېز يوقاتسىلا! بولمىسا، باشلىرىغا چوقۇم بالا بولىدۇ. بۇ قارا يۈزدىنمۇ ياخشى ئالىم ۋە مۇتەپەككۇرلار بار. مەن خىزمەتلىرىگە دەرھال ئەكىلىپ بېرەلەيمەن! — پۈتۈن ئەقىل — پاراستىنى كۆتمەك قاشلىرى تېگىدىكى سەل — پەل پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرىگە يىغقان قۇتبىدىن باينىڭ ئوغلى قايناپ سۆزلىدى. تېخىچىلا ئاچچىقىنى باسالمايۋاتقان، مىس چىرايىدا زەھەرلىك چاپانلار مېلىداۋاتقان، مۈشۈكنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى چەكچىيىپ، تىنىقى پەسەيمىگەن خان خاباشنىڭ سۆزلىرىنى جىمجىت تۇرۇپ ئاڭلىدى. شۇ چاغدا ئامىدىنىڭ يادىغا يۈسۈف سەككاكىنى قارىلايدىغان يەنە بىر ئىش كېلىپ، چاغاتاينىڭ سۆز باشلاپ كېتىشىدىن قورققاندىكى، ئىككى تەرىپىگە ساڭگىلاپ چۈشكەن شالاق بۇرۇتلىرى ئارىسىدىكى قېلىن كالىپۇكلۇق ئاغزىنى يەنە ئالدىراپ ئاچتى:

— سىلى بىلمەيدىلا، چاغاتاي ئالىلىرى، قارا يۈز سەككاكى ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلانى چاپچال تاغلىرىدىكى نۇربەگىنىڭ تاغ تۇراسىغا قاقچۇرۇۋەتتى. بۇ مېنىڭ پەرىزىم ئەمەس، ئىگىلىگەن ئەھۋاللىرىمغا ئاساسەن دەۋاتقان ئىشەنچلىك سۆزۈم. بۇ يەردە مەن تەكشۈرۈۋاتقان، تېخى ئۆزلىرىگە دېيىشكە، خان

ئاللىلىرى، ئۆلگۈرمىگەن بىر سىر بار: سىلى بىلمەيدىلا، تىلىنىڭ تېگىدە تىلى، دىلىنىڭ ئىچىدە زەھىرى بار يۈسۈف سەككاكىنىڭ چاپچالدىكى نۇر بەگنىڭ تاغ تۇراسى بىلەن مەخپىي ئالاقىسى بار، — خاباش سۆزىدىن توختاپ، ئالدىدا ئۆزىگە قاراپ تۇرغان چاغاتايغا قارىدى. ئۇنىڭ بۇ قارشىدا، سۆزىنىڭ خانغا قانچىلىك تەسىر قىلغىنىنى بىلمەكچى بولغانلىقى كۆرۈنەتتى، — يۈسۈف سەككاكى بەكمۇ ھىيلىگەر ئادەم، ئۇ كۆرۈنۈشتە ئۆزلىرىگە سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلىۋاتقان دەك قىلىسمۇ، ئاستىرتىن تاغ تۇراسى بىلەن تىلىنى بىر قىلىپ، ئۆزلىرىگە ۋە ئۆزلىرىنىڭ بۈيۈك خانلىقلىرىغا قارشى ھەرىكەت قىلماقتا. سىلىگە ئوچۇق دەيدىغان ۋاقىت كەلدى: سەككاكى شان — شۆھرەتلىك خانلىقلىرىغا كېرەكلىك ئادەم ئەمەس، بەلكى ئەڭ خەتەرلىك دۈشمەنلىرى! ئۇنى ئۆزلىرى ئۈچۈن، خانلىقلىرى ئۈچۈن كەلگەن بۇ ئەڭ ياخشى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ تېزىرەك كۆزلىرىدىن يوقاتمىسلا، ئەتە باشلىرىغا چوڭ بالا بولىدۇ!...

پۇرسىتىنى تېپىپ، دەل جايدا توقۇلغان ئىغۋا نېمىدېگەن يامان؟! بۇنداق پىتنە — پاسات بىردەمدىلا ئاقنى قارا، ياخشىنى يامان قىلىۋېتىدىغانلىقى مانا كۆز ئالدىڭىزدا تۇرۇپتۇ! ھوقۇق، مەنپەئەت ۋە شان — شۆھرەتنىڭ كويىدا ئامىد دەيدىغان مۇناپىق بىر ئۇلۇغ ئادەمنى؛ ئەل — يۇرت مۇھەببىتى بىلەن ياشاپ، ئەل — يۇرتى ئىشقىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئېقىۋاتقان ۋاپادار ئوغۇلنى؛ ئىنسانلارنىڭ بەخت — سائادىتى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىگىلىگەن بىلىمى ۋە ئەقىل — پاراسىتى بىلەن

خۇش پۇراقلىق گۈلدەستە تىزىۋاتقان مۇتەپەككۇرنى چاغاتايغا، چاغاتاي خانلىقىغا قارشى خەتەرلىك دۈشمەن قىلىپ قويدى. مەختۇمسۇلانىڭ شەھۋانىي ئىشقىدا ئوت - كاۋاپ بولغان چاغاتاينىڭ بۇ قىزدىن ئايرىلىپ قالغان چېغىدا، ئامىدىنىڭ تازا كېلىشتۈرۈپ دەل جايىدا توقۇغان ئىغۋالىرىغا ئىشەنمەسلىكى مۇمكىنمۇ؟!...

سەككاكىنى كۆزدىن يوقاتمىسا، چاغاتاي ئوردىسىدا ئۆزىگە ياخشى كۈن يوقلۇقىنى بىلگەن خاباش، كەلگەن پۇرسەتنىڭ دۈمبىقىنى يېرىلغۇچە چېلىپ، ئىچىدىكى بارلىق ھەسرەت ۋە پىغانىنى تېشىغا چىقارغاندەك، چاغاتاينىڭ بىرىنچە دېيىشىنى كۈتۈپ ئۈمىد بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى.

— بولدى، ماڭا ئەمدى سەككاكىنىڭ كېرىكى قالمدى! مەن ھازىرلا چېرىك ئەۋەتىپ ئۇنى تۇتمەن، ئەتە ئەتىگەندە مەھبۇس ھارۋىسىدا خۇنخاي زىندانىغا ئەۋەتىپ بېرىمەن! ئۇ ئۇ يەردە كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرمەي بۇ دۇنيادىن خوشلاشسۇن!

چاغاتاينىڭ سۆزلىرىدىن ئامىدىنىڭ گۈلچەقەلىرى ئېچىلىپ تازا بىر قاقاھلاپ كۈلگىسى كەلگەن بولسىمۇ، ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. ئۇ خاننىڭ ئالدىدا ئۆز خۇشاللىقىنى تەنتەنە قىلىپ، ئىچكى سىرىنى ئاشكارىلاپ قويۇشتىن ئېھتىيات قىلدى. چاغاتايمۇ ئۆزىنىڭ سەككاكىنى خۇنخاي زىندانىغا تاشلاش قارارىدىن كۆڭلى تىنىپ، ئاچچىقى يانغاندەك ئۆز ئورنىغا بېرىپ ئولتۇردى.

— سەن، — دېدى ئۇ ئۆزىگە قاراپ قول باغلاپ، بېشىنى سەل — پەل ئېگىپ تۇرغان خاباشقا تىكىلىپ، — چىقىپ مېنىڭ مۇھاپىزەتچى قوشۇنۇمنىڭ سەردارىنى

چاقىرىۋەتكىن! ئۇ چېرىك باشلاپ بېرىپ سەككاكىنى
تۇتۇپ كەلسۇن!

— خوپ! — دېدى ئامىد قورساق سالغان يوغان
گەۋدىسى بىلەن ئىشك تەرەپكە يورغىلاپ مېڭىپ.

قۇياش غەربىي ئۇپۇققا يېقىنلاپ باراتتى. ئۇنىڭ
ئالتۇن رەڭلىك نۇرى شۇ تاپتا بىلىنەر - بىلىنمەس ھال
رەڭگە كىرىۋاتاتتى. شىمالدىكى تاغلار تەرەپتىن ئۇچۇپ
كېلىۋاتقان سەلكن شامال ئالمالىق كۈچلىرىنىڭ
ئىككى تەرىپىدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ ياپىيىشىل
يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ ئوينايتتى...

چاغاتاينىڭ مۇھاپىزەتچى قوشۇنىنىڭ دوغىلاق، شالاڭ
ۋە قوڭۇر ساقال - بۇرۇتلۇق، نۇر بەگ يىگىتلىرى بىلەن
بولغان جەڭدە ئۆلمەي، ئاران قېچىپ كېلىۋالغان
سەردارى بىرقانچە چېرىكىنى باشلاپ، كۈچلاردىن
توپا - چاڭ ئۆرلىتىپ، يۈسۈف سەككاكىنىڭ دەرۋازىسى
ئالدىغا كېلىپ، ئاتلىرىنىڭ باشلىرىنى تارتىپ
توختىدى. سېمىز، ئوتتۇرا بويلۇق باشلىقنىڭ بۇيرۇقى
بىلەن ئېتىدىن چۈشكەن موڭغۇل چېرىك يېپىقلىق
تۇرغان دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىنى ئىتتىرىۋىدى،
ئېچىلىپ كەتتى...

چېرىكلەر ھويلىغا باستۇرۇپ كىردى. ئاتلارنىڭ
ئوپۇر - توپۇرى، دەرۋازىنىڭ جالاقلاپ ئېچىلىشىنى
ئاڭلىغان مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى بېشىدا ئاق بۆك،
ئۈستىدە كەڭ ۋە ئۇزۇن ئاق كۆڭلەك بىلەنلا پىشايۋانغا

ئېتىلىپ چىقتى. ئۇ پېشاۋانغا چىقىدىغان پەلەمپەيلەر ئالدىدا تۇرغان تۆت - بەش چېرىكنى كۆرۈپ، ئالاقىزەدە بولۇپ كەتمىدى. پەقەت چىرايى جىددىيلەشىپ، ئۆزى ئويلىغان خەتەرنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلدى. قەدىناسنىڭ كەينىدىن چىققان تىللاخان رەڭگى ئۆچۈپ: «نېمە گەپ بۇ؟!» دېگەندەك ئېرىنىڭ يېنىغا كەلدى. تىللاخان بىلەن بىللە دېگۈدەك چىققان ئىنايتۇللاغوجا تەلەتى سورۇن چېرىكلەرنى كۆرۈپ ئەھۋالنى چۈشەندى. ئاتلىرىدىن چۈشكەن ئىككى چېرىك يۈگۈرۈپ دېگۈدەك پېشاۋانغا چىقىپ، سەككاكىنىڭ ئىككى قولىنى كەينىگە قايرىپ باغلاشقا ئۇرۇندى.

— باغلىمىساڭمۇ قېچىپ كەتمەيمەن! — دېدى چېرىكلەرنىڭ قولىدىن يۇلقۇنۇپ چىققان سەككاكى ئات ئۈستىدە ئولتۇرغان دوغىلاق چېرىك باشلىقىغا قاراپ موڭغۇلچە.

تىللاخان چىدالمىدى. ئۇ يىغلاپ ئېتىلىپ كەلگەن پېتى ئېرىنى مەھكەم قۇچاقلىۋالدى.

— بىزنىڭ ئادەم نېمە گۇناھ قىلدى؟ نېمىشقا تۈتىسىلەر؟ — دەيتتى ۋاپادار ئايال ئېرىگە يېپىشىپ تۇرۇپ.

— بۇ چاغاتايلارنىڭ بۇيرۇقى! — دېدى چاغاتاي مۇھاپىزەتچى قوشۇننىڭ سەردارى قەدىناس جورىسىغا يېپىشىپ يىغلاپ - قاقشاۋاتقان تىللاخانغا قاراپ.

— بولدى تىللا! يىغلىما! چېرىكلەرنىڭ كېلىپ مېنى تۇتىدىغانلىقىنى بىلەتتىم. تىللا، ساڭا ھەرقانداق ئېغىر بالا - قازا كەلسىمۇ ئۆزۈڭنى تۇتۇۋالغىن دېگەندىمغۇ؟! يىغلاپ - قاقشاپ ئۇلارنى ئېرىتەلمەيسەن! يالۋۇرۇپ -

يىغلاپ بىكاردىن بىكار ئۆزۈڭنى ئۇپراتما! غەيرەتلىك بول!...

— مەن يالغۇز قېلىپ سىلىسىز قانداق ياشىيالايمەن؟! سىلىنى تۇتسا مېنىمۇ بىللە تۇتسۇن. سىلىدىن زادىلا ئايرىلىپ قالمايمەن! نېمە بولساق بىللە بولىمىز!...

سەككاكى ئۆزىگە قاراپ نېمە قىلارنى بىلمەي جىددىي، غەزەپلەنگەن ھالەتتە تۇرغان ئىنايتۇللاغوجىغا تىكىلدى.

— ئىنايتۇللاغوجا سىڭلىڭىز بىلەن كۆچۈپ كېلىپ، ھەدىڭىز تىللاخان بىلەن بىللە تۇرۇڭلار! ئۇ يالغۇز قالمىسۇن! ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىڭلار! مەنىمۇ مۇنداقلا قارىلىنىپ كەتمەسمەن، ئاقىلىنىپ قايتىپ كېلەرمەن!... بولدى تىللا، مېنى قويۇۋەت، مەن ماڭاي! مۇتەپەككۇر ئۆزىگە چىڭ يېپىشىپ تۇرغان قەدىناس ۋە ۋاپادار ئايالىنى قولى بىلەن، قويۇۋەت دېگەندەك ئاستا ئىتتەردى. ئۇنىڭچە ئىنايتۇللاغوجىمۇ كېلىپ تىللاخاننىڭ قولىنى تۇتۇپ:

— قويۇۋەتسىلە! بىز بار! سىڭلىم ئىككىمىز بۈگۈنلا كۆچۈپ كېلىپ، سىلى بىلەن بىللە تۇرىمىز! — دېدى. تىللاخان قويۇۋەتمەي، جېنىدىن ئەزىز ئېرىگە تېخىمۇ مەھكەم يېپىشىپ كەتتى. يۈسۈف سەككاكى ئايالىنىڭ قۇچىقىدىن چىقىشقا شۇنچىلىك ئۇرۇنۇپ ئامال قىلالمىدى. ئىنايتۇللاغوجىمۇ تارتىپ مۇتەپەككۇردىن ئاجرىتالمىدى. ئات ئۈستىدە ئولتۇرغان مۇھاپىزەتچى قوشۇننىڭ باشلىقى موڭغۇلچە بىرىنچىلەرنى دېۋىدى، قاراپ تۇرغان ئىككى چېرىك تىللاخاننى ئىككى تەرىپىدىن كېلىپ تۇتۇپ، تارتىشقا باشلىدى.

— بولدى، تىللا، مېنى قويۇۋەت! — دېدى سەككاكى
ئايالىنىڭ قۇچقىدىن چىقىشقا تىرىشىپ.

ئىككى قاۋۇل چېرىك تىللاخاننى تارتىپ، بىردەمدىلا
بىر چەتكە چىقىرىپ قويدى. ئىنايتۇللاغوجا ئىتتىك
كېلىپ، قولىتىدىن يۆلەپ تۇتۇۋالدى.

— خوش، تىللا! قەيسەررەك بولغىن! — سەككاكى
پەلەمپەيدىن يەرگە چۈشۈپ، يەنە بويىنىنى سوزۇپ
پېشاۋاندا قالغان ئىنايتۇللاغوجىغا تىكىلدى، — خوش،
ئىنايتۇللاغوجا! خوش! تىللاخاننىڭ ھالىدىن خەۋەر
ئالارسىز! ئۇنى بىر ئاللاغا ۋە سىزگە تاپشۇردۇم! قايتا
كۆرۈشكىچە ئامان بولۇڭلار!...

چېرىكلەر مۇتەپەككۇرنى ھەيدەپ ماڭدى. تىللاخان
بىلەن ئىنايتۇللاغوجا پېشاۋاندىن تەڭ دېگۈدەك چۈشۈپ،
دەرۋازىغا ئۇچقاندىك كەلدى. دەرۋازىدىن چىقىپ
ئىككىسى كۆۋرۈك ئۈستىگە كەلگەندە، ئاتلىق موڭغۇل
چېرىكلىرى ئاق بۆكلۈك، ئاق كۆڭلەك، ئاق ئىشتانلىق
مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ
كېتىۋاتاتتى. تىللاخان بۇنى كۆرۈپ يەنە چىدالمىدى. ئۇ
داد — پەرياد كۆتۈرۈپ يىغلاپ، بىر — ئىككى قەدەم ماڭا —
ماڭمايلا ھوشىدىن كەتتى.

بىردەمدىلا ئادەملەر يىغىلدى. ئۇلار ھۆرمەتلىك
سەككاكىنى موڭغۇل چېرىكلىرىنىڭ تۇتۇپ
كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بۇ ئىشنىڭ تېگى — تەكتىنى
بىلەلمەي، كەينىدىن بىر — بىرلىرى بىلەن ۋارقىرىشىپ
سۆزلىشىپ، ئوردىغا قاراپ ماڭدى.

كۈنپېتىش تەرەپ گويا ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداپ
كۆيەتتى.

قۇياش كۈنچىقىش ئۇيۇقىغا بىر ئارغامچا بويى
كۆتۈرۈلۈپ، پۈتۈن ئىلى ۋادىسىغا ئۆزىنىڭ قىزىق
ھارارەتلىك نۇرىنى چاچاتتى. بۇ يازنىڭ تازا پىژغىرىم
تومۇز كۈنلىرى بولۇپ، چۈشكە بارغاندا، يەر - جاھان
ھۆپۈلدەپ كۆيەتتى. توپىلىق يوللاردا يالاڭخايغ ماڭغان
ئادەملەر يەرنىڭ قىزىقلىقىدىن ماڭالماسى قالاتتى. تال -
سۆگەت، تېرەك، مېۋىلىك دەرەخلەر، گۈل - گىياھلار ۋە
ئۇلارنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرى خۇددى ھاۋا يېتىشمەي
قىيىنلىپ كېتىۋاتقانداك كۆرۈنەتتى. پەقەت كەچ
كىرىپ، تاغ تەرەپتىن سالقىن شامال ئۇچۇپ كەلگەندىلا،
تەبىئەتنىڭ ئۇيقۇسى ئېچىلىپ، خېنىملارنىڭ
قۇلاقلىرىدىكى ئالتۇن پەيپەزىلەردەك شىۋىرلاشقا
باشلايتتى...

ئەتىگەندىلا قۇياشنىڭ شۇنچىلىك قىزىق چىققىنىغا
قاراپ، بۈگۈنكى كۈننىڭ تازا قىزىرىپ كېتىدىغانلىقىنى
مۆلچەرلىگىلى بولاتتى.

بۈگۈن ئالمالىق شەھىرى بالدۇرلا ئويغىنىپ كەتتى.
ئەتىگەنلىك چاپلىرىنى ئالمان - تالمان ئىچكەن ئەر -
ئايال ۋە بالىلار كوچىلاردا توپ - توپ بولۇپ، ئۆزئارا
چۇرقىرىشىپ سۆزلىشىپ، چاغاتاي ئوردىسى تەرەپكە
ئاقاتتى. بۇ كېتىۋاتقان ئادەملەر ئىچىدە باشلىرىغا يوغان
ئاق سەللە يۆگەپ ئۇزۇن پەرىجە كىيگەن ئاخۇن ۋە
موللىلار؛ چىرايلىق كىيىنگەن، ساقال - بۇرۇتى
چىرايلىق ياسالغان، قول - ئىلكىدە بار سودىگەرلەر ۋە
بايلار؛ كۆڭلەك ۋە كالتە چاپانلىرىغا نەچچە ياماق

چۈشكەن كەمبەغەللەر، يالاڭئاغ قىز - ئوغۇللار بولۇپ،
ھەممىسىنىڭ چىراي ۋە روھىي ھالەتلىرىدە بىر خىل
جىددىيلىك، ئەنسىرەش، شۇنداقلا ئالدىراۋاتقانلىقى
بىلىنىپ تۇراتتى. چوڭلار ۋە ياشلارنىڭ ئارىسىدا
كېتىۋاتقان بالىلار نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى بىلمەي، گويا
ئوردا ئالدىدا قىزىق ئويۇن قويدىغاندەك، ئۆزئارا
بىر نېمىلەرنى دېيىشىپ چۇرقىرىشاتتى...

مانا، ئوردا ئالدىدا مېڭىلىدىغان ئادەملەر! توختىماي
چىقىۋاتقان ۋالڭ - چۇڭ، چۇقان - سۈرەن بىلەن چوڭ
كوچا بۈگۈن ئۆز ئۆمرىدە كۆرۈپ باقمىغان شۇنچىلىك
كۆپ ئادەملەر بىلەن قايناتتى...

ئوردىنىڭ يوغان تۆمۈر دەرۋازىسى يېپىقلىق تۇراتتى.
ئۇنىڭ ئېگىز تاملىرى كەينىدە نەيزە تۇتقان موڭغۇل
چېرىكلىرى تۆۋەندىكى ۋالڭ - چۇڭ قىلىۋاتقان
ئادەملەرگە ھومىيىپ قارايتتى. ئۇلار ھەر يەر - ھەر
يەردە توپ - توپ تۇرۇپ سۆزلىشىۋاتقان ئادەملەرنىڭ
نېمە دەۋاتقانلىقىنى بىلمەي، پارقىراپ كۆز تىكەتتى.

- قۇياش يەر يۈزىگە ئۆزىنىڭ ھاياتبەخش نۇرىنى
چاچسا، مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك
ئەل - يۇرتىغا مېھىر - مۇھەببىتىنى چاچىدىغان
ئادەم! - دەپ سۆزلەيتتى. كۈچىنىڭ چېتىدە تۇرغان
ئادەملەر ئارىسىدىكى ئوتتۇرا ياشلىق، كۆزلىرى چاقناپ
تۇرىدىغان، ساقىلى يوق، قارا بۇرۇتلۇق ئادەم ھاياجان
بىلەن، - بىر ئەل - يۇرتنىڭ مۇشۇنداق ئۆزىنى
خەلقىگە بېغىشلىغان دانالىرى قانچىلىك كۆپ بولسا
روناق تاپالايدۇ. ئەل - يۇرتنى يۈز - ئابىرۇيلۇق ئەل -
يۇرت قىلىدىغانلار دەل ھۆرمەتلىك يۈسۈف سەككاكىدەك

دانشمەنلەر بولىدۇ. ئەكسىچە، ھوقۇق - مەنپەئەت ۋە شان - شۆھرەت كويىدا ئامىد تەك ھەرقانداق ئىپلاسلقنى قىلىدىغان ئادەملەر قانچىلىك كۆپ بولسا، بۇ ئەل - يۇرتنىڭ شورى شۇنچىلىك قۇرۇيدۇ.

— گەپنىڭ چىن - پىششىق پوسكاللىسىنى دېدىلە! — دېدى كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان بۇرۇتلۇق ئادەم سۆزىدىن توختىشى بىلەن پېشانىسى كەڭ، قاشلىرى قوشما، چىرايى بۇغداي بۇڭلۇك، بويى ئېگىز ئادەم سۆز باشلاپ، — ھۆرمەتلىك سەككاكى جانابلىرى چاغاتاي ئوردىسىغا كەلگەندىن كېيىن، بىزنىڭ سۆزىمىزنىمۇ قىلىدىغان، بىزگە كۆيۈنىدىغان ئادەم بار بولدى. بىز بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ سۆز ۋە ھەرىكىتىدىن ئار - نومۇس، ۋىجدان، ئىززەت - ھۆرمەت دېگەنلەرنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى؛ ئۆز ئەل - يۇرتىغا خىزمەت قىلىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆردۇق. ئامىد ئادەم ئەمەس. ئۇ ئادەم سۈرىتىدىكى بىر ھايۋان. ئۇ ھەرقانداق ئەسكىلىكنى قىلىشتىن يانمايدىغان، غوجا ئاكىسىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشىشنى ئۆز ئۆمرىنىڭ مەنىسى ۋە بەختى دەپ بىلىدىغان بىر مۇناپىق! سەككاكى تۇرغان دەشت يېشىللىققا ئايلانسا، ئامىد تۇرغان گۈل - چېچەكلىك ئوتلاق دەشتكە ئايلىنىدۇ!...

سۆزلەۋاتقان ئادەمنىڭ سۆزى ئۈزۈلۈپ قالدى. ئوردىنىڭ يوغان تۆمۈر دەرۋازىسى قاراسلاپ ئېچىلىپ ئالدىدا يانلىرىغا قىلىچ ئاسقان، قوللىرىغا ئۇزۇن ساپلىق نەيزە تۇتقان موڭغۇل ئاتلىق چېرىكلىرى چىقىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بېشىغا ئوخشاش دۇبۇلغا، ئۈستىگە قوڭۇر چەمدىن تىكىلگەن ساۋۇت كىيگەن بولۇپ، مىس

چىرايلىرىدىن ۋەھشىيلىكى چىقىپ تۇراتتى. بىرەر يۈزدەك ئاتلىق چىرىك چىققاندىن كېيىن، چۆرىسىنى ئاتلىق چىرىكلەر قورشىۋالغان مەھبۇس ھارۋىسى چىقتى. ھارۋىنىڭ ئىككى چاقى چوڭ بولۇپ، تەڭنىسىنىڭ تۆت تەرىپىگە ئادەم بويىدا ئېگىز رېشاتكىدەك تۆمۈرلەر ئورنىتىلغان بولۇپ، ئۈستى تەرىپىمۇ، مەھبۇسنىڭ بېشى چىقىپ تۇرىدىغان ئورۇندىن باشقا يەرلىرىمۇ ياپىلاق تۆمۈرلەر بىلەن تەكشى ئارىلىق قويۇپ يېپىقلىق تۇراتتى. ئۇزۇن، كەڭ ئاق كۆڭلەك، ئاق تامبال كىيگەن مۇتەپەككۇرنىڭ ئاق بۆكلۈك بېشى ھارۋىنىڭ ئۈستىدىكى تۆپىسى ۋە تۆت تەرىپىگە ئۇزۇن ۋە ياپىلاق تۆمۈرلەر قېقىلغان قەپەستىن چىقىپ، ئۆزى قەپەس ئىچىدە ئۆرە تۇرۇپ، ئالدى ۋە ئىككى يېنىغا قاراپ باراتتى. پېشانىسى كەڭ، بۇغداي ئۆڭ، مەڭز سۆڭىكى سەل - پەل پۇلتىيىپ چىققان، قاشلىرى قارا ۋە ئۆسكىلەڭ، بۇرنى قاڭشارلىق، كۆزلىرى ئالاھىدە بىر خاسىيەت ۋە سېھىر بار دەك چاقىناپ تۇرىدىغان، قۇلىقىنىڭ ئاستىدىن تارتىپ تا پۈتۈن ئېڭىكىنى قاپلىغان قاپقارا ساقىلىغا قاپقارا بۇرۇتى تۇتىشىپ كېتىدىغان، ئېگىز بويلۇق، مۈرىلىرى كەڭ، قەددى - قامەتلىك مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى ئىككى يېنىدا مېغىلداپ، قوللىرىدىن سوزۇپ، ئۆزىگە قاراپ يۈرەك سۆزلىرىنى ئېيتىۋاتقان سۆيۈملۈك قان - قېرىنداشلىرىدىن كۆز ئۈزمەي، ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان ھاياجان بىلەن تىكلەتتى.

ئاق بۆكلۈك بېشىلا چىقىپ تۇرىدىغان تۆمۈر قەپەسلىك ھارۋىدا كېتىۋاتقان سەككاكىنىڭ ئالدى -

كەينى ۋە ئىككى يېنىدا قىلىچ ئېسىپ ئۇزۇن ساپلىق نەيزە تۇتقان موڭغۇل ئاتلىق چېرىكلىرى قوغداپ باراتتى. ئالمالىق شەھىرى ۋە يېقىن يېزا - قىشلاق، جاڭزىلاردىن كەلگەن ئادەملەر موڭغۇل ئاتلىق چېرىكلىرىنىڭ ئالدى - كەينىدە، ئىككى يېنىدا چۇقان كۆتۈرۈپ تەڭ ئىلگىرىلەيتتى.

— مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى جانابلىرى گۇناھسىز!
— خۇنخاي زىندانغا مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى جانابلىرى ئەمەس، مۇناپىق خاباش ئامىد تاشلىنىشى كېرەك!

— چاغاتاي خاندىن ئادالەت تەلەپ قىلىمىز!
دەل - دەرەخلىك، توپا - چاڭ ئۆرلەۋاتقان كوچا مىڭلىدىغان ئادەملەرنىڭ ھەققانىي يۈرەك سۆزلىرىدىن جاراڭلايتتى. چىرايىدىن ۋەھىمە ۋە قورقۇنچىنىڭ زەررىچە تەسىرى كۆرۈنمەيدىغان، ئۆز ئۆلۈمىگە كۈلۈپ كېتىۋاتقان ئادەمدەك مەغرۇر ۋە قەيسەر مۇتەپەككۈر، بىردەممۇ يادىدىن چىقارمىغان ئەل - يۇرتىغا تويماي قاراپ باراتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن يەنىلا تۈگىمەيدىغان مۇھەببىتى چېچىلاتتى...

خەلق توختىماي توۋلايتتى. ئۇلار مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى پەرشتىدەك ئادەم دەپ مەدھىيەلەپ، خاباش ئامىدىنى ئېلىس، ئالۋاستى دەپ قارىلايتتى.

يۈسۈف سەككاكىنى ئېلىپ ماڭغان تۆمۈر قەپەسلىك ھارۋا دەل - دەرەخلىك شەھەردىن چىقىپ توختىماي ئىلگىرىلەيتتى. مۇتەپەككۈر ئۆزى بىلەن بىللە كېلىۋاتقان سۆيۈملۈك ئەل - يۇرتىغا قاراپ سۆزلەيتتى.
— رەھمەت سىلەرگە قان قېرىنداشلىرىم! بولدى،

قېلىڭلار! خوش! ئۆلمىسەم يەنە سىلەر بىلەن يۈز
كۆرۈشمەن! ئامىد تەك ئادەم سىياقىدىكى مۇناپىقلار
ئادالەت ۋە ھەقىقەتنى يوقىتالمايدۇ. نۇرلۇق قۇياشنى
قارا بۇلۇتلار يۇتۇۋېلىپ يوقىتىۋېتەلگەنمۇ؟! ياق، ئۇ
يەنىلا ئاسماندا نۇر چاچماقتا! ئادالەت ۋە ھەقىقەتمۇ
خۇددى پارلاق قۇياشتەك بۇ دۇنيادىن يوقالمايدۇ! ئۇ
ئۇلۇغ خەلقلا بولىدىكەن، ھامان بولىدۇ! ھەقىقەت بەزىدە
ئېگىلىگىنى بىلەن زادىلا سۇنمايدۇ!...

سەككاكىنىڭ تەكرار - تەكرار تەلەپ قىلىشى بىلەن
ئاخىر شەھەردىن خېلىلا ئۇزاپ كەتكەن ئادەملەر توختاپ
يول ئۈستىدە كەينىدىن قاراپ قالدى. ئۇلارنىڭ
كۆزلىرىدىكى ياش دېلمۇك تاغلىرىغا يېقىنىلاپ
كېتىۋاتقان ھارارەتلىك قۇياشنىڭ نۇرىدا جۇلالىنىپ
چاقنايتتى. ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرنى ئېلىپ ماڭغان مەھبۇس
ھارۋىسى ۋە ئۇنى قورشاپ ماڭغان موڭغۇل ئاتلىق
چېرىكلىرى ئۇزاپ، ئاخىر ئۆرلىگەن توپا - چاڭ بىلەن
كۆزلەرگە كۆرۈنمەي قالدى...

خاتىمە

ئاكا - سىڭىلىنىڭ ئۆلۈمى

دۇنيادا ئادەمدىنمۇ كۆتۈرۈشلۈك باشقا بىرى بولمىسا كېرەك؟! ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن قايغۇ - ھەسرەت، ئازاب - ئوقۇبەتلەردىن يەر يېرىلىپ، تاغلار ئۇۋۇلۇپ كەتكەن بولاتتى. ئادەم ھەممىگە بەرداشلىق بېرىپ، بېشىغا چۈشكەن ئاسماننى كۆتۈرەلەيتتى، ئايىغى ئاستىدا يېرىلغان يەرنىمۇ تىندۇرالايتتى. تىللاخان يىغلاپ - قاقشىسىمۇ، مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلىسىمۇ، يەنىلا ئورنىدىن تۇردى. ئۇ كۈنلەرنى ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلىگەن ئاھۇزارى بىلەن سارغايىتىپ ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى...

چاغاتاي مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى تۇتۇپ كەتكەن كۈنىلا، ئىنايتۇللاغوجا سىڭىلىسى شەمشىئۇلقەمەرنى ئېلىپ، ئۆزلىرى ئولتۇرغان ئۆيگە قۇلۇپ سېلىپ قويۇپ يالغۇز قالغان. ئىككى كۆزى ياشتىن قۇرۇمايۋاتقان تىللاخاننىڭ يېنىغا كۆچۈپ كەلدى. ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن، مۇتەپەككۈرنىڭ ئەھۋالىنى بىلگىلى ئوردا تەرەپكە كەلگەن ئىنايتۇللاغوجا، ئوردا ئالدىدا دولقۇنلاۋاتقان ئادەملەردىن، چاغاتاي «دۆلەت ئۇستازى»نى خۇنخاي زىندانىغا تاشلايدىغانلىقىنى بىلدى. ئۇ ئوردا

ئالدىدا تۇرۇپ، نەچچە يۈز قوراللىق موڭغۇل
چېرىكلىرىنىڭ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى ئۈستى
تۆمۈر قەپەسلىك مەھبۇس ھارۋىسىدا خۇنخاي زىندانغا
ئېلىپ ماڭغانلىقىنى كۆرۈپ، يېشىنى تۇتالماي قالدى.
ئۇلۇغنىڭ مەھبۇس ھارۋىسى ئۈستىدىكى تۆمۈر
قەپەستىن چىقىپ تۇرغان ئاق بۆكلۈك، خاسىيەتلىك
كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن قاپقارا ساقال - بۇرۇتلۇق
بېشى، ئىككى تەرىپىدە قالماي كېلىۋاتقان جانجان
قېرىنداشلىرىغا مېھىر - مۇھەببەت ۋە ھۆرمەت بىلەن
تويماي قاراۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئىنايتۇللاغوجا بۇ
نۇرانە چىرايدىن ياش تۆكۈلۈۋاتقان كۆزلىرىنى ئالالماي
قالدى. ئۇ كېلىپ كۆرگەنلىرىنى كۆز ياشلىرىنى
تۇتالمىغان ھالدا تىللاخان بىلەن شەمشۇلقەمەرگە
سۆزلەپ بەردى. ۋاپادار ئايال ئاڭلاپ، يىغلاپ - قاقشاپ
يەنە ھوشىدىن كەتتى. ئاكا - سىڭىل بېشىدا پەرۋانە
بولۇپ، يۈزىگە سۇ سېپىپ، مىڭ تەستە تىللاخاننى
ھوشغا كەلتۈرۈپ تەسەللى بەردى. بىچارە ئايال
توختىماي قاقشاپ يىغلايتتى، سەككاكى دېسە،
سەككاكى دەپ مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلەتتى...

ئۆلگەننىڭ كەينىدىن ئۆلگىلى بولمىغاندەك، تىرىك
ئايىر بلغاننىڭ دەردىدە تېخىمۇ ئۆلگىلى بولمايتتى. يېقىن
ئەتراپتىكى بازارغا بېرىپ قاسساپتىن گۆش،
ئوتياشچىدىن ئوتياش ئەكىلىۋاتقان ئىنايتۇللاغوجا خىيال
بىلەن مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنىڭ ھويلىسىغا يېقىنلاپ
كېلەتتى. كەڭ ۋە قويۇق قارا قاشلىرى تېگىدىكى يوغان
ۋە چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن خىيال ئۇچقۇنلايتتى.
يۇقىرىقى كالىپۇكى ئۈستىگە تولۇپ كەتكەن، ئىككى

ئۇچى سەل - پەل كەينىگە قايرىلغان قاپقارا، قويۇق بۇرۇتلىرىدىن ئەرلىك غۇرۇرى ئۇرغۇپ تۇرغان ئەزىمەت ئەمدىكى كۈنلەرنى قانداق ئۆتكۈزۈش، ئالدىدىكى يولنى قانداق بېسىشنى ئويلاپ باش قاتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىن كېچىۋاتقان ئوي - خياللىرىنىڭ ئىچىدە «ئايىتولدىلار بىلەن قانداق ئالاقە باغلاش» دېگەن بىر مەسىلە خۇددى يۇلتۇزلار ئارىسىدىكى تولۇن ئايدەك كۆرۈنەتتى. ئۇ دېلمۇك تاغلىرىدىكى باتۇرلار بىلەن ئالاقە ئورنىتىۋالالىسا ھەممە ئىشنىڭ يۈرۈشۈپ كېتىدىغانلىقىغا ئىشەنەتتى...

بارغانسېرى يەر - جاھاننى قىزىتىۋاتقان قۇياش قوزا چۈشكە يېقىنلاپ باراتتى. كۈچىنىڭ ئىككى چېتىدىكى ئېرىق بويلىرىغا تىكىلگەن ئېگىز ئاق تېرەكلەرنىڭ ياپىپىشىل يوپۇرماقلىرى مەت قىلماي جىمجىت ئۈگدەيتتى. خىيالىدىن بېشىنى كۆتۈرگەن قەددى - قامەتلىك ئىنايتۇللاغوجا يۈسۈف سەككاكى ھويلىسىدىن ئانچە يىراق بولمىغان ئاق تېرەكلەرنىڭ دالدىسىدا تۇرغان ئادەملەرنى كۆرۈپ قالدى.

«كىملىرىدۇر بۇلار؟! نېمىشقا ئاق تېرەك دالدىسىدا تۇرۇپ، گاھ ئۆتكەن - كەچكەنلەرگە، گاھ سەككاكى ھويلىسىغا قارايدۇ؟! - دەپ ئويلىدى چىرايى بۇغداي ئۆڭ، يېشى ئوتتۇزىلاردىن ئېشىپ قالغان ئىنايتۇللاغوجا كۆزىنىڭ قىرىدا ئاق تېرەك دالدىسىدا تۇرغانلارغا قاراپ، - بىزنى نازارەت قىلىۋاتقان ئوردىنىڭ يا مۇناپىق ئامبىنىڭ ئادەملىرىمىدۇ؟!... - ئۇ ئاق تېرەك دالدىسىدىكىلەرنى كۆرمىگەندەك بېشىنى سېلىپ مېڭىۋەردى.

ئىنايتۇللاغوجا قوي گۆشى ۋە ئوتياش سېلىنغان سېۋەتنى كۆتۈرۈپ، يولنىڭ چېتى بىلەن كېلەتتى. ئۇ ھېچ ياققا قارىماي، بىپەرۋا كېلىۋاتقاندا كۆرۈنسىمۇ، خياللىرى كۆڭۈل ئېرىقىدا توختىماي ئاقاتتى: «بىز نازارەت ئاستىدا تۇرۇۋېتىپتۇق. ئاق تېرەك دالدىسىدا تۇرغان ئۇ بىرنېمىلەر كېچىسىمۇ بىزنى كۆزىتىمىغاندۇ؟! ئۇلارنىڭ نازارەت قىلىۋاتقىنى بىزمۇ يا تاغدىكى ئايتولدىمۇ؟! بەلكىم، سەككىكى قولىغا ئېلىنغاندىن كېيىن، تاغدىكى ئوغلى ئايتولدى كېلىدۇ دەپ قاراپ بۇ ئادەملەرنى ئەۋەتكەندۇ؟!...»

خيال تۈگىمەيتتى. كەينى - كەينىدىن كېلىۋاتقان ھەر خىل خيال ۋە پەرەزلەر بۇ خارەزىم شاھلىقىنىڭ سەردارىنى جىددىيلەشتۈرۈپ قويدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىدە: «ئايتولدى كېلىپ قالسا قانداق قىلغۇلۇق؟!» دېگەن سوئال چاقماقتەك چاققاندا، كەڭ ۋە قويۇق قاشلىرى تۈرۈلۈپ، يوغان كۆزلىرى تېخىمۇ چاقىناپ كەتتى.

«تاغ تۇرادىكىلەر بىلەن ئالاقىلەشمەسەك بولمىدى!» دەپ ئويلىغان ئىنايتۇللاغوجا، ئارقىدىن: «قانداق ئالاقىلەشمىز؟» دەپ خيالدىن توختاپ قالدى. ئۇ ھويلىغا كىرگەندە پېشايۋان ئۈستىدە، پېشايۋان تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ پەرىشان ھالەتتە تۇرغان تىللاخاننى كۆردى...

ئىنايتۇللاغوجا ئارامىدىن ئايرىلدى. ئۇ ئولتۇرسا - قوپسا، ماڭسا - ياتسا ئويلايدىغىنى، تاغ تۇرادىكىلەر

بىلەن قانداق ئالاقە باغلاش بولۇپ قالدى. شۇنداق خىيال بىلەن ئۆتۈۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بېشىغا ئاق ياغلىق سالغان، ئۈستىگە كەڭ ئېتەكلىك، گۈللىرى كۆك چىت كۆڭلەك كىيگەن خۇش چىراي، ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئايال كېلىپ، ئىنايتۇللاغوجىنىڭ كۆزلىرىنى خۇشاللىقتىن چاقىتىۋەتتى. بۇ كۈنسۇلۇنى ئالمالىق شەھىرىدىن تاغ تۇراغا ئەكەتكەن باھارخان بولۇپ، ئەمدى ئۇ تىللاخاننى چاپچال تاغلىرىدىكى ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلانىڭ يېنىغا ئەكەتكىلى كەلگەنىدى.

باھارخان ئاددىي - ساددا، ئوچۇق - يورۇق، سەھرا ئاياللىرىغا خاس مەجەزلىك ئايال بولۇپ، ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن تىللاخان بىلەن بىردەمدىلا چىقىشىپ كەتتى. تېخىچە ئىككى كۆزى ياشتىن قۇرۇماي كېلىۋاتقان تىللاخان ئالدىدا ئولتۇرغان ئىككى مەڭزى ئاناردەك گۈلگۈن ئايالنى ئوغلى ئايتولدى بىلەن قىزى مەختۇمسۇلانىڭ ئەۋەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، يىغلىغان پېتى ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، باھارخاننى ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلانى باغرىغا باسقاندەك قۇچاقلىۋالدى. قوش قاناتلىق ئىشىك يېنىدا ئۇلارغا قاراپ ئۆرە تۇرغان ئىنايتۇللاغوجا بىلەن شەمشۇلقەمەرنىڭ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

تىللاخان ئوغلى بىلەن قىزىدىن ۋە سۆيۈملۈك جورىسىدىن ئايرىلىپ ئىككى قاننى يۇلۇنغان بىچارە قۇشقىلا ئوخشاپ قېلىۋىدى، باھارخان كېلىپ، ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلانىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزۈپ، بىر قاننىنى چىقاردى. «بالام!» دېسە يۈرەك باغرى كۆيىدىغان ئانا، ئوغۇل بىلەن قىزىنىڭ چاپچال تاغلىرىدا خاتىرجەم

ياشاۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، خۇشاللىقىنى باسالماي قالدى. دېلمۇك تاغلىرىدىن كەلگەن ئىلاھىيە نۇربەگ ۋە ئايتولدىلارنىڭ مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى خۇنخاي زىندانىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشنى كېڭىشىۋاتقانلىقىنى يەتكۈزگەندە، تىللاخان يەنە بىر قانىتىنىڭ چىقىدىغانلىقىغا ئىشەنچ پەيدا بولدى. شۇنداق قىلىپ مىسكىن، كۆزى ياشتىن قۇرۇمايدىغان، سەۋدايىغا ئايلىنىپ قالاي دېگەن، ھاياتتىن ئۈمىدى ئۈزۈلگەن ئايالنىڭ يۈرىكىدە يەنە ئۈمىد گۈللىرى پورەكلىدى. باھارخان بىلەن قانماي سۆزلىشىۋاتقان تىللاخان يەنە بۇرۇنقى تىللاخانغا ئوخشاپ قالدى، تولا يىغلاپ قىزارغان كۆزلىرىدە ئۇچقۇن، تاتارغان چىرايدا بۇرۇنقى قىزىللىق بىلىنەر - بىلىنمەس پەيدا بولدى.

شەمشىئۇلقەمەر ئەتكەن ئوخشىغان پولۇنى يەۋىتىپ، ئارقىدىن راسلىغان داستىخان چۆرىسىدە ئولتۇرۇپ قېنىق دەملەنگەن خۇش پۇراقلىق سىنچايىنى ئىچىۋېتىپ، تىللاخاننىڭ باھارخانغا قويۇۋاتقان سوئاللىرى زادىلا تۈگىمەيتتى. ئۇ ئوغلى بىلەن قىزىنىڭ تاغدا خاتىرجەم ۋە خۇشال ياشاۋاتقانلىقىنى بىلىپ ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈنگەن بولسىمۇ، يەنە توختىماي سوراۋېرەتتى...

«خۇدايىم بەرسە پەيغەمبىرىمىز غىڭ قىلماپتۇ» دېگەندەك، ئىنايتۇللاغوجىنى قىيىنغان خىيال مانا شۇنداق ئاسانلا ھەل بولدى. شۇ كۈنى باھارخان تىللاخانلارنىڭكىدە قونۇپ قالدى. تا يېرىم كېچىگىچە تىللاخان بىلەن باھارخاننىڭ پارىڭى تۈگىمىدى...

دېلمۇك تاغلىرىدىكى نۇربەگنىڭ تاغ تۇراسىدىن

كەلگەن پەرىشتە تىللاخاننى ئەكېتەتتى. قانداق ئەكېتىشىمۇ، تاغ تۇرادىكىلەر سەككاكى ھويلسىنىڭ نازارەت ئاستىدا ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئوبدان بىر چارە تۈزۈپ چىققاندى.

ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن تىللاخان باھارخاننىڭ ئاق ياغلىقىنى تېڭىپ، كەڭ ئېتەكلىك، گۈللىرى كۆك چىت كۆڭلىكىنى كىيىپ، «باھارخان» بولدى. سەككاكىنىڭ ۋاپادارى تېنەپ - تەمتىرمەي، ئالمالىقنىڭ ئاق تېرەكلىك كۈچلىرىنىڭ چىتى بىلەن مېڭىپ، ئالمالىق مەدرىسەسىنىڭ يېنىغا كەلدى. تىللاخاننى ئۇ يەردە تاغ تۇرانىڭ ئىككى باتۇر يىگىتى كۈتۈپ تۇراتتى.

بويلىرى تەڭ دېگۈدەك ئىككى ئەزىمەت تىللاخاننىڭ كەينىدىن ماراپ كېلىۋاتقان ئوتتۇرا بويلۇق بىرىنى كۆرۈپ قالدى. ئىككىسى ئۆزئارا بىرىنچە دېيىشىۋاتقاندا، تىللاخان كېلىپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشتى. ئىككى يىگىتنىڭ بىرى تىللاخان بىلەن كۆرۈشۈپلا، كوچىنىڭ تىللاخان كەلگەن تەرىپىگە قاراپ يول ئالدى. يولۋاس مېڭىشىدا كېتىۋاتقان يىگىتنىڭ بۇ ھەرىكىتى شۇنچىلىك تېز ۋە تەبىئىي بولدىكى، تىللاخاننى ماراپ كەلگەن ئوتتۇرا بويلۇق بىلەلمەي قالدى.

كوچىدا ئادەم كۆپ كۆرۈنمەيتتى. بىرقانچە بالىلار تەپكۈچ تېپىپ ئوينىشىۋاتاتتى. ئارىلاپ بېشىغا ئاق بۆك كىيگەن ئەرلەر، ھەر خىل رەڭدىكى نېپىز ياغلىق تاڭغان ئاياللار كۆرۈنۈپ قالاتتى.

تىللاخان يەنە بىر يىگىتنىڭ كەينىدىن مەدرىسەنىڭ ئىچىگە قاراپ ماڭدى. ئۇلار يوغان ھويللىنىڭ غولىغا ئادەمنىڭ قۇچىقى يەتمەيدىغان ئاق تېرەك ۋە

قارياغاچلىق تەرىپىگە قاراپ يول ئالدى. كوچىنىڭ چېتى بىلەن ماراپ كېلىۋاتقان ئوتتۇرا بويلۇق ئىككى تەرىپىگە قاراپ قويۇپ مەدرىسەنىڭ ئىچىگە كىردى. يەنە بىر يىگىتمۇ كوچىنىڭ چېتى بىلەن يۈگۈرگەندەك كېلىپ مەدرىسەگە كىرىپ كەتتى... ئارىدىن ئۈنچىلىك ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەي، ئىككى يىگىت بىلەن تىللاخان مەدرىسە ئىچىدىن چىقىپ، ئۆزلىرى چۈشكەن دەڭگە قاراپ يول ئالدى. ئۇلارنى دەڭدە باھارخان كۈتۈۋالدى...

ناماز دىگەر يېقىنلاپ كېلەتتى. قۇياشنىڭ قىزىق ھارارىتى تېخىچە يانماي، كوچىنىڭ ئىككى چېتىدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرى ئىسسىقتىن جىمجىت ئۈگدەيتتى. شۇ چاغدا دەڭ دەرۋازىسىدىن خىل ئاتلارغا مىنىپ چىققان ئىككى يىگىت بىلەن باھارخان تىللاخاننى ساق - سالامەت ئېلىپ، شەھەر سېپىلىنىڭ كۈنچىقىش دەرۋازىسىغا قاراپ يول ئالدى. ئۇلار جېدەللەپ مېڭىپ، ئالمالىق سېپىلىنىڭ كۈنچىقىش دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەتتى...

ئاكا - سىڭىل ئىككىسى باھارخان كېلىپ، ئىككى كۈندىن كېيىن، ئات ئۈستىگە چىقىپ، مىڭلاققا قاراپ يول ئالدى. باھارخان ئۇلارغا ئايتولدىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈپ، ھايال بولماي چاپچال تاغلىرىغا چىقىپ كېتىشنى تاپىلاپ كەتكەندى. ئىككىسى توختىماي يول بېسىپ، ھېرىپ - ئېچىپ كۆز باغلانغاندا، ئىلى دەرياسى بويىدىكى مىڭلاق شەھىرىگە يېتىپ كەلدى.

ئىنايتۇللاغوجا ئۇچرىغانلاردىن سوراپ، شەھەرنىڭ دەريا بويى تەرىپىدىكى بىر كونا دەڭگە كېلىپ چۈشتى. ئۇلار دەڭ ئاشخانىسىدا تاماق يەپ كىرىپ، كېچىنى ئاستىغا بورا، ئۈستىگە كىگىز سېلىنغان كىچىك ئۆيىدە ئۆتكۈزۈپ، ئەتىسى ئەتىگەندە ئاتلىرىغا مىنىدى. ئىنايتۇللاغوجا قورساقلىرىنى دەريا بويىدىكى ئاشخانىلاردا تويغۇزۇپ، كېمە بىلەن دەريادىن ئۆتۈپ، دېلمۇك تاغلىرىغا — ئايتولدىلارنىڭ يېنىغا كېتىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

ئاكا — سىڭىل ئىككىسى جېدەللەپ مېڭىپ، دەريا بويىغا يېقىنلاپ كەلگەندە، ئىنايتۇللاغوجا ئېتىنىڭ بېشىنى تارتىپ توختىدى. ئاكىسىنىڭ توختىغانلىقىنى كۆرگەن شەمشۇلۇقمەر ئەجەبلىنىپ، كېمە بويىغا قاراپ ئېتىنىڭ بېشىنى تارتتى. قىز دەريا بويىدا بىرنەچچە موڭغۇل چېرىكلىرى بىلەن يىللە يەتتە — سەككىز ئادەمنىڭ كېمىگە چىقىۋاتقانلارنى بىر — بىرلەپ تەكشۈرۈپ چىقىرىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

ئالمالىق ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى بىر قىسىم جايلاردىن باشقا، ئىلى ۋادىسىنى تولۇق بىلىپ كەتمىگەن خارەزىملىك سەردار كېمە بويىغا قارىغىنىچە تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. شەمشۇلۇقمەرمۇ ۋەھىمە بىلەن بىر ئاكىسىغا، بىر دەريا بويىغا قارايتتى. ئىنايتۇللاغوجا تەۋەككۈل قىلىپ كېمىگە بېرىش ئۆزىنى ئۆزى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بولىدىغانلىقىنى بىلىپ، ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىدى. سىڭلىسىمۇ ئاكىسىغا ھېچنەمە دېمەيلا، كەينىدىن ئۇن — تىنسىز ئەگەشتى...

ئىنايتۇللاغوجا بىلەن سىڭلىسى شەمشۇلۇقمەر يەنە

بىر ئاز كېچىكىپ ئاتلىرىغا مىنگەن بولسا، ئالمالىقتىلا ئامىد ئەۋەتكەن چېرىك ۋە ئادەملىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالاتتى. تەلىيىگە ئۇلار ئەتىگەندىلا يولغا چىقىپ كەتكەنلىكتىن، كېيىن كەلگەن چېرىك ۋە ئامىدنىڭ ئادەملىرىنى كۆرمىدى. خاباش ئاكا - سىڭىل ئىككىسىنىڭ چاپچال تاغلىرىغا قاچقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئولتۇرالمىي قالدى. ئۇ شۇ زامان چاغاتايغا بېرىپ دەپ، كەينىدىن مىڭلاققا چېرىك ۋە ئۆز ئادەملىرىنى ئېلىپ ئاتلاندى. ئاكا - سىڭىل كۆرگەن چېرىك ۋە ئادەملەر ئامىد ئېلىپ كەلگەنلەر بولۇپ، كېمىدىن ئۆتىدىغان ھەربىر ئادەمنى قاتتىق تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

ئامىد ئىنايتۇللاغوجا بىلەن سىڭىلىسى شەمشىئۇلقەمەرنى كۆزدىن يوقاتمىسا، يەنىلا چاغاتاي ئوردىسىدا خاتىرجەم ئىشلىيەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. چىڭگىزخان ۋە ئۈگەدايخانلارنىڭ ئالاھىدە ھۆرمەتلىشىگە ئېرىشكەن مەھمۇد يالاۋاچ سەككاكىنى خۇنخاي زىندانغا سولانغان دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى بىلىپ قالسا، ئۆزىنى بوش قويۇۋەتمەيدىغانلىقىغىمۇ كۆزى يېتەتتى. ئۇ بۇ ئاكا - سىڭىل ئىككىسىنى مەھمۇد يالاۋاچ سەككاكىنى قوغداش ۋە ئۇنىڭغا خىزمەت قىلىشقا ئەۋەتكەنلىكىنى ئېنىق بىلەتتى. ئەگەر كۈنلەرنىڭ بىرىدە قېچىپ كەتكەن ئىنايتۇللاغوجا بىلەن سىڭىلىسى شەمشىئۇلقەمەر مەھمۇد يالاۋاچ بىلەن كۆرۈشۈپ قالسا، خاباش تۈگىشەتتى. ئامىدنىڭ چاغاتايغا دەپ، بىرقانچە موڭغۇل چېرىكلىرى بىلەن ئۆز ئادەملىرىنى باشلاپ ئالمالىققا كېلىشى، ئۆزىنىڭ ئەتىكى تەقدىرىگە جان كۆيدۈرۈۋاتقانلىقىدىن ئىدى. ئۇ

ئەتكەندىلا چېرىك ۋە ئادەملەرنى دەريا بويىغا ئەۋەتىپ،
مىڭلاقنىڭ كاتتا مۇساپىر خانىسىنىڭ ئالاھىدە ئۆيىدە
ئىنايتۇللاغوجا بىلەن شەمشۇلقەمەرنى تۇتۇپ كېلىشنى
كۈتۈپ قالدى. بىر چاغدا ئۇنىڭ دەريا بويىغا ئەۋەتكەن
چېرىك ۋە ئادەملەرى سولشىپ قۇرۇق قول قايتىپ
كەلدى. خاباشنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۆرلەپ، بېشىدىن
تۈتۈن چىقىپ كەتتى. ئۇ: «ئاكا - سىڭىل ئىككىسى
خارەزىم تەرەپكە قاچقانمىدۇ؟» دەپ ئويلىغىنىدا، بىرىكىم
يۈرىكىمنى سۇغۇرۇپ ئالغاندەك بولدى. «ياق! - دېدى ئۇ
ئۆزىگە ئۆزى تەسەللى بېرىپ، - ئىككىسى خارەزىم
تەرەپكە قاچمايدۇ. بەلكى دېلمۇك تاغلىرىدىكى نۇربەگنىڭ
تاغ تۇراسىغا بارىدۇ. سەككاكى خۇنخاي زىنداندا ھايات
بولغانلىقتىن نۇربەگلەر بىلەن بىرلىشىپ ئۈنى
قۇتۇلدۇرۇش كويىدا ھەرىكەت قىلىدۇ.» ئۇ خىيالىدىن
توختاپ كۆتمەك قاشلىرىنى تۈرۈپ، سەل - پەل
پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ جىمجىت
تۇرۇپ قالدى. «ئاخشام كېلىپ، مىڭلاقتىمۇ قونماي،
دەريادىن ئۆتۈپ كەتكەنمىدۇ؟!» دېگەن ئوي كالىسىغا
كەلگەندە، چاقماق چېقىپ كەتكەن ئامىد ئولتۇرغان
ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى. «بىز شۇنچىلىك تېز
كەلدۇقكى، - دەپ ئويلايتتى خاباش جىددىيلىشىپ، -
ئۇلارنىڭ بىزدىن بۇرۇن كېلىشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇلار
مىڭلاققا كېمە توختاپ كەتكەندە ئاران كەلگەندۇ؟!» يەنە
ئۆزىگە ئۆزى تەسەللى تاپقان ئامىد ئەمدى قانداق قىلىش
توغرىسىدا ئويلاشقا باشلىدى. «ئادەملىرىم بىلەن
چېرىكلەرنى ئىككىگە بۆلۈپ، بىرىنى مىڭلاق يېنىدىكى
كېمە بويىدا تۇرغۇزاي. ئۇلار راستلا ئاخشام كەچ كېلىپ،

ئورۇنلىرىدىن كەچ تۇرغان بولسا، دەريا بويىغا ئەمدى كېلىدۇ. يەنە بىر توپنى دەريانىڭ يۇقىرى تەرىپىگە ئەۋەتەي. ئۇلار دەريانىڭ چاپچال تەرەپتىكى قىرغىقىنى بويلاپ، دەريا بويىدىكى يېزىغا بارسۇن. تۆۋەنكى كېمىدىن ئۆتكەن ئاكا - سىڭلىسى بۇ يېزىدىن ئۆتمەي، چاپچال تاغلىرىغا بارالمايدۇ» دېگەن خىيال بىلەن چېرىك ۋە ئادەملىرىنىڭ يېنىغا چىقتى. ئۇ ئۇلارنى ئىككىگە بۆلۈپ يەنە ئاتلاندۇردى. ئاتلىرىغا مىنگەن موڭغۇل چېرىكلىرى ۋە ئامىد ئادەملىرىنىڭ بىر قىسمى مىڭلاق يېنىدىكى كېمە بويىدا قېلىپ، يەنە بىر قىسمى كېمىدىن ئۆتۈپ، دەريانىڭ چاپچال تەرەپتىكى قىرغىقىنى بويلاپ، دەريا بويى يېزىسىغا قاراپ كەتتى.

ئىنايتۇللاغوجا بىلەن سىڭلىسى شەمشۇلقەمەر يەنە شەھەرگە قايتىپ كەلدى. خارەزىم سەردارى ئىلى دەرياسىدىن مىڭلاق يېنىدىكى ۋە دەريانىڭ خېلىلا يۇقىرى تەرىپىدىكى كېمىلەر بىلەنلا ئۆتكىلى بولىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، يۇقىرى تەرىپىنىڭ قەيەردىلىكىنى بىلمەيتتى. غوجا شەھەردە ئۇزۇن تۇرۇشنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى كۈنچىقىشقا قارىتىپ يولغا چىقتى. ئۇلار دەريا بويلاپ جېدەللەپ مېڭىپ، مىڭلاقتىن خېلىلا يىراقلاپ كەتتى.

كۈن يەنە قىزىپ كۆيدۈرۈشكە باشلىدى. كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا قاراپ لۆمۈشۈپ ئېقىۋاتقان ئىلى دەرياسى گاھ ئۇلارنىڭ ئوڭ تەرىپىدە، تۈمەن تىللانى باغرىدا جۇللاندۇرۇپ كۆرۈنسە، گاھ ئېگىز يارلار ئاستىدا كۆرۈنمەي قالاتتى. شەھەردىن چىققان توپىلىق ھارۋا يولى بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كېتىدىغان

بوستانلىق يېزىلار، بۇغدايلىرى ئورۇلغان ئېتىزلار ئارىسىدىن ئۆتەتتى. ئاكا - سىڭىل ئىككىسى ئۆمرىدە كۆرۈپ باقمىغان بۇ ناتونۇش يېزىلاردىن ئۆتۈپ يولنى توختىماي داۋام قىلاتتى. ئۇلارنىڭ چىرايلىرى كۈنچىقىشقا قاراپ كېتىۋاتقانلىقىدىن پوكاندەك قىزىرىپ، پىشانىلىرىدە ئۇششاق تەر تامچىلىرى چاقنايتتى.

شەھەردىن خېلىلا ئۇزاق كەتكەن ئىنايتۇللاغوجا ئۇچرىغان بىر دېھقاندىن كېمە بىلەن دەريادىن ئۆتىدىغان جاينىڭ ئىسمى ۋە نەدىلىكىنى سوراڭ ئويىدا كېتىۋاتاتتى. ئىككىسىنىڭ كېچىدىن بېرى توختىماي يول مېڭىۋاتقان ئاتلىرىمۇ چارچاپ، ئىسسىقتىن مېڭىش تېخىمۇ ئېغىر كېلىۋاتقاندا بىر خىل ئاستا يۈرۈۋاتاتتى. ئۇلار ئۈنچىلىك ئۇزاق ماڭمايلا تەلىيىگە بىر ساقاللىرى چارلاشقان، چىرايى ياداڭغۇ دېھقانغا ئۇچراپ قالدى.

— ئوكا! — دېدى دېھقان ئىنايتۇللاغوجىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىپ، — تېخى خېلى ماڭىسىلەر، مۇشۇ يولدىن چىقماي مېڭىۋەرسەڭلار، دەريادىن ئۆتۈۋاتقان كېمە سىلەرگە كۆرۈنىدۇ.

— رەھمەت! — دېدى ئىنايتۇللاغوجا مەنزىلى ھەققىدە ئېنىق خەۋەر ئالغانلىقىدىن خۇشال بولۇپ.

ئاكا - سىڭىل ئىككىسى بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن يول ياقىسىدىكى يوغان قارىياغاچنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئاستىدا توختاپ ئاتلىرىدىن چۈشتى. ئاتلىرىنى قارىياغاچقا باغلاپ، ئىككىسى بىر يېشىل چىمەنلىكتە، قارىياغاچ سايىسىدا ئولتۇردى. كۈن بەكمۇ قىزىپ

كەتكەنلىكتىن يول مېڭىش ئاتلارغىمۇ، ئۆزلىرىگىمۇ
خۇشايقاماي قالدى...

ئىنايتۇللاغوجا دەريا تەرەپكە بېرىپ سۇ ئېلىپ
كەلدى. ئاكا - سىڭىل ئىككىسى ئېلىۋالغان نانلىرى
بىلەن دەريا سۈيىنى ئىچىپ قورساقلىرىنى تويغۇزدى،
ئاندىن قار ياغاچ سايىسى چۈشۈپ تۇرغان يېشىل
چىمەنلىكتە بىردەم سوزۇلۇپ يېتىپ ئارام ئالدى.

چاغاتاي چېرىكلىرى بىلەن ئامىدىنىڭ ئادەملىرى
كەينىدىن قوغلاپ كېلىش ئېھتىماللىقى ئۇلارنى يەنە
ئاتلىرىغا مىندۈردى. ئوت چېچىۋاتقان قۇياش چۈشتىن
ئۆتۈپ، كۈنپېتىش تەرەپكە قايرىلىپ ئۆز يولىدا بىر خىل
كېتىۋاتاتتى. ئۇلار جېدەللەپ مېڭىپ، ناماز دېگەردىن
ئۆتكەندە، دېھقان دېگەن كېمە بويىغا يېتىپ كەلدى.
ئىككىسى كۆز باغلانماي يېتىپ كەلگەنلىكىدىن خۇشال
بولۇپ، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ، قىرغاققا تۇرغان
كېمىگە قاراپ ماڭدى. ئاكا - سىڭىل ئىككىسى تېز
كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى
يوغان ياغاچ كېمىگە چىقتى. ئۇ قاتتىن بۇ قاتقا تارتىلغان
بىلەكتەك چوڭلۇقتىكى ئەشمە پولات ئارغامچىغا
كېمىنىڭمۇ بىلەكتەك چوڭلۇقتىكى ئەشمە پولات
ئارغامچىسى ئۈچىدىن چاق ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، دەريا
سۈيىنىڭ ئىتتىرىشى بىلەن چاق غۇيۇلداپ مېڭىپ
كېمىنى قارشى قىرغاققا ئېلىپ ماڭاتتى.

ئىنايتۇللاغوجا بىلەن شەمشۇلقەمەر كېمىگە

چىققاندىن كېيىن، توختاپ تۇرغان كېمە مېڭىپ كەتتى. كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا قاراپ لۆمشۈپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيىنى كېمە بېقىنىدىن يېرىپ ماڭغانلىقىدىن، قارشىلىققا ئۇچرىغان سۇنىڭ شارقىرىشى ئالاھىدە كۈچلۈك ئاڭلىناتتى. ئانچە ئۇزاققا بارماي، كېمە قارشى قىرغاققا يېتىپ بېرىپ توختىدى. ئاكا - سىڭىل ئىككىسى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئاتلىرىنى يېتىلەپ كېمىدىن چۈشتى. ئۇلار دۆڭگە ئۆرلىگەن يولنىڭ بىر چېتىدە توختاپ، يەنە ئاتلىرىنىڭ ئۈستىگە چىقتى.

قۇياش نامازشامغا يېقىنلاپ باراتتى. كۈنپېتىش ئۇپۇقىغا يېقىنلاپ قالغان قۇياشنىڭ ھارارىتى يەنىلا قىزىق چېچىلاتتى. ئاكا - سىڭىل ئىككىسى ئانچە چوڭ بولمىغان دەريا بويى يېزىسىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە يېقىنلاپ كېلىشىگە، ماراپ كۈتۈپ تۇرغاندەك بىر توپ موڭغۇل ئاتلىق چېرىكلىرى بىلەن ئامىدىنىڭ ئادەملىرى ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ ئۇلارنى ئارىغا ئېلىۋالدى. ئىنايتۇللاغوجا بىر قاراپلا ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى ئىزدەپ يۈرگەن چاغاتاينىڭ چېرىكلىرى بىلەن مۇناپىق ئامىدىنىڭ ئادەملىرى ئىكەنلىكىنى بىلدى.

ئوتتۇز بەش ياشلار چامىسىدىكى باتۇر يىگىت ئالدى بىلەن سىڭلىسىنى ئويلاپ، كەينىگە بۇرىلىپ قارىدى. شەمشۇلەقەمەر چىرايى ئۆڭمىگەن ھالدا ئۆزلىرىنى قورشىۋالغان چېرىك ۋە قولچوماقلارغا قارايتتى.

— سىڭلىم! سىز، — دېدى ئىنايتۇللاغوجا كۆزلىرىدىن ئاڭلىق مېھىر — مۇھەببەت ئۇچقۇنلىرىنى چاپرىتىپ، — مەن بۇ خۇنىپەرلەر بىلەن ئېلىشقاندا، ماڭا قارىماي تاغ تەرەپكە قېچىڭ!...

— ياق، جېنىم ئاكا! — دېدى شەمشۇلۇقمەر ئاكىسىنىڭ يېنىغا يېقىنلاپ كېلىپ، — سىز قېچىڭ! سىز قېچىپ كېتەلەيسىز! مەن بۇ لەنتىلەرنى ئۆزۈمگە قارىتىپ تۇрай!...

چاغاتاينىڭ چېرىكلىرى بىلەن ئامىدىنىڭ ئادەملىرى بارغانسېرى قورشاشۇنى تارايىتىپ ئاكا — سىڭىلغا يېقىنلاپ كېلەتتى. ئىنايتۇللاغوجا ئۇلار بىلەن جەڭ قىلىش قارارىغا كېلىپ، غانجۇغىدىكى چاپانلىرى ئارىسىدىن چىقىپ تۇرغان ئۇزاق يىل ئۆزىگە ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتقان زۇلىپقارنى سۇغۇرۇپ چىقاردى. ئۇزۇن قېپىنى يەرگە تاشلاپ، ۋالىلداپ تۇرغان قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرگەن قەيسەر بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەنلەرگە شىردەك ھۆركەرەپ ئېتىلدى. شەمشۇلۇقمەر بىر توپ ئىتلارنىڭ ئارىسىغا جانجىگەر ئاكىسىنى تاشلاپ كەتكۈسى كەلمەي: «ئاكا!» دەپ كەينىدىن ماڭدى. ئارقىسىدىن كەلگەن تەلەتى سۆرۈن موڭغۇل چېرىك ئۇزۇن ساپلىق نەيزىسىنىڭ ئۇچىنى پاك ۋە ئەدەپ — ئەخلاقلق قىزنىڭ بەل ئەتراپىغا تىقۋەتتى. «ۋاي!» دەپ قاتتىق ئىغرىغان شەمشۇلۇقمەر ئاخىرقى قېتىم پۈتۈن سىڭىللىق مېھىر — مۇھەببىتىنى يىغىپ: «ئاكا!» دەپ توۋلاپ ئېتىدىن يىقىلدى. ئۇچلۇق نەيزە قىزنىڭ سول بېقىنىغا كىرىپ، قان بۇلىقى ئاچقاندى. نەچچە چېرىك بىلەن قىلىچلىشىۋاتقان باتۇر سىڭىلىسىنىڭ يىقىلغىنىنى كۆرۈپ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ سىڭىلىسىنى ئۆلتۈرگەن چېرىككە ئېتىلدى. تەلەتى قارا چېرىك ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ قاچاي دېيىشكە يېتىپ كەلگەن ئىنايتۇللاغوجا قىلىچىنى

شۇنداق بىر غەزەپ بىلەن ئۇردىكى، ئۇنىڭ تۆمۈر قالپاقلىق بېشى يەرگە چۈشۈپ، خۇددى بوران ئۇچۇرغان قامغاقتەك دومىلاپ كەتتى. بىراق، باتۇر ئۆزىنى ئوڭشاپ ئۆزىگە تەڭلەنگەن قىلىچ ۋە نەيزىلەرگە قارشى تۇراي دېيىشىگە، بىر ئۇزۇن نەيزىنىڭ ئۇچى كېلىپ كۆكسىگە سانجىلدى. ئىنايتۇللاغوجا كۆكسىدىن ئېتىلىپ چىققان قىپقىزىل قانلىرى بىلەن يۇيۇلۇپ يەرگە يىقىلدى. تىنقى توختىغان سىڭلىسى ئاكىسىدىن ئىككى - ئۈچ قەدەم نېرىدا، كەچكى شەپەق جۇلالانغان ئاسمانغا قاراپ كۆزلىرى ئوچۇق ياتاتتى. ئۇنىڭ قايقارا قاشلىرى تېگىدىكى يۇمۇلمىغان كۆزلىرى كەينىدە قالغان يالغۇز ئاكىسىنىڭ غېمىدە قاراۋاتقانداك كۆرۈنەتتى. مېھرىبان ئاكا سۆيۈملۈك سىڭلىسىنىڭ يېنىغا ئۆمىلەپ مېڭىشىغا، ئامىدىنىڭ ئادەملىرىدىن بىرى ئېتىلىپ كېلىپ، قولىدىكى يالىڭاچ قىلىچنى تىقىپ جېنىنى ئالدى...

قۇياش كۈنپېتىش ئۇيۇقىغا پېتىپ كېتىۋاتاتتى. گويا كۈنپېتىش ئۇيۇقى ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداپ كۆيەتتى. يەر - جاھان، تاغۇتاش، دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھ، دەريا ۋە كۆللەر قان بىلەن بويالغانداك لاۋۇلداپ كۆرۈنەتتى...

دەريا بويى يېزىسىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى بوزدا قانلىرىغا بويالغان ئىنايتۇللاغوجا بىلەن سىڭلىسى شەمشۇلقەمەر گۈلگۈن شەپەقنى يېپىنىپ ئۈن - تىنسىز ياتاتتى...

ئىككى قاننى يۇلۇنغان تىللاخاننىڭ ئايتولدى بىلەن مەختۇمسۇلادىن ئىبارەت بىر قاننى ئۆسۈپ چىقتى. ئۇ

كۈنبەگىنىڭ تاغ تۇراسىغا كېلىپ، سۆيۈملۈك جانىگەرلىرى بىلەن كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياشلىرىنى تۆكۈپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. لېكىن، ئۇ يەنە بىر قانچى بولغان جېنىدىن ئەزىز قەدىناسىنى قايتا باغرىغا باسالامدى. نۇربەگ بىلەن ئايتولدىلار ئىككى يۈزدىن كۆپ باتۇر يىگىتلىرى بىلەن تاغدىن چۈشۈپ كۈز كېچىلىرىنىڭ بىرىدە خۇنخاي زىندانىغا ھۇجۇم قىلدى. ئامىد نۇربەگ ۋە ئايتولدىلارنىڭ خۇنخاي زىندانىغا ھۇجۇم قىلىدىغانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلەپ، چاغاتايغا دەپ، ئۇ يەرنى قوغدايدىغان چېرىكلەرنى ھەسسىلەپ كۆپەيتىۋەتكەنلىكتىن يىگىتلەر مەۋلانا يۈسۈف سەككاكىنى قۇتقۇزۇپ چىقالامدى. ئۇلارنىڭ كېيىنكى ھۇجۇملىرىمۇ ئۆزلىرىدىن كۆپ دۈشمەننىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۈرى مەۋلانا يۈسۈف سەككاكى خۇنخاي زىندانىدا ئۈچ يىل يېتىپ، ھىجرىيە 626 - يىلى (مىلادىيە 1228 - 1229 - يىلى) 68 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى...

图书在版编目 (CIP) 数据

半夜举行的婚礼: 维吾尔文 / 买买提江·萨迪克 著.
—乌鲁木齐: 新疆青少年出版社, 2011.7
ISBN 978-7-5371-9861-5

I . ① 半 ... II . ① 买 ... III . ① 长篇小说—中国—当代
—维吾尔语 (中国少数民族语言) IV . ① I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字 (2011) 第 130201 号

责任编辑: 阿布里克木·艾山
责任校对: 依巴达提·亚森
封面设计: 阿里甫·夏

半夜的举行婚礼

(长篇小说)

买买提江·萨迪克 著

新疆青少年出版社出版
(乌鲁木齐市北京北路 29 号 邮编: 830012)

E-mail: xjyashlar@126.com

新疆新华书店发行

新疆金版印务有限公司印刷

880×1230 毫米 32 开本 17 印张

2015 年 4 月第 1 版 2015 年 4 月第 1 次印刷

印数 1 — 3000

ISBN978-7-5371-9861-5 定价: 48.00 元
如有印刷装订问题请直接同出版社调换